

**GODIŠNJAK
NJEMAČKE ZAJEDNICE**

DG JAHRBUCH

2012.

**Zbornik radova 19. Znanstvenog skupa
“Nijemci i Austrijanci u hrvatskom kulturnom krugu”**

Osijek, 05. - 07. 11. 2011.

Osijek, 2012.

Izdavač:

NJEMAČKA ZAJEDNICA

Zemaljska udruga Podunavskih Švaba u Hrvatskoj, Osijek

DEUTSCHE GEMEINSCHAFT

Landsmannschaft der Donauschwaben in Kroatien, Essegg

Glavna urednica

mr. sc. Renata Trischler

Uredništvo

Ludwig Bauer (Zagreb), **dr. sc. Lidija Dujić** (Zagreb), **doc. dr. sc. Marija Karbić** (Zagreb),

prof. dr. sc. Snježana Paušek-Badžar (Zagreb), **dr. sc. Stanko Piplović** (Split),

dr. sc. Zlata Živaković-Kerže (Osijek).

Adresa uredništva

Ribarska 1

31000 Osijek

Tel: 031/213-610

Fax: 031/213-611

E-mail: vdg@os.t-com.hr

Prijevodni sažetaka na njemački jezik

Vladimir Ham

Grafička priprema

Zlatko Škrinjar

Tisak

Grafika d.o.o. Osijek

UDK: 08:061.2

ISSN: 1331-7172

Mišljenja autora ne odražavaju nužno gledište uredništva.

Radovi objavljeni u "Godišnjaku Njemačke zajednice – DG Jahrbuch" dostupni su u bazama:

Portal znanstvenih časopisa - Hrcak (<http://hrcak.srce.hr/>)

CEEOL – Central and Eastern European Online Library (<http://www.ceeol.com>)

Zbornik radova "Godišnjak Njemačke zajednice – DG Jahrbuch" tiskan je uz financijsku potporu Savjeta za nacionalne manjine i Osječko-baranjske županije.

Das Buch "Godišnjak Njemačke zajednice – DG Jahrbuch" wurde Dank der finanziellen Unterstützung des Rates für nationale Minderheiten der Republik Kroatien und der Osijeker-Baranjaer Präfektur herausgegeben.

GODIŠNJAK

NJEMAČKE ZAJEDNICE

2012 DG JAHRBUCH

Njemačka zajednica
Zemaljska udruga Podunavskih Švaba u Hrvatskoj, Osijek
Deutsche Gemeinschaft
Landmannschaft der Donauschwaben in Kroatien, Essegg

SADRŽAJ / INHALT

dr. sc. Marija Karbić

- Velikaška obitelj Alben i njezina uloga u hrvatskoj povijesti..... 11
Die Adelsfamilie Alben und ihre Rolle in der kroatischen Geschichte

Vedran Klaužer

- Plemićka obitelj Frodnacher - ogranak Bednjanski (de Bednya).
 Aktivnosti članova ogranka u Hrvatsko-Ugarskom Kraljevstvu u drugoj polovici 15. i početkom 16. stoljeća..... 31
*Die Adelsfamilie Frodnacher – De Bednya Zweig. Die Tätigkeiten der Zweigmitglieder
 in dem Kroatisch-Ungarischen Königreich in der zweiten Hälfte des 15. und Anfang des 16. Jahrhunderts*

dr. sc. Vlasta Švoger

- Biskup Josip Schrott u javnom životu Hrvatske 45
Bischof Josip Schrott im öffentlichen Leben Kroatiens

Krešimir Belošević, ing. preh. teh.

- Mirko Trišler (Trifun) - ne(poznati) magnet(izam) privlači humor i vegetarijanstvo 65
*Mirko Trischler (Trifun) – un(bekannter) Magnet(ismus) zieht Humor und Vegetarianismus an
 Wer ist wer? Wer ist Mirko Trišler?*

prof. dr. sc. Snježana Paušek-Baždar

- Kajetan Petter i Hrvatski narodni preporod 87
Kajetan Petter und die kroatische Volksrenaissance

Suzana Miljan

- Grofovi Celjski, njihovi službenici njemačkog porijekla i Zagorsko knežstvo (comitatus Zagoriensis)
 krajem srednjeg vijeka (1397.-1456.)..... 97
*Die Grafen von Cilli, ihre Beamten deutschen Stammes und das Fürstentum von Zagorje (comitatus Zagoriensis)
 zu Ende des Mittelalters (1397-1456)*

doc. dr. sc. Dubravka Božić Bogović

- Osobna imena njemačkog stanovništva u južnoj Baranji krajem 18. stoljeća (1790.-1799.)..... 119
Die Vornamen der deutschen Bewohnern in Südbaranja Ende des 18. Jahrhunderts (1790 -1799)

Marina Kurtz, mag. phil. bohem. mag ethnol. at anthrop.

- Das Lied eines jungen Wachpostens: Lili Marleen u kontekstu hrvatske popularne kulture 129
Das Lied eines jungen Wachpostens: Lili Marleen im Kontext der kroatischen volkstümlichen Kultur

dr. sc. Zlata Živaković-Kerže

- Značenje arhitekata Franza Langenberga i Richarda Jordana u izgradnji
 župne crkve sv. Petra i Pavla u Osijeku 157
*Die Bedeutung der Architekten Franz Langenberg und Richard Jordan für den Bau der Pfarrkirche
 der Heiligen Peter und Paul in Osijek*

Prof. dr. sc. phil. Dubravko Habek

- Liječnici 16. Pukovnije i pričuvne vojne bolnice u Bjelovaru tijekom Velikoga rata 169
Die Ärzte des 16. Regiments und Reservelazarets in Bjelovar während des Grossen Krieges

mr. sc. Jelena Červenjak

- Ostavština i značenje obitelji Gillming - Hengl 175
Die Hinterlassenschaft und die Bedeutung der Familie Gillming - Hengl

mr.sc. Tanja Kocković Zaborski

- Poduzetnički duh barunice Barbare Hütterott i njen doprinos razvoju tartufarstva u Istri..... 185
*Der unternehmungslustige Geist der Baronin Barbara Hütterott und ihr Beitrag zur Entwicklung
 des Trüffelwesens Istrien*

Darko Varga

- Tragom pisama Princa Eugena Savojskog iz Bilja, Zmajevca i Zemuna..... 197
Auf der Spur der Briefe des Prinzen Eugen von Savoy aus Bilje, Zmajevac und Semlin

Denis Njari, mag.

Demografija Ernestinova od naseljavanja do kraja Prvoga svjetskog rata 259
Demographie von Ernestinenhof von der Ansiedlung bis zum Ende des Ersten Weltkrieges

mr. sc. Branislav Miličić

Nijemci u Osijeku i Đakovštini (Kratak osvrt prema popisima iz 19. i prvog desetljeća 20. stoljeća) 273
Deutsche in Osijek und im Gebiet von Đakovo
(Kurzer Rückblick gemäß Vorschriften aus dem 19. und dem ersten Jahrzehnt des 20. Jahrhunderts)

Petar Kerže, prof.

Značenje braće Gutzmirtl u osječkom i hrvatskom nogometu
 (Prilog za proučavanje povijesti sporta grada Osijeka)..... 279
Die Bedeutung der Brüder Gutzmirtl für den osijeker und kroatischen Fußball
(Beitrag zur Erforschung der Geschichte des Sportes in der Stadt Osijek)

Ludwig Bauer

Izniman doprinos stalno nedovoljno poznatoj temi:
 Goran Beus Richembergh, Nijemci, Austrijanci i Hrvati 287
Besonderer Beitrag der bleibend ungenügend bekanntem Thema:
Goran Beus Richembergh, DEUTSCHE, ÖSTERREICHER UND KROATEN

dr. sc. Lidija Dujčić

Tradicija germanofobije u hrvatskom pučkom igrokazu:
 od Josipa Freudenreicha do Marije Jurić Zagorke 293
Die Tradition der Germanophobie im kroatischen Volksschauspiel: von Josef Freudenreich bis Marija Jurić Zagorka

dr. sc. Stanko Piplović

Werner Schürmann autor prvog urbanističkog plana Splita 303
Werner Schürmann, der Autor des ersten urbanistischen Planes von Split

Ivan Ćosić Bukvin

Andreas Lutz 321
Andreas Lutz

Tomislav Wittenberg

Anton Nino Scherzer - Ante Šercer, Požega 21. travnja 1869. – Zagreb 25. lipnja 1968.
 Liječnik, otorinolaringolog, kirurg, profesor, akademik i gospodar 331
ANTON Nino SCHERZER - ANTE ŠERCER

Radoslav Karleuša

Dr. Karola Meier-Milobar Prva licencirana žena – liječnica u Hrvatskoj 339
Dr. Karola Meier-Milobar Die erste Ärztin mit Lizenz in Kroatien

dr. sc. Ivan Pederin

Alexander (Sándor) Roda Roda – pitanja književnog roda i tematskih krugova 345
Alexander (Sándor) Roda Roda – Fragen der Gattung und des Themenkreises

mr. art. Edmund Andler-Borić

200 godišnjica rođenja velikog bikulturalnog umjetnika Franza Liszta 359
200. Jahrestag der Geburt des großen bikulturellen Künstlers Franz Liszt

Stjepan Najman

Valpovački dramski amateri do 1945. godine 367
Valpovoer Laiendramatiker bis 1945

Željko Gašić

Sebastijan Lechner (1921.-1945.) - jedan od najpoznatijih hrvatskih crtača stripova 377
Sebastian Lechner (1921-1945) – einer der bekanntesten kroatischen Comiczeichnern

Zlatko (Osvald) Bender

Barun Alfred von Jelson idejni tvorac banjalučkih aleja 391
Baron Alfred von Jelson geistiger Schöpfer der Alleen von Banjaluka

RIJEČ UREDNICE

**Poštovani sudionici Znanstvenog skupa
“Nijemci i Austrijanci u hrvatskom kulturnom krugu”,
dragi čitatelji!**

Nakon uspješno održanog još jednog u nizu – sada već “punoljetnog” - 18. po redu Znanstvenog skupa “Nijemci i Austrijanci u hrvatskom kulturnom krugu” kojemu je Njemačka zajednica – Zemaljska udruga Podunavskih Švaba u Hrvatskoj u svome gradu Osijeku bila domaćin od 5. do 7. studenoga 2010. godine, predstavljamo Vam i zbornik radova s tog skupa.

Ovogodišnja je prigoda za predstavljanje ovog sve traženijeg izdanja Njemačke zajednice, već uobičajeno, održavanje 19. po redu Znanstvenog skupa “Nijemci i Austrijanci u hrvatskom kulturnom krugu”.

Povijest je jedna od najsnažnijih odrednica identiteta današnje njemačko-austrijske manjine u Hrvatskoj i mi u Njemačkoj zajednici u Osijeku uvjereni smo da kroz tu odrednicu naši sunarodnjaci u Hrvatskoj mogu otkriti put do svog “zagubljenog” identiteta. Kroz ovakvo rasvjetljavanje povijesti zapravo shvaćamo tko smo, jer počinjemo razumijevati tko su naši pretci i čime su zadužili našu današnju domovinu koja bez njemačko-austrijskih utjecaja kroz povijest zasigurno ne bi bila dio srednjoeuropskog civilizacijskog kruga.

Radujemo se što na stranicama “Jahrbucha” i opet, uz one vjerne dugogodišnje suradnike, susrećemo nove autore, mlade snage i zaljubljenike u povijest i naporan istraživački rad. Drago nam je i što se naš znanstveni skup velikom broju uglednih imena hrvatske znanosti svake godine potvrđuje u kalendaru jesenskih skupova i simpozija. Iako danas malobrojna, cjelokupna njemačka manjinska zajednica u Hrvatskoj može biti ponosna na ovaj znanstveni skup jer niti u sličnom opsegu takav skup ne organizira ni jedna druga nacionalno-manjinska zajednica ili udruga na prostoru Republike Hrvatske. Stoga ovaj zajednički zalog za budućnost opstanka marljive njemačke manjine na ovim prostorima svoje korijene ima u povijesti koju sve uspješnije, zahvaljujući našim sudionicima skupova, uspijevamo rasvijetliti.

Autori ovih radova i sudionici naših znanstvenih skupova doprinose vlastitim vrijednim istraživačkim radom koji se, doista, na svakom koraku i gotovo svakoj temi – susreće s doprinosom Nijemaca i Austrijanaca hrvatskom kulturnom krugu. Taj je doprinos očigledno nemjerljiv i još uvijek neiscrpljen.

Radujemo se što Vas pozdravljamo uoči 19. Znanstvenog skupa “Nijemci i Austrijanci u hrvatskom kulturnom krugu” koji u Osijeku od 4. do 6. studenoga 2011. ponovo okuplja ugledna imena hrvatskih znanstvenika, povjesničara, istraživača i književnika.

I ovaj “Godišnjak – Jahrbuch” tiskan je zahvaljujući financijskim sredstvima Savjeta za nacionalne manjine RH i Osječko-baranjske županije

*Vaša urednica
mr. sc. Renata Trischler*

dr. sc. Marija Karbić

Hrvatski institut za povijest
Podružnica za povijest Slavonije,
Srijema i Baranje
Slavonski Brod

UDK: UDK 929.5 Alben
282(497.5)''18''

Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 20.09.2012.
Prihvaćeno: 25.09.2012.

Velikaška obitelj Alben i njezina uloga u hrvatskoj povijesti

Rad govori o njemačkoj plemićkoj obitelji Alben koja u hrvatske zemlje dolazi krajem 14. stoljeća, te je u njima prisutna do sredine 15. stoljeća. Svoj uspon započinje zahvaljujući srodstvu sa zagrebačkim biskupom Eberhardom, a njezini su pripadnici bili zagrebački biskup Ivan stariji, pečujski biskup Henrik te hrvatsko-dalmatinski banovi Petar i Ivan mlađi. Isticali su se kao pristaše Žigmunda Luksemburškog.

Ključne riječi: *Albeni, plemićke obitelji, biskupi, Ugarsko-Hrvatsko Kraljevstvo*

Plemićka obitelj Alben u hrvatskim zemljama pojavljuje se krajem 14. stoljeća. Iako se svi istraživači slažu da je podrijetlom iz njemačkih zemalja, u literaturi postoji različita mišljenja o tome iz koje od njih dolazi. Šišić je, oslanjajući se vjerojatno na tvrdnju Baltazara Adama Krčelića u djelu *Historiarum cathedralis ecclesiae Zagradiensis* (*Povijest Stolne crkve zagrebačke*) da su Albeni rođaci kraljice Barbare, znači rođaci Celjskih,¹ smatrao da su podrijetlom iz Štajerske.² Mór Wertner je, pak, na osnovu analize tamošnjih toponima, smatrao da je moguće da je ishodište obitelji negdje u Lotaringiji, ali, isto tako kaže i da se može raditi i o bavarskoj obitelji budući da je jedan od pridjevaka koji su nosili bio i *de Sulzbach*, a jedini Sulzbach za koji je znao nalazio se u Gornjoj Falačkoj.³ Wertnerovo mišljenje da Albeni dolaze iz Bavarske prihvatio je i Vjekoslav Klaić, koji k tomu još navodi da su ondje držali posjed Sulzbach u Veldenzu, te da su potom bili vlasnici i Ellenboga (danas Loket) u Češkoj, po kome su ih u Ugarskoj i Hrvatskoj i prozvali “de Alben”.⁴ Za razliku od Klaića, E. Mályusz smatra da Albeni nisu bili povezani s Bavarskom, već podržava mišljenje da potječu iz Lotaringije, što je i Wertner, kako je već spomenuto, također smatrao mogućim. Mályusz pritom naglašava da u prilog tome govori i činjenica da su članovi obitelji bili redovnici u benediktinskim samostanima u biskupijama Trier odnosno Metz, kao i to što u Lotaringiji postoji mjesto Sulzbach.⁵

Danas je u historiografiji, uglavnom, prihvaćeno mišljenje da su Albeni najvjerojatnije potekli iz pokrajine Rheinland-Pfalz, kako su to ustvrdili Sz. Sütő i P. Engel. Ovi su autori u svojim analizama krenuli od vijesti koje donosi Žigmundov biograf i građanin Mainza Eberhard Windecke (umro 1442.).⁶ Windecke, naime, kaže: “die worent geborn us des von Vellenz lant”. Budući da je u XIV. st. jedino mjesto u grofoviji Veldenz, koje u sebi sadržava ime Alben, bio Oberalben, Sütő i Engel podrijetlo obitelji vežu uz navedeni posjed. U prilog takve lokacije zavičaja Albena govori i činjenica da se u blizini nalazi i Sulzbach, koji se također, kao što je već

¹ Baltazar Adam Krčelić, *Povijest Stolne crkve zagrebačke*, prijevod Zlatko Šešelj (Zagreb: Institut za suvremenu povijest, 1994), 176. Djelo je prvi puta tiskano pod naslovom *Historiarum cathedralis ecclesiae Zagradiensis* u Zagrebu 1770. godine.

² Ferdo Šišić, “Nekoliko isprava iz početka XV st.”, *Starine* 39 (1938), 134, bilj. 8.

³ Mór Wertner, “Alben”, *Turul* 28/4 (1910), 173-178. U svojim analizama Wertner se je, osim na ime, pozivao i na grb ove obitelji.

⁴ Vjekoslav Klaić, *Povijest Hrvata*, 5 sv. (Zagreb: Nakladni zavod MH, 1982), 3: 152. Klaić, nažalost, ne obrazlaže na temelju čega donosi ove podatke. Mišljenje Vjekoslava Klaića prihvatila je i Nada Klaić, *Medvedgrad i njegovi gospodari* (Zagreb: Globus – Delo, 1987), 112.

⁵ Elemér Mályusz, *Kaiser Sigismund in Ungarn 1387-1437* (Budimpešta: Akadémiai Kiadó, 1990), 59, 351, bilj. 132. Pregled različitih mišljenja o podrijetlu Albena vidi u: Redakcija, “Alben (Alby)”, *Hrvatski biografski leksikon*, 1 (Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 1983), 55-56; Szilárd Sütő – Pál Engel, “Beiträge zur Herkunft und zur Tätigkeit der Familie von Alben in Ungarn”, *Südost-Forschungen* 54 (1995), 23-25.

⁶ O Eberhardu Windeckeu više vidi, npr., u: Mályusz, *Kaiser Sigismund*, 222-224.

*Grb biskupa Eberharda
(preuzeto iz: Ivan Bojničić,
Der Adel von Kroatien und
Slavonien, Nürnberg: Verlag von
Bauer und Raspe, 1899.)*

rečeno, u nekim slučajevima navodi u pridjevku obitelji Alben, a do kojeg su izgleda došli putem ženidbe.⁷

Svoj uspon u Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu Albeni započinju zahvaljujući srodstvu sa zagrebačkim biskupom Eberhardom, jednim od najvjernijih ljudi Žigmunda Luksemburškog.⁸ Eberhard je uz kralja bio, i to aktivno uzevši učešće u borbi, i u bitci protiv Osmanlija na Nikopolju 1396. godine, a kasnije je sudjelovao i u sukobima s pobunjenim velikašima.⁹ Vršio je službu zagrebačkog biskupa (1397.-1406. i 1409.-1419.) te, prvo, upravitelja (1406.), a potom i biskupa Varadinske biskupije (1406.-1409.); bio je upravitelj pečujске biskupije (1409.) i kraljevski vrhovni kancelar (1404.-1419.).¹⁰ Kratko vrijeme obnašao je i dužnost hrvatskog i slavonskog bana (1402.).¹¹

Iako se u historiografiji relativno dugo smatralo da je Eberhard pripadao obitelji Alben,¹² danas znamo da nije bio njezin član, već je s njome bio povezan preko svoje sestre, kojoj nažalost ne znamo ime, a koja je bila udana za Rudolfa Albena.¹³ U prilog tome da Eberhard nije pripadao obitelji Alben, govori i činjenica da se njegov grb razlikuje od onoga pripadnika ove obitelji. Dok je na Eberhardovom grbu prikazan

⁷ Detaljnije vidi u: Süttő –Engel, “Beiträge zur Herkunft”, 25-26.

⁸ O važnosti veze s Eberhardom za uspon Albena vidi i: Mályusz, *Kaiser Sigismund*, 73-75.

⁹ Eberhardove zasluge za kralja (pa i one na bojnopolju) opisane su u ispravi od 6. siječnja 1401. godine, kojom Žigmund biskupu Eberhardu i njegovu rodu daruje Rezi u Zaladskoj županiji (usp. Šišić, “Nekoliko isprava”, doc. 1, 132-133). Detaljan opis Žigmundova pohoda protiv Osmanlija i same bitke dao je Ferdo Šišić u radu „Bitka kod Nikopolja (25. sепembra 1396.)“, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* 8 (1896), 49-95.

¹⁰ Pál Engel, *Középkori magyar genealógia/ Magyarország világi archontológiája 1301-1457*, PC CD-ROM (Budimpešta: Arcanum - MTA, 2001) [dalje: Engel, *KMG/MVA*], *MVA*, s. v. “Zágrábi püspök (episcopus Zagrabienensis)”; “Váradi püspök (episcopus Varadiensis)”; “Pécsi püspök (episcopus Quinqueecclesiensis)”; “Udvari cancellár (cancellarius aule regie) és udvari főcancellár (summus cancellarius aule regie).”

¹¹ Engel, *KMG/MVA*, *MVA*, s. v. “Szlavón bán (regni Sclavoniae banus)”; “Dalmát-horvát bán (regnum Dalmatiae et Croatiae banus)”. O životu i djelovanju biskupa Eberharda vidi: Andrija Lukinović, “Zagrebački biskup Eberhard : (1397-1406. i 1410-1419)”, *Croatica Christiana periodica* 15/28 (1991), 1-13; Isti, “Eberhard 1397-1406. 1410-1419.”, u: *Zagrebački biskupi i nadbiskupi* (Zagreb: Školska knjiga, 1995), 163-175; Pál Engel, “Zsigmond bárói: rövid életrajzok”, u: László Beke et al. (ur.), *Művészet Zsigmond kékaly korában 1387-1437*, 1 (Budimpešta, 1987), 405-458; Süttő –Engel, “Beiträge zur Herkunft”, 30-34.

¹² Eberharda pripadnikom ove obitelji smatra npr. i Josip Buturac, “Zagrebački biskupi i nadbiskupi 1094. – 1944.”, u: *Kulturno poviestni zbornik Zagrebačke nadbiskupije u spomen 850. godišnjice osnutka*, 1 (Zagreb: Hrvatski izdavački bibliografskih zavod, 1944), 38.

¹³ Rudolf se u prije spomenutoj darovnici za Rezi u Zaladskoj županiji spominje kao Eberhardov *sororius* (Šišić, “Nekoliko isprava”, doc. 1, 133). Usp. i: Lukinović, “Eberhard 1397-1406”, 163; Mályusz, *Kaiser Sigismund*, 73; Engel, *KMG/MVA*, *KMG*, s. v. “Albeni (Medvei)”.

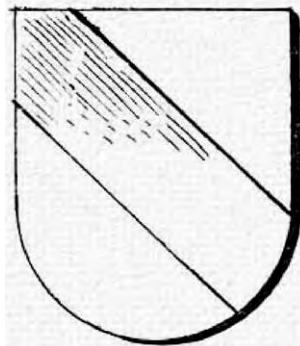
okrunjeni lav koji stoji u štitu obrubljenom šiljcima (vidi: Prilog 1.), na njihovom se nalazi koso položena jednostavna ravna ili valovita greda (vidi: Prilog 2.).¹⁴

Eberhard ne samo da je pomagao uspon svojih nećaka, već ih je i doveo u Ugarsko-Hrvatsko Kraljevstvo,¹⁵ te ovoj obitelji, dotada nevelikog imetka, osigurao da ih kralj obdari značajnim posjedima.¹⁶

Albeni su, uz različite posjede u Ugarskoj, držali više posjeda i u hrvatskim zemljama. Ubrzo po njihovom dolasku u Ugarsko-Hrvatsko Kraljevstvo u njihove je ruke došao Medvedgrad, njihov najvažniji posjed, po kojem nose i pridjevak *de Medwewar* odnosno Medvedgradski. Kralj Žigmund dao je Medvedgrad prvo biskupu Eberhardu na ime zaloga, a potom ga je potvrdio i njegovim nećacima. Same kraljevske isprave, koje se odnose na prepuštanje Medvedgrada Albenima, nisu nam sačuvane, već o navedenim događajima saznajemo iz protesta, koje je Zagrebački kaptol uložio pred Stolnobiogradskim (17. kolovoza 1399.) i Varadinskim kaptolom (16. listopada 1399.) protiv toga darovanja.¹⁷ Stekavši Medvedgrad, Albeni su dobili i kontrolu nad Zagrebačkim poljem odnosno Turopoljem, te njihove medvedgradske kaštelane u više navrata nalazimo ondje kao župane.¹⁸

Eberhard je iz braka svoje sestre i Rudolfa Albena imao šestoricu nećaka i tri nećakinje. Nećaci su Ivan stariji, Petermann, Herman, Ivan mlađi, Henrik i Rudolf, a

ALBEN.

*Grb obitelji Alben
(preuzeto iz: Ivan Bojničić,
Der Adel von Kroatien und
Slavonien, Nürnberg: Verlag von
Bauer und Raspe, 1899.)*

¹⁴ O tome više vidi: Ivan Bojničić, *Der Adel von Kroatien und Slavonien* (Nürnberg: Verlag von Bauer und Raspe, 1899), 3, tbl. 2; 215, tbl. 155; Bartol Zmajčić, "Grbovi zagrebačkih biskupa i nadbiskupa", u: *Kulturno povijesni zbornik Zagrebačke nadbiskupije u spomen 850. godišnjice osnutka*, 1 (Zagreb: Hrvatski izdavački bibliografski zavod, 1944), 476, te ondje navedenoj literaturi.

¹⁵ Usp. Pál Engel, *The Realm of St. Stephen. A History of Medieval Hungary 895-1526* (London – New York: I. B. Tauris, 2001), 205.

¹⁶ U zavičaju su raspolagali tek skromnim imanjem i jednim vinogradom. Usp.: Süttő – Engel, "Beiträge zur Herkunft", 26.

¹⁷ Ivan Krstitelj Tkalčić objavio je srednjovjekovna vrela vezana uz povijest Zagreba u nizu *Povijesni spomenici slob. kralj. grada Zagreba. Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabiae*, sv. 1-11 (Zagreb: Grad Zagreb i dr., 1889-1905) [dalje: MCZ], protest pred stolnobiogradskim kaptolom objavio je u MCZ 1: doc. 415, 400-401, a onaj pred varadinskim u MCZ 1: doc. 417, 401-402. Ponovno su objavljeni u: Andrija Lukinović (prir.), *Povijesni spomenici Zagrebačke biskupije* [dalje: PSZB], 5 (Zagreb: Kršćanska sadašnjost – Arhiv Hrvatske, 1992), doc. 89, 101-102; doc. 94, 106-107. O ovim protestima piše i Krčelić, *Povijest Stolne crkve*, 83, 175; a o načinu na koji su Albeni stekli Medvedgrad, vidi i: Klaić, *Medvedgrad*, 107; Engel, *KMG/MVA, MVA*, s. v. "Medvevár, horv. Medvedgrad (Zágráb m., ma HO.)."

¹⁸ Npr. Baltazar 1425. godine. Usp. Emilij Laszowski (prir.), *Povijesni spomenici plemenite općine Turopolja*, 1 (Zagreb: Plemenita općina Turopolje, 1904) [dalje, MHT], doc. 202, 195.

nećakinje Elizabeta (Leys), Magdalena i Loreta (vidi: Prilog 3.).¹⁹ Činjenica da su dva Eberhardova nećaka nosila ime Ivan, nije neobična za Ugarsko-Hrvatsko Kraljevstvo u razvijenom i kasnom srednjem vijeku. I Ivan (János, Janko) Hunyadi, otac kasnijeg kralja Matijaša Korvina, imao je mlađeg brata istoga imena.²⁰

Albeni su u službama, koje su vršili u kraljevstvu, slijedili Eberhardov primjer, to jest, nalazimo ih na visokim položajima u crkvenoj hijerarhiji i državnom aparatu, ali se, kao i Eberhard, ističu i na bojnopolju.

Banovi Petermann i Ivan ml.

Rudolfov sin i Eberhardov nećak Petermann (Petar) bio je hrvatsko-dalmatinski ban od 1411.-1414.²¹ Prije toga, u ime je svoga ujaka 1409. kao *occupator* upravljao Pečuškom biskupijom,²² a znamo da je obnašao i dužnost župana Križevačke županije.²³ Kada je točno vršio tu funkciju, ne znamo. Sigurno je jedino da je to bilo negdje prije 1410. godine. Naime, u ispravi, koju je 11. ožujka 1410. izdao tadašnji križevački župan Pavao Čupor Moslavački, spominje se neki događaji, koji su se odigrali u vrijeme kada je Petermann bio ondje župan.²⁴

Kao ban, Petermann se istakao ratujući protiv Venecije u Dalmaciji 1412. godine,²⁵ a treba spomenuti i da je Mlečanima uspio preoteti Skradin.²⁶ Za njegova boravka u Dalmaciji izgleda da je došlo do nekih napetosti između njega i Trogirana, jer ga Žigmund u veljači iste godine pismom poziva da poštuje povlastice grada Trogira, te da bansku daću "trgovinu" kupi samo na onom mjestu u gradu, gdje se je i ranije skupljala, a ne i u gradskom kotaru.²⁷ Petermann se u vezi s Trogirom spominje ponovno i sljedeću godinu, no, ovaj puta, kralj od njega traži da štiti Trogir od Ivaniša Nelipčića. Naime, izaslanici trogirske općine potuzili su se kralju da ovaj krši slobostine koje je gradu podijelio kralj Ludovik te bespravno pobire daću na mostu

¹⁹ Usp. npr. Engel, *KMG/MVA, KMG*, s. v. "Albeni (Medvei)".

²⁰ Mályusz, *Kaiser Sigismund*, 73.

²¹ Engel, *KMG/MVA, MVA*, s. v. "Dalmát-horvát bán (*regnum Dalmatiae et Croatiae banus*)". Prvi se puta spominje u dignitariju isprave koja se čuva u Madarskom državnom arhivu (Magyar Országos Levéltár [dalje: MOL]) u fondu Diplomataikai levéltár [dalje: DL] pod signaturom 70792. Isprava je datirana s 19. kolovozom, ali priređivači *Zsigmondkori oklevéltára* je datiraju s 18. rujna 1411, jer, budući da je u njoj prepisana jedna isprava s nadnevkom 30. kolovoza, smatraju da u njoj pogrešno stoji XIV. Kal. Sept. umjesto XIV. Kal. Oct. Usp. Elemér Mályusz i dr.: *Zsigmondkori oklevéltár*, 10 sv. (Budimpešta: Magyar Országos Levéltár, 1951-2007) [dalje ZsO] 3: reg. 952.

²² Süttő –Engel, "Beiträge zur Herkunft", 37.

²³ Engel, *KMG/MVA, MVA*, s. v. "Ispánok".

²⁴ MOL, DL 43033; regest isprave objavljen je u ZsO 2/2: reg. 7416.

²⁵ Usp. Klaić, *Povijest Hrvata*, 3: 71-72; Mályusz, *Kaiser Sigismund*, 114. O ratu između Žigmunda i Venecije 1412.-1413. više vidi u: Klaić, *Povijest Hrvata*, 3: 62-79; Ferdo Šišić, *Vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić i njegovo doba (1350. – 1416.)* (Zagreb, 1902), 218-219; Engel, *The Realm*, 234-235.

²⁶ MOL, DL 100965 (regest objavljen u ZsO 3: reg. 2990).

²⁷ Usp. ZsO 3: reg. 1718. O tome i: Klaić, *Povijest Hrvata*, 3: 72.

i trogirskom kotaru, na što je kralj naredio Petermannu da brani građane Trogira te ozbiljno opomene cetinskog kneza Ivaniša i naloži mu da ne pobire navedene daće.²⁸

Iako zauzet banskim dužnostima, Petermann je vodio brigu i o obiteljskim poslovima. Tako se u ožujku 1412. zajedno s bratom Rudolfom sastao s Franjom Nikolinim od Sv. Petra, kako bi od njega primili polovicu imanja Čehi u Turopolju.²⁹

U srpnju 1413. Petermann je zajedno s Eberhardom ratovao protiv Hrvoja Vukčića Hrvatinića u Hrvatskoj i Dalmaciji,³⁰ a u travnju sljedeće godine već je bio mrtav. Naime, u ispravi izdanoj 9. travnja 1414. biskup Eberhard u svoje ime i ime svojih rođaka daje za spasenje duše pokojnog bana Petermanna neki posjed u Ravenu *compateru* Jurju Nikolinom.³¹

Petermann nije imao djece, barem ne one koje bi ga nadživjela i dosegla zrelu dob. Ženu mu je bila Elizabeta za koju ne znamo kojoj je obitelji pripadala. Desetak godina nakon suprugove smrti, Elizabeta je vodila spor protiv njegove braće Ivana i Henrika tvrdeći da joj uskraćuju ostavštinu iza njezina muža.³² To je jedan od rijetkih sporova zabilježenih među članovima obitelji Alben, a pritom treba imati na umu da se ovdje radilo o sporu s osobom koja je bila s njome povezana brakom, a ne krvlju.

Na banskoj stolici Petermanna je zamijenio brat Ivan mlađi, koji je dalmatinsko-hrvatskim banom bio od 1414. do 1419. godine.³³ O njegovu djelovanju nemamo puno vijesti. Izgleda da se je 1414. protivio predaji otoka Korčule, Brača i Hvara Dubrovniku budući da ga svojim pismom od 26. lipnja 1414. Žigmund upozorava da ne dira u te otoke, a još manje u Dubrovčane i njihove činovnike na njima.³⁴ Tijekom sabora u Konstanzu (1414./1415.) nalazimo ga, pak, zajedno s bratom Henrikom, tada opatom u Kolozsmonostoru, u Žigmundovoj pratnji.³⁵ Kao živ zadnji se puta spominje 15. kolovoza 1420. godine. Tada je Ivana Mihovilovog *de Patina* nagradio zbog vjerne službe biskupu Eberhardu predijem Babča, koji je pripadao Medvedgradu.³⁶ Kako

²⁸ O ovom slučaju više vidi u: Ante Birin, "Cetinski knez Ivaniš Nelipčić – ban naših kraljevstava Dalmacije i Hrvatske", u: Lovorka Čoralić – Slavko Slišković, *Humanitas et litterae. Zbornik u čast Franje Šanjeka* (Zagreb: Dominkanska naklada Istina – Kršćanska sadašnjost, 2009), 297-301.

²⁹ MHT, doc. 175, 165-166. Usp. i: Klaić, *Medvedgrad*, 113.

³⁰ Šišić, *Vojvoda Hrvoje*, 227; Klaić, *Povijest Hrvata*, 3: 82. Više o Žigmundovom odnosu prema vojvodi Hrvoju i navedenim sukobima vidi u: Klaić, *Povijest Hrvata*, 3: 79-93; Engel, *The Realm*, 233-235.

³¹ Arhiv HAZU D-VIII-37. Regesta objavljena u Jakov Stipišić – Miljan Šamsalović, "Isprave u Arhivu Jugoslavenske akademije (Inventar)", *Zbornik Historijskog instituta JAZU* 2 (1959), 348, reg. 1480; ZsO 4: reg. 1843. Iako termin *compater* može označavati i kuma, u okolnostima poput ovih u ispravi obično je označavao svećenika bliskog darovateljima, njihovog duhovnog savjetnika, duhovnog oca. Usp. Zoran Ladić, *Last Will: Passport to Heaven. Urban Last Wills from Late Medieval Dalmatia* (Zagreb: Srednja Europa, 2012), 186.

³² PSZB 6: doc. 147, 150-151.

³³ Engel, *KMG/MVA, MVA*, s. v. "Dalmát-horvát bán (*regnorum Dalmatiae et Croatiae banus*)".

³⁴ Klaić, *Povijest Hrvata*, 3: 106.

³⁵ Usp. Süttő – Engel, "Beiträge zur Herkunft", 37; Klaić, *Povijest Hrvata*, 3: 95.

³⁶ MHT, doc. 184, 176-177.

je Eberhard tada već bio mrtav, ovaj Ivanov čin možemo promatrati i kao još jednu potvrdu dubokih veza između ujaka i nećaka i odanosti koje su nećaci osjećali prema Eberhardu. O bliskosti ujaka i nećaka svjedoči i činjenica da su krajem 1417. Ivan i Eberhard zajedno tražili od pape Martina V. da im podijeli potpuni oprost u smrtnom času i pravo da izaberu ispovjednika.³⁷ Za spas svoje duše ban se je Ivan pobrinuo i u svojem testamentu. Ovaj nam, nažalost, nije sačuvan, pa ne znamo kako je sve rasporedio svoja dobra, no, iz jednoga kasnijeg dokumenta saznajemo da je ostavio novac kako bi se zagrebačkim franjevcima kupio mlin na potoku Medveščaku.³⁸ Ivan je umro vjerojatno krajem 1420. ili početkom 1421. godine.³⁹

Biskupi Ivan stariji i Henrik

Iako su, kao što smo vidjeli, dvojica Rudolfovih sinova, Petermann i Ivan mlađi, obnašala i dužnost hrvatsko-dalmatinskog bana, najznačajniju ulogu odigrao je, ipak, treći Rudolfov sin Ivan stariji. Još u Njemačkoj Ivan je ušao u benediktinski red, te je bio redovnik u opatiji Hornbach u pokrajini Rheinland-Pfalz.⁴⁰ U Ugarsko-Hrvatsko Kraljevstvo došao je, vjerojatno, nakon što je Eberhard imenovan zagrebačkim biskupom.⁴¹ Time započinje i njegova blistava karijera, koja ga je dovela do visokih crkvenih dužnosti, ali i na sam vrh državne administracije.

Prva značajnija dužnost, koju je obnašao u Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu, bila je ona opata cistercitske opatije u Topuskom.⁴² Kada je i u kojim okolnostima točno preuzeo opatiju, ne znamo. Ostojić u popisu opata cistercitskih samostana navodi

³⁷ PSZB 5: doc. 389, 531-532.

³⁸ MCZ 2: doc. 42, 51-52. Izvršitelji Ivanovog testamenta (brat Henrik, pečujski biskup, literat Ivan, oficijal u Rakovcu i familijar njegova brata Ivana, zagrebačkog biskupa, i liječnik Vulikan) kupili su navedeni mlin za 80 zlatnih florena, o čemu je izdana isprava 1425. godine.

³⁹ Engel, *KMG/MVA, KMG*, s. v. "Albeni (Medvei)"; Süttő –Engel, "Beiträge zur Herkunft", 37.

⁴⁰ Conrad Eubel, *Hierarchia catholica medii aevi*, 2 sv. (Münster: Libraria Regensbergiana, 1913-1914²), 1: 410; Mályusz, *Kaiser Sigismund*, 350—351, bilj. 132. Ondje je bio i zaređen za svećenika (usp. ZsO 2: 7850).

⁴¹ Süttő –Engel, "Beiträge zur Herkunft", 34.

⁴² O opatiji u Topuskom i njenom značenju vidi, npr.: Ivan Krstitelj Tkalcic, "Cistercitski samostan u Topuskom", *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva* 2 (1896/1897), 110-129; Ivan Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, 3 sv. (Split: Benediktinski priorat Tkon, 1963-1965), 3: 209-221; Mladen Ančić, "Cistercitska opatija u Topuskom do pretvaranja u komendu", *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 27 (1994), 29-42. U novije vrijeme značajan doprinos istraživanju opatije Topusko dala je Ana Novak, *Topusko od dolaska cistercita do kraja srednjega vijeka*, neobjavljeni magistarski rad (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2008). Autorica ovdje donosi i opsežan popis literature o navedenoj temi. Usp. i: Ista, "Uključivanje Opatije Topusko u crkveno-politički i javni život na području Zagrebačke biskupije (Djelatnost opata Ivana II. i sjeveroistočni posjedi Opatije Blažene Djevice Marije)", *Povijesni prilozi* 27 (2008) 34, 27-45; Ista, "Čuntić i njegova okolica u 14. stoljeću", u: Jakša Raguž et al. (ur.), *Osam stoljeća Čuntića 1211. – 2011.* (Petrinja – Zagreb: Matica hrvatska Petrinja – Hrvatski institut za povijest, 2012), 39-73. Posebno pogledati: Ista, *Gorski arhidakonat Zagrebačke biskupije od 1334. do 1501. godine (Povijesni razvoj crkvenoadministrativnoga područja)*, neobjavljeni doktorski rad (Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 2011). Za cistercite vidi str. 99-139, a za opata Ivana Albena str. 105-106.

da je tu funkciju vršio od 1398. do 1402. godine,⁴³ dok Süttő i Engel smatraju da ju je sigurno vršio od 18. lipnja 1399. do 17. veljače 1405. godine.⁴⁴ I, uistinu, datum početka ove Ivanove službe možemo pomaknuti i nešto ranije. Naime, 3. lipnja 1399. ban Nikola Gorjanski upućuje na kraljevski sud parnicu koju je Ivan, kao topuski opat, pokrenuo protiv Ladislava, sina Ladislava Töttösa, koji je posjed Žrnov primio od bivšeg opata Andrije pod uobičajenim uvjetima, ali je potom odbio plaćati marturinu i druga podavanja.⁴⁵

Stanje opatije, u vrijeme kada je Ivan preuzeo njezinu upravu, bilo je teško. To nam pokazuje i činjenica da je Ivan Stjepanu Blagajskom 18. lipnja 1399. založio samostanske posjede *superiorem et inferiorem Leusthowam* i *Ruchou*.⁴⁶ Ivan je vršeci službu opata pokušao riješiti razne probleme opatije. Tako je 1402. oduzeo zbog nevjere Nikoli Tataru posjed Strmec i dao ga pavlinima.⁴⁷ U njegovo vrijeme Topusko je doživjelo i prvi upad Osmanlija, a brigu za obranu Ivan je pokazao nagradivši nekim posjedima oko Kupe Petra Šafara i njegove sinove Petra i Andriju te Stjepana Šafara, građane Gradeca, za njihovu vjernu službu opatiji, i to napose za njihovu hrabrost iskazanu prilikom obrane Topuskog od napada Osmanlija.⁴⁸

Izgleda da Ivana na položaj opata u Topuskom nije imenovao papa, već ga je na njega doveo kralj Žigmund. To bi se barem moglo zaključiti iz papinske isprave, kojom Inocent III. 26. prosinca 1404. postavlja zagrebačkog kanonika Stjepana Blagajskog za gubernatora opatije. Ondje se, između ostaloga, kaže da je poslije smrti prethodnog opata Bonifacije IX. htio za opata postaviti Andriju Tota, no, to se nije dogodilo jer ju je Ivan nezakonito zauzeo.⁴⁹

Nakon što je napustio službu topuskog opata, Ivan je bio opat u Pannonhalmi (1405.-1406.),⁵⁰ pa izabrani veszprémski biskup (1406.-10.),⁵¹ biskup u Pečuhu (1410.-21.),⁵² te naposljetku, nakon Eberhardove smrti, zagrebački biskup. Iako ga je papa Martin V. potvrdio za zagrebačkog biskupa 26. II. 1421. godine,⁵³ zapravo je tu

⁴³ Ostojić, *Benediktinci*, 3: 327.

⁴⁴ Süttő –Engel, “Beiträge zur Herkunft”, 34.

⁴⁵ Tadija Smičiklas i dr. (priř.), *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, 18 sv. (Zagreb, 1904-1990) [dalje: CD], 18: doc. 313, 445-453.

⁴⁶ CD 18: doc. 318, 459-460.

⁴⁷ PSZB 5: doc. 158, 187-188.

⁴⁸ PSZB 5: doc. 153, 173-174.

⁴⁹ PSZB 5: doc. 189, 236-238. Andrija Lukinović, “Ivan Alben 1421-1433.”, *Zagrebački biskupi i nadbiskupi* (Zagreb: Školska knjiga, 1995), 182.

⁵⁰ Mályusz, *Kaiser Sigismund*, 73.

⁵¹ Engel, *KMG/MVA, MVA*, s. v. “Veszprémi püspök (episcopus Vesprimiensis)”. Papa ga nikada nije potvrdio na tom položaju.

⁵² Eubel, *Hierarchia catholica*, 1: 410; Engel, *KMG/MVA, MVA*, s. v. “Pécsi püspök (episcopus Quinqueecclesiensis)”.

⁵³ PSZB 6: doc. 8, 8-10. Vidi i: Eubel, *Hierarchia catholica*, 1: 538.

funkciju vršio već i 1420. godine, znači, prije nego je službeno potvrđen. O tome nam, na primjer, svjedoči način na koji u ispravi od 20. kolovoza 1420. sam sebe titulira Toma, sin Stjepana iz Botinovca, u literaturi poznat i kao Toma iz Obriježi, vikar Zagrebačke biskupije u upravi vremenitih dobara. Naime, Toma za sebe kaže da je *vicarius in temporalibus generalis ... postulati episcopi Zagrabiensis Iohannis*.⁵⁴

Preuzevši Zagrebačku biskupiju, Ivan je zadržao kontinuitet uprave svoga predšasnika. Prijespomenuti Toma, sin Stjepana iz Botinovca, bio je vikar Zagrebačke biskupije u upravi vremenitih dobara već za vrijeme biskupa Eberharda, a taj je položaj zadržao, kako smo vidjeli, i za Ivana.⁵⁵ Isto tako, i Eberhardov je vikar u duhovnim stvarima kalnički arhidakon Stjepan Spiter i dalje vršio svoju službu.⁵⁶ Ivanova odluka da nastavi Eberhardovim putem, ne treba čuditi. S jedne strane, na to je mogla utjecati očita bliskost koja je postojala između nećaka i ujaka, a s druge strane, i činjenica da je Eberhard dobro vršio službu biskupa.⁵⁷ Uspješan je bio i u organizacijskom smislu, a prihod biskupije znatno je uvećao.⁵⁸

Istovremeno, Ivan je, nakon što je od 1409. (ili čak i ranije) bio kraljičin kancelar, naslijedio svoga ujaka i na položaju vrhovnog kancelara kraljevstva (1420.). Godine 1423. postao je i kancelar Svetog Rimskog Carstva i predstojnik ugarske tajne kancelarije.⁵⁹ Na taj je način u svojim rukama koncentrirao ogromnu moć i imao potpunu kontrolu nad svim Žigmundovim pečatima.

Ivan je, osim duhovnih i administrativnih dužnosti, izvršavao zadaće i na bojnopolju. Godine 1420. i 1425. sudjelovao je u pohodima na Češku, a krajem 1425. borio

⁵⁴ PSZB 5: doc. 455, 607-608. Istu, neuobičajenu titulu upotrijebio je za sebe i sam Ivan u ispravi od 21. veljače 1421. (usp. Lukinović, "Ivan Alben", 181).

⁵⁵ Lukinović, "Eberhard 1397-1406", 166. *Vicarius in temporalibus generalis* vodio je brigu o posjedima biskupije, ali je u biskupovo ime vršio i sudsku vlast, pogotovo kada se radilo o fizičkim kaznama, koje su se smatrale nespojivima s biskupovom duhovnom službom (Lukinović, "Eberhard 1397-1406", str. 174, bilj. 26).

⁵⁶ Spiter je navedenu dužnost vršio sve do svoje smrti 1429. godine (usp. Lukinović, "Eberhard 1397-1406", 170). Kao Eberhardov *in spiritualibus vicarius*, Stjepan je, na primjer, 1414. naredio nekim župnicima u Zagorju da javno izopće Petra, Klementa i Franka iz Zaboka zbog toga što su uskratili djevojačku četvrtinu svojoj sestri Klari (PSZB 5: doc. 341, 457-458).

⁵⁷ Usp. Lukinović, "Eberhard 1397-1406", 173.

⁵⁸ Ivan je prilikom imenovanja za zagrebačkog biskupa trebao uplatiti svotu od 2000 zlatnih florena. Prema tome, prihod biskupije bio je procijenjen na 6000 zlatnika, što je pet puta više nego kada je Eberhard preuzeo biskupiju (usp. Lukinović, "Eberhard 1397-1406", 170).

⁵⁹ Engel, *KMG/MVA, MVA*, s. v. "Udvári kancellár (cancellarius aule regie) és udvári főkancellár (summus cancellarius aule regie)", "Titkos kancellár (secretarius cancellarius)"; Mályusz, *Kaiser Sigismund*, 75, 79, 293-294; Engel, *The Realm*, 212. Prema nekim navodima u literaturi Ivan je bio i kancelar češke kraljevske kancelarije. I, zaista, on se u jednom slučaju iz 1423. i spominje u toj funkciji. No, treba reći, da češka kancelarija zapravo u to vrijeme i nije funkcionirala (usp. Süttő-Engel, "Beiträge zur Herkunft", 35). Za literaturu o dvorskim kancelarijama u vrijeme Žigmundove vladavine vidi: Isto, 23.

se protiv husita kod Bratislave.⁶⁰ Žigmunda je 1426. pratio i u Nürnberg na zasjedanje Reichstaga.⁶¹

Iako je, s obzirom na visoke dužnosti na dvoru, često bio izvan svoje biskupije, ne može se reći da Ivan ovdje nije bio prisutan, a uz biskupsku, u svojim je rukama u našim krajevima držao još i neke druge službe.

Krajem 1421. godine obratio se, i to uz podršku kralja Žigmunda, na papu Martina V. s molbom da mu na 5 godina dodijeli upravu, kako duhovnu, tako i onu nad vremenitim dobrima, opatija u Bijeli i Grabovu, koje su opustošili Osmanlije. U molbi je rečeno da je Ivan benediktinski redovnik, a Žigmund je, podupirući molbu, istaknuo loše materijalno stanje u kojem se nalaze opatije zbog osmanlijskih napada i drugih ratnih nevolja, kao i Ivanovu spremnost da se pobrine da im se vrate otuđena dobra i da se obnovi i obrani opustošena opatija u Bijeli.⁶² Papa je pozitivno odgovorio na Žigmundovu molbu te je 28. rujna 1422. dao Ivanu na upravu i uživanje benediktinske opatije Bijelu i Grabovo.⁶³ Iako o tome nemamo sigurnih vijesti, izgleda da je biskup upravu nad ovim opatijama zadržao sve do smrti.⁶⁴

Nakon nekog vremena Ivan je ponovno preuzeo i upravu nad opatijom u Topuskom. Na to ukazuje Farlatijev navod da je nosio titulu *tutor Abbatiae monasterii B.M.V. de Toplicza*,⁶⁵ ali i druga vrela. Godine 1427. u sporu oko opatijских posjeda Žrnov, Granda, Graduša i Strezić sinovi Ladislava Töttösa su, tvrdeći da je navedene posjede Ivan ranije dao njihovom ocu, protestirali protiv toga što ih je sada predao Petru Zrinskom.⁶⁶ Ova nam je isprava zanimljiva, jer dokazuje da je Ivan tada upravljao opatijom, ali i stoga što ukazuje na njegovu vezu sa Zrinskima. Ona bi se, pak, mogla objasniti njegovom željom da uz njihovu pomoć zaštititi posjede opatije u vremenima sve veće opasnosti od Osmanlija.

U Ivanovo vrijeme došlo je i do krvavih sukoba između Gradeca i Kaptola, te je 7. rujna 1422. Ivan čak i izopćio građane Gradeca nakon što su oni provalili na Kaptol,

⁶⁰ Do sukoba u Češkoj došlo je nakon što su pro-husitske snage odbile priznati Žigmunda češkim kraljem nakon smrti kralja Venceslava 16. 8. 1419. godine. U ožujku 1420. u Wrocławu u Šleskoj Žigmund je objavio bulu pape Martina V. kojom je ovaj proglasio križarski rat protiv husita. O ovome više vidi u: Engel, *The Realm*, 230-231, te ondje navedenoj literaturi.

⁶¹ Süttő –Engel, "Beiträge zur Herkunft", 35.

⁶² Albenova molba zapisana je u papinskim registrima 19. prosinca. Usp. PSZB, 6 (Zagreb: Kršćanska sadašnjost – Arhiv Hrvatske, 1994), doc. 44, 46. O opatiji u Bijeli više vidi: Stanko Andrić, "Benediktinski samostan Svete Margarete u Bijeli", *Tkalčić* 9 (2005), 9-122, a o ovim događajima napose: Isto, 39-41.

⁶³ PSZB 6: doc. 66, 75-76.

⁶⁴ Usp. Andrić, "Benediktinski samostan", 43.

⁶⁵ Daniele Farlati, *Illyrici sacri*, 5 (Venecija: Apud Sebastianum Coleti, 1775), 465.

⁶⁶ Ernő Kammerer (ed.), *Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy*, 8 (Budimpešta: Magyar Tört. Társulat, 1895), doc. 224, 339-340.

opljačkali kanoničke i prebendarske kuće, te ranili i ubili neke od njihovih službenika.⁶⁷ U ispravi kojom je proglasio izopćenje, Alben je iznio povijest sukoba, ali pokazao i književni dar. Treba reći da je, prije nego je pristupio ovom krajnjem koraku, Ivan pokušao s upozorenjima. Sačuvan nam je i njegov nalog od 14. kolovoza 1422. godine, znači tri tjedna prije samog izopćenja, kojim župnicima Sv. Ivana u Novoj Vesi, Sv. Antuna u Laškoj Vesi i Sv. Emerika u Zagrebu naređuje da prvo opomenu građane Gradeca, a potom da ih, ako se ne pokore, izopće.⁶⁸ Isto tako, treba reći da je, kao što je znao pokazati strogost prema građanima Gradeca, znao i nastojati oko pomirenja između Kaptola i Gradeca. Prema Farlatiju, upravo je nastojanjem biskupa Ivana došlo do smirivanja situacije.⁶⁹ No, pravi mir nije bio uspostavljen ni u godinama koje su slijedile, te su česte vijesti koje govore o različitim incidentima. Tako je početkom ožujka 1426. Andrija Stipković, građanin Gradeca, napao u šumi Lonja najprije slugu kanonika Jurja iz Moravča, a onda i slugu vašvanskog arhidakona.⁷⁰ Dana 20. lipnja 1427. Požeški kaptol izvješćuje kralja Žigmunda da je istragom ustanovljeno da su građani Gradeca u Jarunu opljačkali i istukli trojicu dvorjanika zagrebačkog kantora Ivana.⁷¹

Kada je boravio u biskupiji, Ivan je mnogo vremena provodio u Dubravi, gdje si je uredio palaču.⁷² O tome da mu je Dubrava bila omiljena rezidencija, iako je znao boraviti i u Medvedgradu,⁷³ svjedoči i veliki broj ondje izdanih isprava. U Dubravi je, na primjer, dana 23. travnja 1423. potvrdio Pavlu Valentinovom i Urbanu Ivanovom te njihovim rođacima darovnicu biskupa Eberharda za predij Štefanovec.⁷⁴ Nešto kasnije, u svibnju 1423. ondje je potvrdio povlastice trgovišta Miholec, koje je ovome ranije podijelio biskup Eberhard,⁷⁵ kao i one stanovnika Lupoglava i Čazme.⁷⁶ U Dubravi je 25. studenog 1423. dao i Mihovilu, sinu Barnabe iz Vukovara, u zahvalu za vjernu službu i sve napore koje je izdržao boreći se uz njegova ujaka Eberharda i braću Petermanna i Ivana, posjede Odra - Sveti Juraj, Ločilnicu i Mrazovec.⁷⁷ Ispravu, kojom je Melkioru, sinu Henrika Bursta, dodijelio predije Koritno i Novak nakon što

⁶⁷ MCZ 2: doc. 32, 30-41; PSZB 6: doc.65, 67-74. Više vidi: Lukinović, "Ivan Alben", 182-183. O sukobima Gradeca i Kaptola u vrijeme biskupa Ivana pisao je i Krčelić, *Povijest Stolne crkve*, 188-190. Vidi i: Klaić, *Medvedgrad*, 115.

⁶⁸ PSZB 6: doc. 64, 66.

⁶⁹ Farlati, *Iliricum*, 5: 464.

⁷⁰ PSZB 6: doc. 188, 214.

⁷¹ PSZB 6: doc. 209, 231-232.

⁷² Lukinović, "Ivan Alben", 183.

⁷³ Klaić, *Medvedgrad*, 119.

⁷⁴ PSZB 6: doc. 92, 101-102.

⁷⁵ PSZB 6: doc. 111, 120.

⁷⁶ Za Lupoglav vidi: PSZB 6: doc. 103, 112; a za Čazmu PSZB 6: doc. 104, 113.

⁷⁷ MHT, doc. 195, 188-189; PSZB 6: doc. 136, 139-140.

je umro njihov dotadašnji predijalac Emerik, sin Bartola Slijepog, izdao je ondje 15. prosinca 1426. godine.⁷⁸ U Dubravi je 1. rujna 1432. izdao i ispravu kojom je potvrdio ispravu biskupa Eberharda prema kojoj su članovi turopoljske plemićke općine dužni plaćati desetinu Zagrebačkom kaptolu.⁷⁹

U obližnjoj Čazmi Ivan je 1423. održao veliku skupštinu svih predijalaca. Tom prilikom izdao je brojne isprave, uglavnom kako bi potvrdio povlastice koje su im podijelili njegovi predšasnici.⁸⁰ Tako je Lorandu iz Lužana potvrdio Eberhardovu darovnicu za predij Lužan,⁸¹ a Jurju, Petru i Ambrozu, sinovima Ivana iz Pavlovca, povlastice koje im je za predij Pavlovec izdao vikar Toma.⁸² Dana 2. svibnja uređuje odnose među nasljednicima Matije Madaraza i Andrije literata, predijalaca iz Dijankovca,⁸³ a 4. istoga mjeseca potvrđuje predijalcima Ivanu i Tomi, sinovima Stjepanovim, mlin koji im je podijelio biskup Eberhard.⁸⁴

Znamo da je Ivan održao i barem jednu biskupsku sinodu. Započela je 14. listopada 1425. i trajala nekoliko dana. Nisu nam sačuvani sinodalni zaključci, ali se ona spominje u ispravi zagrebačkog kanonika kantora Ivana, generalnog vikara i sinodalnog suca, od 21. listopada 1431. godine.⁸⁵

Biskup Ivan nastojao je riješiti i različite sporove unutar Crkve. Dana 4. lipnja 1428. u sporu između zagrebačkih prebendara i župnika sv. Marka presudio je u korist prebendara i odbio zahtjev župnika i kapelana Sv. Marka da im prebendari isplaćuju četvrtinu oporučnih ostavština, koje prime od građana Gradeca.⁸⁶

Brigu za Zagrebačku crkvu Ivan je pokazivao i nastavljajući radove na izgradnji katedrale, o čemu i danas svjedoče dva njegova grba na njenom pročelju.⁸⁷ Za tu je svrhu namijenio znatnu svotu (1500 zlatnih dukata) i u svojoj oporuci.⁸⁸

⁷⁸ PSZB 6: doc. 200, 224-225. Ovu ispravu Ivan je potvrdio 13. siječnja 1427. u Čazmi (PSZB 6: doc. 203, 226-227).

⁷⁹ PSZB 6: doc. 365, 306. Ovu Ivanovu potvrdu Eberhardove isprave Nada Klaić držala je falsifikatom. Smatrala je da Eberhardova isprava ne bi imala pravno utemeljenje, te da Ivan ne bi Eberharda zvao bratom. Po njenom mišljenju sastavljač falsifikata više nije znao u kakvom su rodbinskom odnosu Ivan i Eberhard bili. (Klaić, *Medvedgrad*, 110). No, držim da se ipak ne radi o falsifikatu. Naime, Ivan je Eberharda zvao bratom, jer su bili braća u biskupstvu.

⁸⁰ Lukinović, "Ivan Alben", 184. O predijalcima zagrebačkih biskupa pisao je, npr., Iván Borsa, "A Zággrábi püspökség prédiálisai a XV. század elején", u: Antun Škvorčević (ur.), *Zagrebačka biskupija i Zagreb 1094-1994* (Zagreb: Nadbiskupija zagrebačka – Katolički bogoslovni fakultet u Zagrebu, 1995), 107-115.

⁸¹ PSZB 6: doc. 105, 113-114.

⁸² PSZB 6: 106, 114-115. Slično, npr., i: PSZB 6: doc. 97, 106-107; doc. 102, 111; doc. 107, 115-116; doc. 108, 116-117.

⁸³ PSZB 6: doc. 96, 104-106.

⁸⁴ PSZB 6: doc. 98, 107.

⁸⁵ MOL, DL 12420.

⁸⁶ PSZB 6: doc. 233, 259-261; javni bilježnik napravio je prijepis ove isprave 1. 1. 1429. PSZB 6: doc. 244, 267. O ovome sporu piše i Nada Klaić, *Zagreb u srednjem vijeku* (Zagreb: SNL, 1982), 345.

⁸⁷ Lukinović, "Ivan Alben", 184.

⁸⁸ MCZ 2: doc. 63, 72.

Uz to što je obnašao različite visoke službe, Ivan je raspolagao i velikim imetkom, što vidimo i iz toga što je zajedno s braćom posuđivao novac i kralju. Putem zaloga i kraljevskih darovnica Ivan je zajedno s braćom stekao znatne posjede, a od njegovih dobrih odnosa s kraljem materijalnu korist imao je i Kaptol. Tako je 17. srpnja 1423. Žigmund potvrdio zagrebačkom biskupu i Kaptolu oslobođenje od marturinskih daća i banske zalaznine.⁸⁹

Iako su Albeni važne posjede, kao što je već napomenuto, držali i u drugim dijelovima Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva (napose u županiji Zala), ovdje ćemo samo istaknuti neke od njihovih najvažnijih posjeda u hrvatskim zemljama.⁹⁰

Već prije 1416. Albeni su zajedno s Eberhardom od Celjskih preuzeli Samobor, koji je u njihovim rukama ostao do 1432. godine.⁹¹ Desetak godina kasnije (1426.-1427.), Ivan i Rudolf su u zamjenu za Rezi i polovicu tvrdog grada Pölöske dobili Kamengrad (Kővár, Kókapronca) u Križevačkoj županiji.⁹² Kalnik su Albeni od Žigmunda dobili u zalog za 14000 florena, a u ispravi, izdanoj tom prilikom, kralj je istaknuo da je to učinio, osim poradi navedenog novca, i zbog velikih zasluga biskupa Eberharda i Ivana te troškova koje su oni podnijeli u obrani protiv Osmanlija.⁹³ Ivan je u zalog dobio i Kreštelovac u Križevačkoj županiji,⁹⁴ a od 1434. spominje se i njihov kaštel Stupnik u Zagrebačkoj županiji.⁹⁵

Ivan je u zalog od kralja dobio i zagrebački Gradec. Ne znamo kako je i kada točno došao do njega, ali da je tome bilo tako svjedoči nam Ivanova oporuka, ali i izjava Matka Talovca iz 1434. da je Ivan do smrti bio *gubernator ipsius civitatis*.⁹⁶

S najmlađim bratom Rudolfom Ivan je 1423. od kralja Žigmunda dobio Dediće, Črnomerec, Bitek i Novake, kao i sela Kraljevec, Kobiljak, Cerje, Svibje i Nart kod Božjakovine. O tome saznajemo iz protesta, koji je protiv ovoga Žigmundovog darovanja Ivanu i Rudolfu Albenu u ime zagrebačkog Gradeca 3. prosinca 1423. uložio Farkaš Egidijev, plemić iz Klokoča i građanin Gradeca, pred stolnobiogradskim kaptolom.⁹⁷ Sela Kraljevec, Kobiljak, Cerje, Svibje i Nart biskup Ivan ustupio je stolnoj crkvi kao altariju za Eberharda i svoga brata bana Ivana mlađeg. Protiv toga je

⁸⁹ PSZB 6: doc. 124, 130-131.

⁹⁰ Za posjede izvan granica današnje Hrvatske vidi npr. Engel, *KMG/MVA, MVA*, s. v. "Várnagyok és várbirtokosok"; Sütő – Engel, "Beiträge zur Herkunft", 40-43.

⁹¹ Usp. Engel, *KMG/MVA, MVA*, s. v. "Szamobor, horv. Samobor"; Pál Engel, *Magyarország középkor végén*, PC CD-ROM (Budimpešta: Térinfo Bt. - MTA, 2002) [dalje: Engel, *MKV*], s. v. "Szamobor".

⁹² Usp. Engel, *KMG/MVA, MVA*, s. v. "Kővár (Kókapronca)". Vidi i: Dezső Csánki, *Kőrösmegye a XV-ik században* (Budapest, 1893), 13; Engel, *MKV*, s. v. Kővár.

⁹³ PSZB 6: doc. 206, 229. Isprava nosi nadnevak 1. svibnja 1427. godine.

⁹⁴ MOL, DL 43723. Usp. Engel, *KMG/MVA, MVA*, s. v. "Kristallóc, horv. Kreštelovac". Za Kreštelovac vidi: Engel, *MKV*, s. v. "Kristallóc".

⁹⁵ Usp. Engel, *KMG/MVA, MVA*, s. v. "Sztupnik, horv. Stupnik".

⁹⁶ Usp. Klaić, *Zagreb*, 132; MCZ 2: doc. 63, 72.

⁹⁷ MCZ 2: doc. 38, 46; PSZB 6: doc. 139, 142-143.

16. lipnja 1423. pred Jurjem i Bartololom, plemićkim sucima Zagrebačke županije, u ime zagrebačkog Gradeca protest uložio bivši gradski sudac Andrija Nikolin.⁹⁸

Ivan je, i inače, brinuo o spasu biskupa Eberharda, ali i drugih pokojnih zagrebačkih biskupa. U jednom inventaru iz 20-ih godina 15. st. spominje se da je biskup Ivan jedan veliki brevijar “namijenio za misu gospodina biskupa Eberharda”,⁹⁹ a i u njegovoj se oporuci navodi da je za istu misu ostavio neka sredstva.¹⁰⁰ Iako nije potpuno jasno što se pod time mislilo, ovu “misu gospodina biskupa Eberharda” može se možda povezati s Eberhardovom odredbom prema kojoj su u prvu nedjelju nakon blagdana Jedanaest tisuća djevica i mučenica, koji pada na 21. listopada, svi zagrebački prebendari dužni u koru pjevati večernju za pokojne biskupe. Sljedeće jutro, poslije uobičajene jutarnje mise u čast Blažene Djevice Marije, trebala je slijediti svečana jutarnja (matutin) te svečana pjevana misa za pokojne biskupe, a svaki je prebendar na tu nakanu trebao odslužiti i tihu misu.¹⁰¹

Biskup Ivan brinuo je i za podložnike nastojeći ih zaštititi od zloupotreba. Svojim je vugrovečkim činovnicima, na primjer, zabranio da od tamošnjih podložnika ubiru žito vedrom od šest mjera, već su trebali mjeriti vedrom od četiri mjere, kakvo se i inače koristi na biskupskim posjedima.¹⁰²

Iako je, kao što smo vidjeli, tijekom života obavljao različite službe diljem kraljevstva, te je i u vrijeme kada je bio zagrebačkim biskupom dosta vremena provodio van Zagreba, Ivan je na poseban način bio vezan upravo uz Zagrebačku biskupiju. O tome nam svjedoči i njegova oporuka, koju sam već spomenula. Naime, Ivan je većinu svoga imetka ostavio upravo različitim crkvenim ustanovama s područja ove biskupije i ondašnjim siromasima, a želja mu je bila i da bude pokopan u zagrebačkoj katedrali.¹⁰³

Oporuku je sastavio dok je bolovao u Pečuhu kod svoga brata Henrika.¹⁰⁴ Umro je vjerojatno ubrzo nakon sastavlja testamenta 14. ožujka 1433. godine. Kao mrtvog spominje ga se 25. svibnja 1433. godine.¹⁰⁵

⁹⁸ PSZB 6: doc. 122, 128-129.

⁹⁹ MCZ 11: 161. Tkalčić prilikom datacije inventara nije uočio da se ondje Eberhard spominje kao mrtav, pa ih je pogrešno datirao krajem 14. stoljeća. Vjerojatno potječu iz 20-ih godina 15. stoljeća (usp. Lukinović, “Ivan Alben”, 184, 186, bilj. 24).

¹⁰⁰ MCZ 2: doc. 63, 73.

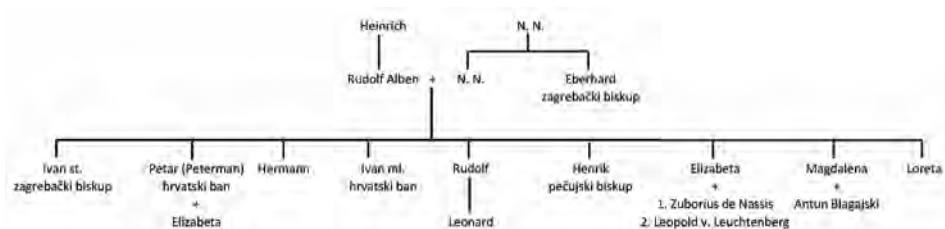
¹⁰¹ Eberhad je kao naknadu za preuzimanje ove obaveze prebendarskom zboru dao desetinu Moravča (PSZB 5: doc. 335, 446-447). O misi za pokojne zagrebačke biskupe, vidi i: Lukinović, “Eberhard”, 171.

¹⁰² PSZB 6: doc. 219, 243-244.

¹⁰³ O Ivanovim oporučnim darovima u korist siromaha, a napose hospitalima na zagrebačkom području vidi: Suzana Miljan, “Siromasi kasnosrednjovjekovnoga Zagreba”, *Povijesni prilozi* 31 (2012) 42, 89, 95-96. Ivanova oporuka pobudila je i ranije interes istraživača. To je najstarija sačuvana oporuka zagrebačkih biskupa. Objavljena je u: MCZ 2: doc. 63, 72-74, te ponovno u PSZB 6: doc. 370, 358-360; vidi i: Fran Hrncić, “Dvije oporuke zagrebačkih biskupa u 15. vijeku”, *Hrvatske povijesne razprave i crtice*, 3 (Zagreb: Kulturno-historijsko društvo “Hrvatski rodoljub”, 1942), 96-99.

¹⁰⁴ Krčelić, *Povijest Stolne crkve*, 193.

¹⁰⁵ Engel, *KMG/MVA, KMG*, s. v. “Albeni (Medvei)”; Süttő –Engel, “Beiträge zur Herkunft”, 35.

Genealogija obitelji Alben

U crkvenoj službi bio je, osim Ivana starijeg, i njegov brat Henrik, koji je naslijedio Ivana na mjestu pečujskog biskupa, te je tu službu vršio od 1421. do smrti 1444. godine.¹⁰⁶ Prije nego je zajedno s braćom na ujakov poziv došao u Ugarsku, Henrik je bio redovnik benediktinac u opatiji u biskupiji Trier.¹⁰⁷ Po dolasku u Ugarsku prvo postaje opatom benediktinske opatije u Garamszentbenedeku (danas Hronský Beňadik u Slovačkoj) (1406-1407),¹⁰⁸ a potom u proljeće 1407. opatom opatije Kolozsmonostor (danas Cluj-Napoca u Rumunjskoj).¹⁰⁹ Na tom je položaju ostao sve do preuzimanja biskupske stolice u Pečuhu.¹¹⁰ Kao kolozsmonostorski opat sudjelovao je i na koncilima u Konstanzu i Baselu, a kao biskup uvelike se trudio oko suzbijanja krivovjerja.¹¹¹

Ostali članovi obitelji

Od muških potomaka Rudolfa Albena i Eberhardovih nećaka vrela nam spominju još dvojicu: Hermana i Rudolfa II. Herman se spominje jedino u dokumentima između 17. kolovoza 1399. i 6. siječnja 1401. godine, pa je vjerojatno da je ubrzo iza toga i umro, i to u mladoj dobi, tako da nije mogao ostaviti nekoga značajnijeg traga.¹¹²

¹⁰⁶ Usp. Eubel, *Hierarchia catholica*, 1: 410; 2: 219; Engel, *KMG/MVA, MVA*, s. v. "Pécsi püspök (*episcopus Quinqueecclesiensis*)". Zadnji se puta kao živ spominje 22. veljače 1444. (Süttő –Engel, "Beiträge zur Herkunft", 35).

¹⁰⁷ MOL, DL 36304. Regest isprave objavljen je u: ZsO 2: 5399. Mályusz, *Kaiser Sigismund*, 281 navodi da je Henrik studirao u Heidelbergu, no, za to ne donosi nikakve dokaze. Moguće da je u tom slučaju došlo do pogrešne identifikacije Henrika Albena s Henrikom *de Alba*, kanonikom iz Metz (usp. Süttő –Engel, "Beiträge zur Herkunft", 35).

¹⁰⁸ Süttő –Engel, "Beiträge zur Herkunft", 35. Ovdje se kao opat, koliko mi je poznato, prvi puta spominje u ispravi zoborskog konventa od 24. rujna 1406. (usp. MOL, DF 237088; reg. objavljen u ZsO 2/1, reg. 5013).

¹⁰⁹ Usp. MOL, DL 36304. Regest isprave objavljen je u: ZsO 2: 5399.

¹¹⁰ O djelovanju Henrika kao opata u Kolozsmonostoru vidi više: Zsigmond Jakó, *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289-1556)*, 1 (Budimpešta, 1990), 41-48.

¹¹¹ Usp. Süttő –Engel, "Beiträge zur Herkunft", 35-36 i ondje navedenu literaturu.

¹¹² Prvi se puta spominje u ispravi kojom Stolnobiogradski kaptom svjedoči o protestu koji je pred njime, u ime Zagrebačkog kaptola, uložio zagrebački kantor Ivan protiv Eberhardove odluke da Medvedgrad daruje svojim nećacima (PSZB 5: doc. 89, 101-102). Naveden je i 16. listopada iste godine prilikom protesta Zagrebačkog kaptola pred Varadinskim kaptolom (PSZB 5: doc. 94, 106-107). Posljednji puta nalazimo ga u darovnici za Rezi (Šišić, "Nekoliko isprava", doc. 1, 132-133).

Najmlađi brat Rudolf II. često se u vrelima javlja s biskupom Ivanom, a nakon njegove smrti vodio je sporove oko njegove ostavštine. Iako se za života dobro slagao s bratom, te su često zajednički djelovali, Rudolf se nije želio pokoriti odredbama Ivanove oporuke, te je njezine izvršitelje, među kojima je bio i njegov i Ivanov brat pečuški biskup Henrik, i obavijestio da to neće učiniti.¹¹³ Naime, Rudolf nije želio predati polovinu Kamengrada i Sv. Petra na Dravi, koje je Ivan ostavio za gradnju katedrale, već ih je cijele želio zadržati u svojim rukama. U spor se je morao umiješati i kralj Žigmund koji je 20. srpnja 1433. od Rudolfa tražio da izvršiteljima oporuke preda polovinu navedenih posjeda.¹¹⁴ Kako se Rudolf na njegov poziv nije odazvao, Žigmund je naredbu ponovio 28. listopada iste godine.¹¹⁵ Budući da se ovaj ni tada nije pokorio, dana 16. ožujka 1434. kralj je naložio ostrogonskom nadbiskupu Jurju Pálóciju da Rudolfa Albena pozove na sud i tako ga prisili da zagrebačkoj katedrali preda Ivanovu ostavštinu.¹¹⁶

Rudolf se u to vrijeme sporio i s Zagrebačkim kaptolom. Dana 23. veljače 1434. Čazmanski kaptol javlja slavonskom banu Henriku Celjskom da je prigodom uvođenja Zagrebačkog kaptola u posjed Slaninovac, polovinu prijelaza Kraljev Brod na Savi i vinograd Brizinščak njegov čovjek Fabijan uložio protest.¹¹⁷

Na kraju je Rudolf zajedno sa sinom Leonardom 1436. prodao Medvedgrad Celjskima,¹¹⁸ nakon čega se vratio u Njemačku. No, treba primijetiti da je Rudolf već i ranije bio okrenut prema starom zavičaju. O tome nam svjedoči i spor koji je 1420. vodio za neki posjed u Falačkoj.¹¹⁹ Rudolfovim odlaskom Albeni nestaju iz hrvatskih zemalja.¹²⁰

Osim sinova, Rudolf Alben stariji imao je, kako je već rečeno, i tri kćeri. O njima, nažalost, nemamo mnogo podataka, ali ponešto se, ipak, može reći. Elizabeta (Leys) je bila suprugom Zuboriusa de Nassisa, a potom landgrofa Leopolda v. Leuchtenberg.¹²¹ Kada se prvi puta spominje u vrelima (1422.) već je udovica iza prvog muža, a drugi njezin spomen (1424.) vezan je uz vjenčanje s drugim.¹²² Prvi se puta spominje u

¹¹³ PSZB 6: doc. 374, 363-364.

¹¹⁴ PSZB 6: doc. 385, 371.

¹¹⁵ PSZB 6: doc. 408, 387-388.

¹¹⁶ PSZB 6: doc. 416, 422-423.

¹¹⁷ PSZB 6: doc. 415, 421.

¹¹⁸ Protiv te prodaje protestirao je pred banom Matkom Talovcem 23. listopada 1436. Zagrebački kaptol (PSZB 6: doc. 451, 458-459). Osim protiv prodaje Medvedgrada, protestira i protiv prodaje Slanovca, Sv. Jakoba i luke odnosno prijelaza na Savi.

¹¹⁹ Sütthő –Engel, "Beiträge zur Herkunft", 38.

¹²⁰ Engel, *The Realm*, 213.

¹²¹ Engel, *KMG/MVA, KMG*, s. v. "Albeni (Medvei)". De Nassis se je, također, ubrajao među vjerne Žigmundove pristaše (usp. Sütthő –Engel, "Beiträge zur Herkunft", 38).

¹²² Engel, *KMG/MVA, KMG*, s. v. "Albeni (Medvei)".

dokumentu kojim joj papa Martin V podjeljuje potpuni oprost.¹²³ Magdalena je, pak, bila udana za Antuna Blagajskog, a spominje se 1433. godine u oporuci svoga brata biskupa Ivana. Tom prilikom Ivan njezinim kćerima iz braka s Antunom, koje ne navodi imenom, ostavlja prstenje, a njezinom sinu Ladislavu 1000 zlatnih florena. Moguće je da je sama Magdalena, budući da njoj u oporuci ništa ne ostavlja, u tom trenutku već pokojna.¹²⁴ U prilog tome mogla bi govoriti i činjenica što je njezin muž 24. travnja 1436. već u drugom braku. Naime, toga je dana papa Eugen IV. naložio pečujskom biskupu Henriku Albenu da Antuna Blagajskog i ženu mu Margaretu, koji su ne znajući za zapreku krvnog srodstva sklopili brak, odriješi od smetnji i ozakoni njihov brak.¹²⁵ Treća sestra, Loreta, spominje se 1422. godine. Također se radi o pismu pape Martina V. kojim joj podjeljuje potpuni oprost.¹²⁶ Zanimljivo je da su obje sestre, a i biskup Ivan, istovremeno tražile od pape potpuni oprost.¹²⁷

Kao što se vidi iz svega navedenog, Albeni su, usprkos tome što su relativno kratko bili u našim krajevima, ostavili u njima značajan trag. Njihov je uspjeh bio temeljen na dobrim odnosima s kraljem Žigmundom, ali i na čvrstoj međusobnoj povezanosti i usklađenom djelovanju. Jasno, ovom prilikom o svemu tome mogli smo reći samo nešto u osnovnim crtama i obraditi samo pojedina pitanja iz bogate povijesti ove obitelji.

¹²³ PSZB 6: 69, 77.

¹²⁴ PSBZ 6: doc. 370, 358-360.

¹²⁵ PSBZ 6: doc. 437, 445-446.

¹²⁶ PSZB 6: doc. 68, 77.

¹²⁷ Isprava kojom se Ivanu podjeljuje oprost objavljena je u: PSZB 6: doc. 67, 76.

Sažetak

Rad se bavi njemačkom plemićkom obitelji Alben, koja u hrvatske zemlje dolazi krajem 14. stoljeća, te je u njima prisutna do sredine 15. stoljeća. Ova obitelj potječe najvjerojatnije iz pokrajine Rheinland-Pfalz, a njezini predstavnici u Ugarsko-Hrvatsko Kraljevstvo dolaze na poziv svoga rodaka zagrebačkog biskupa i kraljevskog kancelara Eberharda, kome zahvaljuju i svoj uspon do najviših položaja u Kraljevstvu. Među članovima obitelji najviše se ističe Eberhardov nećak Ivan stariji, sin njegove sestre i Rudolfa Albena, koji je bio opat cistercijske opatije u Topuskom, opat u Pannonhalmi (1405.-1406.), pa izabrani veszprémski biskup (1406.-10.), biskup u Pečubu (1410.-21.), te naposljetku, nakon Eberhardove smrti, zagrebački biskup (do svoje smrti 1433.). Ivan je, osim toga, vršio i službu kraljevskog kancelara i kancelara Svetog Rimskog Carstva. Ivanov brat Henrik, koji je naslijedio Ivana na mjestu pečujskog biskupa, te je tu službu vršio od 1421. do smrti 1444. godine, bio je prije toga opat benediktinske opatije u Garamszentbenedeku (danas Hronský Beňadik u Slovačkoj) (1406-1407), pa opat opatije Kolozsmonostor (danas Cluj-Napoca u Rumunjskoj) (od 1407. do preuzimanja biskupske stolice u Pečubu). Ivanov i Henrikov brat Petermann (Petar) bio je župan Križevačke županije, pa hrvatsko-dalmatinski ban (1411.-1414.), a kao ban ratovao je protiv Venecije u Dalmaciji (1412.), te protiv Hrvoja Vukčića Hrvatinića u Hrvatskoj i Dalmaciji (1413.). Na položaju bana naslijedio ga je brat Ivan mlađi, koji je dalmatinsko-hrvatskim banom bio od 1414. do 1419. godine. Analizirajući karijere pojedinih članova obitelji, u radu se pokazuje kako su Albeni, iako relativno kratko prisutni u našim krajevima, zahvaljujući dobrim odnosima s kraljem Žigmundom, ali i čvrstoj međusobnoj povezanosti i usklađenom djelovanju, ostavili u njima značajan trag.

Die Adelsfamilie Alben und ihre Rolle in der kroatischen Geschichte

Zusammenfassung

Die Arbeit befasst sich mit der deutschen Adelsfamilie Alben, die zu Ende des 14. Jahrhunderts in kroatische Länder kommt und bis zur Mitte des 15. Jahrhunderts anwesend bleibt. Diese Familie stammt wahrscheinlich aus dem Land Rheinland-Pfalz, seine Vertreter kommen in das Ungarisch-Kroatische Königsreich auf Einladung ihres Verwandten, des Bischofs von Zagreb und königlichen Kanzlers Eberhard, dem sie auch ihren Aufstieg zu den höchsten Posten im Königsreich verdanken. Unter den Mitgliedern der Familie heben sich am meisten der Neffe von Eberhard, Johann der Ältere, der Sohn seiner Schwester und Rudolf Alben, der Abt der Zisterzienserabtei in Topusko, Abt in Pannonhalma (1405-1406), dann Wahlbischof von Veszprém (1406-10), Bischof in Pécs (1410-21), sowie zuletzt, nach Eberhards Tode, Bischof von Zagreb (bis zu seinem Tode 1433) war. Johann leistete, außerdem, auch den Dienst des königlichen Kanzlers und des Kanzlers des Heiligen Römischen Kaiserreiches. Johanns Bruder Henrik, der Johanns Nachfolger auf dem Posten des Bischofes von Pécs war und diesen Dienst von 1421 bis zum Tode 1444 verrichtete, war davor Abt der Benediktinerabtei in Garamszentbenedek (heute Hronský Beňadik in der Slowakei) (1406-1407), dann Abt der Abtei Kolozsmonostor (heute Cluj-Napoca in Rumänien) (von 1407 bis zur Übernahme des Bischofsthrones in Pécs). Johanns und Henriks Bruder Petermann (Petar) war Gespan der Gespanschaft Križevci, dann kroatisch-dalmatinischer Banus (1411-1414),

und als Banus kämpfte er gegen Venedig in Dalmatien (1412), sowie gegen Hrvoje Vukčić Hrvatinić in Kroatien und Dalmatien (1413). Auf dem Posten des Banus folgte ihm sein Bruder Johann der Jüngere, der von 1414 bis 1419 zum dalmatinisch-kroatischen Banus wurde. Die Laufbahnen der einzelnen Familienmitglieder analysierend wird in der Arbeit gezeigt, wie die Albenen, obwohl relativ kurz anwesend in unseren Gebieten, dank den guten Verbindungen mit dem König Sigismund, aber auch der festen Verbundenheit und harmonisiertem Wirken, hinterließen sie eine bedeutende Spur in ihnen.

Schlüsselwörter: *Albenen, Adelsfamilien, Bischöfe, Ungarisch-Kroatisches Königreich*

Vedran Klaužer
Hrvatski institut za povijest
Zagreb

UDK: 929.52 Frodnacher
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 20.09.2012.
Prihvaćeno: 25.09.2012.

Plemićka obitelj Frodnacher - ogranak Bednjanski (de Bednya). Aktivnosti članova ogranka u Hrvatsko- Ugarskom Kraljevstvu u drugoj polovici 15. i početkom 16. stoljeća

U radu će se prikazati aktivnost članova jednog ogranka gornjoaustrijske plemićke obitelji Frodnacher u drugoj polovici 15. i početkom 16. stoljeća. Članovi ogranka navodili su se u dokumentima imenskim predikatom de Bednya a ubikacijom tog posjeda uspostavilo se da su imali posjed u Hrvatsko-Ugarskom Kraljevstvu. Administrativna aktivnost i prisutnost članova ovog ogranka evidentna je preko službi članova obitelji poput Wolfganga Frodnachera de Bednya koji je bio senjski kapetan (1473.-1477.) te njegova sina Žigmunda koji je obnašao dužnost kapetana utvrda Medvedgrad i Rakovec (1514.-1520.) i pripadao među familijare markgrofa Jurja Brandenburskoga. U radu će naglasak biti stavljen na prikaz položaja obitelji Frodnachera od Bednje u Hrvatsko-Ugarskom Kraljevstvu, aktivnosti navedenih članova, identifikaciju i analizu njihovih posjeda te rekonstrukciju rodoslovlja. Prikazani rezultati bit će doprinos istraživanju njemačkih plemićkih rodova i obitelji aktivnih u Hrvatsko-Ugarskom Kraljevstvu kasnog 15. i početkom 16. stoljeća kao i cjelokupnom istraživanju njemačkih doseljeničkih obitelji kroz hrvatsku povijest.

Ključne riječi: njemačka plemićka obitelj Frodnacher, Križevačka županija, posjed Bednja, grofovi Celjski, senjski kapetan

Uvod

Obitelj Frodnacher spada u skupinu gornjoaustrijskih plemićkih obitelji Svetog Rimskog Carstva, čiji su članovi krajem 14. stoljeća počeli svoj uspon na društvenoj ljestvici obavljajući razne administrativne i vojne službe unutar tog dijela Carstva. Izgleda da je začetnik cijele obitelji i samog prezimena bio Mert Frodnacher, koji je 1380. godine dobio od austrijskog vojvode Albrechta III. kao leno posjed Punkenhof s utvrdom koja se otada naziva Frodnach.¹ Kako je sama povijest obitelji Frodnacher nedovoljno istražena, a ovdje bi njezina analiza prešla granice ovoga rada, navodim samo još neke članove obitelji o kojima sam našao podatke i koji su bili vojni ili administrativni službenici u Carstvu. Tako su nam poznati Martin Frodnacher, građanin i namjesnik grada Freistadta (*Pfleger zu Freistadt*) 1417. godine² te njegova braća Jörg i Hans Frodnacher koji je bio kapetan grada Kremsa 1458. godine.³ Pored Merta Frodnachera i drugi članovi obitelji ostvarivali su značajne posjedovne dobiti na području Gornje Austrije, ili darovanjem posjeda od austrijskih vojvoda zbog svojih zasluga ili putem bračnih veza. Upravo na ovaj drugi način je Eustahije Frodnacher († 1487.) došao u posjed jednog dijela posjeda i utvrde Luftenberg nedaleko grada Linza, a koja se nalazi kod današnjeg mjesta Luftenberg an der Donau na istočnoj obali Dunava, kada se sredinom 15. stoljeća oženio kćerkom plemića Andrije Grübera, čija je obitelj držala u vlasništvu navedenu utvrdu još od 1367. godine.⁴

Na pitanje kako su Frodnacheri došli u Hrvatsko-Ugarsko Kraljevstvo i tamo pustili korijene kroz nekoliko generacija u ogranku de Bednja nije lako dati odgovor. Kao prvo, između zemalja hrvatsko-ugarske krune i Gornje Austrije kao dijela Svetog Rimskog Carstva leži, uz činjenicu da se radi o dvije države, još i dodatni zemljopisni prostor austrijskih pokrajina koji ih odvaja. Međutim, s obzirom na doduše malobrojne, ali sačuvane dokumente, saznajemo tko je bio mogući inicijator dolaska Frodnachera u Hrvatsko-Ugarsko Kraljevstvo. Naime, hrvatsko-ugarski kralj Ladislav V. Posmrče, potvrdio je 1457. godine novom darovnicom Wolfgangu Frodnacheru od Bednje njegove posjede u Križevačkoj županiji koje je dobio još kao familijar Ulrika Celjskog.⁵ Kako su grofovi Celjski imali posjede te bili aktivni

¹ Norbert Grabherr, *Burgen und Schlösser in Oberösterreich. Ein Leitfaden f. Burgenwanderer u. Heimatfreunde. 3., neubearb. Aufl.*, Linz 1976., str. 196-198.

² Ignaz Nößlböck, Die Entstehung Freistadts in Oberösterreich, *80. Jahresbericht des Oberösterreichischen Musealvereins*, Linz 1924, str. 94., bilj. 56. Vidi i: Georg Grill, Weinberg, Die Entstehungsgeschichte einder Mühlviertler Wirtschafts-Herrschaft, *Mitteilungen des Oberösterreichischen Landesarchivs*, sv. 4, Graz 1955., str. 183.

³ Joseph Chmel, *Regesta chronologico-diplomatica Friderici III. Romanorum Imperatoris (Regis IV)*, sv. 2, 1452.-1493., str. 372., regist br. 3715., str. 381., regist br. 3818.

⁴ Norbert Grabherr, *Burgen und Schlösser in Oberösterreich*, str. 196-198.

⁵ Tamás Pálosfalvi, *The Noble Elite in the County of Kőrös (Križevci) 1400-1526*, doktorska disertacija, Budimpešta 2012., str. 259. i Mađarski državni arhiv (dalje u tekstu: MOL) Diplomataikai fényképgyűjtemény (dalje u tekstu: DF) 233110.

i na prostoru Svetog Rimskog carstva,⁶ nastaje svojevrsan „most“ između teritorija prvotnih posjeda i zavičaja gornjoaustrijskih Frodnachera i Hrvatsko-Ugarskog Kraljevstva kao odgovor na postavljeno pitanje. S obzirom na nedovoljnu istraženost obitelji Frodnacher, kao i nemilosrdno štire podatke o članovima obitelji, smatram da je za neka buduća istraživanja ovdje potrebno navesti neke zanimljive pretpostavke. Izgleda da su u razdoblju prije dolaska Matije Korvina na vlast Frodnacheri bili zastupljeni na ugarskom dvoru putem jedne svoje ženske članice. Naime, kako je nakon smrti ugarskog kralja Alberta II. 1439. godine njegova udovica kraljica Elizabeta rodila sina Ladislava V. Posmrčeta (1440.-1457.), a većina velikaša ponudila je krunu poljskom kralju Vladislavu I. Jageloviću, došlo je do raskola između kraljice Elizabete i njenih pristaša koji su htjeli Ladislava ustoličiti na ugarski tron, i velikaša koji su težili da kralj postane navedeni poljski kralj.⁷ Cijelu situaciju je zakomplicirala dobro poznata dvorjanka kraljice Elizabete, Helena Kottanner koja je sudjelovala u krađi krune sv. Stjepana iz Višegrada u veljači 1440. godine.⁸ Zahvaljujući sačuvanim memoarima navedene dvorjanke, saznajemo da se prilikom događaja na dvoru koji su prethodili krađi krune, prema zapisu same Helene Kottanner, u sobi u kojoj je boravila kraljica Elizabeta uz nju i još jednu dvorjanku nalazila i stanovita dvorska dama prezimena Frodnach.⁹ Iako ne možemo sa sigurnošću tvrditi da je navedena dvorska dama bila u srodstvu s nama poznatim i tada aktivnim Frodnacherima, sličnost prezimena je i više nego očita. Sama činjenica da je ta dvorjanka bila prisna pratnja kraljice Elizabete, dakle na neki način na strani Ulrika Celjskog, glavnog zaštitnika kraljice i njezina maloljetnog sina Ladislava V. Posmrčeta, u čijoj službi se kasnije nalazio i Wolfgang Frodnacher, govori da su Frodnacheri na više načina podupirali politiku i strategiju grofova Celjskih. Još jedan interesantan član koji je bio aktivan u Hrvatsko-Ugarskom Kraljevstvu je spomenuti Eustahije Frodnacher, poslanik cara Fridrika III. 1453. godine,¹⁰ a koji je kasnije bio poslanik kralja Matije Korvina kod austrijskog nadvojvode Albrechta VI. 1462. godine.¹¹ Kako su navedeni događaji oko prava na ugarsku krunu privremeno utihnuli za vrijeme vladavine Vladislava I. Jagelovića, nakon teškog poraza vojske i smrti kralja u bitci s Osmanlijama kod Varne 1444., ponovno su se rasplamsali sukobi između Celjskih i obitelji Hunjadi, čiji je član Ivan kao slavni vojskovođa postao upravitelj kraljevstva. Sukob je kulminirao desetak godina kasnije kada je Ulrika Celjskog, nakon smrti gubernatora Ivana

⁶ O posjedima i aktivnostima grofova Celjskih u Svetom Rimskom Carstvu vidi: Robert Kurilić, Pregled povijesti grofova Celjskih, *Historijski zbornik*, god. 59, Zagreb 2006., str. 201-216. i Nada Klaić, *Zadnji knezi Celjski v deželah sv. Krone*, Celje 1982.

⁷ Vjekoslav Klaić, *Povijest Hrvata*, sv. 3, Zagreb 1974, str. 188-199.

⁸ Klaić, *Povijest Hrvata*, sv. 3, Zagreb 1974, str. 200.

⁹ Hellene Kottannerin, *Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin (1439-1440)*, *The Memoirs of Helene Kottanner (1439-1440)*: s njemačkog prevela Maya Bijvoet Williamson, Cambridge 1998., str. 24.

¹⁰ Joseph Chmel, *Regesta chronologico-diplomatica Friderici III.*, str. 307., regest br. 3030.

¹¹ Vilmos Fraknoi, *Mátyás Király Leveli*, sv. 1. 1458-1479, Budimpešta, 1893., str. 20., dok. 14.

Plemićki grb obitelji Frodnacher s nadgrobne ploče Eustahija Frodnachera († 1487.) na zidu samostanske crkve u Pulgarnu, Gornja Austrija.

Hunjadija, a prilikom uspješnog odbijanja Osmanlija kod Beograda 1456. godine dao ubiti stariji Ivanov sin, Ladislav Hunjadi.¹² U tom trenutku, s obzirom da je smrću Ulrika Celjskog nestalo njihova zaštitnika, Frodnacheri su morali vještim diplomatskim putovima i odlukama sačuvati svoj status i posjede u Hrvatsko-Ugarskom Kraljevstvu o čemu će biti riječi u nastavku ovoga rada.

Plemićki grb obitelji Frodnacher

Grb obitelji Frodnacher sačuvan nam je na nadgrobnom spomeniku Eustahija Frodnachera († 1487.) koji se nalazi na zidu samostanske crkve u Pulgarnu, Gornja Austrija (prilog 1).¹³ S obzirom da je trenutačno zbog nedostataka izvora nemoguće sa sigurnošću tvrditi da su Frodnacheri od Bednje potekli od prethodnika Eustahija ili ostalih navedenih članova obitelji Frodnacher, isto tako možemo samo pretpostaviti da su i Frodnacheri od Bednje u Hrvatsko-Ugarskom Kraljevstvu koristili navedeni grb kao identitet svojeg plemstva i identifikacije s udaljenim rođacima u Gornjoj Austriji.

Posjedi obitelji Frodnacher od Bednje

Prije samog prikaza povijesti obitelji Frodnacher od Bednje, kako bi se bolje razumjela njihova životna priča i obiteljska strategija zaštite posjeda, potrebno je prvo nešto reći o njihovim posjedima u Hrvatsko-Ugarskom Kraljevstvu. S obzirom da su nam poimence poznata sela i kaštel kao sastavni dijelovi posjeda koji su Frodnacheri od Bednje posjedovali ovdje donosimo njihovu ubikaciju i kartu. (prilog 2.). Posjed Bednja u Križevačkoj županiji, koji su baštinili Wolfgang Frodnacher i njegovi potomci, sastojao se od kaštela te niza sela čija imena saznajemo iz isprava vezanih za njihovu podjelu među članovima obitelji Frodnacher od Bednje kao i iz isprava kojima se posjedi nakon povratka kraljevskom fisku prosljeđuju novim obiteljima. Centar posjeda činio je kaštel, koji se u ispravama naziva s nekoliko imena (*Bedne, Bedyne, Gradistchye*), među kojima ipak prevladava naziv Bednja. Zahvaljujući arheološkoj

¹² Pál Engel, *The Realm of St Stephen*, London-New York, 2001. i Klaić, *Povijest Hrvata*, sv. 3., str. 340.

¹³ Zahvaljujem gospodinu Hansu Hametneru, pročelniku Heimatvereina Steyregg iz Steyregga na poslanim fotografijama nadgrobnog spomenika Eustahija Frodnachera iz samostanske crkve u Pulgarnu. Autor. *Vielen Dank an Herrn Hans Hametner, Obmann des Heimatvereines Steyregg für die Foto's des Grabsteines vom Ritter Eustach Frodnacher am äußeren Nordwand der Klosterkirche in Pulgarn. Der Autor.*

struci, koja je vršila iskapanja na području Petra Ludbreškog, te analizirajući pronalasku slavenskog refugijuma, u skladu s navedenim i ovdje obrađenim dokumentima, poznata nam je i lokacija tog kaštela koji se prema svemu sudeći nalazio na arheološkoj lokaciji Gradište nedaleko Petra Ludbreškog u smjeru Kapele Podravske.¹⁴ Kako je uz kaštel Bednju istoimeni posjed sačinjavao niz sela, poznata su imena i lokacije nekih od njih koja su opstala do današnjeg vremena. Ona sela koja danas ne postoje navodimo u njihovom izvornom obliku naziva, te zbog nemogućnosti lociranja nisu uvrštena u priloženu kartu. Poznato je da su Frodnacheri od Bednje posjedovali uz kaštel Bednju 1457. godine¹⁵ i sela

Karta posjeda obitelji Frodnacher od Bednje

Dubovicu,¹⁶ Remetinec (*Remethyncz*)¹⁷ i Kapelu Podravsku¹⁸ (*Kapolna*) koja se spominju poimence 1471. godine.¹⁹ Dodatna sela unutar posjeda Bednja, koje su Frodnacheri posjedovali, navode se 1482. godine: Klenovec (*Kylyanowcz*),²⁰ Torčec Ludbreški (*Thorczech*)²¹ i Petar Ludbreški (*Bednyazenthpeter*) te Gradec (Gradecz) i Bednja (*Bednya*) koja su bila vjerojatno centrirana oko navedenog sela Petar Ludbreški te su kao takva i skupno zapisana nazivom *Bednyazenthpeter*.²² Frodnacheri su imali

¹⁴ Zdenko Vinski, Prilog poznavanju gradišta s osvrtom na jedan nalaz u Podravini, *Historijski zbornik*, sv. 2., br.1-4., ur. Jaroslav Šidak, Zagreb, 1949., str. 223-241.

¹⁵ Pálosfalvi, *The Noble Elite*, str. 259. Ispravu vidi u: MOL DF 233110.

¹⁶ Georg Heller, *Comitatus Varasdiensis*, München 1976., str. 41. Iako se činilo da će se navedeni posjedi obitelji Frodnacher od Bednje naći u knjizi mjesta Križevačke županije istoga autora (Georg Heller, *Comitatus Crisiensis*, München 1978) ona se ipak nalaze u knjizi mjesta Varaždinske županije s opaskama samoga autora da se ti posjedi nalaze tijekom 15. i 16. stoljeća u Križevačkoj županiji.

¹⁷ Heller, *Comitatus Varasdiensis*, str. 139.

¹⁸ Heller, *Comitatus Varasdiensis*, str. 74. Obitelj Frodnacher je držala Kapelu Podravsku do 1507. godine nakon čega vlasnici postaje obitelj Lausinger. Vidi, Adamček, Kampuš, *Popisi i obračuni*, str. 27, dok. 8

¹⁹ Pálosfalvi, *The Noble*, str. 259., MOL DF 231593.

²⁰ Heller, *Comitatus Varasdiensis*, str. 94. Ovo selo Frodnacheri drže do 1513. godine kada su kao vlasnici zapisani Lausingeri. Vidi: Josip Adamček, Ivan Kampuš, *Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV i XVI stoljeću*, Zagreb 1976., str. 60., dok. 22.

²¹ Heller, *Comitatus Varasdiensis*, str. 164.

²² Heller, *Comitatus Varasdiensis*, str. 122.

u svom vlasništvu i sela Veliki i Mali Bukovac (*inferiori et superiori Bwkwowcz*),²³ Novo Selo Podravsko (*Nouawwez*),²⁴ Oštrice (*Ozrtohan*)²⁵ i *Strechan*²⁶ koja uz prethodno spomenuta sela posjeduju sve do 1549. odnosno 1553. godine.²⁷

Ogranak de Bednja plemićke obitelji Frodnacher – poznati članovi i njihove aktivnosti

Kao što je prethodno rečeno, ogranak de Bednja plemićke obitelji Frodnacher svoj povijesni spomen i put započinje u Hrvatsko-Ugarskom Kraljevstvu u prvoj polovici 15. stoljeća kada Ulrik II. Celjski, knez Zagorja, daruje svojem službeniku i familijaru Wolfgangu Frodnacheru posjed Bednju s pripadajućim kaštelom u Križevačkoj županiji.²⁸ Nemamo spomena koje je točno službe Wolfgang obavljao za grofove Celjske, ali je najvjerojatnije, kao što je prethodno rečeno, na taj način ogranak obitelji Frodnacher, koji će od njega poteći, došao iz Gornje Austrije. Tim darovanjem stvorila se je imovinska osnovica za Wolfgangovu obitelji u Hrvatsko-Ugarskom Kraljevstvu, kao i imenski predikat de Bednja koju su svi Wolfgangovi nasljednici nosili u svojem prezimenu.²⁹ Kako bi očuvao svoje posjede u Hrvatsko-Ugarskom Kraljevstvu, Wolfgang je morao mudrim diplomatskim potezima u konstantnom vrtlogu borbi za prijestolje i sukoba velikaša pristaša raznih pretendenata, kao i međusobno sukobljenih velikaških obitelji, birati onu stranu i iskazivati svoju privrženost onim strankama koje su mu mogle osigurati mirno posjedovanje njegovih posjeda. Tako je Wolfgang nakon smrti Ulrika Celjskog 1456. godine ostao vjeran kralju Ladislavu V. koji mu zauzvrat potvrđuje navedene posjede u Križevačkoj županiji 1457. godine.³⁰ Ovo je očito bio u tom trenutku mudar potez, jer je za razliku od Wolfganga, njegov prezimenjak i vjerojatni rođak Eustahije Frodnacher bio uhićen zajedno s braćom Hunjadi i njihovim privrženicima u ožujku iste godine.³¹ Kako se je situacija u kraljevstvu nakon smrti kralja Ladislava V. Posmrčeta 1457. godine počela okretati u korist obitelji Hunjadi i jedinog preostalog sina pokojnog gubernatora Ivana Hunjadija,

²³ Heller, *Comitatus.Varasdiensis*, str. 23.

²⁴ Heller, *Comitatus.Varasdiensis*, str. 115.

²⁵ Heller, *Comitatus.Varasdiensis*, str. 119.

²⁶ MOL DF 286775.

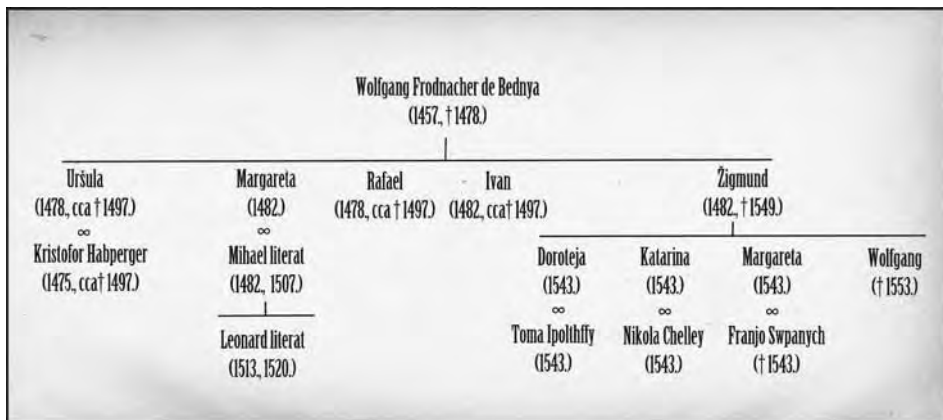
²⁷ Ivan Bojničić Kninski, Kraljevske darovnice, odnoseće se na Hrvatsku. Iz kraljevskih registraturnih knjiga „Libri Regii“, *Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskoga arhiva*, ur. Ivan pl. Bojničić Kninski, sv. 8, Zagreb 1899., str. 9-10., dok. 127.; Ivan Bojničić, Kninski, Kraljevske darovnice, odnoseće se na Hrvatsku. Iz kraljevskih registraturnih knjiga „Libri Regii“ (nastavak), *Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskoga arhiva*, ur. Ivan pl. Bojničić Kninski, sv. 8, Zagreb 1899., dok. 156., str. 106-107.

²⁸ Pálósfalvi, *The Noble Elite*, str. 259. Ispravu vidi u: MOL DF 233110.

²⁹ Detaljnu genealogiju obitelji Frodnacher od Bednje donosim u prilogu 3. na kraju članka.

³⁰ MOL DF 233110.

³¹ Pálósfalvi, *The Noble*, str. 259.

Genealogija obitelji Frodnacher od Bednje

(Godine u zagradama označavaju prvi i zadnji spomen određenog člana obitelji u ispravama, znak † označava kada se pojedina osoba u dokumentima navodi kao pokojna, a pojam cca † (circa †) kada se samo pretpostavlja da je osoba umrla oko navedene godine. Znak ∞ označava bračnu vezu.)

Wolfgang je odlučio iskoristiti novonastale prilike. U tom turbulentnom razdoblju morao je prvo sam silom braniti svoje stečevine zbog čega je i rješavao neki sudski spor 1469. godine.³² U vrijeme borbi kralja Matije za konsolidaciju svoje ostvarene kraljevske vlasti, Wolfgang nije, za razliku od većine drugih bivših familijara Ulrika Celjskog, prenio svoju privrženost na Jana Vitovca, nekadašnjeg familijara i kapetana Celjskih, kneza Zagorja i slavonskog bana, već je ostao vjeran kralju Matiji. Sukladno tome, Wolfgang je od kralja Matije 1471. godine dobio za svoju vjernu službu tri sela u Križevačkoj županiji koja je sam Wolfgang prijašnjih godina dao obitelji Lausinger, kojoj su sada oduzeta zbog nevjernosti kralju.³³

Svoj dobar odnos s kraljem Matijom Wolfgang nastavlja i nekoliko godina kasnije, a s obzirom na vjerojatne vojne i administrativne sposobnosti koje je stekao još za vrijeme službovanja kod grofova Celjskih, kralj Matija ga postavlja na dužnost senjskog kapetana što je zasigurno povećalo obiteljsku imovnu moć kao i potencijalno uzdizanje na socijalnoj ljestvici. Wolfgang je tu službu vršio od 1473. do 1477.³⁴ godine te je u Senju branio novoosnovanu Senjsku kapetaniju od nasrtaja Frankapana koji su

³² MOL DF 231557. Isprava je nažalost većim djelom oštećena i nečitka te se ne može detaljno reći o kakvom sporu je riječ. Potvrdu da je Wolfgang te godine vodio spor u kojem je optužen zbog nekih nasilja imamo u Arhivu Hrvatske Akademije znanosti i umjetnosti (dalje u tekstu: AHASU) XXI-2/11. elen. br. 297. gdje se u kratkom registru navodi kako 1469. godine Blaž Briga od Sredica (*Jakozerdabel*) poziva na sud Wolfganga Frodnachera (*Traducher*) od Bednje koji je optužen da je počinio neka nasilja.

³³ Pálosfalvi, *The Noble*, str. 259., MOL DF 231593.

³⁴ Isprava nije sačuvana već postoji samo regist koji je objavio Mile Magdić. Vidi Mile Magdić, *Regesta važnijih i znaemitijih izprava senjskih arkiva*, *Vjestnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva*, ur. Ivan Bojničić Kninski, Zagreb 1899., str. 142.

nastojali povratiti svoje bivše posjede i prostor oduzet krajem 60-ih i početkom 70-ih godina na kojima je osnovana navedena kapetanija.³⁵ Nisu poznati detalji njegovih poteza kao senjskog kapetana, međutim moguće je pretpostaviti da je Wolfgang nastavio provoditi kraljevu politiku oduzimanja teritorija lokalnim velikašima, napose Frankapanima i stavljanje tih teritorija u posjed Senjske kapetanije, tj. pod kraljevsku vlast. S druge strane, s obzirom na činjenicu da je Senjska kapetanija kao svoj centar imala slobodni kraljevski grad Senj, a kako još uvijek nisu bila definirana prava kapetana u samom gradu i njihovi prihodi, Wolfgang je dolazio i u sukob s građanima Senja, zadirući u njihova prava zbog čega ga kralj opominje.³⁶ Isto tako, nije poznato zašto je Wolfgang prestao vršiti dužnost senjskog kapetana 1477. godine kada ga na toj funkciji nasljeđuje Dubrovčanin Maroje Žunjević.³⁷ S obzirom da se Wolfgang već 1478. godine navodi u izvorima kao pokojan moguće je pretpostaviti da je odstupio s dužnosti zbog bolesti i da je umro prije te godine.³⁸

Smrću Wolfganga Frodnachera 1478. godine za članove obitelji Frodnacher nastupilo je razdoblje stagnacije vršenja bilo kakvih službi u Hrvatsko-Ugarskom Kraljevstvu, a s obzirom da su Wolfgangovi nasljednici, sinovi Rafael, Žigmund i Ivan u času smrti oca bili maloljetni, oni nisu mogli preuzeti niti upravu nad posjedima. Sukladno tome obitelj Frodnacher ulazi u period svojevrstne borbe za opstanak i obrane od napada raznih susjednih plemića koji su pokušavali uzurpirati vlasništvo obitelji Frodnacher nad posjedima u Križevačkoj županiji.

Rješenje teške situacije i uklanjanje opasnosti od gubitka ili otimanja posjeda pronašlo se zahvaljujući činjenici da je Wolfgangova najstarija kćer Uršula bila u vrijeme smrti oca već punoljetna i udana za Kristofora Hapbergera, kapetana grada Zagreba.³⁹ Na taj način je Kristofor zajedno sa svojom suprugom Uršulom Frodnacher postao tutor i zaštitnik maloljetnih Wolfgangovih potomaka, Ivana, Žigmunda, Rafaela i Margarete. Međutim, iako zaštićeni tutorstvom, Frodnacheri su postali kolateralne žrtve sukoba i razmirica koje je njihov tutor i ujak Kristofor Hapberger imao sa svojim rođacima. Naime, Kristofor Hapberger bio je adoptivni brat plemića Juraja Forstera od Svete Elizabete, inače kaštelana grada Đurđevca 1476. godine.⁴⁰ On je zbog nekih svađa s Kristoforom tih godina poslao svoje kaštelane s ljudstvom koji su provalili na

³⁵ O Senju i Senjskoj kapetaniji tijekom druge polovice 15. stoljeća vidi: Vjekoslav Klaić, *Krčki knezovi Frankapani. Od najstarijih vremena do gubitka otoka Krka. Knjiga prva (od god. 1118. do god. 1480.)*, Zagreb 1901., str. 259-263.

³⁶ Magdić, *Regesta važnijih i znamenitijih izprava*, str. 142.

³⁷ Vjekoslav Klaić, Dubrovačka vlastela Žunjevići u Senju i Vinodolu, 1477.-1502., *Vjestnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arhiva*, ur. Ivan Bojničić Kninski, god. 3, Zagreb 1901., str. 237.

³⁸ Pálosfalvi, *The Noble*, str. 259, MOL DF 262127.

³⁹ MOL DF 256263.

⁴⁰ Pálosfalvi, *The Noble*, str. 298., 306. i MOL Diplomataikai levéltár (dalje u tekstu: DL) 103765, MOL DL 103782.

posjede obitelji Frodnacher i u kaštel Bednju, protjerali ujaka Kristofora i članove obitelji Frodnacher te ukrali razne vrijednosti i odnijeli ih u Jurajev kaštel Berzence u susjednoj ugarskoj županiji Somogy.⁴¹

Frodnacheri su sve ove otimačine i upade na svoje posjede ustrajno trpjeli te očekivali punoljetnost kako bi se sami izborili za svoja prava i posjede. Prvi muški član koji je dosegao punoljetnost bio je Rafael, najstariji sin Wolfganga Frodnachera koji je uz sestru Uršulu preuzeo upravu i zaštitu nad posjedima.⁴² S druge strane, prva sporazumna podjela među Frodnacherima učinjena je kada se Margareta Frodnacher oko 1482. godine udala za nekog Mihaela literata. Tom podjelom je Margareta s braćom i sestrom Uršulom dogovorila način na koji će podijeliti posjed Bednju, prilikom čega je dobila određeni broj selišta u selima posjeda Bednje, kao i jednu petinu oranica, mlinova, mlinskih mjesta i ribnjaka, sukladno ukupnom broju djece, točnije potomaka Wolfganga Frodnachera.⁴³ Većinski ostatak posjeda nakon ove diobe nastavljaју zajednički držati preostala braća i sestra Uršula.⁴⁴

Ova podjela posjeda provela se unatoč prethodnim provalama Juraja Forstera od Svete Elizabete, a kako je u međuvremenu Žigmund postao punoljetan i on preuzima dio posjeda. Tako je u popisu dimova za kraljevski porez za 1495. godinu navedeno da posjed Bednju (*Bedna*) drži u vlasništvu nekoliko posjednika. Rafael Frodnacher imao je 24 dima, njegov brat Žigmund 54, a Mihael literat, suprug njihove sestre Margarete 21 dim.⁴⁵ U istom popisu se navode još dva suvlasnika posjeda Bednje: neki Gall Nagh imao je 12 dimova, a Kristofor Lausinger (*Lasingar*) 15 dimova.⁴⁶ Ne znamo na koji su način navedene osobe došle u posjed dijela Bednje već samo možemo pretpostaviti da su im te dijelove posjeda tih godina u najam dali sami Frodnacheri. Zamršena situacija se počela okretati u korist Frodnachera smrću Juraja Forstera od Svete Elizabete oko 1497. godine, a kako su u međuvremenu Frodnacheri opet pretrpjeli osobne tragedije smrću Rafaela, Uršule i ujaka Kristofora, teret borbe za posjede i sudski sporovi oko povrata opljačkanih stvari pali su na braću Žigmunda i Ivana Frodnachera. Kao jedini preostali Frodnacheri oni 1497. potražuju pred palatinom Stjepanom Zapoljom od Jelene, udovice Juraja od Svete Elizabete i njene kćerke Ane da vrate opljačkane stvari.⁴⁷ Istovremeno, Frodnacheri ponovno imaju u svojem vlasništvu čitav posjed Bednju, jer su u popisu dimova za kraljevski porez 1507. godine kao vlasnici poreznih dimova na posjedu Bednja zapisani samo

⁴¹ MOL DL 102275.

⁴² MOL DF 262127.

⁴³ MOL DF 286775.

⁴⁴ MOL DF 286775.

⁴⁵ Adamček, Kampuš, *Popisi i obračuni*, str. 12., dok. 3.

⁴⁶ Adamček, Kampuš, *Popisi i obračuni*, str. 12., dok. 3

⁴⁷ MOL DL 102275.

Žigmund Frodnacher (*Fronzozt*) sa 64 dima, te njegov šogor (sestrin muž) Mihael literat sa 22 dima.⁴⁸ Izgleda da je Kristofor Lausinger najvjerojatnije dogovorom s Frodnacherima ponovno od njih, kao i njegovi prethodnici, dobio Kapelu jer se u istom poreznom popisu navodi kao vlasnik tog posjeda sa 21 dimom.⁴⁹ Kao što je prethodno rečeno, obitelj je izgleda u ovo vrijeme, a svakako prije 1497. godine, ostala bez Rafaela, Uršule i ujaka Kristofora, a prema svemu sudeći i bez Ivana jer se ni on u poreznom popisu iz 1507. kao ni kasnije ne spominje uz Žigmunda kao vlasnik dijela posjeda Bednje.

Poučen prijašnjim iskustvima i proživljavajući dio djetinjstva kao siročić, Žigmund, kao jedini preostali Frodnacher od Bednje, znao je da za očuvanje posjeda mora imati jaku financijsku osnovicu, zaštitu velikaša te se pobrinuti da bračnom vezom ostvari nasljednika koji će posjede nastaviti baštiniti. Uz navedene planove i sam je nasilno nastupao prema svojim susjednim plemićima i njihovim službenicima s kojima bi se našao u sporu. U svojem kaštelu Bednji držao je pored značajnog arsenala oružja i svojeg kaštelana, stanovitog Petra Velikog od Potoka (*Nagh de Patak*) koji je 1509. godine počinio štete na posjedima i nasilja nad službenicima Andrije Budora od Budrovca, plemića križevačke županije.⁵⁰

Kako bi osigurao zaštitu velikaša i financijsku osnovicu Žigmund je ušao 1512. u službu slavonskog bana Ivana Ernušta Čakovečkog kao njegov familijar.⁵¹ Najvjerojatnije je zbog toga bio u popisu dimova za kraljevski porez 1513. godine, kao vlasnik 51 dima na posjedu Bednji, te uz Leonarda literata, najvjerojatnije sina Mihaela literata i Žigmundove sestre Margarete, koji je držao 17 dimova,⁵² oslobođen davanja tog poreza s navedenih posjeda u iznosu od 30 ½ florena i 10 denara.⁵³ Kasnije, Žigmund ulazi u službu markgrofa Jurja Brandendurškog, supruga Beatrice Frankapan, udovice Ivaniša Korvina, te je vršio dužnost kapetana markgrofovih utvrda Medvedgrada i Rakovca od 1514. do 1520. godine.⁵⁴ S obzirom da se u ispravama Žigmund ne navodi kao kaštelan (*castellanus*) navedenih utvrda već kao kapetan (*capitaneus*) očito je da je zauzimao visoko mjesto u krugu pouzdanika markgrofa Jurja Brandenburškoga. Kao prilog tome govori i činjenica da se Žigmund Frodnacher prilikom rješavanja nekih sporova 1520. godine, koje vodi markgrof Juraj, navodi

⁴⁸ Adamček, Kampuš, *Popisi i obračuni*, str. 27, dok. 8.

⁴⁹ Adamček, Kampuš, *Popisi i obračuni*, str. 27, dok. 8.

⁵⁰ MOL DF 232167.

⁵¹ Pálosfalvi, *The Noble*, str. 259., AHASU D-XXIII-72; (MOL DF 232338).

⁵² Adamček, Kampuš, *Popisi i obračuni*, str. 60., dok. 22.

⁵³ Adamček, Kampuš, *Popisi i obračuni*, str. 74., dok. 26. i str. 76., dok. 27.

⁵⁴ Pálosfalvi, *The Noble*, str. 259. MOL DL 37956., MOL DL 38000., MOL DL 37852, MOL DL 38014, MOL DF 252288.

kao njegov savjetnik (*consiliar*).⁵⁵ Pristajanje uz markgrofa Jurja Brandenburškog imalo je svoju cijenu. Ona se prvo manifestirala u tome što je, nasuprot prethodnom oslobođenju od plaćanja poreza sa svojih posjeda, Žigmund Frodnacher 1517. godine morao isplatiti porez, koji je tada iznosio 50 denara po dimu, sa 95 dimova svojeg dijela posjeda Bednja, kao i Leonard, sin njegove sestre Margarete sa 29 dimova svojeg dijela posjeda.⁵⁶ Usprkos poreznim izdacima, čini se da je Žigmund održavao dobre odnose sa svojim nećakom Leonardom te su se sukladno mirnom razdoblju bez posjedovnih sporova oba dijela posjeda uspješno gospodarski razvijala uz dodatnu činjenicu da je Žigmund unatoč službama koje je vršio jedan dio vremena posvetio i boravku na svojem posjedu 1519. godine.⁵⁷ Iako nije bilo opasnosti od obiteljskih sporova, Žigmundova aktivnost u službi markgrofa Jurja Brandenburškog koštala ga je zamalo gubitka posjeda. Naime, Žigmund je kao kapetan utvrda Medvedgrad i Rakovec, zajedno s drugim markgrofovima službenikom u turopoljskoj utvrdi Lukavcu Kristoforom Panom, nasiljem i pljačkama nastojao pokoriti slobodne turopoljske plemiće. Kako je u više navrata 1518. i 1519. godine sa svojim službenicima pljačkao posjede turopoljskih plemića od kojih su čak neki i ubijeni,⁵⁸ kralj Ludovik II. Jagelović mu je nakon nekoliko opomena odlučio oduzeti posjed Bednju 1518. godine.⁵⁹ Očito se Žigmund negdje prije 1520. godine uspio pomiriti s kraljem te proces oduzimanja posjeda nije izvršen jer se 1520. godine Žigmund, kao i Leonard literat, i dalje navode kao vlasnici dijelova posjeda Bednje te se čak dio svakog suvlasnika posjeda povećao, pa je Žigmundov dio tada brojao 127 dimova, a Leonardov dio 61 porezni dim.⁶⁰

Iako prema nekim autorima nema spomena obitelji Frodnacher u Hrvatsko-Ugarskom Kraljevstvu nakon 1526. godine,⁶¹ čime bi se moglo pretpostaviti da je obitelj čiju je nit do tada održavao jedini preostali muški član Žigmund Frodnacher izumrla zbog neostvarivanja potomstva, te da je posjed vraćen u kraljeve ruke, izgleda da je obitelj ipak potrajala još jednu generaciju. Za Žigmundove potomke saznajemo iz isprave bana Nikole Zrinskog od 8. srpnja 1543. godine kada naređuje zagrebačkom kaptolu da utvrdu (*castrum*) Bednju vrati kćerkama Žigmunda Frodnachera Doroteji, supruzi Tome Ipolthfyja, Katarini, supruzi Nikole Chelley i Margareti, udovici Franje Supanića (*Swpanych*), koju im je nasilno osvojio i opljačkao Ludovik Pekri

⁵⁵ Pálosfalvi, *The Noble*, str. 259., MOL DF 38049 i MOL DL 38200.

⁵⁶ Adamček, Kampuš, *Popisi i obračuni*, str. 94., dok. 33.

⁵⁷ MOL DF 267725.

⁵⁸ Emilij Laszowski, *Povijesni spomenici plem. općine Turopolja, Monumenta historica nobilis communitatis Turopolje*, sv. 2., str. 389., 417., 418-419, 420, 421, 424.

⁵⁹ Ivan Filipović, Ispisi iz središnjeg arhiva obitelji Erdödy u Središnjem arhivu u Bratislavi, *Arhivski vjesnik*, br. 21.-22., Zagreb 1978.-1979., str. 190. Original isprave nisam nažalost do sada uspio pronaći.

⁶⁰ Adamček, Kampuš, *Popisi i obračuni*, str. 127., dok. 43.

⁶¹ Pálosfalvi, *The Noble*, str. 259.

od Petrovine, sin Elizabete Bočkaj od Rasinje (*Bochkay de Razynakerezthwr*).⁶² Kako se Žigmund u ispravi ne spominje kao pokojan (*condam*) izgleda da je tih godina još bio živ, ali kao starac nije mogao pomoći svojim kćerima koje su se zbog nedostatka muškog nasljednika obitelji Frodnacher od Bednje, našle u vrtlogu pokušaja otimačina njihovih posjeda od drugih susjednih plemića. Nasrtaji na posjede kćeri Žigmunda Frodnachera od Bednje nastavljaju se još većom žestinom nakon njegove smrti negdje oko 1549. godine. Naime, sačuvan nam je dokument od 28. lipnja 1549. godine kojim kralj Ferdinand I. daruje svojim dvorjanicima Jakabu Sekelju Kevendskomu i Aleksandru Kobiloviću kaštel (*castellum*) Gradišće s pripadajućim selima u Križevačkoj županiji koja su prije bila vlasništvo bez potomaka preminulog Žigmunda Frodnachera (*Frodnohar*).⁶³ Ipak se te godine nije provelo prosljeđivanje posjeda Frodnachera od Bednje novim vlasnicima jer se ono ponavlja u ispravi od 9. kolovoza 1553. kojom kralj Ferdinand I. daruje novim vlasnicima posjed Bednju i pripadajuća sela koja je prije posjedovao pokojni Wolfgang, sin pokojnog Žigmunda.⁶⁴ Iz svega bi proizašlo da je Žigmund uz tri navedene kćeri pred kraj života uspio dobiti i muškog nasljednika koji je trebao zadržati obiteljske posjede, ali s obzirom da se i on 1553. godine navodi kao pokojan, proces gubitka posjeda i povijesnih tragova obitelji Frodnacher od Bednje zapravo je samo odgođen na nekoliko godina. Nema sumnje da je Žigmundov sin Wolfgang bio posljednji muški potomak Frodnachera od Bednje u Hrvatsko-Ugarskom Kraljevstvu jer se iste godine u popisu dimova za kraljevski porez od 1 forinte u Slavoniji navode kao vlasnici Bednje, posjeda obitelji Frodnacher, neki Ivan Peči (*Pechi*), Ladislav Pezeri (*Pezery*), Matija Sibrik (*Sybryk*) i Mihael Đurđevački (*Zenthgergywary*).⁶⁵

Prema svemu navedenom i opisanom možemo zaključiti kako je ogranak de Bednja plemićke obitelji Frodnacher odigrao značajnu ulogu u povijesti Hrvatsko-Ugarskog Kraljevstva u drugoj polovici 15. i prvoj polovici 16. stoljeća. Članovi obitelji obnašali su važne funkcije u kraljevstvu, od dužnosti senjskih kapetana do kaštelana, poslanika i familijara raznih istaknutih velikaša ili pak poslanika kraljevskih porodica čime su ukazali na svoj značaj i važnost unutar tih velikaških krugova kao vrsni i sposobni pouzdanci. Tome u prilog, ostvarili su i značajne posjede koje su branili i držali do izumiranja muške linije te tako bili jedna od plemićkih obitelji njemačkog podrijetla koja je bila vezana uz hrvatske zemlje ne samo službama već i posjedima te tako ostavila svoj traga u hrvatskoj prošlosti i zemlji.

⁶² AHAZU D-XXX-54.

⁶³ Bojničić Kninski, *Kraljevske darovnice*, str. 9-10., dok. 127.

⁶⁴ Bojničić Kninski, *Kraljevske darovnice, (nastavak)*, str. 106-107., dok. 156.

⁶⁵ Adamček, Kampaš, *Popisi i obračuni*, str. 161., dok. 50., str. 181., dok. 58.

Sažetak

U radu će je prikazana aktivnost članova jednog ogranka gornjoaustrijske plemićke obitelji Frodnacher u drugoj polovici 15. i početkom 16. stoljeća. Članovi ogranka navodili su se u dokumentima imenskim predikatom de Bednya, a ubikacijom tog posjeda uspostavilo se da su imali posjed u Hrvatsko-Ugarskom Kraljevstvu. Administrativna aktivnost i prisutnost članova ovog ogranka evidentna je preko službi članova obitelji poput Wolfganga Frodnachera de Bednya koji je bio senjski kapetan (1473.-1477.) te njegova sina Žigmunda koji je obnašao dužnost kapetana utvrda Medvedgrad i Rakovec (1514.-1520.) i pripadao među familijare markgrofa Jurja Brandenburškoga. U radu će naglasak biti stavljen na prikaz položaja obitelji Frodnachera od Bednje u Hrvatsko-Ugarskom Kraljevstvu, aktivnosti navedenih članova, identifikaciju i analizu njihovih posjeda te rekonstrukciju rodoslovlja. Prikazani rezultati doprinosu istraživanju njemačkih plemićkih rodova i obitelji aktivnih u Hrvatsko-Ugarskom Kraljevstvu kasnog 15. i početkom 16. stoljeća kao i cjelokupnom istraživanju njemačkih doseljeničkih obitelji kroz hrvatsku povijest.

Die Adelsfamilie Frodnacher – De Bednya Zweig. Die Tätigkeiten der Zweigmitglieder in dem Kroatisch-Ungarischen Königsreich in der zweiten Hälfte des 15. und Anfang des 16. Jahrhunderts

Zusammenfassung

In der Arbeit wird die Tätigkeit der Mitglieder eines Zweiges der oberösterreichischen Familie Frodnacher in der zweiten Hälfte des 15. und Anfang des 16. Jahrhunderts dargestellt. Die Mitglieder des Zweiges wurden in den Dokumenten mit dem Namensprädikat *de Bednya* verzeichnet und durch die Ubikation dieses Besitzes kam es dazu, dass sie Besitz in dem Kroatisch-Ungarischen Königsreich hatten. Die administrative Tätigkeit und die Anwesenheit der Mitglieder dieses Zweiges ist offensichtlich über den Dienst der Mitglieder der Familie wie der von Wolfgang Frodnacher de Bednya, welcher Kapitän von Senj war (1473-1477) und der seines Sohnes Sigismund, der die Pflichten des Kapitäns der Festungen von Medvedgrad und Rakovec (1514-1520) erfüllte und zu den Familiaren des Markgrafen Georg von Brandenburg gehörte. In der Arbeit wird der Schwerpunkt auf die Darstellung der Position der Familie Frodnacher von Bednja im Kroatisch-Ungarischen Königsreich, die Tätigkeiten der angeführten Mitglieder, die Identifikation und Analyse deren Besitzes sowie die Rekonstruktion des Stammbaumes gelegt. Die dargestellten Ergebnisse sind ein Beitrag zur Erforschung der deutschen Adelsgeschlechter und Familien, die im Kroatisch-Ungarischen Königsreich im späten 15. Jahrhundert und Anfang des 16. Jahrhunderts tätig waren, sowie zur ganzen Erforschung der deutschen Ansiedlerfamilien durch die kroatische Geschichte.

Schlüsselwörter: *die deutsche Adelsfamilie Frodnacher, Gespanschaft von Križevci, der Besitz Bednja, die Grafen von Cilli, Kapitän von Senj*

dr. sc. Vlasta Švoger
Hrvatski institut za povijest, Zagreb

UDK: UDK 262.12 Schrott, J.
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 13.09.2012.
Prihvaćeno: 18.09.2012.

Biskup Josip Schrott u javnom životu Hrvatske

Na temelju arhivskoga gradiva i relevantne literature u radu se prikazuje javno djelovanje Josipa Schrotta, zagrebačkoga kanonika, prepošta zagrebačkog kaptola, priora vranskoga i naslovnog biskupa beogradskog i smederevskog na političkom, prosvjetnom i crkvenom području. Uz visoke crkvene službe obnašao je važne dužnosti i na svjetovnom području – bio je virilni član Hrvatskoga sabora, a od 1844. do 1853. vrhovni ravnatelj škola u Hrvatskoj.

Ključne riječi: *Josip Schrott, biskup, prior vranski, zagrebački kanonik, vrhovni ravnatelj škola, mecena, Hrvatska, 19. stoljeće*

Biskup Josip Schrott (1791.-1857.) jedna je od gotovo zaboravljenih osoba njemačkoga podrijetla koje su svojim javnim djelovanjem ostavile značajan trag u hrvatskoj sredini. Bio je prepošt zagrebačkoga kaptola, prior vranski te naslovni biskup beogradski i smederevski, virilni član Hrvatskoga sabora, dugogodišnji profesor zagrebačke Kraljevske akademije znanosti i vrhovni ravnatelj škola u Hrvatskoj. Suvremenicima je ostao u sjećanju kao veliki dobrotvor i mecena.

1. Biografski podaci

Josip Schrott rođen je 28. veljače 1791. u Sveticama pokraj Karlovca u obitelji njemačkoga podrijetla. Njegov otac Wilhelm bio je nadzornik za sigurnost cesta, isprva u Novigradu, a od 1803. godine u Karlovcu.¹ Josip je gimnaziju polazio u Zagrebu od 1802. do 1804. U istome gradu akademske godine 1804./1805. započeo je dvogodišnji studij filozofije, slijedio je studij teologije koji je završio 1810. godine. Bio je odličan učenik i student, a njegovo je školovanje financirao otac.²

Radi mladosti nije odmah nakon svršetka studija mogao biti zaređen za svećenika. Stoga je prve tri godine nakon svršetka studija radio kao odgojitelj sinova grofa Ivana Nepomuka Oršića u Zagrebu te kao namjesni, odnosno privremeni učitelj (suplent) na zagrebačkoj gimnaziji. Za svećenika je zaređen 1813. godine, a iste je godine imenovan učiteljem prvoga gramatikalnog razreda u gimnaziji u Zagrebu. Nije stupio na tu dužnost, jer se u međuvremenu ispraznilo mjesto propovjednika i vjeroučitelja na Akademiji.³ Sukladno tada uobičajenoj proceduri zapošljavanja isprva je radio kao namjesni vjeroučitelj i propovjednik, a kasnije je dobio status redovnog profesora. Na istoj je ustanovi kao namjesni profesor predavao i matematiku. Na Akademiji je radio do početka 1824. godine kada je postao župnikom u Kutjevu.⁴ Akademskom usavršavanju posvetio se nakon povratka u Zagreb početkom tridesetih godina. Na

¹ Državni arhiv u Zagrebu, fond HR-DAZG-102 (I. klasična gimnazija u Zagrebu), *Catalogus Auditorum Primae Humanitatis Classis Semestris 1ⁱ 1802/3*, sg. 25631; *Informatio de Studiosis II^{da} Humanitatis Schola pro I^{mo} Sem. Anni 1803/4 exhibita*, sg. 25632.

² O tome svjedoče izvrsne ocjene iz svih predmeta zabilježene u imenicima koji se čuvaju u fondu HR-DAZG-102, sg. 25631.-25634.

³ U prvoj polovici 19. stoljeća u Hrvatskoj i Slavoniji postojalo je šest gimnazija (u Zagrebu, Varaždinu, Karlovcu, Požezi, Osijeku i Rijeci) sa šest razreda i latinskim jezikom kao nastavnim. Nastavnici nisu bili stručnjaci za pojedine predmete, nego su predavali sve predmete u pojedinom razredu. Gimnazije su u to vrijeme ponajprije bile škole za učenje klasičnih jezika i kulture. Više obrazovanje u Hrvatskoj tada se moglo steći jedino na zagrebačkoj Kraljevskoj akademiji. Preduvjet za daljnje obrazovanje bilo je dvogodišnji studij filozofije. Osim dvogodišnjeg studija filozofije, zapravo pripremnog višeg obrazovanja za nastavak studija, na zagrebačkoj Akademiji moglo se studirati teologiju i pravo. Za razliku od gimnazijskih profesora, profesori na Akademiji bili su specijalisti za pojedine predmete, odnosno skupine predmeta.

⁴ Usp. nekrologe „Iz Zagreba. (Biskup Josip Schrott.)“, *Zagrebački katolički list*, god. VIII., br. 38./19. 9. 1857., str. 302.-303. i „Iz Zagreba. (Biskup Josip Schrott.)“, *Narodne novine*, god. XXIII., br. 216./23. 9. 1857., str. 655.-656.

sveučilištu u Pešti položio je propisane stroge ispite i 1832. godine stekao doktorat filozofije i slobodnih umjetnosti.⁵

Schrott je očito bio vrlo cijenjen u prosvjetnim krugovima i među mladeži koju je poučavao, jer ga je vladar u travnju 1844. imenovao vrhovnim ravnateljem škola u Zagrebačkom književnom okružju, koje je obuhvaćalo gotovo cijelu Hrvatsku i Slavoniju. Bio je dakle odgovoran za cjelokupno školstvo u Hrvatskoj, osim Dalmacije. Premda je odlukom Carsko-kraljevskog ministarstva bogoštovlja i nastave od 27. studenoga 1851. ukinuto vrhovno ravnateljstvo škola i njegovi su poslovi prešli u nadležnost Banske vlade, Schrott je do 1853. zadržao naslov i ovlasti vrhovnog ravnatelja škola u Hrvatskoj.⁶

Ništa manje uspješna bila je Schrottova karijera u crkvenoj službi. Tonzuru i četiri niža reda primio je 21. prosinca 1805. Više je redove primio 17. lipnja 1812., 19. ožujka i 28. kolovoza 1813. U prosincu 1823. imenovan je župnikom u Kutjevu, a u službu je nastupio početkom iduće godine i obavljao je šest godina. U Zagreb se vratio na poziv biskupa Aleksandra Alagovića koji mu je od 1830. godine povjerio mjesto ravnatelja zagrebačke dijecezanske pisarne. Dana 30. travnja 1831. imenovan je župnikom u Brdovcu, pa je neko vrijeme obavljao dvostruku službu – ravnatelja dijecezanske pisarne i župnika. Međutim, takvo stanje kratko je trajalo jer je u prosincu 1832. imenovan zagrebačkim kanonikom. Očito je uživao veliko povjerenje biskupa Alagovića, jer ga je ovaj imenovao svojim kanonikom *a latere*, odnosno kanonikom pobočnikom, zapravo savjetnikom. Četiri godine kasnije biskup ga je imenovao je kanonikom kustosom (1836.-1839.) i svojim generalnim vikarom. Tijekom tridesetih godina 19. stoljeća, a najkasnije početkom 1837. godine biskup Alagović Schrotta je imenovao i ravnateljem biskupskog sjemeništa.⁷ Nakon smrti biskupa Alagovića sredinom ožujka 1837. i članovi zagrebačkoga kaptola izabrali su Josipa Schrotta za generalnog vikara. Tu je službu obavljao do 6. siječnja 1838., kada je za zagrebačkog biskupa ustoličen Juraj Haulik. Beogradskim i smederevskim naslovnim biskupom Schrotta je početkom 1837. godine imenovao vladar na prijedlog biskupa Alagovića, a papa ga je potvrdio na Konzistoriju 19. svibnja 1837.⁸ Novi zagrebački biskup 24. travnja 1838. posvetio je Josipa Schrotta za beogradskog i smederevskog biskupa uz asistenciju križevačkog grkokatoličkog biskupa Gabrijela Smičiklasa i opata Franje

⁵ Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Ljudevit IVANČAN, Podatci o zagrebačkim kanonicima od godine 1193. do 1924., tiskopis, (Zagreb 1912.-1924.), sv. 3., str. 1177.-1178. Spis je načinjen u tri primjerka, a jedan od njih čuva se u navedenoj ustanovi, sg. II d 243.

⁶ Antun CUVAJ, *Grada za povijest školstva kraljevinâ Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*. Drugo ispravljeno i dopunjeno izdanje, sv. III., Zagreb 1910., str. 14.

⁷ Dragutin HIRC, *Stari Zagreb. Kaptol i Donji grad*, svezak drugi, Zagreb 2008., 263. navodi Schrotta kao kanonika i ravnatelja sjemeništa u vrijeme dolaska novoga biskupa Jurja Haulika u Zagreb.

⁸ Zoran M. JOVANOVIĆ, „O biskupima Beogradsko-smederevske dijeceze u XIX veku“, *Bosna franciscana, Časopis Franjevačke teologije*, XIX., br. 34., Sarajevo 2011., 177.-187., osobito 184.

Kortića. Dana 21. lipnja 1839. kralj je Schrotta, također na prijedlog tada već pokojnog biskupa Alagovića, imenovao velikim prepoštom zagrebačkog kaptola i vranskim priorom.⁹ Ta dva naslova bila su vezana¹⁰ pa je prepošt zagrebačkog katedralnog kaptola s tim naslovom dobivao i vrlo uglednu službu vranskoga priora.¹¹ Osim tih uglednih visokih crkvenih službi Josip Schrott obavljao je razne druge dužnosti: bio je prisjednik varaždinskog, požeškog i torontalskog županijskog suda i prepozit Sv. Martina de Oronth u torontalskoj županiji.¹²

Suvremenici su ga cijenili kao vrlo obrazovanog čovjeka, izvrsnog propovjednika i govornika. Njegov govor, izrečen na misi zadušnici za pokojnoga cara Franju I. 12. svibnja 1835. u zagrebačkoj katedrali, tiskan je¹³ i ostavio je iznimno snažan dojam na slušatelje, a imao je veliki odjek i izvan Zagreba. Autor u peštanskim novinama *Gemeinnützige Blätter* ocijenio ga je klasičnim djelom i usporedio s Plinijevim panegirikom u čast cara Trajana.¹⁴ Svojim najvažnijim djelom *Scientia Religionis*,¹⁵

⁹ Usp. Arhiv HAZU, Lj. IVANČAN, Podatci o zagrebačkim kanonicima, sv. 3., 960.-962., 1134.-1136.; „Iz Zagreba. (Biskup Josip Schrott.)“, *Zagrebački katolički list*, god. VIII., br. 38./19. 9. 1857., str. 302.-303.; Velimir DEŽELIĆ, „Schrott, Josip“, *Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925-1925.*, Zagreb 1925., 236.

¹⁰ Nakon oslobođenja od Turaka (pod turskom je vlašću Vrana bila od 1538. do sredine 17. stoljeća) od druge polovice 17. stoljeća prepozit zagrebačkog kaptola nosio je naslov vranskog priora. Josip KOLANOVIĆ, „Vrana i templari“, u: *Povijest Vrane. Političko, kulturno i privredno značenje Vrane kroz stoljeća*, Zadar 1971., str. 207.-226., ovdje se referiram na str. 225.

¹¹ Lucijan KOS, „Prior vranski i njegove funkcije u našoj pravnoj povijesti“, u: *Povijest Vrane*, n. dj., str. 227.-237. Vrana je u srednjem vijeku bila krunsko dobro i kao takva služila je za pokrivanje troškova „pokretnog“ kraljevskog dvora. Bila je ujedno i legat pape i služila je za ukonačivanje papinskih izaslanika i za pokrivanje njegovih troškova za vrijeme boravka u Hrvatskoj i Ugarskoj. U njoj su bili pohranjeni znakovi kraljevskog dostojanstva (insignia regiae dignitatis) kojima su papini izaslanici krunili hrvatske i ugarske kraljeve. Vranski priori postupno su dobivali sve važniju ulogu u javnom životu: od starješine samostana Vrana i upravitelja svih samostana ivanovaca (hospitalaca) do dužnosti kraljevskih namjesnika, hrvatskih hercega i banova. Vranski prior imao je i administrativno-sudske ovlasti - svojim je pečatom potvrđivao isprave o sklopljenim pravnim poslovima, a obavljao je i sudsku vlast. Bio je jedan od trojice crkvenih dostojanstvenika u Hrvatskoj i Ugarskoj koji je imao pravo i obvezu okupljanja banderija od 400 ljudi koje je na poziv vladara predvodio u rat za obranu države. Takvo su pravo imali još samo zagrebački biskup i ostrogonski nadbiskup (ovaj posljednji okupljao je dva banderija). Vranski prior kao viši prelat bio je virilni član gornjeg doma zajedničkog Ugarsko-hrvatskog sabora i Hrvatskog sabora.

¹² Arhiv HAZU, Lj. IVANČAN, Podatci o zagrebačkim kanonicima, sv. 3., str. 960.

¹³ Josip SCHROTT, *Oratio funebris, qua invictissimo, et gloriosissimo olim Austriae imperatori, et Hungariae regi apostolico Francisco I. inter exequis in cathedrali ecclesia Zagrabiensis die XII Maji anni MDCCCXXXV solenni ritu celebratas coram statibus & Ordinibus regni Croatiae parentavit Josephus Schrott, canonicus Zagrabiensis, Zagrabiae* [1835.]

¹⁴ „Iz Zagreba. (Biskup Josip Schrott.)“, *Zagrebački katolički list*, god. VIII., br. 38./19. 9. 1857., str. 302.-303. Riječ je o djelu *Panegyrikos* Plinija Mlađeg, punim imenom Gaj Plinije Cecilije Sekund, odnosno svečanim govorom u čast cara Trajana.

¹⁵ *Scientia Religionis, quam ex systemate Jacobi Frint in latinum compendium redegit Josephus Schrott*, 4 sv., Trst – Beč, 1822.

teološkim priručnikom u četiri sveska, prema ocjeni suvremenika pisanim krasnim latinskim jezikom, Schrott je ostvario značajan utjecaj u znanstvenim krugovima. Posredan pokazatelj koji potvrđuje ovu tezu i kvalitetu djela jest činjenica da je nakon dvije godine tiskano drugo izdanje.

Zbog razmirica s biskupom Haulikom te radi nekih dogmatskih pitanja, o čemu će biti riječi kasnije, Schrott je 1853. godine morao napustiti sve svoje duhovničke funkcije i beneficije i povući se u mirovinu. Očito su pritisci za njegovo umirovljenje došli s više strana – od strane zagrebačkog nadbiskupskog ordinarijata, ali i iz Beča od šefa Vrhovne policijske oblasti Johanna Kempna. On je Schrotta tužio ministru bogoštovlja i nastave Leonu Thun-Hohensteinu radi konkubinata. Schrott se morao odreći naslova zagrebačkog prepošta i vranskog priora. Međutim, zagovorom bana Josipa Jelačića ipak nije ostao bez sredstava za život. Naime, car mu je dodijelio 4000 forinti konvencionalne vrijednosti godišnje od imanja vranskoga priorata,¹⁶ kao naknadu za njegov dugogodišnji kvalitetni rad profesora na Akademiji i vrhovnog školskog ravnatelja.¹⁷

Dana 14. lipnja 1853. Josip Schrott odrekao se časti velikog prepošta zagrebačkog i vranskog priora i povukao se u mirovinu. U prvo je vrijeme kratko živio u Brezovici i Zagrebu, a poslije nekoliko mjeseci preselio se u Čavoš u Banatu, gdje je do smrti živio kod bivšeg kaptolskog i prioratskog upravitelja Beidtelhausera, čija je obitelj brinula o njemu. U Čavošu je umro 6. rujna 1857. godine. Tamo je i pokopan u vlastelinskoj grobnici, a obitelj Beidtelhauser podigla mu je mauzolej.¹⁸

2. Javno djelovanje Josipa Schrotta

2.1. Prosvjetni rad biskupa Schrotta

Josip Schrott javno je djelovanje započeo na prosvjetnom polju, prvo kao privatni učitelj i namjesni učitelj u zagrebačkoj gimnaziji, a zatim kao profesor vjeronauka i matematike na Kraljevskoj akademiji znanosti u Zagrebu. O tom razdoblju njegova života nema detaljnijih podataka. Međutim, posredno se može zaključiti da su nadređeni bili zadovoljni njegovim radom, jer je napredovao na hijerarhijskoj ljestvici službi. Tridesetih godina 19. stoljeća imenovan je ravnateljem zagrebačkog biskupskog sjemeništa, a u travnju 1844. Ugarsko namjesničko vijeće na prijedlog bana Franje

¹⁶ Nakon ostavke zagrebačkog prepošta Josipa Schrotta tadašnji zagrebački nadbiskup Haulik uz dopuštenje kralja i pape preostali dio prihoda vranskog priorata podijelio je u tri jednaka dijela u korist nadbiskupskog sjemeništa, zagrebačke dijeceze i vranskog priora. Naslov vranskoga priora i dalje je prelazio na zagrebačkog prepošta. L. KOŠ, *Prior vranski*, str. 234.

¹⁷ Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, Kabinetsskanzlei, Ministerkonferenz, 2243 (1853.); Hrvatski državni arhiv, Banska vlada, kutija 17 (1853.), 6, 78; Mirjana GROSS, *Počeci moderne Hrvatske. Neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850-1860.*, Zagreb 1985., str. 334.

¹⁸ Arhiv HAZU, Lj. IVANČAN, Podatci o zagrebačkim kanonicima, sv. 3., str. 961.

Hallera¹⁹ imenovalo ga je vrhovnim ravnateljem škola u Zagrebačkom književnom okružju, koje je obuhvaćalo Hrvatsku izuzev Dalmacije. Na tu dužnost imenovane su vrlo obrazovane osobe, ugledne u društvu, često iz redova svećenstva. To je razumljivo, uzme li se u obzir da je veliki broj učitelja bio iz redova svećenstva, osobito gimnazijskih i profesora na Akademiji te da su niže škole bile pod neposrednim nadzorom župnika.

Nakon svršetka akademske karijere, a prije no što je imenovan vrhovnim ravnateljem škola Josip Schrott pokazivao je interes za stanje i napredak školstva u Hrvatskoj. O tome svjedoči prijedlog zagrebačkog kaptola o uređenju pučkog školstva koji je izradio Josip Schrott i podnio banu 10. lipnja 1837. Bio je to njegov prijedlog za raspravu o uređenju osnovnog školstva. Naime, u to je vrijeme *Danica ilirska* potaknula raspravu o tom pitanju, a Hrvatski je sabor u članku XX. iz 1836. izabrao poseban odbor koji je trebao raspravljati o hrvatskom školstvu. U drugoj polovici lipnja 1837. sastao se odbor pod predsjedanjem senjskog biskupa Mirka Ožegovića da raspravlja o uređenju Sabora i o problemima školstva. Međutim, čini se da njegov rad nije urodio plodom, pa se dvije godine kasnije ponovno sastao poseban odbor pod vodstvom istog biskupa i donio je operat o uređenju seoskih škola. U njemu su prihvaćeni neki prijedlozi biskupa Schrotta, izneseni u spomenutom memorandumu banu iz 1837. Zalaganjem biskupa Schrotta i đakovačkog biskupa Josipa Kukovića saborski je odbor prihvatio načelo da budući učitelji moraju imati pedagošku naobrazbu i biti osobe čvrstih moralnih načela. Prema Schrottovu prijedlogu učitelji bi trebali biti neposredno podređeni župnicima, trebalo bi zamoliti kralja da osnuje školu za obrazovanje budućih učitelja, a djecu se ne bi smjelo preopteretiti onim predmetima koji ne bi koristili seljacima u njihovu svakodnevnom životu.²⁰ U svom memorandumu banu zagrebački vikar analizirao je uzroke slabog interesa naroda za podizanje škola i njihovo pohađanje, odnosno nedovoljnog napretka škola. Uzroke navedenoga vidio je u potrebi korištenja dječje radne snage oba spola u seoskim domaćinstvima, ponajprije kao pastira, zatim u strahu naroda od novih uredaba i odbijanju roditelja da šalju svoju djecu u školu u susjedno selo. Biskup Schrott pokazao je i visoki stupanj poznavanja socijalnih odnosa. Upozorio je na sklonost roditelja da djecu odgajaju u skladu s tradicijom koja potječe iz vremena kada vlastela nije brinula za obrazovanje svojih kmetova i slugu, ali također i na postojanje straha među feudalnim gospodarima da bi obrazovani seljaci mogli početi preispitivati opravdanost i navodnu božansku utemeljenost postojećeg društvenog poretka te granice prava nižih društvenih slojeva unutar tada aktualnog političkog i društvenog sustava.²¹ Spomenutim formulacijama biskup je pokazao vlastiti slobodoumni svjetonazor i dobro poznavanje društvenih odnosa.

¹⁹ [Ivan Kukuljević Sakcinski], „29. srpanj 1845. Historička crtica“, *Vojni Sisak* 1870., 32. (pretiskano iz *Zatočnika*).

²⁰ A. CUVAJ, *Grada za povijest školstva*, sv. III., str. 44.-47.

²¹ Isto, str. 47.-48.

Međutim, saborske rasprave i zaključci o poboljšanju osnovnog školstva u Hrvatskoj s kraja tridesetih godina 19. stoljeća nisu imali značajnijeg utjecaja na napredak domaćeg školstva, čemu je zacijelo pridonio i slab interes javnosti u Hrvatskoj za prosvjetna pitanja.²² Ipak, kao ravnatelj školstva Schrott je imao prigodu pozitivno utjecati na napredak hrvatskih škola.

Važan korak u tom smjeru bilo je proglašenje vladareve naredbe *Systema scholarum elementarium* od 16. srpnja 1845. kojom je uređeno osnovno školstvo u Ugarskoj. Njzino proglašenje vrhovni ravnatelj škola J. Schrott popratio je 20. travnja 1846. okružnicom s detaljnim uputama o vođenju poslova školske administracije.²³

Kao vrhovni ravnatelj škola Schrott je nadzirao i organizirao školstvo u Hrvatskoj, prosljeđivao naredbe viših tijela vlasti – vladara i ministra za bogoštovlje i nastavu, a kasnije i Banskoga vijeća, odnosno Banske vlade, rukovodio je prikupljanjem školskih izvještaja, imao važnu ulogu u imenovanju učitelja, osobito u gimnazijama i na zagrebačkoj Akademiji. Povremeno je obilazio škole i održavao javne ispite.

Osim tih nadležnosti izravno vezanih za školstvo, vrhovni ravnatelj školstva imao je i neke nadležnosti vezane za cenzuru. Naime, do ožujka 1848. postojala je preventivna cenzura koja je obuhvaćala sve rukopise namijenjene za tiskanje do opsega 320 stranica knjižnoga formata (20 araka). Za periodične publikacije (novine, časopise, letke, proglase i sl.) i književne tekstove nadležan je bio cenzor, dok je vrhovni ravnatelj škola trebao pregledavati stručnu i znanstvenu literaturu te davati ili uskraćivati dopuštenje za tisak. Uz to je imao i ograničeno pravo da nadzire cenzore i daje im naputke.²⁴

Za vrijeme Schrottova upravljanja hrvatskim školstvom donesene su značajne odluke u korist hrvatskog jezika. J. Schrott uputio je 24. rujna 1846. dopis upravi Akademije kojim javlja da je kralj rezolucijom od 16. lipnja 1846. imenovao Vjekoslava Babukića profesorom na novoosnovanoj katedri za slavonsko-hrvatski jezik i književnost.²⁵ Dvije godine kasnije provedena je u život odluka Hrvatskog sabora iz listopada 1847. o uvođenju narodnog, hrvatskog jezika kao službenog u Trojednoj kraljevini Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji. Dopisom od 27. listopada 1848. vrhovni ravnatelj škola Josip Schrott naložio je Akademiji da otad s Ravnateljstvom treba voditi korespondenciju na narodnom jeziku, a ne više na latinskom jeziku.²⁶ Sljedeći

²² Isto, str. 48.

²³ Isto, str. 133.- 148.

²⁴ Arnold SUPPAN, „Mjere cenzure protiv ilirskih listova Ljudevita Gaja“, *Radovi – Institut za hrvatsku povijest, Sveučilište u Zagrebu*, br. 3., Zagreb 1973., str. 213.-239., osobito 216.

²⁵ Vjekoslav KLAIĆ, „Preteče sveučilišta“, *Sveučilište Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u Zagrebu 1874-1924. Spomenica akademickoga senata*, Zagreb 1925., str. 1.-54., osobito 34.

²⁶ Jaroslav ŠIDAK, „Regia Scientiarum Academia“, u: *Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu*, sv. I., Zagreb 1969., str. 49.-78., ovdje se referiram na str. 73.

korak u tom smjeru bila je nastava na narodnom jeziku. Po nalogu Banskoga vijeća vrhovni ravnatelj škola uputio je 10. rujna 1848. dopis Matiji Smodeku, zamjeniku ravnatelja Akademije, tražeći informacije o tome koji bi profesori mogli predavati narodnim jezikom („nationali lingua“). Pitaio je također imaju li neki profesori predavanja prevedena na taj jezik (do tada se predavalo na latinskom jeziku, V. Š.), odnosno treba li netko od profesora suplenta koji dobro govori narodni jezik i mogao bi ga zamjenjivati u nastavi. Većina profesora pravnog i filozofskog fakulteta izjasnila se da može predavati na slavonsko-hrvatskom jeziku, osim profesora Molnara koji je tražio odgodu od godinu dana, a u međuvremenu bi predavao na latinskom jeziku.²⁷

Za Schrottova upravljanja hrvatskim školstvom donesena je još jedna vrlo važna odluka za hrvatsko školstvo, koja je bila na tragu njegovih razmišljanja o obrazovanju učitelja, iznesenih u memorandumu banu iz 1837. godine. Naime, Bansko vijeće odlukom od 27. listopada 1849. osnovalo je „preparandijalni zavod“ u Zagrebu, a privremenim ravnateljem imenovan je tadašnji ravnatelj zagrebačke arhigimnazije Juraj Novosel.²⁸ Škola za buduće učitelje nosila je naziv „Učiteljna učionica zagrebačka“, a bila je smještena u zgradi grko-katoličkog sjemeništa u Gospodskoj ulici, današnjoj Ćirilometodskoj. Vrhovni ravnatelj škola Josip Schrott u pismu novoimenovanom ravnatelju učiteljske škole (preparandije) ovako je formulirao glavnu zadaću učiteljske škole: „(...) da provječtanje pučkih naših učionah, te time daklem i ista prosveta naroda najvećma zavisi o veštih, sposobnih i svestrano izobraženih pučkih učiteljah, što da se za narod naš postigne, te učitelji ovakovi priprave i izobrazu, jedina jest zadaća i cilj novo utemeljenog tog učiteljskog sĕmeništa; (...)“ Glavnim zadatkom budućih učitelja smatrao je neprestano nastojanje i trud oko vlastitog „svestranog duševnog izobrazjenja“ i postizanje „znanstvene savĕršenosti“. Pritom im je savjetovao da se okane do tada vladajućeg „(...) mrtvačkog onog po sĕrdnom jošte vĕku udarajućeg, u našimi školskimi zavodi vladajućeg duha, koji običava teške, te neprelomive okove nametnuti svakomu višjemu duševnomu te narodnomu kretanju (...)“.²⁹ Schrott je, dakle, budućim učiteljima preporučao znanstveno-stručno i duhovno usavršavanje oslobođeno zastarjelog duhovnog okvira, što je bilo za to vrijeme vrlo moderno shvaćanje.

Vrhovni školski ravnatelj bio je uključen u planove za osnivanje sveučilišta u Zagrebu. Naime, Bansko je vijeće tijekom 1850. raspravljalo o pretvaranju zagrebačke Akademije u sveučilište. To je tema koncepta dopisa Franje Kukuljevića od 10. lipnja 1850. upućenog biskupima Hauliku i Schrottu u kojem ih moli da izrade prijedloge programa za katedre („stolice“) teologije, prava, filozofije i medicine.³⁰ Nažalost, ti

²⁷ V. KLAIĆ, „Preteče sveučilišta“, str. 34.

²⁸ Hrvatski državni arhiv, Bansko vijeće, kut. XIV., Prosvjetni odsjek, 11268/268 iz 1849.

²⁹ A. CUVAJ, *Grada za povijest školstva*, sv. III., str. 436.-439.

³⁰ HDA, Banska vlada, kut. 27. (1850.), 7011.

planovi tada nisu realizirani i Sveučilište Franje Josipa u Zagrebu otvoreno je 1874. godine.

Osim brige za organizaciju obrazovanja, vrhovni ravnatelj škola brinuo je i za ponašanje školaraca u javnosti te općenito za održavanje discipline. U četrdesetim godinama 19. stoljeća, u jeku burnih stranačkih sukobljavanja u Hrvatskoj između Horvatsko-vugerske stranke, tzv. mađarona, i Narodne stranke, odnosno iliraca, u političku agitaciju i borbe uključili su se i studenti Akademije te gimnazijalci. Zahvaljujući pažljivo isplaniranoj i provedenoj agitaciji iliraca među budućim akademskim građanima, mladi su podržavali preporoditeljska nastojanja iliraca i aktivno su sudjelovali u različitim demonstracijama protiv mađarona, koje su tada u Zagrebu bile vrlo česte. Kao vrhovni ravnatelj škola Josip Schrott nastojao je spriječiti takve demonstracije, ali u tome nije imao uspjeha. Kao protivnika iliraca i pristašu Horvatsko-vugerske stranke na takvo ga je djelovanje motivirala profesionalna dužnost, ali i vlastiti interes. Naime, i sam je kao simpatizer protivničke političke struje – mađarona – bio izložen javnim napadima mladeži. Očito su takve demonstracije bile prilično žestoke, jer je 2. prosinca 1844. podnio ostavku, u kojoj je, između ostaloga, optužio ilirsku stranku da mlade pokušava nahuškati protiv članova i pristaša Horvatsko-vugerske stranke.³¹ Vladar nije uvažio Schrottovu ostavku³² i on je ostao vrhovnim ravnateljem škola do 1853. kada je odlukom carsko-kraljevskog ministra za bogoštovlje i nastavu od 21. veljače na vlastiti zahtjev razriješen službe vrhovnog ravnatelja škola, a njegovim ja nasljednikom imenovan zagrebački kanonik Ignjat Kristijanović.³³

Dakle, u 1853. godini biskup Schrott pod pritiscima s raznih strana morao se odreći svih svojih javnih službi.

Cijelo vrijeme dok je obnašao dužnost vrhovnog ravnatelja škola u Hrvatskoj Josip Schrott je svoju godišnju plaću u iznosu od 1000 forinti razdjeljivao među odlične učenike³⁴, želeći ih zacijelo i na taj način motivirati na učenje i marljivost.

2.2. Biskup Schrott – oporba unutar katoličke hijerarhije

Revolucionarni zahtjevi izneseni u godinama 1848.-49. protkani liberalnim idejama odrazili su se ne samo na političko i društveno, nego i na religijsko-teološko polje. Na moderne liberalne i revolucionarne ideje katoličko je svećenstvo u hrvatskim zemljama, kao i u drugim europskim zemljama, reagiralo na dva načina: djelomičnim

³¹ Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zbirka starih i rijetkih knjiga i zbirka rukopisa, Ostavština Đure Šurmina, R 5901.

³² Jaroslav ŠIDAK, „Studentski pokret do otvaranja Sveučilišta“, *Spomenica*, n. dj., sv. I., str. 437.-449., osobito 440.

³³ A. CUVAJ, *Građa za povijest školstva*, sv. IV., Zagreb 1910., str. 21.

³⁴ A. CUVAJ, *Građa za povijest školstva*, sv. III., str. 14.

prihvatanjem i prilagođavanjem tih ideja kršćanskim načelima ili odbijanjem i beskompromisnom konfrontacijom.

Prihvatanje liberalnih ideja od strane reformskog svećenstva te njihovo prilagođavanje temeljnim kršćanskim postulatima rezultiralo je nastankom katoličkog liberalizma. Mirko Juraj Mataušić katolički liberalizam definira kao sveobuhvatnu doktrinu koja se ostvaruje na crkvenom, političkom, nacionalnom, društvenom, kulturnom i prosvjetnom području. U njoj prepoznaje sljedeće liberalne elemente: zalaganje za stvaranje i očuvanje ustavnog poretka s narodnom suverennošću, jednakošću svih članova društva pred zakonom, uvođenjem općeg prava glasa i slobode tiska; prosvjetni optimizam i vjeru u napredak, odnosno uvjerenje da prosvječivanje naroda i napredak mogu dovesti do nacionalne slobode i veće sreće pojedinca; zatim nastojanja za zblizavanjem s drugim vjerskim zajednicama, a osobito s Pravoslavnom crkvom, rad na smanjivanju vjerskih razlika te na ostvarenju jedinstva s istočnim kršćanstvom; priznavanje autonomije profanog područja i nastojanje da se znanost i društveni problemi ne promatraju samo iz vizure kršćanskih vrijednosti te nastojanje oko pomirenja vjere i znanosti.³⁵ Iskra Iveljić elementima koji definiraju katolički liberalizam/liberalni katolicizam pridodaje pozitivan odnos prema nacionalnom načelu koje se nastoji dovesti u korelaciju s interesima Crkve, zalaganje za uvođenje građanskih sloboda te načelo javnosti u radu državnih i vjerskih institucija, a pretjeranim ocjenjuje uključivanje zahtjeva za općim pravom glasa u definiciju katoličkog liberalizma od strane dr. Mataušića.³⁶

Ideje liberalnog katolicizma u Hrvatskoj zastupalo je katoličko svećenstvo i laička inteligencija uglavnom građanskog podrijetla. U hrvatskoj javnosti sredinom 19. stoljeća prevladavalo je mišljenje da je biskup Schrott bio vođa mladog reformskog svećenstva u opreci prema konzervativnijoj struji na čelu sa zagrebačkim biskupom Jurjem Haulikom, koja se protivila reformama i zagovarala *status quo*.³⁷ Zbog nedostatka izvornog materijala teško je sasvim pouzdano utvrditi točnost te tvrdnje, ali se na temelju nekih indirektnih pokazatelja čini vjerojatnom.

Josip Schrott bio je čovjek liberalnih nazora, prema vlastitim ocjenama, ali i mišljenju suvremenika.³⁸ Nažalost, nisam pronašla arhivske izvore koji bi detaljnije rasvijetlili koje je sastavnice idejnog strujanja poznatog kao liberalni katolicizam

³⁵ Mirko Juraj MATAUŠIĆ, „Odnos Katoličke crkve prema novim idejnim strujanjima u hrvatskim zemljama 1848-1900.“, *Bogoslovska smotra*, LV., br. 1-2., Zagreb 1985., str. 196.-215., osobito 206.

³⁶ Iskra IVELJIĆ, „Katolička crkva i civilno društvo u Hrvatskoj 1848. godine“, *Časopis za suvremenu povijest*, 25., br. 2-3., Zagreb 1993., str. 19.-42., ovdje se referiram na str. 21.

³⁷ I. IVELJIĆ, Katolička crkva, 35.; M. GROSS, *Počeci*, 334., pozivajući se na spis Imbre Ignjatijevića Tkalca „Die Lage der Dinge in Kroatien“.

³⁸ Liberalnim ga naziva Imbro Ignjatijević Tkalac u izvještaju ministru unutarnjih poslova Alexanderu Bachu o stanju u Hrvatskoj naslovljenom „Die Lage der Dinge in Kroatien“. Usp. M. GROSS, *Počeci*, str. 333.-334.; „Filioque“, *NDHS*, XV., br. 27./3. 3. 1849.

ili katolički liberalizam zagovarao taj crkveni prelat. Međutim, iz njegova javnog djelovanja nepobitno proizlazi da je zagovarao smanjivanje međusobnih razlika s perspektivom približavanja istočne i zapadne crkve te prihvaćanje nacionalnog načela i njegovo povezivanje s interesima Katoličke crkve. Te su sastavnice liberalnog katolicizma svesrdno zagovarali i brojni drugi katolički svećenici u Hrvatskoj na čelu s đakovačkim biskupom Josipom Jurjem Strossmayerom i Franjom Račkim, kasnije prvim predsjednikom Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.

Čini se da su sukobljavanja Schrotta i Haulika osim općim svjetonazorskim načelima i različitim stajalištima o nekim vjerskim pitanjima, bila motivirana i osobno. Neki suvremenici tvrdili su da je Schrott zajedno s Pavlom Štoosom i Ivanom Krizmanićem, župnikom iz Marije Bistrice, stricem Gajeve žene Paule, utjecao na Ljudevita Gaja da se ovaj okrene protiv Haulika u ožujku 1848. i da ga nagovara na odstupanje s biskupske stolice.³⁹ Vjerojatno je Schrott osobno pretendirao na mjesto zagrebačkog biskupa, ili je na taj način htio pomoći nekome prijatelju.⁴⁰ Međutim, ta su nastojanja ostala bez uspjeha.

Vjerojatno je glavni razlog povlačenja sa svih javnih dužnosti i prijevremenog umirovljenja Josipa Schrotta bilo njegovo javno iznošenje vlastitog stajališta o dogmi „Ex patre filioque“, koje se znatno razlikovalo od stajališta službene Katoličke crkve. Ta se dogma smatrala jednom od glavnih prijepornih točaka koje su razdvajale Katoličku i Pravoslavnu crkvu, a time i Hrvate i Srbe, koji su u vrijeme kad je biskup Schrott govorio o toj dogmi bili glavni saveznici u zajedničkoj borbi protiv revolucionarnog mađarskog pokreta. Neslaganje s tom dogmom Schrott je, koliko je potvrđeno u izvorima, javno iznio nekoliko puta – jednom u govoru u Hrvatskom saboru i jednom u novinskom članku.

Na drugoj saborskoj sjednici, održanoj 6. lipnja 1848., u sklopu rasprave o pripadnosti Srijema, Josip Schrott izrazio je mišljenje da se više ne treba bojati razdvajanja između Hrvata i Srba na temelju vjerske pripadnosti. Izrazio je mišljenje da su prošla vremena kad je „nesretna particula filioque dělila brata od brata“ te da je došlo vrijeme kad se ne treba „bojati među nami razdora, jer je ljubav zauzela mjesto izpraznih prepiranja.“⁴¹

U nepotpisanom novinskom članku, objavljenom nekoliko mjeseci kasnije, detaljnije je analizirao značenje dogme „Ex patre filioque“ i njezine posljedice. Članak je nastao u jeku rasprave o (ne)održavanju misa zadušnica za pokojnog srpskog

³⁹ Josip HORVAT, *Ljudevit Gaj. Njegov život, njegovo doba*, Zagreb – Rijeka 1975., str. 253.

⁴⁰ Josip NEUSTÄDTER, *Ban Jelačić i događaji u Hrvatskoj od 1848.*, sv. 1., priredio Igor Gostl, Zagreb 1994., str. 323.

⁴¹ *Hrvatski državni sabor 1848.*, sv. I., priredili Iskra Iveljić, Josip Kolanović, Nikša Stančić, uredio Josip Kolanović, Zagreb 2001., 398.-399., preuzeto iz *Novina dalmatinsko-bèrvatsko-slavonskih (NDHS)*, XIV., br. 58./8. 6. 1848.

vojvodu Stevana Šupljikca, koji je iznenada preminuo posljednjih dana 1848. godine. Zanimljivo je da autor – biskup Josip Schrott - o sebi piše u trećem licu jednine, nazivajući se liberalnim biskupom Schrottom koji je na Saboru (misli se na Hrvatski sabor iz 1848., V. Š.) dokazao da između Katoličke i Pravoslavne crkve ne postoji niti jedna bitna razlika. Autor je tu dogmu naveo kao općepoznati uzrok crkvenog raskola, napominjući da je zapadna, Katolička crkva, učila da Duh sveti dolazi od Oca i Sina (*filioque*), dok je istočna crkva (koja je sebe nazvala Pravoslavnom) tvrdila da Duh sveti dolazi samo od Oca. U ironično intoniranom članku autor je ustvrdio da se jednome kršćaninu (Šupljikcu) uskraćuje održavanje zadušnica zato jer se misli i sumnja, a ne zna se točno, da pokojnik nije vjerovao u riječ *filioque*. Paradoksalno je, piše dalje Schrott, da bi se za pokojnog srpskog vojvodu mogle održati zadušnice čak i da je živio razuzdano, da je narod gazio i domovinu mrzio ili da je bio osuđeni razbojnik, ali uz uvjet da je vjerovao u *filioque*. Takvo je stajalište osudio kao netolerantno i nekršćansko, neprimjereno duhu vremena u prosvijećenom 19. stoljeću. Analizirao je razloge kojima je svoje odbijanje opravdao biskup Juraj Haulik – vlastito uvjerenje i nauk Katoličke crkve. Ne želeći ulaziti u Haulikova uvjerenja, jer smatra da je prošlo vrijeme kad su se ljudima nametala određena mišljenja i protiv njihove volje, ustvrdio je da bi se uvjerenja trebala temeljiti na istini i analizirao je li učenje Katoličke crkve doista onakvo, kako tvrdi zagrebački biskup. Prema Schrottovu mišljenju, Katolička crkva uči i zapovijeda da se vjernici i svećenici trebaju moliti za pravednike, ali još više za grešnike, žive i mrtve. Katolička crkva priznaje Pravoslavnu crkvu kao kršćansku i da među njima postoje samo male razlike. Ako se mise služe za katolike koji nisu baš potpuno vjerovali sve kako propisuje Katolička crkva, zašto se - pita autor - ne bi mogle služiti zadušnice za vojvodu Šupljikca barem kao za „grešnika“. Citirajući riječi iz Biblije, među njima i poslanice apostola, u kojima se pozivaju kršćani neka mole za sve ljude, a osobito za nevjernike, autor upozorava da pokojni vojvoda nije bio nevjernik, nego samo pripadnik crkve koja se ponešto razlikuje od Katoličke crkve. Ustvrdio je da nitko nije tražio da se za vojvodu održe zadušnice kakve se održavaju za katolike, nego da se tražilo da se za njega održi crkvena svečanost kakvu dopušta Katolička crkva za nekatolika. Naveo je nekoliko primjera iz njemu suvremenog vremena kad su se u crkvama različitih vjeroispovijedi održavala bogoslužja za pripadnike drugih vjeroispovijedi: primjerice za kralja Franju i palatina Josipa, koji su bili katolici, odnosno za suprugu palatina Josipa koja je bila pravoslavne vjere. Svoju je tvrdnju potkrijepio primjerima iz drugih zemalja. Također je naveo da su u sjedištima biskupija u drugim dijelovima Habsburške Monarhije, primjerice u Olomoucu, Pragu i Kromčřížu, već održane zadušnice za vojvodu Šupljikca. Autor je napisao da je poslao dopise u Prag s molbom da mu objasne zašto su održali zadušnice za pokojnog srpskog vojvodu, i izrazio je uvjerenje da će oni dokazati da su to učinili kao pravi katolici. Temeljem iznesenog iznio je mišljenje da se Haulikovo uvjerenje ne zasniva na vjeri, nego na nedostatku kršćanske ljubavi koju i Katolička crkva priznaje kao glavnu zapovijed koje se vjernici trebaju pridržavati. Svoju je tvrdnju potkrijepio citatima iz

Biblije u kojima se ljubav prema Bogu i bližnjima stavlja na prvo mjesto. Tvrdnju da kanoni Katoličke crkve zabranjuju održavanje zadušnica za nekatolike, koju je kao razlog odbijanja održavanja zadušnica za pokojnog srpskog vojvodu u svom dopisu Banskome vijeću naveo zagrebački biskup Haulik, Schrott je ocijenio neutemeljenom, jednako kao i strah od povlašivanja, koji, prema njegovu mišljenju, raspiruju upravo oni koji bi narod trebali podučiti istini, pa ih zato i nazivaju jezuitima. Na kraju članka uvjeravao je „srbsku braću“ da uskraćivanje zadušnica za pokojnog vojvodu i sami katolici smatraju samovoljom, obskurantizmom i jezuitizmom pojedinaca.⁴²

Iz sintagme „srbska braća“ nazire se stvarni uzrok rasprave oko (ne)održavanja zadušnica za pokojnog srpskog vojvodu. Naime, većina pripadnika hrvatskog političkog pokreta 1848.-1849. zagovarala je slogu i suradnju Hrvata i Srba u borbi protiv zajedničkog neprijatelja, Mađara, a tome su smjerala i nastojanja Upravljavajućeg odbora Zagrebačke županije, koji je pokrenuo pitanje održavanja zadušnica, te brojnih pojedinaca i institucija koji su podržali tu inicijativu. Uzroci nastanka te na trenutke mučne raspre bili su, dakle, ponajprije politički, a ne vjerski. Prijedor je riješen kompromisnim rješenjem – pozvan je pakrački episkop da u zagrebačkoj pravoslavnoj crkvi održi svečanu misu za pokojnika. Nazočio joj je veliki broj pripadnika najviših tijela državne uprave i Zagrebačke županije, vojni časnici, mnogo običnih ljudi i nekoliko katoličkih svećenika.⁴³ Među njima nije bio ni jedan zagrebački kanonik, niti biskup. Čini se da se veliki prepošt zagrebačkog kaptola Josip Schrott ipak nije usudio otvoreno javno suprotstaviti biskupu Hauliku.

Možda je Josip Schrott i u drugim prilikama govorio o dogmi filioque kao prepriči za nadvladavanje posljedica crkvenog raskola. Tome u prilog govori ocjena njegova suvremenika baruna Josipa Neustädtera koji je biskupa uvrstio u krug onih koji su sanjali o sjedinjenju rimske i grčke crkve „gledajući u istočnoj crkvi, (...) zajedničku crkvu svih Slavena“. J. Schrott je izjavljivao da je dogma *Ex patre filioque*, koju je rimska crkva propovijedala, utemeljena samo na djelomičnim odlukama nekih crkvenih sabora, koji nisu imali pravo mijenjati odluke općih crkvenih sabora, da bi se ona mogla napustiti, jer ionako nije važna za Katoličku crkvu, a time bi se olakšalo ujedinjenje Katoličke i Pravoslavne crkve.⁴⁴

Iz iznesenog se vidi da je jačao antagonizam između Haulika i Schrotta, utemeljen na razlikama u tumačenju nekih vjerskih pitanja, i da je bilo pitanje trenutka kada će doći do nepovratnog sukoba. Budući da je biskup Haulik zastupao službena stajališta

⁴² „Filioque“, *NDHS*, XV., br. 27./3. 3. 1849.

⁴³ „Iz Děláh sědnice upravlj. odbora županie zagr. dana 1. ožujka 1849. u Zagrebu děržane“, *NDHS*, XV., br. 29./8. 3. 1849.; članak bez naslova, *NDHS*, br. 37./27. 3. 1849.; „Objavljenje“, *NDHS*, 37./27. 3. 1849.; „Iz Zagreba“, *NDHS*, br. 40./3. 4. 1849. O pisanju drugih zagrebačkih listova o pitanju održavanja zadušnica za pokojnog srpskog vojvodu usp. Vlasta ŠVOGER, *Zagrebačko liberalno novinstvo 1848.-1852. i stvaranje moderne Hrvatske*, Zagreb 2007., str. 435.-439.

⁴⁴ J. NEUSTÄDTER, *Ban Jelaić*, sv. 1., str. 323.

Katoličke crkve, a biskup Schrott je u nekim slučajevima od njih odstupao, moglo se očekivati da će se ovaj posljednji morati povući, što se i dogodilo nekoliko godina kasnije.⁴⁵

Na zahtjev zagrebačkog nadbiskupskog ordinarijata i na intervenciju nadbiskupa Haulika biskup Josip Schrott je 1853. morao napustiti sve svoje duhovničke funkcije: odrekao se službe zagrebačkog kanonika i vranskog priora. Dao je ostavku i na mjesto vrhovnog ravnatelja škola u Hrvatskoj. Napadi na njega došli su i s druge strane i to radi, čini se, ne baš posve besprijeekorna biskupova privatnog života. Naime, šef Vrhovne policijske oblasti Johann Kempen tužio je Schrotta ministru bogoštovlja i nastave Leonu Thun-Hohensteinu radi konkubinata. Međutim, zagovorom bana Josipa Jelačića prepošt zagrebačkoga kaptola koji je pao u nemilost ipak nije ostao potpuno bez sredstava za život. Car mu je dodijelio 4000 forinti konvencionalne vrijednosti godišnje od imanja vranskoga priora kao naknadu za dugogodišnju kvalitetno obavljanu službu profesora na Akademiji i vrhovnog školskog ravnatelja.⁴⁶

2.3. Josip Schrott u hrvatskoj politici

U prvoj polovici 19. stoljeća većina pripadnika visokog svećenstva bila je politički pasivna. Većina politički aktivnih svećenika pristajala je uz Narodnu stranku, protivnicu mađarske liberalne oporbe, jer je ova bila zaštitnica protestantizma. Od višeg svećenstva u Hrvatskoj, koje je bilo politički aktivno, prema navodima suvremenika, jedino je biskup Schrott bio simpatizer mađarona („magjarski prijatelj“),⁴⁷ ali sudeći prema sačuvanim izvorima formalno nije bio član Horvatsko-vugerske stranke. Međutim, u međustranačkim borbama u Hrvatskoj u nekoliko je navrata odigrao vrlo važnu ulogu, prvi put kao autor povjerljivog izvještaja grofu Josefu Sedlnitzkome o stanju u Hrvatskoj iz prve polovice 1841., a drugi put kao voditelj povjerenstva koje je pripremlilo restauraciju Zagrebačke županije 1845., koja je završila krvavim sukobom sa smrtnim posljedicama.

U veljači 1841. komorski odvjetnik Eduard Zerpak Ugarskoj je dvorskoj komori uputio dopis u kojemu Ljudevita Gaja, jednoga od glavnih vođa ilirskog pokreta, optužuje za veleizdaju, odnosno održavanje tajnih kontakata s Rusijom. Bio je to dio usklađene akcije mađarona u nastojanju da se ilirski pokret poveže s veleizdajničkim aktivnostima. Dopis je prosljeđen ministru policije Josefu Sedlnitzkom. Nastojeći povjerljivim putem istražiti prilike u Hrvatskoj, obratio se biskupu Josipu Schrottu. On je od ranije bio konfident grofa Sedlnitzkoga, kojega je već 1840. upozorio na

⁴⁵ J. NEUSTÄDTER, *Ban Jelačić*, sv. 1., str. 323. tvrdi da je zagrebački Kaptol Schrotta kasnije prijavio Rimu i da je morao opozvati sve što je o spomenutoj dogmi govorio i pisao. Nakon toga je umirovljen.

⁴⁶ Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, Kabinetsskanzlei, Ministerconferenz, 2243 (1853.); HDA, Banska vlada, kut. 17 (1853.), 6., 78.; M. GROSS, *Počeci*, str. 334.

⁴⁷ [Ivan Kukuljević Sakcinski], „29. srpanj 1845. Historička crtica“, str. 32. Josip HORVAT, *Ljudevit Gaj. Njegov život, njegovo doba*, Zagreb – Rijeka 1975., str. 177., 214.

Gajev potencijalno štetan utjecaj na mlade, odnosno da među njima širi ideju o neovisnom ilirskom narodu.⁴⁸ Ministar policije obratio se spomenutom biskupu jer je, prema njegovu mišljenju, „nepokolebivo odan vladalačkoj kući, i po strani od svih stranaka“. U svom izvještaju Schrott je optužio Gaja i ilirce da njihovi ciljevi nisu ponajprije kulturne, nego političke naravi, odnosno da im glavni cilj nije promicanje ilirske književnosti, nego da teže za ujedinjenjem slavenskih naroda u Veliku Iliriju koja bi trebala obuhvatiti Hrvatsku, Slavoniju, Dalmaciju, Bosnu, Crnu Goru, Srbiju, Bugarsku i slovenske zemlje. U izvještaju se dalje navodi da je radi ostvarenja toga cilja Gaj razvio vrlo opsežnu promidžbenu i agitacijsku aktivnost, osobito među mladima, ali i među svećenstvom. Uspostavio je odlične odnose s pravoslavnim svećenstvom u Vojnoj krajini i u drugim dijelovima Hrvatske. O učestalim Gajevim putovanja Schrott je iznio pretpostavku da se vjerojatno financiraju stranim novcem. Nije mogao pouzdano utvrditi je li bila riječ o izvorima financiranja iz Rusije, ali je upozorio na opasnost da bi se pripadnici Katoličke i Pravoslavne crkve na slavenskom jugu, povezani nacionalnim zanosom, mogli ujediniti sa svojom sjevernom braćom – Rusima. Stoga je sugerirao vrlo pozorno nadziranje Gaja i drugih vođa ilirskog pokreta radi njihova utjecaja na mase.⁴⁹ Premda početkom 1842. Dvorska konferencija nije donijela nikakav konkretan zaključak o ilirizmu, Schrottove je tajni izvještaj, uz neke druge impulse, potaknuo promjenu percepcije ilirskog pokreta u Beču.

Gotovo istovjetne ideje o ilirizmu u svome prvom izvještaju iz Zagreba od 19. listopada 1842., drugi dan nakon svečanog ustoličenja, iznio je ban Franjo Haller. Vjerojatno ih je banu tijekom instalacijskih proslava, u kojima je i sam sudjelovao, iznio biskup Schrott, a novi ih je ban prihvatio i prezentirao kao vlastite.⁵⁰

Čini se da je spomenuti zagrebački kanonik uživao banovo povjerenje, jer je upravo on posredovao i prenio banovu poruku Gaju s molbom za pomoć u smirivanju naroda nakon krvavog sukoba na Markovu trgu 29. srpnja 1845.⁵¹

O ugledu biskupa Schrotta u hrvatskome društvu svjedoče neke počasne uloge, npr. predvodio je poslanstvo Hrvatskog sabora koje je prigodom svečanog Jelačićeva ustoličenja među saborske zastupnike dovelo patrijarha Josifa Rajačića, koji je ustoličio novoga bana.⁵² Deset godina ranije predvodio je slično poslanstvo koje je pratilo Nikolu Zdenčaja na svečanu instalaciju za velikog župana Zagrebačke županije.⁵³ Uz počasne službe u civilnom životu i crkvene dužnosti, Schrott je obavljao i neke javne službe u civilnom životu: bio je profesor na Akademiji, vrhovni ravnatelj školstva u

⁴⁸ A. SUPPAN, *Mjere cenzure*, str. 230.

⁴⁹ J. HORVAT, *Ljudevit Gaj*, str. 178.-179.

⁵⁰ Isto, str. 196.-197.

⁵¹ Isto, str. 224.

⁵² *Hrvatski državni sabor 1848.*, sv. I., 364., str. 535.-536.

⁵³ Dragutin HIRC, *Stari Zagreb. Gradec i Grič*, svezak prvi, Zagreb 2008., str. 107.

Hrvatskoj, a od početka 1850. bio je i član upravljujućeg odbora Zagrebačke županije. Na to ga je mjesto imenovao ban Josip Jelačić 2. veljače 1850.⁵⁴ Ipak, Schrottova javna funkcija s najdalekosežnijim posljedicama bilo je vođenje izbornog povjerenstva koje je sastavilo listu kandidata za izbore u zagrebačkoj županijskoj skupštini 1845. godine. Povjerenstvo je na spomenutu listu stavilo nerazmjerno veliki broj plemića koji su podupirali mađarone u odnosu na pristaše narodnjaka. Povjerenstvo je također revidiralo popis plemića koji imaju pravo glasovanja na izborima za županijsko činovništvo i dosljedno je brisalo narodnjake s popisa glasača u slučaju bilo kakvih nedoumica. To je, dakako, izazvalo veliko nezadovoljstvo narodnjaka. Izbori su održani krajem srpnja i početkom kolovoza 1845., a iznimno napeta atmosfera rezultirala je nemirima i oružanim sukobom 29. srpnja u središtu Zagreba kada je petnaestak ljudi poginulo ili kasnije podleglo ranama.⁵⁵

Josip Schrott je, čini se, bio pragmatična osoba. Premda je četrdesetih godina 19. stoljeća bio simpatizer mađarona, održavao je kontakte i sa članovima i pristašama Narodne stranke, a potpisao je i preporuku da se Gaju dodijeli plemićki naslov, zajedno s mnogim drugim uglednicima. Nakon izbijanja revolucije u Monarhiji, biskup je promijenio politički tabor. Prvi važan korak u tom smjeru bilo je davanje nepoznate svote novca Ljudevitu Gaju koji je prikupljao financijska sredstva za put svečane deputacije koja je kralju u Beč trebala odnijeti Zahtijevanja naroda.⁵⁶

Promjena političkih shvaćanja, ili barem političkog tabora, u to vrijeme nije bila neobična pojava i suvremenici je nisu osuđivali. Schrott nije bio jedini bivši mađaron koji se tijekom 1848. približio narodnjacima, pa čak i dobio mjesto u državnoj službi. Tomu u prilog govori činjenica da je Schrott ostao vrhovni ravnatelj škola u Hrvatskoj i nakon što je ravnateljstvo ukinuto, a također i njegovo imenovanje članom Upravljujućeg odbora Zagrebačke županije početkom 1850. godine. Međutim, mađaronska prošlost zasmatala mu je u jednoj važnoj situaciji. U proljeće 1848. postavilo se pitanje pred kim će novi ban položiti svečanu prisegu. Naime, prema tradiciji, banove su ustoličivali zagrebački biskupi. Tadašnji zagrebački biskup - Haulik - bio je odsutan iz Zagreba, a prvi po hijerarhiji iza njega bio je prepošt zagrebačkog kaptola. Međutim, Schrott nije dolazio u obzir iz političkih razloga, jer je bila poznata činjenica da je donedavno simpatizirao Horvatsko-vugersku stranku.⁵⁷

⁵⁴ Jelačićev nalog Banskeg vijeću, datiran u Beču, 2. 2. 1850., kojim donosi privremene odredbe o novoj upravi u Zagrebačkoj županiji. HDA, BANSKO VIJEĆE, kut. IX., UO (Unutarnji odsjek), (1850.), 1511-231; HDA, BANSKA PISMA, CLIX., (1850.), 119.

⁵⁵ Jaroslav ŠIDAK – Vinko FORETIĆ – Julije GRABOVAC – Igor KARAMAN – Petar STRČIĆ – Mirko VALENTIĆ, *Hrvatski narodni preporod – Ilirski pokret*, Zagreb 21990., str. 154.; J. NEUSTÄDTER, *Ban Jelačić*, sv. 1., str. 194.; Josip HORVAT, *Politička povijest Hrvatske*, prvi dio, Zagreb 21990., str. 87.

⁵⁶ J. HORVAT, *Ljudevit Gaj*, str. 244., 254.

⁵⁷ J. HORVAT, *Ljudevit Gaj*, str. 271.

Stoga je prihvaćen Gajev prijedlog da svečanu banovu instalaciju obavi patrijarh Josif Rajačić. S druge strane, unatoč ranijem političkom djelovanju u interesu mađarona, tijekom revolucionarnih previranja 1848.-1849. Schrott je bio jedan od vođa mladog liberalnog i reformski usmjerenog svećenstva koje je tražilo sveobuhvatne reforme u Katoličkoj crkvi u Hrvatskoj i suprotstavljalo se konzervativnijoj struji svećenstva predvođenoj Haulikom, o čemu je već bilo riječi. To svjedoči o tome da je u tadašnjoj Hrvatskoj postojala i određena doza tolerancije prema bivšim političkim protivnicima te da politička pripadnost nije bila glavni čimbenik koji je utjecao na ugled pojedinca u hrvatskom društvu.

Na zasjedanju Hrvatskog sabora 1848. godine, kojemu je nazočio kao virilist, Josip Schrott nije se posebno isticao. Važan je njegov govor održan na 2. saborskoj sjednici 6. lipnja 1848. tijekom rasprave o odnosima Hrvata i Srba te o pitanju pripadnosti Srijema. U govoru se založio za izbjegavanje razdora i nesloge između dvaju naroda te izrazio uvjerenje da povod razdoru neće biti ni teritorijalna pripadnost Srijema koja, prema njegovu mišljenju, nije upitna. Izrazio je uvjerenje da Srijem kao dio Slavonije pripada pod vlast hrvatskoga bana. Također je očitovao uvjerenje da niti vjerske razlike neće dovesti do nesloge, jer su prošla vremena kad je „nesretna particula *filiogue* dělila brata od brata“ i nastupilo je vrijeme kad se više ne treba „bojati među nami razdora, jer je ljubav zauzela mjesto izpraznih prepiranja.“⁵⁸

Njegovo mišljenje dijelila je većina saborskih zastupnika i ono dobro osvjetljava političku pozadinu. Naime, ljeti 1848. godine, kad je Schrott izrekao spomenuti govor u Saboru, hrvatska je politika, kako službena, tako i neslužbena u obliku aktivnosti javnih medija i istaknutih pojedinaca, svoje djelovanje uvelike prilagođavala zajedničkim interesima hrvatskog i srpskog naroda i inzistirala na slozi i suradnji u borbi protiv zajedničkog neprijatelja – Mađara. Tome je cilju hrvatska politika podredila i neke vlastite interese, primjerice, izbjegavajući jasno definiranje istočne hrvatske granice, odnosno utvrđivanje teritorijalne pripadnosti Srijema Trojednoj Kraljevini. Umjesto toga, ban Jelačić i BANSKO vijeće, u ratnim okolnostima stvarna hrvatska vlada, u revolucionarnim godinama 1848. i 1849. tolerirali su svojevrsno hrvatsko-srpsko dvovlašće u Srijemu i u svakoj su prilici pred utjecajnim pojedincima i državnim organima Habsburške Monarhije dosljedno podupirali zahtjeve i interese srpskog pokreta u južnoj Ugarskoj, odnosno Srpskoj Vojvodini.

2.4. Josip Schrott – dobrotvor i mecena

Biskup Schrott u hrvatskoj je javnosti uživao veliki ugled kao velikodušni dobrotvor i mecena,⁵⁹ ali o tome nije rado govorio. Svojim je postupcima nerijetko potaknuo druge na slične postupke. Kao visokopozicionirana osoba u crkvenom

⁵⁸ *Hrvatski državni sabor 1848.*, sv. I., str. 398.-399.

⁵⁹ J. NEUSTÄDTER, *Ban Jelačić*, sv. 1., str. 323.

miljeu sa značajnim angažmanom na prosvjetnom području svoje je donacije najčešće usmjeravao za različite potrebe na vjerskom i obrazovanom polju. Suvremenici su veoma cijenili biskupovu darežljivost i navodili su samo najvažnije od njegovih mnogobrojnih donacija.

Dok je obavljao službu vrhovnog ravnatelja škola cijelu svoju plaću od 1000 forinti razdjeljivao je među odlične učenike kao nagradu za marljivost i izniman uspjeh, ali i kao poticaj za daljnji trud. Godine 1846. utemeljio je zakladu od 4000 srebrnih forinti za troškove četverogodišnjeg smještaja, odgoja i obrazovanja jedne djevojčice u samostanu uršulinki u Varaždinu.⁶⁰ Na dobru vranskoga priorata u Farkašiću vlastitim je troškom dao sagraditi školu i crkvu i opremiti ih potrebnim inventarom. Na kaptolskom posjedu Dubravi financirao je izgradnju mlina i kuće katnice. Za izradu vitraja i velikog oltara u zagrebačkoj katedrali darovao je 5000 forinti. Matici ilirskoj darovao je 500 forinti, a više stotina forinti platio je dionice za Narodni dom i prvi ih je poklonio u korist Narodnog doma, pruživši primjer drugima.⁶¹ U burnoj 1848. godini nekoliko je puta dao donacije koje su smjerale u obranu hrvatskih nacionalnih interesa. U proljeće je dao nepoznatu svotu Ljudevitu Gaju koji je prikupljao novac za pokrivanje troškova svečanog poslanstva koje je trebalo odnijeti Zahtijevanja naroda u Beč. Tijekom saborskog zasjedanja, kad su se prikupljali prilozi za obranu domovine u predstojećem ratu s Mađarima, biskup Schrott darovao je svoju srebrninu i 1000 forinti, sve zajedno vrijedno više od 8000 for. u srebru (ili, prema drugim procjenama, 7000 for.).⁶² U svakom slučaju, vrijednost donacije koju je darovao J. Schrott bila je trostruko veća od vrijednosti bilo koje druge donacije.

Prema ocjeni suvremenika smrt Josipa Schrotta „rastužila je mnoge Zagrepčane, jer je mnogima ostala u sjećanju biskupova rijetka širokogrudnost, dobročinstvo i darežljivost.“⁶³

⁶⁰ A. CUVAJ, *Građa za povijest školstva*, sv. III., str. 14., 181.

⁶¹ „Iz Zagreba. (Biskup Josip Schrott.)“, *Zagrebački katolički list*, god. VIII., br. 38./19. 9. 1857., str. 302.-303.

⁶² J. NEUSTÄDTER, *Ban Jelčić*, sv. 1., str. 323.; *Hrvatski državni sabor 1848.*, sv. I., str. 499. Kao zanimljivost ističem da Schrott spomenute vrijednosti nije darovao osobno, jer nije nazočio sjednici na kojoj su se počeli skupljati prilozi za obranu, nego ih je poslao Franji Žigroviću s pismom koje je ovaj pročitao na saborskom zasjedanju. Možda se ta gesta može protumačiti kao izraz skromnosti koju su spominjali biskupovi suvremenici.

⁶³ Josip NEUSTÄDTER, *Ban Jelčić i događaji u Hrvatskoj od 1848.*, sv. 2., priredio Igor Gostl, Zagreb 1998., str. 323.

Sažetak

Na temelju arhivskoga gradiva i relevantne literature u radu se prikazuje javno djelovanje Josipa Schrotta (1791.-1857.), zagrebačkoga kanonika, prepošta zagrebačkog kaptola, priora vranskoga i naslovnog biskupa beogradskog i smederevskog na političkom, prosvjetnom i crkvenom području. Osim navedenih crkvenih službi, obnašao je visoke dužnosti i na svjetovnom području: profesionalnu je karijeru započeo kao profesor na zagrebačkoj Kraljevskoj akademiji znanosti, a od 1844. do 1853. obavljao je službu vrhovnog ravnatelja škola u Hrvatskoj. Političko djelovanje započeo je kao pristaša Horvatsko-vugerske stranke, a nakon izbijanja revolucije u proljeće 1848. uključio se u krug simpatizera Narodne stranke. Bio je virilni član Hrvatskoga sabora i kao takav je sudjelovao u radu Hrvatskog sabora 1848., gdje je osobito zagovarao teritorijalnu cjelovitost Trojedne Kraljevine i prevladavanje vjerskih razlika kao preduvjeta za suradnju sa Srbima. Tijekom revolucionarnih godina 1848.-1849. predvodio je mladu reformama sklonu struju hrvatskoga svećenstva koje je tražilo provođenje reformi u duhu liberalnoga katolicizma i protivio se službenom stajalištu Katoličke crkve o dogmi „Ex patre filioque“. To je bio glavni razlog njegova povlačenja iz svih crkvenih i svjetovnih službi 1853. i umirovljenja. Bio je iznimno darežljiv dobrotvor i mecena.

Bischof Josip Schrott im öffentlichen Leben Kroatiens

Zusammenfassung

In dieser Arbeit wird auf Grund von archivalischen Quellen und relevanter Literatur die öffentliche Tätigkeit von Josip Schrott (1791-1857), Zagreber Kanonikus, Praepositus des Zagreber Kapitels, Prior von Vrana und dem Titularbischof von Belgrad und Smederevo auf politischen, kirchlichen und Bildungsgebiet dargestellt. Er hatte nicht nur die genannten kirchlichen Ämter inne, sondern bekleidete auch hohe Ämter auf weltlichem Gebiet: Seine professionelle Karriere begann er als Professor an der Zagreber Königlichen Akademie der Wissenschaften und von 1844 bis 1853 war er Schuldistriktaufseher in Kroatien. Politische Tätigkeit begann er als Anhänger der Kroatisch-ungarischen Partei (Horvatsko-vugerska stranka) und nach dem Ausbruch der Revolution im Frühling 1848 näherte er sich dem Anhängerkreis der Nationalpartei (Narodna stranka). Als Virilmitglied des Kroatischen Landtags nahm er an den Sitzungen des Kroatischen Landtags 1848 teil, wo er vor allem territoriale Vollständigkeit des Dreieinigen Königreichs und Überwindung von religiösen Unterschieden zwischen Kroaten und Serben als Voraussetzung für Zusammenarbeit mit Serben auf politischem Gebiet befürwortete. In den Revolutionsjahren 1848 und 1849 leitete er die reformorientierte Gruppe kroatischer, meistens junger Priester, die die Durchführung von Reformen im Geiste des liberalen Katholizismus forderten, und widersetzte sich dem offiziellen Standpunkt der Katholischen Kirche über die Dogma *Ex patre filioque*. Das war der Hauptgrund seines Abtrittes von allen kirchlichen und weltlichen Diensten im Jahre 1853 und seiner Versetzung in den Ruhestand. Josip Schrott war ein außerordentlich ausgiebiger Wohltäter und Mäzen.

Schlagwörter: *Josip Schrott, Bischof, Zagreber Kanonikus, Prior von Vrana, Schuldistriktaufseher in Kroatien, Mäzen, Kroatien, 19. Jahrhundert*

Krešimir Belošević, ing. preh. teh.

KBC Zagreb

Zagreb

UDK: 070(497.5)

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 20.09.2012.

Prihvaćeno: 25.09.2012.

Mirko Trišler (Trifun) - ne(poznati) magnet(izam) privlačni humor i vegetarijanstvo¹

U radu se opisuje povezanost humora i vegetarijanstva na primjeru pera osječkog novinara i humorista njemačkog porijekla Mirka Trišlera rođenog 1919. godine. U Osijeku poslije školovanja Trišler započinje raditi kao novinar, urednik, te kao vlasnik i urednik zabavnog tjednika Magnet. Piše humoreske za različite listove od 1940. do svoje smrti 1995. godine. U osječkom Hrvatskom listu objavio je 1944. humoresku "Izbor zvanja" u kojoj se prvi puta u njegovim radovima javno isprepliću tema vegetarijanstva s humorom. U Magnetu se pojavljuje karikatura s temom vegetarijanstva, a kasnijih godina u svojim knjigama isprepliće u humoreskama vegetarijanstvo i vivisekciju. Za svoj dugodišnji novinarski rad, 25 godina u Vjesniku, primio je više nagrada.

¹ Velika slova u naslovu rada o Mirku Trišleru koja se nalaze u sklopu riječi, povezuju ga s inicijalima Mirkovog imena, prezimena i nadimka (Mirko Trišler - Trifun).

Tko je Mirko Trišler?

Nadovezujući se na istraživanja pod radnim nazivom: “Tko je tko?” ovaj rad započinje pitanjem koje na hrvatskom glasi: Tko je Mirko Trišler?² Istražujući povijest vegetarijanstva u Hrvatskoj pojavili su se različiti podaci koje ću koristiti u pokušaju davanja djelomičnog odgovora na ovo pitanje.

Mirko Trišler rodio se, kako sam kaže i kako započinje “Bilješka o piscu” u njegovoj prvoj knjizi *Opasno je van se nagnuti i druge humoreske* “negdje u Slavoniji”. Prema vlastitoj želji “ostale podatke nije htio dati”.³ No, njegovu želju nećemo ovaj put poštovati već ćemo u javnosti prezentirati neke opće podatke vezane uz život i rad ovog Nijemca.

Mirko Trišler rođen je prema obiteljskoj predaji 6. srpnja, a prema podacima u Matici umrlih Medveščak – Zagreb 24. srpnja 1919. u Osijeku od majke Roze r. Gollnhofer i oca Rikarda-Žarka.⁴ U obitelji bankovnog činovnika Hrv. Štedionice Rikarda Trišlera osim Mirka rasla je i njegova sestra Jelka.⁵ Kao odličan učenik završio je 1937. godine Trgovačku akademiju (Ekonomsku) u rodnom Osijeku. Umro je u noći 5. kolovoza 1995. godine u Zagrebu, a pokopan je u obiteljskoj grobnici u Osijeku. Njegov životni vijek trajao je 76 godina.⁶ Velik dio radnog vijeka proveo je u Zagrebu, u kojem se, prema riječima Mate Relje, “obreo od 1947.” te se ondje “kao

² U radu ću koristiti originalnu i kroatiziranu inačicu obiteljskog prezimena, Trischler i Trišler, ovisno o izvorima. U tijeku istraživanja kontaktirao sam i Mirkovog suradnika Rudija Aljinovića koji mi je ispričao da se Mirko koristio njemačkom verzijom prezimena za vrijeme prije 1945. godine. Dalje: Rudi Aljinović.

³ Mirko Trišler, *Opasno je van se nagnuti i druge humoreske*, Zagreb, IBI, 1955., 107.

⁴ Dan 24. srpnja kao datum rođenja navodi i Mate Relja u nekrologu objavljenom pod naslovom “Umro humorist Mirko Trišler”, *Nedjeljni Vjesnik*, Zagreb, 56 (1995.), br. 17179, od 06. 08. 1995., 6.

⁵ Zahvaljujući susretljivosti mr. sc. Renate Trischler, rođakinje Mirka Trišlera, za ovo istraživanje nabavljen je iz Matičnog ureda Osijek Izvadak iz Matice rođenih za Mirka Trišlera iz kojeg sam doznao da je Rikard Trišler bio bankovni činovnik Hrv. Štedionice. Ovaj dokument sadrži i adresu na kojoj je obitelj Trišler živjela u trenutku rođenja Mirka Trišlera, bila je to Pejačevićeva ul. kbr. 6 u Gornjem Osijeku. Tijekom telefonskih razgovora gospodin Aljinović iznio je podatak da su Mirko i Jelka Trišler u Osijeku krajem 40-tih 20. stoljeća imali turističku agenciju.

⁶ Biografske podatke ustupio mi je tijekom Internet korespondencije bratić Mirka Trišlera dr. Erwin Trischler iz Münchena, Njemačka. Dalje: Internet korespondencija. Dr. Erwin Trischler, koji momentalno s obitelji živi u Münchenu, Njemačka, sin je poznatog člana obitelji Trischler – Anđelka - Engelberta. Ovaj glazbenik jedan je od devetero braće i sestara iz velike obitelji Trischler koja je dala znatan doprinos hrvatskoj i europskoj kulturnoj i gospodarskoj zbilji devetnaestog i dvadesetog stoljeća. Ovdje ću spomenuti Mariju (Miciku) koja je u Osijeku vodila plesnu školu dugi niz godina, i Ivana, tadašnjeg osječkog trgovca kožom. Obitelj Trischler-Trišler spomenuta je u tekstu Sanje Romić, *Ponosni smo što smo Švabe-Posljednji Folksdojčeri*, koji je izašao u *Globusu*, Zagreb, 15 (2009.), br. 963, 81-88. Za biografske podatke o Mirku Trišleru vidi i: Petar Pažar, *Leksikon povijesti novinarstva i publicistike*, Split, vlastita naklada, 2001., 815; te Melita Singer, “Mirko Trišler”, u: Mirko Peršen (ur.), *Vjesnikov leksikon 1940-1990.*, Zagreb, Novinska, izdavačka, štamparska i prodajna radna organizacija “Vjesnik”, 1990., 492. Autorica leksikografske odrednice Melita Singer u odrednici donosi bibliografske podatke koji su vjerojatno sakupljeni iz personalnog dosjea.

veoma obrazovan novinar s istančanim smislom za humor i satiru, posvetio humoresci, objavivši više stotina humorističkih feljtona i humoreski, satirički komentirajući prilike i neprilike bivšeg režima.⁷

Humorističkim tekstovima Mirko Trišler javlja se već 1940. godine kada pod pseudonimom *mtr* u humorističkom časopisu *Satyricus* objavljuje parodiju pod nazivom "Stojadinov gavran".⁸ Uz već spomenuti pseudonim koristio je i neke druge kao naprimjer: *MIRKO*, *Mit*, *MIT*, *mrt*, *mt*, *mtr*, *TRIM*, *Trišler M.*

Tijekom Drugog svjetskog rata radi kao član uredništva i stenograf u osječkom *Hrvatskom listu*, u kojem je radio već od 1938. godine. Osim u *Hrvatskom listu* objavljuje humoreske i u zabavnom časopisu *Vrabac*, u časopisu *Za vas*, u *Narodnom kalendaru čiče Grge Grgina* te u drugim tiskovinama.⁹ Do kraja Drugog svjetskog rata objavljeno mu je preko stočetdeset raznovrsnih tekstova, a najčešće humoreski, u raznim publikacijama.¹⁰

Godine 1945. vlasnik je i urednik, s Ivanom Tomcem, časopisa *Magnet*. Uredništvo ovog tjednika bilo je u Osijeku, na adresi Desatičina 26/II, (današnja Ulica Hrvatske Republike) a otisnut je u toj ulici na broju 33 u Tiskarskom zavodu.¹¹ Sačuvana su četiri broja (1.-4.) ovog *Popularnog tjednika za zabavu i razonodu* u kojima Trišler piše uvodne humoreske.¹² Sva četiri sačuvana broja imaju nadnevke krajem 1945. godine, što ne isključuje mogućnost da je *Magnet* otisnut i kasnije, no, ti brojevi, ako su i postojali, nisu sačuvani.¹³ Ovaj magazin nije se strogo prilagođavao trenutnoj

⁷ Relja, "Umro humorist", 6.

⁸ *mtr* (Mirko Trišler), "Stojadinov gavran. Po E. A. Poe-u", *Satyricus*, Zagreb, 2 (1940.), br. 21, 2.

⁹ O njegovu radu u *Hrvatskom listu* svjedoči nam odgovor kojeg je redakcija Hrvatskog lista poslala Povjereništvu za novine pri Predsjedništvu vlade NDH. Ovaj spis čuva se u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu pod signaturom HDA, 18-HIS, spis br. 2255. Prijepis dokumenta objavio je Božidar Novak, *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, Zagreb, Golden marketing - Tehnička knjiga, 2005., 287.

¹⁰ Digitalizirani katalog Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža. Jedna od prvih Trišlerovih humoreski objavljena je pod naslovom "Romeo" u *Narodnom kalendaru čiče Grge Grgina*, Osijek, Naklada Prve hrvatske dioničarske tiskare, 1942., 114-115. Vidi http://katalog.lzmk.hr/autorski.aspx?box=Kutija_A764 (pristupljeno 10. 09. 2012.). Neki tekstovi objavljeni su više puta u različitim tiskovinama, pa broj objavljenih Trišlerovih tekstova za vrijeme Drugog svjetskog rata prelazi brojku od 150.

¹¹ Pažar, *Leksikon*, 448 (leksikografska odrednica *Magnet*), 807 (leksikografska odrednica *Tomac, Ivan*).

¹² U Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu čuvaju se brojevi: 1, 3 i 4, dok se u privatnoj zbirci Željka Gašića u Osijeku nalaze sva četiri broja *Magneta*.

¹³ Petar Pažar u leksikografskoj odrednici *Magnet* navodi da su ga u Osijeku poslije 1945. godine izdavali Ivan Tomac i Mirko Trišler (Isti, *Leksikon*, 448).

humorističko-političkoj situaciji što se može iščitati iz kritike koja je urednicima upućena već u studenom 1945. godine zbog "idejnog skretanja".¹⁴

U prvom broju izlazi na prvoj stranici Trišlerova humoreska pod nazivom "Švercersko pismo", u drugom broju humoreska "Apstinencija", u trećem humoreska pod nazivom "Turisti", a u četvrtom humoreska "Progon vjere".¹⁵ Sve četiri humoreske potpisane su pseudonimom "Trifun", a autor se u njima bavi momentalnom društveno političkom situacijom. Pisane su u obliku koserije.¹⁶

Pedesetih godina 20. stoljeća Trišler surađuje u humorističkom časopisu *Kerempub*, koji i uređuje, a od 1953. do 1955. njegov je i glavni i odgovorni urednik. Kao urednik *Kerempuba* ponudio je suradnju Vikiju Glovackom koji je poslije izdržane kazne u Staroj Gradiški bio bez posla. Pero Zlatar piše "Vikija je u subotu, Cankijevim posredstvom, pozvao Mirko Trišler, urednik humorističkog tjednika *Kerempub* i bez okolišanja ponudio mu suradnju: Možeš pisati humoreske za nas. Ali, na žalost, ne pod svojim imenom, nego pod pseudonimom.... bio je konkretan Trifun, kako su kolege zvale Trišlera."¹⁷

Trišler nakon Drugog svjetskog rata radi kao novinar i humorista i u: *Areni*, *Brodolomu*, *Čičku*, *Glasi Slavonije* (intenzivno od 1945. do 1947. godine), *Ježu*, *Novela filmu* (pod pseudonimom *Zvezdoznanac Tošo*), *Radio Beogradu*, *Radio Zagrebu*,

¹⁴ Veljko Lukić, priređivač, piše u uvodnom tekstu knjige Ivana Tomca, *Posavske teme*, Vinkovci, Riječ, 2007., str. 9, da su Tomac i Trišler bili kritizirani zbog toga što su u *Magnetu* objavili strip "Udarnik Ratko", "novinarsku formu koja je kao reakcionarna pojava uvezena sa Zapada". Pregledom svih dostupnih brojeva *Magneta* nisam uspio naći navedeni strip, kojeg je crtao osječki crtač Borivoj Dovniković Bordo, ali sam pronašao njegov prvi strip "Čika Toša i strašan san" (*Magnet*, br. 4, str. 4) kojeg je autor objavio s petnaest godina. O Dovnikovićevoj suradnji u *Magnetu* vidi i: Miran Stihović, "Objavljena prva zbirka stripova Borivoja Dovinkovića-Borde", *Strip vesti, balkanski Internet (svako)dnevnik*, Novi Sad, 12 (2010), od 14. 12. 2010., ur. Zlatko Milenković, vidi <http://www.stripvesti.com/arbiva/201012/index.htm> (pristupljeno 10. 09. 2012.). Strip "Udarnik Ratko" objavljen je u *Glasi Slavonije* 1945. godine. Usp. Veljko Kručić, "Velikani hrvatskog stripa", *Vijenac*, Zagreb, 18 (2010.), br. 436, od 18. studenog 2010., 16-17, i http://www.matica.hr/Vijenac/vijenac436.nsf/AllWebDocs/VELIKANI_HRVATSKOG_STRIP (pristupljeno 10. 09. 2012.).

¹⁵ Koserije Mirka Trišlera u *Magnetu*, 1945.:

"Švercersko pismo", br. 1, 1,

"Apstinencija", br. 2, 1,

"Turisti", br. 3, 1,

"Progon vjere", br. 4, 1.

¹⁶ *Koserija* – razgovor, duhovit članak. Novinski članak u kojem se na lak, zabavan i duhovit način govori o aktualnim zbivanjima, problemima, osobama itd. (August Kovačec, gl. ur., *Hrvatska enciklopedija*, sv. 6, Kn-Mak, Zagreb, 2004., Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 210).

¹⁷ Pero Zlatar, *Meta poglavlak, Živo ili mrtavo (Prvi hrvatski roman o Anti Paveliću)*, sv. 1., *Kapela za pukovnika*, Zagreb, Europapress holding, 2010., 122. O Vikiju Glovackom (Viktor Glowatzky), glumcu, redatelju i piscu vidi više u: Trpimir Macan, gl. ur., *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 4 (E-Gm), Zagreb, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1998., 759-760.

Večernjem listu, Vjesniku (do umirovljenja 31. 12. 1978.), *Vjesniku u srijedu*¹⁸, *Vjetrenjači*, i raznim drugim tiskovinama.¹⁹ Jedna od Trišlerovih humoreski, koja je nastala poslije njegovog umirovljenja je "Simpozij", a u njoj je i Mirkov portret koji je izradio Oto Reisinger. Ova humoreska objavljena je u slavonskobrodskom listu *Brodolom*.²⁰

Za svoj novinarski rad 1951. dobiva nagradu Društva novinara Hrvatske, čiji je dugogodišnji član.²¹ Pismohrana Hrvatskog novinarskog društva čuva i dvije fotografije Mirka Trišlera, te člansku dokumentaciju.²² Dva negativa portreta Trišlera iz 1968. čuvaju se u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu u Zbirci portreta javnih i kulturnih djelatnika Milana Pavića 1940.-1986.²³

U *Vjesniku* radi preko 25 godina na raznim novinarskim poslovima za što dobiva i posebno priznanje.²⁴ Godine provedene u *Vjesniku* rezultirale su mnogim humoreskama, a kao primjer istaknut ću polemiku koju je preko novinskih redaka vodio s apstraktnom umjetnošću u Hrvatskoj 50-tih godina 20. stoljeća. U izdanju *Vjesnika u srijedu* pojavio se pod naslovom "Štimum' Valdemara Pemzla" i s ilustracijom Aleksandra Srneca Mirkov humoristički osvrt na apstraktno slikarstvo. Sljedeći broj *Vjesnika u srijedu* donio je iz pera Vlade Kristla "Odgovor Waldemara Pemzla Mirku Trišleru".²⁵

¹⁸ *Vjesnik u srijedu* bio je sastavni dio *Vjesnika* od 30. travnja 1952. godine do travnja 1953. godine, a potom kao posebno izdanje. Zadnji, 1388. broj, *Vjesnika u srijedu* izašao je 31. 12. 1977. godine. O *Vjesniku u srijedu* vidi Zija Sulejmanpašić, "Vjesnik u srijedu", *Vjesnikov leksikon*, 529-531

¹⁹ Relja, "Umro humorist", 6; Singer, "Mirko Trišler", 492; Rudi Aljinović. Relja navodi da je Trišler umirovljen 1968., no, to je vjerojatno tiskarska pogreška, jer Singer u *Vjesnikovom leksikonu* navodi kao datum umirovljenja 31. 12. 1978.

²⁰ Mirko Trišler, "Simpozij", *Brodolom (Humorističko-satirički list)*, Slavonski Brod, 1(1981.), br. 8, 6-7. O doprinosu Mirka Trišlera periodici koja je izlazila u Slavonskom Brodu vidi: Vladimir Rem, *Tragom brodske pisane riječi*, Slavonski Brod - Vinkovci, Riječ d. o. o., 2006., 118; Isti, *Brodska periodika od početka do danas*, Književna revija, Osijek, 44 (2004), Osijek, 139- 150. Na 149-oj stranici Rem piše o humorističko-satiričkom povremeniku *Brodolom* koji je izlazio u Slavonskom Brodu od 1981. godine. U samo 35 brojeva svoj doprinos uz mnoge Brođane, a i druge autore, dao je i Mirko Trišler.

²¹ Pažar, *Leksikon*, str. 815., Singer, "Mirko Trišler", 492.

²² Arhiv Hrvatskog novinarskog društva, Perkovičeva 2, Zagreb.

²³ Hrvatski državni arhiv u Zagrebu, fond Zbirka portreta javnih i kulturnih djelatnika Milana Pavića 1940.-1986. (HR HDA 1758/1). Prema sumarnom inventaru kojeg je 2008. godine izradio Hrvoje Gržina pod inv. br. 159 nalaze se dva negativa portreta Mirka Trišlera, koje je Milan Pavić snimio 1968. godine, uz napomenu da se radi o novinaru, humoristi.

²⁴ Priznanje koje mu je dodijelio *Vjesnik* sačuvano je u privatnom arhivu dr. Erwina Trischlera u Münchenu, Njemačka.

²⁵ Mirko Trišler, "Štimum' Valdemara Pemzla", *Vjesnik u srijedu*, Zagreb, 14 (1953.), br. 2496 (46), 7; Vlado Kristl, "Odgovor Waldemara Pemzla Mirku Trišleru", *Vjesnik u srijedu*, Zagreb, 14 (1953.), br. 2504 (47), 3. O Vladimiru (Vladi) Kristlu vidi: Antun Vujić (gl. ur.), *Enciklopedija opća i nacionalna u 20 knjiga*, sv. 11, Ki-Ku, Zagreb, PRO LEKSIS d. o. o., VEČERNJI LIST d. d., 2005., 246. *Vjesnik u srijedu* bio je sastavni dio *Vjesnika* od 30. travnja 1952. godine do travnja 1953. godine, a potom kao posebno izdanje. Zadnji, 1388. broj, *Vjesnika u srijedu* izašao je 31. 12. 1977. godine. O *Vjesniku u srijedu* vidi Zija Sulejmanpašić, "Vjesnik u srijedu", *Vjesnikov leksikon*, 529-531

Radom u Vjesniku pokazuje očigledno organizacijske sposobnosti, ali zbog pričanja političkih viceva gubi razne funkcije. Janko Bučar na osnovu razgovora s Otom Reisingerom opisuje jednu takvu anegdotu s Mirkom Trišlerom:

“U doba socijalističkog samoupravljanja, u povećem društvu u kojem je bio i Oto Reisinger, Mirko Trišler ispričao je vic o Titu. Jedan od slušatelja prijavio je Trišlera, pa je bio pozvan na obavijesni razgovor. Odmah je izgubio poziciju u *Vjesniku*. Na razgovor su bili pozvani i svi ostali, uključujući Ota Reisingera:

- Zašto ste mene pozvali? Ja nisam pričao vic - žalio se Reisinger.

- Druže, ti si slušao, a nisi prijavio tko je ispričao vic i tko je sve slušao - objasni udbaš.”²⁶

Istodobno je, Trišler pisao i priloge za radio emisiju *Veselo veče* koja je 50-tih godina prošlog stoljeća emitirana subotom iz zagrebačkog i beogradskog studija.²⁷ Sedamdesetih godina 20. stoljeća napisao je nekoliko radio drama koje su premijerno izvedene u emisiji *Panoptikum*.²⁸

Javlja se i kao prevoditelj kazališnih predstava. Tako je u proljeće 1945. u osječkom kazalištu izvedena predstava “Prodani dida” koju je prema djelu Antona Hamika “Der verkaufte Grossvater” preveo i preradio Mirko Trišler.²⁹ Desetak godina potom izvode se njegove predstave u raznim zagrebačkim kazalištima (*Malo kazalište, Kerempuhovo vedro kazalište, Komedija*) a neke je režirao Pero Budak.³⁰ *Kerempuhovo vedro kazalište* kao preteča kazališta *Komedija* na svojim daskama izvodilo je razne predstave čiji su glavni scenaristi bili Fadil Hadžić i Mirko Trišler. Oni su, kao onodobna hrvatska kulturna “krema” - redatelji Budak i Mato Grković, koreografi Nenad Lhotka, Oskar Harmoš i Milko Šparemblek, glumci i plesači Mia Oremović, Sonja Kastl i drugi, zagrebačkoj javnosti prezentirali razne predstave u obliku satiričnih skečeva, kratkih komičnih opera i baleta s temama iz svakodnevnog života.³¹

²⁶ Janko Bučar, *Susreti s velikim Otom Reisingerom*, Zagreb, Hrvatsko društvo karikaturista, 2010., 112.

²⁷ Internet korespondencija.

²⁸ Branko Hribar, “Panoptikum”, *Republika*, Zagreb, 35 (1978.), br. 5, 540. U istom broju *Republike* u sklopu teksta “Prilozi za dokumentaciju” na stranicama 586-588 nalazi se popis emisija *Panoptikuma* iz 1975.-1977. godine među kojima se nalaze i Trišlerova djela.

²⁹ Branko Hečimović, *Repertoar hrvatskih kazališta 1840-1860-1980*, Zagreb, Globus – JAZU, 1990., 513, br. 7480. Premijera ovog djela bila je 28.03. 1945. u Hrvatskom narodnom kazalištu u Osijeku, a izvedene su 3 predstave do 05. 04. 1945. Osvrt “Prodani dida”, *Hrvatski list*, Osijek, 26 (1945), br. 66 (8431), od 28. 03. 1945., str. 3 donosi tekst o djelu i spominje prevodioca i priređivača Mirka Trišlera.

³⁰ Hečimović, *Repertoar*, 307, 310-311; Jasminka Brala-Mudrovčić, “Pero Budak i kazalište”, *Kroatologija*, Zagreb, 2 (2011.), br. 2, 21-43.

³¹ Nenad Polimanac, “Zabranjeni i izgubljeni hrvatski film”, *Nacional*, Zagreb, 8 (2003.), br. 388, 91.

Suradujući s braćom Norbertom i Walterom Neugebauerom radi na scenariju za crno-bijeli propagandni crtani film “Veliki miting” koji je završen 1951. u krugu redakcije *Kerempuha*.³²

Bio je i član Društva književnika Hrvatske. Za svoj doprinos humorističkoj književnosti 1968. godine dobiva nagradu Festivala humora u Budvi, Crna Gora.³³ Tijekom svog plodnog života obogatio je humorističku književnost u Hrvatskoj s mnoštvom “djela između dosjetke i crtice”, kratkih humoreski, a objavio je i tri knjige s humorističkom tematikom.³⁴ Prvu već spomenutu knjigu *Opasno je van se nagnuti i druge humoreske* objavio je 1955. godine.³⁵ U njoj ne spominje vegetarijanstvo, ali se u dvije humoreske, od njih 26, dotiče teme vivisekcije.³⁶

Godine 1960. izlazi njegova knjiga humorističkih priča *Tražimo glavnog junaka*, sa 49 humoreski.³⁷ Humoristički leksikon pod nazivom *Leksikon primjenjene kulture* izdao je 1967. godine. U sklopu tog leksikona nalazi se i gramofonska ploča s tekstovima koje vjerojatno čita sam Mirko. Na prvoj strani ploče nalazi se tekst “Autobiografija”, a na drugoj tekst “Uvodno predavanje”.³⁸ U tom leksikonu Trišler jednu leksikografsku odrednicu posvećuje i humoru, kojim se bavio tijekom skoro cijeloga života. Ondje kaže: “Humor ima delikatnu misiju da zasmijava široke narodne mase. Taj težak zadatak obavlja se na različite načine. Postoji folklorni humor, zapapreni humor, crni humor i tihi humor. (U tihi se uvrštavaju vicevi koji se šapću).”³⁹

³² Ranko Munitić, *Kinematografska animacija u Jugoslaviji*, Beograd, Univerzitet umetnosti, 1979., str. 27. Ovaj film duljine 567 metara prema scenariju Mirka Trišlera crta Walter Neugebauer. Polimanac, “Zabranjeni”, 90 spominje da je na scenariju surađivao i Norbert Neugebauer.

³³ Singer, “Mirko Trišler”, 492.

³⁴ Ivan Slamnig, “Ljudi u čovjeku”, *Književnik*, Zagreb, 2 (1960.), 18. Slamnig piše: “Djela između dosjetke i crtice su, na primjer, kratke humoreske Mirka Trišlera.”

³⁵ Trišler, *Opasno je van*. Pažar, *Leksikon*, 815. u leksikografskoj odrednici *Trišler Mirko* navodi krivu godinu izdanja ove knjige (1954. umjesto ispravne 1955. godine).

³⁶ Pojam vivisekcije spominje se u humoreskama “Zločinstvo nad Pegazom” (59) i “Koprodukcija” (98). Vivisekcija kao leksikografska odrednica prema Edo Deutsch (ur.), *Leksikon zdravlja. Priručnik za zdrave i bolesne*, Zagreb, Minerva nakladna knjižara, 1937., 569, 872 je pokus na životinjama odnosno rezanje živih životinja. (Vegetarijanci se bore protiv vivisekcije nap. K. B.)

³⁷ Mirko Trišler, *Tražimo glavnog junaka*, Zagreb, Novinarsko izdavačko poduzeće, 1960. Neke od ovdje objavljenih humoreski nalazimo pod istim ili sličnim naslovima (Gost u francuskoj kapi, Kazališna kritika-lirika, Zločinstvo nad Pegazom) već u njegovoj prvoj knjizi *Opasno je van se nagnuti i druge humoreske*.

³⁸ Mirko Trišler, *Leksikon primjenjene kulture*, Zagreb, Panorama, 1967., gramofonska ploča nalazi se u sklopu knjige. Preslušavajući tekstove s gramofonske ploče stiče se dojam da ih čita sam Mirko Trišler, a s obzirom da u impressumu knjige nije drugačije stavljeno, to je vjerojatno točno. Pažar, *Leksikon*, 815. u leksikografskoj odrednici *Trišler Mirko* navodi krivu godinu izdanja ove knjige (1946. umjesto ispravne 1967. godine).

³⁹ Trišler, *Leksikon*, 51, leksikografska odrednica “Humor”.

Humor je smisao za komično, psihološka sposobnost da se u različitim situacijama uoči njihova smiješna strana, a vegetarijanstvo je način života i nastojanje očuvanja duševnog i tjelesnog zdravlja na temelju prehrane koja se uglavnom svodi na hranu biljnog podrijetla.⁴⁰ Humor i vegetarijanstvo sastavni su dijelovi života ljudi tijekom povijesti. Čovjek je tijekom razvoja kao tjelesnu hranu koristio namirnice biljnog podrijetla, a kao duševnu humor, te se te dvije komponente isprepliću tijekom stoljeća.

Vegetarijanstvo i Mirko Trišler

Sredinom 19. stoljeća u Europi se javljaju organizirana vegetarijanska društva, a javlja se i velik broj tiskovina koje na humoristički način pokušavaju zabaviti ljude.⁴¹ Iako je u Hrvatskoj prvo *Vegetarsko društvo* osnovano 1928. godine, prvi tekstovi koje pišu hrvatski autori, a u kojima se spominje vegetarijanstvo, javljaju se već u prvoj polovici 19. stoljeća.⁴²

U Hrvatskoj su prve dvije do sada poznate karikature na temu vegetarijanstva objavljene 1891. u časopisu *Dom i svijet*.⁴³ Humoristički list *Zvekan*, koji je izlazio krajem 19. i početkom 20. stoljeća, također u više brojeva donosi šale i karikature vezane uz vegetarijanstvo.⁴⁴

U osječkom *Hrvatskom listu* M. Trišler pod raznim pseudonimima piše mnoštvo tekstova, a jedan od njih je humoreska "Izbor zvanja", koju je krajem siječnja 1944. godine objavio pod pseudonimom *mtr*. Ova priča opisuje izbor zanimanja u

⁴⁰ *Hrvatska enciklopedija*, sv. 5 (2003.), Hu-Km, 13, leksikografska odrednica "Humor" sv. 11 (2009.), Tr-Ž, 308-309, leksikografska odrednica "Vegetarijanstvo".

⁴¹ Godine 1847. u Ramsgateu, Kent, Velika Britanija osnovano je prvo vegetarijansko društvo na svijetu. Povijesni tijek organiziranog vegetarijanstva u Velikoj Britaniji opisala je Julia Twigg u svojoj doktorskoj disertaciji pod naslovom *The Vegetarian Movement in England 1847-1981: A Study in the Structure of Its Ideology* [Vegetarijanski pokret u Engleskoj 1847-1981: Studija strukture i ideologije], London, School of Economics, University of London, 1981. Kompletan tekst doktorske disertacije nalazi se na internetskoj stranici Međunarodne vegetarijanske unije <http://www.ivu.org/history/thesis/index.html> (pristupljeno 10. 09. 2012.).

⁴² Vegetarijanstvo spominje već Petar Marešević u svojoj disertaciji koju je 1836. tiskao u Beču pod nazivom *Dissertatio inauguralis medico dietetica exhibens canones hygienes generales ad tuendam et prolongandam vitam sanam*. Usp. Marko Karamatić, "Uloga franjevaca u povijesti bosanskohercegovačkog zdrastva", *Croatia Christiana Periodica*, Zagreb, 8 (1984), br. 13, str. 70. Primjerak Mareševićeve *Dizertacije* čuva se u knjižnici Franjevačkog samostana u Visokom, Bosna i Hercegovina. O počecima organiziranja vegetarijanstva u Hrvatskoj vidi u: Krešimir Belošević, "75. obljetnica osnutka Hrvatskoga vegetarskog društva", *Hrvatska revija*, Zagreb 4 (2004), br. 2, str. 83-88 i na <http://www.ivu.org/history/societies/croatia/index.html> (pristupljeno 10. 09. 2012.). O prvom humorističko-satiričkom listu *Podravski jež*, koji je izašao 17. ožujka 1862. godine u Varaždinu vidi: Pažar, *Leksikon*, 609, leksikografska odrednica "Podravski jež".

⁴³ *Dom i svijet*, Zagreb, 4 (1891.), br.1, 21; br. 4, 69. Prva karikatura opisuje ručak vegetarijanaca i mesojeda.

⁴⁴ *Zvekan*, Zagreb, 4 (1893.), br. 4, 3. U ovom broju nalazimo karikaturu s tekstom vezanu uz vegetarijanstvo:

Gost: Krčmaru, opet pliva muha u pivi!
Krčmar (za se): Isuse, opet jedan vegetarianac.

Posebničkom studiju za izbor zvanja. Glavni lik Onufrije učenik je s lošim ocjenama, stoga se roditelji žele posavjetovati o budućem zanimanju svoga sina. Nakon analize voditelj *Studia* prof. dr. Hugo Vrtoglavski zaključuje da Onufrije treba postati mesarski obrtnik. Teška srca, jer su generacijama u obitelji sami intelektualci, roditelji poslušaju savjet i Onufrije postaje mesarski šegrt. Tijekom vremena postao je “uvaženi mesarski obrtnik”, a njegova spretnost te kvaliteta proizvoda oduševljavala je građanstvo do te mjere da su običavali govoriti: “Eh, kad nam jednom umre Onufrije, prići ćemo u vegetarijance”. Dvanaest godina poslije izbora zvanja prof. dr. Vrtoglavski spoznao je da je uslijed krivih podataka sugerirao da Onufrije postane mesar, te je želio ispraviti grešku. U susretu mesara i Vrtoglavskog, voditelj *Studia* objašnjava svoju pogrešku i daje ispravan savjet. Onufrije je trebao postati glazbenik – čelist. Mesar se zabrinjava misleći da se kvaliteta njegovih kobasica pogoršala, ali prof. dr. Hugo Vrtoglavski izričito kaže: “Ne – ja sam vegetarijanac!”. Posljedice na Onufrijevo duševno raspoloženje, zbog novih saznanja, rezultirale su, nažalost, slabljenjem kvalitete njegovih usluga. Ovom humoreskom Trišler uvodi u svoje tekstove pojam vegetarijanstva.⁴⁵

Humor i vegetarijanstvo isprepliću se i u Trišlerovom časopisu *Magnet* gdje u četvrtom broju nalazimo karikaturu vezanu za vegetarijanstvo. Ova karikatura pod nazivom “Lovac” opisuje događaj iz lova. Jedan od lovaca puca na cvijeće, a drugi lovac mu prigovara. Prvi lovac se opravdava: “Htio sam sudjelovati u lovu, ali sam inače vegetarijanac!”⁴⁶

Kasnije i u svojim književnim djelima Mirko Trišler spominje vegetarijanstvo. Kako sam prije naglasio, godine 1960. Trišler je objavio knjigu humorističkih priča *Tražimo glavnog junaka*. U toj knjizi nalazi se 49 njegovih priča, a u tri Trišler spominje vegetarijanstvo, dok u ponovno tiskanoj, nešto izmijenjenoj priči “Zločinstvo nad Pegazom” spominje vivisekciju.⁴⁷

Prva priča “Junak sa Puerro Duca” bavi se problematikom privatne inicijative u turizmu. Glavni lik priče je domaćin, koji gostima, koji su kod njega odsjeli, priča priče s dalekih mora. Budući da nikad nije napustio rodno mjesto i da se stravično

⁴⁵ *mtr* (Mirko Trišler), “Izbor zvanja”, *Hrvatski list*, Osijek, 25 (1944.), br. 22, 8.

⁴⁶ *Magnet*, Osijek, 1 (1945.), br. 4, 6. O povijesti karikature u Hrvatskoj vidi: Frano Dulibić, *Povijest karikature u Hrvatskoj do 1940. godine*, Zagreb, Leykam international d. o. o., 2009. Dulibićeva knjiga ne odvajava karikature po temama već povijest karikature obrađuje po autorima na preko 350 stranica velikog formata.

⁴⁷ Vivisekcija je anatomska seksija ili izvođenje kirurških postupaka na živoj životinji. Ovi postupci provode se u okvirima znanstvenih pokusa na polju farmakologije, fiziologije i kirurgije, a sa ciljem promatranja funkcionalnosti organa i proučavanja promjena koje nastaju ukoliko se oni uklone, te za istaživanje postupaka transplantacije. Vivisekcija se kao znanstvena metoda koristi već u 4. stoljeću pr. Kr. Te, a danas se provodi u strogo zakonskim uvjetima. Zbog različitih nerješenih znanstvenih i etičkih pitanja vegetarijanci i razni protuvivisekcijski pokreti traže od medicine (farmakološke industrije) da svoje eksperimente provode na drugačije načine, a ne na životinjama. Usp. *Hrvatska enciklopedija*, sv. 11 (2009.), Tr-Ž, 439, leksikografska odrednica “Vivisekcija”

boji mora, on im opisuje događaje koji su se desili u njegovoj mašti. Turisti tako slušaju doživljaje o morskim psima i ljudožderima. Među ostalim, domaćin im opisuje malajski bodež “kri” kojim se je obranio od nasilnih ljudoždera tako da su oni od njih, koji su preživjeli, do kraja svog života ostali vegetarijanci.⁴⁸

Druga priča iz iste zbirke pod nazivom “Sila od psa” opisuje nam iz pera autora dolazak novinara po poslu u jedan gradić. Ovdje susreće svog prijatelja koji ga pozove u goste, te mu predlaže priču za novine. Priča je o prijateljevom psu Trefu koji se pokazuje kao pravi pas čuvar. Zabunom je ulovio trgovačkog putnika za kojeg je mislio da je lopov - kokošar. Ispostavlja se da je trgovački putnik vegetarijanac. Uzalud novinar svojem prijatelju objašnjava da je došao po zadatku te da ovu priču ne može plasirati u novine. Da bi izbjegao daljnje neugodnosti, novinar se iskrada iz prijateljevog stana. U potragu za njim kreće prijatelj sa psom koji nakon nekog vremena počinje naganjati mačku predsjednika društva za zaštitu životinja.⁴⁹

Treća humoreska iz te zbirke je futuristička priča pod nazivom “Nova godina 2059”. Trišler novinarski izvještava o dočeku Nove 2059. godine. Tijekom 20. stoljeća pretpostavljalo se da će 21. stoljeće biti vrijeme u kojemu će čovjek koristiti pilule kao zamjenu za hranu. Na dočeku Nove 2059. godine gosti žele konzumirati pilule odojka na ražnju. Potražnja za ovim pilulama u predblagdanskoj groznici bila je velika, tako da je cvao šverc pilula. Švercer koji je imao veliku količinu pilula krivotvorio je deklaraciju, te je prodavao pilule poriluka umjesto odojka na ražnju. Prijevara je otkrivena slučajno jer je jedan od gostiju bio alergičan na poriluk. Pilule su podvrgnute pretrazi te je ustanovljena zamjena, pa su krivca priveli. On se branio “da svoj delikt nije počinio iz koristoljublja nego zbog toga, što je uvjereni vegetarijanac”. Prema novinarskom izvješću to nije osamljen primjer jer je 2058. godine “grupa fanatičnih trezvenjaka podmetnula organizatorima jedne zabave pilule voćnih sokova umjesto vinskih pilula.”⁵⁰

Humoristički leksikon pod nazivom *Leksikon primjenjene kulture* kojeg je Mirko Trišler napisao 1967. u svojim leksikografskim odrednicama spominje dva puta vegetarijanstvo.⁵¹ Leksikografske odrednice u ovom leksikonu, njih 76, ustvari su humoreske vezane uz određene pojmove, svrstane abecednim redom. Ovim leksikonom Trišler svakako ulazi u popis autora hrvatskih leksikona i enciklopedija

⁴⁸ Trišler, *Tražimo* 91-95.

⁴⁹ Trišler, *Tražimo*, 155-158.

⁵⁰ Isto. 202-205.

⁵¹ Trišler, *Leksikon*, odrednice: „Pula“, 111, i „Veteran“, 147.

koje u svojim odrednicama obrađuju vegetarijanstvo.⁵² On vegetarijanstvo ne obrađuje kao zasebnu jedinicu, već je u dvije odrednice ukomponirao pojam vegetarijanstva.

U odrednici "Pula" Mirko Trišler opisuje filmski festival u Puli, te koristi izraz vegetarijanski festival. Ovaj citat osvrt je na reakciju publike u Areni koja mnogo žviždi. "Mnogi filmski autori najradje bi zbog toga poslali lavove među publiku. Srećom ih nema jer je ovo obično vegetarijanski festival. Vegetarijanski karakter pulskih festivala sastoji se u tome da se na njima dijele lovorovi vijenci za posne čorbe, da su filmovi manje-više bez krvi i mesa i da se publici glava kupusa prikazuje kao šnicla".

Druga odrednica koja u Trišlerovom leksikonu spominje vegetarijance je odrednica "Veteran". Citat: "U zabavnoj muzici osim veterana postoje i vegetarijanci, sudeći po lišću, cvijeću i šumama u tekstovima."

Umjesto zaključka

Uočava se da Trišler u svojim radovima na način, koji je svojstven velikim humoristima, objašnjava životne situacije, događaje, svari, te se ponovo nameće pitanje: Tko je Mirko Trišler?

Za sada možemo dati samo djelomičan odgovor, a on glasi: On je prije svega ČOVJEK sa svim svojim manama i vrlinama, zatim novinar, humorist, urednik, pisac, prevodilac i na neki način leksikograf. Čovjek koji zna organizirati posao, shvatiti i javnosti u obliku humorističkih tekstova prezentirati aktualne događaje. Trišler zna prepoznati kvalitetu u drugom i na tada mogući način to pokazati, kao što se vidi u slučaju Glovacki.

U ovom radu nije navedeno sve što je taj Nijemac tijekom svog života napisao, preveo i priredio te čime se bavio, jer bi za to bilo potrebno provesti opsežnija istraživanja veće grupe istraživača. Ovaj rad, stoga, detaljnije obrađuje samo jedan aspekt Trišlerovog djelovanja, i prvenstveno je prilog poznavanju povezanosti humora i vegetarijanstva u hrvatskoj povijesti s osobitim naglaskom na doprinos Mirka Trišlera - Trifuna toj problematici.

⁵² Vegetarijanstvo kao zasebna leksikografska odrednica se do 1967. godine javlja na našem području rijetko. Primjeri obrade odrednice vegetarijanstvo iz hrvatske leksikografije do 1967. godine različitoga su opsega. Usp.:

1. Gustav Šamšalović (red.), *Leksikon Minerva-Priručnik za modernog čovjeka*, Zagreb, Minerva nakladna knjižara, 1936., 1484. Pojam "Vegetarac" opisan je u tri reda;
2. Edo Deutsch (ur.), *Leksikon zdravlja-Priručnik za zdrave i bolesne*, Zagreb, Minerva nakladna knjižara, 1937., 860, opisuje pojam "Vegetarstvo" u devet redaka;
3. Ernest Mayerhofer, *Leksikon prehrane*, Zagreb, HIBZ, 1944., 474-477, opisuje pojam "Vegetarizam" na četiri stranice.

O vegetarijanstvu kao leksikografskoj odrednici na području hrvatske leksikografije vidi u: Krešimir Belošević, "Austrijanac prof. dr. Ernest Mayerhofer i njegov doprinos hrvatskoj leksikografiji s posebnim osvrtom na leksikografsku odrednicu „Vegetarizam“ u njegovom Leksikonu prehrane iz 1944. godine", *Godišnjak Njemačke zajednice / DG Jahrbuch*, Osijek, 18 (2011.), 63-78.

I na kraju, osim navedenog temeljnog pitanja, postavlja se i još jedno logično pitanje: Je li Mirko Trišler bio vegetarijanac? To pitanje nije postavljeno samo Mirkovoj rodbini i živućim prijateljima i suradnicima već se nameće samo po sebi u sklopu istraživanja.⁵³ Odgovor vezan uz pitanje, koje se tiče njegovih prehrambenih navika, ne može se jasno iščitati iz njegovih radova, jer nema do sada poznatih dužih autobiografskih tekstova. Tekst "Jedna značajna izjava" iz 1957. godine, koji je Mirko potpisao kao Zvezdoznanac Tošo v. r., donosi usporedbu filma i mesa. Na kraju ove kozerije Zvezdoznanac Tošo konstatira "Čovjek može mnogo lakše da živi bez filma, nego - bez mesa!." Ovo je uz tekst, "Autobiografija", s gramofonske ploče koja se nalazi u sklopu *Leksikona primjenjene kulture*, prema rezultatima dosadašnjeg istraživanja vjerojatno jedini tekst s autobiografskim značajem.⁵⁴

⁵³ Internet korespondencija; Rudi Aljinović. U tijeku istraživanja kontaktirao sam sa članovima obitelji Trischler, mr. sc. Renatom Trischler i dr. sc. Erwinom Trischlerom koji mi nisu mogli potvrditi eventualnu vegetarijansku zbilju svog rođaka Mirka. Renata Trischler je kćer Zvonimira Trišlera, Mirkovog bratića, a Erwin Trischler je Mirkov bratić. Tijekom telefonskih razgovora doznao sam da Trišler nije bio vegetarijanac, te da je volio u tijeku svojih razgovora s kolegama popiti koju čašu vina. O tome vidi i u: Mario Bazina, *Član*, Zagreb, Meandar, 1997., 154. Bazina piše: "Humorist Mirko Trišler pravio je svoje zadnje šepave korake niz drvene zavojite stube u staroj zgradi "Vjesnika" da bi popio dva deci crnog u "Tip-Topu". Kada su ga pitali zašto ne kupi dvije litre vina i donese u redakciju i tamo pijucka, nego s jednom drvenom nogom silazi i uzlazi i po deset puta tim opasnim stubama, odgovorio je: "Ne bih imao gušta!"

⁵⁴ Zvezdoznanac Tošo v. r., "Jedna začajna izjava", *Novela film*, Zagreb, 6 (1957.), br. 109, 14. Na činjenicu da je M. Trišler pisao kozerije u časopisu *Novela film*, svratio mi je pozornost Rudi Aljinović. Pregledom nekih godišta ovoga časopisa, pronašao sam da on 1957. donosi više tekstova koji se nalaze u rubrici „Opservacije zvezdoznanca Toše“.

Prilozi:⁵⁵

A) Izbor iz bibliografije radova Mirka Trišlera do kraja drugog svjetskog rata:

• **1940. godina:**

“Stojadinov gavran (Po E. A. Poe-u)”, *Satyricus*, Zagreb, 2 (1940.), br. 21, str. 2.⁵⁶

• **1941. godina:**

“Ali-Rahmu-Ben-Tubu”, *Hrvatski ilustrirani list Radio Zagreb*, Zagreb, 2 (1941.), br. 1,⁵⁷

“Pismo neveselaj Nedjelji – Kako te očekujemo i kako bi nas trebala obradovati”, *Hrvatski list*, Osijek, 22 (1941.), br. 227, str. 18;⁵⁸

“Nova sezona u kazalištu – Intenzivan rad u svim granama”, *Hrvatski list*, Osijek, 22 (1941.), br. 248, str. 10-11;⁵⁹

“Što nam sprema drama? Pokusi za prve četiri dramske premijere – Novi članovi na poslu”, *Hrvatski list*, Osijek, 22 (1941.), br. 255, str. 10-11;⁶⁰

“Reportaža o - Reporteru”, *Hrvatski list*, Osijek, 22 (1941.), br. 269, str. 18;

“Jesenski akordi”, *Hrvatski list*, Osijek, 22 (1941.), br. 283, str. 21;

“Ljudi i krugoval”, *Hrvatski list*, Osijek, 22 (1941.), br. 290, str. 10;

“Pogled kroz prozor”, *Hrvatski list*, Osijek, 22 (1941.), br. 303, str. 10;

“Specifična težina srca – Fantastična priča za suvremenost”, *Hrvatski list*, Osijek, 22 (1941.), br. 310, str. 10;

“Prije dvadesetpet godina – Reminiscencije na „Stari“ Osijek od prije četvrt stoljeća...”, *Hrvatski list*, Osijek, 22 (1941.), br. 317, str. 18;⁶¹

“Zima na optuženičkoj klupi”, *Hrvatski list*, Osijek, 22 (1941.), br. 324, str. 11;

“Kako nas zabavljaju odnosno: Kako nas ne bi smjeli zabavljati.”, *Hrvatski list*, Osijek, 22 (1941.), br. 331, str. 17;

“Iz Mozartovih pisama (Povodom 150 – godišnjice smrti)”, *Hrvatski list*, Osijek, 22 (1941.), br. 338, str. 18;

“S kazalištem u Borovu – Vesela Odiseja, odnosno bolje reći Borovijada naše Thalije”, *Hrvatski list*, Osijek, 22 (1941.), br. 345, str. 20.

⁵⁵ U ovom radu analizirani su Trišlerovi radovi s naglaskom na humor, vegetarijanstvo i vivisekciju. Tijekom istraživanja pregledani su i neki drugi tekstovi Mirka Trišlera, te je izrađena djelomična bibliografija njegovih radova. Za potpunu bibliografiju Mirka Trišlera trebalo bi provesti jedno veće istraživanje u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici, Gradskoj i sveučilišnoj knjižnici u Osijeku, Leksikografskom zavodu Miroslav Krleža, Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, Državnom arhivu u Osijeku, Arhivu HINA-e (u sklopu kojeg je pohranjen Arhiv Vjesnika), Arhivu Hrvatskog novinarskog društva, Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti, te u nekim drugim ustanovama i privatnim zbirkama.

⁵⁶ Ovu humoresku potpisao je sa *mtr.*

⁵⁷ Tekst radio-humoreske (Nema oznake stranice u časopisu nap. K. B.)

⁵⁸ Mirko Trišler objavljivao je tekstove u osječkom *Hrvatskom listu* pod pseudonimom *mtr.*

⁵⁹ Razgovor s Intendantom, te Ravnateljima drame i opere Osječkog kazališta.

⁶⁰ Trišler je tekst o novim predstavama Osječke drame obogatio karikaturama Intendanta Mirka Perkovića i Ravnatelja drame Marka Forteza iz pera karikaturista Ante Žunića

⁶¹ Tekst je potpisan sa *mrt* što je vjerojatno tiskarska greška.

• **1942. godina:**

- “Romeo”, *Narodni kalendar čiče Grge Grgina*, Osijek, Naklada Prve hrvatske dioničarske tiskare, 1942., str. 114-115.
- “Zgoda s demžižonom”, *Hrvatski list*, Osijek, 23 (1942.), br. 4, str. 21;
- “Premijera “Fausta” u Osijeku – U drugom polugodištu osječkog kazališta”, *Hrvatski list*, Osijek, 23 (1942.), br. 16, str. 10;⁶²
- “Kaleidoskop budućnosti”, *Hrvatski list*, Osijek, 23 (1942.), br. 16, str. 12;
- “Zec s tri noge – Razmatranje o zečevima, zečjoj duši, lovcima i njima ravnim ribolovcima uz jednu istinitu lovačku zgodu, odnosno bolje reći nezgodu”, *Hrvatski list*, Osijek, 23 (1942.), br. 22, str. 10;
- “Dvije boce rakije – Istinita zgodu iz života jednog tenora”, *Hrvatski list*, Osijek, 23 (1942.), br. 52, str. 18-19;⁶³
- “Kotoleta”, *Hrvatski list*, Osijek, 23 (1942.), br. 64, str. 11, objavljeno s podnaslovom “Poglavlje o neosvojivom mužkarcu” i u *Vrapcu*, Zagreb, 2 (1944.), br. 35, str. 4 (tekst potpisan s *mrt*);
- “Vitezovi poštanskih maraka – poglavlje o ljudima zvanim filatelisti i o njihovoj strasti skupljanja papira”, *Hrvatski list*, Osijek, 23 (1942.), br. 92, str. 12;
- “Svibanjsko cvieće i pramaljeće – Svibanj i njegovo djelovanje na ljude – što sve ljudima pada na pamet, jer je svibanj...?”, *Hrvatski list*, Osijek, 23 (1942.), br. 103, str. 17;
- “Sitnice”, *Hrvatski list*, Osijek, 23 (1942.), br. 115, str. 15;
- “Grafološka varijacija”, *Hrvatski list*, Osijek, 23 (1942.), br. 138, str. 15;
- “Noćni šetač – Kad se prekorači redarstveni sat...”, *Hrvatski list*, Osijek, 23 (1942.), br. 156, str. 18;
- “Lov na sjedečke – Istinita zgodu ili bolje nezgoda, iz života dvojice lovaca”, *Hrvatski list*, Osijek, 23 (1942.), br. 162, str. 15;
- “Dravske vratolomije – Drava, njezini hirovi i virovi – „Gala-športiranja“ gospodina Ananasa – Kako se osvajaju žene – a kako muškarci?...”, *Hrvatski list*, Osijek, 23 (1942.), br. 168, str. 15;
- “Pasji dani”, *Hrvatski list*, Osijek, 23 (1942.), br. 174, str. 17;
- “Iz života jedne svinje- Vedro i jedno nadasve tužno poglavlje iz života četveronožne zalihe mesa i masti”, *Hrvatski list*, Osijek, 23 (1942.), br. 186, str. 13;
- “Kad je komu dosadno...Malo razmišljanje o dosadi uopće i o načinu, kako su dva prijatelja utukli pojam dosade”, *Hrvatski list*, Osijek, 23 (1942.), br. 205, str. 13;
- “Zdravlje iznad svega – ili: Kako je nastalo neprijateljstvo između gde Bradičke i gde Mačkičke”, *Hrvatski list*, Osijek, 23 (1942.), br. 211, str. 13;
- “Sintetička mast”, *Hrvatski list*, Osijek, 23 (1942.), br. 217, str. 12;
- “U našoj Taliji – Iza zatvorenih vrata već se marljivo vrše pokusi za novo godište”, *Hrvatski list*, Osijek, 23 (1942.), br. 223, str. 12;
- “Uporan glazbenik”, *Hrvatski list*, Osijek, 23 (1942.), br. 229, str. 15;
- “Muhe gospodina Poriluka”, *Hrvatski list*, Osijek, 23 (1942.), br. 235, str. 15;
- “Novi šešir”, *Hrvatski list*, Osijek, 23 (1942.), br. 241, str. 13, objavljeno i u *Vrapcu*, Zagreb, 2 (1944.), br. 21, str. 3;
- “Povreda tona – Čudne zgode i nezgode jednog neobrijanog čovjeka”, *Hrvatski list*, Osijek, 23 (1942.), br. 247, str. 16;

⁶² Razgovor sa ravnateljima Drame i Opere Osječkog kazališta.

⁶³ Ova humoreska potpisana je s *mrt* što je očito tiskarska greška.

- “U košari za papir – Iz života jednog filateliste”, *Hrvatski list*, Osijek, 23 (1942.), br. 253, str. 13, objavljeno bez podnaslova i u *Vrapcu*, Zagreb, 2 (1944.), br. 24, str. 8;
- “Padavica – Nestručna zdravstvena razprava o postanku bolesti”, *Hrvatski list*, Osijek, 23 (1942.), br. 265, str. 15;
- “Čudo od sata – ili: Kako je gospodin Ivica htio prevariti vrijeme”, *Hrvatski list*, Osijek, 23 (1942.), br. 271, str. 15, objavljeno bez podnaslova i u *Vrapcu*, Zagreb, 2 (1944.) br. 22, str. 7;
- “Naučno dopisivanje – Iz dosad neobjavljenih pisama arheologa Stanislava Zemljopoljskog”, *Hrvatski list*, Osijek, 23 (1942.), br. 277, str. 11;
- “Zimske varijacije – Što grije, a što ne grije – Zima u srcu i zima u džepu – Arhimedova poluga i razne posljedice”, *Hrvatski list*, Osijek, 23 (1942.), br. 283, str. 16;
- “Kod žena ništa novo – Frizure još uvijek nepromijenjene – Zar žene zbilja ne će dobivati cigareta?”, *Hrvatski list*, Osijek, 23 (1942.), br. 289, str. 16;
- “U repu – Suvremeni doživljaj”, *Hrvatski list*, Osijek, 23 (1942.), br. 295, str. 15;
- “Tužna je nedjelja, mada je cvieće svud ...Iz života pjesmoljubivog gospodina Srećka Čivije”, *Hrvatski list*, Osijek, 23 (1942.), br. 301, str. 18;
- “Božična pečenka”, *Hrvatski list*, Osijek, 23 (1942.), br. 304, str. 30.
- **1943. godina:**
- “Priznanje”, *Za vas*, Zagreb, 1 (1943.), br. 3, str. 7;
- “Svietla baština osječkog kazališta. Kazalište u svietlu brojitbe-Živahna djelatnost u svim granama. (s 1 sl. i portretom)”, *Nedjeljne vesti*, Zagreb, 3 (1943.), br. 72, str. 5;⁶⁴
- “Izgubljena oklada”, *Hrvatski list*, Osijek, 24 (1943.), br. 2, str. 15;
- “Najnovija društva...”, *Hrvatski list*, Osijek, 24 (1943.), br. 4, str. 12;
- “Trajna ondulacija – ljubki snovi i kruta stvarnost u životu gospodina Telesfora”, *Hrvatski list*, Osijek, 24 (1943.), br. 14, str. 15;
- “Nasrtljivac – Kako je Romualdo silom prilika postao Casanova”, *Hrvatski list*, Osijek, 24 (1943.), br. 20, str. 16;
- “Poviest jedne bolesti”, *Hrvatski list*, Osijek, 24 (1943.), br. 26, str. 15;
- “Brzoglasna naručba”, *Hrvatski list*, Osijek, 24 (1943.), br. 32, str. 14;
- “Čuvar pruge – Iz poviesti bračnog života gospodina Sebastiana”, *Hrvatski list*, Osijek, 24 (1943.), br. 46, str. 15;
- “Hitac u mraku – Kako je gospodin Simplicije doživio svoju pustolovinu”, *Hrvatski list*, Osijek, 24 (1943.), br. 52, str. 15;
- “Munjevozna nezgoda”, *Hrvatski list*, Osijek, 24 (1943.), br. 58, str. 7;
- “Pankracijeva ljubomora – Zgoda iz suvremenog života”, *Hrvatski list*, Osijek, 24 (1943.), br. 64, str. 15;
- “Sposoban zaručnik – Kako je Maksimilijan trgovao šivačim strojevima”, *Hrvatski list*, Osijek, 24 (1943.), br. 76, str. 17;
- “Ljetno vrijeme – Iz života savjesnog činovnika Bonifacija”, *Hrvatski list*, Osijek, 24 (1943.), br. 82, str. 10;
- “Od čega bolujete...?”, *Hrvatski list*, Osijek, 24 (1943.), br. 94, str. 10;
- “Tajanstvena urota – Suvremena uzkrna legenda”, *Hrvatski list*, Osijek, 24 (1943.), br. 97, str. 22;
- “Vinski nadzornik – Kako je gospodin Vincencije našao zaposlenje”, *Hrvatski list*, Osijek, 24 (1943.), br. 107, str. 17;

⁶⁴ Prikaz rada i praižvedbe djela: Jakša Kušan, *Dr. Krstić i njegov slučaj*.

- “Trubadur”, *Hrvatski list*, Osijek, 24 (1943.), br. 119, str. 10;
- “Medij”, *Hrvatski list*, Osijek, 24 (1943.), br. 131, str. 10;
- “Mrtvac broj 316 – Jezovita pripoviest”, *Hrvatski list*, Osijek, 24 (1943.), br. 137, str. 22;
- “Ruka ruku mije...”, *Hrvatski list*, Osijek, 24 (1943.), br. 147, str. 10;
- “Nevolje gospodina Hektora – Ljetna pripoviest o posljedicama kupališnih uživanja”, *Hrvatski list*, Osijek, 24 (1943.), br. 157, str. 8, objavljeno bez podnaslova i u *Vrapcu*, Zagreb, 3 (1945.) br. 11, str. 2 (tekst potpisan punim imenom i prezimenom autora);
- “Tošine cigarete – Tragikomična zgoda iz suvremenog života”, *Hrvatski list*, Osijek, 24 (1943.), br. 158, str. 8, objavljeno bez podnaslova i u *Vrapcu*, Zagreb, 2 (1944.) br. 18, str. 3;
- “Srećka je ipak izvučena – Nešto o tome, kako ni tiskarske pogrješke nisu naodmet”, *Hrvatski list*, Osijek, 24 (1943.), br. 160, str. 8;
- “Zgoda sa spužvom – Istinita pripoviest iz školskih klupa”, *Hrvatski list*, Osijek, 24 (1943.), br. 161, str. 8, objavljeno bez podnaslova i u *Vrapcu*, Zagreb, 2 (1944.), br. 27, str. 1 (potpisano s *m!*);
- “Ni na nebu, ni na zemlji... - Strahovite posljedice bezplatnog gledanja nogometne utakmice”, *Hrvatski list*, Osijek, 24 (1943.), br. 162, str. 8, objavljeno bez podnaslova s punim imenom i prezimenom autora i u *Vrapcu*, Zagreb, 3(1945.) br. 1, str. 7;
- “Vatrogasni izbori – Kako i s kojim je uspjehom gospodin Benedikt vodio rat živaca”, *Hrvatski list*, Osijek, 24 (1943.), br. 163, str. 8, objavljeno bez podnaslova s punim imenom i prezimenom autora i u *Vrapcu*, Zagreb, 2 (1944.), br. 23, str. 1;
- “Učenjivačka pisma”, *Hrvatski list*, Osijek, 24 (1943.), br. 165, str. 8, objavljeno i u listu *Nova Hrvatska – Novi list*, Zagreb, 5 (1945.), br. 81, str. 6 (potpisano s *Trišler M.*);
- “Zgoda s natečenom njuškom”, *Hrvatski list*, Osijek, 24 (1943.), br. 166, str. 8;
- “Lovina ribiča Vinka – Što je upecao gospodin Vinko i što je na to rekla njegova žena”, *Hrvatski list*, Osijek, 24 (1943.), br. 168, str. 8, objavljeno i u *Vrapcu* 3 (1945.), br. 6, str. 5;
- “Bolje od paštete – Gastronomski doživljaj u jednoj nagomilavačkoj obitelji”, *Hrvatski list*, Osijek, 24 (1943.), br. 170, str. 8;
- “Klimavi životni pogledi”, *Hrvatski list*, Osijek, 24 (1943.), br. 171, str. 8;
- “Mira bi htjela k slikopisu”, *Hrvatski list*, Osijek, 24 (1943.), br. 172, str. 8, objavljeno i u *Vrapcu*, Zagreb 3(1945), br. 11, str. 1 (potpisano s *TRIM*);
- “Slučaj Berislava Dlake”, *Hrvatski list*, Osijek, 24 (1943.), br. 173, str. 8;
- “Zavod za bračne namjere”, *Hrvatski list*, Osijek, 24 (1943.), br. 174, str. 8, objavljeno pod punim imenom i prezimenom autora i u *Vrapcu*, Zagreb, 2 (1944.), br. 33, str. 8;
- “Ferdinandovo uže – O čemu sve može ovisiti uspjeh ili neuspjeh kakvog fakirskog eksperimenta”, *Hrvatski list*, Osijek, 24 (1943.), br. 175, str. 8;
- “Prilika čini tata”, *Hrvatski list*, Osijek, 24 (1943.), br. 178, str. 8;
- “Brci učenika Augustina”, *Hrvatski list*, Osijek, 24 (1943.), br. 181, str. 8;
- “Pozajmljenih 300 kuna”, *Hrvatski list*, Osijek, 24 (1943.), br. 182, str. 8;
- “Zgoda s kućnom pomoćnicom”, *Hrvatski list*, Osijek, 24 (1943.), br. 188, str. 8, objavljeno pod punim imenom i prezimenom autora i u *Vrapcu*, Zagreb, 2 (1944.), br. 30, str. 1;
- “Kobra”, *Hrvatski list*, Osijek, 24 (1943.), br. 192, str. 8;
- “Dobar predpostavljeni”, *Hrvatski list*, Osijek, 24 (1943.), br. 197, str. 8;
- “Arheološko otkriće”, *Hrvatski list*, Osijek, 24 (1943.), br. 198, str. 8;
- “Obiteljske neprilike”, *Hrvatski list*, Osijek, 24 (1943.), br. 205, str. 8;
- “Kada treba reći „hop“..?“, *Hrvatski list*, Osijek, 24 (1943.), br. 224, str. 8;

- “Ti nesretni pievci!”, *Hrvatski list*, Osijek, 24 (1943.), br. 226, str. 8;
- “Uporni mladoženja”, *Hrvatski list*, Osijek, 24 (1943.), br. 237, str. 8;
- “Koncert po želji”, *Hrvatski list*, Osijek, 24 (1943.), br. 262, str. 10;
- “Amalija se poljepšala – Šaljiva pripoviest o zaljubljenom Figaru”, *Hrvatski list*, Osijek, 24 (1943.), br. 263, str. 8;
- “Cieli grad plače”, *Hrvatski list*, Osijek, 24 (1943.), br. 265, str. 7;
- “Serafin prodaje dušu... - Pripoviest o kobnoj tiskarskoj pogrješci”, *Hrvatski list*, Osijek, 24 (1943.), br. 271, str. 7;
- “Maksencijev šešir”, *Hrvatski list*, Osijek, 24 (1943.), br. 273, str. 12.
- **1944. godina:**
- “Ubojita soda”, *Hrvatski list*, Osijek, 25 (1944.), br. 4, str. 11;
- “Ljubav po receptu – Kozerija o preopreznom ženidbenom kandidatu”, *Hrvatski list*, Osijek, 25 (1944.), br. 5, str. 9, objavljeno pod punim imenom i prezimenom autora ali bez podnaslova, i u *Vrapcu*, Zagreb, 2 (1944.) br. 25, str. 2;
- “Slučaj gospodina Spiridiona”, *Hrvatski list*, Osijek, 25 (1944.), br. 9, str. 11, objavljeno i u *Vrapcu*, 3 (1945.) br. 11, str. 3 u kojem je tekst potpisan s MIT;⁶⁵
- “Zgoda s vračarom – Gospodin Pankracije kao kovač svoje sreće”, *Hrvatski list*, Osijek, 25 (1944.), br. 9, str. 12;
- “Hotelski fantom”, *Hrvatski list*, Osijek, 25 (1944.), br. 13, str. 12;
- “Četveronožna sova – Kako se gospodin Romualdo izliečio od ludila”, *Hrvatski list*, Osijek, 25 (1944.), br. 14, str. 11;
- “Izpitivanje vremena – Kako je gospodin Sulpicije nadomjestio barometar”, *Hrvatski list*, Osijek, 25 (1944.), br. 16, str. 9, objavljeno bez podnaslova i u *Vrapcu*, Zagreb, 3 (1945.), br. 6, str. 8 (tekst potpisan s MIRKO);
- “Bolestan iz ljubavi – Poviest kućne ljekarne gospodina Rajomira”, *Hrvatski list*, Osijek, 25 (1944.), br. 18, str. 9;
- “Izbor zvanja”, *Hrvatski list*, Osijek, 25 (1944.), br. 22, str. 8;
- “Krivo spojeno”, *Hrvatski list*, Osijek, 25 (1944.), br. 25, str. 12, objavljeno pod punim imenom i prezimenom autora i u *Vrapcu*, Zagreb, 2 (1944.), br. 28, str. 2;
- “Golub listonoša”, *Hrvatski list*, Osijek, 25 (1944.), br. 26, str. 11;
- “Zgoda s kronometrom”, *Hrvatski list*, Osijek, 25 (1944.), br. 27, str. 11;
- “Kilogram prave kave – Ricinus u ulozji Sherlocka Holmesa”, *Hrvatski list*, Osijek, 25 (1944.), br. 30, str. 9;
- “Stonoga”, *Hrvatski list*, Osijek, 25 (1944.), br. 31, str. 16, objavljeno i u *Vrapčevom cvrkutu*, Zagreb, 2 (1945.), str. 76-77;
- “Nepatvoreni stručnjak”, *Hrvatski list*, Osijek, 25 (1944.), br. 32, str. 11;⁶⁶
- “Noćna služba”, *Hrvatski list*, Osijek, 25 (1944.), br. 40, str. 11-12;
- “Susjedova Minka”, *Hrvatski list*, Osijek, 25 (1944.), br. 43, str. 16;
- “Zimski šport”, *Hrvatski list*, Osijek, 25 (1944.), br. 55, str. 19;

⁶⁵ U humoreski je riječ o putovanju vlakom, gdje glavni lik između ostalog kaže: “Opasno je van se nagnuti”. Jedanaest godina kasnije Trišler ovu rečenicu koristi za naslov svoje prve knjige humoreski.

⁶⁶ Humoreska opisuje posjetu liječniku jedne dame. Nakon obavljenog pregleda liječnik dami propisuje “diету bez mesa, jaja” (vegetarijansku prehranu nap. K. B.)

- “Promienio se”, *Hrvatski list*, Osijek, 25 (1944.), br. 61, str. 12, objavljeno i u *Vrapcu*, Zagreb, 2 (1944.), br. 40, str. 1 (potpisano s *mt*);
- “... ovdje se hazardira”, *Hrvatski list*, Osijek, 25 (1944.), br. 67, str. 12;
- “Znanstveni problem”, *Hrvatski list*, Osijek, 25 (1944.), br. 73, str. 17, objavljeno pod punim imenom i prezimenom autora i u *Vrapcu*, Zagreb, 2 (1944.), br. 40, str. 3;
- “Nije se snašao”, *Hrvatski list*, Osijek, 25 (1944.), br. 78, str. 11;
- “Večera”, *Hrvatski list*, Osijek, 25 (1944.), br. 95, str. 17;
- “Sunčane mrlje”, *Hrvatski list*, Osijek, 25 (1944.), br. 100, str. 9;
- “Nešto je u omotu”, *Hrvatski list*, Osijek, 25 (1944.), br. 105, str. 11;
- “Okultne znanosti”, *Hrvatski list*, Osijek, 25 (1944.), br. 107, str. 11;⁶⁷
- “Budućnost na dlanu”, *Vrabac*, Zagreb, 2 (1944.), br. 4, str. 15;⁶⁸
- “Tako je napisano!”, *Vrabac*, Zagreb, 2 (1944.), br. 10, str. 5;
- “Novine na crnoj burzi”, *Vrabac*, Zagreb, 2 (1944.), br. 11, str. 7;
- “Prekinuti razgovor”, *Vrabac*, Zagreb, 2 (1944.), br. 15, str. 1;
- “Racionalno brijanje”, *Vrabac*, Zagreb, 2 (1944.), br. 15, str. 7;
- “Nuit d'amour”, *Vrabac*, Zagreb, 2 (1944.), br. 15, str. 8;⁶⁹
- “Zabuna za uzbune”, *Vrabac*, Zagreb, 2 (1944.), br. 18, str. 1;⁷⁰
- “Junak romana. Iz dnevnika jednog zaljubljenog knjižničara”, *Vrabac*, Zagreb, 2 (1944.), br. 20, str. 3;
- “Afera”, *Vrabac*, Zagreb, 2 (1944.), br. 26, str. 4;
- “Veliki zlikovac”, *Vrabac*, Zagreb, 2 (1944.), br. 29, str. 4;
- “Najozbiljniji preokret u književnosti. Kozerija o književnom želucu, trakavicama i Rinaldu Rinaldiniju”, *Vrabac*, Zagreb, 2 (1944.), br. 42, str. 7;
- “Fifijsva pustolovina”, *Vrabčev cvrkut*, Zagreb, 1 (1944.), str. 31-35.
- **1945. godina:**
- “Sredstvo za sapun”, *Vrabac*, Zagreb, 3 (1945.), br. 3, str. 1;
- “Fenomen”, *Vrabac*, Zagreb, 3 (1945.), br. 11, str. 4.

B) Popis kozerija objavljenih u *Magnetu*, Osijek, 1 (1945.):

1. “Švercersko pismo”, br. 1, od 8. studenog 1945., str. 1.
2. “Apstinencija”, br. 2, od 15. studenog 1945., str. 1.
3. “Turisti”, br. 3, od 22. studenog 1945., str. 1.
4. “Progon vjere”, br. 4, od 4. prosinca 1945., str. 1.

⁶⁷ Sve humoreske i drugi tekstovi koje je Mirko Trišler objavio tijekom ratnih godina od 1941. do 1944. godine u osječkom *Hrvatskom listu* potpisane su *mtr* (neke su potpisane *mrt*). Mirkovi tekstovi objavljeni u *Hrvatskom listu* nisu evidentirani u Digitaliziranom katalogu Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža nap. K. B.

⁶⁸ Humoreska potpisana sa *mtr*.

⁶⁹ Tekst je na hrvatskom.

⁷⁰ Potpisano s *Mit*.

C) Popis knjiga Mirka Trišlera:

- *Opasno je van se nagnuti i druge humoreske*, Zagreb, IBI, 1955. (26 priča);
- *Tražimo glavnog junaka*, Zagreb, NIP, 1960. (49 priča);
- *Leksikonu primjenjene kulture*, Zagreb, Panorama, 1967. (76 priča).

D) Popis kazališnih predstava koje je Mirko Trišler: dao ideju, napisao, preveo, preradio :

- “Prodani dida (Der verkaufte Grossvater)” (1945.) - prerada i prijevod djela Antona Hamika;⁷¹
- “Kulački raj” (1950.) – autor;⁷²
- “Okno pakla” (1950.) – autor;⁷³
- “Restoran ” (1950.) – ideja;⁷⁴
- “Zdravo bolesni” (1951.) – autor;⁷⁵
- “U ofsajdu” (1951.) – autor;⁷⁶
- “Zdravo bolesni” (1951.) – autor;⁷⁷
- “Robinsoni putuju...!” (1952) - suautor Smid.⁷⁸

E) Popis Trišlerovih kazališnih predstava koje je režirao Pero Budak:

- “Okno pakla. Jezovita filmsko-kazališna dramska priča.” Praizvedba: 24. VI. 1950. Malo kazalište, Zagreb; *29. VI. 1950. Kerempuhovo vedro kazalište, Zagreb;
- “Zdravo bolesni. Istinita priča iz Ureda za socijalno osiguranje.” Premijera: 24. II. 1951. Posljednja izvedba 23. VI. 1951. 24 predstave. Zagrebačko gradsko kazalište *Komedija*, Zagreb;
- “U ofsajdu. Veselo sportsko planinarenje s tužnim završetkom.” Premijera: 24. II. 1951. Posljednja izvedba 9. V. 1951. 19 predstava. Zagrebačko gradsko kazalište *Komedija*, Zagreb.

F) Popis radio drama Mirka Trišlera u emisiji “Panoptikum (premijere)”⁷⁹:

- **1975:**
 1. “Pi i Bemova ksi”;
 2. “Savršen zločin”;
 3. “Treći korijen”.
- **1977:**
 1. “Prizori iz kongresnog života”;
 2. “Služba je služba, a družba je družba”.

⁷¹ Hečimović, *Repertoar*, 513, br. 7480.

⁷² Isto 517, br. 7548.

⁷³ Isto 307, br. 4577.

⁷⁴ Isto 307, br. 4580.

⁷⁵ Isto 310, br. 4589.

⁷⁶ Isto 310, br. 4595.

⁷⁷ Isto 310, br. 4600.

⁷⁸ Isto 311, br. 4615.

⁷⁹ Hribar, “Panoptikum”, 586-588.

Sažetak

U radu se opisuje povezanost humora i vegetarijanstva u Hrvatskoj na primjeru pera osječkog novinara i humorista njemačkog porijekla Mirka Trišlera rođenog 24. srpnja 1919. godine. U Osijeku poslije školovanja Trišler započinje raditi kao novinar, urednik, te kao vlasnik i urednik zabavnog tjednika Magnet. Piše humoreske za različite listove od 1940. do svoje smrti 1995. godine. Svoje tekstove Mirko Trišler objavljivao je tijekom života pod punim imenom i pod raznim pseudonimima, od kojih je do sada identificirano njih devet: MIRKO, Mit, MIT, mrt, mt, mtr, Trifun, TRIM, Trišler M.. Prva humoreska, u obliku parodije, otisnuta mu je 1940. godine u zagrebačkom humorističkom časopisu Satyricus pod nazivom "Stojadinov gavran". U ratnim godinama objavljeno mu je preko stočetrdeset različitih radova: u osječkom Hrvatskom listu, zagrebačkom Vrapcu i nekim drugim tiskovinama. Prvi puta u svom tekstu Mirko Trišler javno isprepliče teme vegetarijanstvo i humor 1944. godine kada mu u Hrvatskom listu, izlazi humoreska "Izbor zvanja". U njoj na duhovit način opisuje slučaj izbora zanimanja, a glavni akteri cijele priče su mesar Onufrije, voditelj Posebničkog studia za izbor zvanja prof. dr. Hugo Vrtoglavski, Onufrijevi roditelji, te građani. Uređujući u Osijeku 1945. s Ivanom Tomcem svoj Magnet kao jednu od tema obrađuje i vegetarijanstvo. Četvrti broj ovog Popularnog tjednika za zabavu i razonodu između mnogih šaljivih priloga donosi i karikaturu "Lovac" koja opisuje lovca vegetarijanca. Poslije Drugog svjetskog rata Mirko Trišler javlja se različitim humorističkim i drugim prilozima u novinarstvu, te kao scenarist crtanih filmova, kazališnih predstava i radio drama. Obogatio je humorističku književnost sa tri knjige pod naslovima: Opasno je van se nagnuti i druge humoreske iz 1955., Tražimo glavnog junaka iz 1960., i Leksikon primjenjene kulture iz 1967. godine u kojima kao vrstan humorist obrađuje različite teme iz svakodnevnog života. Vegetarijanstvo nije osnovna tema ni jedne njegove humoreske u drugoj polovici 20. stoljeća, ali se uz pojam vivisekcije duhovito obrađuje u sklopu više tekstova koje je ovaj Nijemac objavio do svoje smrti u noći 05. kolovoza 1995. Za svoj dugogodišnji novinarski i humoristički rad, preko 25 godina samo u Vjesniku, primio je više nagrada.

Mirko Trischler (Trifun) - un(bekannter) Magnet(ismus) zieht Humor und Vegetarianismus an Wer ist wer? Wer ist Mirko Trišler?

Zusammenfassung

Im Werk wird die Verbundenheit des Humors und des Vegetarismus in Kroatien am Beispiel der Feder des osijeker Journalisten und Humoristen deutschen Stammes Mirko Trišler, geboren am 24. Juli 1919 beschrieben. In Osijek beginnt Trišler nach seiner Schulung seine Tätigkeit als Journalist, Redakteur, sowie Besitzer und Redakteur des Unterhaltungswochenblattes *Magnet*. Er schreibt Humoresken für verschiedene Blätter von 1940 bis zu seinem Tode im Jahre 1995. Seine Texte veröffentlicht Mirko Trišler zu Lebzeiten unter seinem vollen Namen und unter verschiedenen Künstlernamen von welchen bis jetzt neun identifiziert wurden: *MIRKO, Mit, MIT, mrt, mt, mtr, Trifun, TRIM, Trišler M.* Die erste Humoreske, in Parodieform, wurde im Jahr 1940 im zagreber humoristischen Blatt *Satyricus* unter dem Titel "Stojadinov gavran/ Stojadins Rabe" gedruckt. In den Kriegsjahren wurden ihm über hundertvierzig verschiedener Werke veröffentlicht: im osijeker *Hrvatski list/Kroatisches Blatt*, dem zagreber *Vrabac/Spatz*

und in einigen anderen Drucksachen. Zum ersten Male verflechtet Mirko Trišler in seinem Text öffentlich die Themen Vegetarismus und Humor im Jahre 1944, als ihm im *Hrvatski list/Kroatisches Blatt*, die Humoreske "Izbor zvanja/Berufswahl" erschien. Darin beschreibt er auf humorvolle Weise den Fall einer Berufswahl, die Hauptfiguren der ganzen Geschichte sind der Fleischer Onufrije, der Leiter des *Posebnički studio za izbor zvanja/Besonderes Studio zur Berufswahl* Prof. Dr. Hugo Vrtoglavski, die Eltern von Onufrijo, sowie die Bürger. Bei der Redaktion seines *Magneten in Osijek* 1945, zusammen mit Ivan Tomac, behandelt er als eines der Themen auch den Vegetarismus. Die vierte Nummer dieses *Beliebten Wochenblattes zur Unterhaltung und Zeitvertreib* bringt, unter vielen witzigen Beiträgen, auch die Karikatur "Der Jäger", die einen Jäger-Vegetarier darstellt. Nach dem Zweiten Weltkrieg meldet sich Mirko Trišler mit verschiedenen humoristischen und sonstigen Beiträgen im Journalismus, sowie als Szenarist von Zeichentrickfilmen, Theatervorstellungen und Radiodramen. Er bereicherte die humoristische Literatur mit drei Büchern unter den Titeln: *Opasno je van se nagnuti i druge humoreske/Es ist gefährlich sich hinauszulehnen und andere Humoresken* aus 1955, *Tražimo glavnog junaka/Suchen wir den Hauptbelden* aus 1960, und *Leksikon primjenjene kulture/Lexikon der angewandten Kultur* aus dem Jahr 1967, in denen er als hervorragender Humorist verschiedene Themen aus dem Alltag behandelt. Der Vegetarismus ist nicht das Grundthema in seinen Büchern in der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts, wird aber neben dem Begriff der Vivisektion im Rahmen mehrerer Texte, die von diesem Deutschen bis zu seinem Tode in der Nacht zwischen dem 5. August 1995 veröffentlicht wurden, geistreich behandelt. Für seine langjährige journalistische und humoristische Tätigkeit, über 25 Jahren nur im *Vjesnik*, erhielt er mehrere Preise.

Schlüsselwörter: *Mirko Trišler, Trifun, Humorist, Vegetarismus, Osijek, Zagreb, Zeitschrift "Magnet", Zeitschrift "Satyricus", Hrvatski list, Vrabac, Vjesnik*

prof. dr. sc. Snježana Paušek-Baždar
HAZU - Zavod za povijest znanosti
Zagreb

UDK: 5-05 Petter,K.
Primljeno: 18.09.2012.
Prihvaćeno: 22.09.2012.

Kajetan Petter i Hrvatski narodni preporod

Autorica u članku prikazuje život i rad Austrijanca Kajetana Pettera (1817.-1850.) koji je dao veliki doprinos i ostavio nezaobilazan trag osnivanju i razvitku prirodoslovne sredine u Hrvatskoj u doba Hrvatskog narodnog preporoda.

Ključne riječi: *Petter, Hrvatski narodni preporod, prirodoslovlje, Kraljevska zagrebačka akademija, Filozofski fakultet, Mineraloška zbirka, Narodni muzej, Narodni dom*

Uvod

Početak Hrvatskog narodnog preporoda (1835.-1850.) Zagreb, glavni grad Kraljevine Hrvatske i Slavonije, imao je 15.000 stanovnika. Premda su u njemu još uvijek postojali feudalni odnosi, građanstvo se javlja kao nova društvena snaga. Svojom naobrazbom, radinošću i blagostanjem postupno stvara uvjete za prvenstvo u društvu. Posljedica toga je bila da su narodni jezik, narodni običaji i predaje posvuda u državi, društvu i znanosti zauzeli isključiva mjesta. Narodne potrebe su imale prvenstvo, a istraživali su se narodni život, jezik i povijest. Prosvjetiteljske ideje temeljile su se na uzdizanju prosvjete i narodne svijesti, a u pogledu prirodnih znanosti njihovo promicanje je bilo usmjereno ka uzdizanju gospodarstva, a time i blagostanja domovine.¹

Izvorište znanosti u doba preporoda bila je Kraljevska zagrebačka akademija znanosti s Mudroslovnim (Filozofskim), Pravoslovnim i Bogoslovnim fakultetom. Na Mudroslovnom fakultetu predavala se fizika u koju su bile uključene sve prirodne znanosti u smislu nauka o prirodi (*physis*). Profesori su se birali natječajem, ali se događalo da neke katedre nisu bile odmah popunjene, štoviše bile su upražnjene i po više godina. Na tim katedrama su predavali profesori drugih kolegija. U nacionalnom pogledu, profesori matematike i prirodoslovlja bili su uglavnom Hrvati, potom dva Nijemca - Kajetan Petter i Ivan Maenner te jedan Mađar Ivan Mikussay. Reformom školstva koju je proveo ministar prosvjete Leo Thun 1850. godine, dokinut je Filozofski fakultet Zagrebačke akademije, pa su prirodoslovni predmeti i matematika premješteni u 7. i 8. razred Klasične gimnazije, a profesori Akademije su postali gimnazijski profesori.

U isto doba (od 1851.) osnivaju se i male realke i realne gimnazije u kojima su prirodoslovni, realni predmeti bili više zastupljeni. One su bile temelj za kasniji studij na tehničkim i prirodoslovnim fakultetima, na koje Hrvati iz sjeverozapadne Hrvatske odlaze u Beč ili Budimpeštu.²

Kajetan Petter je u doba Hrvatskog narodnog preporoda, sve do svoje prerane smrti, djelovao kao profesor matematike na Akademiji. No, još je važnije njegovo djelovanje na osnutku i uređenju prirodoslovnih zbirki Hrvatsko-slavonskoga gospodarskog društva, koje su prethodile utemeljenju Narodnog muzeja (1846.).

Životopis i profesura na Zagrebačkoj akademiji

Kajetan Petter rođen je 21. ožujka 1817. godine u Waidhofenu an der Ybbs u Austriji kao prvi od osmoro djece Cajetana Pettera, trgovca i majke Josephe rođene

¹ Snježana Paušek-Baždar, Važnost utemeljenja «Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva» za razvitak prirodnih znanosti u doba hrvatskog narodnog preporoda, *Naše teme*, god. XXXIII, br. 7-8, Zagreb, 1989., 2139-2147., 2140.

² Ž. Dadić, *Povijest egzaktnih znanosti u Hrvata*, knjiga II, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1982., 10, 11; L. Dobronić, *Zagrebačka akademija, Academia Zagrabiensis*, Dom i svijet, Zagreb, 2004., 14-92, 95-129, 209.

Reichenan. U knjigu rođenih upisan je kao Cajetan Benedict Joseph Petter. Po završetku srednjoškolskog obrazovanja upisao je 1836. i završio 1838. studij rudarstva na poznatoj Tehničkoj visokoj školi u Banskjoj Štjavnici u Slovačkoj (tada Selmezbanya u Ugarskoj). Doktorat znanosti iz «filozofije i slobodnih umijeća» postigao je 1839. na Sveučilištu u Pešti. Neko vrijeme je radio kao praktikant u rudarskoj upravi Oberbieberstollen, a potom mu je na osobni zahtjev odobren premještaj u kovnicu novca u Beč (1842.). Tu je također djelovao kao praktikant do odlaska u Zagreb (1844.).³

Prema arhivskim podacima, Petter je izabran za javnog i redovitog profesora (*publicus ordinarius*) matematike i za suplenta fizike, gospodarstva i prirodopisa na Filozofskom fakultetu Zagrebačke akademije 10. travnja 1844., kada je započeo s predavanjima. U to doba sustav školstva je bio takav da su profesori tiskali pismene teze, koji su studenti branili na kraju školske godine. Tako je i Petter zadao teze iz matematike i teze iz fizike već u srpnju 1844., a potom teze iz čiste i primjenjene matematike 1845. i 1846. godine. Ti tezariji *Tentamen publicum ex...* su sačuvani u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Tako u prvim tezama iz 1844. Petter preuzima poglede bivših profesora Ivana Maennera i Romunalda Kvaternika o definicijama i razlici između algebre i aritmetike, opisuje računске operacije i geometrijska tijela te izlaže nekoliko postavki iz trigonometrije. Iduće, 1845. godine Petter je izmijenio postavke svojih prethodnika te je zadao teze iz geometrije, dodajući geometrijskim pojmovima i operacijama svoja tumačenja o pojmu prostora. Iste 1844. godine, kada je objavio prve teze iz matematike, objavio je i teze iz fizike, koje su sadržavale građivo iz optike, elektriciteta, astronomije i meteorologije. Usporedba s prijašnjim tezama iz fizike upućuje na to da je Petter, premda je govorio o električnim kupkama i vjetrovima, izostavio liječenje pomoću elektriciteta. Uvođenje takvog liječenja, tzv. mesmerizam inicirao je njemački liječnik Franz Anton Mesmer (1734.-1815.), pa su teze o takvom liječenju u ono doba bile raširene, ali znanstveno neutemeljene, što je i Petter zaključio. Njegove teze iz matematike i teze iz fizike koristile su se još nekoliko godina i bile su posljednje koje su zadane na Zagrebačkoj akademiji, jer je ona 1850. dokinuta.⁴

Nastava prirodoslovlja i matematike se na Zagrebačkoj akademiji se uglavnom dobro razvijala. Neki profesori su kritizirani, a neki hvaljeni.

Među onima koji su bili hvaljeni čak i u preporodnim listovima bio je Kajetan Petter. Tako je preporoditelj Vatroslav Bertić (1818.-1899.) hvalio njegovo znanje

³ Lj. Barić, „Prirodoslovni muzeji i njihova uloga u razvitku znanstvene djelatnosti u nas“, *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske*, god. XXIII, br. 5-6, Zagreb, 1974., 18,19. Barić donosi mjesto i datum rođenja K. Pettera među podacima Zagrebačke klasične gimnazije u Državnom arhivu, a gdje se navode i profesori Zagrebačke akademije za godinu 1845/46 («razni spisi», br. 140). No, Barić nije znao datum i godinu Petterove smrti.

⁴ Ivica Martinović, „Boškovičevci na hrvatskim filozofskim učilištima od 1770. do 1834.“, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, br. 1-2 (67-68), Zagreb 2008., 121-205, 185.

i napore u *Danici ilirskoj*, u članku pod naslovom „Něšto o matematici“: „Katedra akademije zagrebačke predvođena je učiteljem, štono dosad nije bila, izvrstnim, g. Dr. Peterom, kojega je ljubav k narodu onomad sgodnom prilikom napomenuta; učeni ovaj muž predaje sada namjesno i prirodoslovne nauke, al'šta će? Mnogimi teškoćami boriti se mora, koje svim naporom po volji razkarčiti nemože; što je to za toliki narod, a što za tolike znanosti, koje mnoge godine iziskuju“.⁵

Prema arhivskim izvorima Zagrebačke akademije dalo se utvrditi da je prestanak Petterove službe u Zagrebu nastupio spisom od 29. kolovoza 1850., u kojem Josip Schrott, biskup i hrvatski mecena priopćuje Matiji Smodeku, vrhovnom ravnatelju Zagrebačke akademije, da se počev od 20. kolovoza 1850. uz ostale i namjesnom učitelju Petteru obustave mjesečna primanja. U doba školskih praznika: „namjesnim bi učiteljima pripadala naknada samo ako bi ovi nastavili obuku i u budućoj školskoj godini, a da se to unaprijed u njegovu slučaju ne može znati“.⁶ Naime, u to doba Petter je već bio ozbiljno bolestan. Od iste godine njegovo se ime ne nalazi niti u izvješćima Hrvatsko-slavonskog gospodarskoga društva i njegova Narodnog muzeja. Stoga su povjesničari znanosti pretpostavili da je Petter u svojoj 33 godini napustio Zagreb te da je svoj znanstveni i profesorski rad nastavio u nekoj drugoj državi, Austriji ili Mađarskoj.

Istraživanjem literature u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, naišla sam na dvije knjige (vjerojatno ih ima više), na kojima piše: „Kupljeno iz knjižnice pokojnog profesora dr.-a Kajetana Pettera“. To je knjiga nizozemskog prirodoslovca P. von Musschenbroeka *Introductio ad Philosophiam naturalem* (Uvod u prirodnu filozofiju) i knjiga W. Fuchs, G. Haltmeyer, F. Leydolt, G. Rosler *Friedrich Mohs und sein Wirken in wissenschaftlicher Hinsicht*. Lako se moglo zaključiti da je već u 33. godini umro u Zagrebu, vjerojatno od tuberkuloze. Osmrtnicu nisam našla, ali u *Jugoslavenskim novinama* od 31. kolovoza 1850. nalazi se vijest da je: „prije dva dana preminuo profesor Zagrebačke akademije dr. Kajetan Petter“. Tu vijest je vjerojatno priopćio već spomenuti Vatroslav Bertić, jer je on bio suradnik novina za područje Hrvatske. Dakle, Petter je umro 28. kolovoza, istog dana kada je Josip Schrott poslao priopćenje Matiji Smodeku. Podatak o Petterovoj smrti nalazi se i u Spomenici Sveučilišta iz 1925., u članku o pretečama Zagrebačkog sveučilišta.⁷

⁵ V. Bertić, „Něšto o matematici“, *Danica horvatska, slavonska i dalmatinska*, tečaj XII., br. 29, Zagreb, 1846., 118; Vatroslav Bertić je bio matematičar i županijski mjernik Zagrebačke županije. Studirao je na Sveučilištu u Pešti, gdje je stekao zvanje mjernika (1847.). Iste godine je objavio je knjižicu Samouki pokus pĕrvi, s elementima matematičke logike. Vidi: *Hrvatski biografski leksikon*, Leksikografski zavod "Miroslav Krleža", sv. 1, A-Bi, Zagreb, 1983., 713-715.

⁶ *Narodne novine*, Zagreb 1849., br. 187, 614.; br. 189., 619.; *Agramer Zeitung*, br. 55, Zagreb, 7. III. 1850., 135.

⁷ *Jugoslavenske novine*, 31. VIII. 1850., 478; Preteče Sveučilišta, Sveučilište kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u Zagrebu, Spomenica Akademikoga senata, Zagreb, 1925., str. 29; O časopisima i novinama u razdoblju od 1848. do 1851. vidi: Vlasta Švooger, „Zagrebačko liberalno novinstvo o slobodi tiska i društvenoj ulozi novina od izbijanja revolucije 1848. do uvođenja neoapsolutizma 1851. godine“, *Povijesni prilozi*, god. 25, br. 30, Zagreb 2006., 203-223.

Petterov rad na uređenju prirodoslovnih zbirki Hrvatsko-slavonskog gospodarskoga društva

Istodobno s djelovanjem u svojstvu profesora na Zagrebačkoj akademiji, Petter je bio veoma aktivan član Hrvatsko-slavonskog gospodarskoga društva. Istaknuo se u doniranju i uređivanju prirodoslovnih zbirki Društva, kasnije tzv. „Muzeuma“ Društva, koji je 1846. prerastao u Narodni muzej. Ta njegova djelatnost bila je veoma važna u okviru općih preporodnih nastojanja (1835.-1850.) u Hrvatskoj.

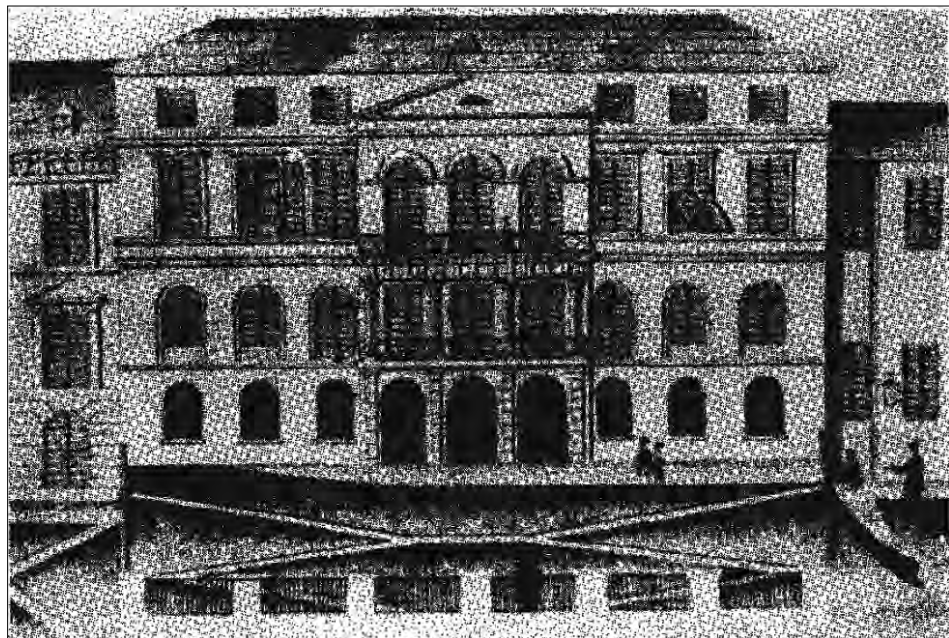
Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo je utemeljeno 1841. pod predsjedništvom biskupa Jurja Haulika i s tajnicima Dragutinom Rakovcem i Karlom Klinggräffom. U izvješću o „Muzeumu“ Društva navode se slijedeće zbirke: *Zemljovidi i mestopisi, Sbirka mineralogička, Sbirka botanička, Sbirka zoologička, Sbirka arheologička, Sbirka numismatička, Pečati i sadrene slike, Archiv, Rukopisi, Narodna knjižnica, Kabinet fizikalni, Sbirka artistička i Kiposbrana*. Te zbirke su se uspostavljale sve od osnutka Društva tzv. „prinescima članova“.⁸

Godinu dana po dolasku u Zagreb, u 27 godini (1845.) Petter postaje članom Društva i iste godine daje izložke za budući muzej: „od 80 okamina fosila i 45 biljnih vrsta“. Uskoro on postaje središnja osoba za uređenje i vođenje mineraloške zbirke. Tako se u izvješću o zbirkama (1846.) navodi da: „Mineralogičku zbirku vodi i sređuje Kajetan Petter“. To je i razumljivo, budući da je Petter po svom osnovnom obrazovanju bio mineralog, jer je diplomirao na Rudarskoj akademiji u Banskoj Štiavnici. Slijedeće godine (1847.) u izvješću tajnika Dragutina Rakovca navodi se da je Petter i odlikovan za svoj rad: „Među odlikovanim pojedincima je Kajetan Petter koji je sredio mineralogičku sbirku sa sadržajem od 1000 izložaka, prema Mohsovoj skali tvrdoće“. Takođe se navodi da je Petter istodobno radio s drugim tajnikom Društva Karlom Klinggräffom na sređivanju *Novog ilirskog herbara*, koji je sadržavao 1600 biljaka.⁹

Mohsovu skalu tvrdoće minerala je uveo njemački mineralog Friedrich Mohs (1773.-1839.), profesor u Grazu, Freiburgu i Beču. Tvrdoća minerala određivala se paranjem površine minerala nepoznate tvrdoće mineralima poznate tvrdoće, koji su svrstani u tzv. „Mohsovu skalu tvrdoće“ s deset stupnjeva: milovka, kamena sol, kalcit, fluorit, apatit, ortoklas, kvarc, topaz, korund i dijamant. Koristila se također i proširena Mohsova skala s petnaest stupnjeva tvrdoće. Tvrdoća se mjerila tzv. utiskivačem, najčešće čeličnom kuglicom promjera 10 mm koja se utiskivala velikom silom na

⁸ S. Paušek-Badždar, „Prirodnoznanstvo u doba Hrvatskog narodnog preporoda“, 2 dio, *Priroda*, god. 81, br. 3-4, Zagreb, 1991., str. 9-11.

⁹ Miroslava Despot, „Iz prošlosti narodnog muzeja“, *Vijesti Društva muzejsko-konzervatorskih radnika NRH*, god. 4, br. 2, Zagreb 1955., 53-54; S. Ljubić, „Narodni muzej u Zagrebu“, *Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu*, vol. 1, br. 1, Zagreb, 1876., 6, 7; „Izvjestje o kassi, knjižnici, makinah i modelih, muzeumu i inventaru. Od Dragutina Rakovca“, *List mesični hrvatsko-slavonskoga gospodarskog društva*, br. 10, Zagreb, 1847., 136-142.

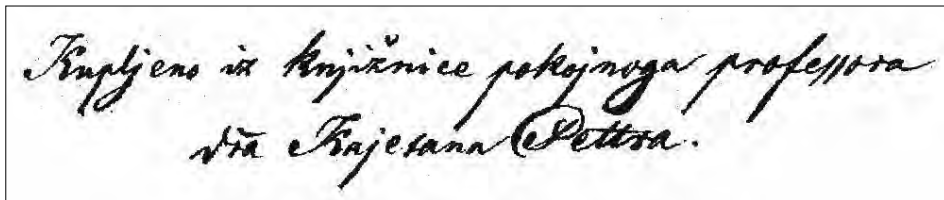
Palača Narodnog doma u Zagrebu, u kojoj je stanovao i radio Kajetan Petter i u kojoj su u doba preporoda započele rad gotovo sve kulturne i znanstvene ustanove. Crtež istočne strane zgrade iz 19. stoljeća.

izgladenu površinu određenog minerala. Radilo se o veoma opsežnom poslu, pa je to vjerojatno bio razlog što je Petteru ustupljen jedini stan u palači Narodnog doma, uz veoma malu naknadu.

Palaču Narodnog doma su povoljno kupili hrvatski preporoditelji od grofa Dragutina Draškovića i u nju su smjestili zbirke muzeja, čitaonicu, kasnije Maticu ilirsku, a također su u njoj predvidjeli i tzv. „plesalište“. Dvorana za ples i druženje je otvorena 8. veljače 1847. Godinu dana ranije, u spisima o gradnji i restauraciji Narodnog doma, u zapisniku sjednice od 24. ožujka 1846. se navodi: „Profesoru K. Petteru ima se stan u Narodnom domu za 100 forintih u srebru za leto dan dati, pogoditi se ima s gospodinom predsednikom“. Sedam dana kasnije, u zapisniku sa sjednice od 31. ožujka se navodi da su Lj. Sinković i dr. Aleksa Vancaš izabrani da s graditeljskim majstorom Aleksandrom Brdarićem u Narodnom domu: „urede stan za Gospodarsko društvo, u kojem će stanovati Kajetan Petter“.¹⁰

Petter je usko surađivao s poznatim hrvatskim preporoditeljem Ljudevitom Vukotinovićem (1813.-1893.). Podučio ga je o svemu što je znao o radu s mineralima i određivanju tvrdoće, pa mu se Vukotinović kasnije pridružio u uređivanju

¹⁰ J. Ravlić, „Narodni dom u Zagrebu“, *Rad JAZU*, knjiga 357, Zagreb, 1971., 248, 251, 252, 259.

Natpis na knjigama koje su u posjedu Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu

mineralogičke zbirke. Tako je Petter bio poznat, priznat i uvažen u hrvatskim preporodnim krugovima, ali nažalost prerano su ga izgubili.¹¹

Hrvatski autori o Kajetanu Petteru

Nakon 1848. administrativne službe Hrvatske su često negirale njemački utjecaj u hrvatskoj znanosti, kulturi i prosvjeti. To je osobito došlo do izražaja u doba Bachovog apsolutizma, a kasnije i prusko-njemačkog rata 1866. godine. Tako je Karlo Klinggräff, uz Dragutina Rakovca drugi zaslužni tajnik Hrvatsko-slavonskog gospodarskoga društva, zbog svog njemačkog porijekla često bio zanemaren i prešućen u hrvatskoj povijesti.¹²

Međutim, hrvatski autori nisu zanemarili niti prešutili djelo i djelovanje Kajetana Pettera. Kao što je već navedeno čak su i u preporodnim listovima suvremenici hvalili Petterovu stručnost. Njegovu ličnost i znanstveni doprinos isticali su hrvatski autori i kasnije. Tako nakon obnove i osnutka modernog Sveučilišta Franje Josipa I u Zagrebu, prvi profesor mineralogije na tom sveučilištu je bio Đuro Pilar (1846.-1893.). On je osamdesetih godina 19. stoljeća o K. Petteru napisao: „Prijatelji su ga smatrali najnaobraženijim čovjekom svoga vremena u zidinah grada Zagreba“.¹³

Nešto kasnije, Milan Grlović (1898.-1900.), književnik, član odbora Matice hrvatske, urednik časopisa „Obzor“, „Prijatelj naroda“ i „Narodne novine“ te jedan od utemeljitelja Društva hrvatskih književnika i Hrvatskog novinarskog društva piše o Petteru: „Sa rodoljubima hrvatskoga narodnog preporoda on se dobro razumijevao premda je bio Austrijanac. Vidi se i po tome što je on Vukotinovića uveo u mineralogiju,

¹¹ Vukotinović je 1847. u Gajevim Novinama objavio prijedlog Hrvatskom saboru da zakonom odredi visinu novčanog priloga za svakog građanina, u zakladu Muzeja. Prijedlog je dopunio Ljudevit Gaj preporukom da taj iznos bude dva krajcara po stanovniku. Vukotinović je zajedno s Rakovcem u dnevnim novinama i časopisima objavljivao darove u novcu i predmetima za pojedine zbirke, kao i imena darovatelja. Među tim imenima, često se pored Vukotinovića i Rakovca spominju: Mijat Sabljar, Ivan Kukuljević, Kajetan Petter i Juraj Haulik. Vidi: Maja Škijan, Hrvatski povijeni muzej, <http://stkpula.hr/hpm/150.htm>, str. 3.

¹² Mira Kolar-Dimitrijević, „Carl Heinrich Meyer von Klinggräff, prvi tajnik zagrebačkog Gospodarskog društva u Zagrebu sredinom devetnaestog stoljeća“, *Skrivene biografije nekih Nijemaca i Austrijanaca u Hrvatskoj 19. i 20. stoljeća*, Osijek 2001., 59,60.

¹³ Đuro Pilar, „Napredak mineralogije i geologije u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji od god. 1835. do god. 1885.“, *Rad JAZU*, knjiga 80, Zagreb, 1885., 140-147;

geognoziju i geologiju“. Taj Grlović citat preuzima kasnije i Josip Torbar (1824.-1900.), fizičar i prirodoslovac, kasnije drugi predsjednik Akademije znanosti u svom tekstu o životu i djelu Ljudevita Vukotinića.¹⁴

Premda je samo šest godina djelovao u Zagrebu kao profesor na Zagrebačkoj akademiji i kao voditelj Mineralogičke zbirke Hrvatsko-slavonskog gospodarskoga društva, Kajetan Petter je dao zavidan doprinos razvitku i promicanju prirodnih znanosti u Hrvatskoj i to u najosjetljivije povijesno doba. Naime u to doba još nije utemeljeno niti Kraljevsko učilište u Križevcima (1860.), niti Akademija znanosti i umjetnosti (1861.), niti moderno Sveučilište (1874.), niti Hrvatsko naravoslovno (prirodoslovno) društvo (1885.). Petter je surađivao i pomagao hrvatskim preporoditeljima prirodoslovcima i tako zajedno s njima načinio pionirske korake te stvorio uvjete za utemeljenje, razvitak i institucionaliziranje hrvatske prirodoslovne sredine. Njegov doprinos i udio u utemeljenju i oblikovanju hrvatskog prirodoslovlja polovicom 19. stoljeća priznali su i istaknuli mnogi hrvatski autori, kako u doba kad je živio, tako i nakon njegove smrti.

¹⁴ 14. M. Grlović, *Album zaslužnih Hrvata 19. stoljeća*, Zagreb, 1898.-1900.; J. Torbar, „Život i djelovanje Ljudevita Vukotinića“, *Ljetopis JAZU*, br. 12, Zagreb 1897., 120-149.

Sažetak

Austrijanac Kajetan Petter (1817.-1850.) je ostavio nezaobilazan trag u osnivanju i razvitku prirodoslovne sredine u Hrvatskoj u doba preporoda. Premda je djelovao samo šest godina u Zagrebu (1844.-1850.), on se istaknuo kao profesor prirodoslovlja i matematike na Filozofskom fakultetu Kraljevske zagrebačke akademije te kao utemeljitelj i voditelj Mineraloške zbirke Narodnog muzeja Hrvatsko-slavonskog gospodarskoga društva, za što je i odlikovan (1847.). Štoviše, bio je jedini prirodoslovac u to doba koji je dobio na korištenje stan u palači Narodnog doma, gdje je, pored ostalog, bio smješten i Muzej. Svojim djelom i djelovanjem zadužio je više hrvatskih preporoditelja, pa je bio cijenjen, poznat i priznat u doba kad je djelovao (Ljudevit Vukotinović, Vatroslav Bertić). Nije bio zaboravljen niti kasnije, pa su mu u drugoj polovici 19. stoljeća odali priznanje istaknuti hrvatski prirodoslovci: sveučilišni profesor Đuro Pilar i predsjednik Akademije znanosti Josip Torbar te predsjednik Društva hrvatskih književnika Milan Grlović.

Kajetan Petter und die kroatische Volksrenaissance

Zusammenfassung

Der Österreicher Kajetan Petter (1817-1850) hinterließ eine unumgängliche Spur in der Gründung und Entwicklung der naturwissenschaftlichen Umwelt in Kroatien zur Zeit der Renaissance. Obwohl er nur sechs Jahren in Zagreb wirkte (1844-1850), hob er sich hervor als Professor der Naturwissenschaft und Mathematik an der Philosophischen Hochschule der Königlichen Akademie von Zagreb, sowie als Gründer und Leiter der Mineralogischen Sammlung des Volksmuseums der Kroatisch-Slawonischen Wirtschaftsgesellschaft, wofür ihm auch ein Orden verliehen wurde (1847). Er war sogar der einzige Naturwissenschaftler zu jener Zeit, der im Palast des Volksheimes, wo unter anderem auch das Museum untergebracht war, eine Wohnung zur Benutzung erhielt. Mit seinem Werk und Wirken hatte er Verdienste bei einigen kroatischen Vertretern der Renaissance, deshalb war er geschätzt, bekannt und anerkannt in der Zeit als er tätig war (Ljudevit Vukotinović, Vatroslav Bertić). Er wurde auch später nicht vergessen, so wurde ihm in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts von bedeutenden kroatischen Naturwissenschaftlern die Ehre erwiesen: vom Universitätsprofessor Đuro Pilar und vom Präsidenten der Akademie der Wissenschaften Josip Torbar sowie dem Präsidenten der Gesellschaft kroatischer Schriftsteller Milan Grlović.

Schlüsselwörter: *Petter, Kroatische Volksrenaissance, Naturwissenschaft, Königliche Kroatische Akademie, Philosophische Hochschule, Mineralogische Sammlung, Volksmuseum, Volksheim*

Suzana Miljan

Odsjek za povijesne znanosti

ZPDZ HAZU

Zagreb

UDK: 929 Celjski

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 1.10.2012.

Prihvaćeno: 5.10.2012.

Grofovi Celjski, njihovi službenici njemačkog porijekla i Zagorsko kneštvo (*comitatus Zagoriensis*) krajem srednjeg vijeka (1397.-1456.)

U radu se govori o pripadnicima njemačke etničke skupine koji su djelovali u Zagorskom kneštvu u razdoblju kasnog srednjeg vijeka zahvaljujući službi kod grofova Celjskih (1397.-1456.). Prvi dio rada govori o djelatnosti samih grofova Celjskih u Zagorskom kneštvu, dok je drugi dio rada posvećen ljudima koji su ondje bili zbog povezanosti s Celjskima te su obrađeni prozopografskom metodom. Posebna je pozornost posvećena onima koji su obnašali dužnost varaždinskih župana, te kaštelana i kapetana drugih utvrda u Zagorju koje su držali grofovi Celjski. U prilogu se donosi popis službenika grofova Celjskih njemačkog porijekla te funkcija koje su obnašali. Rad je sadržajno nastavak prethodno objavljenog članka o službenicima njemačkog porijekla koji su se, zahvaljujući službi kod grofova Celjskih, našli na području Turopolja.

Ključne riječi: *Zagorsko kneštvo, Nijemci, grofovi Celjski, utvrde, župani, kapetani, srednji vijek*

Comitatus Zagoriensis u kasnom srednjem vijeku bilo je rubno područje Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva prema Svetom Rimskom Carstvu. Iako su pripadnici njemačke etničke skupine ondje prisutni još od razdoblja ranog 13. stoljeća, naglasak je stavljen na razdoblje kasnog srednjeg vijeka, točnije na 15. stoljeće kada su ondje gospodarili grofovi Celjski. Dakle, razmatrat će se njihova aktivnost i aktivnost Nijemaca koji su na područje Zagorskog kneštva (*comitatus Zagoriensis*), odnosno područje u izvorima zvano *districtus de Zagoria in comitatu Warosdiensi*, dospjeli zahvaljujući svojoj službi. Neki od njih su ondje i zasnovali svoja vlastita vlastelinstva, kako će se vidjeti iz daljnjeg teksta. Izvori na kojima se zasniva ovaj rad diplomatske su prirode i objavljeni su u nekoliko zbirki izvora. Velika većina podataka objavljena je u zbirci pod naslovom *Poviestni spomenici slobodnoga kraljevskoga grada Varaždina*,¹ a pridodane su i neke isprave iz drugih zbirki.² Neobjavljene isprave nalaze se u arhivima u Zagrebu³ i Mađarskom državnom arhivu u Budimpešti.⁴ Budući da je brojna je literatura o Celjskima, posebice na stranim jezicima, upravo zbog njihove važnosti u raznim srednjovjekovnim tvorenima (sukladno tome i suvremenim), ovdje se donosi izbor iz djela hrvatske historiografije – od djela Nade Klaić,⁵ studija Tomislava Raukara⁶ i Hrvoja Petrića⁷ do novije studije Roberta Kurilića.⁸ Identifikacija pripadnika njemačke etničke skupine uglavnom se temelji na karakterističnim njemačkim prezimenima.

¹ Zlatko Tanodi, *Poviestni spomenici slobodnoga kraljevskoga grada Varaždina. Monumenta historica liberae ac regiae civitatis Varasdini* (dalje: MHCV), sv. 1, Varaždin, 1942.

² Tadija Smičiklas et al., *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* (dalje: CD), sv. 18, Zagreb, 1990.; Lajos Thallóczy – Samu Barabás, *A Blagay-család oklevéltára. Codex diplomaticus comitum de Blagay* (dalje CB), Monumenta Hungariae Historica – Diplomataria, sv. 28, Budapest 1897.; Ernő Kammerer et al., *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idős ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeő* (dalje: Zichy), sv. 9, Budapest 1899.; Ivan Krstitelj Tkalčić et al., *Povjesni spomenici slobodnog kraljevskog grada Zagreba. Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabiae*, sv. 2, Zagreb, 1894.

³ Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, zbirka Diplomata latina (kasnije se navodi prema principu: AHASU, D-fasc.-br.). Regeste isprava iz razdoblja srednjeg vijeka objavljene su u radovima Jakova Stipišića i Miljena Šamšalovića pod naslovom *Isprave u Arhivu Jugoslavenske akademije, Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske akademije*, sv. 2, Zagreb 1959., str. 289-379, sv. 3, Zagreb 1960., str. 563-643, sv. 4, Zagreb 1961., str. 465-554, sv. 5, Zagreb 1963., str. 533-578. Osim toga, koristit će se pojedine isprave iz Hrvatskog državnog arhiva (fond Acta paulinorum, Lepoglava, dalje: HDA, AP, Lepoglava te zbirka Documenta mediaevalia varia, dalje: DMV) i Nadbiskupskog i kaptolskog arhiva u Zagrebu (fond Acta loci credibilis, Series II., dalje: NAZ, KAZ, ALC, II).

⁴ Isprave Mađarskog državnog arhiva [Magyar Országos Levéltár] čuvaju se u zbirci Diplomatikai levéltár [Diplomatički arhiv] (dalje: MOL DL).

⁵ Nada Klaić, *Zadnji knezi Celjski v deželah sv. krone*, Celje 1991.

⁶ Tomislav Raukar, Grofovi Celjski i hrvatsko kasno srednjovjekovlje, *Historijski zbornik*, god. 36, br. 1, Zagreb 1983., str. 113-140.

⁷ Hrvoje Petrić, Hrvatska historiografija o usponu dinastičke obitelji Celjskih (s posebnim osvrtom na sjeverozapadnu Hrvatsku, Muzejski vjesnik, sv. 18-19, Varaždin 1996., str. 71-74.

⁸ Robert Kurelić, Pregled obitelji grofova Celjskih, *Historijski zbornik*, god. 59, br. 1, Zagreb 2006., str. 201-216.

* * *

Grofovi Celjski postepeno su krajem 14. stoljeća zadobili vlast nad Zagorskim kneštvom (*comitatus Zagoriensis*) koje je nastalo terijetorijskim i administrativnim spajanjem starijih Zagorskog i Varaždinskog županata. Hrvatsko-Ugarski kralj, Žigmund Luksemburški, darovao je već 1397. g. Hermanu Celjskom, kojeg naziva titulom *magnificus et spectabilis vir*, zbog njegove vjerne službe, kao i vjerne službe drugih članova njegove obitelji još od vremena Ludovika I., grad Varaždin (*quandam ciuitatem nostram Varasd appellatam in comitatu Varasdiensi situatam cum omnibus suis pertinenciis et vtilitatibus iuribusque iurisdictionibus, redditibus, obuencionibus et emolumentis vniuersis signanter tributo in eadem exigi consueto nec non nauulo seu portu super fluuio Draue habito ac terris arabilibus cultis et incultis, ecclesiarum patronatibus, siluis, nemoribus, aquis, molendinis, vineis, pratis, pascuis, fenilibus et generaliter quibusuis vtilitatum eiusdem integritatibus sub suis veris metis et antiquis, quibus eadem ab olym vsa fuit et possessa*).⁹ Nedugo potom, Žigmund daruje Hermanu Celjskom, zbog zasluga za njega i njegove predšasnike, tvrde gradove Vinicu i Vrbovec (*quedam duo castra nostra, vnum videlicet Vyniche appellatum, prope fluuium Draua in districtu Zagoriensi, et aliud Orboch nuncupatum, prope castrum Rohats, in predicto Zagoriensi districtu situm, simul cum vniuersis suis iuribus, iurisdictionibus, villis et tributis, ad eadem castra rite spectantibus, nec non terris cultis et incultis, vineis, montibus, ecclesiarum patronibus, siluis, nemoribus, aquis, molendinis, pratis, fenilibus, pascuis, venacionum et aucupacionum locis seu terris et vniuersis pertinenciis et generaliter cunctis vtilitatum eorumdem integritatibus et emolumentis vniuersis, sub eorum veris et antiquis metis*).¹⁰ Konsolidacija stanja na terenu vezanog uz ta dva darovanja riješena je u jesen 1398. godine. Ipak, nekoliko mjeseci potom, u siječnju 1399. godine, Žigmund je Hermanu Celjskom darovao za vjernu službu Zagorsko kneštvo s pripadajućim tvrdim gradovima – Krapinom, Loborom, Oštrcom, Belcem, Trakoščanom, Lepoglavom, Kostelom i Cesargradom – (*comitatum Zagorie et castra nostra infra nominanda, in eodem comitatu Zagorie existencia, videlicet Corpona, Labar, Oztroch, Beelth, Trakkenstayn, Lepoglawa, Caztal*

⁹ CD 18, dok. 168, str. 244-247. Kralj Žigmund pisao je 9. travnja 1398. iz Iloka nalog Zagrebačkom kaptolu da uvede Hermana Celjskog u *quandam ciuitatem nostra regalem Varasd appellatam in comitatu Varasdiensi existentem* (CD 18, dok. 223, str. 331-332), što je potonji i učinio u svibnju iste godine (CD 18, dok. 232, str. 340-341). Zanimljivo je da je uvođenje proveo kraljevski vitez (*aule dicti domini nostri regis milite*) Juraj, sin Stjepana iz Bačke. Nekoliko mjeseci potom, 9. rujna 1398., Žigmund je potvrdio navedeno darovanje i prepisao navedene isprave (CD 18, dok. 250, str. 364-366).

¹⁰ CD 18, dok. 169, str. 248-251. Kao i u slučaju Varaždina, kralj Žigmund pisao je 9. travnja 1398. iz Iloka nalog Zagrebačkom kaptolu da uvede Hermana Celjskog u *quedam duo castra nostra regalia, vnum videlicet Vynich appellatum prope fluuium Draua, in districtu Zagoriensi existens, et aliud Orboch nuncupatum, prope castrum Rogach in dicto districtu Zagoriensi situm* (CD 18, dok. 224, str. 332-333), što je potonji i učinio u svibnju iste godine, u istom trenutku kada su uvodili Celjske u posjed Varaždina (CD 18, dok. 234, str. 342-344). U rujnu iste godine, Žigmund je potvrdio darovanje tvrdih gradova Vinice i Vrbovca (CD 18, dok. 249, str. 362-364).

et Chazar vocata, nec non villas utrasque Tarnoch appelatas, simul cum opidis, villis, possessionibus, prediis, sessionibus populosis et habitatoribus destitutis ...).¹¹

Dakle, krajem 14. stoljeća, Herman Celjski, kao prvi pripadnik obitelji Celjskih koji je započeo uspon u hrvatskim zemljama, imao je u svom posjedu čak 11 tvrdih gradova (utvrda) na području Zagorskog kneštva – Belec,¹² Cesargrad,¹³ Kostel,¹⁴ Krapinu,¹⁵ Lepoglavu,¹⁶ Lobor,¹⁷

¹¹ CD 18, dok. 292, str. 413-418. Kralj Žigmund pisao je iz Budima nalog Zagrebačkom kaptolu da uvedu Hermana Celjskog u posjed Zagorskog kneštva s pripadajućim tvrdim gradovima (CD 18, dok. 294, str. 420-421), što je potonji i učinio u ožujku 1399. godine te o postupku obavijestio kralja (CD 18, dok. 300, str. 428). Zanimljivo je napomenuti da je uvođenje u posjed izveo Fabijan Bičkele od Zeline, jedan od kraljevskih vitezova. Za više detalja o formiranju vlasti na području Zagorja vidi: Klaić, *Zadnji knezi Celjski*, str. 25-27.

¹² Budući da je istraživanje povijesti tvrdih gradova priča sama za sebe, ovdje se donose samo uputnice za njihovu povijest tijekom srednjeg vijeka, a tako i za vrijeme grofova Celjskih. Usp. Pál Engel, *Magyarország világi archontológiája 1301-1457* [Svjetovna arhontologija srednjovjekovne Ugarske 1301.-1457.], Budapest 1996., sv. 1, str. 276; Erik Fügedi, *Vár és társadalom a 13-14. századi Magyarországon* [Utvrda i društvo u Ugarskoj 13. i 14. stoljeća], Budapest 1977., str. 107; Pál Engel, *Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban* [Odnosi između kraljevske moći i aristokracije u Žigmundovo doba], Budapest 1977., str. 97; Gjuro Szabo, Spomenici kotara Krapina i Zlatar, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, god. 13, br. 1, Zagreb 1914., str. 116.

¹³ Engel, *Magyarország világi archontológiája*, sv. 1, str. 291; Fügedi, *Vár és társadalom a 13-14. századi Magyarországon*, str. 115; Engel, *Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban*, str. 102; Gjuro Szabo, Izvještaj o radu zemaljskoga povjerenstva za očuvanje umjetnih i historičkih spomenika u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji u godini 1911., *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, god. 12, br. 1, Zagreb 1912., str. 208-209; Gjuro Szabo, *Kroz Hrvatsko Zagorje*, Zagreb 1939., str. 29.

¹⁴ Engel, *Magyarország világi archontológiája*, sv. 1, str. 347; Fügedi, *Vár és társadalom a 13-14. századi Magyarországon*, str. 153; Engel, *Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban*, str. 124; Vjekoslav Klaić, Krapinski gradovi i predaje o njima, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, god. 10, br. 1, Zagreb 1909., str. 10; Szabo, Izvještaj o radu zemaljskoga povjerenstva, str. 212-213; Szabo, *Kroz Hrvatsko Zagorje*, str. 37.

¹⁵ Krapina se ističe jer su u njoj grofovi Celjski imali uređen dvor koji je posebno aktivan u razdoblju Fridrika II. (usp. Klaić, *Zadnji knezi Celjski*, str. 30). Izdvojila bih dokument iz 1431. govori kako su se knezovi Blagajski domogli kaštela Buševića u Zagrebačkoj županiji, a kojeg grof Fridrik izdaje u Krapini (CB, dok. 159, str. 300-301). Ipak, začuđuje razmjerno malen broj spomena Krapine. Najviše se spominje se u kontekstu ljubavnih priča grofova i grofica Celjskih. Ondje je navodno kralj Žigmund oženio Barbaru Celjsku, a Fridrik II. umorio svoju suprugu Elizabetu Frankopan 1422. (Klaić, *Zadnji knezi Celjski*, str. 54-55). Nada Klaić navodi da se u toj utvrdi morao postavljati kaštelan, ali da imamo poznate samo kapetane, što se uklapa s podacima nakon detaljne analize strukture klijentele Celjskih. Više o utvrdi, vidi: Engel, *Magyarország világi archontológiája*, sv. 1, str. 353; Fügedi, *Vár és társadalom a 13-14. századi Magyarországon*, str. 158-159; Engel, *Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban*, str. 128;

¹⁶ Engel, *Magyarország világi archontológiája*, sv. 1, str. 358; Fügedi, *Vár és társadalom a 13-14. századi Magyarországon*, str. 161.

¹⁷ Engel, *Magyarország világi archontológiája*, sv. 1, str. 362; Fügedi, *Vár és társadalom a 13-14. századi Magyarországon*, str. 164; Engel, *Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban*, str. 132; Szabo, Spomenici kotara Krapina i Zlatar, str. 112; Szabo, *Kroz Hrvatsko Zagorje*, str. 69.

Oštrc,¹⁸ Trakošćan,¹⁹ Varaždin,²⁰ Vrbovec²¹ i Vinicu.²²

Zbog prirode sačuvanih izvora, najviše podataka vezanih uz aktivnosti grofova Celjskih imamo upravo u slučaju grada Varaždina jer su u toj urbanoj sredini imali prerogative kraljevske vlasti. S druge pak strane, za situacije u drugim utvrdama koje su posjedovali u Zagorskom kneštvu, u cijelom periodu njihovog držanja imamo jedva nekoliko spomena ukupno za njih, s time da se neke uopće ne spominju. Zbog tih razloga, veća će pažnja biti posvećena Varaždinu i aktivnosti Celjskih i njihovih službenika u tom gradu.

Dakle, kako je već spomenuto, upravo je Varaždin došao prvi u posjed Celjskih 1397. godine. Prvi spomen aktivnosti Hermana Celjskog u Varaždinu imamo 1407. kada se spominje u ispravi u kojoj se protestira oko nezakonitog zauzimanja posjeda Kneginec. Sporno je bilo je li dobro posjed grada Varaždina ili nekih plemića koji su po ženskoj liniji tvrdili da na njega polažu pravo.²³ Sam posjed bit će predmet daljnjih sporova jer se radilo o pravu prefekcije, točnije, proglašenju kćeri muškim nasljednicima kako bi se očuvao posjed.²⁴ U kolovozu te iste godine Herman Celjski spominje se posredno u ispravi kojom Žigmund potvrđuje povlastice koje je kralj Bela IV. dao Varaždinu, kao jedan od osoba spomenutih u dignitarij najviših državnih dužnosnika (baruna) jer je tada obnašao i funkciju bana Dalmacije, Hrvatske i čitave

¹⁸ Engel, *Magyarország világi archontológiája*, sv. 1, str. 385; Fügedi, *Vár és társadalom a 13-14. századi Magyarországon*, str. 174; Engel, *Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban*, str. 139; Szabo, Spomenici kotara Krapina i Zlatar, str. 113; Klaić, Krapinski gradovi i predaje o njima, str. 10; Szabo, *Kroz Hrvatsko Zagorje*, str. 71.

¹⁹ Engel, *Magyarország világi archontológiája*, sv. 1, str. 447; Fügedi, *Vár és társadalom a 13-14. századi Magyarországon*, str. 206; Engel, *Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban*, str. 163; Szabo, *Kroz Hrvatsko Zagorje*, str. 108.

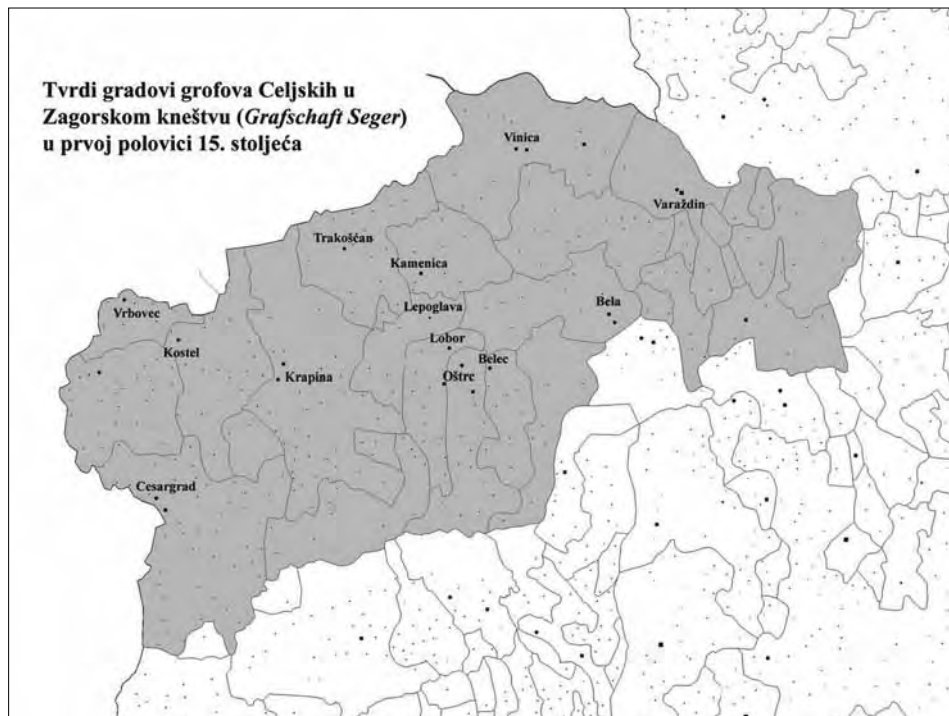
²⁰ Engel, *Magyarország világi archontológiája*, sv. 1, str. 223-224, 455; Engel, *Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban*, str. 190.

²¹ Engel, *Magyarország világi archontológiája*, sv. 1, str. 381-382; Fügedi, *Vár és társadalom a 13-14. századi Magyarországon*, str. 172; Engel, *Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban*, str. 168; Klaić, *Zadnji knezi Celjski*, str. 26.

²² Engel, *Magyarország világi archontológiája*, sv. 1, str. 459; Engel, *Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban*, str. 169; Szabo, *Kroz Hrvatsko Zagorje*, str. 120; Klaić, *Zadnji knezi Celjski*, str. 26. Usp. i: Damir Karbić, Povijesni podaci o burgu Vrbovcu (1267.-1524.), u: Tatjana Tkalčec, *Burg Vrbovec u Klenovcu Humskome. Deset sezona arheoloških istraživanja*, Zagreb 2010., str. 202-222.

²³ MHCV 1, dok. 38, str. 37-38.

²⁴ Ženska prefekcija pravna je institucija koju su razvili Anžuvinci, ili preciznije, kralj Karlo I. i odnosi se na kraljevski privilegij kojim kćeri mogu naslijediti sve vrste posjeda svojeg oca, postajući muškim nasljednikom i dobivajući prava sinova na nasljedne posjede. Više o tome vidi: József Holub, *Középkori fiúsítások*, *Turul*, sv. 41, Budapest 1927., str. 84-88. Od novije literature o prefekciji na razini Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva izdvojila bih: Erik Fügedi, *The Elefánty. The Hungarian Nobleman and His Kindred*, Budapest 1998., str. 53-62; Pál Engel, *The Realm of St Stephen. A History of Medieval Hungary*, London – New York 2001., 178, 205.

Slika 1. Tvrđi gradovi koji su se nalazili u rukama knezova Celjskih

Slavonije.²⁵ Krajem kolovoza i Zagrebački je kaptol prepisao isti prijepis kralja Žigmunda te još jednu ispravu – presudu kojom je grad Varaždin dobio pravo na otok *Tursoy* u sporu u 13. stoljeću.²⁶ Navedene radnje su zasigurno povezane s različitim vrstama sporova koje je grad Varaždin vodio s okolnim plemićima oko posjeda. U prilog tvrdnji ide i isprava iz 1411. godine. U njoj Herman Celjski određuje kada će se arbitri sastati na samom spornom posjedu Kneginca i obje strane su pristale da će se pokoriti rješenju. Potrebno je još spomenuti da je ispravu izdao u Kamenici, koja se tada prvi put spominje u posjedu grofova Celjskih.²⁷ U prosincu 1411. kada Čazmanski kaptol potvrđuje da su plemići od Kneginca pristali da će se podvrgnuti presudi oko posjeda saznajemo da se sudilo pod još jednom utvrdom grofova Celjskih, utvrdom Čakovcem (*sub castro Chakthornya vocato*),²⁸ a Herman II. presudio je da će se posjed podijeliti tako da dvije trećine posjeda dobije grad Varaždin, a trećinu plemići od Kneginca ako dokažu pravo na njega.²⁹ Ipak, spor oko dokazivanja prava na

²⁵ MHCV 1, dok. 39, str. 38-41.

²⁶ MHCV 1, dok. 41, str. 42-45.

²⁷ MHCV 1, dok. 226, str. 302-303.

²⁸ MHCV 1, dok. 43, str. 47-48.

²⁹ MHCV 1, dok. 44, str. 48-50.

posjed Kneginac produžio se do početka 1412. godine, a u spor je uveden i posjed pod imenom *Ujudvarhel*.³⁰ Isprava je opet izdana u Čakovcu.³¹ Kralj Žigmund prepisao je i potvrdio 1421. presudu koja vlasništvo na Knevincem dijeli dvotrećinski u korist grada.³² Nakon smrti Hermana Celjskog, zastupnik Jurja i Ivana te njihove majke Margarete, došao je pred Čazmanski kaptol te protestirao protiv Fridrika II. i Ulrika II. Celjskog i cijele varaždinske općine zbog nezakonitog držanja posjeda Knevincem.³³

Herman Celjski sudjelovao je u sporovima koje su Varaždin i njegovi stanovnici imali oko još nekoliko posjeda i prava na njih. Predstavnici grada dolaze u travnju 1429. godine u Požunu pred kralja Žigmunda i Hermana Celjskog koji se ondje nalazio po službenom poslu.³⁴ Navedeno je da su predstavnici Varaždina imali vjerodajnice (*littera procuratoria*) Hermana Celjskog iz 1428. godine, a ponovno se spor odvijao oko pitanja prava na posjed između grada i zagrebačkog biskupa Ivana Albena. Posjed koji je tada bio sporan zvao se Poljanec,³⁵ a postavilo se i pitanje njegove reambulacije. Budući da je zagrebački biskup bio jedna od strana u sporu, Žigmund je pitanje istrage povjerio Požeškom kaptolu.³⁶ Odabir Požeškog kaptola ne začuđuje jer se nisu mogli pouzdati u nepristranost Zagrebačkog ili njegovog filijalnog Čazmanskog kaptola, stoga je Požeški izabran kao najbliži neutralni kaptol na tome području, iako dosta udaljen od samog mjesta spora. U kolovozu iste godine kralj Žigmund naložio je i požeškom i čazmanskom kaptolu da pošalju svoje izaslanike koji će u prisutnosti kraljevog čovjeka (*homo regius*) provesti reambulaciju spornog posjeda. Zanimljivo je da se ovdje kao prva strana sporu spominju *ciues et hospites ciuitatis spectabilis et magnifici Hermani Cilie et Zagorye comitis regnique nostri Sclauonie bani, Warosd vocate*.³⁷ Ipak, spor nije završio jer je kralj odredio produljenje roka za reambulaciju posjeda, a zastupnik se Varaždina ponovno pojavio u Požunu s vjerodajnicama Hermana Celjskog u studenom 1429. godine.³⁸ Rješenje spora nije postignuto još uvijek sredinom godine 1430., jer čazmanski kaptol tada izvješćuje kralja Žigmunda da se strane u sporu nisu sposobne nagoditi oko reambulacije spornog posjeda pa se

³⁰ Iako se spominje još od 13. stoljeća, Heller nije uspio ubicirati taj posjed (usp. Georg Heller, *Comitatus Varasdiensis* (dalje: CV), München 1972., str. str. 185).

³¹ MHCV 1, dok. 45, str. 50-52.

³² MHCV 1, dok. 52, str. 63-64. Ujedno je potrebno spomenuti da to nije posljednji put da se gradu Varaždinu potvrđuje pravo na posjed Knevincem. Vidi primjerice MHCV 1, dok. 53, str. 65-66.

³³ MHCV 1, dok. 123, str. 153-154.

³⁴ Herman II. Celjski vjerojatno se ondje nalazio jer je kralj Žigmund tada bio usred kampanje protiv Husita u Češkoj što ga je zadržalo u tim krajevima (Engel, *The Realm*, str. 230-231). Grof Celjski ostaje u Požunu sve do sredine godine 1430. kada su grofovi Celjski uvršteni među njemačke državne knezove. Usp. Klaić, *Zadnji knezi Celjski*, str. 49.

³⁵ Heller, CV, str. 15.

³⁶ MHCV 1, dok. 55, dok. 66-69.

³⁷ MHCV 1, dok. 60, str. 73.

³⁸ MHCV 1, dok. 62, str. 77-78.

presuda prepušta kraljevskom sudu,³⁹ koji je ponovno odgodio parnicu za studeni 1430. godine,⁴⁰ o čemu je i izvijestio Čazmanski kaptol te je literat Lovro, zastupajući grad Varaždin, pokazao vjerodajnice Hermana Celjskog.⁴¹

Sljedeći spor kojeg su Varaždin i njegovi predstavnici vodili aktivirao se u studenom 1429. kada su pred kralja Žigmunda predstavnici Varaždina, predvođeni Jurjem literatom, došli s vjerodajnicama Hermana Celjskog, Zagorskog kneza i bana čitave Slavonije te jer se druga strana oglušila, Žigmund osudio je ludbreške plemiće zbog nepoštivanja rokova oko reambulacije spornog posjeda.⁴² Spor s ludbreškim plemićima bio je na kraljevskom dvoru još uvijek 1434. g., jer ih je kralj Žigmund ponovno osudio zbog ogluhe,⁴³ pa je pisao dva dana poslije iz Požuna Čazmanskom kaptolu da pozove iste plemiće pred njega u siječnju sljedeće, 1435., godine.⁴⁴ Dakako, kao i u prethodnim slučajevima, zastupnik grada pokazao je kralju vjerodajnice Hermana Celjskog.

Vjerodajnice Hermana Celjskog spominju se u studenom 1429. u Požunu kada ih je prezentirao literat Toma iz Gregurovca u ime Elizabete iz Zobočine i Kate i Klare od Jakopovca u sporu protiv grada Varaždina.⁴⁵ Kralj je ponovno pisao iz Požuna 13. ožujka 1435. Čazmanskom kaptolu da pred njega pozovu Katicu i Klaru od Jakopovca, dok je zastupnik Varaždina, pokazao u kraljevoj nazočnosti vjerodajnice Hermana Celjskog i Čazmanskog kaptola oko pozivanja na sud navedenih plemkinja.⁴⁶

Literat Jakov iz Brestovca pokazao je tri puta prije pred kraljem Žigmundom 1429. u Požunu vjerodajnice Hermana Celjskog, zastupajući grad Varaždin i njegove posjedovne interese. U prvom slučaju radi se o sporu s plemićima od Bartolovca,⁴⁷ u drugom o grebanskim plemićima⁴⁸ te u trećem o sporu s obitelji Herkfi od Zajezde.⁴⁹

Sljedeći spor koji se dogodio između grada Varaždina i njegovih susjeda bio je pitanje granice između posjeda – točnije, pitanje reambulacije posjeda između Varaždina i Toplica, kao jednog od posjeda Zagrebačkog kaptola, jer su kaptolski ljudi

³⁹ MHCV 1, dok. 82, str. 97-98.

⁴⁰ MHCV 1, dok. 83, str. 99.

⁴¹ MHCV 1, dok. 87, str. 102-103.

⁴² MHCV 1, dok. 56, str. 70.

⁴³ MHCV 1, dok. 96, str. 114.

⁴⁴ MHCV 1, dok. 97, str. 115-119.

⁴⁵ MHCV 1, dok. 64, str. 79.

⁴⁶ MHCV 1, dok. 105, str. 129-131.

⁴⁷ MHCV 1, dok. 65, str. 80. Spor s plemićima od Bartolovca trajao je još u 1435. kada je kralj Žigmund pisao Čazmanskom kaptolu da se oni pozovu ispred njega na sud protiv Varaždina (MHCV 1, dok. 104, str. 124-129).

⁴⁸ MHCV 1, dok. 66, str. 80-81.

⁴⁹ MHCV 1, dok. 67, str. 81-82.

tvrdili da je grad okupirao neke od posjeda koji su pripadali Toplicama pa je određeno kojim će točno područjem ići granica, te je to i opisano u samom dokumentu.⁵⁰

Značajan je dokument kojeg kralj Žigmund šalje iz Trnave 29. lipnja 1435., a u kojem se izlistavaju svi plemići s kojima je grad Varaždin u tome trenutku vodio sporove. Oni se pozivaju da se pojave pred Čazmanskim kaptolom, dok se on ne vrati na područje kraljevstva. Radi se o već spomenutim plemićima, odnosno plemkinjama od Jakopovca, od Bartolovca, ludbreškim i grebenskim plemićima i plemićima od Zajezde.⁵¹ Iz 12. listopada 1435. dolazi nam zanimljiv podatak u vezi parnica i isprava grada Varaždina oko raznih parnica. Naime, Herman Celjski potvrđuje da je Grgur, literat i građanin Varaždina, protestirao pred njim, jer je u kući literata Danijela, varaždinskog prisežnika i bilježnika, izgorjelo nekoliko isprava, među kojima su navedene i vjerodajnice.⁵² Zanimljivo je da je isprava izdana u Križevcima dan prije smrti Hermana II. Celjskog.⁵³ Očito je da je razlog tih iskaza bio povezan s grupnom tužbom protiv grada. Jednako je tako riješio probleme grada s južnim i jugozapadnim i kralj Albert Habusbuški (nakon smrti kralja Žigmunda Luksemburškog i Hermana Celjskog) određivši da se spor riješi dvobojem zakazanim za 7. studenoga 1438. u Budimu.⁵⁴ Ipak, dvoboj je odgođen za oktavu blagdana sv. Mihovila 1439., a zanimljiv je podatak da se navodi da je Fridrih II. Celjski držao u svom zatočeništvu i dvojicu tužitelja, Ladislava i Jurja, sinove Herka od Zajezde.⁵⁵ Bilo kako bilo, i Ulrik II. Celjski, Fridrihov sin, spominje se u vezi sporova koje je grad Varaždin vodio oko međa sa svojim susjedima. Stoga je vjerojatno da su te, već spomenute svađe, razlog zbog kojeg Ulrik II. Celjski prepisuje u Varaždinu u ožujku 1442. ispravu kralja Andrije II. Arpadovića iz 1209. kojom je grad dobio povlastice slobodnog kraljevskog grada.⁵⁶ Skoro godinu dana kasnije, izdaje i ispravu kojom potvrđuje da su njegovi službenici povratili i uveli grad Varaždin u vlasništvo sela i posjeda koji su im pripadali od davnina.⁵⁷ Očito se nakon tog razdoblje stanje ipak malo konsolidiralo, jer u Varaždinu 1448. Ulrik Celjski, kao slavonski ban, daje gradu pravo slobodnog godišnjeg sajma u oktavi blagdana sv. Jakova, na mjestu u gradu koje

⁵⁰ MHCV 1, dok. 91, str. 106-111.

⁵¹ MHCV 1, dok. 108, str. 134-137.

⁵² MHCV 1, dok. 114, str. 142-143.

⁵³ Usp. Pál Engel, *Magyar középkori adattár. Középkori magyar genealógia* [Ugarska srednjovjekovna baza. Srednjovjekovne ugarske genealogije], CD-ROM, Budapest 2001., sub voce: Ciliei. O razmatranjima oko točnog datuma smrti Hermana II. Celjskog vidi i: Klaić, *Zadnji knezi Celjski*, str. 61-62.

⁵⁴ MHCV 1, dok. 124, str. 154-156.

⁵⁵ MHCV 1, dok. 128, str. 159.

⁵⁶ U opisima međa direktno se spominju Toplice i Greben, ali ostale posjede koji se spominju u raznim građanskim sporovima teže je otkriti jer se određuju u odnosu na riječice, stabla sa znakovima križa, brdima i zemljama koje se definiraju prema vlasniku iz 13. stoljeća. Usp. MHCV 1, dok. 130, str. 160-163.

⁵⁷ MHCV 1, dok. 131, str. 163-164.

se naziva Ciglenice (*Cziglenicze vocato*), te će tada svi ljudi i dobra uživati zaštitu, kako njih tako i njihovih službenika.⁵⁸

Nakon smrti Fridriha II. Celjskog 1454. i njegovog sina Ulrika II. Celjskog 1456. kod Beograda,⁵⁹ njihove prerogative preuzela je Ulrikova udovica Katarina Branković.⁶⁰ Čini se da je u tom razdoblju ponovno započelo problematično razdoblje, jer se navodi da kralj Ladislav V. nalaže varaždinskom županu i plemićkim sucima (*iudices nobilium comitatus de Varasd*) da ne smiju suditi gradu Varaždinu u parnicama sa susjednim plemićima jer oni podliježu palatinskom sudu na kraljevskom dvoru.⁶¹ U navedenoj ispravi se poimence spominje samo dosuđeni im posjed Kneginjec. Ipak, iz drugih dokumenata vidljivo je da problemi s Kneginjecem nisu bili jedini jer se, primjerice, varaždinska općina spori i s plemićima od Bartolovca 1458.⁶² ili 1461. s plemićima od Zajezde.⁶³ U svakom slučaju, daljnji sporovi premašuju okvire i tematiku ovog rada jer su povezani s razdoblje Katarine Branković te potom Vitovaca u gospodarenju Zagorskim kneštvom.

Za ostale utvrde, potrebno je spomenuti da u razdoblju Celjskih imamo jedva nekoliko spomena. Potrebno je naglasiti da je utvrda Kamenica izgrađena upravo u razdoblju grofova Celjskih, dok su ostale utvrde vukle kontinuitet iz ranijeg razdoblja.⁶⁴ Neke se ipak, s druge strane, kao primjerice Vrbovec, navode kao razrušene utvrde upravo u istom razdoblju, ali razlog rušenja nije poznat.⁶⁵ Saznajemo i da se sredinom 15. stoljeća iz posjeda utvrde Belec izdvojio posjed Borkovec (*Borkovec a castro*

⁵⁸ MHCV 1, dok. 132, str. 165-166. Vidi i: Klaić, *Zadnji knezi Celjski*, str. 65.

⁵⁹ Zanimljivo je da su grofovi Celjski imali svoju obiteljsku grobnicu u franjevačkoj crkvi u Celju koju je dao sagraditi Fridrik I. te su ondje pokopani i Fridrik II. i Ulrik II., dok je Herman II. pokopan u samostanskoj crkvi u Pleterju (vidi više u: Zvonka Zupanič Slavec, *Družinska povezanost grofov Celjskih. Identifikacijska in epigenetska raziskava njihov lobanj*, Ljubljana 2002., str. 85-88). Što se tiče samog pogreba Ulrika II., kronika Celjskih navodi da su nakon što je kneginja Katarina položila svoju žrtveni dar na grob, učinili to i mnogi vitezovi i službenici (*viel ritter und knechte* – prema Klaić, *Zadnji knezi Celjski*, str. 105), vjerojatno su među njima bili i grofovi familijari njemačkog porijekla iz Zagorskog kneštva, zbog fizičke blizine njihove utvrde u Celju.

⁶⁰ Direktnu potvrdu vidimo u nešto kasnijem nalogu kralja Matijaša Korvina kojim on nalaže kneginji Katarini da se pobrine da građani Varaždina snose gradske terete vezane uz nekretnine koje posjeduju u gradu (MHCV 1, dok. 140, str. 174) te da kaštelani varaždinske utvrde ne smiju siliti grad na neka podavanja (MHCV 1, dok. 141, str. 174-175).

⁶¹ MHCV 1, dok. 138, str. 171-173.

⁶² MHCV 1, dok. 139, str. 173.

⁶³ MHCV 1, dok. 148, str. 181, dok. 161, str. 193-194.

⁶⁴ Usp. primjerice: Engel, *Magyarország világi archontológiája*, sv. 1, str. 335.

⁶⁵ Potrebno je ujedno spomenuti da je to jedina utvrda koja se spominje kao porušena na području Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva, a Damir Karbić smatra da stupanj devastacije nije mogao biti velik jer je utvrda nakon izumiranja Celjskih još neko vrijeme u upotrebi. Vidi više: Karbić, *Povijesni podaci o burgu Vrbovcu*, str. 212-213.

Bellec sequestrata), u blizini posjeda Zlatara, koji je darovan Grguru Fodroveczu.⁶⁶ Istovremeno se Zlatar spominje kao posjed pod utvrdom Oštrc (*Zlatar sub Ostercz*).⁶⁷ Iz predaje poznato je da je Mirkovec bio lovački dvor grofova Celjskih, ali o tome nema povijesnih dokaza.⁶⁸

Situacija s utvrdom Lepoglava je drugačija jer je ostalo sačuvano nekoliko njezinih spomena za vrijeme grofova Celjskih zbog povezanosti s pavlinskim samostanom. Prema kronici Celjskih smatra se da je negdje oko 1400. Herman II. Celjski dao sagraditi lepoglavski samostan koristeći materijal od njihove porušene lepoglavske utvrde.⁶⁹ U kasnijoj ispravi Ulrika II. Celjskog imamo i direktnu potvrdu da je Herman doista osnovao taj pavlini samostan.⁷⁰ Ostale su nam sačuvane isprave kojim je Fridrik II. Celjski, Hermanov sin i otac Ulrika II., bogato obdario samostan. Direktni spomen nalazimo u ispravi iz 1451. kojom Fridrik II. daje pavlinskom samostanu u Lepoglavi pravo na ubiranje nameta na vinograde zvano *pergerecht*.⁷¹ Posredno iz isprave Ulrika II. saznajemo i da je darovao samostanu posjede Gredu Maruševečku,⁷² koja je bila u pripadnosti utvrde Krapine, kmetska selišta u istoj Lepoglavi i posjede Sestranec,⁷³ Očura Lepoglavska,⁷⁴ Juranščina⁷⁵ i Vulišinec,⁷⁶ koji su se nalazili na području Zagorskog kneštva u Varaždinskoj županiji.⁷⁷ Sam Ulrik II. darovao je 1455.

⁶⁶ Szabo, Spomenici kotara Krapina i Zlatar, str. 199.

⁶⁷ Szabo, Spomenici kotara Krapina i Zlatar, str. 198.

⁶⁸ Szabo, Spomenici kotara Krapina i Zlatar, str. 124; Szabo, *Kroz Hrvatsko Zagorje*, str. 47.

⁶⁹ Preuzeto prema: Szabo, *Kroz Hrvatsko Zagorje*, str. 97.

⁷⁰ Vidi bilj. 77.

⁷¹ HDA, AP, Lepoglava, fasc. 1, br. 17. Za mađarski regist vidi: Elemér Mályusz, A Szlavoniai és Horvátországi középkori pálos kolostorok oklevelei az Orsz. levéltárban [Isprave srednjovjekovnih slavonskih i hrvatskih pavlinskih samostana u Državnom arhivu], *Levéltári Közlemények*, sv. 3, Budapest 1925., dok. 33, str. 142. Riječ je o porezu na vinograde koji se u izvorima nalazi pod inačicama riječi: *deductio iuris montani*, *bergregister*, *registum iuris montani*, *iur montanum liberae* i drugo. Da je riječ o istom nametu svjedoči naziv iz isprave: *iura montana quod vulgariter pergereht dicitur* (MOL DL 998). Usp. više u: Hans Reutter, Beiträge zum südmährischen Weinbergrecht, *Zeitschrift des deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens*, sv. 26, Brno 1924, str. 124-140; Jiří L. Bílý, *Ius Montium*, sv. 1-3, Olomouc, 2003.

⁷² Heller, CV, str. 54-55.

⁷³ Heller, CV, str. 151.

⁷⁴ Heller, CV, str. 116.

⁷⁵ Heller, CV, str. 71.

⁷⁶ Heller, CV, str. 182.

⁷⁷ HDA, AP, Lepoglava, fasc. 1, br. 19. Za mađarski regist vidi: Mályusz, A Szlavoniai és Horvátországi, dok. 36, str. 143. Godine 1455. kada Ulrik II. izdaje ispravu, kralj Ladislav V. potvrdio je darovanje navedenih sela pavlinskom samostanu (HDA, AP, Lepoglava, fasc. 1, br. 19. Za mađarski regist vidi: Mályusz, A Szlavoniai és Horvátországi, dok. 37, str. 143).

lepoglavskom samostanu sela Gregurovec,⁷⁸ *Krepyznich* i Kuzminec,⁷⁹ pripadajuća utvrdi Lepoglava koju su Celjski imali u svom posjedu.⁸⁰ Nažalost, drugo selo nemoguće je pobliže definirati, iako znamo da je trebalo biti negdje u okolici tvrdog grada Lepoglave.⁸¹ I u samoj samostanskoj crkvi vidljivo je koliko su važnost Celjski imali za pavline u Lepoglavi jer se isključivo njihovi grbovi nalaze u svetištu, lađama i na zaglavnom kamenju.⁸²

Nešto više podataka imamo o njihovim službenicima u tim utvrdama čime dolazimo do sljedeće teme ovog rada – Nijemcima u službi grofova Celjskih na području Zagorskog kneštva.⁸³

* * *

Drugi stupanj koji pokazuje načine integracije grofova Celjskih u zagorsko društvo jest i klijentelski sustav. *Omnibus et singulis fidelibus nostris dilectis capitaneis, vicecapitaneis, castellanis, officialibus, iudicibus, allisque subditis nostris* citat je iz isprave kojom Ulrik II. Celjski izlistava trgovačke i sajmene povlastice grada Varaždina, a ovdje nam je zanimljiv jer tu ispravu izdaje grof Celjski osobno te oslikava koje kategorije svojih službenika i sam percipira kao važne i potrebne istaknuti. Radi se o kapetanima, zamjenicima kapetana, kaštelanima, službenicima, sucima i drugim podanicima.⁸⁴ Obično se za njih sve navodi da su oni familijari (*familiaris*) što je ujedno najčešći i općenitiji termin za službenika nekog od grofova Celjskih.⁸⁵ No, u stranoj historiografiji spominju se i službenici pod nazivom klijenata.⁸⁶ Zanimljivo je za istaknuti da se i u slučaju grofova Celjskih spominju klijenti na samom kraju Žigmundove vladavine, kao jedni od službenika utvrde pod terminima *clientibus*,

⁷⁸ Heller, CV, str. 55.

⁷⁹ Heller, CV, str. 93.

⁸⁰ HDA, AP, Lepoglava, fasc. 1, br. 20. Za mađarski regist vidi: Mályusz, A Szlavoniai és Horvátországi, dok. 39, str. 144. U siječnju 1456. Zagrebački kaptol izvještava o uvođenju u posjed i određivanju granica darovanog (HDA, AP, Lepoglava, fasc. 1, br. 22. Za mađarski regist vidi: Mályusz, A Szlavoniai és Horvátországi, str. 144-147).

⁸¹ Pál Engel, *Magyarország a középkor végén* [Ugarska u kasnom srednjem vijeku], CD-ROM, Budapest 2001., sub vocibus: Lepoglava.

⁸² Szabo, *Kroz Hrvatsko Zagorje*, str. 98.

⁸³ Neke službenike Celjskih na području Zagorskog kneštva ukratko je obradila Nada Klaić (*Zadnji knezi Celjski*, str. 32-33, 65, 110-112), te uspjela rekonstruirati ime magistra Grebyngera kao Konrad, što sam preuzela u ovom radu.

⁸⁴ Usp. MHCV 1, dok. 132, str. 165-166.

⁸⁵ Za pitanje terminologije i razlikovanja unutar službeničke strukture usp., primjerice: Damir Karbić, "Familiars of the Šubići". Neapolitan Influence on the Origin of the Institution of Familiaritas in the Medieval Hungary, u: *La noblesse dans les territoires Angevins à la fin du Moyen Âge*, ur. Noël Coulet – Jean-Michel Matz, Rome 2000., str. 131-147.

⁸⁶ Vidi više o tome u: Susan Reynolds, *Fiefs and Vassals: the medieval evidence reinterpreted*, Oxford 1994.

*populis et iobagionibus.*⁸⁷ U ovome trenutku nema više podataka za šire zaključke oko promjene ili korištenja terminologije u vezi sustava službenika, ali zanimljivo je da se u do sada pregledanim dokumentima to spominje prvi put. Buduće analize pokazat će bolje rezultate, posebice kada se obradi cijela struktura klijentele grofova Celjskih.

Kao središte kneštva, što je već spomenuto, izdvaja se Varaždin. Stoga, nije neobično da i u slučaju službenika grofova Celjskih njemačkog porijekla, imamo najviše podataka o službenicima koji su povezani uz varaždinsku utvrdu. Za vrijeme Hermana Celjskog, i nedugo nakon dobivanja darovnice za Varaždin i cijelo Zagorsko kneštvo, već 1398. spominje se Poppel Weitenstein kao varaždinski župan (*comes Varasdiensis*) u ispravi koju sam izdaje, a čiji sadržaj otkriva da je riječ o protestu kojeg su učinili pred njim, njegovim upravnim aparatom i topličkim županom plemići od Jalžabeta zbog nezakonitog zadržavanja šuma i zemalja koje je proveo Zagrebački kaptol.⁸⁸ To ne začuđuje jer se posjed Jalžabet nalazio u blizini topličkog vlastelinstva, jugoistočno od Varaždina.⁸⁹ Osim njega, drugog varaždinskog župana njemačkog porijekla nalazimo u razdoblju 1425.-1434. godine.⁹⁰ Riječ je o Stjepanu Kuchingeru iz Batine⁹¹ koji 1425. kao varaždinski župan izdaje ispravu u kojoj plemići iz Mirkovca zabranjuju nezakonito držanje udjela u posjedu Mirkovcu koje su učinili neki njihovi rodaci.⁹² Sljedeći njegov spomen imamo iz 1431. kada su pred njim plemići Herkfiji od Zajezde uložili prigovor zbog nezakonitog darovanja njihovih udjela u posjedu što ga je učinio kralj Žigmund. Ispravu je izdao u Varaždinu.⁹³ Posljednji spomen Stjepana Kuhingera kao varaždinskog župana imamo iz listopada 1434. kada je Antun, sin Tome od Šemovca, darovao svojoj kćeri Kati, udanoj za Antuna iz Velikog Kalnika, jedno kmetsko selište na svom udjelu u istom posjedu.⁹⁴ Osim što se spominje kao varaždinski župan, 1435. Stjepan Kuhinger se navodi i kao *homo fidedignus* Čazmanskog kaptola prilikom istraživanja stanja na terenu u sporovima koje je grad Varaždin imao sa svojim susjedima.⁹⁵ Zadnji spomen Stjepana Kuhingera kojeg imamo u izvorima potječe iz 1447. kada je darovao crkvi sv. Jakova dio svog

⁸⁷ AHAZU, D-X-53.

⁸⁸ *Poppel de Waytinstain comes Warosdiensis* (MOL DL 68687). Za mađarski regist videti: Elemér Mályusz et al., *Zsigmondkori oklevéltár*, sv. 1, Budapest 1951., str. 589-590.

⁸⁹ Usp. Engel, *Magyarország a középkor végén*, sub vocibus: Varasd i Toplica; Heller, CV, str. 67-68.

⁹⁰ Engel, *Magyarország világi archontológiája*, Budapest 1996., str. 224.

⁹¹ Stjepan Kuchinger prvo je vršio funkciju Zagrebačkog župana, a kako će biti kasnije spomenuto, svoj plemićki pridjevak preuzeo je od svoje supruge Elizabete. Usp. Klaić, *Zadnji knezi Celjski*, str. 111.

⁹² *Nos Stephanus Kuchinger de Bathyna comes Warosdyensis* (AHAZU, D-IX-37).

⁹³ MHCV 1, dok. 93, str. 112.

⁹⁴ *Nos Stephanus Kuhnyger de Bathyna comes ac iudices nobilium comitatus Warosdiensis* (AHAZU, D-X-26).

⁹⁵ MHCV 1, dok. 108, str. 134-137.

posjeda Batine (koji se navodi i kao *possessio* i kao *oppidum*).⁹⁶ Treći varaždinski župan njemačkog porijekla spominje se iz razdoblja Fridrika II. i Ulrika II. Celjskog. Radi se o Žigmundu Hanchyharu iz Bednje koji se spominje kao župan u razdoblju od 1437. do 1440. godine. Znamo da je on vršio tu dužnost u prosincu 1437. kada je prenio vijesti Fridriku II. Celjskom o neslaganju njihovog medvedgradskog kapetana Vilhelma i grada Zagreba.⁹⁷ Zanimljiviji nam ipak podatak donosi 1440. u ispravi koju izdaje te u kojoj se navodi da Ivan Trisel zalaže svoje udijele u posjedu Bartolovec Jurju Zawraru, kaštelanu Čakovca (Zaladska županija), za 100 ugarskih florena.⁹⁸ Moguće je da je Žigmund Hanchyhar obnašao tu dužnost i ranije, jer je direktno naslijedio Stjepana Kuhingera koji se zadnji put na toj funkciji spominje u listopadu 1434. godine. Isto kao i svoj predšasnik, Hanchyhar se spominje sa svojim plemićkim predikatom *de Bednya*, koja je bila na području Zagorskog kneštva. Zanimljivo je ovdje još ukazati na činjenicu da se radilo o dvojici pripadnika njemačke etničke skupine koji su na područje Zagorskog kneštva dospjeli zahvaljujući svojoj službi kod grofova Celjskih te se ondje i nastanili na trajnijoj bazi. Posljednji varaždinski župan bio je Juraj Piers koji je ujedno obnašao i dužnost trakošćanskog kaštelana.⁹⁹ On se spominje kao izdavač isprave 1448. u kojoj se Ivan Trisel iz Jakopovca spori s Martinom Zerdićem, građaninom Varaždina oko posjeda Obreša.¹⁰⁰ Očito je i Juraj Piers bio još jedan od službenika Celjskih koji su se trajno nastanili na području Zagorskog kneštva, budući da se 1471. spominje njegovu obitelj, točnije Elizabeta, uduvica Jurja iz Zobočine, i njihova kćer Doroteja.¹⁰¹

Osim na razini županije, Nijemci se spominju i kao kaštelani tvrdih gradova pod grofovima Celjskim. Nažalost, poimence se spominju samo u nekoliko slučajeva tijekom čak pedesetak godina vlasti grofova Celjskih na tome području. Posebno je

⁹⁶ Potrebno je naglasiti da se Batina još od 1430., kada je bila u posjedu obitelji Kuhinger, spominje kao *oppidum*, jer tada dobiva sajmove na dan sv. Jakova i dan sv. Mihovila. Usp. Szabo, Spomenici kotara Krapina i Zlatar, str. 201. Do njezinog posjeda župan Kuchinger je došao ženidbom za Elizabetu iz Batine (Klaić, *Zadnji knezi Celjski*, str. 111). Nije neobično da došljaci u neku zajednicu preuzimaju plemićke pridjevke svojih supruga jer se time lakše integriraju u lokalnu zajednicu. To se jasno vidi i u slučajevima, primjerice, Matije Magdalenića ili Benedikta Krupića u Turapolju. Usp. Ivan Jurković, Raseljena plemićka obitelj za osmanske ugroze: primjer Berislavića *de Werbreka de Mala Mlaka* (Dio prvi – Stjepan Berislavić Vrhrički i Malomlački), *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* (dalje: *Zbornik OPZ HAZU*), sv. 20, Zagreb 2002., str. 142; Suzana Miljan, Plemićka obitelj Krupić iz Velike Mlake u 15. i 16. stoljeću, *Zbornik OPZ HAZU*, sv. 29, Zagreb 2011., str. 87-93.

⁹⁷ MHCZ 2, dok. 107, str. 134-135.

⁹⁸ *Nos Sigismundus Hanchyhar de Bednya comes [Warasdiensis]* (MOL DL 103593).

⁹⁹ Juraj Piers djelovao je i kao kapetan Ulrika II. Celjskog na području Zagreba 1445. godine (usp. Klaić, *Zadnji knezi Celjski*, str. 83). Budući da je jedan od rijetkim pojedinaca koji su vršili više službi za grofove Celjske, logično je za pretpostaviti da je ulazio u uži krug klijentele i osobe od povjerenja.

¹⁰⁰ *Nos Georgius Pyers castellanus de Trakoscan necnon comes comitatus Warosdiensis* (MOL DL 100588).

¹⁰¹ MHCV 1, dok. 181, str. 223-224.

zanimljiva situacija tvrdog grada Cesargrada, čije je srednjovjekovno njemačko ime bilo Kaiserberg.¹⁰² Kao kaštelan iz vremena Ulrika II. spominje se 1456. Andrija Baumkircher od Schlaininga (na području današnjeg Gradišća).¹⁰³ Nakon smrti Hermana Celjskog doživio je društveni uspon jer je 1457. dobio, između ostalog, i vlasništvo nad tvrdom gradom Cesargradom.¹⁰⁴

U tvrdom gradu Loboru imamo spomen samo jednog kaštelana općenito, ali i tu se radi o pripadniku njemačke etničke skupine. Tako se 1443. kao kaštelan i familijar Ulrika II. Celjskog spominje stanoviti Hans.¹⁰⁵ Spominje se i u dokumentu iz 1445. kada ga grof izvještava, između ostalih, da je darovao lepoglavskom samostanu nekoliko sela pripadajućih utvrdi Lepoglava koju su Celjski imali u svom posjedu.¹⁰⁶ Nažalost, za utvrdnu Lepoglavu nemamo spomen niti jednog kaštelana, ali u tvrdom gradu Vrbovcu imamo identičnu situaciju kao u Loboru, jer se kao kaštelan Fridrika i Ulrika II. spominje samo stanoviti Enderlin u ispravi iz 1437. godine kada se spominje da je sa svojim ljudima, službenicima Celjskih, nezakonito okupirao posjed *Zenthdomankus* obitelji Konjskih. Tada su zadržali vinograd do berbe, sjekli su drva i pokupili padavanja seljaka.¹⁰⁷

Osim navedenih utvrda, za ovo istraživanje zanimljiv je i slučaj Vinice jer nam otkriva identitet viničkog kaštelana i familijara Bernharda zvanog Sax 1443. g. kao čovjeka Ulrika II. Celjskog. On se spominje u slučaju kada je kao jedan od posebnih izaslanika dvora Ulrika II. Celjskog (*de curia nostra specialiter deputatos*) posvjedočio da su gradu Varaždinu vraćeni posjedi oko kojih su se sporili dugi niz godina.¹⁰⁸ Vrlo je vjerojatno da je, kako je Nada Klaić pretpostavila, riječ o već spomenutom Bernhardu Grebyngeru,¹⁰⁹ koji se nekoliko godina kasnije, 1449., pojavljuje na Zagrebačkom

¹⁰² Usp. bilj. 13.

¹⁰³ Kao kaštelan Ulrika II. javlja se i u Požunu i Schaningu. Usp. Engel, *Magyarország világi archontológiája*, sv. 1, str. 396, 421.

¹⁰⁴ O tome vidi u: Franz von Krones, Die Baumkircher. Geschichtliche Untersuchungen, *Archiv für österreichische Geschichte*, sv. 91, Graz 1902., str. 586. Osim toga, iz izvora su poznati i njegovi sinovi Juraj i Vilim od kojih je posljednji zadobio čak barunski položaj. Juraj je bio oženjen Margaretom Stubenberg pa je vlasništvo nad Cesargradom prešlo na njezinu obitelj (kako se navodi u ispravi, zbog rodbinske veze), točnije u ruke Gašpara i Baltazara Stubenberga, u čijem je vlasništvu tvrdi grad i ostao do sredine 16. stoljeća. Obje su obitelji, i Baumkirchneri i Stubenbergi njemačkog porijekla, a naravno je i da su njihovo službenici bili pripadnici njemačke etničke skupine. Budući da njihova raščlamba prelazi kronološke okvire ovog rada željela bih samo ovdje istaknuti primjer Ivana Faygeta, kaštelana Gašpara Stubenberga (HDA, DMV, br. 737).

¹⁰⁵ *Iohanni castellano de Lobor* (Zichy 9, dok. 58, str. 57-58).

¹⁰⁶ *Iohanni castellano nostro in Lobor* (HDA, AP, Lepoglava, fasc. 1, br. 20). Zanimljivo je ipak za istaknuti da ga Pál Engel navodi njemačkom inačicom toga imena (usp. Engel, *Magyarország világi archontológiája*, sv. 1, str. 362).

¹⁰⁷ *Enderlyn castellano ipsorum per ipsos in castro eorum Wyuar aliter Nysinpak vocato* (AHAZU, D-X-53).

¹⁰⁸ MHCV 1, dok. 131, str. 163-164.

¹⁰⁹ Klaić, *Zadnji knezi Celjski*, str. 75.

Gradecu kao dvorskih službenik Ulrika II. Celjskog.¹¹⁰ Zbog istog prezimena, sasvim je jasno da su Konrad (kancelar Hermana II. Celjskog) i Bernhard Grebynger u bliskom krvnom srodstvu, a budući da se potonji javlja čak dvadeset godina poslije prvog, vjerojatno je riječ o ocu i sinu, koji su služili grofove Celjske.

Potrebno je još jednom spomenuti Jurja Piersa kao kaštelana Trakošćana, što je ujedno i posljednji službenik koji se u izvorima navodi kao kaštelan neke od utvrda grofova Celjskih.¹¹¹ Nažalost, to je ujedno i posljednji tvrdi grad u kojem u ovome trenutku nalazimo spomenute pojedince njemačkog porijekla kako izgrađuju mrežu kaštelana familijara grofova Celjskih, dok u ostalim gradovima (Beli, Belcu, Kamenici, Lepoglavi i Oštrcu) u do sada pregledanim izvorima ne saznajemo za ikakve službenike Celjskih, ali je jasno da su oni morali postojati.

Iz izvora saznajemo i za druge kategorije službenika Celjskih. U tvrdom gradu Krapini imamo za vremena Fridrika II. i Ulrika II. Celjskog spomen njihovog familijara koji je obnašao dužnost kapetana, a njemačkog je porijekla. Riječ je o Akaciju Mindorferu koji se u izvorima 1445. naziva kao *vnserum haubtmann in Seger*,¹¹² a 1448. *capitaneo nostro in Crappina*.¹¹³ Titulu istoga kapetana Zagorja, nosio je osamnaest godina ranije Ivan Werburch.¹¹⁴ Navođenje potonjeg isto kao kapetana Zagorja ukazuje na činjenicu da se vjerojatno radilo o kapetanu cijelog kneštva, kao i u slučaju Akaciju Mindordera, ali budući da je sjedište kneštva bilo u Krapini, ponekad u izvorima ne nailazimo na razlikovanje te dvije stvari. Osim toga, za još jednog Nijemca, Andriju Kreigera, pretpostavlja se da je bio kapetan Ulrika II. u Kostelu. Tu je pretpostavku iznio Pál Engel, jer je Kreig spomenut u ispravi kojom dobiva istu utvrd u zalog od kralja Matijaša Korvina 1458. godine. Naglašeno je da je do zaloga došlo zbog njegovih viteških uspjeha prilikom uspješnog zauzimanja nekih kraljevskih utvrda dok je obnašao dužnost kraljevskog kapetana.¹¹⁵

Osim kaštelana i kapetana, iz vrela se mogu navesti i kancelari dvora Ulrika II. Celjskog. Riječ je ponovno većinom o pripadnicima njemačke etničke skupine.

¹¹⁰ Klaić, *Zadnji knezi Celjski*, str. 111.

¹¹¹ MOL DL 100588.

¹¹² *Wir Fridreich von Gots gnaden Graff zu Cili, zu Ortemburg vnd in Seger et cetera schaffen mit die vnserum getrewen Achaczzen Mindorffer vnserum haubtmann im Seger daz die vnserum getrewen Jorgen Olsl zwanizik markh phening von dem Stewrgelt das der Herkowitsth von den Edellewth zu die nidergelegt hat gebest die wir im zu Zerning hinein in die Syrsty gegebn haben das maynnen wir. Graf zu Cilie an Montag nach dem Newen Jar anno Domini et cetra xlv* (NAZ, KAZ, ALC, II, br. 74). Ovom prilikom zahvaljujem Vedranu Klaužeru jer mi je ustupio tekst transkripcije koja se donosi u cjelosti jer je napisana njemačkim jezikom.

¹¹³ HDA, AP, Lepoglava, fasc. 1, br. 20. Za mađarski regist vidi: Mályusz, A Szlavoniai és Horvátország, dok. 39, str. 144.

¹¹⁴ MHCV 1, dok. 82, str. 92-93.

¹¹⁵ Usp. Engel, *Magyarország világi archontológiája*, sv. 1, str. 347.

Za vrijeme Hermana II. Celjskog tu se radilo o već spomenutom magistru Konradu Grebyngeru. U istoj se ispravi iz 1421. spominje i kancelar dvora Hermana Celjskog (*cancellarius spectabilis Hermani Cylie et Zagorie comitis*), također pripadnik njemačke etničke skupine imena Ivan (Hans) Mesenrayter.¹¹⁶ Spominje se i u ispravi iz 1430., ali samo kao magistar Ivan, kancelar Hermana Celjskog, koji je kao zastupnik varaždinske općine došao pred kralja Žigmunda prepisati neke isprave koje su se koristile u sporovima oko posjeda na koje je grad polagao prava, na južnoj i jugoistočnoj granici.¹¹⁷ Još jedan kancelar dvora Hermana Celjskog poznat nam je iz izvora, a radi se ponovno o pripadniku njemačke etničke skupine. Tako se 1430. spominje Wolfgang, sudac i građanin Varaždina, koji je ujedno bio i kancelar, a u sporu je vršio funkciju arbitra u već spomenutim sporovima oko međa posjeda u pripadnosti grada.¹¹⁸ Na stanoviti se način ovdje ističe Juraj Zawrar, kaštelan Čakovca (u srednjovjekovnoj Zaladskoj županiji) koji je već spomenut jer je od Ivana Trisela 1440. uzeo u zalog posjed Bartolovec koji se nalazio na području Zagorskog kneštva.¹¹⁹ Time je ušao u predmet razmatranja ovog rada, budući da je inače obnašao funkciju kaštelana utvrde, koju jesu doduše Celjski držali u svojim rukama, ali koja se nije nalazila na području Varaždinske županije. Ipak, 1443. dobio je Juraj Zawar dvorsku funkciju kancelara Ulrika II. Celjskog.¹²⁰ Naposljetku, spominje se ponovno 1444. kada Ulrik II. ponovno potvrđuje držanje Bartolovca u rukama Jurja Zawara (*capitaneo seu castellano nostro de Chaktornya*), dok se ne isplati 100 zlatnih florena za koliko je posjed uzet u zalog.¹²¹

Posljednja kategorija službenika njemačkog porijekla koja će se ovdje razmatrati skriva se pod širokim pojmom familijara. Dakako da je to najčešći termin pod kojim se skrivaju službenici grofova, i plemića i magnata cijele Slavonije općenito, ali ovdje se navode samo oni koji su poimence spomenuti samo kao familijari, bez odrednice jesu li uz to obnašali još neku funkciju unutar klijentelske strukture grofova Celjskih. Od pripadnika njemačke etničke skupine imamo samo dvojicu već spomenutih familijara – Grgura Dienstela 1443. kao jednog od izaslanika Ulrika II. Celjskog¹²² i Jorgena Olsla koji se 1445. navodi kao *vnserum getrewen*.¹²³

Prije zaključnih razmatranja potrebno je još kratko osvrnuti na dvojicu pripadnika njemačke etničke skupine – Ivana Trisla i Fridrika Stooza. Već je nekoliko puta u

¹¹⁶ MHCV 1, dok. 52, str. 63-64.

¹¹⁷ MHCV 1, dok. 81, str. 95-97.

¹¹⁸ MHCV 1, dok. 82, str. 92-93.

¹¹⁹ MOL DL 103593.

¹²⁰ *Fideles nostros egregios Georgium Sawr dictum nunc curie nostre magistrum* (MHCV 1, dok. 131, str. 163-164).

¹²¹ MOL DL 13674.

¹²² MHCV 1, dok. 131, str. 163-164.

¹²³ NAZ, KAZ, ALC, II, br. 74.

tekstu navedeno da se Ivan Trisl *de Zenthjacab alias Lotenberg* spominjao u vezi s transakcijama nekih posjeda u Zagorskom kneštvu. Potrebno je naglasiti da je osim očito svog središnjeg posjeda prema kojem se referira, Jakopovca, držao u svojim rukama udijele u posjedu Bartolovcu vrijedne 100 zlatnih florena koje je potom 1440. založio,¹²⁴ a kralj je 1444. i potvrdio transakciju.¹²⁵ Osim toga, očito je imao i udijele u posjedu pod nazivom Obreš jer se spominje 1448. dogovaranje između njega i jednog građanina Varaždina.¹²⁶ Potrebno je naglasiti da se u ovom dokumentu Ivan Trisel određuje samo prema svojem posjedu Jakopovcu u Zagorskom kneštvu, a ne više prema Lotenburgu (u pokrajini Baden-Württemberg). Sljedeći spomen Trisla potječe tek iz 1459. kada saznajemo da je u suradnji s Fridrikom Stoozom nezakonito zauzeo posjed Bartolovec koji je pripadao gradu Varaždinu. U ispravama oni se nazivaju *homines extranei et forenses*.¹²⁷ Ipak, već se sljedeće godine spominje da u sporu sudjeluje samo Fridrik Stooz od Jakopovca koji je nasilno zauzeo posjed Bartolovec (*homo forensis et extraneus, associatis sibi et coadunatis quam pluribus complicibus suis manibus armatis et potenciaris*).¹²⁸ Zanimljivo je da se u ovom dokumentu ne spominje više Ivan Trisel, a Fridrik Stooz se određuje prema posjedu Jakopovec, što je nekoć držao u rukama navedeni Trisel. Moguće je da je u međuvremenu Trisel umro ili da je posjed prodao Stoozu, ali za te pretpostavke ne nalazimo dokaze u izvorima.¹²⁹ Ujedno, to je bio i ponovni početak dugogodišnjih sporova koje je grad vodio s raznim svojim susjedima i koji kronološki prelaze okvire ovog rada.

Naposljetku, potrebno je još spomenuti da je vrlo vjerojatno kapetan kneginje Katarine, udovice Ulrika II. Celjskog, bio također pripadnik njemačke etničke zajednice. On se spominje 1458. kao Žigmund, varaždinski arhidakon i kapelan (*capellanus domine comitisse*).¹³⁰

* * *

Nakon izumrća Celjskih smrću Ulrika II. 1456. cijelo područje Zagorskog kneštva, darovnicom kralja Matijaša Korvina šezdesetih godina 15. stoljeća, prelazi u ruke Jana Vitovca, njihovog nekadašnjeg familjaru. Zagorsko je kneštvo (*comitatum Zagoriae*) tada obuhvaćalo tvrde gradove Krapinu, Lobar, Oštrc, Vinicu, Trakošćan,

¹²⁴ MOL DL 103593.

¹²⁵ MOL DL 13674.

¹²⁶ MOL DL 100558.

¹²⁷ MHCV 1, dok. 146, str. 178-180.

¹²⁸ MHCV 1, dok. 147, str. 180.

¹²⁹ Moguće je da je posjed prodao jer se sličan način djelovanja (kupoprodaje između oba pripadnika njemačke etničke skupine) vidio na području Turopolja, kada je Seboldus Mayer prodao svoje udijele na posjedu Čeha Ulriku Kostibolu. Usp. Suzana Miljan, Nijemci u Turopolju u kasnom srednjem vijeku, *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice. DG Jahrbuch*, sv. 18, Osijek 2011., str. 39.

¹³⁰ MHCZ 2, str. 259-260.

Kostel i Cesargrad, napušteni tvrđi grad Vrbovec, kaštel Kamenicu i naposljetku, tvrđi grad i trgovište Varaždin.¹³¹

* * *

U razdoblju kasnog srednjeg vijeka na području Zagorske županije pojedinci njemačkog porijekla javljaju se povezani uz magnate potekle s područja Svetog Rimskog Carstva, što posebice ne čudi budući da se radi o rubnom području Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva. U ovom se slučaju misli na obitelj grofova Celjskih. Pojedinci povezani uz njihov klijentelski krug bile su osobe različitih upravnih funkcija. Na razini županije saznajemo za četiri pojedinca njemačkog porijekla koji su obnašali funkciju župana Varaždinske županije, koji je svoje sjedište i sudište imao u samom gradu Varaždinu. Ostali su službenici povezani uz njihove tvrde gradove, na funkciji kaštelana utvrde, a do sada u izvorima, uspješno je identificirano njih četvorica. Ipak, krajem srednjeg vijeka, grofovi su Celjski imali na području Zagorskog kneštva čak 12 tvrdih gradova, iz čega vidimo da nam velika većina kaštelana nije poznata iz sačuvanih vrela. Za tri službenika znamo da su obnašali funkciju kapetana Zagorskog kneštva, čime bi ulazili u sam vrh klijentele grofova Celjskih zbog vojne i viteške prirode njihove službe. Zanimljivo je da se u izvorima spominje razmjerno velik broj kancelara dvora Celjskih, njih trojica, dok se za njih dvojicu izričito govori da su imali titulu magistra. Zbog brojnosti utvrda na tom području i njihovih kaštelana, kapetana i drugih službenika očito je da su familijari kojima su oni zapovijedali bili mnogobrojniji, a unutar njih zasigurno i pripadnici njemačke etničke skupine, zanimljivo je da se samo dvojica poimence spominju. Dvojica pripadnika njemačke etničke skupine u izvorima se spominju u sporovima oko posjeda u kneštvu, a opisani su riječju "stranac", a ne zna se kako su na to područje dospjeli, pa nije na odmet zaključiti da je to bilo zbog, do sad nama nepoznate, službe kod grofova Celjskih. Usporedimo li podatke s onim za Turopolje, očito je da je na području Zagorskog kneštva bilo više pripadnike njemačke etničke skupine nego na području Turopolja. Vidimo isto tako, da se ovdje također nalazi veći broj službenika koji ulazi u užu krug klijentele grofova Celjskih, jer su mijenjali mnoge funkcije unutar njihove upravljačke strukture. Naposljetku, sagledamo li prozopografski pojedince njemačkog porijekla, vidimo da se javljaju i oni koji su se trajno nastanili na područje Zagorskog kneštva.¹³² Takvi načini djelovanja povezani su sa činjenicom da je ipak Zagorsko kneštvo bilo jezgra vladanja Celjskih u Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu, pa je i proporcionalno više službenika ondje, zasigurno zbog toga jer su se željeli okružiti s osobama od povjerenja. Za detaljnije i preciznije zaključke potrebno je obraditi i službenike grofova Celjskih na području ostatka Zagrebačke i u Križevačkoj županiji. Očito

¹³¹ AHAZU, D-XIII-95.

¹³² Takvi slučajevi nisu iznimku jer i u Turopolju imamo jednu obitelji njemačkog porijekla koja se ondje trajno nastanila. Riječ je o obitelji Kostibol, čiji se pripadnici ondje spominju čak 1525. godine. Usp. Miljan, Nijemci u Turopolju, str. 38-41.

da su službenici koji su bili pripadnici njemačke etničke skupine činili samo djelić kompleksne strukture klijentele grofova Celjskih, jer se vidi da su koristili i resurse lokalnog plemstva u upravljanju Zagorskim kneštvom u razdoblju 15. stoljeća, ali to je nova tema koja uvelike prelazi idejne okvire ovog rada.

Prilog 1. Popis pripadnika njemačke etničke skupine na području Zagorskog kneštva za vrijeme grofova Celjskih

Ime službenika	Funkcija	Mjesto	Godina
Poppel Weitenstein	župan	Varaždinska županija	1398.
Stjepan Kuhinger	župan	Varaždinska županija	1425.-1434.
Žigmund Hanchyhar	župan	Varaždinska županija	1437.-1440.
Juraj Piers	župan // kaštelan	Varaždinska županija // Trakošćan	1448.
Žigmund	kapelan	Varaždin	1458.
Andrija Baumkircher	kaštelan	Cesargrad	1456.-1471.
Enderlin	kaštelan	Vrbovec	1437.
Bernhard Grebynger (<i>dictus Sax</i>)	kaštelan	Vinica	1443.
Hans	kaštelan	Lobor	1443.-1445.
Ivan Wermburg	kapetan	Zagorje (Krapina)	1430.
Akacije Mindorfer	kapetan	Zagorje (Krapina)	1445.-1448.
Andrija Kreiger	kapetan	Kostel	1456.
Konrad Grebynger	kancelar	dvor Celjskih	1421.
Ivan Mesenrayter	kancelar	dvor Celjskih	1421.-1430.
Wolfgang	kancelar	dvor Celjskih	1430.
Juraj Zawrar	kancelar // kaštelan	dvor Celjskih Čakovec	1440.-1444.
Grgur Deinstel	familijar		1443.
Jorgen OIsl	familijar		1445.
Ivan Trisel		Jakopovec	1440.-1459.
Fridrik Stooz		Jakopovec	1459.

Sažetak

Zagorsko kneštvo formirano je za vrijeme grofova Celjskih kraljevskom darovnicom Žigmunda Luksemburškog zbog vjerne službe Hermana II. Celjskog i njegovih predšasnika. Time počinje uspon Celjskih u Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu, a centar njihovog posjeda postaje upravo Zagorsko kneštvo. Za vrijeme Hermana II. u njemu se nalazilo čak 12 tvrdih gradova. U svaku od tih utvrda postavljali su svoje službenike, a za područje cijelog kneštva za vrijeme grofova Celjskih poznato je čak 18 službenika njemačkog porijekla. Prvi se službenik javlja netom nakon darovanja posjeda, što znači da su odmah doveli osobu od povjerenja koja će im pomoći vladati novostečenim kneštvom. Osim toga, do sada je pokazano da su upravo na tom području imali brojčano najviše pouzdanika iz njemačke etničke skupine. Vidimo također da ih je veći broj ulazio u užu krug klijentele jer nisu djelovali samo na području kneštva, već i u drugim utverdama koje su Celjski posjedovali na području Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva. Isto je tako i proporcionalno veći broj onih koji su se u Zagorju i trajno nastanili. U prilogu je donesen popis službenika grofova Celjskih njemačkog porijekla, njihovih funkcija i mjesta za koja su bili povezani, te godine službovanja.

Die Grafen von Cilli, ihre Beamten deutschen Stammes und das Fürstentum von Zagorje (comitatus Zagoriensis) zu Ende des Mittelalters (1397-1456)

Zusammenfassung

Das Fürstentum von Zagorje wurde zur Zeit der Grafen von Cilli mittels einer königlichen Schenkurkunde des Sigismunds von Luxemburg anlässlich des treuen Dienstes von Hermann II. von Cilli und seiner Offiziere gegründet. Damit beginnt der Aufstieg deren von Cilli in dem Ungarisch-Kroatischen Königsreich und der Mittelpunkt ihres Besitzes wird eben das Fürstentum von Zagorje. Zurzeit von Hermann II. befanden sich hier sogar 12 feste Städte. In jeder von diesen Festungen stellten sie ihre Beamten an und für das Gebiet des ganzen Fürstentums sind aus der Zeit der Grafen von Cilli sogar 18 Beamten deutscher Abstammung bekannt. Der erste Beamte meldet sich unmittelbar nach dem Schenken des Besitzes, was bedeutet, dass sie sofort eine vertrauenswürdige Person brachten, die ihnen hilft, das neuerworbene Fürstentum zu verwalten. Außerdem wurde bis jetzt gezeigt, dass sie eben in diesem Gebiete zahlenmäßig die meisten Vertrauten aus der deutschen Volksgruppe hatten. Wir sehen ebenfalls, dass eine größere Anzahl von ihnen in den engeren Kreis der Klienten eingeht, weil sie nicht nur auf dem Gebiete des Fürstentums wirkten sondern auch in den anderen Festungen, welche die von Cilli auf dem Gebiete des Ungarisch-Kroatischen Königsreiches in Besitz hatten. Ebenso war auch eine verhältnismäßig größere Zahl jener, die sich in Zagorje auf Dauer ansiedelten. Im Beitrag wurde das Verzeichnis der Beamten der Grafen von Cilli deutschen Stammes, deren Stellungen und Stellen an die sie gebunden waren sowie deren Amtsjahren vorgetragen.

Schlüsselwörter: *das Fürstentum von Zagorje, Deutsche, Grafen von Cilli, Festungen, Gespane, Kapitäne, Mittelalter*

doc. dr. sc. Dubravka Božić Bogović

Filozofski fakultet

Osijek

UDK: 94(497.5)“17“

Primljeno: 24.08.2012.

Prihvaćeno: 28.08.2012.

Osobna imena njemačkog stanovništva u južnoj Baranji krajem 18. stoljeća (1790.-1799.)

Na temelju antroponimijske građe sačuvane u matičnim knjigama krštenih župa Luč, Čeminac i Darda za naselja Petlovac, Čeminac, Kozarac i Tvrdavicu, ona južnobaranjska naselja koja su bila naseljena isključivo njemačkim katoličkim stanovništvom, provedena je analiza osobnih imena za razdoblje od početka 1790. do kraja 1799. godine. Imena su kršćanske provenijencije, a zapisana su u latinskoj inačici. Proučeni su brojnost pojedinih osobnih imena i načini na koje su roditelji svojoj djeci odabirali imena. Zasebno su analizirana muška i ženska osobna imena, a među njima su uočene tek manje razlike.

Ključne riječi: Baranja, 18. stoljeće, osobna imena

Uvod

Proučavanje osobnih imena, njihove učestalosti i načina odabira te promjena kroz vrijeme jedan su od mnogih putova za upoznavanje života "običnih" ljudi u prošlosti. Stoga analiza antroponimijske građe sačuvane u određenim vrstama povijesnih izvora može dati doprinos osvjetljavanju pojedinih dijelova povijesti mentaliteta i svakodnevice, ali i društvene i kulturne povijesti uopće jer je davanje imena rijetko kada bilo bez ikakvoga društvenog, obiteljskog, religijskog, simboličkog ili kakvoga drugoga značenja.¹ Za razdoblje prije prvih suvremenih popisa stanovništva iz 19. stoljeća, kao najbogatiji i najsustavniji izvori za ovu vrstu istraživanja, barem što se tiče stanovništva katoličke vjeroispovijesti, mogu poslužiti matične knjige (krštenih, vjenčanih i umrlih) koje su od Tridentskoga koncila (1545.-1563.) katolički župnici bili obvezni voditi. Za područje tzv. baranjskoga "trokuta", odnosno južne Baranje koja se danas nalazi u sastavu Republike Hrvatske, najstarije su sačuvane matične knjige iz 20-tih godina 18. stoljeća što je i razumljivo ako se uzme u obzir da je cijela Baranja do pred kraj 17. stoljeća bila pod vlašću islamskoga Osmanskoga Carstva u kojem Katolička crkva nije imala punu slobodu djelovanja te se suočavala s manje ili više izraženim teškoćama u svakodnevnoj religijskoj praksi (nedostatan broj kvalitetnog svećenstva, nepostojanje crkava, mali broj vjernika i sl.).

Matične knjige južnobaranjskih katoličkih župa većinom su sačuvane te su u dobrom stanju, a čuvaju se u Državnom arhivu u Osijeku u *Zbirci matičnih knjiga*.² Ovaj se rad temelji na podacima dobivenima analizom antroponimijske građe sačuvane u matičnim knjigama krštenih župa Luč, Čeminac i Darda³ za naselja Petlovac, Čeminac, Kozarac i Tvrđavicu odnosno ona naselja za koja suvremeni izvori utvrđuju da su bila nastanjena isključivo njemačkim katoličkim stanovništvom.⁴ Među takva naselja izvori uključuju i Podravlje, ali budući da je ovo naselje bilo filijala župe Bilje za koju se matice vode tek od 1814. godine, ono nije uključeno u analizu. U radu su korištene samo matične knjige krštenih dok su one vjenčanih i umrlih izostavljene jer je osnovna namjera analizirati osobna imena vezano uz dodjeljivanje imena djeci, a ne ukupan imenski fond. Ove su matične knjige pisane latinskim jezikom, u dobrom su stanju, rukopisi su najvećim dijelom lako čitljivi, a zapisi potpuni i kontinuirani.

¹ O tome više u: Mate Šimundić, *Rječnik osobnih imena*, Zagreb, 1988, VII.

² Državni arhiv u Osijeku (dalje: DAOs), *Zbirka matičnih knjiga* (dalje: HR-DAOs-500); u Državnom arhivu u Osijeku čuvaju se i matične knjige pravoslavne i kalvinske vjerske zajednice, ali su ih one uglavnom počele voditi tek u posljednjim desetljećima 18. i/ili početkom 19. stoljeća.

³ DAOs, HR-DAOs-500, 417R, 124R, 200RV, 660R.

⁴ Dubravka Božić Bogović, "Vjerski život njemačkog stanovništva u južnoj Baranji krajem 18. stoljeća", *Godišnjak njemačke zajednice*, Osijek, 2009, 210-211; *Kanonske vizitacije - Baranja (1729.-1810.)*, knj. I., (ur. i prev. Stjepan Sršan), Osijek, 2003.; *Baranja 1785. godine*, (ur. i prev. Stjepan Sršan), Osijek, 1999.

Beljsko je vlastelinstvo započelo s planskim naseljavanjem Nijemaca krajem drugog desetljeća 18. stoljeća, a taj je prvi val naseljavanja koje se odvijalo u većim ili manjim skupinama trajao do kraja tridesetih godina istoga stoljeća. Novi val planskoga naseljavanja Nijemaca započeo je 1750. godine. Prema podacima koje iznosi György Timár Nijemci katolici su 1723. bili naseljeni u Čeminac, 1729. u Podravlje, 1752. u Petlovac, a oko 1770. godine u Tvrđavicu.⁵ Za naselje Kozarac najstariji zapis u kanonskim vizitacijama je iz 1782. godine.⁶ Od svih spomenutih naselja samo je Petlovac bio u sastavu Beljskoga vlastelinstva, dok su preostala tri naselja pripadala vlastelinstvu Darda. Beljsko je vlastelinstvo u vrijeme kojim se bavi ovaj rad pripadalo Mariji Kristini, kćeri Marije Terezije, i njenom mužu Albertu. Albert i Marija Kristina, koja je umrla 1798. godine, nisu imali djece, pa je vlastelinstvo prema darovnici pripalo nadvojvodi Karlu Ljudevitu. Darovnicom Marije Terezije darđanski je posjed 1749. godine došao u vlasništvo obitelji Esterhazy sve do 1843. godine, kada ga je kupnjom stekla obitelj knezova Schaumburg-Lippe.⁷ U pogledu crkvene upravno-teritorijalne organizacije, u Čemincu, koji je ranije bio filijala župe Darda, osnovana je 1789. godine mjesna kapelanija, a 1791. godine Čeminac je bio uzdignut u župu kojoj je kao filijala pripadao i Kozarac. Petlovac je bio filijala župe Luč, a Tvrđavica filijala župe Darda.⁸

Prema podacima kanonske vizitacije 1782. godine u Čemincu je bilo 550, u Petlovcu 466, a u Kozarcu 323 stanovnika. Dva desetljeća kasnije tijekom pastirskoga pohoda 1810. godine u Čemincu je bilo popisano 725, u Petlovcu 635, u Kozarcu 365, a u Tvrđavici 114 stanovnika.⁹ U za ovo izlaganje korištenim matičnim knjigama krštenih u promatranom je razdoblju ukupno zabilježeno 1050 zapisa, od toga 389 za Petlovac (37,05%), 363 za Čeminac (34,57%), 239 za Kozarac (22,76%) i pedeset i devet za Tvrđavicu (5,62%).

Muška osobna imena

Od spomenutoga ukupnoga broja zapisa u matičnim knjigama za naselja Čeminac, Petlovac, Tvrđavica i Kozarac, 549 ih se odnosi na mušku djecu, što je oko 52% sve krštene djece. Najviše je dječaka kršteno u Petlovcu, njih 205 što je 52,70% sve krštene djece u spomenutom naselju. U Čemincu je kršteno 195 dječaka, odnosno 53,72% čeminačke djece. Krštenih dječaka u Kozarcu je bilo 110, dakle 46,03% od u tom naselju krštene djece, a u Tvrđavici je bilo kršteno trideset i devet dječaka što

⁵ György Timár, "Demografska povijest Baranje do 1910. godine", *Zbornik Radova Tri stoljeća "Belja"*, Osijek, 1986, 47-48.

⁶ *Kanonske vizitacije - Baranja (1729.-1810.)...*, n. dj., 66.

⁷ Péter Rajczi, "Pravno ustrojstvo i funkcioniranje Darđanskog i Beljskog vlastelinstva od nastanka do 1918.", *Zbornik radova Tri stoljeća "Belja"*, Osijek, 1986, 170, 174, 175.

⁸ D. Božić Bogović, *Katolička crkva u južnoj Baranji - iz zapisa kanonskih vizitacija*, Beli Manastir, 2009, 31.

⁹ *Kanonske vizitacije - Baranja (1729.-1810.)...*, n. dj., 165, 175, 167, 343, 255, 357.

je 66,10% djece krštene u tom mjestu.¹⁰ Za razliku od Petlovca i Čemince koji se udjelom krštenih dječaka uklapaju u prosjek za sva analizirana naselja, Kozarac se ističe nešto nižim, a Tvrđavica nešto višim udjelom muške djece.

Muška osobna imena zastupljena su na sljedeći način: u sto slučajeva Joannes (18,21%), pedeset i dva puta Josephus (9,47%), trideset i osam puta Henricus (6,92%), Andreas se pojavljuje trideset i šest puta (6,56%), Adamus trideset i četiri puta (6,19%), Michael dvadeset i sedam puta (4,92%), Nicholaus dvadeset i četiri puta (4,37%), Mathias dvadeset puta (3,64%), Antonius i Georgius svako po šesnaest puta (udio svakoga imena je 2,91%), petnaest puta zabilježen je Martinus (2,73%), četrnaest puta Franciscus (2,55%), trinaest puta Petrus (2,37%), dvanaest puta Jacobus (2,19%), jedanaest puta Casparus (2,00%), devet puta Sebastianus (1,64%), osam puta Conradus (1,46%), sedam puta Philippus (1,28%), šest puta Valentinus (1,09%), pet puta Matheus (0,91%), Balthasar, Erasmus i Laurentius zabilježeni su svaki po četiri puta (udio svakoga imena je 0,73%), po tri puta se javljaju Bartholomeus, Bernardus, Christianus, Christophorus, Daniel, Ignatius, Ludovicus i Vilhelmus (što za svako ime čini udio od 0,55%), po dva se puta u zapisima nalaze Aloysius, Fernandus i Melchior (udio svakoga imena je 0,36%), a u samo jednom slučaju pojavljuju se Bonifacius, Fridericus, Paulus, Simon, Vendelinus i Wenceslaus (što je za svako ime udio od 0,18%). Davanje po dva imena djeci (osim vrlo uobičajenih kombinacija kao što je primjerice Ana Marija) bio je običaj koji je u južnoj Baranji kod njemačkog stanovništva bio relativno čest, dok je istodobno među hrvatskim katoličkim stanovništvom bio rijedak, a općenito je bio češći u slučaju ženske djece. Davanje dva imena dječacima u analiziranim je matičnim knjigama krštenih zabilježeno u ukupno trideset i osam slučajeva, a u pitanju je petnaest različitih imenskih kombinacija: Joannes Georgius pojavljuje se u dvanaest slučajeva (2,19%), Joannes Adamus, Joannes Baptista i Joannes Nepomucus svako po četiri puta (udio od po 0,73%), tri se puta pojavljuje Joannes Michael (0,55%), dva puta Mathias Apostol (udio od po 0,36%), a samo jedanput zabilježeni su Franciscus Kilianus, Georgius Joannes, Joannes Evangelis, Joannes Christophorus, Joannes Henricus, Joannes Nicolaus, Joannes Wilhelmus, Michael Laurentis i Nicolaus Jacobus (udio od po 0,18%). Poneka od navedenih imena pisana su različitim inačicama: Balthasar/Baltasar, Gasparus/Casparus, Melchior/Melcior, Philippus/Philipus, Valentinus/Walentinus, Wilhelmus/Vilhelmus, Bernardus/Bernhard.

Kao što je za katolike i bilo obvezno od Tridentskog koncila (1545.-1563.), sva su navedena imena kršćanske provenijencije. Uglavnom se radi o u ono vrijeme općenito uobičajenim i raširenim novozavjetnim ili starozavjetnim imenima koja imaju latinsko, grčko ili hebrejsko podrijetlo, ali su zabilježena i germanska imena (Henrik, Konrad,

¹⁰ U dva zapisa, jednom od 29. srpnja 1791, a drugom od 24. listopada 1794. godine, nisu zabilježeni ni ime ni spol djeteta, premda su navedena imena roditelja i kumova.

Bernhard, Ludovik, Vilhelm, Ferdinand, Fridrik, Vendelin),¹¹ mada ne u onom broju kakav bi se možda mogao očekivati s obzirom na njemačko podrijetlo stanovništva.¹² Budući da je onodobni službeni jezik bio latinski, sva su imena zapisana u latinskom obliku i to pretežno u temeljnom stilistički neutralnom službenom imenskom liku pa se zbog toga ne može doći do mogućih uporabnih oblika. Međutim, gotovo se sa sigurnošću može pretpostaviti da su u uporabi bili različiti oblici imena od milja, umanjjenice, skraćeni oblici i slično, posebno ako se uzme u obzir postojanje izražene imenske entropije, odnosno pojave da jedno ime dolazi na više, odnosno mnogo djece. Spomenuta je pojava mogla otežati komunikaciju, a u svakodnevnoj joj se uporabi, među ostalim, donekle moglo doskočiti upravo na gore navedene načine.¹³

U ova četiri naselja tijekom promatranih deset godina ukupno je zabilježeno 41 različito muško ime. Daleko najučestalije muško ime bilo je Ivan koje čini gotovo petinu svih muških imena, a za njim po učestalosti slijedi Josip koji se ipak javlja upola rjeđe od Ivana. Preko četvrtine svih dječaka ponijelo je jedno od ova dva imena (27,69%). Kada se uzme u obzir da je Ivan ime koje se daleko najčešće kombiniralo s drugim imenima u slučajevima kada su se dječacima dodjeljivala po dva imena (javlja se u 11 od 14 različitih kombinacija), onda se dobije podatak prema kojem je gotovo četvrtina svih dječaka ponijela ime Ivan, samostalno ili u kombinaciji s drugim imenom (24,23%). Sedam najčešćih muških imena, koja se u zapisima pojavljuju više od dvadeset puta, bila su Ivan, Josip, Henrik, Andrija, Adam, Mihovil i Nikola i činili su oko 57% svih imena, a kada se uzmu u obzir i kombinacije tih imena dolazi se do udjela od čak oko 62%. Šest imena i devet imenskih kombinacija pojavljuju se svega jedanput, a svi ovi podaci potvrđuju izraženost ranije spomenute imenske entropije.

Dječacima se ime najčešće dodjeljivalo prema krsnome kumu, odnosno 412 dječaka (75,95%) ime je dobilo na taj način. Za ovaj običaj (i za žensku i za mušku djecu) u promatranom razdoblju u južnoj Baranji možemo reći da je specifičnost njemačkog katoličkog stanovništva budući da je bio znatno slabije proširen među hrvatskim stanovništvom.¹⁴ Za šezdeset i dvojicu dječaka (11,29%) ne može se utvrditi na koji su im način roditelji odabrali ime,¹⁵ četrdeset i četvorici su dodijeljena

¹¹ Antun Jarm, *Imena i imendani - obiteljski imenar*, Zadar, 1996, 49, 21, 42, 84, 110; Petar Šimunović, *Uvod u hrvatsko imenoslovlje*, 139, 177, 198, 119.

¹² Ova se imena pojavljuju ukupno u šezdeset i jednom slučaju (udio od 11,11% u ukupnom broju muških imena).

¹³ O tome više u: P. Šimunović, *Uvod u hrvatsko...*, n. dj., 147, 148, 161-162.

¹⁴ D. Božić Bogović, "Osobna imena u matičnim knjigama krštenih za naselja Draž i Popovac krajem 18. stoljeća", *Povijesni prilozi*, 40, Zagreb, 2011, 184, 185, 187, 189; Ista, "Osobna imena u matičnoj knjizi krštenih župne matice Luč krajem 18. stoljeća", *Croatia Christiana Periodica*, 68, Zagreb, 2011., 64, 65.

¹⁵ Vjerojatno je da su roditelji odabirali ime i po djedovima ili nekome od starijih predaka ili drugih rođaka, ali za provjeru ove mogućnosti bilo bi potrebno napraviti sustavnu genealošku analizu. Te pretpostavke vrijede i za mušku i za žensku djecu.

imena onih svetaca čiji se spomendan slavi na sam dan ili neki od dana blizih krštenju djeteta (8,01%) dok je svega trideset i jedan dječak (5,65%) ponio očevo ime.

Ženska osobna imena

Od ranije spomenutoga ukupnoga broja zapisa u matičnim knjigama za naselja Čeminac, Petlovac, Tvrđavica i Kozarac, 499 ih se odnosi na djevojčice što je oko 48% sve krštene djece. Najviše je djevojčica bilo kršteno u Kozarcu, njih 129 što je udio od 53% u ukupnom broju djece krštene u tom naselju. U Petlovcu su bile krštene 183 djevojčice što je 47,04% sve petlovačke djece. Krštenih je djevojčica u Čemincu bilo 167, odnosno 46,00% sve djece krštene u istome mjestu, dok je u Tvrđavici bilo kršteno dvadeset djevojčica što je udio od 33,90% u ukupnom broju u tom naselju krštene djece.

Prema učestalosti ženska su osobna imena zastupljena na sljedeći način: najučestalije ime je Anna Marija koje je zabilježeno devedeset puta (18,04%), Catharina se pojavljuje sedamdeset i devet puta (15,83%), Elisabetha pedeset i dva puta (10,42%), Margaretha pedeset i jedan put (10,22%), Barbara pedeset puta (10,02%), dvadeset i jedan put zabilježena je Clara (4,21%), osamnaest puta Eva (3,61%), sedamnaest puta Magdalena (3,41%), šesnaest puta Anna (3,21%), trinaest puta Theresia (2,61%), devet puta Apolonia (1,80%), Gertrudis je zapisana osam puta (1,60%), Veronica sedam puta (1,40%), Ottilia šest puta (1,20%), Christina pet puta (1,00%), po četiri puta zabilježene su Dorothea, Francisca, Marianna, Martha i Rosalia (svako ime s udjelom od 0,80%), po tri puta su zapisane Helena, Maria i Sophia (udio od po 0,60%), dva se puta javlja Julianna (0,40%), a samo jedanput zabilježene su Caecilia, Eleonora, Johanna, Josepha, Suzanna i Ursula (udio od po 0,2%). Davanje dva imena zabilježeno je u ukupno sto i devet slučajeva, a u pitanju je jedanaest različitih imenskih kombinacija, među njima je i Ana Marija, najčešće žensko ime uopće. Preostale imenske kombinacije pojavljuju se u po svega nekoliko slučajeva i to sljedećom učestalošću: Maria Anna šest puta (1,20%), Anna Catharina tri puta (0,60%), Maria Elisabetha i Maria Eva po dva puta (udio od po 0,40%), a samo jedanput zabilježene su Anna Margaretha, Barbara Elisabetha, Christina Magdalena, Elisabetha Catharina, Maria Apollonia i Maria Magdalena (udio od po 0,20%). Poneka od navedenih imena pisana su različitim inačicama: Anna Maria/Ana Maria/Anna-Maria, Catharina/Catarina/Katharina, Elisabetha/Elisabeth/Elizabetha, Maria Anna/Maria Ana, Margeretha/Margaritha, Mariana/Marianna/Mariandel, Ottilia/Ottilia.

Imena koja su stanovnici njemačkih južnobaranjskih naselja davali svojoj ženskoj djeci također su, kao i u slučaju muških imena, kršćanske provenijencije (imena svetica i mučenica). Samo dva ženska imena germanskoga podrijetla (Otilija i Gertruda)¹⁶

¹⁶ A. Jarm, *Imena i imendani – obiteljski...*, n. dj., 46; P. Šimunović, *Uvod u hrvatsko...*, n. dj., 264, 124.

beznačajan su udio ako se u obzir uzme njemačko podrijetlo stanovništva.¹⁷ Za ženska imena, kao i muška, zapisana latinskim jezikom, vrijede iste pretpostavke po pitanju njihove moguće uporabne inačice koje su ranije iznesene za muška imena. O relativno oskudnom imenskom izboru ženskih imena, što je pojava koja je uočena i kod muških imena, svjedoči podatak prema kojem je zabilježeno svega dvadeset i devet različitih ženskih imena, što je još pojačano činjenicom da se trinaest imena ili kombinacija imena pojavljuje samo jedanput.

Najpopularnije žensko ime bilo je Ana Marija, a zatim slijedi Katarina te su ta dva imena dodijeljena trećini ženske djece (33,87%). Ako se u obzir uzmu samo različite inačice imena Ana i Marija i njihove međusobne kombinacije i varijacije te kombinacije s drugim imenima, može se vidjeti da ih je ponijelo nešto više od četvrtine djevojčica (26,05%). Šest najčešćih ženskih imena, koja se u zapisima pojavljuju više od 20 puta, bila su Ana Marija, Katarina, Elizabeta, Margareta, Barbara i Klara. Ova su imena zabilježena u 383 zapisa što znači da ih je ponijelo gotovo 70% djevojčica, a kada se uzmu u obzir i sve kombinacije tih imena dolazi se do udjela od čak oko 73%, odnosno do gotovo tri četvrtine svih djevojčica.

Djevojčice su, kao i dječaci, imena najčešće dobivale prema imenu krsne kume, odnosno na taj je način imena dobila 391 djevojčica (78,37%). Za četrdeset i sedam djevojčica (9,42%) ne može se utvrditi na koji su im način roditelji odabrali ime, četrdeset je djevojčica (8,17%) ponijelo majčino ime, a dvadeset i jednoj (4,21%) su dodijeljena imena onih svetica ili mučenica čiji se spomendan slavi na sam dan ili neki od dana bližih krštenju djeteta.

Zaključak

Analiza matičnih knjiga krštenih župa Luč, Čeminac i Darda za naselja Petlovac, Čeminac, Kozarac i Tvrđavicu od početka 1790. do kraja 1799. godine dovela je do utvrđivanja fonda osobnih imena koja su potkraj 18. stoljeća bila dodjeljivana novorođenoj djeci prilikom krštenja kao i neke od uobičajenih načina na koje su imena bila odabirana. Gotovo su sva imena kršćanske provenijencije, a zabilježena su u latinskoj inačici te kao takva ne bi mogla poslužiti kao materijal za utvrđivanje etničke pripadnosti njihovih nositelja (koju, međutim, utvrđuju drugi podaci i drugi povijesni izvori), niti se na osnovu njih može doći do njihove moguće uporabne inačice. Zasebno su analizirana muška i ženska osobna imena, a među njima su uočene tek manje razlike. Najuočljivija je razlika po pitanju uopće izražene imenske entropije koja je ipak izraženija među ženskim imenima, a i broj različitih ženskih imena manji je u odnosu na muška. Također, ženskoj su djeci puno češće dodjeljivana dva imena, ali je istodobno broj ženskih imenskih kombinacija nešto manji od muških. S obzirom na njemačko podrijetlo stanovnika uočljivo je da su češća muška imena germanskog

¹⁷ Ova se imena pojavljuju ukupno u četrnaest slučajeva (udio od 2,81% u ukupnom broju ženskih imena).

podrijetla dok su od ženskih zabilježena samo dva. Običaj dodjeljivanja imena prema krsnim kumovima bio je najrašireniji način odabira i za dječake i za djevojčice, ali su djevojčice nešto češće dobijale ime prema majci nego dječaci prema ocu.

Tablica 1.

Popis i broj muških i ženskih imena iz matičnih knjiga krštenih župa Luč, Čeminac i Darda za naselja Petlovac, Čeminac, Kozarac i Tvrdavicu u razdoblju od početka 1790. do kraja 1799.

Muška osobna imena	Broj	Ženska osobna imena	Broj
Joannes	100	Anna Maria	90
Josephus	52	Catharina	79
Henricus	38	Elisabetha	52
Andreas	36	Margaretha	51
Adamus	34	Barbara	50
Michael	27	Clara	21
Nicolaus	24	Eva	18
Mathias	20	Magdalena	17
Antonius	16	Anna	16
Georgius	16	Theresia	13
Martinus	15	Apolonia	9
Franciscus	14	Gertrudis	8
Petrus	13	Veronica	7
Jacobus	12	Maria Anna	6
Joannes Georgius	12	Otilia	6
Casparus	11	Christina	5
Sebastianus	9	Dorothea	4
Conradus	8	Francisca	4
Philippus	7	Marianna	4
Valentinus	6	Martha	4
Matheus	5	Rosalia	4
Balthasar	4	Anna Catharina	3
Erasmus	4	Helena	3
Joannes Adamus	4	Maria	3
Joannes Bapt.	4	Sophia	3
Joannes Nepomucus	4	Julianna	2

Laurentius	4		Maria Elisabetha	2
Bartholomeus	3		Maria Eva	2
Bernardus	3		Anna Margaretha	1
Christianus	3		Barbara Elisabetha	1
Christophorus	3		Caecilia	1
Daniel	3		Christina Magdalena	1
Ignatius	3		Eleonora	1
Joannes Michael	3		Elisabetha Catharina	1
Ludovicus	3		Eva Maria	1
Vilhelmus	3		Johanna	1
Aloysius	2		Josepha	1
Ferdinandus	2		Maria Apollonia	1
Math. Apos.	2		Maria Magdalena	1
Melchior	2		Suzanna	1
Bonifacius	1		Ursula	1
Franciscus Kilianus	1			
Fridericus	1			
Georgius Joannes	1			
Joanes Evangelis	1			
Joannes Christophorus	1			
Joannes Henricus	1			
Joannes Nicolaus	1			
Joannes Wilhelmus	1			
Michael Laurentis	1			
Nicolaus Jacobus	1			
Paulus	1			
Simon	1			
Vendelinus	1			
Wencelaus	1			

Sažetak

Na temelju antroponimijske građe sačuvane u matičnim knjigama krštenih župa Luč, Čeminac i Darda za naselja Petlovac, Čeminac, Kozarac i Tvrđavicu, ona južnobaranjska naselja koja su bila naseljena isključivo njemačkim katoličkim stanovništvom, provedena je analiza osobnih imena za razdoblje od početka 1790. do kraja 1799. godine. Analiza matičnih knjiga dovela je do utvrđivanja fonda osobnih imena koja su potkraj 18. stoljeća bila dodjeljivana novorođenoj djeci prilikom krštenja kao i neke od uobičajenih načina na koje su imena bila odabirana. Gotovo su sva imena kršćanske provenijencije, a zabilježena su u latinskoj inačici te kao takva ne bi mogla poslužiti kao materijal za utvrđivanje etničke pripadnosti njihovih nositelja (koju, međutim, utvrđuju drugi podaci i drugi povijesni izvori), niti se na osnovu njih može doći do njihove moguće uporabne inačice. Zasebno su analizirana muška i ženska osobna imena, a među njima su uočene tek manje razlike. Najuočljivija je razlika po pitanju uopće izražene imenske entropije koja je ipak izraženija među ženskim imenima, a i broj različitih ženskih imena manji je u odnosu na muška. Također, ženskoj su djeci puno češće dodjeljivana dva imena, ali je istodobno broj ženskih imenskih kombinacija nešto manji od muških. S obzirom na njemačko podrijetlo stanovnika uočljivo je da su češća muška imena germanskog podrijetla dok su od ženskih zabilježena samo dva. Običaj dodjeljivanja imena prema krsnim kumovima bio je najrašireniji način odabira i za dječake i za djevojčice, ali su djevojčice nešto češće dobijale ime prema majci nego dječaci prema ocu.

Die Vornamen der deutschen Bewohnern in Südbaranja Ende des 18. Jahrhunderts (1790 - 1799)

Zusammenfassung

Aufgrund des antroponymischen Stoffes, der in den Taufmatrikeln der Pfarren Luč, Čeminac und Darda für die Siedlungen Petlovac, Čeminac, Kozarac und Tvrđavica bewahrt wurde, jene südbaranjaer Ansiedlungen, die ausschließlich mit deutschen katholischen Bewohnern angesiedelt waren, wurde eine Analyse der Personennamen aus der Zeitspanne von Beginn des Jahres 1790 bis zum Ende des Jahres 1799. Die Analyse der Matrikel brachte zur Feststellung des Fundus der Personennamen, die zum Ende des 18. Jahrhunderts den neugeborenen Kindern bei der Taufe gegeben wurden, sowie einige der üblichen Arten der Auswahl dieser Namen. Fast alle Namen sind christlicher Herkunft, notiert wurden sie in ihrer lateinischen Form und könnten als solche weder als Material zur Feststellung der ethnischen Zugehörigkeit ihrer Träger dienen (welche aber andere Angaben und geschichtliche Quellen feststellen), noch kann man durch sie auf ihre mögliche gebräuchliche Form kommen. Männliche und weibliche Namen wurden separat analysiert, unter ihnen wurden nur kleinere Unterschiede festgestellt. Der auffallendste Unterschied ist in Bezug auf die allgemein ausgeprägte Namensentropie, die doch unter den weiblichen Namen ausgeprägter ist und die Anzahl der verschiedenen weiblichen Namen ist kleiner im Vergleich zu den männlichen. Ebenfalls wurden den weiblichen Kindern viel öfter zwei Namen gegeben, doch gleichzeitig war die Anzahl der weiblichen Namenskombinationen etwas kleiner als der männlichen. Die deutsche Abstammung der Bewohner berücksichtigend ist ersichtlich, dass die häufigere männliche Namen germanischen Ursprunges sind, während bei den weiblichen nur zwei verzeichnet wurden. Der Brauch, die Namen nach dem Taufpaten zu geben, war die verbreitete Weise der Auswahl so für die Jungen wie auch die Mädchen, aber die Mädchen bekamen etwas öfter ihren Namen nach der Mutter als die Jungen nach dem Vater.

Schlüsselwörter: *Baranja, Baranja, 18. Jahrhundert, Vornamen*

Marina Kurtz, mag. phil.

bohem. mag ethnol. at anthrop.

Njemačka zajednica –Zemaljska udruga

Podunavskih Švaba u Hrvatskoj

Zagreb

UDK: 316.723

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 20.09.2012.

Prihvaćeno: 25.09.2012.

Das Lied eines jungen Wachpostens: Lili Marleen u kontekstu hrvatske popularne kulture

Autorica ove opširne studije sakupila je brojnu relevantnu građu o pojavnosti romanse o Lili Marleen. Pjesma, kao fenomen, opisuje vrijeme prihvaćeno u suvremenoj etnologiji, a analiza pojavnosti pjesme pokazuje njezin životni put, od popularne pjesme do pjesme koja je zbog svog porijekla doživjela osudu i cenzuru na jugoslavenskom prostoru.

Ključne riječi: *Lili Marleen, pjesma, masovne komunikacije, hrvatska popularna kultura*

Predloživši temu o pjesmi *Lili Marleen* za 19. znanstveni skup „Nijemci i Austrijanci u hrvatskom kulturnom krugu“, susretala sam se s pitanjem što *Lili Marleen* radi na ovome skupu. Od njegovih početaka istraživači su se bavili kapitalnim utjecajima pripadnika njemačkog govornog područja na hrvatsku kulturu. Do danas su u znatnome obrađene te kapitalne i povijesne teme i istaknute osobe, dok teme svakodnevice, uz hvale vrijedne iznimke, nisu dovoljno dotaknute. Na hrvatsku su kulturu utjecali i *mali ljudi* kao prenositelji i primatelji kulturnih dobara te tako i *mala kultura*. Velebnim je obiteljima, graditeljima, tehnolozima i inima njihova pozicija davala moć da izvrše vrlo važan utjecaj, no preci većine Nijemaca i Austrijanaca u današnjoj Hrvatskoj, ti nadasve vrijedni i marljivi pojedinci koji takvu moć nisu imali, također su ga vršili. Suvremena kretanja u kulturi ne bi trebala biti od toga izuzeta¹

Apsovirajući promjenu trendova u znanosti pa tako i u antropologiji, postalo je jasno da se jedan kulturološki fenomen ne može više promatrati vezano samo za jedno mjesto i jedan nacionalni entitet. Fenomeni i kretanja oduvijek su bili multilokalni te su odavno postali globalizirani poput svijeta u kojemu živimo. Globalizacija je proces koji ne vezujemo samo za suvremenost, iako je u današnje vrijeme posebice izražena.

Ovaj je prilog rezultat rada na doktorskom studiju kojemu je tema antropološka biografija pjesme *Lili Marleen* te njezina pojavnost u popularnoj hrvatskoj kulturi. Studij je započet s namjerom da se progovori nešto više o zajednici/-ama Nijemaca koje postaju mjesto konstrukcije novog identiteta. Polazeći od ideje simbola identiteta, ali i ideja transnacionalizma i multilokalne etnografije, već je vrlo rano u istraživanju postalo jasno da se izmješteni i povijesno promjenjivi identiteti u suvremenosti očitavaju kroz globalne i lokalne pojave. Tako ideja zajednice Nijemaca, ne više jednoznačna i usmjerena na točno određenog označitelja ni 'etnografski' lako uhvatljiva, prerasta u niz značenjskih *peakova*, koji su, ne baš sasvim jasno povezani, ipak vrlo jasno ukorijenjeni u samu ideju zajednice Nijemaca. To upisivanje značenja dešava se od zajednice same, ali, naravno, pod utjecajem političkih, povijesnih, kulturnih, društvenih, ekonomskih čimbenika. U istraživanjima ideje zajednice Nijemaca koju neizostavno moramo promatrati kroz očiste multilokalne etnografije, pokazalo se da sam zapravo istraživala

¹ Pogledaj rad Mire Kolar Dimitrijević o doprinosu Nijemaca i Austrijanaca obrtništvu u Zagrebu [Kolar-Dimitrijević 2009].

Još 70-ih godina 20. stoljeća istraživači su kulture (pri čemu se pojam kulture shvaća sveobuhvatno, kao komunikacija na temelju spleta znakova/simbola, normi, iskustva koji ljudskim skupinama smisleno tumače zbilju i time utječu na njihove društvene odnose, na stvaranje kolektivnih životnih oblika [Gross 1994. prema: Leček 1996: 361]) postali svjesni ključnih problema antropološke i povijesne znanosti: odnos pojedinačnog i općeg, jedinstvenog događanja, tj. osobe i društvenih procesa. Tada se fokus počeo premješati na malog čovjeka, anonimnoj se masi suprotstavio konkretni, imenovani pojedinac, a dominaciji društvenih procesa suprotstavilo se zanimanje za to kako se *mali čovjek* u njima osjeća. Novonastali smjer, *mikrohistorija*, odnosno *mala povijest*, učinio je da je porastao ugled povijesti svakodnevice (Alltagsgeschichte). Za razliku od institucionalizirane povijesti, povijest svakodnevice svijet, čovjeka i njegovu okolinu interpretira uvažavajući lokalne pojave i odabrane fenomene.

mногоstruke stvarnosti i, naočigled, nepovezane pojavnosti jednog oblika identiteta. Etnografija nije znanost o 'svemu' [Fortun 2009.], iako bi se tako na prvi pogled moglo činiti, već je njezin zadatak da otkrije upravo te veze između pojavnosti, stvarnosti i simbola, odnosno, Derridinim riječima, između strukture, znaka i igre [Derrida 1988]. I upravo u tom traganju za onime što ideja okupljanja danas predstavlja u zajednicama Nijemaca u Hrvatskoj, kao jedan od signala koji se izdigao iz onoga što se na prvi etnografski pogled činilo bukom [Fortun 2009], izdvojila se pjesma *Lili Marleen*. Pretjerano je tvrditi da je pjesma važan dio identiteta pripadnika njemačke, odnosno austrijske manjine, no ona je na neki način ipak ugrađena u lokalni entitet.

Tijekom terenskih istraživanja neki su se moji kazivači u kazivanjima o svojoj mladosti doticali te pjesme [Karleuša, intervju 2011], članovi njemačke zajednice iz Osijeka spomenuli su mi kako na svojim druženjima i danas pjevaju tu pjesmu [Mak, intervju 2011], s nekim sam kazivačima pak obavila tek preliminarne dogovore o održavanju intervjua, a u njima se također pojavila pjesma *Lili Marleen* – pokazalo se kako ju ne mogu ignorirati kao očigledan fokus istraživanja.

Nije nevažno pripomenuti da mi se u jednom trenutku u razmišljanjima ukazao gotovo znak jednakosti između sudbine Nijemaca i Austrijanaca na ovim prostorima i sudbine, po glazbenoj strukturi, jednostavnog šlagera, *pjesmuljka* o ljubavi djevojke i vojnika, koji je zapravo *gust opis*, u smislu utjecajnog američkog antropologa Cliforda Geerza [1998]², gust opis jednog vremena često nepravednog prema nekim svojim suvremenicima.

Nijemci na ovome prostoru i pjesma *Lili Marleen* dijele vrlo sličnu sudbinu – još tijekom Drugog svjetskog rata dospjeli su na 'crne liste', bili su proganjeni³, a nakon Drugog svjetskog rata i za komunizma proglašeni su za nepoželjne. Pjesma, doduše nikada nije bila službeno zabranjena, ali je postojala preporuka da ju se previše ne spominje i ne izvodi. Kao i u postojanje Nijemaca na ovim prostorima politika se upisala i u postojanje *Lili Marleen* – oboje su postali simboli 'nekoga' i 'nečega' nepoželjnog. Nevažna nije ni činjenica da je *Lili Marleen* u svijet radijskim putem 'lansirao' upravo podunavski Nijemac Johannes Weidenheim, rođen u Bačkoj Topoli 1918. godine.

S metodološke točke gledišta, u objema je temama, što predstavlja još jednu poveznicu među njima, moguće koristiti dijelom istovjetnu metodologiju koja se oslanja na ideju multilokalne etnografije jer obje teme sadržavaju mnoge razine mjesta, prostora, vremena i značenja. U polustrukturirani i otvoreni intervju u razgovorima

² Promatrajući naime kulturu kao sustav simbola u kojemu ne treba tražiti pravilnosti, već taj sustav simbola valja interpretirati razumijevanjem i doživljavanjem, dakle ne uopćavanjem većeg broja slučajeva, nego zaključivanjem na temelju jednog, prikazanog tzv. „gustim opisom“ (thick description)

³ Pjesma *Lili Marleen* i u Njemačkoj je, zemlji svojega nastanka, jedno vrijeme bila na 'crnoj listi'. Joseph Goebbels, ministar propagande u Trećem Reichu od 1933.–1945., pjesmu je nakon staljingradske bitke krajem 1942. godine zabranio s obrazloženjem kako svojim sjetnim i nedovoljno borbenim tonom vojnike gura u propast. [Jockwer, 2004: 238-239]

s kazivačima za obje je teme uklopljen testimonijalni, ponekad viktimološki diskurs, obilježen transgeneracijskim prenošenjem dijelom traumatičnog iskustva unutar postojećeg ideološkog i kulturnog te kognitivnog okvira, u svojevrsni gusti opis.

Rad o *Lili Marleen* također se bavi doticajima osobnog i kolektivnog, dozvoljenog, zabranjenog i sugeriranog. U slučaju *Lili Marleen* navedeno se razmatra u svjetlu teze da su i masovni mediji odredili strukturu socijalnog iskustva i karakteristike kolektivnog pamćenja u drugoj polovini 20. stoljeća, a to traje sve do današnjih dana prenošenjem repetitivnih postupaka i simbola, i to, kako ćemo vidjeti, ipak ne uvijek u negativnom smislu. Još jednu metodološku poveznicu vidim i u činjenici što dio rada o *Lili Marleen* čini i njezina 'biografija', svojevrsni 'Bildungsroman', budući da je možda najsnažniji eros te pjesme njezin put kroz vrijeme i poruke koje posreduju mediji masovne komunikacije – u vrijeme nastanka pjesme to je svakako bio radio koji je u Drugom svjetskom ratu po prvi put postao masovni medij, a kasnije i drugi mediji – te odolijevanje 'zubu vremena' i konstantno trajanje. *Lili Marleen* svakako predstavlja dio njemačkog kulturnog naslijeđa u Hrvatskoj.

U prvome dijelu rada pjesmu ću ukratko tematizirati u međunarodnim razmjerima. Progovorit ću nešto o njezinu nastanku i disperziji, a nakon toga i o metamorfozama njezina značenja te potom i o različitim kontekstima pojavnosti u Hrvatskoj, odnosno o njezinoj ukotvljenosti u popularnu hrvatsku kulturu, ne samo vezano uz glazbeni *milieu*. Ispisat ću njezinu *malu povijest* u Hrvatskoj kroz prizmu činjenice kako jedan glazbeni uradak funkcionira a da ga nije priznao sustav društvene moći. Pokazat ću na koji to način glazba djeluje kao oružje i/ili lijek, na koji način glazba pomiruje i/ili razdvaja. Cilj mi je pokazati i to da glazba nije politička sama po sebi, već da se politika kroz različite procese i različite prakse u nju upisuje.

Nastanak

U kolovozu 2011. godine navršena je 70. obljetnica prvog u svijetu radijskog emitiranja pjesme kojoj nije jednostavno odrediti glazbeni žanr: iz originalne se izvedbe iščitava zatomljen ritam koračnice, mirozov na početku, muški zbor u pozadini, a u prvome planu ženski glas – tako je, naime, zvučala u prvoj izvedbi, izvedbi pjevačice Lale Andersen – je li riječ o šlageru ili vojničkoj pjesmi?

Prema navodu Axela Jockwera [2004] *Lili Marleen* najpopularniji je ratni šlager i najizvođenija njemačka pjesma svih vremena u svijetu.

Tekst za pjesmu napisao je **Hans Leip** (1893.–1983.) još 1915. godine, noć uoči odlaska na karpatsku bojišnicu. Nosio je naziv „*Das Lied eines jungen Wachpostens*“ (Pjesma mladog stražara). Objavljen je u zbirci pjesama „*Eine kleine Hafenegroel*“, (Male lučke orgulje) 1937. godine. U pjesmi je ime svoje djevojke Lili, kćerke trgovca hranom te medicinske sestre Marleen, djevojke svojega prijatelja, spojio u jedno, Lili Marleen.

Tekst je 1937. godine uglazbio tada već poznati skladatelj **Norbert Schulze** (1911.–2002.). U intervju objavljenom u dokumentarnom filmu o Lale Andersen [Langemann, 2001] kaže da je *Lili Marleen* skladao u samo pet minuta. Struktura teksta učinila mu se toliko briljantnom da je odmah znao kako ga pretočiti u note. Neposredno nakon Kristalne noći 1938. tražio je interpreta za svoje melodije na tekstove Hansa Leippla. Lale Anderson bila mu je prva velika ljubav te joj je poslao note nekoliko pjesama među kojima je bila i „*Lied eines jungen Wachpostens*“. Schulze je stvorio fleksibilan predložak koji će kasnije dozvoljavati brojne metamorfoze.

Pjesmu je prva interpretirala **Lale Andersen** (1905.–1972.), kabaretska pjevačica, pravim imenom Liselotte Wilke. Kada se Lale prvi put susrela s tekstom, stihove je dala mladom kompozitoru iz Münchena, Rudolfu Zinku, da ih uglazbi. Godine 1937. skladao je melankoličnu melodiju koju je svaku večer pjevala u kabaretu *Simple* u Münchenu. Primivši pismo s notama svojega prijatelja Schulzea, publici je prepustila odluku koja joj se inačica više sviđa. Publika je glasala za Schulza te je njegov uradak snimila 1939. godine u Berlinu u studiju Electrola.

U spomenutom intervjuu [Langemann 2001] Schulze naglašava kako mu se nije svidjela snimka na ploči sa zborom vojnika u pozadini. Naziva ga *Kastratenchor* jer takvo pjevanje, prema njegovu mišljenju, s vojnicima nema nikakve veze, budući da je izvedba previše sentimentalna. Važno je naglasiti da je u svakom slučaju *Lili Marleen* vidio kao ljubavnu pjesmu.

Početak do svjetskog uspjeha bio je trnovit, sve sama prepreka do prepreke: Joseph Goebbels od pjesme je htio napraviti marš, Lale Andersen je u početku nije htjela izvoditi, a radijska stanica za koju je Schulze skladao pjesmu, nije ju htjela emitirati. No desilo se da je pjesma prvo proslavila samu sebe, a potom, i bez njihova znanja, tekstopisca-pjesnika, kompozitora i pjevačicu. Postala je pjesma koja je 'pokrenula svijet', mnogima je predstavljala 'komadić domovine', a vojnicima svih sukobljenih strana pokazala koliko su zapravo slični.

Prema jednoj od priča tko je zaslužan za njezino lansiranje u svijet, u razgovoru s povjesničarom Vladimirom Geigerom, prema vlastitoj tvrdnji, prvi koji je pjesmu pustio u eter bio je podunavski Nijemac Johannes Weidenheim, glazbeni urednik na beogradskoj radiopostaji *Soldatensender Belgrad*.

Johannes Weidenheim, pravim imenom Ladislaus Jakob Johannes Schmidt (Bačka Topola, 1918. – Bonn, 2002.), bio je pjesnik, književnik i prevoditelj. Pisao je pjesme, pripovijetke, kazališne komade, bio je pravi skriboman napisavši preko 30 romana. Za prijevode je nagrađen nagradom srpskog PEN-a. Glavne teme njegova stvaralaštva bile su čežnja za izgubljenom domovinom u Bačkoj, što se povezano s utopijom o miroljubivom suživotu svih naroda provlači i kao tema njegova posljednjeg romana Maresi iz 1999.

Weidenheim, diplomirani učitelj, bio je urednik u *Deutsches Volksblattu* koji je izlazio u Novome Sadu. Prije Drugog svjetskog rata obavljao je posao urednika na civilnoj radiopostaji, bavio se medijima. Kao mlad i perspektivan pripadnik *Kulturbunda* zaposlio se na njemačkoj radiopostaji u Beogradu gdje je radio u svojstvu glazbenog urednika. Za razliku od većine podunavskih Nijemaca koji su očijukali s desnicom, bio je kontroverzan te se nakon rata okrenuo ljevici.⁴

Dvije su priče o tome kako se ploča našla u Beogradu. Budući da je prvih dana radiopostaja na raspolaganju imala samo 54 ploče, a trebalo je ispuniti radijski program u trajanju od 24 sata, tadašnji je voditelj vojne radiopostaje Karl-Heinz Rentgen poslao vojnika Richarda Kirstenmachera u Beč po novu pošiljku ploča. Ovaj je to iskoristio za mali odmor u društvu jedne dame kojoj je posljednjega dana svog boravka u Beču *poharao* ormar s pločama. Među njima je bila i *Lied eines jungen Wachpostens*. Uredniku se učinilo zgodnim što pjesma završava mirozovom te se kasnije, 18. 8. 1941., upravo zbog toga emitirala na kraju programa u emisiji *Wir grüssen unsere Hörer*. Prema navodima Karl-Heinza Rentgena, emisija je bila *Grussbrücke*, na neki je način predstavljala *Verbindungsglied* između doma i bojišta. Od Afrike do Nordkapa vojnici su svoje djevojke kod kuće pozdravljali ovom pjesmom. Prisjetimo se, radiopostaje u to su vrijeme bile dominantni i sveprisutan medij.

Prema drugoj priči, koju zapravo potvrđuje i Johannes Weidenheim, na *Soldatensender Belgrade* iz Beča pristigao je sanduk ploča među kojima je bila i *Lili Marleen*.

Jugoslavija se predala 17. travnja 1941. godine. Dva dana kasnije njemački su vojnici preuzeli beogradsku radiopostaju te je službeno počeli koristiti za vlastiti program od 26. 4. 1941. [Jockwer 2004]. Postaju su nazvali *Soldatensender Belgrad*, a s emitiranjem je započela 20. 4. 1941. [Stief 1979].

Pjesma je zapravo prvi put emitirana već 26. travnja 1941. Vladimir Dedijer u svom *Dnevniku* uz zapis od 17. 7. 1941. navodi „*Sinoć u deset slušali Radio Beograd. ... Na kraju je otpavana Lili Marleen*“⁵ [Dedijer 1970: 27], iako se za dan prvog emitiranja uzima 18. 8. 1941., dan kada je startala emisija „*Wir grüssen unsere Hörer*“.

⁴ Za podatak zahvaljujem dr. Vladimiru Geigeru, koji se s Johannesom Weidenheimom susreo na skupu o književnosti koji se održao sredinom 90-ih godina 20.st. u Haus der Donauschwaben u Sindelfingenu. U osobnom razgovoru rekao mu je da je upravo on bio taj koji je ploču *Lili Marleen* pustio u eter – je li potvrdio činjenicu ili mit o sebi, ostaje nejasno.

⁵ Dnevnički zapis od 17. 7. 1941.: „*Sinoć u deset slušali Radio Beograd. ... Posle su pročitali imena Vula Antića, Slobodana Škerovića i još mnogo drugih drugova. Streljani su! Na kraju je otpavana Lili Marleen*“ [Dedijer 1970: 27]

⁶ Dedijer ne navodi u čijoj je izvedbi pjesma emitirana jer mu je iz očitih razloga tada to bilo nevažno, no postoji podatak da je navodno postojala izvedba na srpskom jeziku koju je nepoznata srpska pjevačica, češka emigrantkinja u Srbiji, snimila već u svibnju 1941. [Forum Krstarica 2010]

Soldatensender Belgrad bila je jedina njemačka radiopostaja na kojoj se pjesma izvodila Jockwer navodi da se nije izvodila na civilnim postajama [Jockwer 2004]), a emitirana je sve do 13. 10. 1944. kada su u Beograd ušle jedinice Crvene armije.

Popularnost

Soldatensender Belgrad bila je neka vrsta *Reichovizije* onoga vremena, imala je snažan odašiljač pa ju se slušalo od Narvika na sjeveru sve do bojišnice u sjevernoj Africi.

Kako se pjesma emitirala iz dana u dan, Rentgen je u jednom intervjuu iz 1992. ustvrdio „*Morgens Lili Marleen, mittags Lili Marleen, abends Lili Marleen, nachts Lili Marleen! Was zuviel ist – ist einfach zu viel. Ich verbiete ab sofort diese Lili. Amüsiert euch mit anderen Mädchen!*“ [Jockwer 2004]. Emitiranje je ponovo započelo 18. 8. 1941. Od toga se dana svakodnevno emitirala na kraju emisije tzv. želja i pozdrava „Wir grüssen unsere Hörer“ u 21.57 minuta, pa se taj datum uzima kao njezino prvo puštanje u eter. Policijski je sat, naime, počinjao u 22 sata, a tada se prekidao i program.

O popularnosti tog šlagera možda najbolje svjedoči podatak da je jednoga dana na *Soldatensender Belgrade* pristiglo 12.460 pisama onih koji su željeli čuti pjesmu! Priča kaže da je čak jedan Amerikanac preko Crvenog križa poslao pismo s novčanicom od 20 dolara. Raritet je inače što je novčanica od 20 dolara i u SAD-u bila veoma rijetka.⁶

Zbog čega je pristigao toliko broj pisama? Nedugo od lansiranja u eter pjesma je izazivala kontroverze u službenoj politici Reicha. Ministar propagande Goebells pjesmu je krajem 1942. zabranio s obrazloženjem da njezino sjetno raspoloženje negativno utječe na borbeni moral vojnika. I njezinoj izvođačici Lale Andersen zabranio je javne nastupe. Kako su slušatelji međutim već navikli da se pjesma emitira svaki dan u 21.57, pismima su zahtijevali da se ta odluka ukine. Pjesma se nije smjela emitirati od kraja 1942. pa do sredine 1943. Od samoga početka nije bila pošteđena zabrana. Pjesma je zapravo predstavljala opreku militarističkim pjesmama, njezina popularnost za Drugog svjetskog rata nije posljedica ideološkog diktata.

Disperzija

Prema tvrdnjama autora knjige *Lili Marlene – The soldiers' Song of World War II*, Liela Leibovitz i Matthewa Millera [Leibovitz, Miller 2009] ni jedna pjesma 20. st. nije prevedena na toliko mnogo jezika, na engleski je prepjevana 1942., na francuski 1940., na talijanski 1941., postoje inačice na danskome, španjolskome, mađarskome, finskome, holandskome, ruskome poljskome, rumunjskome, bugarskome, češkome, estonskome, letonskome, islandskome, portugalskome, švedskome, slovenskome, naravno i na hrvatskome, potom na hebrejskome, esperantu, latinskome, kineskome, u Japanu je na japanskome u izvedbi velike zvijezde Kanashi Michi mjesecima bila

⁶ Za podatak zahvaljujem gospodinu Dragom Iviću.

na prvom mjestu top-liste. Diljem svijeta otpjevalo ju je na stotine izvođača – da spomenem samo neke: Frank Sinatra, Bing Crosby, Al Martino, Freddy Quinn, Perry Como, Marlene Dietrich, Vera Lyne, Milva, bezbrojni orkestri i jazz-bandovi, Eric Burdon u rock-verziji, Amanda Lear kao disco-hit i naravno, uvijek iznova Lale Andersen. Brojne su snimke iz 50-ih, 60-ih i 70-ih godina 20. stoljeća. U sedam desetljeća svoga postojanja doživjela je preko 200 inačica. Čak se i Hitler 1942. o njoj izjasnio: „*Der Schlager wird nicht nur den deutschen Landser begeistern, sondern möglicherweise uns alle überdauern*“ [Koch 2003: 299].

O njoj su ispredane legende, s njom je povezano mnoštvo priča i likova među kojima su bili i najmoćniji ljudi svojega doba poput Eisenhowera, Stenibecka⁷ i Churchilla⁸.

Različiti konteksti pojavnosti

Prvo njezino emitiranje na trećerajhovskoj vojnoj radiopostaji iz Beograda objašnjava dio poslijeratne zavjere šutnje oko *Lili Marleen* na našim prostorima uz tvrdoglavo ustrajavanje o tome da je riječ o notnom fetišu mrskih okupatorskih vojnika. No, *Lili Marleen* ima nekoliko lica: nakon rata, na privatnim zabavama u Beogradu, na Brijunima, u Karadorđevu, na Bledu... izvođena je navodno i Titu. A i za trajanja rata različito je doživljavana. Tako prema sjećanjima Jare Ribnikar, emitiranima u razgovoru na Radio Zagrebu u prosincu 1979., Ivi Loli Ribaru, dok se skrivao u njezinoj kući u Beogradu 1941. godine, svidjela se ta nostalgična pjesma, kako ju je on nazvao, te je rekao „Kako je to lepa pesma!“ [Rihtman-Auguštin 1980: 348].

Svi su imali svoju Lili – Nijemci, Tommyji, Yenkeeji, pa i mi u Hrvatskoj.

Godine 1941. pojavila se u Zagrebu u prepjevu Norberta Neugebauera, u izdanju poznatog zagrebačkog izdavača muzikalija Albinija. Tih je godina činila dio standardnog repertoara zagrebačkih kabareta.

Tekst *Malo rasonode* koji nalazimo u rukom pisanim *Džepnim novinama* II. čete 1. udarnog bataljuna Brigade Matija Gubec X. korpusa zagrebačkog, iz srpnja 1944.,

⁷ John Steinbeck je ustvrdio: „Zar ne bi bilo zabavno da je nakon sve tutnjave, izvikivanja *Heila*, svih marševa i indoktrinacije, jedini nacistički doprinos svijetu ostala *Lili Marleen*?“ (Prijevod M. Kurtz) Za njega je to bila najljepša pjesma svih vremena. [Spiegel, 2010: 46]

⁸ Tjednik Spiegel navodi kako je Churchill bio veliki obožavatelj pjesme *Lili Marleen*. Za putovanja po rivijeri nakon rata od hotelskog je orkestra naručio da mu je izvedu, a kad su mu to ponudili i sljedeću večer, odbio je jer je, kako je kazao, loše spavao – sanjao je Rommela! [Spiegel, 2010: 46]

⁹ Naime, Rommelov Afrički korpus te Montgomeryjeva 8. britanska armija bili su u sukobu u Sjevernoj Africi od 1941. do 1943. Ovdje je po prvi puta pjesma prešla liniju bojišnice. Za vrijeme izvođenja, prema pričama i savezničkih i osovinskih vojnika, oružje je šutjelo. U 21:57, kada se na Rommelovoj strani pjesma pušala na kraju emisije „Wir grüssen unsere Hören“, Montgomeryjevi bi momci zavicali: „*Comrades, louder please!*“ Za vrijeme emitiranja borbe su prestajale, nastupio je ritual zajedničkog slušanja. Prema kazivanju sina pjevačice Lale Andersen, Michaela Wilkea, *Lili Marleen* je čak postala maskota Montgomeryjeve vojske [Langemann 2001].

za potrebe antifašističke vojske izvodi se na melodiju *Lili Marleen*. Tada su već postojale čvrste veze između saveznika i jugoslavenskih partizana. Zanimljiv je komentar dr. Zvonka Šubata [Šubat, intervju 2011] koji je kao student medicine bio borac u Moslavačkoj diviziji:

„(...) *S Englezima smo počeli komunicirati tek 1944. (...) Ja se ne sećam da je ona službeno negde pjevana, možda si je ko popjeval (...). Radiofonija je bila relativno raširena (...)* Ali šlageri su se pjevali, radija je bilo, nije bilo neupućenih (...) kad su Saveznici počeli ratu u Sjevernoj Africi, onda su oni ratovali do 5 popodne, onda se ide na čaj. I onda se svira *Lili Marleen*. Jer je za Engleze u Drugom svjetskom ratu, neka se niko ne uvredi, vredila parola „*Ide tenk ide Tom, tenk stane, Tom isto stane!*“ (...) ali tukli su se do 5 popodne, kad je došlo vreme čaja, onda su išli na čaj i slušali *Lili Marleen*. (...) Samo znam da se rado slušalo, melodiozna je, donekle vojnička, i sentimentalna malo (...) pjeva ju vojnik na straži. Nema marševski takt. Sentimentalna je, melodija ide u uho, onda taj poderani glas (...)“

Tisak: *Akord Albini, Zagreb, Gajeva 7, 1941. god.* - Najpopularnija vojnička pjesma u Drugom svjetskom ratu tiskana je i u Zagrebu. Njemački izvorni tekst preveo je na hrvatski Norbert Neugebauer. Izvor: Muzej grada Zagreba, 7441

Bez obzira što se u partizanskim novinama pojavljuje s posve drugačijim tekstom, kao i drugdje u svijetu *Lili Marleen* asocijacijom na poznati strani tekst predstavlja element implicitne erotike u militariziranom okruženju.⁹

Diseminacija, metamorfoze značenja i konteksti pojavnosti

Mnoge pjesme nastale u ratu prestaju živjeti s prestankom ratnog konflikta ili dobivaju nove uloge. *Lili Marleen* svoj je život nastavila, metamorfozirajući svoje

⁹ Čest je slučaj da su se filmske zvijezde koristile u svrhu dizanja morala i adrenalina vojnicima. *Lili Marleen* do razine simbola uzdigle su tri žene: Vera Lyne, Lale Andersen i Marlene Dietrich. Upravo ova posljednja pjesmi je oduzela vojnički štih i u izvedbu unijela poveliku dozu erotike. Stihove koje je pjevala na engleskom sama je preradila te iz Leipova izvornika izostavila smrt, tako da pjesma ima optimističan završetak. Godinama nakon Drugog svjetskog rata na javnim je nastupima glumila 'djevojku ispod svjetiljke'. Izvođenje bi započinjala legendarnim riječima: "I sang it three long years in North-Africa, Sicily, Italy, in Alaska, Greenland, Iceland, in England".

Naslovna stranica Džepnih novina, II. čete 1. udarnog bataljuna Brigade Matija Gubec X. korpusa zagrebačkog, br. 4, srpnja 1944. god. u kojima je objavljen tekst *Malo rasonode* koji se izvodi na melodiju Lili Marleen. Izvor: Muzej grada Zagreba, 7442

značenje: u jednom trenutku ona je pjesma narodnoga neprijatelja, da bi u drugom (povijesnom) kontekstu, kako to dokazuje primjer teksta *Malo rasonode* u partizanskim novinama, postala 'naša' pa čak, što ćemo kasnije vidjeti, i domoljubna. *Lili Marleen* samo je jedan od primjera kada su potpuno identične oblike neke pjesme ili glazbenog djela istodobno primjenjivale skupine dijametralno suprotnih pogleda na svijet.

Lili Marleen po prestanku rata izašla je iz konteksta ratne pjesme u koji je zapala zbog činjenice da su je izrazito rado slušali upravo vojnici koji su u te tri minute, koliko je otprilike pjesma trajala, zaboravljali na ratne strahote i u imaginarnu liku Lili Marleen pronalazili utjehu, toplinu doma i ljubav. Tadašnja joj je uloga bila da tješi, bodri i daje nadu. Lili Marleen koju spominje pjesma nositeljica je te sreće, draga prijateljica, sestra, djevojka, majka, ukratko: odušak ugođe u tragediji. Ona je bila simbol vojničke čežnje, čežnje za domovinom, za ljubavi, ali i simbol rastanka. Opreka je militarističkim pjesmama i njezina popularnost za Drugog svjetskog rata, kako smo već ustvrdili, nije posljedica ideološkog diktata, ona je antiratna i nadnacionalna.

Lili Marleen je postala globalni fenomen. Prema tvrdnji Liela Leibovitz i Matthewa Millera [Leibovitz, Miller 2009], inspirirala je, izravno ili neizravno, 40-ak filmova i TV-emisija, da navedem samo u svijetu najpoznatiji Fassbinderov film pod istim naslovom s Hannom Schygullom u glavnoj ulozi. Taj film predstavlja

točku konverzije, na neki ju je način ponovo lansirao. U Hrvatskoj se pojavljuje u filmu Branka Belana *Koncert iz 1954*. Film započinje sunčanim danom oslobođenja Zagreba, atmosfera je tjeskobna, ljude progone, u kavani se svira nezaobilazna *Lili Marleen* [Forum „Znak sagite“ 2010. i Baza HR kinematografije], potom u TV-filmu *Tamburaši* [Fanelli 1982. pod: mrežne stranice], u sceni u kojoj glumac Emil Glad sa svojim kompanjonom u šumi susreće neprijateljske vojnike, a da bi spasili živu glavu, zasnivaju i zapjevaju sljedeći tekst:

*„Ko što je Lili, takve više nema, od Berlina pa do ravna Srema,
Lili Marlen, oj Lili Marlen, za tebe živim, za tebe mrem,
sie heisst Lili Marleen, sie heisst Lili Marleen“*,

o njoj je, također prema autorima Leibovitzu i Milleru [Leibovitz, Miller 2009], napisano 50-ak knjiga, a izvan glazbenog konteksta, da se zadržimo u Hrvatskoj, njezino ime nosi **salon vjenčanica** u Slavonskom Brodu¹⁰ [Salon vjenčanica, pod: mrežne stranice], **trgovački obrt** u Vinkovcima [Trgovački obrt, pod: mrežne stranice], ime joj koristi **noćni klub** u međimurskom naselju Trnovec [Noćni klub, pod: mrežne stranice], njezinim je imenom nazvana **turistička brodica** obitelji Padovan na Rabu¹¹, a svoje je mjesto pronašla čak i u rasadnicima – rasadnik Porečanka iz okolice Donjeg Miholjca tako u ponudi ima **ružu stablašicu** koja se zove Lilly Marlen [Rasadnik, pod: mrežne stranice].

Važno je napomenuti da u Hrvatskoj službeno nikada nije bila zabranjena, već je više bila riječ o autocenzuri, sličnoj onoj koju susrećemo i u oblicima ophođenja s 'drug i drugarica', odnosno 'gospođa i gospodine', o čemu je pisala etnologinja Nives Rittig-Beljak [Rittig-Beljak 2004: 137–143].

Prema kazivanju Voje Šiljka [Šiljak, intervju 2011] na Radio Zagrebu postojala je preporuka da ju se ne izvodi. Sankcija, prema njegovu iskazu, ne bi bio otkaz, već neka druga neugoda, nije specificirao koja.

Konkretnu sankciju zbog izvođenja pjesme u Hrvatskoj (Jugoslaviji) zabilježio je tjednik *Spiegel*:

„Lili Marleen je u Jugoslaviji zabranjeno pjevati. (...)Titova policija lovi svakog turistu koji taktove Lili Marleen samo i zapjevuši.“ [Spiegel 1979: 198–199].

U članku se spominje događaj kada je u kolovozu 1978. skupina od devet austrijskih i pet kanadskih turista, dakle čak i nisu bili Nijemci, u jednoj konobi na Korčuli glasno zapjevala šlager u kojemu se *Lanterne* rimuje s *Kaserne*. Jedan od gostiju, tadašnji oficir JNA, tom prigodom doduše nije protestirao, ali je turiste prijavio policiji. Tri dana nakon druženja uz kapljicu 14 je iznenađenih stranaca optuženo da su „*pjevanjem*

¹⁰ Fotografije u posjedu autorice članka.

¹¹ Fotografije u posjedu autorice članka.

nacističke pjesme Lili Marleen podcijenili i uvrijedili patriotske osjećaje jugoslavenskih građana“ [ibid]. Kažnjeni su novčano, deportirani su, a dobili su i zabranu dolaska u SFRJ sljedeće dvije godine.

Spiegel u istome članku također kao kuriozitet navodi da je u listopadu 1979. godine jedna strankinja u Ljubljani ponovo pjevala istu pjesmu. No to nije bila njemačka turistica gladna sunca, već pjevačica koja se proslavila izvođenjem Brechtovih šansona, ne u balkanskoj krčmi, već na slovenskoj televiziji. Riječ je o talijanskoj pjevačici Milvi koja je, kako *Spiegel* citira *Delo*, pjesmu otpjevala više „kao parodiju na staru njemačku vojničku romantiku koja je posljednjih godina obilježila klimu u Zapadnoj Njemačkoj.“

Delo, prema *Spiegelu*, također navodi da je „od svih nacističkih pjesama Lili Marleen bila najmanje fašistička“, a njemački je pjevači pjevaju u inozemstvu samo zbog toga „što se žele riješiti kompleksa krivnje i poraza“¹². [ibid]

Iako je *Lili Marleen* u Hrvatskoj dakle imala veo poluzabranjene pjesme, izvode ju Zdenka Kovačiček kao jazz standard na engleskom jeziku s triom Vanje Lisaka u kviz-emisiji HRT-a koju je vodio Zvonko Varošanec sredinom 90-ih [Kovačiček, pod: mrežne stranice]. Kako mi je naglasila gospođa Kovačiček, ona je u svojoj izvedbi bila inspirirana Marlenom Dietrich, a ne Lale Andersen, nije ni znala da postoji netko tko ju je izvodio prije Marlene Dietrich [Kovačiček, intervju]. Pjevao ju je i Jimmy Stanić, Alka Vuica ju je izvela na koncertu u Tvornici 2005. povodom proslave 20 godina karijere pod nazivom *Poljubi me*, kao ljubavnu pjesmu [Croatia Records, pod: mrežne stranice].

Još jedan primjer diseminacije predstavljaju dani Otvorenog performansa u Splitu 2009. godine kada je izveden **teatarski performans** bosanskohercegovačkog umjetnika Jusufa Hadžifežovića *Charlama*, provokativan prikaz umjetnikova života u kojemu se *Lili Marleen* koristi kao simbol fašizma [Slobodna Dalmacija 2009].

Potom nailazimo na **modni happening** u kojemu je splitska kreatorica Neda Majkić-Kunić predstavila svoju kolekciju za koju je izjavila: „*Okosnica mojega rada je poslovna žena*“. *Lili Marleen* pojavljuje se kao glazbena kulisa dok modeli šeću „u crnim zmijolikim koktel izdanjima improviziranim jesenskim perivojem uz svijećnjake i zvuke Lili Marlen“, kako navodi novinarka koja je prenijela vijest, [Gospodnetić 2000.]

Zanimljiva je i pojavnost u projektu Muzeja grada Zagreba pod nazivom *Žive slike*. U njemu svake godine prvog vikenda nakon poklada djelatnici Muzeja glume znane i manje znane Zagrepčane – osobe iz svakodnevnog života, kao i one značajne za prijelomna događanja u Zagrebu od najranije povijesti grada do danas. Započeo je 2000. godine, a program se odvija po čitavu prostoru stalnog postava muzeja. Povodom desete obljetnice projekta, u sklopu publikacije koja je tom prigodom

¹² Prijevod Marina Kurtz.

Artistica u ratnom Zagrebu izvodi Lili Marleen, Izvor: Katalog Žive slike, Muzej grada Zagreba

izdana, predstavljena je i fotografija artistice u ratnom Zagrebu koja izvodi pjesmu *Lili Marlen*. Na fotografiji se razaznaje i lik vojnika u savezničkog uniformi [Kolveshi 2009: 27 i 69].

I u glazbenoj je sferi podvrgnuta procesu **resemantizacije**: nastala kao ljubavna pjesma konstantno mijenja uloge od **ljubavne do ratne**, čini se kako se stalno ljubav i rat loptaju njome – zanimljivo je da nakon 1945. vrlo često uskrsava u ratnim konfliktima, pa se tako spominju Indokina, Koreja, Izrael, Vijetnam... [Leibovitz, Miller 2009].

Iz našeg **Domovinskog rata** pamtim je u izvedbi sedam glumica¹³ pod nazivom *Čekam te*. Iz razgovora s Anjom Šovagović [Šovagović, intervju], koja je autorica tih novih stihova i pokretačica čitavog projekta, saznala sam da pjesma *Čekam te*¹⁴ na melodiju *Lili Marlen* nikada nije bila izvedena na Hrvatskom radiju ili Hrvatskoj televiziji. Izvodila se uglavnom na lokalnim radiopostajama. [Šovagović, pod: mrežne stranice]. U ovome su slučaju u disperziji odigrali ulogu tzv. alternativni komunikacijski

¹³ Pjesmu su otpjevale glumice Suzana Nikolić, Urša Raukar, Anja Šovagović Despot, Barbara Nola, Alma Prica, Doris Šarić i Branka Cvitković. Anja Šovagović također kazuje kako su kasetu s pjesmom *Čekam te* same glumice slale na frontu, budući da to nije bilo moguće napraviti službenim kanalima. Izgleda da je i ova inačica u tome smislu bila 'alternativna', iako je Svanibor Pettan naziva 'službenom' [Pettan 1998].

¹⁴ Tekst u prilogu na kraju članka.

kanali (lokalne radiopostaje, usmena predaja), nasuprot onima dominantnim (službene radiopostaje i televizijske kuće).

Etnomuzikolog Svanibor Pettan također navodi da je kombinacija teksta s poznatim glazbenim obrascem česta praksa. Otkriva nam da uz inačicu *Čekam te*, koju naziva 'službenom', postoji još jedna, 'alternativna', politički problematičnog teksta koji dijeli politički stav radikala. Izvodi je anonimni muškarac ograničenog glazbenog umijeća. Obje su inačice bile popularne tijekom Domovinskog rata, pri čemu je ova kasnija, 'muška', vjerojatno nastala kao parodirani odgovor na 'žensku' inačicu.¹⁵[Pettan 1998].

Tekst koji se pjeva na melodiju *Lili Marlen* pronalazimo ponovo na jednom forumu [Forum studenata prava] na kojemu se raspravlja o najljepšim hrvatskim pjesmama. Navodi ga autor koji se predstavlja kao Ante Gotovina. Autor teksta pod nazivom „*Ljubav pobjeđuje (iliti hrvatska verzija Lili Marlen)*“ nije naveden, ali i taj je prožet ljubavno domoljubnim nabojem poput teksta *Čekam te*.¹⁶

Lili Marlen, i to u izvedbi Lale Andersen, posljednjih je godina rado bila slušana među KFOR-ovim vojnicima na Kosovu, emitirao ju je *Soldatensender Radio Andernach* iz Prizrena u emisiji tipa želje i pozdravi. Zanimljiva je usporedba vojničkog života danas s onim vidljivim u snimci nastaloj kombinacijom rekonstruiranog i dokumentarnog u već spomenutom filmu Irene Langermann [Langermann 2001].

I Hrvatska ima svoj adut na tu temu: to je izvedbena inačica na tekst *Čekam te* u interpretaciji Sandre Kulijer iz 1991. godine, no slike koje ju prate iz života su hrvatskih vojnika u mirovnoj misiji ISAF-a u Afganistanu – film je 2010. godine na YouTubeu objavljen uz komentar: „Ne zaboravite hrvatske junake u Afganistanu“ [Kulijer, pod: mrežne stranice]. U ovoj je izvedbi domoljubni naboj, osim u posljednjim strofama teksta, još pojačan zvukom tamburaškog orkestra na početku, a mijenja se i ritam. To je primjer korištenja *Lili Marleen* u Hrvatskoj u kojemu su glazbeni elementi, tj. korištenje određenih instrumenata, u konkretnom slučaju tamburice, sjajan pokazatelj upotrebe glazbe u političke svrhe [Brenner 1992: 55], iako, općenito gledajući, kako smo već ustvrdili, glazba sama po sebi nije politička, u nju se politička značenja upisuju. Na granici groteske, gotovo *montipajtonovski*, ali upravo stoga kulturološki i zanimljiv, spoj je teksta o Domovinskom ratu koji slušamo i fotografija koje je autor odabrao, a prikazuju naše vojnike u Afganistanu: Domovinski je rat nakalemljen na potpuno novu situaciju, koja je i geografski i kulturološki udaljena od konteksta u kojemu je pjesma *Čekam te* nastala.

¹⁵ URL: http://www.youtube.com/watch?v=_ZeanKIJ6Ks&feature=related (23. 9. 2011.)

¹⁶ Tekst u prilogu na kraju članka.

Svojevrsni je *crossover* na djelu i kad je Bad Blue Boysi izvode na nogometnim utakmicama¹⁷ gdje pak zadobiva funkciju navijačke budnice [Bad Blue Boysi, pod: mrežne stranice]. Thomas Bauer, dugogodišnji kroničar navijačkih i nogometnih zbivanja te svojevrsni 'glasnogovornik' Udruge navijača Dinama i kluba Bad Blue Boysa, kaže sljedeće:

(...) navodno da je tu pjesmu izmislio jedan legendarni Blue Boys, sad već pokojni, i zagrebački, na neki način, klošar, (...) pokojni Buba Luđak [Vladimir Vuković-Buba, 1967-2004] ... Ta pjesma je nastala negdje 89. ili 90. ja sam 72. godište pa se sjećam još tih vremena, bio sam klinac al se sjećam. Do tad je zapravo većina navijača pjesama, zapravo idu na neke melodije koje su bile popularne u tadašnjoj Jugoslaviji. Primjerice, od 'Vardara pa do Triglava' ili 'Sivi sokole' ili nekakva 'Kozaračka kola', jer su tad u toj tadašnjoj državi, koja je zapravo bila jedna država, nije ko danas, zapravo sve navijačke skupine dosta slične pjesme imale, i Zvezdaši i Partizanovci i Hajdukovci, i onda je valjda neko rekao: pa zašto bi mi imali te pjesme koje su u biti u ideološkoj suprotnosti sa navijačkim stremljenjima tada krajem 80., početkom 90., koji su težili ka hrvatskoj neovisnosti, i onda je valjda u toj priči neko rekao: zašto ne bi prepjevali Lili Marleen, koja je ipak njemačka pjesma i znalo se da su zapravo ideološki protivnici pobornika tadašnje Jugoslavije tada pjevali tu pjesmu. Danas puno, puno novinara to zlorabi pa tvrdi: to je nacistička pjesma, što je zapravo, Vi znate da to nije istina niti faktički, ali zapravo je sporno to dovodit u bilo kakav kontekst, ... melodija zapravo nije ni bitna, bitne su riječi. Tako da je ta melodija Lili Marleen poslužila kao odličan predložak za jednu dosta onako čvrstu jaku i emotivnu, na neki način, pjesmu koja zapravo priča tu našu priču do u detalje (...) na svakoj utakmici se praktički pjeva. ... zajednički nazivnik je melodija koja je publici poznata, predložak melodijski koji je publici poznat i zapravo melodijski predložak nema veze s identifikacijom.

[Bauer, intervju 2011].

Iako se na prvi pogled može učiniti čudnim, no i ova pjesma, iako je podstrekačka, izražava ljubav, ljubav prema nogometnom klubu Dinamo, a kako se iščitava iz citiranog odlomka intervjua, navijači zajednički sudjeluju u odabiru toga koja će se melodija koristiti, odnosno što će se pjevati.

Pjesmu koristi još jedna marginalna skupina: riječ je o *Le Zboru*, članice same sebe predstavljaju kao „prvi hrvatski LGBTIQ zbor, prvi hrvatski zbor rodnih i seksualnih manjina, prvi hrvatski lezbijsko- feministički zbor“ [Le Zbor, pod: mrežna stranica]. Aktivno djeluju više od šest godina i do danas su održale preko 90 koncerata diljem zemlje i inozemstva. Zbor čini desetak članica, a za pristup zboru, naglašavaju, nije bitna seksualna orijentacija. O repertoaru odlučuju demokratski, ali ipak ponajviše maestra Lidija Dokuzović koja pjesme aranžira. Iz poruka elektroničke

¹⁷ Riječ o tekstu *Znaj da te volim Dinamo ja* koji se izvodi na melodiju *Lili Marleen*. Pjesma je snimljena na CD-u koji je izdan povodom dvadesete obljetnice Bad Blue Boysa, kojom je prigodom u ožujku 2006. u Maloj dvorani Doma sportova održan i koncert. Tekst u prilogu na kraju članka.

pošte doznajemo da su *Lili Marleen* članice zbora izvele dva-tri puta tijekom 2006. godine te da se više ne nalazi na njihovu repertoaru [Jurišić 2012, pod: elektronička pošta].

Tijekom veljače 2012. godine na hrvatskim smo televizijskim programima mogli zamijetiti seriju promidžbenih poruka za mobilnu mrežu Bonbon. Jedna od njih kao glazbenu matricu koristi melodiju *Lili Marleen* u vrlo suvremenoj obradi s posve novim tekstom na engleskom jeziku (koji ponovo govori o ljubavi). Proces marketingizacije odavno je zamijećen – *Lili Marleen* postala je brend koji posreduje simboličko značenje ugone i sigurnosti te se is promidžbene poruke iščitava: s nama ćete se osjećati dobro i sigurno. Pretvorena je u robu široke potrošnje.

Pjesma *Lili Marleen* mijenjala je imena pod kojima je izvođena, mijenjala tekstove, jezike na kojima se izvodila, mijenjala izvođače, u njoj je zamjetna i promjena rodni uloga (pjevale su je uglavnom žene, iako bi je semantički zapravo trebao pjevati muškarac, budući da progovara riječima muškarca koji, u najčešćem broju slučajeva, pod svjetiljkom priča priču o velikoj ljubavi znajući da odlazi u rat; no preslušavanjem nbrojenih primjera, zapazila sam da muški izvođači češće posežu za instrumentalnim izvedbama u kojima pokazuju umijeće vladanja nekim instrumentom (izvedba na ukuleleu, harmonici, glasoviru...). Nadalje pjesma je mijenjala kontekste, neke će, kako kaže etnologinja Dunja Rihtman-Auguštin, „*zauvijek podsjećati na okupatorsku radio-stanicu i tutanj militarističkoga 'trupa' u maršu*“ [Rihtman-Auguštin 1980: 348]; za neke će biti upravo suprotno, mirotvorna, antiratna pjesma, simbol borbe protiv fašizma, a za neke to što je i bila od svoga početka – **jednostavna ljubavna pjesma prepuna čežnje**. Možda je najsnažniji primjer takvog konteksta izvedba, prožeta naglašenim erotskim nabojem, suvremene istarske pjesnikinje Roberte Razzi, koja svoju poeziju piše na labinskoj cakavštini, a promovira je kao mješavinu recitala i kabareta, pod nazivom *Cabaret-show* s kojim je od 2002. do 2006. gostovala u mnogim hrvatskim gradovima. U okviru takvog jednog performansa svoje stihove *Radi bin te videt* [Razzi 2007] izvodi upravo na melodiju *Lili Marleen*¹⁸.

Iako njena primarna intencija nije bila progovaranje u ime 'velike politike', u pjesmu *Lili Marleen* sve do današnjih dana na različite se načine **upisivala** politika. A čime se zapravo glazba politizira? Ako glazba, u ovom slučaju pjesma *Lili Marleen*, djeluje politički, postoje li poruke imanentne samoj pjesmi ili je poruka imanentna interpretaciji? [Brenner 1992: 15]. Ako nije riječ o pjesmama s političkim tekstovima, već onima sa suptilnijim oblicima, jesu li namjere, čije god one bile, poznate i glazbenicima koji ih izvode ili se krećemo u polju između subjektivno nepolitičke glazbene izvedbe i društvenog funkcioniranja s druge strane opće razine svijesti?

¹⁸ Tekst u prilogu na kraju članka.

Glazbeni uradci skladani s namjerom da budu politički nisu nepoznati, no, ponavljam, primarna intencija nastanka *Lili Marleen* nije bila politička, o čemu svjedoče već i iskazi skladatelja Schulzea. Autor Brenner spominje i termin *postintencija* te ustvrđuje da promjena primarne intencije u postintenciju proizlazi ne samo iz teksta već i iz konteksta [Brenner 1992: 55]. I kod najjasnije verbalizacije nije isključivo govor riječima taj iz kojeg proizlazi djelovanje. Kako smo kasnije na primjeru *Lili Marleen* u Hrvatskoj u novije doba pokazali, glazbeni elementi, tj. korištenje određenih instrumenata, u ovome slučaju tamburice, sjajan su primjer za upisivanje politike u glazbu, što također može imati utjecaja na promjenu intencije.

Uloga *Lili Marleen* bila je da tješi, daje nadu i da bodri. Sentimentalni tekst o čežnji pogodio je raspoloženje milijuna vojnika svih zaraćenih strana te je postao kulturološki lajtmotiv Drugog svjetskog rata, a taj se proces nastavio i u kasnijim ratovima. Dimom i uspomenama obojen glas Lale Anderson ne zvuči dobro u uhu tendencioznog „hrabrog novog svijeta“ te *Lili Marleen* svoje vrijeme uvijek nekako pronalazi upravo u ratu koji ljude dovodi do elementarnog, zbivajući se u binarnom kodu život-smrt. Ponudila je ugodu, toplinu, komadić domovine, što sve ima isti semantički nazivnik.

Lili Marleen sadrži subtekst koji pripovijeda o tome kako je od rata nastao mir, kako se transformirala slika žene i kulture, kako se tekst mijenja od jedne do druge inačice, kako se glazba mijenja te od koračnice postaje šansona, kako se zamišljeni lik Lili Marleen mijenja, od vjerne djevojke nekog vojnika do pin-up gerle. Nisu joj strane ni intertekstualnost ni intermedijalnost. Zamjetan je proces koji pjesmu usmjeruje odozgo (medijsko lansiranje) te suprotan, ali gotovo usporedan proces koji je usmjeruje odozdo, oblikujući i mijenjajući je, odnosno dajući joj novi život kroz nova značenja – od svojega je nastanka putovala s jedne ideološke pozicije na drugu, prepjevala se i mijenjala razne kontekste pojavnosti, što je proces uočen u svijetu i u Hrvatskoj.

Također sam uočila i procese raznih identifikacija: izvođačice Lale Andersen i Marlene Dietrich publika je često nazivala Lili Marleen – pojavila se svojevrsna metateza identiteta jer je pjesma nadjačala njihov osobni identitet. Lale je dobivala brda pisama naslovljena na Lili Marleen. Nazivali su je „Engel der Soldaten“. U razgovorima s kazivačima zapazila sam da misle kako je Lili Marleen stvarna osoba. Često je identificiraju s likom koji glumi Hanna Schygulla u Fassbinderovu filmu. Možda je neka vrsta identifikacije na djelu i kod Bad Blue Boysa, iako je Thomas Bauer napomenuo da njihov izbor pjesama nema nikakve veze s desničarstvom te da melodije kojima dodaju vlastiti tekst biraju po tome koliko su atraktivne i koliko ih ljudi poznaje jer im je bitno da publika pjeva i na taj način sudjeluje u bodrenju svoje momčadi. Vojnici se, slušajući *Lili Marleen*, također identificiraju – s mirom, toplinom doma, čežnjom za dragom...

Unatoč višedimenzionalnosti pjesme ugrubo je moguće iščitati dvije kategorije pojavnosti, odnosno dvije osnovne recepcije: jedna je njezino povezivanje s **ratom/pomirenjem**, a druga s '**normalnim**' životom (performans, modna revija, salon vjenčanica, trgovački obrt, noćni klub, turistička brodica, ruža...), pri čemu u slučaju ovih drugih čak i izlazi iz glazbenog konteksta.

Lili Marleen u pravom je smislu i globalizacijski fenomen budući da prelazi preko svih mogućih granica: ideoloških, jezičnih, rodnih i kontekstualnih. Razlozi stalne, ali i ponovne pojave *Lili Marleen* možda se mogu svesti pod tvrdnju Appadurajia da je postindustrijska kulturna produkcija stupila u postnostalgičnu fazu [Appadurai 1996: 31]. Iako inventar točno određene, njemačke kulture, *Lili Marleen* postala je evergrin te na svaki način predstavlja dio njemačkog kulturnog naslijeđa i u Hrvatskoj.

LITERATURA:

- Appadurai**, Arjun. 1996. *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis, London. University of Minnesota Press, 1996.
- Brenner**, Helmut. 1992. *Musik als Waffe*. Graz: Herbert Weishaupt Verlag.
- Dedijer**, Vladimir. 1970. *Dnevnik. Knjiga prva od 6. aprila 1941. do 27. novembra 1942.*, Beograd: Prosveta.
- Derrida**, Jacques. 1988. *Struktura, znak i igra u diskursu humanističkih nauka*. U: Strukturalistička kontroverza: jezici kritike i nauke o čoveku, ur. Ričark Meksi i Euđenio Donato, str. 289-308. Beograd: Prosveta.
- Fortune**, Kim. 2009. *Figuring out ethnography*. U: Fieldwork is not what it used to be: Learning Anthropology's Method in a Time of Transition. Ur. George Marcus i James Faubion, str. 167-173. London: Cornell University Press.
- Geertz**, Clifford. 1998. *Tumačenje kultura*. Beograd: Čigoja štampa, Biblioteka XX vek.
- Gross**, Mirjana. 1994. cit. prema Leček, Suzana. 1996. *Recenzija časopisa za povijest svakodnevice Otium 2 (1-2), Zagreb 1994. Radovi Zavoda za hrvatsku povijest. Vol 28. No. 1, str. 360-362.*
- Jockwer**, Axel. *Unterhaltungsmusik im Dritten Reich. Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades. Universität Konstanz, 2004, str. 238-239.*

- Koch**, Hans-Jörg. Das Wunschkonzert im NS-Rundfunk. Böhlau Verlag Köln Weimar, 2003.
- Kolar** Dimitrijević, Mira 2009. *Doprinos Nijemaca i Austrijanaca obrtništvu u Zagrebu do 1945. godine* u: Povijesne zaobilaznice, Nijemci i Austrijanci u Hrvatskoj, drugo prošireno izdanje, ur. Nives Rittig Beljak i Ljiljana Marks. Zajednica Nijemaca u Hrvatskoj, Institut za etnologiju i folkloristiku. Zagreb, str. 12-66.
- Kolvishi**, Željka. 2009. *Žive slike 2000-2009*. Muzej grada Zagreba, str. 27 i 69.
- Langemann**, Irene „Lale Andersen: Die Stimme der Lili Marleen“. Nach den Tagebüchern von Lale Andersen. Koproduktion von Lichtfilm mit NDR, WDR und DW-tv. 2001. Emitirano na HR Fernsehen.
- Leibovitz**, Liel, Matthew Miller. Lili Marlene – The Soldiers' Song of World War II. New York, London, W.W. Norton & Company, 2009.
- Pettan**, Svanibor, 1998. *Music, politics, and war in Croatia in the 1990s: an introduction*, u "Music, politics and war: views from Croatia, ur. Svanibor Pettan, str. 9-27.
- Razzi**, Roberta. 2007. *Lakoma Beti*. Pula. Istarski ogranak Društva hrvatskih književnika.
- Rihtman-Auguštin**, Dunja. 1980. Povijest u popijevkama (Geschichte in Liedern), prikaz u: Narodna umjetnost Vol. 17, No. 1, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, str. 346-348.
- Rittig-Beljak**, Nives, ur. Jambrešić-Kirin, Tea Škorić, 2004. Između roda i naroda, etnološke i folklorističke studije, Zagreb, Centar za ženske studije, 137-143.
- Spiegel**. 2010. Hinter der Kaserne, broj 21/2010, od 22. 5., str. 46.
- Spiegel**. 1979. Moral untergraben, broj 48/1979, od 26. 11., str. 198-199.
- Stief**, Wiegand. 1979. Geschichte in Liedern, Programmheft: Öffentliche Abendveranstaltung beim 22. Deutschen Volkskundekongress '79. Kiel 1979. str. 83.

KAZIVAČI:

- Bauer**, Thomas, intervju od 12. 10. 2011. u Zagrebu
- Karleuša**, Radoslav, intervju 29. 10. 2011. u Vukovaru
- Kovačiček**, Zdenka, intervju od 28. 10. 2011. u Zagrebu
- Mak**, Nikola, intervju 7.11.2011. u Osijeku
- Šiljak**, Vojo, intervju od 15.9.2011. u Zagrebu
- Šovagović**, Anja, intervju od 20.10.2011. u Zagrebu
- Šubat**, dr. Zvonko (1922) intervju od 25.10.2011. u Zagrebu

MREŽNE STRANICE:

- Bad Blue Boys**, URL:<http://www.youtube.com/watch?v=36ee7fpqGCg&feature=related> (23. 9. 2011.)
- Croatia Records**, URL:http://www.crorec.hr/crorec.hr/vijest.php?OBJECT_ID=156478 (23. 9. 2011.)
- Electrola**. 1939. URL:http://en.wikipedia.org/wiki/File:Lilli_Marlene_1939.jpg
- Fanelli**, Mario, 1982., redatelj televizijske serije "Tamburaši"
URL: <http://www.youtube.com/watch?v=Zs0tXMMD4t8&feature=related>
URL: <http://www.youtube.com/watch?v=rP18Sx9wJMU>
- Gospodnetić**, Lenka. 2000. Modna zimska priča splitske kreatorice Nede Makjanić-Kunić. Glamurozno, a jeftino! u: *Slobodna Dalmacija* od 12. studenoga 2000.
URL: <http://arhiv.slobodnadalmacija.hr/20001112/magazin.htm>

- Kovačićek**, Zdenka, URL: <http://www.youtube.com/watch?v=l5uPm4r-5wI&feature=related> (23.9.2011.)
- Kulijer**, Sandra, URL: http://www.youtube.com/watch?v=PMSDEVx_GRw&feature=related (23.9.2011.)
- Le Zbor**, URL: <http://www.lezbor.com> (6. 3. 2012.)
- Muzej grada Zagreba**, URL: <http://www.mgz.hr/hr/muzejski-programi/zive-slike/ozivljeni-neznani-likovi/> (23.9.2011.)
- Noćni klub Lily Marlen**, URL: <http://www.jutarnji.hr/ukrajinke-i-ruskinje-prisilili-na-prostituciju/265028/> (23.9.2011.)
- Rasadnik „Porečanka d.o.o.“** URL: <http://www.porecanka.com/index.html> (2. 11. 2011.)
- Salon vjenčanica Lilly Marlen** URL: <http://www.lilly-marlen.br> (23. 9. 2011.)
- Slobodna Dalmacija**. 2009, *Dani otvorenog performansa kasnili s otvaranjem. Hadžiifejzović: Pikadom na obitelj, kritikom na dopust*, URL: <http://www.slobodnadalmacija.hr/Hrvatska/tabid/66/articleType/ArticleView/articleId/51428/Default.aspx> (23.9.2011.)
- Šovagović**, Anja, URL: <http://www.youtube.com/watch?v=0wxjsZBhizc> (23. 9. 2011.)
- Trgovački obrt „Lili Marlen“** URL: <http://www.poslovna.hr/lite/lili-marlen/284455/subjekti.aspx> (23. 9. 2011.)

ELEKTRONIČKA POŠTA

- Ivić**, Dragi. diplomirani producent, urednik programa u Centru za kulturu Požarevac. Osobna poruka. (29. 8. 2011.)
- Jurišić**, Lea. Le Zbor. Osobna poruka. (6. 3. 2012.)

FORUMI:

- Krstarica**, Autor „RECHKE“, 15. 3. 2010. u 00:17
URL: <http://forum.krstarica.com/showthread.php/358986-Radio-Beograd-i-Lili-Marlen> (23. 9. 2011.)
- Krstarica**, Autor „nkvd“, 5. 12. 2010. u 17:39
URL: <http://forum.krstarica.com/showthread.php/358986-Radio-Beograd-i-Lili-Marlen> (23. 9. 2011.)
- Znak sagite**, autor Pukovnik Gavrić, 31. 3. 2010. u 12:30:02,
poruka: Re: najbolji hrvatski filmovi svih vremena
URL: <http://www.znaksagite.com/diskusije/index.php/topic,8906.0.html> (23. 9. 2011.)
- Baza HR kinematografije - igrani film**
URL: http://www.filmski-programi.hr/baza_film.php?id=270 (23. 9. 2011.)
- Forum studenata prava**, Autor „Ante Gotovina“, 10. 11. 2007. u 00:27
URL: <http://www.pravokutnik.net/forum/archive/index.php/t-62-p-3.html>

PRILOG:

Lied eines jungen Wachpostens

Tekst: Hans Leip, 1915,

Vor der Kaserne
Vor dem großen Tor
Stand eine Laterne
Und steht sie noch davor
So woll'n wir uns da wieder seh'n
Bei der Laterne wollen wir steh'n
|: Wie einst Lili Marleen. :|
Unsere beide Schatten
Sah'n wie einer aus
Daß wir so lieb uns hatten
Das sah man gleich daraus
Und alle Leute soll'n es seh'n
Wenn wir bei der Laterne steh'n
|: Wie einst Lili Marleen. :|
Schon rief der Posten,
Sie blasen Zapfenstreich
Das kann drei Tage kosten
Kam'rad, ich komm sogleich
Da sagten wir auf Wiedersehen
Wie gerne wollt ich mit dir geh'n
|: Mit dir Lili Marleen. :|
Deine Schritte kennt sie,
Deinen zieren Gang
Alle Abend brennt sie,
Doch mich vergaß sie lang
Und sollte mir ein Leids gescheh'n
Wer wird bei der Laterne stehen
|: Mit dir Lili Marleen? :|
Aus dem stillen Raume,
Aus der Erde Grund
Hebt mich wie im Traume
Dein verliebter Mund
Wenn sich die späten Nebel drehn
Werd' ich bei der Laterne steh'n
|: Wie einst Lili Marleen. :|

Malo razonode

Autor nepoznat, oko 1944.

Naša druga četa
Pjevat znade već
Kad je treba pjevat
Treba puno reč.
A kada počme pjevati
pa vikati
blebetati
ko žabe škreketati.

Komandir sada ima
Lepi šmaiser baš
S njime se ponosi
I kada ide spat.
A kada bude borba ta
Sa šmaiserom
Na leđima
Bu počel jafkati.

Drugarice naše
Bolničarke te
Velke torbe nose
Jako crevaste.
Sve one zove sada nas
Da ovaj čas
Pred bandom tom
Ne mogu dati gas.

Vodnik drugog voda
Nazvan čoso naš
Ponosno sad hoda
Jer ima lepi glas.
Bez svoga veša on je sad
Što nikad
Nije rad
S torbom išel spat.

Za "Jureka" našeg
Svi vam znadu već
Čak i cure selske
O njemu znadu već.
To vam je momak jako fest
I zato jest
U četi naš
Nazvan "Jurek" baš.

Čekam te

Tekst: Anja Šovagović, oko 1990.

Dan polako sviće,
blijedi ova noć
iz zagrljaja moga
na front ti moraš poć'
ali ma gdje bio s s tobom je
i mjesec naš i zvijezde sve
i znaj da čekam te
i znaj da čekam te

Ti otvaraš vrata
ti otkucaj sad
ne gledaj me tako
do tek je kiše kap
idi sada dušo jutro je
idi sad ne gledaj me
al' znaj da čekam te
al' znaj da čekam te

Jedna nova jutra
zauvijek će proć'
i večeras ti ćeš meni doć'
ali sad ću poslat andjele
da kazu ti da ljubim te,
da znaš da čekam te
da znaš da čekam te

Kad se noću budim
tebe nema tu
ja osjećam tvoj dodir,
čežnju tvoju svud
vratit ćeš dragi k meni ti
i naše san oživjeti
i znaš da ja to znam
i znas da tvoja sam.

Sanjam tvoje oči
tvoje ošljive
sanjam tvoje lice
tvoje cijelove
tebe noćas svud je zvijezdice
i mjesec naš i krijesnice

i noći daleke

i noći daleke

Neka moja pjesma

tebi snage da

i znaj da samo tvoja

tvoja ja sam sva

nikome te ne dam voljeni

i sretni bit ćemo opet mi

i ja cu čekati za tebe živjeti

Ne dam svoju zemlju,

sela, gradove

ne dam naše šume,

pola, domove

ne dam našu lijepu Hrvatsku

i s tobom sad ja branim ljud'

i znaj da čekam te

i znaj da čekam te

I srušene će kuće opet stajati

i svako će se dijete opet smijati

i nasu pjesmu čut će svi

jer Hrvatska to svi smo mi

nek' ljubav pobjedi.

Ljubav pobjeđuje
(iliti hrvatska verzija Lili Marlen)

Autor teksta i vrijeme nastanka nepoznato

Nebo puno zvijezda i mjeseca sjaj
pod lanternom sada stojim sama ja
sjećaju se našeg rastanaka
i zvuka tvojih koraka
i ljubavnog zavjeta
i ljubavnog zavjeta

Nemoj draga moja za mnom plakati
Domovina zove ja moram krenuti
al u mome srcu bit ćeš ti
na tebe ja ću misliti
i tebe ljubiti
i tebe ljubiti

Znam da moraš sada krenuti u boj
za dom spreman ti si dati život svoj
ali ja ću molit anđele
da vratiš se jer volim te
i znaj da čekam te
i znaj da čekam te

Svake noći sanjam kako dolaziš
poljupcem me budiš sretan govoriš
probudi se moja ljubavi
jer naš smo san ostvarili
i Hrvatsku obranili
i Hrvatsku obranili

Neka moja pjesma do tebe čuje se
nek ona nadjača sve bolne topove
jer je ljubav naše oružje
i vodi nas do pobjede
jer ljubav pobjeđuje
jer ljubav pobjeđuje

Znaj da te volim Dinamo ja

Tekst: Vladimir Vuković-Buba, oko 1990.

Znaj da te volim Dinamo ja,
jer ti si ponos Hrvatskog naroda,
I neka cijeli svijet zna za to, ja volim samo Dinamo,
Ja volim Dinamo, ja volim Dinamo

I naše će se pjesme opet pjevati,
i naše će se baklje opet paliti,
I neka cijeli svijet zna za to, ja volim samo Dinamo,
Ja volim Dinamo, ja volim Dinamo

Neka moja pjesma tebi snage da,
znaj da samo s tobom sretan bit ću ja,
I neka cijeli svijet zna za to, ja volim samo Dinamo,
Ja volim Dinamo, ja volim Dinamo

Nanananana... Ja volim Dinamo, ja volim Dinamo!

Radi bin te videt

Tekst: Roberta Razzi, 2007.

Radi bin te videt
Radi bin ti reč
Da još te iman radi
Da šla bin stobon leč
Da si so moji dnevi
arija i dim
Življenje so
je nemi film.

Si sanji to si ti
Življenje to smo mi
Zoš mi to ne more
trefit se
Almeno jedon hip
da još vidin te
Da me opet bušneš
s želju su
Da zameš me
sada i tu.

Da zobimo na se
Da zobimo na se.

Sažetak

Članak je rezultat rada na doktorskom studiju kojemu je tema antropološka biografija pjesme Lili Marleen te njezina pojavnost u popularnoj hrvatskoj kulturi. Rad o Lili Marleen bavi se doticajima osobnog i kolektivnog, dozvoljenog, zabranjenog i sugeriranog. U slučaju Lili Marleen navedeno se razmatra u svjetlu teze da su i masovni mediji odredili strukturu socijalnog iskustva i karakteristike kolektivnog pamćenja u drugoj polovini 20. stoljeća, a to traje sve do današnjih dana prenošenjem repetitivnih postupaka i simbola, i to ne uvijek u negativnom smislu. Možda je najsnažniji eros te pjesme njezin put kroz vrijeme i poruke koje posreduju mediji masovne komunikacije – u vrijeme nastanka pjesme to je svakako bio radio koji je u Drugom svjetskom ratu po prvi put postao masovni medij, a kasnije i drugi mediji – te odolijevanje 'zubu vremena' i konstantno trajanje.

U prvome dijelu rada pjesma je tematizirana u međunarodnim razmjerima. Progovara se o njezinu nastanku i disperziji, a nakon toga i o metamorfozama njezina značenja te potom i o različitim kontekstima pojavnosti u Hrvatskoj, odnosno o njezinoj ukotvljenosti u popularnu hrvatsku kulturu, ne samo vezano uz glazbeni milieu. Ispisuje se njezina mala povijest u Hrvatskoj kroz prizmu činjenice kako jedan glazbeni uradak funkcionira a da ga nije priznao sustav društvene moći. Pokazuje se na koji to način glazba djeluje kao oružje i/ili lijek, na koji način glazba pomiruje i/ili razdvaja. Cilj je autoričin također pokazati i to da glazba nije politička sama po sebi, već da se politika kroz različite procese i različite prakse u nju upisuje.

Lili Marleen u pravom je smislu i globalizacijski fenomen budući da prelazi preko svih mogućih granica: ideoloških, jezičnih, rodnih i kontekstualnih. Iako inventar točno određene, njemačke kulture, Lili Marleen postala je evergrin te na svaki način predstavlja dio njemačkog kulturnog naslijeđa i u Hrvatskoj.

Das Lied eines jungen Wachpostens: Lili Marleen im Kontext der kroatischen volkstümlichen Kultur

Zusammenfassung

Der Artikel ist das Ergebnis der Arbeit an dem Doktorstudium, dessen Thema die anthropologische Biographie des Liedes *Lili Marleen* sowie sein Erscheinen in der volkstümlichen kroatischen Kultur ist. Die Arbeit über *Lili Marleen* befasst sich mit den Kontakten des Persönlichen und Kollektiven, des Erlaubten, Verbotenen und Eingeredeteten. Im Falle von *Lili Marleen* wird das Angeführte im Sinne der These, dass auch die Massenmedien die Struktur der sozialen Erfahrung und die Eigenschaften der kollektiven Erinnerung in der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts bestimmten, und das dauert bis zu den heutigen Tagen durch Übertragung von repetitiven Handlungen und Symbole, und zwar nicht immer in negativem Sinne. Vielleicht ist der stärkste Eros dieses Liedes seine Reise durch die Zeit und die Botschaft welche von den Medien der Massenkommunikation vermittelt wird – in der Zeit, als dieses Lied entstand, war das bestimmt das Radio, das im Zweiten Weltkrieg zum ersten Male zum Massenmedium wurde, und später auch andere Medien – sowie der Widerstand dem 'Zahn der Zeit' und eine konstante Dauer.

Im ersten Teil der Arbeit wurde das Lied in internationalen Verhältnissen thematisiert. Es wird über sein Entstehen und seine Verbreitung gesprochen, danach auch über die Metamorphosen seiner Bedeutung und dann auch über verschiedene Kontexte seines Erscheinens in Kroatien, bzw. über seine Verankerung in der volkstümlichen kroatischen Kultur, nicht nur in Verbindung mit dem Musikmilieu. Es wird auch seine *kleine Geschichte* in Kroatien durch das Prisma der Tatsache wie ein Musikwerk funktioniert, ohne vom System der gesellschaftlichen Macht anerkannt zu werden, beschrieben. Es wird gezeigt, auf welche Weise die Musik als Waffe und/oder Medizin wirkt, auf welche Weise die Musik vereint und/oder trennt. Das Ziel der Autorin ist ebenfalls auch das zu zeigen, dass die Musik nicht von sich selbst politisch ist, sondern dass die Politik durch verschiedene Prozesse und Verfahren in die Musik eingetragen wird.

Das Lied *Lili Marleen* ist in wahren Sinne auch eine Globalisierungserscheinung, da es alle mögliche Grenzen überschreitet: ideologische, sprachliche, geschlechtliche und kontextuelle. Obwohl das Inventar einer genau bestimmte, der deutschen Kultur, wurde *Lili Marleen* ein Evergreen und stellt allenfalls einen Teil des deutschen Kulturerbens auch in Kroatien dar.

Schlüsselwörter: *Lili Marleen, Lied, Massenkommunikation, kroatischer volkstümliche Kultur*

dr. sc. Zlata Živaković-Kerže,
znanstvena savjetnica
Hrvatski institut za povijest – Zagreb,
Podružnica za povijest Slavonije,
Srijema i Baranje,
Slavonski Brod, Republika Hrvatska

UDK: 726.54(497.5 Osijek)
Pregledni rad
Primljeno: 20.09.2012.
Prihvaćeno: 25.09.2012.

Značenje arhitekata Franza Langenberga i Richarda Jordana u izgradnji župne crkve sv. Petra i Pavla u Osijeku

Autorica u radu prvotno daje prikaz gospodarskih, vjerskih i inih prilika u Osijeku krajem 19. stoljeća navodeći pri tome potrebu izgradnje nove župne crkve sv. Petra i Pavla. Potom u se većim dijelom u radu bavi odabirom arhitekta, tj. nacrtu za izgradnju, te okolnosti u kojima njemačkoga arhitekta Franza Langerberga zamjenjuje austrijski arhitekt Richard Jordan i njihovo značenje prilikom ostvarenja te izgradnje od 1894. do 1898. godine.

Ključne riječi: *Osijek, župna crkva sv. Petra i Pavla, arhitekti Franz Langerberg i Richard Jordan, druga polovica 19. stoljeća*

Uvodne napomene

Zemljopisni položaj Osijeka pogodovao je razvoju suhozemnih prometnica, te je grad kroz povijest nastajao na vrlo važnom raskrižju slavonsko-ugarskih cesta i željezničkih putova i kao takav je bio značajno trgovačko središte preko kojeg se odvijalo posredničko poslovanje koje se temeljilo na otvorenosti slavonske ravnice od sjevera prema jugu i prirodne prohodnosti koja je omogućavala lak pristup prema Posavini, Bosni i podunavskim kneževinama, smjernici kojoj je težila austro-ugarska ekspanzija prema jugu. Za gospodarski razvoj Osijeka golemo značenje bilo je u tome što je unutar granica autonomne Hrvatske grad na Dravi bio središte Virovitičke županije, izravno podređen hrvatskom banu i Zemaljskoj vladi u Zagrebu, imajući određene obveze prema državi, ali i ona prema njemu. Bio je i najznačajnije središte izvanagrarne privrede građanske Slavonije. Iako je kao Slobodni i kraljevski grad činio jednu cjelinu, ipak je sve do početka 20. stoljeća bio sastavljen od četiri teritorijalno zasebne cjeline koje su činile Gornji grad, Tvrđa, Novi grad i Donji grad. Međutim, njegov gospodarski uzlet polagano će dokidati oštre granice ranije podjele grada. Osijek, kao značajno plovno i cestovno središte, pružao je mogućnost razvoja obrta, trgovine, bankarstva i industrije pa se iz tih razloga u grad godišnje useljavalo, a relativno malo iseljavalo. Do sredine 19. stoljeća bio je po broju stanovnika vrlo blizu

Barokna župna crkva sv. Petra i Pavla

Zagrebu, da bi od druge polovice 19. stoljeća postupno počeo zaostajati na upola manjem broju.¹

Na mjestu današnje gornjogradske župne crkve sv. Petra i Pavla prvotno je bilo groblje, te, vjerojatno, manja istoimena kapelica sagrađena najkasnije 1699. godine.² Tu je 1732. podignuta omanja, prva gornjogradska župna crkva. Bila je okrenuta prema sjevero-istočnoj strani, tj. prema gornjogradskom Glavnom trgu (danas Trg Ante Starčevića). Crkvu je posvetio ostrogonski biskup *Sigismund Bereny* 11. svibnja 1738. godine. Širenjem i moderniziranjem Osijeka u drugoj polovici 19. stoljeća bivalo je sve očitiije da tako skromna gornjogradska crkva ne pristaje novom gradskom središtu. Zato se budila želja za gradnjom reprezentativnije crkve. Zahtijevao je to sve veći broj vjernika gornjogradske župe i, čini se, nova je crkva bila posebna želja đakovačkog ili bosanskog i srijemskog biskupa *Josipa Jurja Strossmayera*, rođenog Osječanina, koji je želio da buduća, nova crkva bude *trajan spomenik njegove zavjetne misli*.³

Pripreme i izgradnja nove crkve

U vrijeme kada je trebalo provesti restauraciju postojeće župne crkve sv. Petra i Pavla pojavila se 60-tih godina 19. stoljeća zamisao o gradnji nove baš u vrijeme kada je 1866. započela gradnja đakovačke katedrale. Biskup *Strossmayer* uputio je dopis Namjesničkom vijeću u Zagreb tražeći da ono potakne Gradsko poglavarstvo Osijeka i katolike u gradu na gradnju prijeko potrebne crkve. Glede toga Namjesničko je vijeće pozvalo Gradsko poglavarstvo, kao patrona gornjogradske župe da u nazočnosti tadašnjeg gornjogradskog župnika *dr. Jakoba Hegeduševića* povede raspravu o gradnji nove crkve, te da sastavi osnovu i proračun za izgradnju. Budući da se ništa nije učinilo u potonje tri godine Zemaljska vlada u Zagrebu je 31. kolovoza 1869., a nekoliko dana ranije i Biskupski ordinarijat u Đakovu, pozvala Gradsko poglavarstvo da se u roku od šest tjedana glede toga očituje. Poglavarstvo je 22. rujna održalo Glavnu skupštinu na kojoj je gradsko zastupstvo konstatiralo da nova crkva nije nužna, jer su u gornjogradskoj župi uz župnu crkvu sv. Petra i Pavla bile kapucinska crkva u istoimenoj ulici, kapela sv. Ane na gornjogradskom groblju i kapela sv. Roka u Dugoj (današnjoj Strossmayerovoj) ulici. Isticali su, također, da je glavnicu od ovih dviju kapela iznosila 80.000 forinti, a s tim novcem nije bilo moguće sagrađiti novu crkvu koja bi vanjskim zdanjem nadmašila novoizgrađene gornjogradske zgrade, posebice židovsku sinagogu sagrađenu na uglu Županijske ulice i Ulice divjeg čovjeka (danas Ulica Hrvatske Republike).⁴

¹ Zlata ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Urbanizacija i promet grada Osijeka na prijelazu stoljeća (1868. – 1918.)*, Osijek, 1996., 11., Ista, *S tradicionalnih na nove puteve*, Osijek, 1999., 5-8.

² Ive MAŽURAN, *Stanovništvo Osijeka 1693. – 1703.*, Osijek, 1974.

³ Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE / Antun JARM, *Župna crkva sv. Petra i Pavla u Osijeku*, Osijek, 1995., 8-10.

⁴ Državni arhiv u Osijeku (dalje DAOs), arhivski fond Gradsko poglavarstvo (dalje GPO), kutija 5975., spis 2166./1869., 3203./1869.; *Stolna crkva u Đakovu*, Zagreb, 1874., 18.

Židovska sinagoga

(Grafika u ugljenu – autorica Zlata Živaković-Kerže)

Strossmayer, poklonivši 3. lipnja 1891. godine 10.000 forinti. Dar je priložio postojećem kapitalu za gradnju crkve.⁵

Natječaj za nacрте nove crkve

Biskup *Strossmayer* je 29. ožujka 1892. pozvao Gradsko poglavarstvo, patrona izgradnje nove crkve, da konačno raspiše natječaj za nacрте. Gotovo dva mjeseca potom Gradsko poglavarstvo prihvatilo je 6. svibnja prijedlog Odbora za gradnju da se nova župska crkva sagradi na Crkvenom trgu, ali nešto unatrag prema župnom domu i pučkoj školi u Ulici sv. Ane. Tako se nije morala mijenjati cesta u Županijskoj ulici. Gradsko je poglavarstvo planiralo odmah objaviti natječaj za nacрте i započeti gradnju najkasnije u proljeće 1893. Poziv na natječaj objavljen je u poznatijim stručnim glasilima u Beču, Berlinu, Budimpešti i Zagrebu. Rok za slanje nacрта bio je 1. ožujka te godine. Članovi građevnog odbora *dr. Matija Štefnić*, odvjetnik, i *Julije Faraga*, mjernik na željeznici, dobili su zadatak da formiraju komisiju za ocjenu prispjelih nacрта. Budući da je *Faraga* ubrzo premješten, zamijenio ga je član Odbora za gradnju inženjer i veleposjednik *Josip Knobloch*. Obratili su se Društvu arhitekata

Međutim, od željene se gradnje nije odustalo pa su se Zemaljska vlada i biskup *Strossmayer* krajem 1870. ponovno obratili Gradskom poglavarstvu tražeći da prije izbora novog župnika, jer se *Hegedušević* odrekao te dužnosti, Poglavarstvo donese odluku o gradnji nove crkve. Odmah je utemeljen Odbor za gradnju crkve, te se od tada suradnjom odbora s gradskom upravom i uz podršku biskupa *Strossmayera* nastojao osigurati potreban novac. Međutim, sve je ostalo samo na tome do 10. srpnja 1886. kada je za gornjogradskog je župnika imenovan *Josip Horvat*, bivši duhovnik osječkog gornjogradskog sirotišta, koji je započeo oživotvorenje izgradnje, jer je crkvena glavnica dostigla svotu od 300.000 forinti. Slijedilo je potom zatišje koje je prekinuo biskup

⁵ DAOs, GPO, kutija 5975., spis 745./1889., 8840./1890., 4968./1891.

i inženjera u Beču koje im je predložilo svoja tri ugledna arhitekta: *Julija Hermanna*, arhitekta pri crkvi sv. Stjepana u Beču, *Viktora Lunza*, arhitekta i profesora bečke akademije i *Ludwiga Wachtlera*, arhitekta i graditelja u Beču. Njima su pridruženi *dr. Izidor Kršnjavi*, povjesničar umjetnosti i predstojnik bogoštovlja i nastave Zemaljske vlade u Zagrebu. Odaziv na natječaj bio je iznenađujuće velik. Prispjela su 32 nacrt s različitih strana svijeta. Od arhitekata iz Hrvatske prijavu su poslali *Herman Bolle* i *Josip Vancaš*. Potom su nacrti poslani komisiji u Beč na stručnu ocjenu. Od svih nacrti, koje je pregledao i biskup Strossmayer odabir je pao na nacrt pod geslom „Peter und Paul“.

Arhitekt Franz Langenberg

Prihvatio ga je jednoglasno i Građevni odbor 19. prosinca 1893. Autor je bio arhitekt *Franz Langenberg* iz Xantena (mjesto nedaleko od Bonna), koji je pozvan u Osijek. Tada je s njim sklopljen ugovor, po kojem je dobio 20.000 forinti uz obvezu da priredi sve nacрте, da imenuje svoga zamjenika za nadziranje gradnje i da barem dva puta godišnje i sam dođe u Osijek. Početak gradnje planiran je za proljeće sljedeće godine. prema proračunu arhitekta *Langenberga* 400.000 forinti. Budući da je gradnja bila projektirana na 4 do 6 godina, građevna se glavnicа, planirano i postupno, trebala trošiti tako da se od godišnjih prihoda preostalog dijela glavnice namaknu sredstva za unutarnji inventar.⁶

Problemi i izgradnja

Sve, ipak, nije krenulo glatko. Javljaју se glasnogovornici protiv gotičkog sloga, *Langenbergovog* nacрта, kao i protiv odabranog smještaja nove župne crkve. Iako su do kraja prosinca 1893. osigurana potrebna materijalna sredstva, s gradnjom se nije moglo započeti bez građevinske dozvole i suglasnosti susjeda. Istodobno s vođenjem spora sa susjedima tekle su pripreme za gradnju. U odvjetničkoj pisarnici *Dragutina Neumana* u Gornjem gradu sastavljen je u ožujku 1894. ugovor s *Franzom Langenbergom*, 5. svibnja zaključni list s *Emilom Plazzerianom*, 23. lipnja građevni ugovor s poduzetnicima *Josefom Schmalzhoferom* i *Eduardom Hauserom*. Dvorski graditelj *Schmalzhofer* i dvorski klesar *Hauser*, oba iz Beča, preuzeli su u zajednici zidarske i klesarske radove bez dobave zidarske građe obvezujući se za izvedbu svih zidarskih i klesarskih radova na i u crkvi, osim krova. Izgradnja, tj. rušenje barokne crkve, započelo je 19. travnja 1894. Toga je dana župnik *Josip Horvat* u 9.00 sati započeo oproštajnu propovijed u staroj crkvi te potom predvodio svečanu misu uz asistenciju brojnih svećenika. Toga su poslijepodneva radnici započeli rušenje. Teren je

⁶ Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE / A. JARM, *Župna crkva sv. Petra...*, n. dj. 11-17.

u potonjim mjesecima trebalo raščistiti i poravnati, da bi se mogli kopati novi temelji. Na gradilištu nove župne crkve okupilo se 4. kolovoza te godine u 9.00 sati mnoštvo Osječana uz mnogobrojno općinstvo. Župnik *Horvat* je blagoslovio gradilište, a zatim je nakon prigodne besjede lopatom zasjekao prvi udarac za kopanje temeljca nove crkve. Odmah su isto učinili gradonačelnik *Antun Rotter*, predsjednik Odbora za gradnju veletrgovac *Josip Sedlaković*, te svi članovi Odbora, kao i arhitekt *Langenberg*. Po sa o je dobro napredovao, pa su nakon dva mjeseca temelji izašli iz zemlje. Za 7. listopada 1894. je dogovoren blagoslov temeljca, kojeg je obavio biskup *Srossmayer*. Gradilište je bilo spremno primiti golemo mnoštvo. Na mjestu budućeg glavnog oltara podignut je veliki drveni križ i uza nj provizorni oltar, natkriljen ukrašenim baldahinom. Pokraj gradilišta, uz tadašnju (i današnju) školu sv. Ane dignut je privremeni drveni zvonik sa zvonima stare crkve. Prostor srednje crkvene lađe, omeđen temeljima, bio je ispunjen mnogim stolicama za odličnije uzvanike, a naokolo su postavljene drvene tribine da bi svi nazočni mogli što bolje pratiti obrede. Posebice su bila rezervirana mjesta za gradsko zastupstvo s gradonačelnikom, za velikog župana i podžupana s pratiocima, za generalat, sudbeni stol s predsjednikom, predstavnike škola, vojnu glazbu, vatrogasno društvo i druge delegacije. Bila su rezervirana mjesta i za arhitekta *Langenberga* i graditelja *Josefa Schmalzhofera*. Jesensko i zimsko vrijeme 1894. bilo je vrlo blago što je pogodovalo građevinskim radovima, pa su zidovi rasli naočigled. Do 15. veljače sljedeće godine u betonu su bili sagrađeni temeljni zidovi do poda.⁷

Langenbergova smrt – novi kratkotrajni problemi

Iznenada, 21. veljače 1895., u Bonnu je od kapi u 52. godini preminuo graditelj *Langenberg* pa je taj događaj sve uznemirio. Poslovi su zastali, a pred Odborom su iskrsnuli novi problemi: Kako nastaviti gradnju? Tko će sada preuzeti vodstvo i nadzor? Crkveni građevni odbor se odmah u veljači 1895. obratio na Langenbergov Tehnički ured sa zamolbom da im se pošalje netko tko bi mogao nastaviti daljnju gradnju. U slučaju da se to ne bi moglo ostvariti Odbor je bio odlučan u traganju za drugim graditeljem, jer gradnja gornjogradske župne crkve ni u kojem slučaju nije mogla biti odgođena. Već je idući mjesec Odbor povjerio gradnju mladom arhitektu *Josipu pl. Vancašu*, po čijim se nacrtima upravo gradila katedrala u Sarajevu. Međutim, od toga se ubrzo odustalo, pa je 13. travnja 1895. nastavak gradnje povjeren iskusnijem i starijem bečkom graditelju *Richardu Jordanu*. U odabiru je prevladalo graditeljsko iskustvo, jer su obojica bili učenici znamenitog graditelja *Friedricha Schmidta* (koji je također nakon iznenadne smrti arhitekta *Karla Rösnera* nastavio graditi đakovačku katedralu). Arhitekt *Jordan* je uz pomoć Osječanina *Adalberta Bauera* gradnjom crkve upravljao do završetka izgradnje.⁸

⁷ Isto, 17-25.

⁸ Isto, 25-28.

Arhitekt Richard Jordan

Jordanova odstupanja u daljnjoj izgradnji

Arhitekt *Jordan* se od početka nije posve oslanjao na Langenbergovu osnovu. Doduše, nije promijenio nacrt, ali je u izvođenju mnogo toga drugačije izveo budući da su mu se neka planirana građevinska rješenja učinila preslaba. Na prvom je mjestu zahtijevao da se neki stupovi tzv. „Widerlager“ izvedu od kamena, a ne od opeka. Ta je promjena nosila dodatni trošak od 34.000 forinti. Prema *Jordanu* su prvobitni ulazi na kor i zvonik morali biti zasuti betonom, pa je dao izgraditi druge. Budući su se opažale neke pukotine atrij tornja se morao podzidati i učvrstiti. Zbog toga je sredinom lipnja 1897. Građevni odbor utvrdio da za dovršenje gradnje manjka još 157.975 forinti. Ponovno je konstatirano

da je arhitekt *Langenberg* mnoge radove ispustio iz svog proračuna, kao i pojedine poslove koji se nisu mogli izvesti kako ih je on zamislio. Naime, prema *Jordanovom* mišljenju, temelji su morali biti dublje kopani, toranj je podignut na mnogo većem sloju betona, a glavni lukovi su izvedeni u znatno većim dimenzijama, nego je zamislio *Langenberg*. Zbog toga je trebalo mnogo više građevnog materijala, nego što je bilo proračunato na samom početku gradnje. Pored ovih i još neke druge promjene prekoračile su prvobitnu proračunsku osnovicu za 70.000 do 80.000 forinti, pa se Građevni odbor našao u neprilici, ali je uz pomoć državnoga zajma kod podružnice Austro-ugarske banke i taj problem riješen pa je nastavljena izgradnja.

Krajem veljače 1898. započelo je rušenje privremene kancelarije, koja je bila sazidana između nove crkve i župnog doma. Glavna i bočna vrata bila su postavljena 9. travnja 1898. godine. Gradski nadinženjer *Konstantin Čutuković* je 13. srpnja te godine stručno pregledao (kolaudirao) sve zidarske i klesarske radove i utvrdio, uz nekoliko manjih primjedbi, da je sve izvedeno u redu.

Izgradnja crkve 1895.

Velebna građevina 1898.

Ukupna površina crkve je 1.060 m². Od toga sami stupovi u unutrašnjosti zauzimaju 25 m². Sav unutarnji namještaj i prostor za vjernike ima ukupno 1.035 m², ne uzimajući u obzir površine na koru, sakristiji i u drugim nusdvoranama. Ako se računaju tri osobe na m², onda u crkvu može stati oko 3.000 ljudi. Budući da su stupovi dosta razmaknuti, prilično je otvoren vidik na glavni oltar i iz dviju pobočnih lađa. Temelji crkve izvedeni su od betona, što je u ono vrijeme bila relativna novost. Smjesa mješavine izvedena je u razmjeru kao 1:3:4, a upotrijebljen je beočinski cement. Zidovlje je od opeka, koju je dobavljala osječka tvrtka *Milan Plazzeriano*, a u novu crkvu je utrošeno 3.000.000 opeka. Vapno je dobavljano iz Berementa iz Mađarske. Vanjska arhitektura

izvedena je od aflenčkog kamena a za podnožje i unutrašnje stupove upotrijebljen je szölöški kamen. Unutrašnjost je izvedena od glogovičkog kamena iz kamenoloma Glogovice kod Slavenskog Broda. Crkva je presvođena šupljikastom opekrom. Krovni je ustroj zasnovan od hrastovine, a roženice su od meke građe. Krovna se ploha prekrila utorenim pločicama od zinka. Tlocrt crkve ima simbolički oblik križa. Unutrašnjost je podijeljena na tri lađe. Pobočne se lađe ne protežu uzduž cijele crkve, nego su prekinute poprečnom lađom. Srednja lađa završava apsidom poput starokršćanskih bazilika i tu je smješten glavni oltar.⁹

Stradanja župne crkve i značenje Jordanovih odstupanja

Crkva je bila teško oštećena u Drugom svjetskom ratu od 1943. do 1945. bombardiranjem iz zraka, topovskim hicima i puščanim mecima. Šteta je bila golema, ali u ime ratne štete crkva nije dobila nikakve odštete. Poticajem župnika *Josipa Šepera*, te milodarima župljana, sanacija je izvedena u razdoblju od 1946. do 1956. Zvonik je popravljan u razdoblju od 1949. do 1950. od prve do četvrtе galerije. Na crkvenom satu su 1954. izmijenjene osovine. U narednim godinama obnovljeni su ili uklonjeni svi oštećeni blokovi kamenja. Tijekom 1956. popravljene su odvodne cijevi i beton

⁹ Isto, 28-33.

unutar tornja između prve i druge galerije, te gornji oštećeni prozori. Do kraja 1956. bile su štete od bombardiranja uglavnom popravljene, osim fasade nad portalom i nekih fresaka. Sve slike je trebalo i retuširati. Međutim, zbog pomanjkanja novca preostali su radovi odgođeni za bolja vremena.¹⁰

U ponedjeljak 13. travnja 1964. u 9.30 sati osjetio se jaki potres na širem području Slavonije. U Osijeku većih oštećenja nije bilo. Na pojedinim zgradama oštećeni su krovovi i popucali dimnjaci. Međutim, naročito vidljivi tragovi potresa bili su u Županijskoj ulici gdje je i župna crkva sv. Petra i Pavla. Naime, komadi kamena sa crkvenih ukrasnih ruža popadali su na zemlju, pojedini su bili teški pet do šest kilograma.¹¹

Tijekom neprijateljskog napada na Osijek, gotovo godinu dana iz dana u dan, župna crkva sv. Petra i Pavla, simbol Osijeka i okolice, sustavno je razarana. Podnijela je oko 100 izravnih pogodaka.

Za vrijeme Domovinskog rata već prvi projektili upućeni na Osijek pogodili su upravo župnu crkvu. Naime, u noći 19./20. kolovoza 1991. crkva je pogođena s dvije granate. Jedna je udarila u kontrafor na jugozapadnoj strani crkve na visini 5 - 6 m, dok je druga udarila u zidni plašt svetišta na istoj strani. Na mjestima udara oštećen je zid u promjeru 20 - 30 cm. Istodobno je došlo do oštećenja četiriju vitraja u svetištu, horizontalnog vijenca i dijelova kamenog doprozornika. Iako je crkva, prema odredbama Haške konvencije, bila obilježena velikim međunarodnim znakom zaštite spomenika kulture, napadaču to nije značilo ništa, pa su razaranja nastavljena. U noći 5./6. rujna te godine u artiljerijskom napadu crkva je pogođena s desetak granata (nađeni su ostaci topovskih granata od 128 mm). Udari i eksplozije granata znatno su oštetile fasadni plašt i zvonik. Od detonacija i krhotina oštećen je veći broj vitraja. Znatno je oštećena kamena plastika i doprozornici, a glavni portal i vrata su gusto oštećeni krhotinama. U ovom napadu je posebice stradala kamena plastika na vrhu zvonika, a jedna je granata uletjela u njegovu unutrašnjost. Nekoliko granata palo je i 14. rujna na zapadno krovšte crkve i pri tom oštetilo kamenu plastiku; posebice su ponovno oštećene kamene ruže na vrhovima krovšta.

Posljedice granatiranja 1991./92.

¹⁰ *Spomenica župe Svetih Petra i Pavla.*

¹¹ *Glas Slavonije, Osijek, 14. 4. 1964., 1.*

Ponovno su 26. rujna 1991. napadom iz Baranje oštećeni vitraji na sjevernoj strani crkve. Ispaljena granata 4. listopada udarila je u kameni podnožak na sjevernom zidu crkve. Kompleks sjevernih pročelja ponovno je oštećen 11. studenoga granatama iz VBR-a. Projektil iz Baranje je 16. studenoga teško oštetiо kameni trougaoni timpanon s likovima svetaca na sjevernom zabatu crkve, tako da su kipovi svetaca nepovratno uništeni. Detonacije i udari granata izazvali su pucanje zidnog dijela tornjića sa sjeverne strane zvonika. Sjeverno pročelje je ponovno oštećeno artiljerijskim projektilima 20. studenoga 1991. Izravni pogodak projektila velike razorne moći u sjeverno pročelje poprečne lađe uništio je 9 dana potom vitraj "Rođenje Isusovo". Pri tom je uništen kameni okvir prozora, teško oštećen i dio zida lađe i jedan kontrafor. Projektil je u interijeru učinio velika oštećenja. Nekoliko projektila dodatno je oštetilo sjevernu fasadu crkve, a dijelom je uništena i zaštitna oplata postavljena kao zaštita od razaranja. Posljednje razaranje u toj godini bilo je 19. prosinca kada je projektil iz Baranje oštetiо pročelje sakristije. U petak 3. siječnja 1992., uoči primirja koje je nastupilo u 18,00 sati, cijeli dan trajao je siloviti napad na grad. Nastali su novi „ožiljci“ na fasadi crkve, cigli i kamenoj plastici što spaja krov sa zvonikom. Unatoč svemu agresija se nastavljala pa je 12. veljače te godine artiljerijski projektil ponovno oštetiо fasadno tkivo. Pogoden je zid sjevernog pročelja na mjestu iznad atike nad bočnim ulazom sjevernog pročelja. Posljednjim izravnim pogocima na više mjesta ponovno je 8. i 27. travnja 1992. oštećen kompleks sjeverne strane crkve.¹²

I u zaključku:

Možemo se zapitati da li bi *Langenberg* postupio kao *Jordan*? Da li bi izašao pred građevni odbor i priznao svoje propuste? Da li bi Župna crkva sv. Petra i Pavla izgrađena po prvotnom Langenberovom nacrtu odoljela potresu 1964. i granatiranju za vrijeme Domovinskog rata?

¹² Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE / A. JARM, *Župna crkva sv. Petra...*, n. dj. 79-84.

Sažetak

Širenjem i moderniziranjem grada Osijeka bivalo je sve očitije da skromna gornjogradska župna crkva sv. Petra i Pavla ne pristaje novom gradskom središtu. Zato se sama po sebi u Osijeku budila želja za gradnjom nove, reprezentativnije crkve koja će biti simbolom modernog grada i suvremene Crkve. Istodobno je to zahtijevao sve veći broj vjernika gornjogradske župe, a bila je to i posebna želja đakovačkog ili bosanskog i srijemskog biskupa Josipa Jurja Strossmayera. Razmišljanja o izgradnji započela su 1866., a ostvarena tek 29. ožujka 1892. kada je raspisan natječaj za nacрте. Poziv na natječaj objavljen je u glasovitijim stručnim glasilima u Beču, Berlinu, Budimpešti i Zagrebu i odaziv je bio iznenađujući. Prispjela su 32 nacрта i od svih nacрта koje je pregledao i biskup Strossmayer odabir je pao na onaj pod geslom „Peter und Paul“. Autor nacрта bio je arhitekt Franz Langenberg iz Xantena (nedaleko od Bonna), koji je pozvan u Osijek. Izgradnja je započela 1894., a blago jesenje i zimsko doba pogodovalo je građevinskim radovima. Do sredine veljače sljedeće godine u betonu su bili sagrađeni temeljni zidovi do poda. Međutim, već je sam početak gradnje ukazivao na financijsko prekoračenje, a iznenada, 21. veljače u Bonnu, vijest o smrti graditelja Langenberga uznemirila je sve, pa su radovi zastali, ali se od gradnje nije odustalo. Uz pomoć Langenbergovog Tehničkog ureda gradnju je 13. travnja 1895. nastavio iskusni bečki graditelj Richard Jordan, koji je gradnjom crkve upravljao do njezina završetka 1898. godine. Pri tome se Jordan nije posve oslanjao na Langenbergovu osnovu. Naime, nije ničim promijenio njegov nacrt, ali je u izvođenju mnogo toga drugačije izveo, jer su mu se neki građevinski radovi činili preslabi. Budući da crkva stradala u vrijeme Drugoga svjetskog rata, te u vrijeme snažnijeg potresa 1964. i najviše bila oštećena u vrijeme Domovinskog rata (1991.-1992.) s pravom možemo postaviti pitanje: Da li bi Župna crkva sv. Petra i Pavla izgrađena po prvotnom Langenbergovom nacrtu odoljela svim tim stradanjima?

Die Bedeutung der Architekten Franz Langenberg und Richard Jordan für den Bau der Pfarrkirche der Heiligen Peter und Paul in Osijek

Zusammenfassung

Durch die Erweiterung und Modernisierung der Stadt Osijek wurde immer offener, dass die bescheidene Pfarrkirche der Heiligen Peter und Paul in der Oberstadt nicht zu der neuen Stadtmitte passt. Deshalb erwachte in Osijek von selbst der Wunsch nach dem Bau eines neuen, repräsentativen Kirchgebäudes, das zum Symbol der modernen Stadt und modernen Kirche wird. Gleichzeitig forderte das die immer größere Anzahl der Gläubigen der oberstädtischen Pfarre, das war auch der besondere Wunsch der Bischofes von Đakovo oder von Bosnien und Syrmium Josip Juraj Strossmayer. Die Gedanken über den Bau begannen 1866, verwirklicht wurden sie erst am 29. März 1892, als der Wettbewerb für die Zeichnungen ausgeschrieben wurde. Die Aufforderung zum Wettbewerb wurde in den berühmten Fachblättern in Wien, Berlin, Budapest und Zagreb veröffentlicht und der Widerhall war überraschend. Es kamen 32 Zeichnungen an und von allen Zeichnungen, die auch von dem Bischof Strossmayer durchgesehen wurden, fiel die Wahl auf jene mit dem Motto „Peter und Paul“. Der Autor der Zeichnung war der Architekt Franz Langenberg aus Xanten (in der Nähe von Bonn), der nach Osijek eingeladen wurde. Der Bau begann 1894 und

die milde herbstliche und winterliche Zeit begünstigte die Bauarbeiten. Bis Mitte Februar des kommenden Jahres wurden die Grundmauern bis zum Fußboden in Beton ausgebaut. Doch schon der Beginn der Bauarbeiten wies auf einen finanziellen Überzug hin und plötzlich beunruhigte alle am 21. Februar die Nachricht über den Tod des Baumeisters *Langenberg* in Bonn, so standen die Arbeiten still, aber der Bau wurde nicht aufgegeben. Mit Hilfe von Langenbergs Technischen Büro wurde der Bau am 13. April 1895 von dem erfahrenen Baumeister *Richard Jordan* aus Wien fortgesetzt, der bis zur Beendigung der Kirche im Jahre 1898 den Bau leitete. Dabei stützte sich *Jordan* nicht vollkommen auf die Langenbergsche Grundlage. Er änderte nämlich seine Zeichnung nicht, aber bei der Ausführung machte er vieles anders, weil ihm einige Bauarbeiten zu schwach erschienen. Da die Kirche im Zweiten Weltkrieg, auch beim stärkerem Erdbeben 1964 Schaden erlitt und am meisten wurde sie zur Zeit des Heimatkrieges (1991-1992) beschädigt, können wir zu Recht die Frage stellen: Hätte die Pfarrkirche der Heiligen Peter und Paul, nach der ursprünglichen Langenbergschen Zeichnung gebaut, diesen Unglücken besser standgehalten?

Schlüsselwörter: *Osijek, Pfarrkirche der Heiligen Peter und Paul, Architekten Franz Langenberg und Richard Jordan, zweite Hälfte des 19. Jahrhunderts*

prof. dr. sc. phil. Dubravko Habek,
znanstveni savjetnik
Klinika za ginekologiju i porodništvo
Kliničke bolnice „Sveti Duh“, Zagreb
Visoka tehnička škola Bjelovar

UDK: 614.2(497.5 Bjelovar)(091)
Pregledni rad
Primljeno: 20.09.2012.
Prihvaćeno: 25.09.2012.

Liječnici 16. Pukovnije i pričuvne vojne bolnice u Bjelovaru tijekom Velikoga rata

Autor u radu istražuje vojno-medicinsku povijest bjelovarskoga kraja kroz nacionalnu strukturu liječničkog kadra 16. Pukovnije i pričuvne vojne bolnice u Bjelovaru. Iz rada proizlazi da je većina medicinskog, odnosno liječničkog kadra bila njemačkoga, odnosno austro-ugarskog podrijetla jer u Hrvatskoj u to vrijeme nisu postojale mogućnosti školovanja medicinskog kadra. Stoga su uglavnom vojni i mobilizirani liječnici završavali fakultete diljem Austro-ugarske monarhije, a zapošljavali se u drugim dijelovima Monarhije, kako u samim vojnim postrojbama carske vojske, tako i primjerice u pričuvnoj Vojnoj bolnici u Bjelovaru.

Ključne riječi: *Vojna bolnica Bjelovar, 16. Pukovnija Austro-ugarske vojske u Bjelovaru, liječnici, Nijemci, Prvi svjetski rat.*

Uvod

Bjelovarska 16. pukovnija nasljednica je ujedinenih 5. Križevačke i 6. Đurđevačke pukovnije koje su bile više stoljeća sinonim vojnoga grada Bjelovara u kojemu je bilo sjedište njihovih stožera, pa Varaždinskoga generalata i brigadnoga zapovjedništva. Razvojačenjem Vojne granice nastala je slavna 16. pukovnija koja je imala sjedište u Bjelovaru, a djelovala je od 1. siječnja 1871.-1. travnja 1919. godine. Njezin službeni naziv bio je: *K. und K. Infanterie Ungarisches / Croatisches Warasdiner Infanterie Regiment No. 16. zu Bellovar*.¹

Liječnici 16. Pukovnije prije i za vrijeme I. svjetskog rata

Do početka Velikoga rata, 16. pukovnija djelovala je na bosansko-hercegovačkim bojištima (npr. bitke kod Banja Luke, Jajca, Gornjega Šehera i Doboja 1878, te Kruševice 13. siječnja 1882. godine) i u Italiji, a u stanjima mirovanja pripremala se za moguće ratne aktivnosti koje su bile očekivane na stalno ratujućim područjima Balkana.² Početkom Velikoga rata stožer pukovnije bio je u Bjelovaru, a pukovnijom je zapovijedao pukovnik Raimund von Budiner. Mobilizacija je sprovedena 26. srpnja 1914. godine u jedan sat po ponoći, a pukovnija je djelovala tijekom Velikoga rata na slijedećim bojišnicama: drinsko-srpskim (Kozluk, Drina, Cer) 1914. godine, u Galiciji i Bukovini (Kolomeja, Čermovcy, Ivano-Frankovsk-bivši Stanislau) 1915.-1918., te talijanskoj (Trento) u lipnju 1918. godine.³

Sanitetska (vojnozdravstvena) služba bila je ustrojena prema uniformiranim i proklamiranim vojnim pravilnicima. Svaka je pješadijska (infanterijska) pukovnija imala jednog stožernog liječnika (zapovjednika sanitetske službe), više (najčešće četiri) pukovnijskih liječnika, više nadliječnika i pomoćnih liječnika, te liječničkih pomoćnika-bolničara. Oni su djelovali u vojnim bolnicama, pričuvnim poljskim bolnicama na bojišnicama, te u postrojbama. Do mobilizacije, svi su oni bili isključivo u vojnoj službi, a za potrebe ratova i vrsti bojišnica, mobilizirani su i brojni civilni liječnici, pa su civilne, građanske ili županijske javne bolnice ostale na jednom liječniku. Nerijetko su i studenti medicine (*can. med.*) bili dobrovoljci ili mobilizirani za potrebe sanitetske službe radeći kao liječnički pomoćnici.⁴

O liječnicima, ponajvećma njemačkoga ili austro-ugarskoga podrijetla postoje slijedeći podaci o njihovom djelovanju na bojišnicama gdje je pukovnija ratovala. Oni

¹ <http://www.hrvatski-vojniki.hr/hrvatski-vojniki/0062004/varazdinci.asp>

² Željko Pleskalt, „Bjelovarske pukovnije na europskim ratišima 1756.-1918. godine“, *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti Zagreb-Bjelovar, 2007. 111-124.

³ „Ratni dnevnik c. k. Varaždinske pješake pukovnije br. 16.“ *Prijevod* 1. i 2. dio (urednik Ž. Pleskalt), Državni arhiv Bjelovar, Bjelovar, 2004.

⁴ Dubravko Habek, „*Prva vojna i građanska bolnica u Bjelovaru i njena uloga u organizaciji zdravstvene skrbi Varaždinskog generalata*“, Doktorska disertacija, Filozofski fakultet Zagreb, 2011.

su istraživani i izvađeni iz ratnoga dnevnika 16. pukovnije koje je vodio zapovjednik pukovnije od 1914.-1919. godine.⁵

Tako je na drinskom ratištu stožerni liječnik dr. Heissfeld imao jaki bronhitis tijekom studenoga 1914. godine, a teško je ranjen u trbuh na moldavskom ratištu 9. lipnja 1915. Pomoćni liječnik dr. Valčić je 3. rujna 1914. premješten na službu u Vojnu bolnicu Crvenoga križa u Bijeljini, a dr. Szepesi je 9. rujna 1914. prebačen na liječenje u bijeljinsku bolnicu radi upale debeloga crijeva). Pomoćni liječnik dr. Eugen Sattler (inače kasnije sekundarni bjelovarski liječnik i poznati zagrebački kirurg), premješten je iz 53. u 16. pješačku pukovniju, a iz 7. domobranske pješačke pukovnije dr. Spitzer je 6. rujna 1914. godine prebačen u bijeljinsku bolnicu radi hidrocele.

Na moldavskom ratištu pukovnijski liječnik bio je dr. Kautz, koji se posebice isticao organizacijskim sposobnostima. Spominju se liječnici - zastavnik dr. Trstenjak, dr. Szepesi, dr. Rajković, dr. Bloch, dr. Szimels, dr. Salgo, dr. Svilar, dr. Farkas. Dr. Wuchtz je prebačen na liječenje u bolnicu 1. kolovoza 1915., a kadet dr. Olbost bijaše zarobljen 20. srpnja 1915. na moldavskom ratištu. Na istom su ratištu pukovnijski liječnik dr. Viktor Klausmann, dr. Robert Rossa, dr. Wejota, a pomoćni liječnik dr. Beringer je 21. listopada 1917. prebačen u bečku vojnu bolnicu na liječenje. Godine 1916. spominju se pomoćni liječnik dr. Markus Kümmelmann, pričuvni glavni liječnik dr. Adalbert Windholz, a pričuvni natporučnik dr. Karl Zistter umro je 16. veljače 1916. u 13 sati od upale pluća u 104. divizijskoj bolnici u Zaleszczkiu, te sahranjen 17. veljače 1916. u 15 sati na tamošnjem groblju uz vojne počasti. Godine 1917. spominju se dr. Mendl i dr. Grünwald, a 19. studenoga 1917. umjesto glavnog pukovnijskog liječnika dr. Kautza pukovnijskim liječnikom imenovan je dr. Vermonšek iz 78. pješačke pukovnije. U ožujku 1918. službujući su sanitetski poručnici Bischnitz i Schenk, za koje nije upisano da su liječnici, ali s obzirom na časnički čin, vjerojatno se radi o studentima ili apsolventima medicine.⁶

Bjelovarska nova vojna bolnica koja je sagrađena i otvorena u prvim godinama 20. stoljeća, pretvara se u *K. und k. Reserve Spital zu Belovar* gdje pod tim nazivom djeluje od 1914. do 1919. godine. Ona je djelovala u spomenutoj zgradi bjelovarske vojne bolnice, te u bjelovarskoj Gimnaziji i na još dvije manje lokacije u gradu, gdje su se uglavnom oporavljali ranjenici i rekonvalescenti došli s ratišta. Bjelovarska je gradska bolnica također primala određeni broj ranjenih ili bolesnih vojnika o čemu postoje podatci u Matičnim knjigama bolnice.⁷

Prema Matičnim knjigama umrlih, vjenčanih i rođenih pričuvne vojne bolnice u Bjelovaru vidljiva su imena i prezimena liječnika koji su službovali u spomenutoj bolnici

⁵ „Ratni dnevnik c. k. Varaždinske pješačke...“, n. dj.

⁶ Isto

⁷ Nikola Karlić, „Nešto iz prošlosti bjelovarske bolnice“, *Bjelovarski zbornik* 6, Matica Hrvatska ogranak Bjelovar i Opća bolnica Bjelovar, Bjelovar, 2003, 15-30.

i njihove funkcije (zapovjednik bolnice-*Spittalscommandant*, *Oberarzt*, *Assistentarzt*, *Spittalsarzt*). Spominju se i neki civilni liječnici koji su sudjelovali u liječenju vojnika, dočasnika i časnika, te zarobljenika u pričuvnoj vojnoj bolnici (*Civilarzt*).⁸

U tablici 1. su predočena njihova prezimena i imena po godinama službovanja te funkciji.

Godine	Zapovjednik bolnice, stožerni / pukovnijski liječnik	Bolnički liječnici, nadležnici i pomoćni liječnici
1913.-1917.	Dr. Johann Florian	dr. Kern dr. Friedrich Bonday dr. Johann Kokutt dr. Jakob Natorch dr. Adalbert Phillipovich dr. D. Pich dr. Emanuel Szekely dr. Richard Franckl dr. Viktor Nikich
1916.	Dr. Johann Florian	dr. Adalbert Phillipovich dr. Szekely, dr. Bonday dr. J. Kokout dr. Klein dr. Meszarosz, dr. Rajković
1917.	Dr. Adalbert Lörinz	dr. Markus Klein dr. Adalbert Phillipovich dr. Jochann Lacina dr. Johann Boltek dr. Richard Frenkel dr. Georg Spillberger dr. Vilim Blažić dr. Joseph Waldner dr. Kollman

⁸ Hrvatski državni arhiv u Zagrebu, M-494., Vojna bolnica Bjelovar, Matične knjige vojnih osoba 1914.-1919.; M-495., Vojna bolnica Bjelovar. Matične knjige pričuvne ratne bolnice u Bjelovaru 1914.-1919.

1918.	Dr. Wenzel Schwashay Dr. Zelenka	dr. Josip Riezner dr. Antun Becker dr. August Boltek dr. Antun Malašek dr. Rostagnay dr. Edmund Altmann dr. Adalbert Phillipovich dr. Wilim Blažić dr. David Eisenstädter
1919.-1920.	Dr. Dragutin Ländler	dr. Karl Bartok

Zaključak

Povijest vojnoga i civilnoga zdravstva Bjelovara u posljednje vrijeme počelo se sustavnije istraživati iz pera vlastitoga interesa i interesa drugih istraživača.⁹ Dosadašnje spoznaje o funkcioniranju vojnoga zdravstva nisu bile istraživane, nego su usputno bili spomenuti pojedini vojni zdravstveni djelatnici koji su sudjelovali u ratnim pohodima bjelovarskih vojnih postrojbi. Iz spomenutoga ratnoga dnevnika 16. pukovnije koji je golemi doprinos poznavanju hrvatske vojne povijesti za vrijeme I. svjetskoga rata, mogu se iščitavati i neka javnozdravstvena zbivanja na bojišnicama, kao i imena vojnih liječnika. Matične knjige umrlih pričuvne vojne bolnice koje se čuvaju u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu dale su pak podatke o pobolu i pomoru pripadnika 16. pukovnije i drugih liječenih u bolnici s imenima svih zaposlenih liječnika. Spomenuti podatci do sada nisu bila poznati i polučuju daljnji znanstvenoistraživački interes.

Prema navedenim istraživanjima, evidentno je da je veći broj liječnika koji su službovali u 16. pukovnji i njejoj pričuvnoj bolnici u Bjelovaru, njemačkoga ili austro-ugarskoga podrijetla, što je i razumno iz nekoliko razloga. U Hrvatskoj tada nije postojalo medicinskih fakulteta, pa su ponajvećma vojni i mobilizirani liječnici završavali fakultete u Beču, Grazu, Innsbrucku, Pragu i Budimpešti koji su sami bili podrijetlom iz raznih dijelova tadašnje carevine, a s obiteljima nerijetko službovali u dijelovima Vojne granice i trajno se nastanili. Neki od navedenih liječnika (dr. Philipovich, dr. Ländler), osnivali su obitelji u Bjelovaru, neki se nastanili privremeno ili za trajno, po svršetku Velikoga rata službovali do zaslužnih mirovina, umrli i sahranjeni u Bjelovaru. Svojim su djelovanjem ostavili snažan i trajan pečat bjelovarskoga zdravstva u teškim ratnim, međuratnim i ponovno ratnim, pa poratnim uvjetima nakon II. svjetskoga rata o čemu se još istražuje i izvještavat će se na budućim stručnim sastancima medikohistoričara.

⁹ *Prilozi za povijest bjelovarske bolnice*, (gl. urednik D. Habek), ČVOR Bjelovar, 2011.

Sažetak

Veliki broj liječnika koji su službovali u 16. pukovniji i njejoj pričuvnoj bolnici u Bjelovaru bili su njemačkoga ili austro-ugarskoga podrijetla, što je i razumno iz nekoliko razloga. U Hrvatskoj tada nije postojalo medicinskih fakulteta, pa su ponajvećma vojni i mobilizirani liječnici završavali fakultete u Beču, Grazu, Innsbrucku, Pragu i Budimpešti koji su sami bili podrijetlom iz raznih dijelova tadašnje carevine, a s obiteljima nerijetko službovali u dijelovima Vojne granice i trajno se nastanili. Svojim su djelovanjem ostavili snažan i trajan pečat bjelovarskoga zdravstva u teškim ratnim, međuratnim i ponovno ratnim, pa poratnim uvjetima nakon II. svjetskoga rata.

Die Ärzte des 16.Regiments und Reservelazarets in Bjelovar während des Grossen Krieges

Zusammenfassung

Eine große Anzahl der Ärzte, die in dem 16. Regiment und seinem Reservelazarett in Bjelovar dienten, waren deutscher oder österreichisch-ungarischer Abstammung, was aus einigen Gründen verständlich ist. In Kroatien gab es damals keine medizinische Hochschulen, so absolvierten die meisten Militärärzte und mobilisierten Ärzte die Hochschulen in Wien, Graz, Innsbruck, Prag und Budapest, sie stammten selbst aus verschiedenen Teilen des damaligen Kaisertums und dienten mit ihren Familien nicht selten in den Teilen der Militärgrenze und wurden dort sesshaft. Durch ihre Teilnahme hinterließen sie eine kraftvolle und dauerhafte Spur im Gesundheitswesen von Bjelovar in den schweren Kriegs-, Zwischenkriegs- und wieder Kriegs-, danach Nachkriegszuständen nach dem II. Weltkrieg.

Schlüsselwörter: Lazarett Bjelovar, 16. Regiment der österreichisch-ungarischen Armee in Bjelovar, Ärzte, Deutsche, Erster Weltkrieg

mr. sc. Jelena Červenjak
Strojarska tehnička škola, Osijek

UDK: 929.52(497.5 Osijek)(091)
Pregledni rad
Primljeno: 20.09.2012.
Prihvaćeno: 25.09.2012.

Ostavština i značenje obitelji Gillming - Hengl

Uradu je autorica prikazala dio ostavštine i naglasila značenje ugledne osječke obitelji Gillming – Hengl upotpunivši ju podacima vezanim uz svakodnevni i ini život Mathilde i Vjekoslava Hengla, koji su u prvoj polovici 20. stoljeća agilno djelovali gotovo u svim segmentima društvenog, gospodarskog, političkog i kulturnog života grada Osijeka.

Ključne riječi: *Osijek, obitelj Blau-Gillming, obitelj Hengl, Mathilda Gillming Hengl, Vjekoslav Hengl, stanovništvo Osijeka*

Uvodne napomene

Osijek je na prijelazu 19. u 20. stoljeće zbog svog povoljnog geografskog položaja imao obilježje multifunkcionalnog grada karakteristične ekonomske prednosti¹, zbog kojih je u to vrijeme imao znatan broj useljenika Nijemaca, Austrijanaca, Mađara, Srba i Židova, koji će u nadolazećim godinama i desetljećima u gradu ostaviti dubok trag.² Osim toga, grad je imao pravni status³ pa su gotovo svi stanovnici bili građani⁴, što je pak utjecalo kod jednog dijela stanovništva na građansku svijest i praćenje tadašnjih europskih društvenih i gospodarskih promjena i pojava. U to je vrijeme Osijek i gospodarski snažno razvijeni grad. U njemu se izgrađuju suhozemne prometnice, razvijen je vodeni promet, trgovina, obrt, bankarstvo i sve vrste industrija. Povoljan položaj na Dravi i križištu suhozemnih putova, njegovo gospodarsko značenje obilježili su i dosegli vrhunac upravo na prijelazu 19. u 20. stoljeće, što mu je dalo obilježje drugoga najvećega i gospodarski najrazvijenijega grada Kraljevine Hrvatske i Slavonije.⁵ O tome govore i statistički podaci broja stanovništva u Osijeku i Zagrebu na prijelazu tih stoljeća. Međutim, brojne okolnosti i (ne)prilike utjecale su tako da je grad na Dravi već 1910. počeo rapidno zaostajati za hrvatskom metropolom.

Tablica broj 1

Kretanje broja građana u Osijeku i Zagrebu prema popisima od 1869. – 1910.

GRAD	1869.	1880.	1890.	1900.	1910.
Osijek	17 247	18 201	19 778	23 018	28 505
Zagreb	19 857	29 218	38 742	57 690	74 703

Vrelo: J. Šidak, M. Gross, I. Karaman, D. Šepić, *Povijest hrvatskog naroda 1860. - 1914.*, Zagreb, 1968., 320.

¹ Alica WERTHEIMER-BALETIĆ, "Stanovništvo Osijeka i osječkoga kraja, 1948.-1991.", *HAZU Anali Zavoda za znanstveni rad u Osijeku*, sv. 12, Osijek 1996., 10.

² Među čimbenicima koji su na prijelazu 19. u 20. stoljeće pridonijeli kulturnom i gospodarskom razvoju grada Osijeka važno je istaknuti i sloj njemačkog i židovskog poduzetništva, zahvaljujući kojem je u Osijeku osnovano više ustanova njemačkoga karaktera, poput škola, novčarskih zavoda i tvrtki. Preko pedeset osječkih obitelji krajem 19. stoljeća došlo je do zemljišnih površina te su tim činom prednjačile u gospodarskom i kulturnom životu grada Osijeka, a shodno tome i ostvarile grad Osijek na tim poljima. Jedna od tih obitelji jest i obitelj gradonačelnika *Hengl*. (Vidi opširnije: Stjepan SRŠAN, *Gospodarske i kulturno – prosvjetne prilike u Osijeku na prijelazu 19. u 20. stoljeće*, u: Secesija u Hrvatskoj, HAZU, Zagreb – Osijek, 1999., 269. – 271.)

³ Naime, 1809. grad Osijek proglašen je Slobodnim kraljevskim gradom. Tim je činom započelo razdoblje velikih modernih političkih, gospodarskih i društvenih promjena grada Osijeka. (Vidi: Stjepan Sršan, *Slobodni kraljevski grad Osijek 1809.*, Osijek, 2009., 30., 99.)

⁴ Zlata ŽIVAKOVIĆ - KERŽE, *Urbanizacija i promet grada Osijeka na prijelazu stoljeća (1868. - 1918.)*, Osijek, 1996., 78.

⁵ Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Urbanizacija i promet....*, n. dj., 14.

Istodobno prateći popis po nacionalnoj strukturi stanovništva broj Nijemaca u Osijeku statistički prikazuju njemačku dominantnost u odnosu na ostale narode. Naime, 1880. u Osijeku je više Osječana govorilo njemačkim jezikom nego hrvatskim (8970 : 7482).⁶ Prema popisima stanovništva iz 1900. godine u Osijeku je bilo 12.436 Nijemaca, a 7.419 Hrvata.⁷ No to nije samo karakteristika Osijeka jer se od 1857. do 1880. broj Nijemaca u cijeloj Hrvatskoj gotovo udvostručio. U nadolazećim desetljećima u samome Osijeku njihov se broj do 1900. učeterostručio, što novim doseljavanjem, što prirodnim prirastom Nijemaca u gradu. Iako je grad od početka 19. stoljeća administrativno predstavljao jednu cjelinu, na njegov je razvoj snažno utjecala postojeća teritorijalna rascjepkanost i nepovezanost gradskih cjelina, Gornjeg grada, Donjeg grada, Novog grada i Tvrđe. Stanje u takvim (ne)prilikama znatnije se promijenila na prijelazu 19. u 20. stoljeće kada započinje snažna izgradnja i teritorijalno širenje gotovo svih dijelova grada, od kojih se najbrže i najviše razvijao Gornji grad, kao središnji dio Osijeka.

Obitelji Blau - Gillming

Početak i sredinu 19. stoljeća obilježilo je djelovanje gornjogradske veletrgovačke obitelji *Blau*, u čijem su se vlasništvu od druge polovice toga stoljeća, između ostalih nekretnina, nalazili Kasino i Hotel Grand u Županijskoj ulici (sjeverni dio zgrade današnjeg Hrvatskog narodnog kazališta u kojem se nalazi McDonald's). Obiteljsku su kuću imali u Pejačevićevoj ulici naspram ondašnje barokne gornjogradske župne crkve sv. Petra i Pavla do Thürnerove uglovnice (zgrada u današnjoj Pejačevićevoj ulici i Trgu Ante Starčevića). *Theresa Roth* je u braku s veletrgovcem *Leopoldom Gustavom Blau* 8. ožujka 1844. rodila treće dijete u obitelji, *Mathildu*, koja će se kasnije ženidbenim vezama povezati s obitelji *Gillming*.⁸ Prvotno se, od 1821. godine, *Bartlomej Martin Gillming* bavio trgovinom i preradom kože⁹, a 1824. je utemeljio manufakturnu radionicu kao maloobrtno poduzeće¹⁰. U *Gillmingovom* vlasništvu u idućih pola stoljeća manufaktura

⁶ Dragutin PAVLIČEVIĆ, *Narodni pokret 1883.*, Zagreb, 1980., 140.

⁷ Mirko KORENČIĆ, *Naselja i stanovništvo SRH, 1857-1971.*, Zagreb, 1979., 487.

⁸ Z. ŽIVAKOVIĆ – KERŽE, *Utjecaji obitelji Reiser, Gillming, Blau i Hengel na gospodarski i kulturni razvoj grada Osijeka*, u: Godišnjak njemačke narodnosne zajednice, Osijek, 1998., 11. - 17.

⁹ Isto

¹⁰ Nalazila se na istom mjestu gdje i današnja kožara, na spoju današnje Zmaj Jovine ulice i Kišpatičeve. *Gillming* je 1870. prodao Rukotvorno kožarsko poduzeće *Josipu Bartoloviću*. Sudbena protokolacija tvornice obavljena je 1873. godine i obnavljana 1904. i 1919. godine, kada je *Bartolovićeva* tvornica pretvorena u dioničko društvo „Osječka tvornica kože“. Tada su 80 radnika i parostroj od 150 KS (konjskih snaga) izrađivali različito remenje te kožu za potplate i natplate. Od 1873. godine počinje faza djelovanja, tvornica je otkupljivala, prerađivala, štavila i prodavala kožu. Tvorničke radionice građene su u neposrednoj blizini rijeke Drave, na uzvišenju da se na taj način zaštite od mogućih i čestih poplava. Tvornica je te godine zapošljavala 39 radnika s početnim dnevnim kapacitetom od 3 tone sirove kože. (Vidi opširnije: Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *S tradicionalnih na nove puteve*, Osijek, 1999., 87.)

*Domovnica Mathilde Gillming
rođene Blau*

postaje značajna tvornica koja se 1840. spominje kao Cesarsko - kraljevska privilegirana kožara u Osijeku¹¹. O gospodarskoj snazi kožare ukazuje i podatak da je osječka tvornica kože *Martina Gillminga i sina* 1855. izlagala pet vrsta kože na Svjetskoj izložbi (sajmu) u Parizu.¹²

Ladislav Gilming rođen je 2. svibnja 1842. i bio je sin *Bartolomeja Martina Gillminga* i *Suzane* rođene *Krautsak*. Naslijedio je i nastavio očev posao. Ženidbom se *Ladislav* 28. studenog 1865. vezao za *Mathildu Blau* i u tom su braku rođena djeca – *Marija Leopoldina* (15. studenoga 1866.), *Helena Theresia* (11. srpnja 1868.) i *Mathilda (Thildy) Vilhelmina* (20. listopada 1880.), kojoj je kuma bila teta *Antonia Blau*, majčina sestra. Djeca su krštena u baroknoj gornjogradskoj Župnoj crkvi sv. Petra i Pavla.¹³

Obitelji *Gillming* i *Blau* bile su agilni sudionici društvenoga, gospodarskoga i kulturnoga života grada Osijeka tadašnjega vremena.¹⁴ Takav su status prenijeli i na svoje nasljednike, koji su svojim položajem i statusom u društvu bili dio onodobne osječke svakodnevice.

Obitelj *Gillming* i *Hengl*

Mathilda (Thildy) Vilhelmina Gillming pohađala je djevojački internat u Dresdenu. Izvršno je govorila njemački, francuski i talijanski, a služila se i engleskim jezikom. Već u mladim danima pokazala je sklonost i ljubav prema književnosti, o čemu svjedoči njezina pripadnost Klubu osječkih književnika i umjetnika iz čijih redova potječu i dvojica

¹¹ Z. ŽIVAKOVIĆ – KERŽE, „Utjecaji obitelji Reiser, Gillming, Blau i Hengel na gospodarski i kulturni razvoj grada Osijeka“, *Godišnjak njemačke narodnosne zajednice*, Osijek, 1998., 11. - 17.

¹² *Od turskog do suvremenog Osijeka*, HAZU, Osijek, 1996., 147.

¹³ Z. Živaković – Kerže, „Utjecaji obitelji Reiser, Gillming...“, n. dj. 11. - 17.

¹⁴ Članovi obitelji *Gillming* i *Blau* sastavnica su gospodarskoga, ali i kulturnoga života grada Osijeka. *Josef Gustav Blau*, *Mathildin* ujak i bogati osječki trgovac, bio je violinist 70-ih i 80-ih godina 19. stoljeća i tada je uključen u glasoviti osječki trio kojega su, uz *Blaua*, činili, *Adela Deszaty*, rođena *Horning*, na glasoviru i *Ivan Nepomuk Hummel* koji je svirao violončelo. *Josef Gustav Blau* i *Ladislav Gillming* također su nazočni i u političkom i u društvenom životu grada kao dugogodišnji odbornici te kao članovi Građevinskoga odbora za izgradnju nove gornjogradske Župne crkve sv. Petra i Pavla. *Ladislav* i *Mathilda Gillming*, rođena *Blau*, darovali su u novoj Župnoj crkvi vitraj s prikazom sv. Ladislava i sv. Matilde. *Antonia Blau* je sa svojim suprugom *Julijom Farago Bereczky* donirala izradu prozora s vitrajem koji prikazuje sv. Julija i sv. Antoniju. *Josef Gustav Blau* je darovao novoizgrađenoj Župnoj crkvi sv. Petra i Pavla najveće zvono postavljeno 1898., kada su postavljena i ostala. (Vidi: Zlata Živaković – Kerže, *Utjecaji obitelji Reiser, Gillming, Blau i Hengl na gospodarski i kulturni razvoj grada Osijeka*, u: *Godišnjak njemačke narodnosne zajednice*, Osijek, 1998., 11. - 17.)

književnika - *Victor von Reisner* i *Sandor Friedrich Rosendfeld* (inače, općepoznat europskoj književnosti pod imenom *Alexander Roda – Roda*), koji ostvaruju hrvatsku književnost na njemačkome jeziku. Iz *Mathildine* ostavštine, koja je pohranjena u današnjoj Gradskoj i sveučilišnoj knjižnici, vidljivi su mnogi naslovi koje je kao spisateljica na njemačkom jeziku za svoga života pisala, kao što su *Novela s južnih strana* (objavljene 1908. pod pseudonimom *Leon Gerard*), *Svibanjska kraljica (Maikönigin)* (objavljen 1918.) i *Violomta* (započet 1924./1925., a završen tek 1943.)¹⁵, zahvaljujući kojima je postala dio skupine Osječanki koje su na njemačkom jeziku utvrdile takozvano razdoblje „ženskoga pisma“.¹⁶ Shodno tim podacima uočljivo je da je *Mathilda* bila ugledna osječka građanka, osoba širokih kulturnih interesa (od književnosti i kazališta do modne osviještenosti) te da je imala raznovrstan društveni život, ispunjen mnogobrojnim putovanjima po Europi.¹⁷ *Mathilda* je umrla 28. prosinca 1966. te je pokopana u obiteljskoj grobnici *Gillming* na gornjogradskom groblju Sv. Ane.

Vjekoslav Hengl rođen je u Donjem Miholjcu 15. travnja 1875. Pučku je školu završio u rodnom Miholjcu, gimnaziju u Osijeku, a pravne znanosti u Zagrebu. Sredinom ožujka 1910. postaje javni bilježnik Kraljevskoga sudbenoga stola u Osijeku. Najveći dio svoga života proveo je u Osijeku, i to kao odvjetnik¹⁸, javni bilježnik te dugogodišnji gradonačelnik grada na Dravi, zaslužan za komunalni, gospodarski i kulturni razvoj. Bio je aktivan i u političkome životu grada Osijeka te je pripadao političkoj stranci zajedničara, a potom federalista.¹⁹ U vremenu *Henglova* gradonačelnštva (od 1920. do 1934.) Osijek je elektrificiran (1926.), proširen je gradski vodovod, odnosno započeto je sustavno rješavanje vodoopskrbe i kanalizacije grada Osijeka, uređen je gornjogradski glavni trg, ulice su asfaltirane te su uspješno djelovale mnoge kulturne i gospodarstvene ustanove. U tom je razdoblju zasađena i takozvana *Henglova lipa* u današnjem Perivoju kralja Tomislava 6. lipnja 1925. povodom spomena tisućite obljetnice kraljevstva.²⁰ *Vjekoslav Hengl* ostvario je povezivanje Gornjega grada, Tvrđe i Donjega grada u jednu cjelinu. Bio je predsjednik odbora za gradnju Hrvatskoga doma, jedan od inicijatora osnivanja Stručno – zanatske škole u Osijeku te predsjednik aerokluba „Naša krila“. Među pokretačima je osječkih novina

¹⁵ Z. ŽIVAKOVIĆ – KERŽE, „Utjecaji obitelji Reisner, Gillming...“, 11. - 17.

¹⁶ *Od turskog do suvremenog Osijeka...*, n. dj., 225. – 226.

¹⁷ Ida HORVAT, „Blago Muzeja Slavonije“, *Katalog izložbe Muzeja Slavonije Osijek*, Osijek, 1997., 149. - 150.

¹⁸ U razdoblju između 1918. i 1928. rad odvjetničkih ureda bio je osobito važan jer je regulirao bivše austrougarsko zakonodavstvo. Odvjetnički ured Vjekoslava Hengla također je poznat po svojim doprinosima i postignućima. (Vidi opširnije: *Od turskog do suvremenog Osijeka...*, n. dj., 284.)

¹⁹ 1919. trebali su biti održani općinski izbori na kojima su prednost imali demokrati naspram zajedničara, radikala i pučkaša. Ovi su izbori bili vrlo važni jer su utjecali na daljnje intenziviranje političke aktivnosti u Osijeku. (Vidi opširnije: *Od turskog do suvremenog Osijeka...*, n. dj., 307. - 320.)

²⁰ *Od turskog do suvremenog Osijeka...*, n. dj., 580.

Mathilda Gillming i Vjekoslav Hengl

„Hrvatski list“ i jedan od osnivača Građanske tiskare 1920. godine.²¹ Preminuo je u Osijeku 6. studenoga 1961. i pokopan u obiteljskoj grobnici *Gillming – Hengl* na gornjogradskom groblju Sv. Ane.

Mathilda (Thildy) Gillming udala se 1906. godine za *Vjekoslava Hengla*, tada siromašnoga odvjetnika. *Mathildini* su roditelji kupili

zemljište²² nekadašnjeg spremišta konjskoga tramvaja i izgradili kuću za svoju najmlađu kćerku, koja je tu kuću dobila kao vjenčani dar.

Reprezentativna, vrlo visoka jednokatna uglovnica u tadašnjoj *Chavrakovoj ulici* (današnja zgrada Gradske i sveučilišne knjižnice u Europskoj aveniji) ujedno predstavlja najznačajniji spomen na tu osječku obitelj. Projekt kuće u secesijskom slogu izradio je 1905. bečki arhitekt *Ernest von Gotthilf*, a izrađen je i nacrt koji je i danas dostupan.²³ Gradnju je vodio poznati osječki graditelj *Franz Wybiral*, a zgrada je podignuta u samo godinu dana. Na prvom se katu nalazi golemi sedmerosobni stan, do kojega vodi reprezentativno zavojito stubište osvijetljeno jetkanim staklima sa secesijskim biljnim motivima. U prizemlju je bio nešto manji stan za iznajmljivanje te veliki ured dr. *Vjekoslava Hengla*, današnji dio zgrade u kojoj se nalazi Dječji odjel knjižnice. I ova je secesijska jednokatnica pridonijela suvremenom europskom izgledu Osijeka, što zbog vizualnoga izgleda, ali i zbog higijenske razine jer je imala vodu iz slavine, kupku i engleski, moderni zahod s kanalizacijom, što su si mogli priuštiti samo najimućniji ljudi grada Osijeka. Naime, krajem 19. stoljeća u Osijeku je 1896. izgrađen dravski vodovod Dioničarskoga društva kupališta "Diana" zbog potrebe mnogobrojnih

²¹ Z. ŽIVAKOVIĆ - KERŽE, *Osječka sjećanja*, 2. dio, Osijek, 2008., 319.; Hrvatski biografski leksikon, br. 5, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2002.

²² U molbi za kupovinu gradilišta 1905. godina *Mathilda Gillming* je navela: *Zgradu bi izvela u približnoj visini Povišilove kuće tako da će biti podpuna harmonija sa tom i okolnim susjednim zgradama. Izgradnjom ovakove kuće te prodajom i izgradnjom drugoga diela sadanje parcele nastale bi na gradilištu tramvajske remize dvie preliepe samostalne zgrade, koje bi dolikovale susjednim zgradama i koje bi dostojno bile, da njimi započne niz preliepib zgrada izgrađenih na lievoj strani naše osječke ulice.* (Vidi opširnije: Grgur Marko IVANKOVIĆ, „Secesijski niz u Europskoj aveniji u Osijeku“, *Secesija u Hrvatskoj*, HAZU, Zagreb – Osijek, 1999., 277. – 279.)

²³ Kuća *Gillming*, Osijek I. - Gornji grad, Europske avenije 24, Project einer Warmwasserheizung für Wolgeboren Frau *Mathilde Gillming* in Esseg, Projektant: *Gotthilf*, Budimpešta, 23. kolovoza 1905., mjerilo 1:100, kopija na plavom papiru, bojano, nema oznake odobrene gradnje, tlocrt I. kata, DAO, GPO, Prjektna dokumentacija po ulicama - fascikl 10/24 (Vidi: Grgur Marko IVANKOVIĆ, *Secesijski predmeti u zbirkama povijesnog i numizmatičnog odjela Muzeja Slavonije*, u : "Secesija slobodnog i kraljevskog grada Osijeka", HAZU, Osijek, 2001., 65.)

bogatih uglednika grada koji su si mogli priuštiti uvođenje vodovoda u kuću. Kako se Gornji grad brzo i snažno razvijao, a obogaćen je i novim secesijskim ulicama (*Chavrakovom*, *Kolodvorskom*), vlasnici novoizgrađenih kuća postupno su se priključivali na tu vodovodnu mrežu. Među njima je bila i obitelj *Gillming - Hengl*, o čemu svjedoči i dokumentacija o popisu onih koji su uveli vodovod u svoje kuće.²⁴ Nadalje, pročelje je

Obiteljska kuća Gillming - Hengl u Chavrakovoj ulici

zgrade uređeno na tradicionalan historicistički način sa secesijskim ukrasima, koji su najizrazitiji oko ulaznih vrata kuće. Slično je izvedena i kovana ograda predvrta.²⁵ Do danas je opstalo šetaliste *Vjekoslava Hengla*, tada uređeno u skladu sa secesijskom zgradom.

Osim te zgrade brojni su predmeti iz ostavštine obitelji *Gillming - Hengl* ovjekovječili njihov svakidašnji život, a nas, njihove istraživače, zaintrigirali. Naime, mnoštvo je njihovih predmeta danas postojano i dostupno, između ostaloga i zbog toga što je *Mathilda* i sama bila svesrdna darovateljica. Tako je svojevolumino obogatila zbirku Muzeja Slavonije mnoštvom svojih odjevnih predmeta i modnog pribora. Osim toga, u Grafičkoj zbirci čuvaju se razglednice s prikazom osječkih secesijskih zgrada i mnoštvo čestitki i razglednica koje obuhvaćaju različite teme.²⁶ U Gradskoj i sveučilišnoj knjižnici pohranjen je uredski namještaj nekadašnjega gradonačelnika *Vjekoslava Hengla*, a ondje se nalazi i bogata obiteljska knjižnica, koja je, na žalost, još uvijek u fragmentima. Pisana se ostavština obitelji *Gillming - Hengl* čuva u osječkom Državnom arhivu.²⁷

²⁴ Z. ŽIVAKOVIĆ - KERŽE, *Voda i grad*, Osijek, 2007., 40. - 41.

²⁵ G. M. Ivanković, „Secesijski niz...“, n. dj., 277. - 279.

²⁶ Isti, „Secesijski predmeti u zbirkama povijesnog i numizmatičnog odjela Muzeja Slavonije“, *Secesija slobodnog i kraljevskog grada Osijeka*, HAZU, Osijek, 2001., 175.

²⁷ Prema sačuvanim brojnim ulaznicama za koncerte i kazališne predstave te opširno napisanom popisu kulturnih zbivanja u gradu sačuvanih u ostavštini obitelji *Gillming* u Državnom arhivu u Osijeku uočava se živa nazočnost obitelji, posebice *Mathilde Gillming* udane *Hengl*. U zbirci se nalaze notesi s detaljnim popisom kazališnoga i koncertnoga repertoara u razdoblju 1901. do 1914. te opetovano od 1921. do 1929. *Mathilda* je za svoju biblioteku nabavila sve što se tada moglo kupiti s područja filozofije, opće povijesti, povijesti umjetnosti, beletristike i biografske literature. Svoju je biblioteku poklonila pred konac svoga života gradu u Osijeku. Cijeli je život rado putovala po cijeloj Europi. Najveća taština u njenom životu bilo je odijevanje po najnovijoj modi. Garderobu je nabavljala pretežito u Parizu i Beču. U svojoj poodmakloj dobi još je rabila šminku, pudere i skupocjeni nakit. (Vidi opširnije: Z. ŽIVAKOVIĆ - KERŽE, „Utjecaji obitelji Reisner, Gillming...“, n. dj., 11. - 17.)

Budući da u braku nije rođen niti jedan potomak, *Mathilda Gillming – Hengl* namjeravala je obiteljsku secesijsku zgradu pokloniti gradu s namjenom da postane galerija, ali su *Mathilda* i *Vjekoslav* nakon završetka Drugoga svjetskoga rata konfiskacijom bili primorani napustiti zgradu te su im oduzeta sva dobra i kapitali. Preselili su se u stan *Thürnerove* uglovnice, koji je *Mathilda* naslijedila po majci i obitelji *Blau*. Ondje su živjeli do smrti, a oboje su sahranjeni u obiteljskoj grobnici, koju je za obitelj *Gillming* izradio glasoviti hrvatski kipar *Franjo Krišnić*.²⁸

Mathildina haljina

Umjesto zaključka

U cjelini promatranja imućne osječke obitelji *Gillming – Hengl* su ostavile stoljetni zapaženi trag u gospodarskom, političkom, kulturnom i inom te svakodnevnom životu grada Osijeka, i to od polovice 19. do polovice 20. stoljeće, o čemu svjedoči ne samo njihova obiteljska, nego i graditeljska i ina ostavština i baština. *Mathilda Hengl*, koja potiče iz bogatih osječkih obitelji *Blau* i *Gillming*, bila je ugledna osječka građanka, osoba širokih kulturnih interesa te je imala vrlo zanimljiv, bogat i aktivan društveni život. *Vjekoslav Hengl* je u vrijeme svog gradonačelnništva modernizirao Osijek te mu pružio znamenit gospodarski, politički pa i kulturni napredak. Supružnici *Hengl* svojim su djelovanjem obilježili grad osobitim stilom, europskim duhom i profinjenošću, pravim građanskim i gospodskim manirima.

Grobnica obitelji Gillming - Hengl

²⁸ Z. ŽIVAKOVIĆ – KERŽE, „Utjecaji obitelji Reisner, Gillming...“, n. dj., 11. - 17.

SAŽETAK

Kroz prikaz dijela ostavštine ugledne osječke obitelji Gillming – Hengl uočava se značenje supružnika Mathilde Gillming i Vjekoslava Hengla, koji su u prvoj polovici 20. stoljeća agilno djelovali gotovo u svim segmentima društvenog, gospodarskog, političkog i kulturnog života grada Osijeka. Mathilda je potjecala iz ugledne veletrgovačke i industrijske obitelji koja joj je osigurala solidno obrazovanje, što joj je omogućilo bavljenje književnim radom i sudjelovanjem u društvenom i javnom životu, posebice nakon udaje za odvjetnika Vjekoslava Hengla, potomjeg gradonačelnika u čijem je mandatu Osijek elektrificiran te je dobio vodovod i kanalizacijsku infrastrukturu.

Die Hinterlassenschaft und die Bedeutung der Familie Gillming - Hengl

Zusammenfassung

Durch die Darstellung eines Teiles der Hinterlassenschaft der angesehenen osijeker Familie *Gillming – Hengl* sieht man die Bedeutung der Eheleute *Mathilde Gillming* und *Vjekoslav Hengl*, die in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts fast in allen Teilen des gesellschaftlichen, wirtschaftlichen, politischen und kulturellen Leben der Stadt Osijek fleißig tätig waren. *Mathilde* stammte aus einer angesehenen Großhandels- und Industriellenfamilie, die ihr eine solide Bildung sicherte, was ihr eine literarische Tätigkeit und Teilnahme an dem gesellschaftlichen und öffentlichen Leben ermöglichte, besonders nach der Eheschließung mit dem Advokaten *Vjekoslav Hengl*, dem späteren Bürgermeister, in dessen Amtszeit Osijek elektrifiziert wurde und Wasserleitung sowie Kanalisationsinfrastruktur erhielt.

Schlüsselwörter: *Osijek, Familie Blau-Gillming, Familie Hengl, Mathilda Gillming Hengl, Vjekoslav Hengl, Bewohner von Osijek.*

mr.sc. Tanja Kocković Zaborski
Etnografski muzej Istre
Pazin

UDK: 582.282.163:641.568(497.5 Istra)
Primljeno: 20.09.2012.
Prihvaćeno: 25.09.2012.

Poduzetnički duh barunice Barbare Hütterott i njen doprinos razvoju tartufarstva u Istri

Članak donosi kratak uvid u aktivnosti obitelji Hütterott i njihov utjecaj na područje rovinjštine i unutrašnjost Istre. Poseban naglasak je stavljen na poduzetništvo Barbare Hütterott i pojedinostima o radu tortke kojoj je bila na čelu.

Ključne riječi: *tartufarstvo, obitelj Hütterott, gastronomija, Istra*

Uvod

Prehrana je, kao jedan od elemenata tradicijske kulture, postala zanimljiva etnologima krajem 19. stoljeća. Do tada je u fokusu istraživanja bila usmena poezija, rukotvorstvo, te posebice običaji životnog i godišnjeg ciklusa. Možemo pretpostaviti da razlozi za to leže u činjenici da je pripremanje hrane dio svakodnevnog života, stoga nije toliko upečatljivo poput narodne umjetnosti ili ritualnih radnji u sklopu obilježavanja pojedinih blagdana. No, s vremenom se na različite vrste namirnica, njihovu pripremu i na poslijetku konzumaciju istih, počinje promatrati u kontekstu kulture pojedinog kraja, pa je stoga postalo jasno da postoji velika raznolikost namirnica i načina njihove pripreme na relativno malenom prostoru kao što je to Hrvatska. Osim toga, potrebno je uvidjeti i brojne utjecaje susjednih kultura na prehranu, pa u današnjoj prehrani možemo vidjeti mediteranske, orijentalne, srednjoeuropske utjecaje. Ta činjenica je doprinijela istraživanju, bilježenju i, na poslijetku, analizi elemenata prehrane. Prehranu stanovništva, iako dosta oskudno opisujući tipična jela na području Hrvatske i bivše Jugoslavije opisivali su putopisci poput Fortisa (Dalmacija) i Hacqueta (Lika) (Randić, Rittig-Beljak, 2006:25). Iako je hrana bila jedna od tema koja je bila obuhvaćena pitanjima iz Radićeve *Osnove za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu* (1897.), potrebno je naglasiti da se tema obrađivala u velikoj većini slučajeva „u najužem etnografskom smislu“ (Kalapoš, 1998/1999:98). Prikupljeni podaci govore o prehrani stanovništva ruralnog dijela Hrvatske u razdoblju prije 100-150 godina, a sačuvani su u *Zbornicima za narodni život i običaje Južnih Slavena* u današnjem HAZU. Bitno je naglasiti da su materijale na terenu prikupljali učitelji, svećenici i pismeni seljaci, bilježeći odgovore na pitanja o namirnicama, njihovoj pripremi i konzumaciji¹. Znatno je manji broj radova koji promatraju i druge aspekte hrane, poput kulturoloških, povijesnih ili društvenih (Kalapoš, 1998/1999:98).

Budući da se ovaj tekst bavi pitanjem tartufa², odnosno njihovom eksploatacijom od strane Barbare Hütterott i tvrtke za istraživanje, nalaz i izvoz tartufa, potrebno je vidjeti je li bilo kakvih pisanih tragova o toj skupocjenoj gljivi.

¹ Tako su nastale monografije o Samoboru (Lang), Vrbniku na otoku Krku (Žic), Ravnim kotarima (Ardalić), Otoku kraj Vinkovaca (Lovretić), Loboru (Kotarski), Jaskanskom prigorju (Rožić) i Trebarjevu (Jančerovala) (Randić, Rittig-Beljak, 2006:25)

² Tartufi su gljive koje rastu u simbiozi s korijenjem drveća ispod površine zemlje na dubini od 5 do 20 cm (neki čak i do 40 cm). Okruglog su oblika, ali mogu poprimiti izdužen, ovalan ili spljošten izgled. Razlikujemo bijele i crne tartufe. Istarski bijeli tartufi (*Tuber magnatum pico*), intenzivnog okusa i mirisa su izuzetno cijenjeni, a sazrijevaju od rujna do prosinca. Različite vrste bijelog tartufa žive u simbiozi s korijenom hrasta lužnjaka, jasena, brijesta, topole, a protežu se u umjerenoj srednjoeuropskoj i mediteranskoj klimi između 40° i 46° sjeverne geografske širine, dok 45 paralela presijeca najbogatija staništa bijelog tartufa - Piemonte u Italiji i Istru u zoni Motovunske šume. Crni tartufi (*Tuber aestivum vitt*), koji se mogu ubrati tijekom skoro cijele godine, rastu u simbiozi s bukvom, grabom i borom. Nalazimo ih do 1200 metara nadmorske visine. Od ukupne količine otkupljenih tartufa, u Istri 90% otpada na bijeli tartuf, a ostalo su crni tartufi. Zonu tartufa u Istri obuhvaća područje uz rijeku Mirnu, od izvora kod grada Huma do grada Buzeta i Istarskih toplica te Motovunsku šumu (šuma hrasta lužnjaka i poljskog jasena) www.hrsume.hr/casopis/br48/48duplerica.pdf 2000

O tartufima u etnološkoj literaturi nije bilo riječi do pred kraj 20. stoljeća. Frane Lovljanov koji je prikupljao podatke o prehrani i posudu stanovnika Boljuna, malog gradića u sjeveroistočnoj Istri (kraj Lupoglava), 1905. godine prema Radićevoj *Osnovi*, ne donosi nikakve podatke o prikupljanju ili pripremanju tartufa. „Gobi pobirajo, samo ku ih jie, i gledajo, da š njimi pašt odvrno.“ Gljive se prvo skuhanju, pa se pripremaju s jajima (Lovljanov, 1949:129). Prilikom opisivanja grožnjanskog kraja, Jardas opisuje pravila sakupljanja³ te načine razlikovanja pojedinih gljiva u tom dijelu Istre, no nema spomena tartufa (Jardas, 1971:14). O tartufima ne govori ni Marko Legović (1985) prilikom analize gospodarstva Istre, ali ni Zrnić (1997) prilikom analize gospodarstva srednjoistarskog sela Račice (Kalapoš, 1998/1999:98). U etnološkoj literaturi tartufi se prvi puta spominju u članku „Kiša, hrana i kultura“, Sanje Kalapoš (1998/1999). Autorica navodi da se tartufi sakupljaju "već određeni broj godina..."⁴

*Portret Barbare Hütterott,
Merano, Italija, 1917. g.*

Prema dokumentima koje je Josip Folo, povjesničar – amater, pronašao je u Zavičajnom muzeju Rovinja može se rekonstruirati početak organiziranog prikupljanja tartufa u Istri.

Dokumenti o osnivanju prve tvrtke za istraživanje, nalaz i izvoz tartufa govore da je tvrtka pod nazivom "Azienda del Tartufo – Sella, Hütterott and C. Levade", osnovana 1933. u Livadama, a osnivači su bili barunica Barbara Hütterott iz Rovinja, Massimo Sella, tadašnji direktor rovinjskog Instituta za biologiju mora te dvojica Talijana, Carlo Testoni i Pietro Giovannelli, istraživači tartufa iz Pule (Pokrajac, 2003), a podrijetlom, iz tartufima poznate talijanske pokrajine, Emilije. (Ujčić, 2007:38).

Talijanski istraživači tartufa iz Pule prve su tartufe otkrili na području Pazinskih Novaka 1929. godine. Nakon prekida, zbog nedovoljno dresiranih pasa, potragu nastavljaju 1931. godine (Folo, 2003:39) kada su dnevno pronalazili oko 4 kilograma bijelih tartufa, a između 9. i 11. prosinca te godine u Buzetu su pronašli primjerak od čak pola kilograma (Ujčić, 2007:38).

³ Gljive i drugi plodovi poput lješnjaka, jagoda i malina, mogu se sakupljati čak i na tuđim posjedima bez protivljenja vlasnika (Jardas, 1971:14)

⁴ Autorica navodi kazivanje prema kojem kazivač iz Račica, kod Buzeta tvrdi kao je tridesetih godina 20. stoljeća neki Ličanin koji se oženio za Istranku, *lovio* tartufe sa psom, ali isto tako spominje da su drugi kazivači naglasili, kako su oni ranije lovili tartufe te kako ih "nije otkrio neki koji se tek doselio" (Kalapoš, 1998/1999:98).

Obitelj Hütterott – Georg i Barbara

Prije analize rada tvrtke koja je eksploatirala tartufe u Motovunskoj šumi, potrebno je ukratko naznačiti tko je bila Barbara Hütterott, direktorica tvrtke, te tko je uopće bila obitelj Hütterott.

Johan Georg Hütterott rodio se 1852. u Trstu, dok su njegovi roditelji su došli iz Kassela, odnosno njemačke pokrajine Hessen. Obitelj Hütterott seli se sredinom 19. stoljeća u Trst, austrijsku luke gdje su najbrojnije etničke skupine bile Talijani, Slovenci i Nijemci. Zanimljivo je napomenuti da se Georg obrazovao upravo u Njemačkoj, a trgovačku naobrazbu je stekao u Antwerpenu (Marić 2005). Kao poslovni čovjek svoje je trgovačke poslove iz Trsta širio sve do Bosne, a 1874. godine kreće na put oko svijeta, posebice se zadržavajući u Japanu te na taj način uspostavljajući trgovačke veze Austro-Ugarske Monarhije i

Japana (Marić, 2005:5). S obzirom na izvrsne veze s tim područjem 1879. Georg u 27. godini postaje prvi carski japanski konzul u Europi sa sjedištem u Trstu radi razvijanja još boljih gospodarskih veza sa Istokom (Marić, 2005:6). Te se godine oženio s Marie Augustom Henriette Keyl.⁵

U drugoj polovici 19. stoljeća, nakon Napoleonovih ratova, dolazi do smirivanja političkih prilika u Europi, te modernizacije suhozemnog i vodenog prometa što je omogućavalo putnicima duža putovanja brodom (od 1844. linije Austrijskog Lloyd na relaciji Trst – Rijeka), te posebice željeznicom od 1876. nakon uspostave pruge Divača – Pula (Marić, 2003:20). Tako su u Istru dolazili brojni putnici privučeni povoljnom i zdravom klimom, ali i zanimljivom baštinom i tradicijom te odsjedali u zimovalištima i lječilištima.

Blaga klima, razvijena obala i ljepote koje je pružala unutrašnjost Istre privukle su mnoge, a među njima bio je i bogati poduzetnik iz Trsta Georg Hütterott koji 1890. godine kupuje otoke u rovinjskom arhipelagu, a slijedeće godine širi svoje posjede na obalni dio južno od Rovinja (ibid. 21). Od tada su u vlasništvu obitelji otoci Sv. Andrija, Maškin, Šturag, Sv. Ivan na Pučini kod Rovinja kojeg Georg kupuje od obitelji Escher. Nakon toga postupno kupuje i posjede na kopnu kao što su Montauro,

⁵ http://arhinet.arhiv.hr/_Generated/Pages/Stvarateljji.PublicDetails.aspx?ItemId=12804

Monte Mulin, Monvi, Lone, Punta Corrente (Zlatni rt – Cap Aureo) i Škaraba. Na tom je području namjeravao otvoriti klimatsko lječilište. (Marić, 2008:9). Na mnogim su se poljoprivrednim površinama uzgajale masline, smokve, lješnjaci, vinova loza, a Georg počinje saditi na površini od 115 ha zemljišta mediteranska i egzotična stabla u želji da stvori park prirode (Marić, 2003:21).

Na svoje posjede dovodi ugledne goste poput princeze Stephanie von Habsburg, zatim udovicu prestolonasljednika Rudolfa, majku posljednjeg austrijskog cara - princezu Mariju Theresiju od Bavarske i ostale pripadnike visokog plemstva, časnike k und k. mornarice, poduzetnike i znanstvenike, a Istru i Rovinj je u neslužbenom posjetu razgledao i prestolonasljednik Franjo Ferdinand (ibid.22). Pod utjecajem uspjeha pojedinih odredišta na Jadranu, poput Brijuna i Opatije, Georg Hütterott je suptilnom promocijom ljepota Istre želio stvoriti od Rovinja poželjnu turističku destinaciju za visoku klijentelu.

Od 1890. dao je urediti puteljke i parkove, a planirao je sagraditi i tri hotela, kupalište u uvali Lone, sportski tereni, te obiteljske vile na zasebnim parcelama (Marić, 2003: 22-23). Osim poslovnih prilika, Georg je u posjedima koje je kupio vidio i mogućnost upražnjavanja svoje strasti, a to je bilo more, odnosno jedrenje (Marić 2008). Godine 1908. je objavio knjižicu u kojoj je izložena zamisao osnivanja klimatskog lječilišta, a osnovano je i društvo sa ograničenom odgovornošću koje će se brinuti za financiranje radova.

Kći Georga Hütterotta, Carla Ida Barbara Elizabeth Hütterott rođena je u Trstu 1897. godine, a školovala se u Trstu i Meranu, gdje je živjela s majkom i starijom sestrom Luise Rosalie Hanna Grabmayr. ⁶ Barbara je bila poput oca opčinjena morem, jedrenjem, a za ono vrijeme bila je izuzetno samostalna i po uzoru na oca zainteresirana za poduzetništvo (Marić, 2008:9).

Obitelj je posjedovala otok Sv. Andrija, na kojem je bio smješten i dvorac na dvije etaže, koji je služio kao središte imanja, odnosno mjesto na kojem je obitelj boravila (Ujčić, 2008:10).

Crveni otok (nekad otok sv. Andrija) bio je prema uputama obitelji uređen za boravak. Dopremljena je zemlja, provedeno je pošumljavanje, a uspostavljen je vodovod i energetika. Dvorac u kojem je obitelj boravila zapravo je bio samostan koji je, nakon odlaska redovnika 1809. godine pretvoren u uljaru pa zatim tvornicu cementa i konačno ponovno je preuređen za boravak⁷.

Nakon očeve smrti 1910. mlada je kći Barbara s majkom sve više boravila na otoku Sv. Andrija, na koji se na poslijetku doseljavaju za stalno kasnih 20-ih godina 20. stoljeća (Marić 2005:7). Udovica Marie preuzela je u početku brigu o poslovima

⁶ <http://www.istrapedia.hr/hrv/1736/hutterott-carla-ida-barbara/istra-a-z/>

⁷ http://arhinet.arhiv.hr/_Generated/Pages/Stvaratelj.PUBLICDetails.aspx?ItemId=12804

obitelji, a na osnovu podataka o prodanoj imovini zaključuje se da je financijsko stanje obitelji bilo u krizi⁸. Tridesetih godina 20. stoljeća poslove je preuzela Barbara (Ujčić 2008), koja je 1933. godine osnovala u Rovinju jedriličarsku udrugu "Vela Arupinum". S članovima je sudjelovala na brojnim regatama, a sama udruga je djelovala do Drugoga svjetskog rata, kada je većina članova mobilizirana (Doblanović 2008:178).

Marie i Barbara se s vremenom orijentiraju na poljoprivredu, ribarstvo i stočarstvo najvjerojatnije zbog ekonomske krize u Europi uoči i za vrijeme Drugoga svjetskog rata. Na otoku su u vrtu uzgajale voće i povrće. U uvalama otoka Sv. Andrija, Maškin, Valle dei Frati i Val d'Astro posjedovale su ribnjake koje su iznajmljivale, a bavile su se i uzgojem krava muzara. Osim toga eksploatirale su kamenolom Montauro, iznajmljivale su zemljišta i davale ih u zakup, a ponešto novaca su stekle i prodajom namještaja, umjetnina, zbirke oružja i nakita.⁹

Za vrijeme Drugoga svjetskog rata su boravile na otoku, a iz njihove korespondencije vidljivo je da su živjele u sve težim uvjetima, te je očito njihovo nerazumijevanje političke situacije u kojoj se našla država u kojoj su živjele – posebice nerazumijevanje Mussolinijeve i Hitlerove politike (Mogorović Crljenko, Uljčić, 2004:38).

Nakon završetka Drugoga svjetskog rata rješenjem od 1. lipnja 1945. imovina obitelji Hütterott je konfiscirana kao imovina narodnog neprijatelja, a barunici Barbari i njenoj majci gubi se svaki trag nakon 30. svibnja te godine (Mogorović Crljenko, Uljčić, 2004:38).

Tvrtka za istraživanje, nalaz i izvoz tartufa

Kao što je već prije navedeno Barbara Hütterott i njen prijatelj Massimo Sella, direktor rovinjskog Instituta za biologiju mora, osnovali su tvrtku koja se bavila eksploatacijom tartufa. Pod utjecajem uspješnih sajmova u talijanskoj pokrajini Alba¹⁰ Barbara je vidjela mogućnost iskorištavanja prirodnog bogatstva središnje Istre.

Na osnovi sačuvane dokumentacije o osnivanju tvrtke, zapošljavanju, poslovnoj korespondenciji tvrtke, narudžbama, računima i financijskom poslovanju tvrtke koja se nalazi u Hrvatskom državnom arhivu u Pazinu i Zavičajnom muzeju grada Rovinja mogu se saznati pojedinosti o funkcioniranju tvrtke.

⁸ http://arhinet.arhiv.hr/_Generated/Pages/Stvaratelji.PublicDetails.aspx?ItemId=12804

⁹ http://arhinet.arhiv.hr/_Generated/Pages/Stvaratelji.PublicDetails.aspx?ItemId=12804

¹⁰ U talijanskom gradu Albi je već 1929. godine održana izložba tartufa u sklopu poljoprivrednog sajma, čime započinje promocija bijelog tartufa (Rimanić, 2002b) i izvoz ove gomoljače za što je zaslužan hotelijer i gostioničar iz Albe, Giacomo Mora. On je 50-tih godina 20. stoljeća ustanovio pravilo da se nagrađen tartuf na sajmu u Albi mora pokloniti poznatoj osobi, poput američkih ili ruskih predsjednika, poznatih glumica i glumaca <http://www.lifeinitaly.com/food/truffle.asp> (24.11.2010)

Kako bi nesmetano mogla eksploatirati tartufe tvrtka je uzela u koncesiju šumu sv. Marka (danas Motovunsku šumu), a 1934. provodili su i melioraciju terena oko rijeke Mirne (Doblanović, 2008)

Na osnovi sačuvanih normi i odredba za vađenje tartufa iz listopada 1934. godine¹¹ poznate su brojne pojedinosti o strogo propisanim pravilima za vađenje tartufa. Tartufari su organizirani u skupine na čelu s 'voditeljem skupine' koji nadgleda i 'zapovijeda' pojedinom skupinom tartufara. Svakodnevno se u upravi tvrtke donosila odluka o tome koja je skupina s voditeljem zadužena za koje područje u šumi. U potragu za tartufima se kretalo ujutro, a navečer, po povratku iz šume sv. Marka, svaki tartufar je bio obavezan predati tartufe u spremišta. Tartufari su trebali biti što efikasniji u traženju tartufa, a naglasak se stavljao na njihov odnos sa psima koji su trebali biti dobro uvježbani kako bi što manje oštetili tartufe prilikom nalaska. Posebno se ističe i obveza svakog tartufara da zakopa rupu iz koje je izvađen tartuf¹². Potpisom na ugovore koje sklapaju s tvrtkom, tartufari su bili dužni odraditi cijelu sezonu u tvrtki, te su se obvezivali da neće ići u *lov* na tartufe izvan šume sv. Marka u svoju korist. Ako nisu savjesno obavljali svoj posao tartufari su mogli dobiti otkaz s otkaznim rokom od tri dana, a postojala je i mogućnost trenutnog otkaza ako nisu izvršavali ugovorom propisane obveze.

Osim pravilnika o obvezama i pravima radnika, tvrtka je iznimnu pažnju posvećivala promociji i zaštiti staništa tartufa, pa je tako kontaktirala Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva u Rimu kako bi predložili prezentaciju istarskog tartufa, naglasili izuzetnu kvalitetu, ali i predložili program zaštite zone tartufa¹³

Tvrtka se bavila prodajom i izvozom bijelih tartufa, i to posebice u gradove sjeverne Italije – Veneciju, Veronu, Bolognu, Genovu (Doblanović, 2008:178).

Kao direktorica tvrtke za istraživanje, nalaz i izvoz tartufa Barbara je bila zadužena između ostalog i za predstavljanje dragocjenih proizvoda. Oglašavala je tartufe u časopisima i novinama, sudjelovala na sajmovima i izravno ih dostavljala hotelima i restoranima te istaknutim pojedincima. Na taj način je željela da proizvod njene tvrtke konkurira razvijenoj francuskoj proizvodnji tartufa. Osim toga, kao direktorica tvrtke brinula se i za širenje tržišta, a iz dokumentacije je vidljivo da su se ispitivanja tržišta vršila u Italiji ali i Švicarskoj (Doblanović 2008).

S obzirom da stanovnici Istre nisu poznavali vrijednost tartufa, nisu imali ni iskustva u traženju barunica je dovodila tartufare iz Ferrare, Bologne i Ravene. Osim toga, bila je svjesna velike vrijednosti treniranih pasa koji su pronalazili tartufe, pa im je uplatila police životnog osiguranja.

¹¹ HR-DAPA- 806, Obitelj Hütterott , serija 6. Poduzeća i udruge, 4877 Norme i odredbe za vađenje tartufa iz listopada 1934. godine

¹² Identično pravilo postoji i danas

¹³ HR-DAPA- 806, Obitelj Hütterott , serija 6. Poduzeća i udruge, 5350 Pismo prof. Arturu Marescaloniu iz Ministarstva poljoprivrede i šumarstva (Ministero dell'Agricoltura e delle Foreste)

Vanjski utjecaji, kao što su kišna razdoblja, najezde miševa i puževa te neprimjereni uvjeti prijevoza tartufa utjecali su na zastoje u radu tvrtke. Zbog toga su vlasnici krenuli prema ostvarenju zamisli o konzerviranju tartufa. Na taj način su tartufi postali dostupni udaljenim kupcima, prvenstveno u Italiji, poput grupacije velikih hotela i Poduzeća za plovidbu Italija.

Lov na tartufe od strane tvrtke „Azienda del Tartufo – Sella, Hütterott and C. Levade“ potrajao je do 1937. kada je koncesija nad šumom sv. Marka dodijeljena, zbog političkih veza, stanovitom Facchiniju (Ujčić, 2007).

Umjesto zaključka – Tartufarstvo u Istri nakon Drugoga svjetskog rata

U razdoblju od 1931. do 1960. bilo je u Istri registrirano svega 20 do 50 tartufara, pa je samim time kontrola lova i trgovine mogla biti učinkovitija nego u kasnijem razdoblju (Šatović, 2007:34). Sakupljanje tartufa nastavilo se nakon Drugoga svjetskog rata, posebno nakon Londonskog memoranduma iz 1954. godine¹⁴. Koncesija nad Motovunskom šumom tada prelazi u ruke Šumarije Buzet koja i otkupljuje tartufe, pa je tako npr., 1959. otkupljeno 6.000 kg tartufa (Bašić, 2002). Tartufi su se tada tri puta tjedno odvozili u Italiju, a Šumarija je tako zarađivala više novaca od te usputne djelatnosti nego od šume.

Snažniji lov na tartufe počinje 60-tih godina 20. stoljeća u vrijeme jačanja masovnog turizma na istarskim područjima te blaže granične kontrole između Italije i Jugoslavije što dovodi i do pojave šverca tartufa (Šatović, 2007:34).

Za vrijeme SFRJ tartufari su bili zadovoljniji s cijenom otkupa i redovito su nosili tartufe u Šumariju gdje su ih prodavali, većinom na strano tržište, a određenu količinu su konzervirali. Namjera je bila da uvijek postoji odrađena količina tartufa na zalihama u Šumariji kako bi se mogli ponuditi iznenadni gosti¹⁵ (Kocković, 2003:118). Tartufari su imali svoje tartufarske knjižice u koje se upisivala otkupna količina i isplaćeni novac¹⁶.

"Svojevremeno se doma nosilo pune ruksake tartufa, no cijena nije bila visoka. Rast cijena je počeo sedamdesetih godina prošlog stoljeća. Prosječan tartufar na sezonu je mogao dobiti vrijednost jedne, dvije krave, najviše do pet tisuća eura."

(Davor Paladin, tartufar, Ščulci (Čalić Šverko, 2009))

¹⁴ "Istra je podijeljena između Jugoslavije i Slobodnog teritorija Trsta, koji je podijeljen na zonu A kojom je upravljala anglo-američka vojska, i zonu B kojom je upravljala jugoslavenska vojska. 5. listopada 1954.g. u Londonu je potpisan Memorandum kojim je regulirano da zonom A upravlja Republika Italija, a zonom B upravlja FNR Jugoslavija." http://www.groznan-grisignana.hr/aaa_site/Povjest/008A_%20povijest_novija.htm (5.7.2004)

¹⁵ Vrlo često su navraćali političari poput Tita, Blaževića, Kardelja na svom putovanju prema Brijunima

¹⁶ www.hrsume.hr/casopis/br48/48duplerica.pdf 2000 (9.11.2003)

Četiri stotine tartufara bilo je registrirano 1983. godine, a sakupljeno je oko 2.500 kg tartufa koje je otkupila Šumarija Buzet, a od čega je čak 95% izvezeno za Italiju (Hrka, 1984:532). Šverc jača 80-ih godina prošloga stoljeća kada veliki broj Talijana dolazi u Motovunsku šumu i bavi se ilegalnim lovom na tartufe što je dovelo do povećanja broja tartufara, ali i prekupaca koji su organizirali ilegalnu prodaju tartufa u Italiju (Šatović, 2007:34).

Do 1992. Šumarija Buzet je otkupljivala i prodavala do 2.500 kg tartufa na godinu za prosječnu cijenu od 1.500 tadašnjih njemačkih maraka. Većinu tih tartufa prodana je u Italiji, Austriji i Njemačkoj, a vrlo mala količina u domaće restorane i ostale ugostiteljske objekte. Nakon toga, tartufari ih sve više prodaju privatnicima koji nisu imali zakonsku obvezu evidentirati tartufare pa su im mogli isplaćivati novac u gotovini. To je bilo vrijeme inflacije i nestankom Šumarije kao glavnog otkupljiivača tartufa otvorio se prostor za nakupce i prekupce.¹⁷

Jačanjem turizma u Istri, te od 90-tih godina 20. stoljeća posebice orijentacijom na ruralni turizam u središnjoj Istri¹⁸ i namjerom da se privuče drugačiji tip turista¹⁹ tartufi postaju zanimljivi i kao namirnica koja se nudi u restoranima, konobama i seljačkim turističkim gospodarstvima. Kao dio tradicijske gastronomske ponude Istre, odnosno kao dio onoga što su prvenstveno turistički stručnjaci odlučili ponuditi kao 'istarsku kuhinju' (Orlić, 2009:9), tartufi postaju svojevrsni gastronomski simboli identiteta Istre (više u Kocković Zaborski 2007, 2009).

Pod utjecajem sajмова u pokrajini Alba u Italiji, te potaknuti osnutkom prve tvrtke koja je organizirala sakupljanje tartufa od 30-tih godina 20. stoljeća tartufi se sve do danas organizirano prikupljaju. Tartufarstvo u koje je još barunica Barbara Hütterott ulagala svoje znanje i novac i danas postoji kao dodatna djelatnost stanovnika Istre koji žive na području tzv. Zone tartufa, te kao osnovna djelatnost nekoliko tvrtki na tom području. Na taj način su vidljivi tragovi poduzetničkog duha i uvjerenosti direktorice tadašnje tvrtke za istraživanje, nalaz i izvoz tartufa u kvalitetu istarskih bijelih tartufa.

¹⁷ www.hrsume.hr/casopis/br48/48duplerica.pdf 2000 (9.11.2003)

¹⁸ U koji spada područje Istre bogato tartufima

¹⁹ Turista s višom kupovnom moći

Literatura:

- Bašić, E. 2002. "Afrodizijak iz Motovunske šume ugrožen" - <http://www.vecernji-list.hr/SPEKTAR/2002/10/13/Pages/afrodizijak.html> (13.10.2002.)
- Čalić Šverko, G. 2009. "Tartufa sve manje a tartufara sve više", u: Glas Istre, 4. listopada, str. 6-7
- Doblanović, Danijela, et.al. 2008. Obitelj Hütterott: Ostavština dio I., Državni arhiv u Pazinu, Zavičajni muzej grada Rovinja, Pazin-Rovinj
- Doblanović, Danijela, 2008. „Analitički inventar arhivskog gradivnog fonda obitelji Hütterott (1862-1945)“, u: Obitelj Hütterott: Ostavština dio I., Državni arhiv u Pazinu, Zavičajni muzej grada Rovinja, Pazin-Rovinj, str. 31- 266.
- Folo, J. 2003. "Bijeli tartuf u Istri", u: Priroda, mjesečnik za popularizaciju prirodnih znanosti i ekologije Hrvatskog prirodoslovnog društva, 911/912, Zagreb, str. 38-41
- Hrka, J. 1984. "Općenito o tartufima, njihovim prirodnim nalazištima i uzgoju na umjetni način", u: Šumarski list, br. 108, 11-12, Savez inženjera i tehničara šumarstava i drvne industrije Hrvatske, str. 523- 536 - <http://www.sumari.hr/sumlist/198411.pdf> (24.11.2010.)
- Jardas, I. 1971. Po grožnjanskom krasu: ljudi, običaji, folklor, Narodno sveučilište Buje, sv.1
- Kalapoš, S. 1998/1999. "Kiša, hrana i kultura. Međusobni utjecaji kulturnih, društvenih i prirodnih činitelja jednog kraja", u: Studia ethnologica croatica Vol. 10/11, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Odsjek za etnologiju, Zagreb, str: 95-110
- Kocković, T. 2003. "Tartufarstvo u Istri", Etnološka istraživanja 9, Etnografski muzej Zagreb, str. 117-135
- Kocković Zaborski, T. 2007. "Istra - hrana u agroturizmu", u: Perspektive razvoja ruralnog turizma s međunarodnim sudjelovanjem, Zbornik radova Prvog kongresa ruralnog turizma, 18. - 21. listopad, Hvar, str. 235-244
- Kocković Zaborski, T. 2009. "Gastronomija kao dio turizma u Istri – hrana u seoskom turizmu", u: Turist kao gost – prilozi kulinarskom turizmu, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, str. 21-33
- Lovljanov, F. 1949. „Boljun (Istra) – Životne potrepštine (hrana i posuđe)“, u: Zbornik za narodni život i običaje, knjiga 33, ur. Boranić, D., Gavazzi, M., Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, str. 125-133
- Marić, Katarina 2003. "Počeci rovinjskog turizma", u: MG Godišnjak muzealaca i galerista Istre, godina VIII., Društvo muzealaca i galerista Istre, Pazin, str: 20-23
- Marić, Katarina 2005. Putovanje u Japan 1884-85. supružnika Hütterott, Zavičajni muzej grada Rovinja, katalog izložbe
- Marić, Katarina 2008. „Kratka povijest boravka obitelji Hütterott u Rovinju“, u: Obitelj Hütterott: Ostavština dio I., Državni arhiv u Pazinu, Zavičajni muzej grada Rovinja, Pazin-Rovinj, str. 9
- Mogorović Crljenko, M., Ujčić, T. 2004. "Obitelj Hütterott u Rovinju (1890. do 1945. godine)", u: VDG Jahrbuch, str. 37-41
- Orlić, I. 2009. "Tradicijska kultura prehrane kao turistička atrakcija: branje voća i samoniklog bilja u Istri", u: Turist kao gost – prilozi kulinarskom turizmu, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, str. 7-20
- Pokrajac, A. 2003. "Istra je trebala postati jedno od najznačajnijih uzgajališta tartufa", u: Glas Istre, 10. ožujka, str. 18
- Randić, M., Ritig-Beljak, N. 2006. Svijet hrane u Hrvatskoj, Etnografski muzej, Zagreb

Rimanić, M. 2002b. "Motovunska šuma najveće svjetsko stanište tartufa", u: *Novi List* - <http://www.novilist/default.asp?WCI=Pretrazivac&WCU=285B28632859285A28...> (19.5.2004)

Šatović, Ž. 2007. "Gomolj strasti: mit ili stvarnost", u: *Iće i piće*, časopis za kulturu stola, br. 4. str. 33-35.

Ujčić, Tajana 2007. "Ništa novo pod zemljom!", u: *Iće i piće*, časopis za kulturu stola, br. 4. str. 37-39.

Ujčić, Tajana 2008. „Posjed Hütterott u sklopu oblasne uprave narodnih dobara“, u: *Obitelj Hütterott: Ostavština dio I*, Državni arhiv u Pazinu, Zavičajni muzej grada Rovinja, Pazin-Rovinj, str. 10-14.

Izvori:

Arhivski izvori

Kratice

HR-DAPA – Hrvatski državni arhiv Pazin

HR-DAPA- 806, Obitelj Hütterott , serija 6. Poduzeća i udruge, 4877 Norme i odredbe za vađenje tartufa iz listopada 1934. godine

HR-DAPA- 806, Obitelj Hütterott , serija 6. Poduzeća i udruge, 5350 Pismo prof. Arturo Marescaloniu iz Ministarstva poljoprivrede I šumarstva (Ministero dell’Agricoltura e delle Foreste)

Internetski izvori:

http://arhinet.arhiv.hr/_Generated/Pages/Stvaratelj.PUBLICDetails.aspx?ItemId=12804 (24.11.2010)

<http://www.istrapedia.hr/hrv/1736/hutterott-carla-ida-barbara/istra-a-z/> (24.11.2010)

<http://www.lifeinitaly.com/food/truffle.asp> (24.11.2010)

http://www.groznjan-grisignana.hr/aaa_site/Povjest/008A_%20povijest_novija.htm (5.7.2004)

www.hrsume.hr/casopis/br48/48duplerica.pdf 2000 (9.11.2003)

<http://www.lifeinitaly.com/food/truffle.asp> (24.11.2010)

Sažetak

Osnutkom tvrtke za istraživanje, nalaz i izvoz tartufa pod vodstvom Barbare Hütterott nepovratno je izvršen utjecaj na stanovnike središnje Istre (u tzv. Zoni tartufa) koji se još i danas bave ovom djelatnošću.

Članak donosi kratak uvid u aktivnosti obitelji Hütterott i njihov utjecaj na područje rovinjštine i unutrašnjost Istre. Poseban naglasak je stavljen na poduzetništvo Barbare Hütterott i pojedinostima o radu tvrtke kojoj je bila na čelu.

U antropološkoj literaturi do kraja 20. stoljeća nije bilo riječi o danas izuzetno cijenjenoj namirnici – tartufima, pa je ovo stoga jedan od doprinosa u razmatranju ove teme.

Der unternehmungslustige Geist der Baronin Barbara Hütterott und ihr Beitrag zur Entwicklung des Trüffelwesens Istrien

Zusammenfassung

Durch die Gründung des Unternehmens zur Erforschung, das Auffinden und den Export von Trüffeln unter der Leitung von Barbara Hütterott erfolgte ein unwiderruflicher Einfluss auf die Bewohner von Mittel Istrien (in der sogenannten Trüffelzone), die diese Tätigkeit heute noch ausüben.

Der Artikel bringt eine kurze Einsicht in die Tätigkeiten der Familie Hütterott und deren Einfluss auf das Gebiet von Rovinj und das Innere von Istrien. Besondere Betonung erfolgt auf den Unternehmungsgeist von Barbara Hütterott und die Einzelheiten über die Tätigkeit der Firma an deren Spitze sie stand.

In der anthropologischen Literatur bis Ende des 20. Jahrhunderts wurde über die heute ausnehmend geschätzte Delikatesse – Trüffel – nichts erwähnt, so ist das einer der Beiträge zur Erörterung dieses Themas.

Schlüsselwörter: *Trüffelwesen, die Familie Hütterott, Gastronomie, Istrien*

Darko Varga

UDK: 94(497.5-3 Baranja)17"

Tragom pisama Princa Eugena Savojskog iz Bilja, Zmajevca i Zemuna

Eugenio Von Savoy

1. Uvod

Cilj rada je istražiti veze princa Franje Eugena Savojskog s Baranjom i utvrditi je li i kad boravio u svom lovačkom dvorcu u Bilju, o čemu se do sada samo nagađalo. Nadalje, u radu će se opisati značaj Eugena Savojskog kao vojskovođe i diplomata, prikazat će se njegova uloga u tadašnjoj intelektualnoj Europi, s naglaskom na europsku kulturnu baštinu, te će se istražiti sudbina njegove ostavštine: zbirke knjiga, rukopisa, slika, karata i baranjskog imanja, tzv. beljskog vlastelinstva. Za istraživanje života i djelovanja Eugena Savojskog potrebno je posegnuti za bogatom literaturom koja se bavi životom i ratnim pohodima princa Eugena. Većina literature za istraživanje Eugena Savojskog može se naći na njemačkom, engleskom, mađarskom, a nešto i na hrvatskom jeziku. Raspon nastanka literature iz koje bi se crpili podaci, kreće se od vremena neposredno nakon smrti princa Eugena do suvremenih autora.

Većina austrijskih i njemačkih autora pronalazili su iz bogate korespodencije princa Eugena koja se čuva u Kriegsarhivu u Beču, kao što su: Friedrich Heller, Joseph Sartori i drugi. Značajan izvor su knjige ratnih pohoda princa Eugena Savojskog, koje su po nalogu austrijskog generalštaba, po službenoj dužnosti, obradili i napisali: bojnik vitez Moriz von Angeli i Ludwig Matuschka, koji uz opis ratnih pohoda objavljuju i prijepise Eugenovih pisama. Značajni su i biografi princa Eugena: Alfred vitez von Arneth koji u tri toma, u drugoj polovici 19. stoljeća, daje biografiju princa. Arnethova biografija princa usporedit će se s pisanjem kasnijih Eugenovih biografa kao što su: Helmut Oehler 1944. godine i Eugenov biograf Max Braubach koji piše više od 100 godina nakon Arnetha. Potrebno je vidjeti što o Eugenu piše njemački biograf W. Zimmermann te suvremeni austrijski biograf Franz Herre koji, među ostalim, daje više podataka iz privatnog života Eugena Savojskog.

Od autora koji su pisali na engleskom jeziku značajan je Eugenov suvremenik i suborac John Bancks koji anonimno piše povijest princa Eugena Savojskog. Na engleskom jeziku ima i nepouzdanih izvora, navodnih Eugenovih memoara izdanih u Londonu i New Yorku, koje u istraživanju treba provjeriti vjerodostojnom literaturom koja se temelji na izvorima iz Kriegsarhiva. Od autora koji pišu na engleskom treba istaknuti suvremenog biografa Nicholasa Hendersona i nešto starijeg George P. Uptona koji je s njemačkog na engleski preveo djelo Ludwiga Würdiga: *Prinz Eugen der edle Ritter*.

Analizom ove literature, nastojat će se utvrditi kretanje Eugena Savojskog i pokušati rasvijetliti jeli boravio i što je radio na području Baranje. Nastojat će se Eugena staviti u kontekst ratnih operacija pa u tu svrhu može poslužiti literatura koja objavljuje izvorne dokumente iz pojedinih bitaka. U tu svrhu treba posegnuti za mađarskim izvorima, a to su glasnici mađarskog državnog arhiva koji su objavili ratna pisma iz bečkog ratnog arhiva, iz bavorskih arhiva i iz peštanskog Državnog arhiva (MOL). Ideja istraživanja jest, iz austrijskih, mađarskih i hrvatskih izvora i literature,

rekonstruirati događaje koji se odnose na područje Baranje, Osijeka i Slavonije i Eugenovu ulogu u njima. Opći kontekst, ali i pouzdane podatke treba tražiti kod Josepha Hammera u njegovoj povijesti osmanskog carstva, kod Jeana Bérengera u njegovoj povijesti habsburškog carstva ili kod Samuela Neila u kronologiji povijesti svijeta. Zbog učestalih prelazaka carske vojske preko Dunava, potrebno je istražiti gdje i tko je gradio mostove preko Dunava za Eugena. Povjesničar John Stoye i mađarski autor Deák Antal András, bave se biografijom grofa Luigi Ferdinando Marsiglija koji u službi austrijskog cara radi u inženjeriji te gradi mostove, utvrde, rovove, itd. Uz već ranije spomenutu Eugenovu „ratnu literaturu“ potrebno ju je povezati s literaturom koja govori o Eugenovom suvremeniku Marsigliju kako bi se istražilo i utvrdilo gdje su građeni mostovi za potrebe Eugenovih ratnih pohoda.

Da bi se istražila sudbina Eugenovog imanja, nakon njegove smrti, potrebno je posegnuti prema izvorima. Mađarski državni arhiv (MOL) izdao je na CD-romu više povijesnih izvora, a među ostalim i tzv. kraljevske knjige (*Libri regii*) u kojima su zapisane značajne odluke, kao i one o prijenosu vlasništva imanja. Naime, povjesničari su u kronologiji zbivanja opisali sudbinu Eugenovog beljskog vlastelinstva u vrijeme neposredno nakon njegove smrti, a onda, uglavnom pišu da je beljsko vlastelinstvo naslijedila kćer i zet Marije Terezije. Ostaje „nepokriveno“ jedno značajno vremensko razdoblje. Ovaj rad, želi „zakrpati“ to razdoblje.

Za istraživanje sudbine Eugenovog beljskog vlastelinstva poželjno je pročitati opis beljskog vlastelinstva koje je mađarsko gospodarsko društvo 1883. godine, na mađarskom i njemačkom, izradilo za Albrechta teschenskog. Dio toga rada, u prijevodu na hrvatski, može se naći u Glasniku Arhiva Slavonije i Baranje. U prijevodu Stjepana Sršana, knjige Josefa Payra :*Statistisch-topographische Uebersicht der erzherzoglichen Herrschaft Bellye, 1824.*, koja je dio knjige koju je Državni arhiv izdao pod naslovom: *Stanovništvo i gospodarstvo Baranje 1766. i 1824. godine*, treba potražiti podatke o sudbini beljskog vlastelinstva nakon smrti princa. U radu je korištena i ostala izvorna literatura na njemačkom, engleskom, mađarskom i hrvatskom koja je imala svrhu upotpunjavanja kompletne slike o velikom vojskovođi, meceni i diplomatu, princu Eugenu Savojskom. Treba naglasiti prekrasna pisma Lady Mary Wortley-Montagu koja objavljuju više autora, a značajan su doprinos rasvjetljavanju prilika u kojima je živio i djelovao Eugen.¹

2. Boravak Eugena Savojskog u Baranji

2.1. Eugen u carskoj vojsci

Eugen Savojski Carignan, kao dvadesetogodišnjak, stupio je u austrijsku vojnu službu 1683. godine, u kojoj su već ranije bila dva njegova brata. Car Leopold I.

¹ Posebno zahvaljujem: Elisabeth Klein na učinjenim transkriptima s gotice na latinicu i prijevodima s njemačkog, Dunji Varga na prijevodima s njemačkog, Ljerki Radoš na prijevodima s engleskog i lekturi prevedenih tekstova.

odredio ga je u dragonere², da bi već 1684. godine s dragonerskom pukovnijom s Karlom Lotarinškim sudjelovao u osvajanju Grana³, kasnije u bitkama za Budim i Osijek, u bitci kod Mohača i 1688. godine u opsadi Beograda pod zapovjedništvom Maksimilijana Bavorskog kada je bio ranjen.⁴

Dana 21. srpnja 1686. godine istakao se u bitci za oslobađanje Budima. Njegova plemenitost učinila ga je omiljenim među svojim vojnicima. Jedinice je ohrabrivao svojim primjerom: snažno je napao neprijateljsko topništvo koje je zbog toga napustilo svoje položaje. Vojvoda Lotarinški u izvješću caru o ostvarenoj pobjedi istaknuo je odlučujuću ulogu princa Eugena u pobjedi. U ovoj bitci Eugen je bio ranjen u rame.⁵

Ova kampanja završila je spaljivanjem mosta kod Osijeka.

2.2. Dragoneri Eugena Savojskog na lijevom krilu vojske Karla Lotarinškog u Nagyharšanjskoj bitci 1687. godine

Sljedeće, 1687. godine, Carska vojska je bila podijeljena na dva dijela: jedan dio vojske predvodio je elektor Bavarske⁶, a drugi vojvoda Lotarinški⁷, a pod njegovim zapovjedništvom Ludwig Badenski⁸ i princ Eugen Savojski. Ratni cilj je bio osvajanje grada Osijeka u kojem je bio veliki turski garnizon.⁹

Do glavnog okršaja došlo je u dolini, na području ispod Nagyharšanja, a borba je završila porazom turske vojske i bijegom i povlačenjem preko rijeke Drave. Mnogi Turci ugušili su se u močvarama Karašice i u rijeci Dravi i Dunavu.

U drugoj fazi bitke, od pet sati popodne do mraka vodila se odlučujuća bitka.

² lako konjaništvo.

³ Gran je njemačko ime za mađarski grad Esztergom.

⁴ Blasius Höfel, Peter Ritter von Bohr und Alois Reitze: Österreich's Ehrensiegel, Erster Band, Wien, 1856., 46.

⁵ The Life And Military Actions of his Royal Highness Prince Eugen of Savoy with Account of his Death and Funeral, Addison, London, 1739.,32- 36.(nadalje: The Life) Autori navode bitku kod Nagyharšanya 1687. godine kao bitku kod Mohača, koju mnogi povjesničari zovu i druga Mohačka bitka, kao svojevrsni revanš za izgubljenu Mohačku bitku koja se odigrala 29. kolovoza 1526. godine. (prijevodi s engleskog: Ljerka Radoš, Darko Varga)

⁶ Maximilian Emanuel Ludwig Maria Joseph Cajetan Antonius Nicolaus Franciscus Ignatius Felix ili kraće Max Emanuel Kurfürst von Bayern), Maksimilijan II. ili Maksimilijan Bavorski (r. 11.srpnja 1662., München, umro München 26. veljače 1726. godine.), izborni knez (*Kurfürst*) Svetog rimskog carstva, bavarski herceg, itd., 1867. godine uz Karla Lotarinškog zapovjednik postrojbi Svete lige.

⁷ Prinz Karl Leopold von Lothringen (Beč 3. travnja 1643.-Wels 18. travnja 1690.), od 1675. godine nazivni vojvoda (herceg) Lotaringije, carsko-kraljevski maršal, zapovjednik protuturske Svete lige pod čijim se zapovjedništvom, u oslobodilačkom ratu, Turci potisnuti iz Slavonije i Baranje. Proširen mu je oblik imena Karlo Lotarinški (Charles de Lorraine; Karl von Lothringen).

⁸ Ludwig Wilhelm Markgraf von Baden (Pariz 8. travnja 1655.-Rastatt 4.siječnja 1707.), vojvoda (herceg) koji potiče iz katoličkog dijela kuće Baden.

⁹ The Life ,77-78.

Princ Eugen je bio na čelu svoje pukovnije i bio je prvi koji je napao spahije i natjerao ih u bijeg. Natjerao ih je u njihov tabor i primijetivši ih da će se ušančiti, nakon kratke stanke, dao je znak svojim ljudima da ga slijede i prvi uskočio u rov bez obzira na stalnu paljbu neprijatelja iz lakog i teškog naoružanja. Njega je slijedilo nekoliko pukovnja konjaništva koji su uskoro potukli spahije: ali, janjičari, koji su bili izloženi carskoj konjici, hrabro su držali svoje položaje sve dok ih vojvoda Lotarinški nije napao s boka i dovršio pobjedu. Veliki vezir je pobjegao prvi i nije stao dok nije prešao Dravu, a završio u Petrovaradinu pa u Beogradu, i za sobom ostavio svoj tabor, svoje topništvo i svu svoju prtljagu. Plijen, i u novcu i u zlatu, bio je znatan: 16 stotina slonova i deva s velikim brojem tegleće stoke, osvojeni su na njihovim položajima, šator velikog vezira i sva njegova bogata pokretnina, postali su plijen pobjednika. Dragoni princa Eugena, koji su prvi ušli u tabor imali su na raspolaganju nakit i sve ono najbolje za pljačku. Općenito, svega je bilo toliko puno tako da je vino „teklo na bačve“. Puno običnih vojnika svaki dan je bilo pijano, a i neko vrijeme nakon ovog uspjeha.¹⁰

Nitko se nije ponašao bolje u ovoj akciji od princa Eugena koji je prvi ušao u rovove neprijatelja i postavio njemačkog orla u turski tabor; i kao nitko drugi nije imao veću ulogu u opasnosti i slavi u ovoj akciji i nitko nije bio spremniji prenijeti dobre vijesti o pobjedi dvoru u Beču. Lako je zamisliti kakav prijem je imao kod cara prilikom dolaska, kada mu je car još jednom zahvalio i istakao da su to dokazi Eugenove odanosti, a za revnost i predanost službi car mu je poklonio dar, što je bila careva slika koju je dao optočiti dijamantima. Car je pisao osobno vojvodi Lotarinškom i elektoru Bavarske te im čestitao na ovom velikom uspjehu; razaslao je kurire kako bi obavijestio sve kršćanske prinčeve o uspjehu njegove vojske, što, naravno, nije naišlo na odobravanje na francuskom dvoru.¹¹

Ratne operacije su se odvijale i u Slavoniji, vojske su se kretale s jedne i druge strane rijeke Drave, ali presudna bitka dogodila se na području Baranje, od podnožja brda Haršanj do ušća Karašice u Dunav i do Osijeka na Dravi. Tada je od Turaka oslobođena cijela Baranja i oslobođen je Osijek, što je i bio cilj ovog ratnog pohoda.

Csaba Veress u radu: „Gdje se odigrala „druga mohačka bitka“ ili bitka kod haršanjskog brda 12. kolovoza 1687. godine“, daje imena zapovjednika postrojbi koji su sudjelovali u Nagyharšanjskoj bitci 1687. godine i rekonstruirao je raspored postrojbi.¹² Iz njegove rekonstrukcije može se vidjeti da je dragonska pukovnja kojom je zapovijedao Eugen kretala lijevim krilom niz Karašicu sve do Dunava kod Batine.

¹⁰ The History of Francis-Eugen Prince Savoy, Book 1, by English officer (John Bancks), who served under his Highness last War with France, Izd.:James Hodges, London 1741., 28. dalje: English officer.

¹¹ The Life, 91.

¹² Veress D. Csaba: Hol zajlott e a „második mohácsi“ vagy a „harsányi-hegyi csata“ 1687. augusztus 12-én?, A török elleni viszafoglaló háborúk történetéből, 1686-1688, urednik: Szita László, Pécs, 1989., 57. (prijevodi s mađarskog: Darko Varga)

U znak sjećanja na veliku pobjedu, koju je Eugen ostvario u Nagyharšanjskoj bitci 1687. godine, na mjestu gdje je kod rukavca Dunava porazio Turke, nakon što je od cara Leopolda I., darovnicom dobio posjede u Baranji, Eugen je dao izgraditi spomen-crkvu kao sjećanje na svoju pobjedu ostvarenu na tom mjestu. U Opisu beljskog vlastelinstva iz 1883. godine za Podolje (Bodolya) nalazimo: *“Na brdu iznad sela stoji crkvice koja se može vidjeti iz daljine, nju je dao izgraditi vojvoda Eugen 1721. godine u čast i sjećanje na slavnu pobjedu koju je ostvario 1687. godine na bojnopolju između Busiklice (Buziglicza), Duboševice (Dályok), Topolja (Izsép) i Draža (Darázs) gdje su Turci doživili teški poraz.”*¹³

U istom radu, na 72. stranici, u opisu naselja Topolje (Izsép) piše: *“... Vojvoda Eugen Savojski je 1721. godine na obali Dunava, pored tadašnjeg glavnog rukavca (Dunava), na onom mjestu na kojem je 12. kolovoza 1687. godine natjerao vojsku Kara Mustafe u Dunav, u znak sjećanja na pobjedu, na otvorenom polju podigao je crkvu Sv. Petra koja i danas tamo stoji. Namjera mu je bila da tri naselja: Topolje, Draž i Gajić pretvori u veliku općinu, a spomenuta crkva je trebala biti zajednička crkva za ovo veliko naselje...”*¹⁴

2.3. Eugen u Zmajevcu 1697. godine

Podatak da je Eugen boravio u Baranji, u Zmajevcu i tu utaborio svoju vojsku, saznajemo iz nepouzdanog izvora, iz navodne, Eugenove autobiografije izdane 1811. godine u New Yorku¹⁵, i u Londonu¹⁶ u kojoj, navodno, Eugen za 1697. godinu piše: *„...Turci nisu nikada u žurbi. Sultan Kara Mustafa učinio mi je čast da je stigao u Sofiju sa svojom vojskom u mjesecu srpnju. Ja sam svoju rasporedio u Zmajevcu (Verismart).“*

I u navodnim Eugenovim memoarima koje je napisao princ de Ligne, saznajemo da je u posjed Eugenovih rukopisa došao George Conrad Waldburg, a dobio ga je od nekog gospodina N., francuskog časnika-emigranta. Ovaj prepričani životopis Eugena Savojskog, koji je izdan u Londonu 1812. godine skoro je identičan onima koji su izdani godinu dana ranije u New Yorku i ponavljaju informaciju o smještaju Eugenove vojske u Zmajevcu.¹⁷

¹³ Albrecht főherceg Ő Fensége bellyei uradalmának leírása, Országos magyar gazdasági egyesület, Frick Vilmos, Beč, 1883., 66. dalje Albrecht; Zita Jukić: „Belje“ 1881. godine, Glasnik Arhiva Slavonije i Baranje 5, Državni arhiv u Osijeku, Osijek 1999., 133., dalje: Jukić.

¹⁴ Albrecht, 72.; Jukić, 138.

¹⁵ Memoirs of Prince Eugene of Savoy, written by himself, prijevod s francuskog William Mudford, tiskano za Ezra Sargeant, New York, 1811., 49.

¹⁶ Memoirs of Prince Eugene of Savoy, written by himself, urednik: Frederic Shoberl, tiskano za: Henry Colburn, London 1811., 47.

¹⁷ The Life of Prince Eugen of Savoy, from his own original manuscript (written by prince de Ligne), London 1812., 12. dalje: de Ligne.

I anonimni engleski časnik koji je bio pod Eugenovim zapovjedništvom u ratu s Francuzima, u svojoj Povijesti Eugena Savojskog piše: „ ... Vojska Kara-Mustafe II., turskog cara, skupljala se u Sofiji u koju je i sultan stigao početkom srpnja. Otprilike, u isto vrijeme princ Eugen stigao je u Mađarsku, a njegova vojska se skupila u susjedstvu Zmajevca (*Virismarton*). Pored toga što je turska vojska bila za dvije trećine snažnija od one Carske, sultan je ovisio o sudbini pobunjenika...“¹⁸

Eugen u Tokaj šalje princa *Vaudemont*-a i 10.000 vojnika koji guše pobunu koju je predvodio *Tekeli*, turski vazal i sultanov saveznik.¹⁹

Princ Eugen Savojski, jedan od najdarovitijih vojskovođa svoga doba preuzeo je 5. srpnja 1697. godine Vrhovno zapovjedništvo carske vojske.²⁰ U samom početku, susreo se s problemima jer carska blagajna nije raspolagala novcem za financiranje ratnog pohoda te je Dvorsko ratno vijeće naložilo zapovjednicima da se opskrbljuju „na terenu“.²¹

2.3.1. Eugenova pisma iz Zmajevca

Boravak Eugena u Zmajevcu potvrđuju dva pisma Carskom ratnom vijeću (*Hofkriegsrath*). Jedno je pisano 13. srpnja, a drugo 17. srpnja 1697. godine iz kojih se vidi da je u blizini Zmajevca (*Vörösmárton*) osnovao vojni tabor (*Feldtlager*) iz kojega radi pripreme za ratni pohod na Turke.

2.3.1.1 Pismo Eugena Savojskog Carskom ratnom vijeću od 13. srpnja 1697. godine

Za ovo pismo ima dva izvora u literaturi. Prvi izvor je Heller koji u svojoj knjizi: *Vojna korespondencija princa Eugena od Savoje*, donosi:

„ *Hochlöblichen Hofkriegsrath!*

(*ohne datum*)1)

Einen Hochlöblichen Kayserlichen HofKriegsRath solle mit diesen hinterbringen, wie dass ich gestern bei spathen abend alhier in dem Kayserlichen Feldlager oberhalb Vörösmárton angelangt; Und gleichwie ich gebrne dem standt der alhier sich befinlichen Troupen, auch veranstaltung der Kayserlichen Veldt magazinen berichtet hatte, so hat solches wegen alzugeschwinder ablaufender ordinari und spather hieheroKonst nicht möglich fallen wollen, ein mehrers vor dismahl zu berichten, sondern solches biss bey möglichst geschwinder

¹⁸ English officer, 83.

¹⁹ isto

²⁰ Ive Mažuran: *Bitka kod Sente i upad princa Eugena Savojskog u Bosnu do Sarajeva 1697. godine* (Dnevnik princa E. Savojskog), *Glasnik Arhiva Slavonije i Baranje* br. 5, Državni arhiv u Osijeku, Osijek, 1999., 195. (dalje: Mažuran)

²¹ *Neue militärische Zeitschrift, zweyte auslage, der Jahrgänge 1811 und 1812, zweyter band*, Wien; J.B Schels: *Die Schlacht von Senta...*, Huebner, 1820., 567. (prijevodi s njemačkog: Elisabeth Klein, Dunja Varga, Darko Varga)

erforsch- und besehung Ihro K.M durch einen expressen in unterthänigster Submission zu relationieren, nöthig anstehen lassen müessen, dises allein gleichwohlen beysiegen sollen, wie dass ich anheünt einen expressen nacher Baya in das aldasige Kayserliche Veld magazin umbproviantierung alhero zu verschaffen, abgeschikht, zumahlen es die gröste notturft erfordert, und bey hiesiger Kayserlicher haubt Armata bey derley schlecht und unrichtigen provisions-erfolglassungen absonderlich bey villeicht Kurz bescheidenden abmarche von hier, Khein gering besorgende noth zu fürchten ist, wann nicht alsogleich ainige deltd rimessa hieber gemacht, und von einen hochlöblichen Kayserlichen HofKriegsRath der Kayserliche Proviant Obrist-leuthenant hierher zu gehen und fehrnere veranstaltung zu machen beordert werde.

Wegen der rebellanten und Rauberischen Gesindl halber Konte einen Hochlöblichen Kayserlichen HofKriegsRath nicht mebrers berichten, als wass von dess herrn Prinzens von Commercy und Prinzens von Vaudemont Liebden werdet erindert sein worden, allein habe Einem hochlöblichen Kayserlichen HofKriegsRath die mir heünt sicher eingeloffene nachricht wie dass durch dass Paull Deakische Regiment derley rebellanten in die Sechshundert erlegt worden, beybringen, und in allstätter Verharung verbleiben sollen.

Eines Hochlöblichen Kayserlichen HofKriegsRaths

Gehorsamer Diener, etc, etc.

Eugenio von Savoy

Jedenfalls aus dem Monat Juli 1697. ⁴²²

Prijevod pisma:

„Velecijenjom Dvorskom ratnom vijeću

(bez datuma23)

Velepoštovano carsko ratno vijeće izvještavam ovime da sam jučer u kasnu večer pristigao u carski ratni logor iznad Zmajevca (Vörösmárton): i koliko god bih rado izvijestio o stanju trupa koje se nalaze ovdje i o ustroju carskih ratnih skladišta, tako, zbog previše brzog odvijanja uredovanja i kasnog dolaska, nije bilo moguće izvijestiti nešto više o tome, već će se Vašem kraljevskom i carskom visočanstvu hitno u najpokornijoj dostavi podnijeti izvješće, nakon što je moguće žurnijeg ispitivanja i pregleda hitno nabaviti provijant iz Baje iz tamošnjeg carskog vojnog skladišta, jer najveća potreba to zahtjeva i kod ovdasnje carske glavne vojske pri tako lošoj i netočnoj opskrbi provijantom, posebno zato što uskoro slijedi odlazak odatve i može se očekivati ne malo zabrinjavajuća nevolja, ako se odmah ne dostavi novac ovamo i ako velepoštovano carsko ratno vijeće ne zapovjedi carskom nadporučniku zaduženom za opskrbu da dođe ovamo i zapovjedi daljnje mjere.

²² Friedrich Heller: Militarische Korrespondenz des Prinzen Eugen von Savoyen, Aus osterreichischen Original-Quellen, Erster Band (jahr 1694-1702, 1703 bis Ende August 1705.), Carl Gerold, Wien, 1848., 126. Dalje: Heller.

²³ Heller, u fusnoti dodaje „U svakom slučaju iz srpnja 1697.“, ali ne navodi da je pismo pisano u Zmajevcu.

Zbog pobunjenika i pljačkaškog ološa ne mogu izvijestiti velepoštovanom ratnom vijeću više od toga što su izvijestili gospoda princ od Commercyja i princ od Vaudemonta, samo imam pripćiti velepoštovanom ratnom vijeću vijest, koju sam danas primio, da je regimenta Paula Deaka ubila oko šesto takvih pobunjenika i da trebaju ostati u mjestu.

Pokorni sluga velepoštovanog ratnog vijeća itd.itd.

Eugenio von Savoy " 24

Heller, u spomenutoj knjizi ne navodi datum kada je Eugen pisao pismo, kao što i ne navodi da je pisano u Zmajevcu, iako se iz sadržaja pisma to da zaključiti. Heller je knjigu: *Militarische Korrespondenz des Prinzen Eugen von Savoyen*, objavio 1848. godine.

Isto pismo, koje je objavio Heller 1848. godine nalazimo i u drugom izvoru, a to je 2. knjiga: Ratni pohodi princa Eugena od Savoje²⁵ koju je napisao Moriz, plemeniti, von Angeli 1876.godine. U dodacima njegove knjige nalazimo tiskano isto pismo pod naslovom: *Militärische Correspodenz des Prinzen Eugen von Savoyen 1697-98*. Angeli je pismo Eugena Savojskog Carskom ratnom vijeću naslovio : „Izvjješće princa o skupljanju vojske, i njegove prve zapovjedi. Tabor u Zmajevcu (Vörösmarton), 13. srpnja 1697. godine.“ (*Bericht des Prinzen über sein Eintreffen bei der Armee und seine ersten Verfügungen. Feldlager bei Vörösmarton, 13. Juli 1697.*), a Angeli se za ovaj podatak referira iz *Kriegs-Archiva* 1697; fascikl VII.53.

Možemo, dakle, potvrditi da je Eugen 13. srpnja 1697. godine bio u Zmajevcu u čijoj blizini je skupljao vojsku za ratni pohod te da su u Zmajevcu, tada, bila carska vojna skladišta.

2.3.1.2 Pismo Eugena Savojskog Carskom ratnom Vijeću od 17. srpnja 1697.godine

Iz vojnog tabora pored Zmajevca, Eugen 17. srpnja 1697. godine ponovo piše pismo Carskom ratnom vijeću:

„ Veltlager bei Vörösmárton den 17.Juli 1697.

Hochlöblichen Hofkriegsrath!

Einem Hochlöblichen Kayserlichen HofKriegsRath habe bey heuntiger abgehender ordinari zu erindern und zu überschreiben für nöttig erachtet, wie dass morgen meinen march mit sammentlichen Armata nacher Petterwardein den anfang machen werde.

²⁴ Heller, 126.(prijevod s njemačkog)

²⁵ Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen.Nach den Feld -Acten und anderen authentischen Quellen herausgegeben von der Abtheilung für Kriegsgeschichte des k. k. Kriegs-Archives.1. SERIE. -II BAND.: Feldzüge gegen die Türken 1697-1698 und der Karlowitzer Friede 1699.Bearbeitet von Moriz Edlen von Angeli, k.k. Major des Armee-Standes,Verlag des K.K Generalstabes,In Commission bei C. Gerold's Sohn, Wien, 1876., Supplement (dodatak),19-20. (nadalje: Angeli)

Gleich lauffet vom dorthingen Commendanten herrn Baron de Nehem aldahero die nachricht ein, wie dass gross Sultan mit seiner Armée albereits zu Nissa stehe, und noch vor Ende diss Monaths zu Belgrad campieren werde; sein völliges Schiff-Armament aber alda schon würcklich angelendet, also zu erwartten stehet, wohin sein disegno, so Kürze ausbrechen würdt, Zille; So Ibro K.M biss auf in Kurzen von mihr abgeheden Expressen in Untertänigkheit zu relationieren, Kheine nothwendigkheit zu sein befundten. Sonsten beziehe mich auf mein lezteres und überbringern selbes herrn grafen Solar, welcher von dem nothstandt der hiesigen Armata mündlich genuegsambe remonstratien geben Kann, dass weithere einlauffende werde niemahls ermangeln, einem hochlöblichen Kayserlichen HofKriegsRath von Zeith zu Zeith zu berichten, und in allstätter Verharung zu verbleiben etc.etc.“²⁶

Prijevod Eugenovog pisma iz Zmajevca od 17. srpnja 1697. godine:

„Velecijenjenom Dvorskome ratnom vijeću!

Ratni logor kod Zmajevca (*Vörösmárton*), dne 17. srpnja 1697.

Držimo potrebnim velepoštovanom ratnom vijeću današnjom odlazećom uredbom podsjetiti i pisati, da će sutra započeti moj marš (odlazak) s čitavom vojskom za Petrovaradin.

Upravo je od tamošnjeg zapovjednika, gospodina baruna de Nehema²⁷, stigla vijest da veliki sultan sa svojom vojskom već stoji kod Niša i da će još prije kraja ovog mjeseca taborovati kod Beograda; njegova čitava vojska brodova je, međutim, tamo već zapravo prispjela, i tamo čeka, a uskoro se može očekivati da će se pokazati njegov cilj (ratnih operacija); kako vaše carsko visočanstvo nije držalo potrebnim odgovoriti na moja nedavna hitna pisma, tome se moram pokoriti bez potrebe da budem pogođen.

Inače se pozivam na moje zadnje (pismo) i isto predajem gospodinu grofu Solaru, koji može usmeno dovoljno opisati nevolju ovdašnje vojske, da neće manjkati daljih obavijesti, a velepoštovano ratno vijeće ću s vremena na vrijeme izvještavati s raznih mjesta gdje ću ostati itd.itd.“²⁸

2.3.1.3 Polazak Eugenevo vojske prema Petrovaradinu iz Zmajevca ili iz Koluta?

O kretanju princa Eugena piše Mažuran²⁹: „Carska vojska okupljala se u Kolutu između Bačkog Brijega i Bezdana, kamo je princ Eugen stigao 12. srpnja. Tu je u taboru zatekao dvadeset tisuća vojnika, malo hrane i praznu blagajnu. Odmah po

²⁶ Heller, 127.; Angeli, *Supplement* (dodatak), 20.

²⁷ Barun de Nehem, kasnije je bio zapovjednik Carske vojske u osječkoj Tvrđi.

²⁸ Heller, 127.; Angeli, *Supplement* (dodatak), 20. (prijevod s njemačkog).

²⁹ Mažuran, 195. i 196.

dolasku odlučnim mjerama ubrzao je princ Eugen dolazak ostale vojske, prikupio hranu i pet dana kasnije (18. srpnja, DV.) krenuo kraj Sombora uzduž toka Dunava prema Petrovaradinu, spustio se do Kovilja (Kobila) na Dunavu i tu 5. kolovoza podigao tabor.“

Po Mažuraru, premještanje carske vojske počelo je iz Koluta (Bačka) i završilo u Kovilju i trajalo je u razdoblju od 17. srpnja do 5. kolovoza.

Slične tvrdnje nalazimo i u *Feldzüge br.2*:

„ *Zapovjedništvo nad vojskom koja se postupno okupljala do 1. srpnja imao je FML. Princ Vaudemont, a nakon njegovog odlaska za Gornju Mađarsku, FM. Prince Commercy.*

Prinz Eugen je otputovao iz Beča početkom srpnja, a stigao je 12. istog mjeseca u logor u Kolluthu, gdje je vojska, prema tadašnjem običaju, s tri plotuna pozdravila dolazak svog zapovjednika, za kojeg su kucala srca tako brojnih junaka s vjerom da je došao kraj danima oklijevanja i da će vojska, vođena stručnom i sigurnom rukom, krenuti putem slavnih uspjeha.

Sljedećeg je dana princ Eugen Savojski preuzeo zapovjedništvo nad vojskom i pregledao 16 carskih, 9 saksonske pješadijskih, 8 carskih i 2 saksonske konjičke regimente, uz neodređeni broj naoružanja. Ova vojska je bila utaborena kod sela Kolluth, s pozadinom uz rukavac Dunava po sljedećem redoslijedu:...”³⁰

U tekstu knjige *Feldzüge...* govori se o Kolutu kao polazištu carske vojske prema Petrovaradinu, a u dodacima iste knjige nalaze se pisma Eugena Savojskog iz kojih se može izvesti drugi zaključak. Ako je Eugen i bio u Kolutu 12. srpnja, već sljedeći dan, 13. srpnja, Eugen iz Zmajevca šalje pismo Carskom ratnom vijeću u kojem ga izvještava o skupljanju vojske u Zmajevcu radi ratnog pohoda protiv Turaka, a u pismu od 17. srpnja, iz Zmajevca, Eugen piše da će sutra, 18. srpnja krenuti prema Petrovaradinu iz čega se može zaključiti da je Eugen vojsku skupljao u Zmajevcu i da je iz Zmajevca krenuo 18. srpnja prema Petrovaradinu.

2.3.2. Gdje je Eugen prešao Dunav?

Iz Eugenovog pisma pisanog 17. srpnja 1687. godine u vojnom taboru kod Zmajevca saznajemo da je prema Petrovaradinu planirao krenuti 18. srpnja, da je sultan u Nišu i da će prije kraja mjeseca biti u Beogradu, a da su brodovi turske mornarice već kompletni i čekaju sultanove naredbe i da se još ne znaju ciljevi sultanovog ratnog pohoda.

Sljedeći vojni tabor utvrdio je u močvari ispod Sombora, prekoputa Erduta iz kojeg 20. srpnja 1687. godine izvještava Carsko ratno vijeće (*Hofkriegsrath*) o kretanjima turske vojske i mogućim ciljevima sultanovog ratnog pohoda. Očito da je Eugen sa silnom vojskom prešao Dunav negdje blizu Zmajevca.³¹ Kojim mostom?

³⁰ Angeli, 108.

³¹ Heller, 127.

Izgradnju prijelaza i mostova preko rijeka i močvara , za carsku vojsku, vodio je grof Marsigli³². Nakon pobjede nad Turcima u bitci kod Nagyharsanya 1687. godine, otvorio se put carskoj vojsci prema Transilvaniji (Erdelju). Marsigli je kod Bajje, koristeći mohački otok (adu) izgradio most preko Dunava, pa je vojska mogla prema Segedu.³³

Ni jedan drugi autor, osim Deáka ne govori kada je taj most građen, samo da je građen nakon 1687. godine. Jeli taj most postojao i 1697. godine kada se princ Eugen utaborio sa svojom vojskom pored Zmajevca?

2.3.3. Marsigli i mostovi na Dunavu

Prema Stoyu, most preko Dunava izgrađen je između Zmajevca i Koluta 1693. godine.³⁴

Marsiglija su slali naprijed , kao prethodnicu svake godine od 1693. do 1697., što mu je omogućilo da dodaje ili ispravlja svoj koncept struja i kanala Dunava. Tu spadaju njegove nespretne, ali žive prikupljene skice, koje su tu počele dobivati oblik koje je kasnije, kao djelo, ponudio u Royal Society u Londonu.³⁵

Prvobitna namjera Leopoldove vlasti u 1693. godini bila je preseliti vojsku u Slavoniju, kao što je to radio u 1691. i 1692. godini. Iz baze u Petrovaradinu ugrožavat će se Beograd ili, ako Turci prvi krenu i zaprijet Petrovaradinu on bi mogao biti oslobođen napredovanjem habsburške sile. To je postupno postala igra mačke i miša. Na svaki povučeni potez bi je poznat odgovor, samo s mogućnošću taktičkog iznenađenja. Prema tome, u rano ljeto 1693. godine pojedine jedinica vojske počele su se kretati od Budima nizvodno desnom obalom Dunava prema svojem općem mjestu susreta, u blizini starih bojnih polja kod Mohača ili Nagyharšanja.

Croy još nije stigao kada je austrijsko zapovjedništvo shvatilo da je količina vode koja se spušta Dravom s Alpa, očito veća nego u ranijim godinama, te je zabranilo

³² Grof Luigi Ferdinando Marsigli, (Bologna, 10. srpnja 1658. – Bologna, 1. studenog 1730.), vojnik, diplomat, geograf, prirodoslovac, polihistor. Sudjelovao u borbama za oslobađanje Baranje i Osijek, pregovarao s Turcima o granicama između Turskog carstva, Venecije i Austrije, nakon pobjede carske vojske u Senti 1697. godine i mira u Srijemskim Karlovcima 1699. godine, kao član (1699–1701) povjerenstva za razgraničenje s Osmanskim Carstvom, Marsigli je u suradnji s P. R. Vitezovićem prikupljao bogatu izvornu građu za povijest podunavskih zemalja. Vitezović mu je pomagao oko prikupljanja povijesnih podataka, genealogije, knjiga i dokumenata o Hrvatskoj i Slavoniji. Za naše krajeve je značajno Marsiglijevo opsežno djelo o Dunavu: *Danubius Pannonico-Mysicus*, objavljeno je u 6 svezaka, na latinskom jeziku u Hagu i Amsterdamu 1726. godine, za koje je skupljao podatke za vrijeme svog boravka u ratnim operacijama uz Dunav (od 1687. godine, na dalje).

³³ Deák Antal András: *A Duna fölfedezése, Vízügyi Múzeum, Levéltár és Könyvtárjtemény*, 2004.,17.

³⁴ John Stoye: *Marsigli's Europe, 1680-1730, The Life and Times of Luigi Ferdinando Marsigli, Soldier and Virtuoso*, Yale University Press, New Haven & London, 1994. , 120-121. dalje: Stoye.

³⁵ Marsigli je poslao svoj rad: *Danubius Operis Prodrromus*, engleskom kraljevskom društvu na temelju kojeg su ga 25. studenog 1691. godine primili u članstvo engleske (kraljevske) Akademije. Stoye,111.

njegovo napredovanje. Put u Osijek još uvijek je zahtijevao prelazak preko močvare prije dosezanja glavnog kanala rijeke, ali i predjeli neprohodnog terena bili su neobično široki. U skladu s tim, Marsigli je zamoljen istražiti alternativne rute, prelaska Dunava umjesto Drave, tako da se snage mogu lako prebaciti na lijevu obalu, a zatim nizvodno do Novog Sada-nasuprot Petrovaradinu. Tada će se moći ponovno prelaziti na slavonsku i srijemsku stranu i biti pripremi za akciju, bilo napredovanjem preko Save prijetiti Beogradu, ili obranom Petrovaradina, ako bi Turci preuzeli ofenzivu. Marsigli je dobro procijenio i našao nekoliko milja južnije selo koje se zove Zmajevac (Vörösmarton), koje je bilo smješteno na jednoj uzvisini i protezalo se kroz močvare sve do ruba glavnog kanala (rijeke, DV).

I na suprotnoj obali bilo je sličnih uzvišenja, tako da je to na taj način dovelo do sela Kolut (*Koluth*). Dobio je 2000 ljudi za radne grupe, 150 šumara ili stolara, koji su izgradili prijelaz preko struje vode: brodovima, splavima, pontonima, paketima trstike i zemljanim radovima, unatoč visokoj razini vode. Pale su teške oklade u vojsci protiv uspjeha ovog pokušaja, kaže Marsigli. Da je prihvatio ponude, on bi ih i dobio. Ovaj prijelaz glavnine habsburške vojske prema istoku preko Dunava imao je vrlo važne posljedice za ostatak rata.

Kao odgovor na žurnost, uskoro su se pokazale vojne prednosti koje se mogu postići korištenjem Bačke zemlje između Dunava i Tise, unatoč zapuštenom gospodarstvu i komunikacija na tom području. Snage koje bi bile okupljene ovdje, na vrijeme bi mogle birati: prijeći Dunav kod Novog Sada ili u blizini, odnosno prijeći Tisu, ako je cilj Temišvar, ili čak prijeći Tisu niže u želji da se stekne prednost uz sjevernu obalu Dunava.

Habsburške snage općenito bi se kretale unutarnjim linijama, dok bi Turci, pod uvjetom da su držani vezanima za drugu obalu, morali marširati i jahati veće udaljenosti kako bi svoje protivnike mogli držali „u šahu“. Tijekom kampanje između 1693. i 1696. godine suprotstavljene vojske isprobale su sve moguće položaje u ovoj regiji, uz pomoć i smetnje sezonskim i nesezonskim odstupanjima razine vode (vodostaja), labirintima malih kanala u močvarama, vjetrovima i strujama, i oblikom otoka u glavnim kanalima. To nije bio samo svijet pješastva, prijevoznika kotačima i konjaništva, nego i pomorske flote, splavi i brodara. Prijelaz preko Dunava dao je novi početak kampanje 1693. godine.³⁶

2.3.4 Kretanje vojske Eugena Savojskog od Zmajevca (18. srpnja 1697. godine) do Petrovaradina- Most kod Zmajevca

U Beču je održana konferencija za pripremu vojnog pohoda. Već 14. svibnja, nakon zatvorene konferencije, izborni knez od Saske osobno je predao caru svoju odluku i dodao još 22 otvorena pitanja o potrebama naoružavanja i vojnog

³⁶ Stoye, 120. i 122.

pohoda. Ova odluka je zahtjevala hitnu koncentraciju (okupljanje) carske vojske kod Zmajevca (*Vörös-Márt*) i Mohača, te nastavak pohoda do Petrovaradina, odakle treba saznati uporabljivost putova prema Pančevu i Zemunu. Kod potonjeg mjesta je trebalo postaviti most preko Dunava i obje obale učvrstiti tako da se vojska može držati prema neprijatelju.

Radi potpore ovog obrambenog položaja, i u isto vrijeme, popravka cesta od Transilvanije do Pančeva, Rabutin je trebao s osam pukovnija iz Transilvanije kroz Željezna vrata³⁷, između Temišvara i Dunava izbiti do glavne vojske i zaprežnim kolima dovesti opskrbu. Ukoliko neprijatelj pređe Dunav kod Vidina i Orsove i djeluje protiv Transilvanije, glavna vojska bi izgrađenim cestama mogla tim prije doći od Zemuna do Željeznih vrata i spriječiti namjeru neprijatelja.³⁸

Prinz Eugen od Savoye na ovoj konferenciji nije razvio samostalni plan, već je savjetovao koncentraciju vojske kod Mohača i Zmajevca (*Vörös-Márt*, *Vörösmärton*) i uključivanja Rabutinovog korpusa, kojeg treba postaviti kod Deve i Karansebesa, i tek kada neprijatelj prođe Vidin i Orsovu i ne bi se trebalo više strahovati od napada na Transilvaniju, treba pokušati spajanje glavne vojske sukladno okolnostima.

Za postavljanje mosta kod Zemuna rekao je da ovisi o stanju flote i točnog određivanja komunikacijske linije na lijevoj obali Dunava i najviše naglasio proizvodnju potrebnih skladišta na Tisi i Marošu.

Držao je da je planirana izgradnja utvrda u Zemunu potrebna, predložio je, međutim, da se za sada samo privremeno utvrde, jer je vrijeme za opsežnije radove već prekratko.

Koncentracija carskih ratnih snaga kod Kollutha se stoga ograničavala samo na one pukovnije, na koje nisu utjecale ovdje opisane okolnosti u zimovnicima i sada su pristizale na mjesto okupljanja, u skladu s novčanim sredstvima kojima su raspolagali i prema odredbama udaljavanja od Kollutha.

Tamo su sada konačno završene najnužnije priprema za prijam vojske, ili su u najkraćem roku započete .

Najvjerojatnije, Eugen je s vojskom prešao Dunav kod Zmajevca jer već za nekoliko dana (20. srpnja) piše izvješće iz tabora „ u močvari ispod Sombora, prekoputa Erduta“ : „...*Već tri dana marširam postupno, kao što mislim učiniti sutra oko Petrovaradina, promotriti što je više moguće pokrete neprijatelja, jer sam izvukao pouzdane podatke od „mušterija“, da je neprijateljska vojska već nekoliko dana u Beogradu gdje je već došla njihova flota i neki paša.*“

³⁷ Prolaz istočno od Karansebesa, razlikovati od istoimenih brzica Dunava kod Orsove. Znači: nije Derdapska klisura.

³⁸ Angeli, Supplement (dodatak), 20.

„Veza s glavnim skladištem u Zmajevcu (*Vörös-Márt*) uspostavljena je mostom, postavljenim na 44 broda preko Dunava, u blizini ovog mjesta; osim toga su dva manja mosta kod zgrade pošte u Kolutu omogućavala prijelaz preko rukavaca Dunava.

Mostovi od fašina³⁹ i klada⁴⁰, koji bi inače bili potrebni u močvarnim dolinama, u ovoj iznimno sušnoj godini uopće nisu bili potrebni.“⁴¹

Postojanje mosta kod Zmajevca i o tamošnjim vojarnama izgrađenim od drveta, potvrđuju i izvješća delegacija koje su 1698. godine putovale u Srijemske Karlovice na pregovore o mirovnom sporazumu s Turcima. U izvješću austrijskog izaslanstva:

„ 8. listopada ... ujutro u 9 sati stigli smo do Baje...Navečer smo otputovali i nakon 2 sata puta od Baje smo se zadržali. 9. listopada navečer stigli smo u Zmajevac (*Veresmarton*) gdje je vojska na Dunavu izgradila most na brodovima (pontonski most, DV).“

Slično o mostu piše i izaslanstvo Venecije s putovanja : „ Devetog, u kasno poslijepodne, ugledali smo zmajevački most (*Veresmarton*), kod kojega su bili privezani ratni brodovi, a za njihovu zaštitu tu je smještena mjesna straža za koju su izgrađene vojarne od drveta. Desetog smo putovali dalje pored potpuno mrtve obale i nismo se zaustavljali kako bi se klonili razbojnika i pljačkaša. Navečer smo dospjeli do one točke, između Osijeka i Darde, gdje rijeka Drava donosi veliku količinu vode i sjedinjuje se s Dunavom.“⁴²

Luka u Zmajevcu i zgrade služile su tom cilju da bi se uskladištile ratne zalihe koje su stizale Dunavom, a pontonski most imao je funkciju osigurati popunu i omogućiti kretanje ratnih postrojbi.⁴³

2.3.5. Pripreme ratnih operacija 1697. godine

Već od početka srpnja, vijesti o nadiranju Turaka poprimale su sve određeniji značaj i 17. srpnja vojska je dobila zapovijed za polazak čiji je sljedeći cilj bio Petrovaradin.

Neobične okolnosti toga vremena bile su da je kretanje vojske u ratnim operacijama bilo strogo usmjeravano na njihova skladišta i glavne vodene linije, što nije dopuštalo da se ide direktnim putem preko skoro praznih ravnica, već je vojska bila prisiljena

³⁹ fašine- pruce, snopovi od granja.

⁴⁰ Pfahlbrücken – Mostovi od klada se obično grade u pozadini vojske koja je prešla, da bi se pontonski mostovi učinili ponovno raspoloživima. Oni su čvršći od ostalih ratnih mostova, ali moraju se imati zabijala, jako drvo i puno vremena za njihovu gradnju., pogledati:Alexandre F. Drieu,Eduard Lenz: Leitfaden für den Pontonnier, Stuttgart und Tübingen, 1826., 125-127.

⁴¹ Angeli, 108.

⁴² Szita László - Seewann, Gerhard : A karlócai béke és Európa - Dokumentumok a karlócai béke történetéhez 1698–1699, Szigetvári Várbaráti Kör, 1999., 97.

⁴³ isto , 181.

pratiti tijek Dunava gdje ne samo da se mogla od flote opskrbljivati namirnicama već je lako mogla zadovoljiti i nužne potrebe za drvetom i vodom. Međutim, stanje terena ih je prisiljavalo na odstupanje i od tog tijeka, pošto je tlo između Dunava i močvare *Mostanye* djelomice bilo jako obraslo grmljem, a djelomično pokriveno kulturama, zbog čega je kretanje bilo jako otežano.

Kada je, dakle, vojska 18. srpnja krenula na put, samo je prvog dana slijedila tijek Dunava do Bačkog Monoštora (*Monostorszeg*), 19. skrenula istočno, prešla močvaru *Mostanye* i podigla drugi logor kod Sombora, odakle je, slijedeći lijevu obalu ove močvare, 20. i 21. srpnja stigla u izolirane postaje *Labschatz* i *Kovacevecz*, a 22. u Bács, gradić nastanjen Racima, sa skladištem namirnica iz kojeg je popunila svoje zalihe. 23. se vojska na ušću močvare u Dunav kod Bukina opet sastala s brodom s namirnicama i ušla u logor kod Bačke Palanke (*Illotzka Palánka*), zvane i „Illočki šančić“, nasuprot Iloku, kamo je vodio most na brodovima. Ovdje se vojska 24. odmarala i popunila zalihe namirnica s brodova s namirnicama, koji su je slijedili.⁴⁴

Slijedeći logor je postavljen 25. srpnja kod skladišta namirnica u O-Futak (Stari Futog) i 26. je vojska stigla na mjesto današnjeg Novog Sada, u ono vrijeme beznačajno selo naseljeno Racima, preko puta Petrovaradina, pod nazivom „Raitzenstadt“ (Racki gradić).

Kod Petrovaradina je već u ono vrijeme postojao trajni brodski most pokriven sa 9 brodova carske flote i utvrđenim mostobranom. Na otoku preko puta utvrde, sada „ratni otok“, četvrtasti, utvrđeni, teškim topništvom naoružani opkop u kojem je bila i vojarna posade, priječio je prilaz Dunavom iz pravca Beograda.

Princ je pregledao utvrdu i carsku flotu okupljenu kod Petrovaradina i ovdje primio vijesti o neprijateljskoj vojsci. Njima u susret već 20. srpnja stigao je sultan s konjanicima do Jagodine, a janjičari su se okupili kod Smedereva (*Semendria*), ali se nije moglo vidjeti hoće li djelovati na ovoj ili onoj obali Dunava. U tako nejasnim okolnostima princ je odlučio odvesti vojsku još nizvodnije i tamo, što je moguće bliže okupljenom neprijatelju, pričekati razvoj događaja .

Vojska je nakon toga 28. srpnja krenula i utaborila se kod rimskih opkopa gdje je ostala do 4. kolovoza: 5. je kod Kobilja (*Kobila*) otišla otprilike 5 sati pored Dunava nizvodno od Petrovaradina , jahaćim putem koji vodi prema Titelu, u logor koji je vrhovni zapovjednik izabrao za nadzornu točku.

Jedna jedinica flote od 9 brodova ukotvila se na visini Kobile radi zaštite logora s vodene strane.⁴⁵

⁴⁴ Angeli, 111.

⁴⁵ Angeli, 112-113.

3. BITKA KOD SENTE 1697. GODINE

Nakon prelaska Dunava, kod Zmajevca, Eugenova vojska skupljala se kod Petrovaradina. Ni u turskim krugovima nije bilo jedinstvenog ratnog cilja. Po jednim to je trebao biti Petrovaradin, a po drugim Seged. Turci su izabrali osvojiti Seged. Eugen s nekompletnom vojskom (nisu se još sve postrojbe skupile) iz okolice Petrovaradina kreće u pohod za vojskom sultana koji se kretao uz rijeku Tisu kojeg pobjeđuje u bitci kod Sente.

Iz priloga izvješća Von Mörmann-a Beču, od 11. rujna 1697. godine, koji iz bavarskih arhivskih izvora, kao izvorni dokument, daju Szalai i Varga,⁴⁶ nalazimo opis bitke kod Sente:

„*Entwurf*“

Beglückter Siegreichen Waffen Leopoldi Imi Grosmächtigen Römischen Kaysers Teutscher Nation, auch zu Hungarn und Böheimb König, und der in angesicht des Türcki-schen Gros-Sultans erhaltenen herrlichen Feldtschlacht zu Sen to in Hungarn, unter Commando Ibro Durchlaucht, Printz Eugenio von Savoyen, den 11. September 1697 Nach demo bey vnserer Armee bericht eingeloffen, das der feindt gradt nacher Segedin gebe, vnd etlich 1000 der seinigen das Landt hierumb zu verderben voraus geschickhet, als ist man vor tags auffgebrochen, vnd mit der Armee nacher Senta marchieret, die Artiglerie aber gienge mittens ingetheilt mit denen Batallionen;⁴⁷ vnser hussaren, so eine feindtliche Parthey recontriret, brachten einem Bassa gefänglich ein,⁴⁸ 1. welcher aussagte, das sein Sultan⁴⁹ zwar Vorhabens wäre, Segedin zu emportirn, 2. wäre ihme solches von dem Tekhely vnd anderen widerrathen worden, vnd als er Sultan die besazung in Segedin vnd vnsern nachmarch vernomben, hatte er bruckhen vber die Theys /welche auf wägen nachzuführen ein Franzos inventirt/ schlagen lassen, 3. wollte nun einen einfall in ober Vngarn vnd Siebenbürgen thuen,⁵⁰ Er Sultan wäre auch schon mit etlich 1000 pferden soliche passirt, der vberrest der Armee wäre disseiths mit der Artiglerie ver-trencht, worauff dan vnser marsch nacher Senta in bester Ordnung fortgesezet wurde, 4. bey welches orth annaherung man ersehen, das der feindt in grosser confusion seine bruckhen passire, ware am Tag noch 2 stundt vbrig, hat selber zu canoniren angefangen, welches vnserseiths herzhafft beandtwordet wurde, indesen vnser linkcher flügl mit etlichen regimentem selbiger flaque an das wasser geschlossen vnd gleicher weis auf den rechtem flügl die anstalten gemacht wurden, gleichwie nun der feindt solicher gestalt ganz eingeschlossen gewesen, also hat man mit vnseren stuckhen auf des feindts bruckhen continuirlich gefeiret, 5. folgents eraignete sich der angriff aller orthen

⁴⁶ Szalai Lajos–Varga J. János: Bajor levéltári források a török elleni felszabadító háború történetéhez, 1683–1699, Levéltári Közlemények, 57. , 1986., 147.

⁴⁷ Eugen Savojski je pokrenuo svoju vojsku iz područja Petrovaradina.

⁴⁸ Radi se o Đafer paši, zapovjedniku turskih obavještajaca.

⁴⁹ Mustafa II.

⁵⁰ Tursko vodstvo dugo se pripravilo o cilju vojnog pohoda; jedni su bili da se osvoji Petrovaradin ,carska vojna baza koja je ugrožavala Beograd, a drugi su bili za osvajanje Erdelya (Siebenburgen).

mit solch guten effect, das vnserer Infanterie durchgebrochen, 6. vnd vnserer gantze Armees darauff nachgesetzt, die zwey feindliche retranchement vnd waggensburg 7. waren so fest vnd hoch, das fast nicht zu glauben, wie die Infanterie solche passiren khönnen. Vnserer Cavallerie ist zugleich der Infanterie an das retranchement avancirt vnd mit chargirt, 8. als man nun durch lickhen flügl lufft bekhomben, wurde auch die Cavallerie abzusteigen benöthiget, worauff dan vnserige dem feindt seine passage vber die bruckhen abgeschnitten, 9. da dann ein erschlöckliches mezen, so wol in den retranchement, als bey der bruckhen entstände, der erzornete södat gäbe kheinen quartier, ob schon Bässen vnd andere officiers vor ihr leben grosses gelt dargebotten. Durch etlich gefangene hat man erfahren, das schier die ganze feindliche Infanterie geblieben vnd deren gar wenig vber die bruckhen sich salvirt. Dises victoriose Treffen hat sich mit dem tag geendet, weliehen die sonn so lang beieicht, bis die Kaiserlichen gerechte Waffen ein genugsambes zu ihren Triumph haben erreichen können. Den vnsterblichen Heldenmuet der hohen Generalen, Officiers vnd auch der gemeinen wierdt die Nachwelt nicht genuegsamb bewundern als rühmen kann, sintemahlen die gerechtsambe der Kaiserlichen Waffen vnd der vnvergleichliche conduite der anführer, auch dabey die Starckhmütig vnd Vorsichtigkheit von 3 ober den Kaiserlichen Kriegshär sichtbarlich geflogenen Adlern 10. das folgente glick so vill versichert, als angekindt haben. Folgenten tags, als den 12. Zaigete sich die anzahl der feindlichen todten, der eroberten stuck, das gantze Lager, munition, proviant, wie auch aller hand Viehs ein vngemeine Quantitet. Der Sultan ist hernach bis Temeswär flichtig gangen, 11. vnd hat mit wainenten äugen gesprochen /sehent den vntergang seines Volcks/; sein Sigill aber /welches der Gros Vezir⁵¹ stets am hals traget/ gefunden worden, worvon sein todt gar wol gegründt zu muthmassen, der Janitschären Aga mit 27 Bässen vnd 22 000 seint in der reye der todten, die anzahl deren, so im wasser ersoffen,⁵² blesirt vnd im nachsezen erlegt, ist noch unbekant. Der Aller hogste Gott wolle noch fernere durch die getreue forbitt vnd liebes Zacher seiner wertisten Mutter Maria die gerechten Kaiserlichen Waffen wider den Erbfeindt Christlichen Namens Seegnen vnd sterekken, deme seye vor solichen heilichen Sieg vnd Victori vnentlich Lob vnd Danckh in alle Ewigkeith. Kaiserlicher seitten Tott vnd Blessirt:

	Officier	Gemeine	Officier	Gemeine
	Tott		Blessirt	
Infanterie	12	267	59	1114
Cavallerie	12	182	60	327
Artiglerie	1	9	9	28

Dienst Pferde der Cavallerie vnd Artiglerie:

	Tott	Blessirt	Verlohrn
	348	477	112

⁵¹ Mehmed Elmas-veliki vezir.

⁵² Broj utopljenika kasnije su procijenili na više tisuća.

Eroberte Peuth:

160 gross vnd klaine stuckb, 100 fahnen, 11 Rossschwaiff,⁵³ 6000 Wäggen mit Muniton, Proviant vnd Bagage, 8000 Pferdt, 12000 Piffel, Oxen vnd Cammeilen, 48 bar Bauken, das gantze feindliche Lager mit des Sultans Zelt, so allein auf 400000 fl. geschätzt wierdt, dessen Waggen mit 4 Pferdt vnd 10 Kepsweibern.

*Cum Licentia Superiorum. Zu finden bey Jacob Hoffmann Vni verseil. Kupferstecher, wohnhaft bey den grienen Rösl in der Schulerstrass.*⁵⁴

Skraćeni prijevod, opisa bitke kod Sente, izvješća von Mörmanna:

„Jedinice glavnog carskog zapovjednika Eugena Savojskog obalom Tise kreću se da bi sustigli tursku vojsku. Od jednog zarobljenog časnika saznaju da je sultan krenuo u osvajanje Segeda, ali pošto je obavješten da njegovim tragom nadire carska vojska, izgradit će most na Tisi kod Sente i potruditi se prijeći na lijevu obalu. Njegov cilj je napad na Erdely (Siebenburgen) i Gornju Mađarsku. Jedan dio Turaka već je prešao preko pontonskog mosta, a veliki dio pješništva ukopao se s ove strane (Tise). Carska vojska opkoljava neprijatelja i tjera ga prema rijeci. Pješništvo i konjaništvo, koje je sišlo s konja, probija obranu pojačanu jarcima i utvrdom od transportnih kola i potpuno je potukla sultanovu vojsku. Tursko pješništvo je skoro potpuno potučeno. Sultan bježi u Temišvar. Turski gubici su iznimno veliki: poginuo je veliki vezir, janjičarski aga, 27 paša i 22 000 vojnika, a broj onih koji su se utopili u vodi još se ne zna. Gubici carske vojske: 483 poginula i 1597 ranjenih, zanemarivi su!!! u usporedbi s gornjim i s bogatim ratnim plijenom.“

Iz ratnog dnevnika pisanog u carskom taboru pored Sente, od 8. do 13. rujna doznajemo kronologiju događanja na prostoru ratnih operacija: kretanje i djelovanje carskih i turskih postrojbi, tijek operacija i kako je završila bitka kod Sente:

„8. rujan

Izviđači Eugena Savojskog koji su od zarobljenog janjičara saznali i jednoglasno tvrde da je turska vojska prešla s lijeve obale rijeke Tise na područje međurječja Dunava i Tise, i kreće se prema Segedu.

Žele doći do Transilvanije (Erdely). U društvu sultana nalazi se izaslanik francuskog kralja i Imre Tekeli (Thököly).

9. rujan

Carska vojska po desnoj obali Tise prati tursku vojsku.

10. rujan

Usput dobivaju informacije da su Turci stigli do područja Sente gdje su na Tisi počeli graditi pontonski most.

⁵³ Turska ratna oznaka izrađena od konjske dlake.

⁵⁴ Szalai Lajos–Varga J. János: Bajor levéltári források a török elleni felszabadító háború történetéhez, 1683–1699, Levéltári Közlemények, 57., 1986., 147-148.

11. rujan

Turski, tatarski i konjanici kuruca uništavaju sela pored rijeke. Carska vojska kreće se u samo 12 stupaca, u konvoju, prema Senti, a ispred njih krstare patrole. Po jednom turskom zarobljeniku Thököly i kuruci pokušali su uvjeriti sultana na opsadu Segeda, ali kada je dobio saznanje o snazi segedinske straže i o približavanju Eugena Savojskog, odbacio je prvotni plan. Turska vojska počela je prelaziti na lijevu obalu rijeke Tise. Većina pješništva se ukopava s preko stotinu topova uz obalu s ove strane rijeke. Eugen osobno jaše naprijed, i zaustavlja se na mjestu udaljenom sat vremena hoda od mosta gdje skuplja postrojbe i izvršava njihov pregled.

Brzo donosi odluku: još prije spuštanja mraka napast će turske snage koje se trude prijeći most. Protivnik koji je prisiljen na obranu, pokušavao je i dva puta proboj na carskom lijevom krilu, ali su oni obranili akciju spahija i prateći one koji su se povlačili, prodrli su iza bedema (šančeva). Iza bedema započela je užasna borba prsa u prsa, od strane Tise, janjičari koji su napadnuti s leđa očajnički se brane i carska vojska stigla je do uspona na most. Eugen Savojski tada šalje, rezervne snage lijevog krila i pojačanje sačinjeno od hrabrih postrojbi, u mostobran, zatim pukovnije desnog krila vodi naprijed, da bi završio s borbama koje su se mogle proteći u noć. Kada je carska vojska zauzela uspon na pontonskom mostu, situacija za Turke je postala bezizlazna: neprijateljska gomila, kojoj je presječen put povlačenja, baca se u Tisu. S puno njih okončali su mušketeri i strijelci, a drugi su se u velikom metežu utopili.

12. rujan

Pobjednici zauzimaju ostavljeni turski tabor s druge obale Tise i pregledavaju ratni plijen.

13. rujan

Carska vojska održava misu zahvalnicu povodom ostvarene pobjede. Jedan erdeljski pouzdanik predaje sultanov pečat koji je veliki vezir uvijek nosio obješen oko vrata. Iz toga su zaključili da je veliki vezir mrtav. Šest stotina konjanika kreće u progon Turaka, pukovnika dragona Dietrichsteina poslali su u Beč s pisanim izvješćem.⁵⁵

Nakon velike pobjede kod Sente, Eugen kreće na ratni pohod u Bosnu, 12. listopada prelazi rijeku Savu, kreće dolinom rijeke Bosne sve do Sarajeva, preko Osijeka, Đakova i Broda. Između Osijeka i Đakova, utvrdio je tabor, a u povratku opet ide preko Osijeka. Sukob završava potpisivanjem mira u Srijemskim Karlovcima 1699. godine.⁵⁶

Papa Klement XI. za veliku pobjedu, nagrađuje Eugena mačem i šeširom.

⁵⁵ isto 148-149.

⁵⁶ W. Zimmermann: Prinz Eugen, der edle Ritter und seine Zeit, Imle und Liesching, Stuttgart, 1838., 186-187. (pogledati: opis tijketa bitke kod Sente , pohod u Bosnu, o Karlovačkom miru i dr. od stranice 168.-193.)

4. POSJEDI PRINCA EUGENA SAVOJSKOG U BILJU I BARANJI

4.1. Darovnica cara Leopolda I.

Nakon velike pobjede carske vojske nad Turcima kod Sente 1697. godine, mnoge zaslužne u borbi protiv Turaka, austrijski car nagradio je imanjima.

„Ako pogledamo imena onih koji su darovnicom dobili posjede u Baranji: Eugen de Savoy⁵⁷, Aeneas Caprara, Johann i Fridrich Veterani, Sigfried Breuner, Karl Ludwig Souches, Wolfgang Rindsmaul, Johann Passardi, Pál Eszterházy, Adam Bačani, kao i Franz Nesselrode i Francesco Jany, lako možemo zaključiti da je kralj Leopold I., nagradio zaslužne u protuturskim ratovima. Posjede su dobili istaknuti vojni zapovjednici (Savojski, Veterani i Souches), predsjednik dvorskog ratnog vijeća Caprara, predsjednik dvorske komore Breuner i crkveni velikodostojnici: pečuški biskup Nesselrode kao i pečvaradski opat Jany⁵⁸.“⁵⁹

Prvu darovnicu dobio je grof Pál Eszterházy(1635.-1713.) 1692. godine, tadašnji nador⁶⁰, kraljevski namjesnik, na temelju nasljedstva i time stekao 13 sela na sjeveru Baranje.

Grof Aeneas Caprara, maršal, od kralja Leopolda I., dobio je 1698. godine Šikloš i 23 naselja oko njega.

Na jugoistočnom dijelu Baranje, na graničnom području s Dunavom, temeljem darovnice kralja Leopolda I., kao priznanje za zasluge, vojvoda (herceg) Eugen Savojski, maršal, dobio je 1699. godine 26 sela. Od tog posjeda stvoreno je beljsko vlastelinstvo.

Johann i Fridrich Veterani dobili su 1700. godine u posjed 19 sela uz rijeku Dravu na temelju ratnih zasluga njihovog oca. Posjed je kasnije postao poznat kao dardansko vlastelinstvo.⁶¹

Na temelju rada *Commissio Neoacquistica*⁶², pobjednik iz bitke kod Sente 1697. godine, Eugen Savojski „ je u znak priznanja, pošto mu zbog toga dvorska komora duguje 25 000 rajnskih forinti“ , dobio je 27 sela, koja su kasnije činila beljsko vlastelinstvo. Dardanski dominij je nastao iz donacije kojom je Friedrichu Veteraniju

⁵⁷ Princ Franjo Eugen od Savoye, rođen 18. listopada 1663., umro 21. travnja 1736. godine.

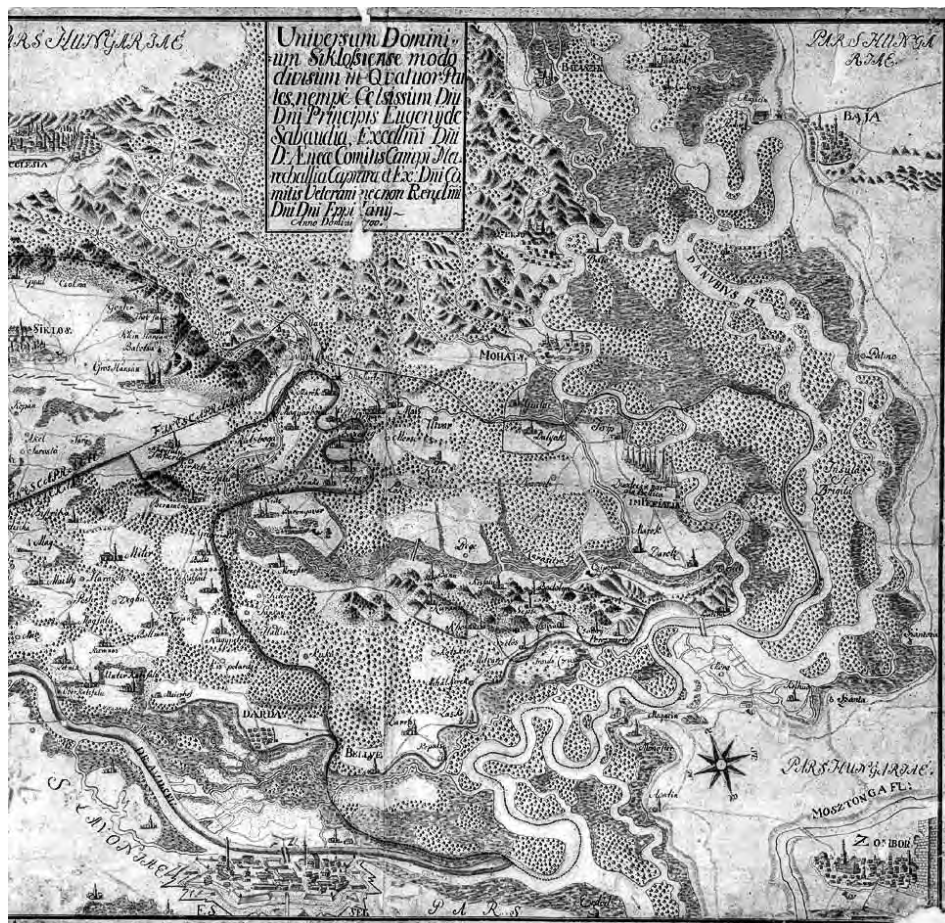
⁵⁸ Jany je bio i srijemski biskup 1678.-1701.

⁵⁹ Darko Varga: Crtica iz povijesti naseljavanja Nijemaca u Baranju, Godišnjak njemačke zajednice, DG Jahrbuch 2009, Osijek, 2009., 290., dalje: Jahrbuch.

⁶⁰ *Nádorispán*– Kraljevski namjesnik, palatin, drugi čovjek nakon kralja u državi.

⁶¹ Ódor Imre: Nemesi társadalom a török hódoltság utáni Baranyában, Baranyai helytortenetiras 1990/1991, A Baranya megyei leveltar evkonyve, Pecs, 1992., 66-67., dalje : Ódor.

⁶² U radu *Commissio neoacquistica* sudelovao je i biskup Leopold Kollonić. To je tijelo, koje je imenovao car, između je ostalog, određivalo povrat imanja vlasnicima imanja iz „predturskih“ vremena , a uglavnom je imanja dodjeljivalo zaslužnima iz protuturskih ratova. (pogledati: Jahrbuch, 288., 292-293.)

Slika 1. Granica razgraničenja posjeda u Baranji: Caprara, Veterani, Savojski i ostali, dio karte iz 1700. godine (I: OSZK, TK 2145)

brisan dug od 70 000 forinti. Obojica su sa svojim ratnicima ratovali protiv Turaka i za te troškove riznica (fiscus) im nije platila u novcu nego namirila donacijom imanja.⁶³

Uz posjede Bilje⁶⁴ i Raczkeve u Mađarskoj, od kojih je Eugen prvi dobio kao poklon od cara Leopolda I., a drugi je kupio od grofice Heißler, kasnije su još pridodana imanja s dvorcem sa Engelhartstetten i Siebenbrunn, sva tri u Donjoj Austriji na sjevernoj strani Dunava.⁶⁵

⁶³ Jahrbuch, 290.; Ódor 66-67.

⁶⁴ Pod posjed Bilje, misli se na Beljsko vlastelinstvo koje je dobilo ime po sjedištu uprave u Bilju (Bellye).

⁶⁵ Alfred Ritter von Arneth: Prinz Eugen von Savoyen, Dritter Band, 1719-1736., Zamarski, Ditmarsch & Comp., Wien, 1858., 77. dalje: Arneth III.

Što se tiče Bilja i Raczkeve, prostrana područja koja su pripadala ovim imanjima su, u trenutku kada su prešla u Eugenove ruke, bila strahovito uništena. Mjesta su ležala u ruševinama, polja nisu bila zasijana, sličila su pustinjama. Veliki dio područja koje je pripadalo Bilju pokrivalo su guste šume; drugi dio teško dostupne močvare koje su stvarale Drava i Dunav. Ovo zadnje je bio slučaj i kod otoka Csepel ili kod Raczkeve. Ove negostoljubive krajeve pretvoriti u dobro zasijane i plodne, na to je Eugen usmjerio svoju brižljivost. A koliko je marljivo i promišljeno pristupao tom poslu pokazuje sam po sebi detalj, da je princ Eugen u Bilju dao krčiti šume, a na otoku Csepel zapovjedio njihovu poštedu, jer je u njihovom očuvanju vidio učinkovito sredstvo protiv čestih bujica Dunava koje su plavile i ispirale zemlju.⁶⁶

4.2. Eugeniendorf

Ovo naselje koje danas poznajemo po imenu Podravlje, a neki ga zovu i Derfl, Eugénfalva, a u literaturi ćemo ga naći i kao: Jenőfalva, Jenőfalu, Eugensdorf, osnovao je vojvoda Eugen 1720. godine, sasvim blizu obale rijeke Drave, nasuprot grada Osijeka i po njemu je dobilo ime.⁶⁷ Naselje je bilo filijala župe Bilje. Prvi stanovnici Podravlja bili su Nijemci iz Bavarske.

Arneth u trećoj knjizi *Prinz Eugen von Savoyen*, piše:

„Što se tiče kultiviranja zemlje i njenog ponovnog naseljavanja, Eugen je također posegnuo za mjerom koja je u svim vremenskim razdobljima donosila blagoslovljene plodove. Jednako kao i ostali zemljoposjednici toga kraja, maršal Grof Mercy, grof Adam Batthyany, biskupi Emmerich Csaky i Franz Nesselrode i Eugen je privukao njemačke doseljenike u zemlju. Besplatno im je dao toliko zemljišnog posjeda koliko su mogli obrađivati i za tri, ovisno o okolnostima, čak i za sedam godina ih oslobodio svih plaćanja. Također treba spomenuti da od novih podanika nije zahtijevao nikakvu rabotu, osim plaćanja umjereno velikog poreza na zemlju. Tako su selo Eugeniendorf, koje se nalazi između Bilja i Osijeka, u potpunosti izgradili njemački useljenici katoličke vjeroispovjesti i ono još i danas nosi ime onoga kojem zahvaljuje svoje osnivanje.“

4.3. Dvorac Eugena Savojskog u Bilju

Središte uprave vlastelinstva Eugen je smjestio u Bilje u kojem su izgrađene gospodarske zgrade (majur), zgrada za upravitelja i tzv. lovački dvorac.

Jest da je Eugen u početku dvorac htio sagraditi na drugom mjestu:

„... U blizini župnog dvora nalazi se kapela za bogoslužje, koje se inače redovito održava u crkvi Sv. Petra, pola sata južnije prema Dražu. Tu je crkvu sagradio Eugen Savojski. Ona je ondje sagrađena jer se htjelo novim naseljavanjem spojiti naselja Topolje,

⁶⁶ Arneth III.,78.

⁶⁷ Albrecht, 72.; Jukić, 147.

Slika 2. Crkva sv. Petra kod Topolja danas
(foto: DV, 2010.)

*Draž i Gajić u jedno veliko mjesto, koje je trebalo biti ukrašeno dvorcem, za koji su već bili iskopani temelji. No tadašnja veoma nesigurna okolica spriječila je daljnje ostvarenje te zamisli. Umjesto toga izgrađen je dvorac u Bilju zbog blizine osječke tvrđave i radi lakog poziva straže.*⁶⁸

„...Knez Eugen Savojski je 1721. godine, na obali Dunava –kraj glavnog rukavca– na onom mjestu gdje je 12. kolovoza 1687. godine potisnuo glavninu vojske Kara Mustafe u Dunav, u spomen pobjedi, izgradio je na otvorenom polju crkvu Sv. Petra, koja i danas tamo stoji. Namjera mu je bila, da ta tri mjesta: Topolje, Draž i Gajić pretvori u veliku općinu (grad), a ta bi spomenuta crkva bila zajednička za tu općinu.

*Dvorac koji je izgrađen u Bilju, trebao je imati mjesto na istočnom dijelu Topolja (nedaleko od brane na Borzi). Za njega su već bili iskopani opkopi na odgovarajući način kako su ostvareni u Bilju...*⁶⁹

Iz enciklopedije koju su 1822. godine napisali Johann Samuel Ersch, Johann Gottfried Gruber i ostali, za Bilje saznajemo: „ *Das Dorf Bellye..... Hier befindet sich das herzogl. Präfektorat mit den dazu gehdringen herrschaftlichen Amtern, eine katolische und reform. Kirche und ein Schloß, welches ein Viereck bildet, von dem Prinzen Eugen von Savoyen 1707 bis 1712 angelegt und mit Festungswerken versehen. Der das Schloß umgebende Graben ist 2 Klafter tief und 6 Klafter breit, die Bollwerke wurden aber in J. 1787/8 abgetragen und das Schloß zu Beamten Wohnungen eingerichtet...*“⁷⁰

Iz slobodnog prijevoda možemo zaključiti da je u Bilju osnovana uprava (prefektorat) vlastelinstva, i tu su skupljeni (smješteni) dužnosnici (činovnici), u selu postoji katolička i reformatska crkva i dvorac u obliku kvadrata, izgrađen za princa Eugena Savojskog od 1707. do 1712. godine, opremljen utvrdom. Jarak koji

⁶⁸ Stanovništvo i gospodarstvo Baranje 1766. i 1824. godine (preveo i priredio: Stjepan Sršan), Državni arhiv u Osijeku, Osijek, 2002., 117. (Prijevod rada: „ Opis Beljskog vlastelinstva“ koji je napisao Josip Payr, pristav i pisar Beljskog vlastelinstva, u Kneževu 7. svibnja 1824. godine.)

⁶⁹ Albrecht, 72.; Jukić, 138.

⁷⁰ Johann Samuel Ersch, Johann Gottfried Gruber i ostali: Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste, in alphabetischer Folge., Bas - Bendorf, 1. svezak, Gleditsch, 1822. , 455.

Slika 3. Dvorac Eugena Savojskog u Bilju danas (foto: DV, 2011.)

okružuje dvorac je 2 klaftera⁷¹ dubok i 6 klaftera širok, a utvrda je 1787./ 1788. godine uklonjena i dvorac je uređen za stanovanje činovnika.

Arneth o izgradnji dvorca kaže: „Tijekom godine 1707., do 1712., Eugen je u Bilju izgradio utvrđeni dvorac zaštićen predzidom (?), bedemima i opkopom i nadvisuje ga toranj koji je trebao služiti kao vidikovac. Jer takav oprez bio je potreban kako za sigurnu zaštitu od zabrinjavajućih napada Turaka tako i protiv prepada razbojničkih skupina, koje su, kao neizbježna posljedica dugog rata, u to vrijeme lutale tim krajevima.“⁷²

Iz tako kratkih crtica o Bilju, iz 1822. i 1858. godine, puno toga možemo saznati. Tako saznajemo da je dvorac građen od 1707. do 1712. godine, pa 1712. godinu možemo smatrati godinom „rođenja“ dvorca, a 1707. godinu, godinom „začeca“ . Istina, 5 godina je trajalo „nošenje“ tj. izgradnja dvorca čemu je vjerojatno doprinio i Rakocijev ustanak koji je trajao od 1703. do 1711. godine, a možda i zbog Eugenovih ratnih pohoda u Italiji i Francuskoj.

O graditelju dvorca se samo nagađa i pretpostavlja da je „otac“ biljskog dvorca Johann Lucas von Hildebrandt⁷³ , isti graditelj puno poznatijeg Eugenovog dvorca Belvedere u Beču i graditelj dvorca-ljetnikovca na Eugenovom imanju Ráckeve na otoku Csepel blizu Budimpešte.⁷⁴

⁷¹ 1 klafter = 1 hvat = 1,9 m

⁷² Arneth III.78.

⁷³ Johann Lucas von Hildebrandt (14. studeni 1668.-16. studeni 1745.).

⁷⁴ Mladen Obad Šćitaroci i Bojana Bojanić Obad Šćitaroci: Dvorci i perivoji u Slavoniji, Šćitaroci, Zagreb, 1998., 74.

5. EUGEN SAVOJSKI I LADY MARY MONTAGU

5.1. Lady Montagu kod princa Eugena Savojskog u Beču

Princ Eugen, osim kada nije bio u ratnim pohodima ili u diplomatskim misijama, uglavnom je boravio u Beču, gdje ga je 1716. godine posjetila supruga engleskog veleposlanika Wortleya, Lady Mary Worley Montagu.⁷⁵

Godine 1716. mjesto engleskog veleposlanika u Turskoj ostalo je upražnjeno, a pošto su obnovljeni austrijsko-turski ratovi s ogromnim nasiljem, ostale europske sile žarko su željele posredovanje u sukobu, a naročito Engleska. Gospodin Edward Wortley Montagu određen je za veleposlanika i početkom kolovoza 1716. godine započeo naporno putovanje preko europskog kontinenta u Carigrad, a na njega poveo i suprugu, Lady Mary Wortley Montagu koja se na putu dopisivala sa sestrom, groficom Mar, s Lady Rich i s pjesnikom Alexanderom Popeom i drugima. Bračni par se izvjesno vrijeme zadržao u Beču. Dok je suprug obavljao svoje diplomatske dužnosti Lady Mary je vodila bogat društveni život. Upoznala se sa carom i caricom, stvorila je krug bliskih ljudi, a posjetila je i princa Eugena. Iz pisma sestri, kontesi Mar, pisanog 16. siječnja 1717. godine:

„Njegovo carsko veličanstvo bilo je zadovoljno da bude nazočan dok sam čekala caricu, i nakon vrlo ugodnog razgovora, oba carska veličanstva pozvala su me da obiđem Beč pri povratku, ali ja nisam mislila iznova učiniti tako veliki napor...svi prinčevi imali su svoje omiljene patuljke, pa tako car i carica imali su dva takva monstruma.... Beč je naseljen svim narodima i uspjela sam oko sebe okupiti malo društvo koje je potpuno po mom ukusu...tu su i neki Španjolci, oba spola, sa živošću i velikodušnošću osjećaja koji im se pripisuju.“⁷⁶

Sredinom siječnja bračni par Montagu spremao se na put od Beča do Osijeka, preko Budima. Ljubazni domaćini su ih odgovalali od puta u zimskim mjesecima, pa i princ Eugen kada ga je posjetila u njegovom dvoru:

„Kako vidiš, gotovo svatko me zastrašuje s nekim novim problemom. Princ Eugen je bio toliko dobar i rekao je sve što je mogao, da bi me nagovorio da ostanem dok se Dunav ne odmrzne, a u svibnju će biti zgodno putovati vodom, uvjeravajući me, da kuće u Mađarskoj ne osiguravaju obranu od lošeg vremena, te da ću putovati tri ili četiri dana od Budima do Osijeka (Essek), bez da ću pronaći odgovarajuću kuću, kroz pustinju ravnice prekrivene

⁷⁵ Lady Mary Worley Montagu, krštena 26. svibnja 1689.g. u Londonu, umrla 21. kolovoza 1762. g. u Londonu, engleska spisateljica, najzbudljivija žena njenog doba. Produktivni pisac pisama po kojima će biti zapamćena: 52 izvrsna pisma –kronike njenog boravka u Carigradu u kojem je njen suprug bio engleski veleposlanik od 1716.-1718. godine. U svom povratku, predstavili su u Engleskoj praksu cijepjenja velikih boginja na Bliskom istoku. Ona je i pjesnikinja, esejist, feministica i ekscentrik, bila je prijateljica John Gayu i Alexanderu Popeu, koji se okrenuo protiv nje, zbog neuzvrataene ljubavi, u svojim pjesmama joj se izrugivao.

⁷⁶ A. Lord Wharnclyffe (urednik): The letters and Works of Lady Mary Wortley-Montagu (1689-1762), editing by her great grandson, in two volumes, VOL.I., Carey, Lea & Blanchard, Philadelphia, 1837., 232. dalje: Wharnclyffe.

snijegom, gdje je zima tako okrutna da su mnogi od nje umrli. Ove strabote duboko su me dojmile jer vjerujem da mi govori stvari, kakve one zapravo jesu, a nitko drugi osim njega, o njima ne može biti bolje informiran.

Spomenula sam tog velikog čovjeka i sigurna sam da očekuješ čuti nešto posebno o njemu, zbog prednosti koju imam što ga često mogu sresti;... Ne znam koju utjehu ljudi nalaze u slabostima velikih ljudi, (možda zato što ih to dovodi na razinu bližu njihovoj)⁷⁷, ali to je uvijek ponižavajuće za mene, dokaz kako ne postoji savršenstvo u ljudskosti.

Mladi princ iz Portugala divljenje je cijelog dvora; zgotan, lijep s velikim temperamentom. Svi časnici pričali su o njegovoj čudesnoj hrabrosti za vrijeme zadnjeg vojnog pohoda. Prikazan je na dvoru sa svim počastima odgovarajućim njegovom statusu.⁷⁸

Vidi se iz pisama Lady Montagu da se Eugen družio s vrlo zanimljivim ljudima iz svijeta umjetnosti; slikarstva, glazbe; sa znanstvenicima, vojnim zapovjednicima, pjesnicima... Tako je oko 1700. godine Laurent Alexandre de Saint Luc (1663.-oko 1700.) kompozitor iz južne Nizozemske, svirač lutnje, lutnje s dvostrukim vratom (*theorbo*) i gitare, sin J.Saint Luca, preselio je u Beč u službu princa Eugena Savojskog. Bio je lutnjist u kraljevskom orkestru Luja XIV.⁷⁹

5.2. Putovanje Lady Montagu preko imanja princa Eugena Savojskog

U pismu iz Petrovaradina sestri kontesi Mar, od 30. siječnja 1717. godine, Lady Mary opisuje svoj put od Budima do Osijeka, daje opis Baranje i ističe ljubaznost tamošnjih ljudi. Na putu od Mohača prema Osijeku prelazila je preko imanja princa Eugena u Baranji.

„Nismo patili od oštine zime jer smo bili dobro umotani u krzno i našli smo dovoljno ugodni smještaj svuda, a po iskazivanim brigama za nas, jedva se mogu suzdržati od smijeha, kada se sjetim svih užasa i ušasavajućih ideja o kojima su mi pričali za ovo putovanje... pošto je snijeg bio dubok, morali smo kočije staviti na skije, tako da smo se brzo i lako kretali...“⁸⁰

„ Ovaj dio zemlje je jako obrastao šumom i loše probodan. Vidjeli smo nevjerojatno puno divljih ptica, koje ovdje doživje veliku starost „neometane oružjem u mirnom snu“.

25. smo došli u Mohatch (Mohač), gdje su nam pokazali obližnje polje gdje je Ljudevit, mladi mađarski kralj izgubio vojsku i svoj život, utopivši se u jarku u pokušaju bijega od Bali bega, generala Sulejmana Veličanstvenog. Ova bitka, otvorila prvi put prolaz Turcima u srce Mađarske.

⁷⁷ Lady Montagu je tako reagirala na govorkanja po Beču o navodnim Eugenovim homoseksualnim sklonostima.

⁷⁸ Wharncliffe,36.

⁷⁹ Hannu Annala, Heiki Mätlik: Handbook of Guitar and Lute Composers,2008.,36.

⁸⁰ Wharncliffe, 235.

Ne imenujem ti mala sela o kojima ne mogu reći nešto značajno, ali te uvjeravam, da sam uvijek našla toplu peć i veliko obilje, posebno divljih svinja, divljači, te sve vrste močvarnih ptica.

Nekoliko naroda nastanjuju Mađarsku, žive dovoljno lako; nemaju novaca, ali šume i ravnice omogućuju im izgled u tom izobilju; naređeno im je da nam daju sve potrebne stvari gratis čak i konje koje smo tražili; ali gospodin Worley nije htio tlačiti te siromašne seljake, koristeći ovu naredbu, nego je uvijek platio punu vrijednost onoga što smo dobili.

Bili su iznenađeni neočekivanom velikodušnosti, što su rijetko doživjeli, pa su nas pritiskali, na rastanku, da na dar uzmemo nekoliko masnih fazana ili nešto te vrste...

Odjeća im je bila vrlo primitivna, koja se sastojala od obične ovčje kože, kao i kape (šubare) i čizme od istog materijala. Možeš lako zamisliti da će im to trajati mnoge zime, a tim više što rijetko imaju priliku dobiti novac.“⁸¹

5.3. Lady Montagu kod generala Veteranija , u Osijeku, Vukovaru, Petrovaradinu i Beogradu

„26. smo prešli preko zamrznutog Dunava sa svom našom opremom i kolima. Na drugoj strani sreli smo se s generalom Veteranijem koji nas je pozvao, s velikom uljudenošću, da prespavamo u njegovom malom dvorcu⁸², nekoliko milja od nas, uvjeravajući nas da imamo naporan put da bi stigli u Osijek. Ovo smo prihvatili kao previše istinito jer su šume bile vrlo opasne i teško prohodne i s velikim brojem vukova u njima.

Međutim, sigurno, iako kasno, došli smo u Osijek⁸³, u kojem smo ostali jedan dan, da bi se poslao kurir s pismima paši u Beograd, a ja sam si uzela prigodu razgledati grad, koji nije jako velik, ali lijepo izgrađen i dobro utvrđen. Ovo je bio grad velike trgovine, bogat i gusto naseljen, za vrijeme Turaka. Nalazi se na Dravi, koja utiče u Dunav. Most je ocijenjen kao najveća posebnost na svijetu, koji je bio osam tisuća koraka dug i izgrađen od hrastovine. Bio je spaljen, a grof Lesly je ostavio grad u pepelu 1685. godine, ali su ga Turci opet obnovili, ali i napustili 1687. godine, kada ga general Dunnenwald (Dunnenwalt) zaposjeda za cara u čijim rukama je ostao do danas kao jedan od značajnijih obrambenih utvrda Mađarske.

28. otišli smo u Bocorwar⁸⁴, ... tamo smo upoznali pukovnika -, koji ne bi podnio da idemo bilo kuda nego da nas primi u svoju kuću, gdje smo pronašli njegovu suprugu, vrlo dragu mađarsku damu, njegovu nećakinju i kći, dvije lijepe mlade žene. Mađarske dame su

⁸¹ Wharncliffe, 237-238.

⁸² Vjerojatno u Dardi.

⁸³ 27. siječnja 1717. g.

⁸⁴ Vjerojatno Vukovar.

*puno zgodnije od onih u Austriji. Dali su nam lijepu večeru, a mislim da je i razgovor bio vrlo pristojan i drag.*⁸⁵

Lady Montagu piše iz Petrovaradina:

*„Ovdje smo čekali dok se sve točke ne usklade glede našeg prijema na turskoj granici. Kurir, gospodina Worleya, kojeg je poslao iz Osijeka, vratio se jutros s pašinim odgovorom u torbici od grimiznog satena, koji je ovdlašnji tumač preveo. U njemu je obećanje da će ga časno primiti. Poželjela sam sama odrediti mjesto gdje da se sastane s turskim izaslanstvom... Poslao je kurira nazad, i naznačio Betsko (Bečka), selo na sredini puta između Petrovaradina i Beograda. Mi ćemo ovdje ostati dok ne dobijemo odgovor.*⁸⁶

Na putu od Petrovaradina do Beograda, Lady Montagu opisuje stanje vojske koja je bradata, zarasla, koja pljačka narod. Spominje i primitivizam i neukost tih ljudi kojima „grčki“ patrijarh u *Velikom Cairu* izdaje oprosnice za grijeh, itd.

U pismu Alexanderu Popeu iz Beograda, od 12. veljače 1717. godine piše o posljedicama bitke kod Petrovaradina i o apsurdnosti rata:

„..kako ti kažem, prešli smo preko područja Carlowitz gdje je princ Eugen ostvario posljednju pobjedu nad Turcima. Znaci tih slavni krvavih dana su još nedavno bili vidljivi: polja prekrivena lubanjama, nesabranjenim truplima ljudi, konja i deva. Nisam mogla gledati, bez užasa, toliki broj oštećenih ljudskih tijela i ne razmišljati o nepravdi rata u kojem su ubojstva ne samo potrebna nego i hvale vrijedna.

*Ništa drugo ne čini da očitijim dokazom iracionalnosti čovječanstva (koja god obrazloženja mi dajemo za razlog) nego bijes s kojim se natječu za mali komad tla, kada ogromni dijelovi plodne zemlje leže nenaseljeni. Istina je, ovi običaji su neizbježni, ali može li biti većeg dokaza nedostatka razuma, nego u običaju koji je čvrsto uspostavljen, tako očito u suprotnosti s interesima čovjeka, općenito? Ja sam dobrano sklona vjerovati gospodinu Hobbsu, da stanje prirode odgovara stanju rata, ali tamo zaključuje ljudska priroda, a ne razumno biće, ako riječ razlog znači zdrav razum, kako pretpostavljam da znači. Imam puno divljenja vrijednih argumenata za potporu ovoj „zakuski“, ali neću ti više praviti problema s njima, ali kada se vratim, u običnom stilu, bit će to prilog povijesti mojih putovanja.*⁸⁷

6. POVIJESNI KONTEKST- OSVAJANJE BEOGRADA

Nakon ratova za sukcesiju Španjolske, bivša španjolska Nizozemska, postaje Austrijska Nizozemska. Princ Eugen Savojski 1716. godine imenovan je guvernerom Nizozemske, a kasnije i namjesnikom austrijskih zemalja u Italiji. Iste godine, Turska

⁸⁵ Wharncliffe, 238.

⁸⁶ Wharncliffe, 239.

⁸⁷ Wharncliffe 242.; Sarah Josepha Hale (urednica): Letters of Lady Mary Wortley Montagu, The Library of Standard Letters, Mason Brothers, New York, 1859., 131.

je objavila rat Austriji. Eugen ih pobjeđuje kod Petrovaradina, kada je smrtno ranjen veliki vezir Silahdar Damat Ali Pasha, još zvan i Silahdar Ali Pasha.⁸⁸ Smrtno ranjeni vezir, na samrti naređuje da se okrutno pogubi zarobljeni grof Breuner⁸⁹. Sutradan je mrtvo tijelo velikog vezira izloženo u atriju Sulejmanove džamije u Beogradu gdje je i sahranjeno.⁹⁰

Eugen nastavlja i sredinom listopada zauzima utvrdu Temišvar u Banatu i time prekida vladavinu Turaka koja je tamo trajala 164 godine, prije nego svoju pažnju usmjeri na novi pohod, a što je smatrao svojim glavnim ciljem rata: Beograd. Na ušću Save u Dunav, u beogradskom garnizonu bilo je 30 000 vojnika pod zapovjedništvom Mustafa paše.

Car imenuje Eugena zapovjednikom vojske u Ugarskoj. Eugen predvodi svoju vojsku i 13. svibnja 1717. godine kreće prvo prema Banatu u Futog, a onda prema Beogradu. Sredinom lipnja 1717. godine carska vojska je opkolila Beograd i sve do kraja srpnja razarala ga topništvom. Početkom kolovoza stigla je ogromna turska vojska (150.000-200.000)⁹¹, koju je predvodio novi Veliki vezir Halil paša⁹², i smjestila se na visoravan istočno od grada, kako bi oslobodila opkoljeni beogradski garnizon. Carska vojska trpjela je velike gubitke od bombardiranja topništva Halil-paše. Carska vojska koja je opkolila Beograd, sada je bila opkoljena. Europom se pronio glas da Eugenu prijeti propast, ali on nije htio povući svoje snage. Iako mu je vojska patila od dizenterije, malarije, bila stalno bombardirana s visoravni,

shvatio je da mu je jedini izlaz koji može spasiti vojsku je odlučna pobjeda te se odlučio za napad. Rano ujutro, 16. kolovoza 1717. godine, 40.000 vojnika carske vojske, krenulo je kroz gustu maglu u napad. Turci nisu očekivali napad pa su bili nepripremljeni. Eugen je do nogu potukao vojsku Halil-paše. O danu napada odlučio je na temelju obavještajnih podataka koje je dobio od erdeljskih plemića koji su bili turski vazali i odali plan i dan turskog napada.⁹³

⁸⁸ Silahdar Damat Ali Pasha, i Silahdar Ali Pasha, (Iznik 1667. - Beograd 1716.) otomanski general i Veliki vezir, poslije smrti nazvali su ga Şehit Ali paşa- Ali paşa-mučenik.

⁸⁹ English Officer, 338.

⁹⁰ Joseph Hammer: Geschichte des Osmanischen Reiches, siebenter band, 1699-1739., Hartlebens Verlage, Pest, 1831., 208. (dalje: Hammer VII)

⁹¹ Većina autora navodi 200.000 ili 150.000 - 200.000 vojnika kao što su: Max Braubach: *Prinz Eugen von Savoyen. Eine Biographie.* 5 Bände. Oldenbourg, Wien 1963-65.; Alfred Ritter von Arneht: *Prinz Eugen von Savoyen. Nach den handschriftlichen Quellen der kaiserlichen Archive.* 3 Bände. Typographisch-Literarische-Artistische Anstalt, Wien 1858.; Nicholas Henderson: *Prince Eugen Of Savoy, a Biography*, Phoenix Press, London, 2002., Joseph Hammer: *Geschichte des Osmanischen Reiches, siebenter band, 1699-1739.*, Hartlebens Verlage, Pest, 1831., i mnogi drugi autori.

⁹² Albanac, Hadži Halil paša, Veliki vezir, od 21. kolovoza 1716. do listopada 1717. godine.

⁹³ Nicholas Henderson: *Prince Eugen Of Savoy, a Biography*, Phoenix Press, London, 2002. (prvo izdanje 1964.), 228., (dalje: Henderson)

„*Uzet ću Beograd ili će Turci uzeti mene*“

Dana, 15. kolovoza 1717. godine, sazvao je svoje vodeće generale i objasnio im detalje svog plana napada na Halilovu vojsku.⁹⁴

Tijekom rata protiv Turaka, prije svog odlaska u boj, 14. svibnja 1717. godine, Eugen je otišao u oproštajni posjet caru Karlu VI. , koji mu je dao zlatno raspelo, s ugraviranim motom „Generalisimus Isusa Krista“, preporučujući Eugenu da se brine za sebe i da što prije pošalje vijesti . S druge strane, Prinz Eugen je zamolio cara da cijeni njegovu volju .

U svijesti princa Eugena nije bilo bitke u kojoj bi se ostvarila normalna pobjeda ili doživio tužan poraz: to je bila stvar života ili smrti. *Ili ću uzeti Beograd, ili će Turci uzeti mene*,⁹⁵ piše Ludwig Würdig u knjizi *Prinz Eugen der edle Ritter*, a prevodi Upton: „*Either I shall gain possession of Belgrade or the Turks will take me*“, a Campagnolo: „*Or I will take Belgrade or the Turks will take me*“.

Turci su poraženi u velikom masakru, u bitci s jako puno žrtava s obje strane. Austrija je imala 2000 poginulih i 4000 ranjenih, od kojih su mnogi umrli naknadno. Turci su imali gubitak od 20.000 ljudi. I sam Eugen je bio ranjen.⁹⁶

U bitci kod Beograda sudjelovalo je i topništvo iz Osijeka iz kojega su dovoženi merzeri-teški topovi, granate i ostalo topništvo:

„*Poručnici koji moraju predvoditi s konjicom, što ne sumnjam, da također neće biti tamo. Merzeri , bombe i ostalo topništvo, će se i mora se iz Osijeka preseliti, što je oдавдје u smislu pomoći, čisto nemoguća stvar.*“⁹⁷

Ova pobjeda predstavlja vrhunac Eugenove vojne karijere i potvrdila da je Eugen vodeći europski general. Najbolje se to vidi iz njegove sposobnosti da ostvari pobjedu u trenutku poraza.⁹⁸

⁹⁴ Henderson, 228.

⁹⁵ Françoise Campagnolo: „Prinz Eugenius, der edle Ritter“, History of Das Prinz Eugen Lied, Nec Pluribus Impar, br. 30, veljača-travanj, 2003., (http://vial.jean.free.fr/new_npi/revues_npi/30_2003/npi_3003/30_chant_prinzeug1.htm, 2011.) (dalje Campagnolo; George P. Upton :Prince Eugene, The noble Knight, life stories for young people, , A.C.McClurg & Co., Chicago, 1910.,123. (dalje: Upton) (s njemačkog preveo na engleski L. Würdigovo djelo (Ludwig Würdig: Prinz Eugen der edle Ritter.) Geschichtliche Erzählung für jung und alt. Mit vier Illustrationen von C. Römer. (Reihe: "Carl Flemmings Vaterländische Jugendschriften, XVI. Band" Glogau: Verlag von Carl Flemming, 1900.

⁹⁶ Samuel Neil, izdavač:Chronological Tables, Chronology and History of the World, second division,, University of Glasgow, Richard Griffin and Company, London and Glasgow, 1857.,475.; Hammer VII, 219-220.

⁹⁷ Ludwig Matuschka (urednik):*Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen*, 17. tom, Verlag des k.k Generalstabes,1891.,182., (dalje: Matuschka)

⁹⁸ Jean Bérenger:A History of the Habsburg Empire: 1700-1918, Longman, 1997., 31.

Nakon pobjede u bitci za Beograd, Eugen je opet, kao i kod Petrovaradina zarobio šator velikog vezira, ovaj put Halil-paše i osvojio je veliki ratni plijen.⁹⁹ Turska vojska se povlači u utvrdu Niš.

Dana 19. listopada 1717. godine Prinz Eugen vratio u Beč, gdje je susreo cara Karla VI. koji mu je dao mač optočen dijamantima za njegovu pobjedu kod Beograda. Ova bitka je bila kruna njegove vojne karijere, i to je bila i njegova posljednja pobjeda.¹⁰⁰

Nakon pobjede kod Beograda, Eugen se sprema zauzeti Transilvaniju. U svom pismu 29. kolovoza 1717. godine, piše iz Mehadije grofu Sinzendorfu, o svojim postupcima, pri osvajanju Beograda, koji su bili poput poput rimskog vojskovođe Valentijana, o rizicima u donošenju svojih odluka te o svojim pripremama vojske za pohod u Transilvaniju:

„...Turci su znali, budući da su izgubili Beograd, i uz svoju veliku snagu neće moći ništa napraviti. Moja namjera je ići zauzeti Siebenbürgen, i pripremiti se za kampanju, sada, prije zime, onoliko koliko je to moguće učiniti....“¹⁰¹

Dana 16. kolovoza 1717. godine princ Eugen od Savoye oslobodio je Beograd od Turaka. Vitez Alfred Arneth, veliki austrijski povjesničar i znanstvenik u tri knjige je opisao život i djelovanje princa Eugena Savojskog u kojima su mu najvažniji izvori bili dokumenti iz Austrijskog ratnog arhiva, a to je Eugenova korespondencija. U drugoj knjizi, koja obrađuje život Eugena Savojskog od 1708-1718. godine, Arneth je opisao vrlo detaljno pripreme, organizaciju i konačno bitku za oslobađanje Beograda.

Nakon pobjede kod Beograda Eugen prelazi Dunav i zauzima Banat, tako da Dunav postaje granica između turskih i austrijskih snaga.

U Arnethovoj drugoj knjizi vidimo da se Eugen dopisivao i s neprijateljem. 5. rujna 1717. godine pismo mu je poslao Mehmed paša, bivši zapovjednik Beograda u kojem predlaže potpisivanje mirovnog sporazuma s Austrijom i da mir bude temeljen na *uti possidetis*¹⁰² tj. što je zaposjednuto, ostaje u posjedu.¹⁰³ Eugen mu odgovara 12. rujna 1717. godine, a isti dan piše pismo caru.¹⁰⁴ Eugen želi napasti, ali ga car

⁹⁹ Hammer VII,220.

¹⁰⁰ Campagnolo (http://vial.jean.free.fr/new_npi/revues_npi/30_2003/npi_3003/30_chant_prinzeug1.htm, 2011.)

¹⁰¹ Sartori, Joseph von: Sammlung der hinterlassenen politischen Schriften des Prinzen Eugens von Savoyen in sieben Abtheilungen nebst einem vollständigen Register, Vierte Abtheilung, Cota'schen Buchhandlung, Stuttgart und Tübingen, 1817.,134. (dalje: Sartori)

¹⁰² *Uti possidetis*-načelo međunarodnog prava po kojem je: područje koje je zaposjednuto oružjem, ostaje pod upravom onoga koji je područje zaposjeo.

¹⁰³ The Historical Register containing An Imperial RELATION of all TRANSACTIONS, Foreign and Domestic..., Volume III., For the Year 1718, Sun Fire-Office, London., 178. dalje: Historical Register.

¹⁰⁴ Alfred Ritter von Arneth: Prinz Eugen von Savoyen, Zweiter Band, 1708-1718., Wilhelm Braumüller, Wien, 1864., 443 i 528. dalje: Arneth II.

obuzdava u tom naumu. Dvor ovlašćuje Eugena predvoditi mirovne pregovore s velikim vezirom i Turcima na temeljima Karlovačkog mira¹⁰⁵.

Iz Zemuna Eugen 30. rujna 1717. godine piše knezu Antonu Florianu von Lichtensteinu, kako očekuje njegovu zapovjed, ili : „ *što sam ovdje (u Beogradu, DV) trebao, kao u Senti*¹⁰⁶, *prvo pitati sultana ili velikog vezira da mi dopuste da ih smijem napasti, ili zahtijevati (čekati, DV) naredbu iz Beča.*“¹⁰⁷

O svom uspjehu, Eugen piše papinskom nunciju Passioneiu, iz Zemuna 3. listopada 1717. godine, među ostalim:

„...Ekspedicija protiv Turaka je premašila naša očekivanja. Vidljivo je da je to učinila ruka Božja. Car je odredio moj odlazak u Mađarsku, moj nadređeni general, tako što mi je dao raspelo, ...

... nadam se da će ovaj ratni teatar u Mađarskoj za nekoliko tjedana za ovu godinu biti završen i tada ću Vam dati zapažanja o stanju religioznosti Turaka.“¹⁰⁸

Eugen 6. listopada 1717. godine piše pismo Velikom veziru Halilu¹⁰⁹, u kojem predlaže da se pregovori o miru održe u Požarevcu.

Arneth piše:

„(Otezanje, DV) odgovora na ovaj prijedlog omogućio bi velikom veziru zadržati Eugena i omogućiti da mu stignu generali koji zapovjedaju granicom. Unatoč tome on je sam odlučio bez odgađanja okrenuti nazad u Beč.“¹¹⁰

Tijek pregovora o mjestu održavanja pregovora o miru koji se vodio dopisivanjem između Eugena Savojskog i Velikog vezira može se naći u knjizi *The Historical Register...*, za 1718. godinu izdanoj u Londonu.¹¹¹

Dana 21. srpnja 1718. godine potpisan je mir u Požarevcu između Turske s jedne strane i Austrije i Venecije s druge strane, uz posredovanje Nizozemske i Engleske.¹¹²

Požarevačkim mirom, priznati su svi teritorijalni gubici, ali i osigurano višegodišnje razdoblje mira koje će u povijesti Osmanskog Carstva ostati poznato kao

¹⁰⁵ Mirovni sporazum s Turcima u Srijemskim Karlovcima 1699. godine.

¹⁰⁶ Velika pobjeda Eugena u bitci kod Sente 1697. godine, kada je iznenadio tursku vojsku pri prijelazu Tise.

¹⁰⁷ Sartori, 140.

¹⁰⁸ Sartori, 142. i 147.

¹⁰⁹ Hadži Halil paša bio je Veliki vezir do listopada 1717. godine. Nakon njega, sultan je imenovao Nišanci (Nišandži) Mehmed pašu iz Kayseri, koji je bio Veliki vezir do 9. svibnja 1718. godine, kada sultan Ahmed III. umjesto njega imenuje svog miljenika, zeta Ibrahim pašu.

¹¹⁰ Arneth II., 444 i 528.

¹¹¹ Historical Register, 175-183.

¹¹² Samuel Neil, izdavač: Chronological Tables, Chronology and History of the World, second division,, University of Glasgow, Richard Griffin and Company, London and Glasgow, 1857., 475.

„Doba tulipana“ (*Lala evleri*) (1718. – 1730.), a koje se poklapa i s vladavinom novog velikog vezira Ibrahim paše, postavljenog nakon mirovnog sporazuma.

7. EUGENOVA PISMA IZ BILJA

7.1. Gdje tražiti dokaze o boravku princa Eugena u svom lovačkom dvorcu Bilju

Postoje mnoga nagađanja o boravku princa Eugena Savojskog u Bilju. Od nekih koji tvrde da nikada u Bilju nije bio, do onih s bujnom maštom koji su ga u Bilje smještali njegovim višekratnim posjetama ne navodeći odakle im taj podatak. Kada se upozna život ovog slavnog vojskovođe, može se uočiti da je ratovao po cijeloj Europi, a ne samo s Turcima u krajevima uz Dunav, Dravu i Savu. Eugena velika dinamika: putovanja, diplomacija, pregovori, organizacija ratnih pohoda, itd., nije mu dala puno vremena za ladanje i uživanje, pa time ni za duži boravak u svom lovačkom dvorcu u Bilju.

U Beču u *Kriegsarchiv*¹¹³-u postoje dokumenti, a to su mnogobrojna pisma koja je Eugen pisao i primao te u njima se mogu potražiti informacije o njegovom boravku u Bilju. Car Maksimilijan II. je utemeljio, u sklopu stalnog ratnog vijeća, 1556. godine *consilium bellicum*, skupljanje dokumenata koji u njega stižu, u kasniji *Hofkriegsrat*.¹¹⁴ Da se uz Carsko vijeće osnuje posebna arhiva odredio je vojvoda Eugen Savojski 1711. godine i caru Josipu I., predložio Bernharda Rosenbauma kojeg car 4. travnja 1711. godine imenovao na funkciju arhivara. Time počinje s radom suvremeni *Kriegsarchiv* u kojemu se nalaze i mnogobrojna Eugena pisma.¹¹⁵

7.2. Eugena pisma iz Bilja: Carskom ratnom vijeću u Beč i grofu O'Dwyeru u Zemun

Nakon pobjede kod Beograda, Eugen ništa ne prepušta slučaju. Pokreće utvrđivanje Beograda.

Dana 2. rujna 1717. godine piše Eugen Carskom ratnom vijeću: „*Ad interim (privremeno) u Beograd sam postavio grofa O'Dwyer-a, vrlo marljivog i dobrog časnika koji će, kao prvi prioritet za mjesto s tako značajnim i mnogobrojnim garnizonom, s ostavljenom velikom nečistoćom, bez oklijevanja izgraditi najnužnije.*“

Dana 2. listopada 1717. godine Eugen šalje O'Dwyeru opširne Upute, u kojima mu daje posadu od 13 bataljuna za držanje Beograda, naređuje izvođenje fortifikacijskih radova po planu inženjera-natporučnika de Beauffea, itd.¹¹⁶

¹¹³ Ratni arhiv u Beču.

¹¹⁴ Markó Árpád: Hadilevéltárak, Levéltári Közlemények, Bp.1937., 15.

¹¹⁵ Elmer Sándor: A bécsi hadilevéltár, Levéltári Közlemények, Bp.,1939.,17.; Jolán Szijj: The Archives of Military History, The National Archives of Hungary (Budapest, 2006), 50.

¹¹⁶ Braubach, 363.

Dana 3. listopada 1717. godine, Eugen boravi u svom taboru u Zemunu jer tada piše papijskom nunciju u Beč. U pismu koje je pisao 6. listopada velikom veziru nije naznačeno gdje ga je pisao¹¹⁷, ali četiri dana nakon toga, tj. 10. listopada 1717. godine Eugen iz Bilja piše Hofkriegsrathu.

„10. listopada njegova nazočnost je potvrđena u Bilju sjeverno od Osijeka, gdje mu je nedavno, nakon Sente (bitke) dodijeljen veliki zemljani kompleks u županiji Baranja, koji pripada distriktu Šikloš, a osim toga posjeduje dvorac Ráckeve na otoku Csepel.“¹¹⁸

U pismu upućenom Carskom ratnom vijeću, iz svog dvorca u Bilju, nedaleko Osijeka, Eugen piše da je u međuvremenu, svoj tabor preselio iz Beograda u Zemun, a zapovjedništvo Beograda povjerio irskom grofu O' Dwyeru:

„Bellye (unweit Essegg), 10. October 1717.

Auf meiner gegenwärtigen Herausreise empfangen ich vier von einem löblichen Mittel an mich abgelassene Schreiben, sammt ihren Anlagen, und da solche theils in Antwort auf meine vorigen bestehen...“¹¹⁹

Eugen piše pismo u Bilju u kojem izvještava da je dao upute i naredbe te da je imenovao grofa O' Dwyera zapovjednikom Beograda i podsjeća Carsko ratno vijeće na svoje ranije zahtjeve za logističkom potporom.

Iz pisma se može zaključiti je da je Eugen imao dobro mišljenje o O' Dwyeru. Pokazuju to riječi iz naredbe kojima mu predaje zapovjedništvo Beograda: *„Kao prvi grudobran mora biti kršćanstvo, pisao je princ O' Dwyeru iz Bilja, osobito je nužno opskrbiti Beograd s pozornim, hrabrim i marljivim komandantima.“* Udijelio mu je čvrsto povjerenje, što mu je dalo položaj iz kojeg je mogao otkrivati skrivene neprijatelje, njihov otpor i pokrete protiv cara. Njemu podređenih 13 bataljuna bili su dovoljni za tu funkciju. Osim toga, Eugen je smatrao bitnim ponovo započeti radove na obnovi tvrđave.

„U osobi grofa O' Dwyera, imao je princ čovjeka kojeg je postavio za zapovjednika utvrde, koji je bio sposoban za mnoštvo novih zadataka, kao što je to bio prošle godine kod Mehadije, stupio je grof O' Dwyer, kao najodgovorniji, sada u Beograd, u taj teško osvojeni grad, kako bi ga ponovo načinio snažnom utvrdom.“¹²⁰

Nadalje, piše Eugen O'Dwyeru, iz svog dvorca u Bilju:

„Draga bagro koja si razljutila Boga i zarazila cijeli garnizon, osumnjičene i nepristojne ljude nitko ne mora trpjeti. Raci, Židovi i ljudi obučeni u žuto moraju biti nadzirani i na

¹¹⁷ najvjerojatnije iz vojnog logora u Zemunu. U *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen*, 17. tom, Verlag des k.k. Generalstabes, 1891., 257-258., naveden je Zemun kao mjesto pisanja. Taj dan je iz Zemuna pisao: caru, Carskom ratnom vijeću, grofu Mercyju.

¹¹⁸ Braubach, 363.

¹¹⁹ Matuschka, 207.

¹²⁰ Matuschka, 268. (prijevod s njemačkog)

najmanju sumnju smjesta ih ukloniti. Prekinuti svako dopisivanje neprijatelja u tvrđavi, koje dolazi iz njihovih zemalja, stvoriti pouzdano okruženje .“

„ Zbog toga“, piše Eugen Hofkriegsrathu, „ ne mogu za sve izdati naredbe, a pošto je najbolji izbor O' Dwyer koji posjeduje iskustvo u ratu, posjeduje snalažljivost i posjeduje nezgodnu narav što su osobine koje u danim okolnostima mogu najbolje služiti caru.“¹²¹

U pismu iz Bilja grofu O'Dwyeru Eugen daje detaljne upute za utvrđivanje Beograda, među ostalim:

„... prvo postaviti kastel sa savske strane i ovdje izgraditi prikladni jarak, zatim popraviti (poboljšati) utvrde na otoku i na lijevoj strani ušća u Dunav.“¹²²

Već 11. listopada 1717. godine, Eugen je ponovo u Zemunu, odakle piše knezu Lichtensteinu, među ostalim, kako *„... ova bitka¹²³, u Konstantinopolju je izazvala puno veću senzaciju nego ona kod Sente.“¹²⁴*

Kakvo je stanje vladalo u Carigradu, nakon poraza turske vojske kod Beograda možemo doživjeti iz pera Lady Mary Worley Montagu, koja 1. rujna 1717. godine piše pismo iz Turske, svom prijatelju, engleskom pjesniku, Alexanderu Popeu:

„ Kad sam ti zadnji put pisala, Beograd je bio u rukama Turaka, ali u ovom trenutku promijenio je gospodare, i sada je u rukama Imperijalista¹²⁵. Janjičari, koji su se, u devet dana, ali sada bez krila vratili u Carigrad, su oni koji su širili paniku i teror u turskoj vojsci u Beogradu. Vijesti je donio g. Worley o potpunoj pobjedi Carske vojske, kojom je zapovijedao princ Eugen, nad turskim jedinicama. Rečeno je da je princ pokazao izvrsno držanje i hrabrost u ovoj akciji, a meni je posebno drago da ga je glas slave i dužnosti pozvao iz.....(ovdje je nekoliko riječi rukopisa su izbrisano).

Dva dana nakon bitke, grad se predao. Zaprepaštenje, koje je ovaj poraz izazvao ovdje, ne može se prikazati; a sultan je to shvatio revolucijom, od ljutnje i ogorčenja naroda, potican od strane određenih vođa, počeo je svoje mjere predostrožnosti, po dobrom običaju njegove blagoslovljene vladavine, odredio je nekoliko osoba koje će biti zadavljene, a koje su bile predmet njegove kraljevske sumnje. Također je naredio svojim rizničarima platiti nekoliko mjeseci unaprijed janjičarima, što se činilo manje potrebitim zbog njihovog lošeg ponašanja u ovom pohodu, a i njihovo razuzdano divljaštvo izgleda se prilično dobro ukrotilo javnim prezirom. Takve, koji su se vraćali u metropolu u rasulu kao bjegunci, nisu imali duha ni dovoljno kredita da se brane od vrijeđanja rulje, djeca su im se podsmijehivala, a stanovništvo pljuvalo u lice dok su prolazili. Tijekom bitke, oni su odbili

¹²¹ Arneth II., 445 i 528.

¹²² Matuschka, 269.

¹²³ Kod Beograda, 16.08.1717. godine

¹²⁴ Sartori, 149. (prijevod s njemačkog)

¹²⁵ Austrijskog carstva.

*pomoći u spašavanju prtljage i vojne opreme, nego su :janjičari i spahije, plemenito bili zaposleni pljačkom u vlastitom taboru dok su ih branile pašine snage i njegova pratnja.*¹²⁶

7.3. Eugenovno pismo St. Croixu iz Bilja protiv postavljanja spomenika njemu u čast

Pismo, na francuskom jeziku, adresirano u Rim na markiza¹²⁷ St. Croix¹²⁸, poslano je iz Bilja 10. listopada 1717. godine. Pismo je Eugenov odgovor na pismo, na inicijativu da mu se podigne spomenik. Eugen, među ostalim, piše:

*„...je ne merite ni desire pas l'erection de la statue qu'on voudra conseiller d'eriger en mon honneur...“*¹²⁹

Eugen ne želi zasluge niti ima želju da se spomenik podigne u njegovu čast. Eugenovno pismo iz Bilja St. Croixu, komentira Arneth:

„Općenito su upute, koje Eugen daje svom zamjeniku u Nizozemskoj, najljepša svjedočanstva plemenitih i uzvišenih osjećaja koja nadahnjuju princa. Njegova skromnost, njegova nekoristoljubivost se u tome pokazuju u najboljem svjetlu.

Kada se nosilo mišlju da se u njegovu čast podigne spomenik, nitko nije bio veći protivnik tom prijedlogu od Eugena samog.

*On ovu nagradu zaslužuje onoliko malo koliko je i želi, izjavio je onima koji su za to zatražili njegovu pristanak.“*¹³⁰

Arneth, u tekstu, u kojem se poziva na pismo iz Bilja, spominje da Eugen piše svom zamjeniku u Nizozemskoj, iako se u fusnoti vidi da je pismo naslovljeno na St. Croixa. Eugen je tada bio guverner habsburške Nizozemske, a zamjenik u njegovoj odsutnosti je markiz Prié, a ne St.Croix.¹³¹

Arneth u nastavku gornjeg teksta, u trećem dijelu biografije princa Eugena, nastavlja s dokazivanjem Eugenovne skromnosti i plemenitosti, na temelju Eugenovog pisma iz Beča markizu Prié, mjesec dana kasnije tj. 10. studenog 1717. godine:

¹²⁶ Wharnccliffe,344.:An additional volume to the Letters Of the Right Honourable Lady M—y W---y M-----e, Written, during her Travels in EUROPE, ASIA and AFRICA, to...,T.Becket and P.A. Dr. Hondt, in Strand., London, 1767.,14-23,24-36. (dalje Additional letters) (prijevod s engleskog)

¹²⁷ Braubach,384.

¹²⁸ Po Braubachu, pismo je adresirano na Rim, a u Arnethovom tekstu (koji citira pismo u fusnoti u kojoj se vidi da je pismo poslano St. Croix-u, ne spominje se St. Croix, nego Eugenov zamjenik na mjestu guvernera Nizozemske, a to je bio markiz Prié. Hercule-Louis Turinetti, markiz od Prié, talijanski markiz, vladao despotski (od 1716. do 1724.g.)što je okrenulo cijelu državu protiv njega.

¹²⁹ Arneth III.. 530.

¹³⁰ Arneth III. 110-111.

¹³¹ Talijanski markiz de Prié, imenom: Hercule-Louis Turinetti, bio je privremeni guverner habsburške Nizozemske između 1716. i 1724. godine. Markiz de Prié je bio zamjenik odsutnog generalnog upravitelja (guvernera) princa Eugena Savojskog.

„I kada je markiz Prié u prevelikoj revnosti uspio navesti plemenitaše (staleže) Brabanta i Flandrije da princu ponude dar od šest tisuća dukata u zlatu kao iskazivanje počasti, plemenitaši primiše ljubezne zahvale, kojima je dar odbijen, a markiz Prié i Eugenov tajnik Mandacher, koji je u tu svrhu također ponudio pomoć, (primili su, DV) oštar ukor.

On je vjerovao, pisao im je princ, da su ga dovoljno poznavali i znali da nikada ne bi uzео niti najmanju stvar koja mu ne bi по pravdi pripadala.¹³²

Arneth poistovjećuje markiza Saint Croixa s markizom Prié, ali autor Max Braubach u svojoj knjizi, Eugenovoj biografiji¹³³, ispravlja puno netočnosti i krivih interpretacija prethodnih biografa princa.

7.4. Eugenovo pismo iz Bilja Jaques Basnage de Beauvalu

Francuski pisac i diplomat, protestantski svećenik Basnage¹³⁴ surađivao je 1716. godine, s opatom Duboisom, na pregovorima o obrambenom savezu Francuske, Velike Britanije i Nizozemske. Zalagao se za obnovu reformirane crkve i pisao je knjige iz područja religije i politike. Dopisivao se s Eugenom. U knjizi: „Prinz Eugen im Urteil Europas“, autor Helmut Oehler poziva se na Eugenovo pismo napisano u Bilju što je odgovor na Basnageovo pismo:

„Čak i nakon velikog uspjehа sljedeće godine kod Basnagea nije previše uspio sa svojim čestitkama. Postoji odgovor na pismo na koje je odgovorio Eugen 10. listopada 1717. godine iz Bilja. Ponovio je nadu da će dobiti rukopis knjige „Annales des Provinces-Unies“ čiji završetak pisanja je najavio autor. Kao prijatelj će pročitati ovaj rad, „jer rad dolazi iz dobrog pera kao što je to tvoje,“¹³⁵ piše Eugen iz Bilja.

Annales des Provinces-Unies, knjiga u 5 tomova jako je zanimala Eugena, a ona opisuje uređenje država koje bi se trebale ujediniti u obrambeni savez. Može se zaključiti da je Eugen bio vrlo živo zainteresiran za političke događaje u Europi te da ih je pratio i u jeku najvećih bitaka. Odgovor na Basnageovo pismo, a kako navodi Oehler, Eugen ga piše 10. listopada 1717. godine u svom dvorcu u Bilju. Eugen komunicira i prikuplja informacije o događajima u Europi i to nakon velike pobjede nad Turcima pri osvajanju Beograda, u vrijeme kada još nije potpisan mirovni sporazum s Turcima, kada se još intenzivno bavi organiziranjem i utvrđivanjem obrane Beograda i pripremom mirovnog sporazuma s Turcima, za što ga je zadužio car.

¹³² Arneth III., 111.

¹³³ Max Braubach: Prinz Eugen Von Savoyen: Mensch und Schicksal, R. Oldenbourg, 1965.

¹³⁴ Jacques Basnage de Beauval, rođen Rouenu in 1653., umro u Haagu, 1722. ili 1723. godine.

¹³⁵ „...comme venant d'une si bonne plume comme la vôtre“. Helmut Oehler: Prinz Eugen im Urteil Europas, F. Bruckmann, München 1944., 167.; Braubach, 393.

7.5. Eugenovo dopisivanje i druženje s najvećim intelektualcima toga doba

Eugen i filozof Gottfried Wilhelm Leibniz¹³⁶, „otac infinitezimalnog računa“ dopisivali su se, i sreli 1713. godine, a družili su se i 1715. godine¹³⁷, Jean-Baptiste Rousseau¹³⁸ bio je Eugenov „dvorski“ pjesnik. Rousseau je našao utočište kod Eugena nakon bijega uz Francuske. Eugen ga zaposlio kao svog bibliotekara.¹³⁹

Eugen se dopisivao s Francois Marie Arouet-Voltaireom. Dopisivali su se, a u Beču su se i sreli Charles- Louis de Secondat Montesquieu¹⁴⁰ i vojnik i državnik princ Eugen od Savoye te razgovarali o francuskoj politici.¹⁴¹

8. EUGENOVA ZASLUGA ZA ČOVJEČANSTVO- SAČUVANA PEUTINGEROVA KARTA RIMSKOG CARSTVA

8.1. Što je Peutingerova karta i kako je Eugen došao u posjed Peutingerove karte

Tabula itineraria, je karta cestovne mreže rimske države, jedina je preostala karta koja daje značajne podatke iz vremena Rimskog carstva. Original je nastao u 4. stoljeću, a po njoj je naslikana ova karta u 13. stoljeću, ostala je sačuvana i na misteriozan način, ponovo otkrivena oko 1500. godine kada je došla u posjed Konrada Peutingera¹⁴² i po njemu dobila ime Peutingerova karta ili *Peutingeriana*. Na 11 pergamentnih listova shematski je prikazano područje rimskog carstva od Irske do Kine. Karta je 2007. godine stavljena na UNESCO-v popis svjetske baštine.¹⁴³

Karta, kao najvrijedniji i najpoznatiji predmet Peutingerove kolekcije, bila je zanemarena i u 17. stoljeću se držalo da je nestala. Ali, u srpnju 1714. godine,

¹³⁶ Gottfried Wilhelm Leibniz (Leipzig, 1. srpnja 1646. - Hannover, 14. studenog 1716.), njemački filozof, matematičar, fizičar i diplomat.

¹³⁷ Franz Herre: Prinz Eugen, Europas heimlicher Herrscher, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart, 1997., 202.,203.,295.,296.,298. i 383. dalje: Herre.

¹³⁸ Jean-Baptiste Rousseau (6. travanj 1671. – 17. ožujak 1741.), francuski pjesnik.

¹³⁹ Wharnccliffe ,342-343.; Additional Letters,14-23.

¹⁴⁰ Charles-Louis de Secondat Montesquieu (La Brede kraj Bordeauxa, 18. siječnja 1689. - Pariz, 10. veljače 1755.), francuski politički mislilac i pisac.

¹⁴¹ Robert Shackleton: Montesquieu, Charles-Louis de Secondat, baron de La Brède et de, Britannica Biographies; 2008.,2.; Charles Louis de Secondat, Baron de Montesquieu, *The Complete Works of M. de Montesquieu* (London: T. Evans, 1777), 4 vols. Vol. 4. Chapter: *LETTER XLIV.: To the Same Abbé de Guasco.*(<http://oll.libertyfund.org/title/864/75261>, 05.09.2012.); The Gentleman's and London magazine: or monthly chronologer, Life of the celebrated Baron de Montesquieu 1741-1794., for june 1766., John Exshaw, Dublin, 343.; Herre, 307.

¹⁴² Conrad Peutinger (14.listopad 1465. –28. prosinac 1547.) bio je njemački humanist, diplomat, političar i ekonomist, školovan u Bolonji i Padovi. Poznat kao zagriženi antikvar koji je uz pomoć Marcusa Welsera i njegove supruge Margarete stvorio jednu od najvećih privatnih knjižnica sjeverno od Alpa.

¹⁴³ Bethany Bell :Ancient Roman road map unveiled , članak:BBC News, Vienna

,od 26. studenog 2007, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/7113810.stm> ,06.09.2012.

prije popisivanja nasljedstva Desideriusa Ignaza von Peutingenena, biblioteke koja je ostavština njegovog pretka, kartu je otkrio Wolfgang Jakob Sulzer, vijećnik iz Ausburga. Pronašao je kartu „na zabačenom mjestu, prekrivenu prašinom, na mjestu kojem karta ne zaslužuje biti.“¹⁴⁴ Sulzer je tada zahtjevao da se s ovom izvanrednom vrijednošću dolično postupa u budućnosti. Reakcija Ignaz von Peutingenena bila je da je karta prešla u ruke novog vlasnika, a taj ju je ponudio, za znatnu (nespecificiranu) sumu, augsburškom trgovcu knjigama Paulu Kühze. Kühze je 1715. godine, dao dugačak, osebujan i precizan oglas u *Leipziger Wochentliche Post-Zeitungen von gelehrten Neuigkeiten*, potvrđujući da je to prava karta, a ne njena kopija, da je u njegovim rukama te da očekuje ponude.

Interes za kupovinu karte na dražbi pokazali su mnogi ponuđači, među ostalima i sam senat u Leipzigu i vojvoda Braunschweig-Wolfenbüttel.¹⁴⁵

Kako je Eugen, pasionirani skupljač rukopisa, knjiga i antikviteta, saznao za kartu, nepoznato je. Biograf Henderson kaže: „...Nemaju umjetničku, ali su od povijesne vrijednosti Peutingerove karte (tako su nazvane po njemačkom antikvaru Peutingeru koji je nekada bio u njihovom vlasništvu), kopije karata cestovne mreže Rimskog Carstva iz četvrtog stoljeća, a izrađene u Njemačkoj u trinaestom stoljeću, Eugen je stekao 1715. godine.“¹⁴⁶

Međutim, Talbert piše:

„Ostalo je nejasno zašto je prodaja Peutingerove karte izvršena tek 1720. godine. Kühze je u međuvremeno umro i jedino objašnjenje zašto je karta prodana nakon toliko vremena je da su prodaju izvršili njegovi nasljednici.“¹⁴⁷

Franz Christoph von Scheyb¹⁴⁸ je izdao svoju Peutingerovu kartu 1753. godine. U njegovoj disertaciji, Scheyb piše o prodaji karte Eugenu, ali ne spominje kada je Kühze umro. Nadalje objašnjava kako je profitirao s informacijom koju mu je prenio Nicolo de Forlosia, upravitelj carske knjižnice u Beču, kada je knjižnica došla u posjed karte, i koji je uživao u čestim kontaktima s princom Eugenom.¹⁴⁹

¹⁴⁴ Richard J.A. Talbert: *Rome's World, The Peutinger Map Reconsidered*, Cambridge University Press, 2010., 25. dalje: Talbert.

¹⁴⁵ Isto

¹⁴⁶ Henderson, 261.

¹⁴⁷ Talbert, 28.

¹⁴⁸ Franz Christoph von Scheyb, (26. 2. 1704 Tengen (Njemačka), 2. 10. 1777 Beč), epski pjesnik, teoretičar umjetnosti, pravni studij u Beču, u državnoj službi, veliki putnik, imao kontakte s mnogim autorima i učenim ljudima: J.J. Rousseau, Voltaire... Izdavač karte „Tabula Peutingeriana“, 1753. godine. (Talbert, 291.)

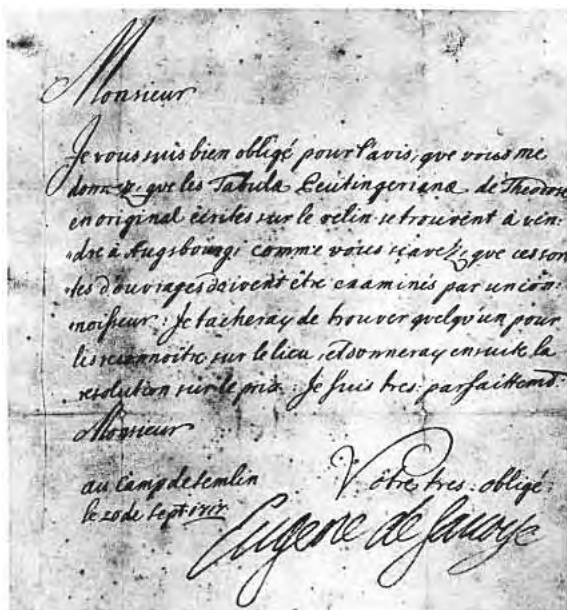
¹⁴⁹ Talbert, 291.

8.2. Eugenovo pismo iz Zemuna i Peutingerova karta¹⁵⁰

Iz svog vojnog tabora u Zemunu, 20. rujna 1717. godine, nakon što je oslobodio Beograd od Turaka, Eugen Savojski piše u Beč, na francuskom, Karlu Gustavu Heraeusu¹⁵¹, carskom nadzorniku medalja i antikviteta, carskom *Inspecteur des antiquités*, koji je upravljao i proširivao carske zbirke novca i medalja za cara Josipa I., a zatim i za cara Karla VI., pismo u kojemu je pokazao interes za akviziciju: „*les Tabula Peutingeriana de Theodose en original écrites sur le velin*“¹⁵²

Istog dana Eugen piše i erdeljskom zapovjedniku carske vojske Šandoru Károlyiju¹⁵³ i daje upute za organizaciju vojske, istog dana kada grof Drašković piše pismo zapovjedniku Petrašu u Kostajnicu u kojem ga izvješćuje o učinjenom na temelju zapovjedi Eugena Savojskog.¹⁵⁴ U jeku vojnih i diplomatskih poslova, Eugen nalazi vremena i za svoj hobi: skupljanje rukopisa i starina.

Eugenovo pismo iz Zemuna, Karlu Gustavu Heraeusu, 20. rujna 1717. godine, dokazuje da je Talbert u pravu i da je Eugen u posjed karata došao kasnije, iza 1715. godine jer je tek 1717. godine, svojim pismom iz Zemuna, iskazao svoj interes za kupovinu.

Slika 4. Pismo Eugena Savojskog Karlu Gustavu Heraeusu iz Zemuna, 20. rujna 1717. godine (Richard J.A. Talbert: *Rome's World, The Peutinger Map Reconsidered*, Cambridge University Press, 2010., 29.)

¹⁵⁰ *Tabula Peutingeriana* (izg. *tābula poitingeriāna*) srednjovjekovna kopija, na 11 pergamentnih listova antičkog rimskog itinerara (od Irske do Kine), važan izvor za poznavanje topografije i komunikacija Rimskoga Carstva; Peutingerova karta; (http://hjp.srce.hr/index.php?show=search_by_id&cid=d1ZiWBU%3D, 2011.)

¹⁵¹ Carl Gustav Heraeus, rođen 1671. godine u Stockholmu, a umro 6. studenog 1725. (ili 1730.) u Veitsch-u, antikvar, prodavač knjiga, znanstvenik i pisac. (Veitsch općina Mürztal u Štajerskoj, Austrija.)

¹⁵² Talbert, 28.

¹⁵³ Károlyi Sándor, barun nagykárolyski, od 1712. grof, rođen 1. ili 2. srpnja 1669. godine u Olcsvaapáti, a umro 8. rujna 1743. godine u Erdőd-u. Bio je kuruc, na strani Rakocija, a kasnije carski i kraljevski general, zaslužan za potpisivanje satmarskog mira.

¹⁵⁴ Arneth II., 441. i 528.

Osim Scheyba, i mnogi nakon njega precrtavali su Peutingerovu kartu, pa tako i Valentin Vodnik i Matija Petar Katančić.

Zašto je uspješni prodavatelj kartu prodao baš princu Eugenu također je nejasno, posebno kada se zna da je princ Eugen kartu platio 100 zlatnih dukata što je tada odgovaralo iznosu godišnje plaće najviših carskih dužnosnika.

Nema sumnje da je izbor kupca morao uključiti puno više od samih financijskih momenata. Bez obzira na svoju čast generala, princ Eugen je stvarno bio revnostan kolekcionar knjiga i rukopisa. Domenico Passionei¹⁵⁵, papinski nuncij u Beču, s kojim je Eugen prijateljevao i s kojim se družio, u svečanom posmrtnom govoru pohvalio je Eugenov ponos što je uspio nabaviti Peutingerovu kartu:

„A pošto ne moram biti suzdržan da bih udovoljio željama onih najuglednijih ljudi, koji u državama daleko od ove, odlaze da bi iskazali čast erudiciji, bilježiti informacije iz najprobranije literature, mogu istaknuti usput da on nikada nije izgubio iz vida glavni cilj svoje zamisli, te se trudio, i to s velikim razlogom, pribaviti jedinu kopiju čuvene karte, koja, kao zemlja koja je nedavno otkrivena, kao Amerika, nosi, nakon dva stoljeća, ime proslavljenog Peutingerusa, koji ju je izvukao iz mraka u kojem je ležala nepoznata i zakopana, i stoga se može nazvati njenim sretnim pronalazačem. Toliko je Eugen nastojao, i toliko učinio, pa je, ne štedeći ni ponudâ ni nagradâ, konačno došao u posjed željene karte.“¹⁵⁶

8.3 Carsko blago u Osijeku

Peutingerova karta se nalazi u zbirci rukopisa carske knjižnice, katalogizirana kao Codex Vindobonensis 324, i predstavlja njeno najveće blago, a i u vremenima kriza bila je predmetom najveće brige.

Tako je u travnju 1797. godine, kada je Beč bio u opasnosti od francuskih snaga, karta bila jedna od dvadeset dragocjenih rukopisa upakiranih za brzu evakuaciju.

Krajem listopada 1805. godine, kada su izdane naredbe za preseljenje najvećeg blaga knjižnice, karta je bila jedna od tri posebno navedenih predmeta za hitnu evakuaciju. Napoleonove snage zauzele su Beč i držale ga pod okupacijom od sredine studenog 1805. godine do sredine siječnja 1806. godine.¹⁵⁷

U ljetopisu župne crkve nutarnjeg grada Osijeka posvećene Sv. Mihovilu arkanđelu, koji je od 1798. godine na dalje, pisao župnik i vicearhidiakon Antun Josip Turković, 29. XI. 1805. godine je zapisao:

„Popodne je iz Beča stiglo sedam lađa punih carsko-kraljevskog blaga. Ta je riznica poslana ovdamo, u osječku Tvrđavu, na čuvanje jer je neprijatelj Francuz u Beču i on sada tamo vlada.“¹⁵⁸

¹⁵⁵ Domenico Passionei (1682.-1761.)

¹⁵⁶ Talbert, 28. i 291.(prijevod s engleskog)

¹⁵⁷ Talbert, 30.

¹⁵⁸ Stjepan Sršan: Osječki ljetopisi 1686.-1945., Povijesni arhiv u Osijeku, Osijek,1993., 295.

Iako nema podataka o sadržaju carskog blaga dopremljenog u Osijek, moguće je pretpostaviti da je u dopremljenom carskom blagu bila i Peutingerova karta, zbog njenog značaja koji joj je bio posvećen.

Karta je preživjela revoluciju 1848. godine, a i drugi svjetski rat u podrumima Neue Burga, pa i kada su Rusi okupirali Beč 1945. godine. Peutingerova karta, Eugena akvizicija, najstariji je prikaz rimskih cesta na kojoj su ucrtane poštanske stanice i udaljenosti između njih.

9. EUGENOVA ZBIRKA KNJIGA, RUKOPISA I SLIKA

9.1. „Zabranjeno voće“ iz *Bibliotheca Eugeniiana*

Eugena strast za prikupljanjem knjiga započela u Londonu 1712. godine. Engleska varka, manevar u pregovorima, tijekom njegovog boravka u Londonu, bila je otkazati ili odgoditi sastanke pa je tijekom beskrajnog čekanja imao dovoljno vremena posjetiti antikvarnice u Londonu u društvu svoga vjernog ađutanta (*aide de camp*). Georg William Hohendorff, je bio Prus u austrijskoj službi i sam vrstan bibliofil sa zbirkom od gotovo 7000 knjiga.

Počevši u Londonu, Eugen završio sa zbirkom od 15.000 tiskanih djela i 287 srednjovjekovnih rukopisa.

Oko 1716. godine njegov prijatelj, francuski pjesnik, Jean Baptiste Rousseau izvijestio je:

„Knjižnica princa je vrlo opsežna i sadrži iznimno fine knjige, lijepo uvezane. Ali ono što izaziva najvišu pažnju je da ne postoji ni jedna knjiga koju princ nije pročitao ili barem prostudirao. Teško je vjerovati da mnogi koji gotovo sami nose takav javni teret za cijelu Europu, onaj tko je feldmaršal i premijer cara, može naći vremena za čitanje gotovo jednako kao netko tko nema ništa drugo raditi.“¹⁵⁹

U pismu opatu, Lady Montagu piše i o Eugenovoj knjižnici i o ljudima koje je srela kada ga je posjetila, 1. siječnja 1717. godine:

„Princ Eugen je bio toliko ljubazan da mi je jučer pokazao svoju knjižnicu; našli smo ga u društvu Rousseaua, i njegovog omiljenog grofa Bonnevala, koji je čovjek duhovitosti, a ovdje se misli da je vrlo hrabar i poduzetni duh.“

Knjižnica, iako ne dovoljno jako, ali je dobro odabrana, ili kako će princ priznati, ako to nisu izdanja, onda je lijepa i ugodna za oči, ali, šalu na stranu, tu je ipak veliki broj izvrsnih knjiga nemarno tiskanih, a ovaj izbirljiv i kicoški ukus čini mnoge nezgodne pukotine u toj zbirci.

¹⁵⁹ William B. Warren: The Swift Sword of Savoy, Prince Eugene of Savoy as General, Statesman, Connoisseur and Collector, inaugural lecture, 5. studenog 2003., 11.

Knjige su pompozno uvezane u tursku kožu, i dva najpoznatija knjigovesca iz Pariza su izričito za to pozvani kako bi učinili taj posao. Bonneval mi je ljubazno rekao, da je nekoliko odjeljaka iz područja umijeća ratovanja, uvezano u kožu spahija i janjičara. Ova elegantna šala izmamila je zadovoljni smiješak na ozbiljnom licu slavnog ratnika. Princ koji je veliki znalac likovne umjetnosti, pokazao mi je, s posebnim zadovoljstvom, slavnu zbirku portreta koja je svojedobno pripadala Fouquet-u, a koju je on kupio za ogromnu cijenu. On ju je proširio sa znatnim brojem novih akvizicija i sada ima u posjedu takvu zbirku koja se teško može naći u deset kabineta u Europi. Ako vam kažem broj reči ćete da koristim indiskretnu dozvolu da lažem, što se više ili manje dozvoljava putnicima, s oprostom za iskrenost.¹⁶⁰

9.2. Tko je Eugenu nabavljao knjige

Eugen je poslao u Francusku svog čovjeka od povjerenja Georg Wilhelm von Hohendorffa s izgovorom da ga tamo šalje kako bi mu našao liječnike specijaliste. Prus Hohendorff koji je došao u austrijsku vojnu službu bio mu je vrlo koristan; kao general-pobočnik (adutant), kao onaj koji mu je kupovao knjige i ne manje važno, kao tajni portparol Eugenove vanjske politike.

I kada je išao po zbirke knjiga promišljeno je išao uz potporu Vrhovnog zapovjedništva (Generalštaba). S vremenom, je od Eugenovog vojnog adutanta, postao adutant za literaturu. U Parizu je Eugenu nabavio vrijedna djela angažmanom vrsnih knjižničara. Jedan od njih, Étienne Boyer, nije bio zadužen samo za prodaju i prijevoz knjiga, inkunabula i rukopisa, nego i za stručan izbor knjiga i za uvezivanje.¹⁶¹

U godinama oko 1712. Hohendorf je bio u diplomatskoj misiji u Hagu u ime princa Eugena Savojskog. Dok su trajali aktualni pregovori u Utrechtu¹⁶² koje su vodili Zinzendorf i Consbruch, Hohendorf je putovao u tajnim misijama između Beča, Pariza i Londona, uvijek se vraćajući u svoju bazu u Nizozemskoj...

Hohendorf je imao kontakte s više engleskih slobodnomislećih ljudi, poput John Tolanda, publicista oko Marchanda, te je bio u mogućnosti nabaviti više rukopisa poput *Theophrastus redivivus*¹⁶³ za svoju knjižnicu...U svezi s tim, Hohendorfova biblioteka sadržavala je i tekstove na francuskom: *Traité des trois imposteurs*¹⁶⁴. Štoviše, od 1716. godine postojalo je više kopija (ovog teksta, DV) i sve su nosile napomenu: „*Permittente Dno. Barone de Hohendorf descripsi hunc Codicem ex Autographo Bibliothecae*

¹⁶⁰ Wharncliffe, 343.; Additional Letters, 14-23.

¹⁶¹ Franz Herre: Prinz Eugen, Europas heimlicher Herrscher, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart, 1997., 208. i 292., dalje: Herre.

¹⁶² Pregovori o ugovorima između Velike Britanije, Francuske i Savoye.

¹⁶³ kompendij starih argumenata protiv religije i vjerovanja u Boga

¹⁶⁴ Iz knjige: Baruch Spinoza: *Traité des trois imposteurs* : Moise, Jésus, Mahomet (Rasprava o tri varalice, Mojsije, Isus i Muhamed).

Serenissimi Principis Eugenii a Sabaudia, Anno...“, ili u prijevodu: dozvolom gospodina baruna von Hohendorfa, kopirao sam ovaj rukopis iz originala koji se nalazi u knjižnici veličanstva princa Eugena Savojskog, godine...¹⁶⁵

U svojoj knjižnici, Eugen nije posjedovao samo ovu „heretičku“, „zabranjenu“ literaturu.

„U to vrijeme cvjeta radikalno prosvjetiteljstvo, koje u Parizu i Londonu kola između pomiješanog svijeta plemenitasa i ne-plemenitih, buržoazije i sinova obrtnika, a u Beču je manje proširen i bez autohtonih korijena i uglavnom je smješten u društvo oko princa Eugena Savojskog i njegovih intimusa, ponovo kao mješavina plemenitih i neplemenitih erudita. Tu grupu uglavnom su činili stranci poput njegovog omiljenog aide-de-camp baruna Georg Wilhelm Hohendorfa, pruskog junkera, koji je između ostalog bio i plaćenik u otomanskoj vojsci...“¹⁶⁶

U toj grupi nalaze se: engleski deist John Toland, znanstvenik-prognanik iz Napulja Pietro Giannone, francuski znanstvenik, deist, trgovac rijetkim knjigama Nicolas Lenglet Dufresnoy, koji je radio intrige protiv francuskog kralja pa je 1719. g. „vidio Bastille iznutra“, itd.

Eugen je podržavao Leibnizov prijedlog za osnutak Akademije znanosti u Beču, a bio je i poznat kao *patron* filozofije i znanosti, dok je slava njegove „magnifica biblioteca“, kako je njegovu knjižnicu sa svim njenim rijetkostima nazvao Giannone, odjeknula je širom Europe. Eugena knjižnica bila je Giannoneov laboratorij i ona je bila tamo s neusporedivim (nedostižnim) obiljem zabranjenih knjiga i rukopisa u koje se mogao udubiti sam, kako to nije mogao u Italiji i to u djela Spinoze, Tolanda i drugih radikalnih pisaca.¹⁶⁷

9.3. Ostala Eugena „zabranjena“ literatura

Između mnogih dužnosti koje je imao, Eugen je bio i guverner Austrijske Nizozemske (1716-1725.) s jednom od svojih rezidencija u Briselu iako je često bio odsutan tih godina u Beču i drugdje. Javno se proslavio kao skupljač (kolekcionar) umjetnosti i sponzor *jensenizma*, a privatno na zlu glasu kao poznavalac (*connoisseur*) kurtizana i erotičan i frenetičan bibliofil s posebnom ljubavi prema sumnjivoj filozofskoj i erotskoj literaturi. Njegov blizak prijatelj u filozofskim, kao i vojnim stvarima, bio je Hohendorf, koji ga je, vjerojatno, prvi, upoznao s Tolandom i Lenglet

¹⁶⁵ Martin Mulrow: Freethinking in early 18th-century Germany, u knjizi: Silvia Berti, Françoise Charles-Daubert, Richard Henry Popkin (urednici): Heterodoxy, Spinozism, and free thought in early-eighteenth-century Europe, Kluwer Academic Publishers, Nizozemska, 1996. Hohendorff, 216-218.; Jonathan Israel: *Radical Enlightenment: Philosophy and the Making of Modernity 1650-1750*, Oxford : Oxford University Press, 2002., 699. dalje: Israel. (prijevod s engleskog)

¹⁶⁶ Israel, 65.

¹⁶⁷ Isto.

Dufresnoyom i sigurno onaj koji mu je nabavio najpomnije izabrane rijetke knjige i rukopise (manuskripte).¹⁶⁸

U ekstremnim raritetima njegove knjižnice bio je izvorni rukopis s komentarima *La Religion Chrétien conduit par la raison éternelle* (1704.), spinozistički tekst koji je napisao bivši katolički redovnik, a kasnije kalvinski propovjednik Yves de Vallone (1666-1705.) , koji je princ vjerojatno nabavio, zajedno s drugim *libri prohibiti* (zabranjenim knjigama), za vrijeme posjete Nizozemskoj 1707. godine.

Hohendorf je također skupio slavnu kolekciju , istina oskudniju , i manje bogatu tajnom filozofskom i erotskom literaturom nego njegov gospodar.

„Psihološki korijeni radikalne misli, prema Massillonu, Weberu, i drugim neprijateljskim promatračima, ležali su u oholosti, u želji da budu neovisni o Crkvi i drugima, te u potrebi za filozofskim okvirom za opravdanje seksualne raskalašenosti.

Eugen i Hohendorf su živo personificirali vezu između onoga što je bio pravi kult erotskog, gotovo otvorenog ismijavanja konvencionalnog morala i religije, i fascinaciju „zabranjenom“ filozofijom. No samosvijest nije bila nužno aristokratska, ili bilo koje klase, nego od onih koji su odabrali za sebe prezir i smjestili se izvan normi i tradicionalnih stavova društva u kome su živjeli.“¹⁶⁹

9.4.Gdje je završila Eugenova zbirka

Nakon smrti princa Eugena 1736. godine, u 1737. godini, njegova nasljednica, nećakinja Victoria¹⁷⁰, njegovu cijelu biblioteku prodala je caru Karlu VI. Na taj način je i Peuntingerova karta 1738. godine dospjela u Hofbibliothek¹⁷¹ u Beču, koja od 1920. godine postaje Austrijska nacionalna biblioteka.

U knjizi: Povijest austrijske nacionalne knjižnice, urednika Josepha Stummwolla¹⁷² nalazimo:

... jedan antikvar je predao sliku ((NB 103/1923). Imao je s njom uspjeha, a samo nekoliko dana kasnije je smještena u Albertinu, u portrete olovkom zbirke bakroreza iz

¹⁶⁸ Isto,

¹⁶⁹ Isto, 66.

¹⁷⁰ Victoria von Sachsen-Hildburghausen, Eugenova nećakinja uz *Bibliotheca Eugeniiana*, caru Karlu VI. prodala je i Blaeu-Van der Helmov atlas koji je Eugen kupio na dražbi 1730. godine.

¹⁷¹ Carska knjižnica. Car Karlo VI. je 1722. godine odobrio je izgradnju zgrade Carske knjižnice u Hofburgu po planovima Leopolda I. Knjižnicu u koju su smješteni izložci u 19. stoljeću pokrenuo je Johann Bernhard Fischer von Erlach. Najvrijednija akvizicija toga doba bila je zbirka princa Eugena Savojskog s 15 000 primjeraka knjiga s područja Francuske i Italije.

¹⁷² Joseph Stummwoll (urednik): *Geschichte der Österreichischen Nationalbibliothek, I: Die Hofbibliothek (1368-1922)*, Beč, 1968., Sammlung nicht vorhandenen Albertina-Dubletten, 71.-138.

nekadašnje Hofbibliothek (dvorske, carske biblioteke) iz zbirke koja je bila u vlasništvu princa Eugena da bi bila na raspolaganju (Portr. S.5/1923).

Nekoliko mjeseci kasnije dogodila se dostava ostalog dijela i francuskih portreta (NB 103/ 1923), ali tek je 1934. godine to je izloženo u Albertini i time su te transakcije završile. Zbirka je brojla 17 000 listova i smještena je najniže 16 metara ispod razine ulice na povoljnom katu (polici) podrumskog skladišta Nacionalne biblioteke gdje je, među ostalim, smještena i biblioteka princa Eugena. Materijali koji su načinjeni od kartona, naročito globusi iz naše ere, smješteni su u jedno drugo podrumsko skladište u glavnoj zgradi Nacionalne biblioteke.“

9.5. Eugenova zbirka slika i slikari koji su radili za njega

Eugen je među suvremenicima bio poznat po svom pokroviteljstvu talijanskih umjetnika, ali je njegov raspon bio međunarodni. Slikari od kojih je naručivao: G.M Crespi i G.A. Boni iz Bologne, Vittore Ghislandi iz Bergama, Francesco Solimena i Giacomo del Po iz Napulja. Louis Dorigny (Francuz koji je radio u Italiji) naslikao je tri platna za strop iznad stepeništa u *Stadtpalaisu*, a Marcantonio Chiarini koji je došao iz Bolognae naslikao je freske u galeriji i u ostalim sobama. U dvorcu Belvedere freske su slikali: Carlo Carlone, Gaetano Fanti, Martino Altomonte i Jonas Drentwett. Kipove su radili: Giovanni Giuliani, Lorenzo Mattielli i Domenico Parodi i u Italiji školovani Bavarac Balthasar Permoser. Eugenove portrete slikali su: Schuppen, Kupetzky i Kneller, da spomenemo samo glavne portretiste koje je Eugen angažirao.

U katalogu koji je izrađen 1737. godine, 124 slike su nizozemskih i flamanskih majstora, nasuprot 39 talijanskih. Eugen je posjedovao Rembrandtovu sliku: *Posjeta djevice* (potpisana i datirana 1640.godine) koja je došla u posjed vojvoda od Westminstera, a koju je kupio *Detroit Institute of Arts* 1927. godine. U njegovoj kolekciji bila su i djela slikara: Paulus Pottera i Pieter Saenredama. Eugen je imao cijelo bogatstvo nizozemskih krajolika sedamnaestog stoljeća, slike bitaka, biblijskih prizora i slika mrtve prirode. Manje zastupljeni slikar, iznimne snage je stariji Jan Griffier (1645-1718.), Nizozemac koji je nekoliko godina radio u Londonu, a Eugen je imao 16 njegovih pejzaža u svojoj kolekciji.

Flamanskih slikara bilo je skoro kao i Nizozemskih, uključujući i Van Dyckov portret princa Tomaso od Savoje-Carignan, sliku koju je Eugenova nasljednica princeza Viktorija poklonila kralju Sardinije 1741. godine, a danas je u Torinu. Osamnaest slika, od flamanskih, su pejzaži Jana Brueghela i 12 biblijskih prizora mlađeg Teniersa, koji se spominju u katalogu iz 1737. godine. Bilo je tu i nekoliko njemačkih slikara i nekoliko francuskih ili austrijskih. Tri slike su pripisane 1737. godine Nijemcima: Mignon i Rottenhammeru, a dvije „Holbeinu“. Borgognone,

slikar dviju slika bitaka rođen je u Franche-Comte, a slikao u Italiji. Eugen je, naravno, zaposlio i „talijaniziranog“ Austrijanca Martino Altomonte za slikanje stropova.¹⁷³

Nakon Eugenove smrti, nasljednica princeza Viktorija rasprodala je naslijedenu imovinu tako da su slike iz Eugenove zbirke, raspršene na razne strane.

10. KAKO JE ZAVRŠILA IMOVINA PRINCA EUGENA

Nakon smrti princa Eugena 1736. godine, velika imanja: branjinvrško (beljsko) vlastelinstvo, zmajevačko vlastelinstvo (*Vörös-marton*) i ono u Ráckeve pripalo je Kruni jer Eugen nije imao nasljednika. Pošto vojvoda Eugen Savojski nije imao obitelj, pa ni nasljednika, Eugenova dobra, Karlo IV.¹⁷⁴ je svojom oporukom ostavio svojoj supruzi carici Elizabeti-Kristini¹⁷⁵ i s tim su aktom Eugenova imanja dospjela u vlasništvo kraljevske obitelji. Ovim kraljevskim vlastelinstvima upravljala je komora, a zaradu je predavala u privatnu blagajnu kraljevske kuće. Vladarska kuća je tako 1765. godine imala četiri privatnih blagajni: tajna blagajna, blagajna tzv. malih poreza, češka komorska blagajna i beljska blagajna.¹⁷⁶

Iz ovih primjera možemo uočiti da je značaj riznice bio dvojak: komora se bavila privatnim i obiteljskim poslovima vladara, te s državnim imanjima i prihodima koja su stečena na temelju carskog (vladarskog) prava.¹⁷⁷

10.1. Nasljednica - nećakinja Victoria

Eugen nije napisao oporuku, tako da je njegovo veliko bogatstvo naslijedila je njegova nećakinja princeza Anna Victoria od Savoy-Carignan¹⁷⁸, kćerka njegovog brata Louis-Thomasa grofa od Soissona, koji je poginuo u opsadi Landaua 1702. godine.¹⁷⁹ Princeza je htjela što hitnije prodati naslijedeno Eugenovo imanje. Pregovori princeze Victorije o postupnoj prodaji cijelog imanja njenog velikog strica trajali su cijelu godinu. Siebenbrunn je kupio nadbiskup kardinal Kollonics za svoju obitelj, dvorište i palače u Himmelpfortgasse kupila je carica Marija Terezija, prvo za

¹⁷³ Henderson, 298-301.

¹⁷⁴ Karlo VI. (Beč, 1. listopada 1685. - Beč, 20. listopada 1740.), rimsko-njemački car, ugarsko-hrvatski (Karlo III.) i češki kralj (Karlo II.), vojvoda Parme, Piacenze i Teschena, itd.

¹⁷⁵ Elizabeta Kristina od Braunschweig-Wolfenbüttela (28. kolovoza 1691. - 21. prosinca 1750.) je bila carica Svetog Rimskog Carstva, kraljica Ugarske, Češke, Hrvatske, Napulja, Sicilije i Sardinije, nadvojvotkinja Austrije i vojvotkinja Parme i Piacenze kao supruga Karla VI, cara Svetog Rimskog Carstva. Majka je njegove nasljednice, Marije Terezije.

¹⁷⁶ Nagy István — Ember Győző: A Magyar Kamara : 1686–1848 , Magyar Országos Levéltár kiadványai, III. Hatóság- és hivatalörténet 3. Budapest, 1971., 116-117.

¹⁷⁷ Ember Győző: Magyarország közigazgatása, 1711–1765, Levéltári Közlemények, 1983., 54.

¹⁷⁸ Anna Victoria od Savoy-Carignan (1680.-1763.), kći princa Louis-Thomas od Savoy-Carignan, Eugenovog najstarijeg brata i majke Uranije de la Cropte.

¹⁷⁹ English Officer, 352.

njenog muža, a potomje za potrebe državne službe. Belvedere i knjižnicu Victorija je prepustila caru za godišnju naknadu od 10.000 guldena.

Dva vlastelinstva u Ugarskoj koja su pala pod *fiscus*, carica Marija Terezija je 1743. godine darovala svojoj majci Elizabeti. Oba dobra tada su pripala carskoj kući, a imanje Bellye nakon nekoliko godina kupili su nadvojvotkinja Christina i njezin suprug, vojvoda Albert od Sachsen-Teschena, za iznos od 1.200.000 forinti.

Nakon njih, preostalu ostavštinu je dobio, pobjednik bitke kod Asperna, nadvojvoda Karl.¹⁸⁰

U to vrijeme, 1858. godine, kada je Arneth to pisao, obitelj je još uvijek posjedovala ovo vlastelinstvo.

Princeza Victorija udala se unatoč svojoj starosti i ružnoći za feldmaršala, princa Friedricha von Sachsen-Hildburghausena, koji nije želio baš ništa drugo osim njezina bogatstva.

Moglo se i očekivati da taj brak neće završiti sretno. Čak i za života svoga supruga, princeza Victoria se preselila u Chembery, a zatim natrag u Torino, gdje je umrla početkom 1763. godine.¹⁸¹

Pedesetdvođodšnjakinja koja je ostala neudana i bila smještena u samostan, iznenada je, jednim potezom, dobila nemjerljivo nasljeđe: Belvedere i Stadtpalast u Beču, Schloßhof i imanja iz Marchfelda, biblioteku, zbirku umjetničkih slika i poprilično veliki imetak.

S tim mirazom tražila je Victoria supruga i našla ga u dvadeset godina mlađem princu Joseph Friedrich von Sachsen-Hildburghausenu, koji je svoje „da“ naplatio dobitkom Schloßhofa i kapitalom od gotovo 300 000 guldena.¹⁸²

10.2. Beljsko vlastelinstvo

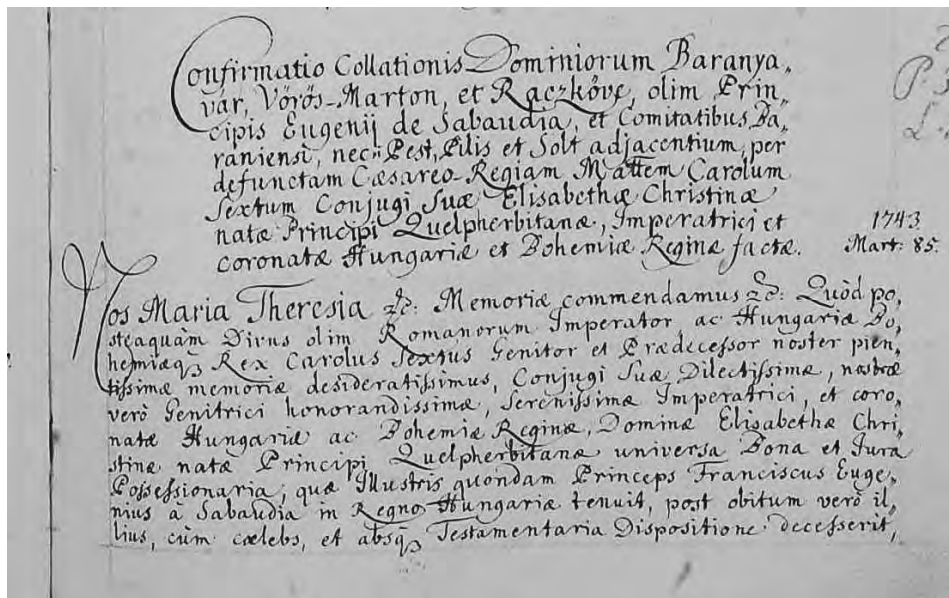
Kako to kraljevske knjige svjedoče, Beljsko vlastelinstvo je nakon smrti Eugena Savojskog (1736. godine) na upravljanje pripalo dvorskoj komori, a 17. ožujka 1743. godine, u Beču, carica Marija Terezija darovnicom predaje posjede pokojnog Eugena Savojskog, svojoj majci, udovici kralja Karla, Kristini- Elizabeti i to vlastelinstva: Branjin Vrh, Zmajevac i Rácköve, s posjedima:

Baranyavár; Bellie; Kopacz; Darocz; Lakkokeü; Csusa; Bodollya; Darás; Marok; Isipp-Danovac; Battina; Lucs; Lippova; Sárok; Bana; Kisfalud; Villan; Nyarad-Ekment; Herczegfalva; Szigetfalu; Kizeck; Olmas; Koha; Missza; Mitvár; Keskenye; Pergenye; Csatár; Csippogád; Dannovac; Mersa; Földvár; Körtvélyes; Orman-Bacsin;

¹⁸⁰ Arneth III., 501.

¹⁸¹ Arneth III., 502.

¹⁸² Herre, 377.

Slika 5. Darovnica Marije Terezije, beljskog vlastelinstva svojoj majci Elizabeti 1743.godine, kraljevska knjiga-detelj. (A 57, Magyar Kancelláriai Levéltár, Libri regii, 39. svezak, str.399 - 401., A 35, Magyar Kancelláriai Levéltár, Conceptus Expeditionum, ožujak 1743., N°. 85., E 227, Magyar Kamara Archivuma, Libri donationum, 21. svezak, str. 399., r.br. 39.232.)

Szentmártony; Végh; Lak; Hally; Czarkan; Csuderoth; Gregoniczhenye; Kisslippova; Gető; Vörösmártony; Herczeg; Szöllős; Sepse; Dallyok; Szabár (županija Baranja) Monostor; Mays; Csepely; Tökeli; Szigethszenmiklós; Szentmártony; Csip; Ujfalú; Lőre; Makád; Becsei; Szőlős; Haros; Merethegyház; Szentmihály; Gyalla; Adacs; Pezór; Izra-Kapufa; Csepgyalom; Majorháza; Balványos-Zkronovecz; Hugye; Szunyok; Raczköve (županija Pest-Pilis-Solt).¹⁸³

Carica Marija Terezija, samo je izvršila volju svoga oca cara Karla VI. koji je svojom oporukom ova imanja ostavio svojoj supruzi Elizabeti-Kristini.

Kraljica-majka podredila je upravu posjeda kraljevske komori koja je upravljala imanjem i nakon njene smrti 1750. godine, sve do 1775. godine, kada je iznajmljen Armencima Lucasu Lazaru i Izaku Kišu na devet godina, uz godišnji zakup od 80.000 forinti.¹⁸⁴

¹⁸³ MOL, Kraljevske knjige: Királyi Könyvek , A 57 , Magyar Kancelláriai Levéltár , Libri regii , svezak 39. svezak , str.:399 - 401., A 35 , Magyar Kancelláriai Levéltár , Conceptus Expeditionum , ožujak 1743., N°. 85. , E 227 , Magyar Kamara Archivuma , Libri donationum , 21. svezak, str. 397. , r.br. 39.232.

¹⁸⁴ Stanovništvo i gospodarstvo Baranje 1766. i 1824.godine, preveo i priredio Stjepan Sršan, Državni arhiv u Osijeku, Osijek, 2002. (na temelju knjige Josef Payr: Statistisch-topographische Uebersicht der erzherzoglichen Herrschaft Belle, 1824.), 86.

Još dok je trajao zakup, beljsko vlastelinstvo kupuje nadvojvotkinja Marija Kristina i njen suprug Albert Sachsen-Teschenski, o čemu svjedoči dokument koji je u Beču izdala carica Marija Terezija 02. 06.1780. godine.¹⁸⁵ Predmet prodaje su imanja Eugena Savojskog, tzv. beljsko vlastelinstvo:

„*Bellye; Kissszigeth; Szigethfalu; Mecze; Erdőszigeth; Baranyaavár; Kopacz; Darocz; Lászkó-Lazkó-Lakó; Kérálykut; Kősenkucsuzs; Bodollya; Darás; Márok; Isép-Isíp-Danovác; Busiklicza; Battina-Kéőszeg; Lucs; Monostor-Monastor; Lippova; Sárok; Bánnkissfalu; Villan; Mays; Nyarad-Ekement; Herczegfalva; Bannkissfalud; Szentistván; Udovárd; Keskénd; Herczegeszek; Vörösmárth-Vörösmartony; Hercegszöllös; Sepse; Dallyok; Szabar; Eugenifalu; Szigethfalu; Kezek; Olmás; Kohamcza; Mitvár; Keskenye; Pergenye-Berkenye; Csatár; Csipogad; Bamovác; Mersa; Foldvár-Satanyistya; Körtvéles; Orman-Bocsin; Szentmárton; Végh; Lak; Hally; Czarkan; Csudaroth; Gregorevicz-Henye; Kisslipova; Gevo; Monyorod; Mihálykerék; Szarkány; Geta; Mirse; Lupovicza; Latska; Habánya; Keskend; Szudasasz; Laz; Nagyszigeth; Tövishát; Fövenydomb; Nagyaluhely; Szeleskalutján; Tapolcze; Kovácsovicza; Konobplista; Nagyknicze; Kissknicze; Nyvicza; Mersa; Alsóbattyn; Felsőbattyn; Udvar; Lajmér; Balogovo; Niva; Harlovin; Sudaras; Szemete; Bergeny; Nagytapolcza; Kécses; Szeleshát; Csákan; Bodorfogallya; Söprös; Bokroshát; Tökös-Kalandos; Balintfogallya; Kisstapolcza; Kissdud; Köröserdőallya; Kormány; Revenicza; Maylocz (Baranja) „*

Dokument je upućen: Franjo Esterházy de Galantha, Pál Festetich de Tolna , Kazimir Esterházy de Galantha, Karlo Limburg-Styrum, Antun Sauska de Somberg, János Kende de Költse i Márton Palásthy.

Marija Terezija je 1780. godine darovala kćerki nadvojvotkinji Mariji-Kristini, u formi majorata¹⁸⁶, Eugenova imanja među kojima i beljsko vlastelinstvo, s klauzulom da se ne smiju niti u dijelovima niti cijela: prodati, opteretiti ili otuđiti. Eugenova imanja, beljsko i ono u Ráckevi, nakon smrti njene majke na temelju nasljedstva pripalo je carici Mariji Tereziji. Terete, za beljsko vlastelinstvo 1 160 000 forinti i za imanje u Ráckevi 400 000 forinti, Marija Kristina morala je položiti u korist riznice. U slučaju da pretendenti¹⁸⁷ izumru, donacija vladara je dopustila da vlasnik oporučno odredi slijedećeg nasljednika (pretendenta).¹⁸⁸

¹⁸⁵ MOL, Kraljevske knjige; Királyi Könyvek , A 57 - Magyar Kancelláriai Levéltár , Libri regii , sv.,51. str.: 252 - 254., A 39 - Magyar Kancelláriai Levéltár , Acta generalia , 1780 - N°. 2298., r.br. 51.122.

¹⁸⁶ Majorat (od lat. *veći*) naziv je vrstu nasljednog reda u feudalnom pravu u kojem ostavitelja nasljeđuje rođak koji je s njim u najbližem srodstvu.

¹⁸⁷ pretendent- osoba koja zbog nečega ima pravo na nasljedstvo ili se nada nasljedstvu.

¹⁸⁸ Kállay István: A családi hitbizományok Magyarországon, Levéltári Közlemények, Bp.1979.,50.

11. SLAVA PRINCA EUGENA SAVOJSKOG

Napoleon Buonaparte rangirao je princa Eugena Savojskog među sedam najvećih zapovjednika u povijesti, kao što su: Aleksandar Makedonski¹⁸⁹, Hanibal¹⁹⁰, Cezar¹⁹¹, Gustav Adolf¹⁹², Henri Turenne,¹⁹³ Friedrich II.,¹⁹⁴ Friedrich Veliki ga priznaje za svog glavnog učitelja, opisujući ga kao „Atlasa“ Habsburške monarhije i „stvarnog cara“. Voltaire mu daje počast govoreći da je potresao veličinu Luja XIV., kao i osmansku moć, da je on vladao carstvom, a za vrijeme svih njegovih pobjeda i njegove službe odolio je podjednako iskušenju pompe i bogatstva.

U Austriji njegov ugled je uvijek bio bez premca jer je on prvi put postao neosporno glavni junak u Habsburškoj Monarhiji na prijelazu sedamnaestog na osamnaesto stoljeće. Iako se mišljenja razlikuju o njegovom karakteru, nema spora oko tri izvanredna postignuća njegova života. On je spasio Carstvo od osvajanja od strane Luja XIV. On je razbio zadnji pritisak osmanske vlasti na zapad, oslobađajući središnju Europu nakon stoljeće i pol turske okupacije. I, bio je jedan od najvećih pokrovitelja umjetnosti kojeg je svijet ikada vidio.¹⁹⁵

11.1. Popularnost princa Eugena –kompozicije skladane njemu u čast

Eugen je još za života stekao veliku popularnost u njemačkom narodu. O tome svjedoči i pučka pjesma skladana njemu u čast.

¹⁸⁹ Aleksandar III. Veliki, zvan i Aleksandar Makedonski (Pela, 356. pr. Kr. - Babilon, 13. lipnja, 323. pr. Kr.), makedonski kralj. Vladao je 336. pr. Kr. - 323. pr. Kr., član vladarske dinastije Argead. Kao zapovjednik udružene vojske Makedonije i Grčke osvojio je veliko Perzijsko Carstvo, Egipat te s vojskom došao do Indije.

¹⁹⁰ Hanibal, (247. pr. Kr.- 182. pr. Kr.), kartaški vojskovođa. Prema mnogima najsposobniji vojskovođa svih vremena. Živio u vrijeme rimske prevlasti nad Mediteranom, te se proslavio kao veliki vojskovođa i taktičar. Najpoznatiji po svojem nastupu u Drugom punskom ratu kada je porazio rimsku vojsku u bitci kod Ticina i Trebije, 217. pr. Kr. kod Trazimenskog jezera, 216. pr. Kr. kod Kane.

¹⁹¹ Gaj Julije Cezar, latinski Gaius Iulius Caesar (Rim, 13. srpnja 100. pr. Kr. – Rim, 15. ožujka 44. pr. Kr.), rimski vojskovođa, političar i pisac. Najslavniji rimski Imperator, Cezar je brojnim vojnim pobjedama znatno proširio utjecaj i vlast Rimskog imperija..

¹⁹² Gustav II. Adolf (Stockholm, 9. prosinca 1594. - kod Lützena, 6. studenog 1632.), jedan od najpoznatijih švedskih kraljeva. Njegova vladavina će Švedsku uspjeti preobraziti u jednu od najjačih europskih sila, zato je i jedini švedski kralj koji nosi i naziv *Veliki*.

¹⁹³ Henri Turenne, francuski maršal, (11. rujna 1611., Sedan, Ardennes – 27. srpnja 1675.), Henri de la Tour d'Auvergne, Vicomte de Turenne, često zvan samo: Turenne. Ostvario je vojnu slavu i bio jedan od šest Maršala-generalaca Francuske.

¹⁹⁴ Fridrih II. (njemački: *Friedrich II.*; 24. siječnja 1712. – 17. kolovoza 1786.) bio je kralj Pruske (1740.–1772.) i od 1772–1786 za vrijeme Hohenzollern dinastije. U svojoj ulozi princa-elektora Svetog Rimskog Carstva, bio je Fridrih IV. (*Friedrich IV.*) od Brandenburga. Postao je slavan Kao Fridrih Veliki (*Friedrich der Große*) i imao nadimak: Stari Fric (*Der Alte Fritz*). Bio je vladar prosvijećenog apsolutizma, veliki osvajač i reformator pruske države.

¹⁹⁵ Henderson, XI.

Slika 6. Notni zapis pjesme : *Prinz Eugen der edle Ritter*, <http://ingeb.org/refer/prinz.eug.MP3>
(http://www.liederlexikon.de/lieder/prinz_eugen_der_edle_ritter), 2011.

Osvajanje Beograda označilo je vrhunac vojne karijere princa Eugena. Vojnici su njegovu slavu učinili besmrtnom s pjesmom : *Prinz Eugen Lied* ili *Prinz Eugenius, der edle Ritter*.¹⁹⁶

Pjesma je nastala u Leipzigu 1719. godine, i postala narodna pjesma o bitci „plemenitog viteza Eugeniusa kod Beograda 1717. godine: *Volkslied auf den Sturm auf Belgrad 1717*, *Prinz Eugenius, der edle Ritter*. Pjesmu, koju su najvjerojatnije spjevali bavarski vojnici, pjevala se u Austriji i cijeloj Njemačkoj u slavu pobjednika kod Beograda i u kasnijim razdobljima.¹⁹⁷

Michael Fischer tvrdi¹⁹⁸ da je melodija i tekst prve strofe prvi put objavljena u Leipzigu u đepnoj pjesmarici pod naslovom: *Musikalische Rüstkammer auff der Harffe*.

Fischer tvrdi, da je stvar legende da je tekst ispjevao i dao jedan brandenburški vojnik, koji je pod knezom Dessauom služio Eugena. Kasniji dokazi iz 18. stoljeća nemaju za to potvrdu, osim jednog izuzetka: u jednoj rukopisnoj pjesmarici iz Brienzwiller u Švicarskoj (1794/1797.) nalazi se ova pjesma u obradi u devet strofa:¹⁹⁹

¹⁹⁶ Jean Bérenger: *A History of the Habsburg Empire: 1700-1918*, Longman, 1997., 31.

¹⁹⁷ Herre, 227.

¹⁹⁸ Michael Fischer: *Prinz Eugen, der edle Ritter* (2008). In: *Populäre und traditionelle Lieder. Historisch-kritisches Liederlexikon.* (http://www.liederlexikon.de/lieder/prinz_eugen_der_edle_ritter), 2011., dalje: Fischer.

¹⁹⁹ Fischer.

Prinz Eugenius, der edle Ritter

1. Prinz Eugenius, der edle Ritter,
Wollt' dem Kaiser wied'rum kriegen
Stadt und Festung Belgarad.
|: Er ließ schlagen einen Brucken,
 Daß man kunnt' hinübrucken
 Mit'r Armee wohl vor die Stadt. :|
2. Als der Brucken war geschlagen,
Daß man kunnt' mit Stuck und Wagen
Frei passiern den Donaufluß,
|: Bei Semlin schlug man das Lager,
 Alle Türken zu verjagen,
 Ihn'n zum Spott und zum Verdruß. :|
3. Am einundzwanzigsten August soeben
Kam ein Spion bei Sturm und Regen,
Schwur's dem Prinzen und zeigt's ihm an,
|: Daß die Türken futragieren,
 So viel, als man kunnt' verspüren,
 An die dreimalhunderttausend Mann. :|
4. Als Prinz Eugenius dies vernommen,
Ließ er gleich zusammenkommen
Sein' Gen'ral und Feldmarschall.
|: Er tät sie recht instruieren,
 Wie man sollt' die Truppen führen
 Und den Feind recht greifen an. :|
5. Bei der Parol' tät er befehlen,
Daß man sollt' die Zwölfe zählen,
Bei der Uhr um Mitternacht.
|: Da sollt' all's zu Pferd aufsitzen,
 Mit dem Feinde zu scharmützen,
 Was zum Streit nur hätte Kraft. :|
6. Alles saß auch gleich zu Pferde,
Jeder griff nach seinem Schwerte,
Ganz still rückt' man aus der Schanz'.
|:Die Musketier' wie auch die Reiter
 Täten alle tapfer streiten:
 's war fürwahr ein schöner Tanz! :|

7. Ihr Konstabler auf der Schanzen,
 Spielet auf zu diesem Tanzen
 Mit Kartaunen groß und klein;
 |: Mit den großen, mit den kleinen
 Auf die Türken auf die Heiden,
 Daß sie laufen all' davon! :|

8. Prinz Eugenius auf der Rechten
 Tät als wie ein Löwe fechten,
 Als Gen'ral und Feldmarschall.
 |: Prinz Ludewig ritt auf und nieder'.
 Halt't euch brav, ihr deutschen Brüder,
 Greift den Feind nur herzhaft an! :|

9. Prinz Ludewig, der muß't' aufgeben
 Seinen Geist und junges Leben,
 Ward getroffen von dem Blei.
 |: Prinz Eugen war sehr betrübet,
 Weil er ihn so sehr geliebet,
 Ließ ihn bring'n nach Peterwardein. :|²⁰⁰

Nova verzija pjesme pojavljuje se 1818. godine , nakon bitke kod Waterloo-a (1815.) u poklon-knjižici: Njemačke pjesme za stare i mlade (*Deutsche Lieder für jung und alt*) . Ova verzija je imala još nekoliko izdanja i u kasnijim godinama diljem Njemačke.

Sredinom 19. stoljeća vodile su se rasprave o pravilnom izvođenju melodije.

Neki istraživači i urednici, kao što su Ludwig Erk i Andreas Kretzschmer izjasnili su se za izvođenje u neobičnom, ali karakterističnom 5/4- nskom taktu. Erk u svojoj *Deutschen Liederhort* (Berlin 1856) poziva se izričito na „usta naroda.“ (glas naroda, DV.)

Drugi, kao što je Gottfried Wilhelm Fink u svojoj knjizi *Musikalischem Hausschatz* glazbeno blago) (Leipzig, 1843), otišao iz redovitog i izašao s obveznim 3/4-im taktom ili s 2/4-im taktom.

Kompromisni položaj zauzeo je Frederick Silcher koji je melodiju zapisao u izmjeničnom ciklusu u 3/4 i 2/4-om taktu. Početkom 20. stoljeća pjesma se širila u ovim verzijama.²⁰¹

Malo je čudo koliko je tema princa Eugena igrala veliku ulogu u vojsci i vojnoj glazbi, ne samo kao pjesma nego i kao marš. Tako da su austrijski kompozitori

²⁰⁰ Fischer.

²⁰¹ Fischer.

Andreas Leonhardt²⁰² i Josef Strauß²⁰³ komponirali Prinz-Eugen-marš. Leonhardt je, oko 1850. godine komponirao Prinz Eugen Marsch za puhački orkestar, a Josef Strauß pod istim nazivom: Prinz Eugen-Marsch, Op.186.

Veliki interes za pjesmom pokazao se u prvom, a i u drugom svjetskom ratu. I ne samo za pjesmom nego i za imenom, pa je tako u drugom svjetskom ratu jedna SS divizija nosila ime „Prinz Eugen“.

Pjesma je uvelike utjecala na veliki broj parodija koje su temeljem nje napravljene. Uglavnom, parodirale su se povijesne osobe poput austrijskog nadvojvode Eugena (1863.-1954.). Meta parodije bio je general Dufour i švicarski građanski rat 1847. godine, parodija *Prinz Wilhelm* u kojoj je Wilhelm Hauff (1802.-1827. prikazan kao „plemeniti vitez“. U prvoj polovici 20. stoljeća humoristični stihovi su se izrugivali i suprotstavljali s militarističkoj patetici. Drugi oblik prihvaćanja, izvedbe i popularizacije osigurale su ilustracije pjesama bilo u brošurama, u pjesmaricama ili na razglednicama. Osim toga, na istu melodiju pjesme *Prinz Eugen* pjevali su se mnogobrojni različiti tekstovi, među ostalim i narodna pjesma (*Bürgerlied*) koju je izdao Adalbert Hanisch²⁰⁴ 1845. godine pod naslovom: *Ob wir rote, gelbe Kragen*.

Narodnu pjesmu *Prinz Eugen* nalazimo u obradama glazbene i književne umjetnosti. Max Reger²⁰⁵ (1873.-1917.) je skladao skladbu za zbor u 5/4-om taktu. Skladba je popularizirana kroz tisak u takozvanoj Kraljevskoj pjesmarici, *Kaiserliederbuch* (knjiga narodnih pjesama za mješoviti zbor). Ferdinand Freiligrath²⁰⁶ je tvorac pjesme: *Zelte, Posten, Wer-da-Rufer!*, koja istražuje povijest nastanka legendarne pjesme. Ovaj tekst je uglazbio Carl Loewe²⁰⁷ kao pjesmu za klavir: *Prinz*

²⁰² Andreas Leonhardt (r. 20. travnja 1800., Asch kod Egera, umro 3. listopada 1866. godine u Beču), austrijski kompozitor. Leonhardt je komponirao mnoga djela za puhački orkestar, ali mu je zapamćen samo marš: "Prinz Eugen Marsch".

²⁰³ Josef Strauss (njem: *Josef Strauß*) (r. u Mariahilf 20. kolovoza 1827. – u. 22. srpnja 1870. u Beču), bio je austrijski kompozitor, inženjer, slikar, pjesnik, dramaturg, pjevač i izumitelj. Sin poznatijeg kompozitora Johanna Straussa-oca.

²⁰⁴ Adalbert Harnisch (1815.-1889.) (Pseudonim: Hans Albus), u to vrijeme tajnik pošte u Elbing-u (u blizini Königsberg-a), u svibnju 1845, za udrugu *Bürgerverein* iz Elbinga dao je tekst na glazbu *Prinz Eugen der edle Ritter*.

²⁰⁵ Max Reger (r. 19. ožujka 1873. u Brand-u, u. 11. svibnja 1916. u Leipzigu); punim imenom: Johann Baptist Joseph Maximilian Reger) njemački kompozitor, pijanist i dirigent. Uz Richarda Straussa, Gustava Mahlera, Huga Wolfa i Arnolda Schönberga bio je jedan od najznačajnijih njemačkih kompozitora.

²⁰⁶ Hermann Ferdinand Freiligrath (r. 17. lipnja 1810. u Detmoldu, a umro 18. ožujka 1876. u Cannstatt-u kod Stuttgart-a), njemački liričar, pjesnik, prevoditelj.

²⁰⁷ Johann Carl Gottfried Loewe (30. sudeni 1796., Löbejün – 20. travanj 1869.), obično nazivan Carl Loewe ili Karl Loewe, njemački kompozitor, bariton i dirigent. Pjesme su mu bile vrlo dobre te su ga prozvali „Schubertom sjeverne Njemačke“.

Eugen, der edle Ritter, op. 92. U 20. stoljeću nije samo Paul Hindemith²⁰⁸ napisao varijacije na pjesmu Prinz Eugen-pjesma, u drugom stavku njegovog *Konzertmusik für Blasorchester* (Koncertna glazba za puhači orkestar), op. 41., nego i skladatelj i nacistički političar kulture Paul Graener²⁰⁹, *Variationen über Prinz Eugen*, op. 108, 1939. godine.

Široka popularnost pjesme pada nakon Drugog svjetskog rata. Pjesma je bila uvredljiva u drugoj polovici 20. stoljeća ne samo zbog svoje ratne tematike, nego i zbog zloupotrebe te pjesme od strane nacista. U nekim publikacijama, još uvijek se može naći, kao što je publikacija *Das grüne Liederbuch* (Zelena pjesmarica) koju je uredio Hugo Baumann, koja je izlazila od 1956. godine do 15. izdanja u 2005. godini. Ova publikacija također jasno pokazuje da je pjesma Prinz Eugen posebno prisutna uglavnom u vrlo tradicionalističkim, te u društveno i politički konzervativnim skupinama, kao što su lovci, gdje nalazi na odjek.

Slična slika proizlazi iz izdanja nositelja zvuka, posljednjih nekoliko godina.

Osim umjetničkih glazbenih aranžmana (Loewe, Reger, Hindemith, itd.) dominiraju ploče, s naslovima kao što su: „Domovina, vaše zvijezde.“ Na njemačkom vojnom radiju Oslo (2005) s *Das Original-Hoch- und Deutschmeister-Wunschkonzert* (1992./1974.), Erich Kunz pjeva njemačke sveučilišne i narodne pjesme (1991.), ili nostalgične koje se sve mogu nazvati pjesmama iz „starih dobrih vremena.“²¹⁰

Međutim, muzikologinja Françoise Campagnolo ima drugo tumačenje nastanka pjesme: *Das Prinz Eugen Lied*, u kojem tvrdi da je melodija ove pjesme nastala ranije, prije 1719. godine:

„11. prosinca 1683. godine princ Eugen je postao pukovnik od dragonske pukovnije Kufstein. Eugene im je dao novo ime: Dragoni Savojskog. Eugen je želio da njegova pukovnija bude model za sve regimente konjice carske vojske. On je volio svoje Dragone cijeli svoj život. Pukovnija Savojski (N. 9) imala je nove uniforme i opremu; nove uniforme, oružje, konje i, naravno, novi Pukovnijski marš. Nove „Pukovnijske fanfare“, 1683. godine komponirao je Emil Kaiser. Pukovnija je napravila paradu na ulicama Beča, što je uvelike iznenadilo, svojom veličanstvenom raskoši, sve građane i samog cara.

²⁰⁸ Paul Hindemith (Hanau, 16. studenog 1895. - Frankfurt na Majni, 28. prosinca 1963.), njemački skladatelj. Djelovao je kao skladatelj, dirigent, solistički i komorni virtuoz na violini i violi te kao pedagog. Jedan je od pionira europske glazbene moderne. U svome stvaralaštvu, sazrijevajući Hindemith je skladao u raznim stilovima od ekspresionizma do neoklasicizma i neobaroka. Hindemith je možda najznatnija umjetnička ličnost koju je njemačka glazba dala poslije Richarda Straussa.

²⁰⁹ Paul Graener (11. siječnja 1872. u Berlinu - 13. studenog 1944 u Salzburgu), njemački kompozitor i dirigent.

²¹⁰ Fischer.

Od „Fanfara“ Emila Kaisera, u 1710. godini se svirao „Prinz Eugen Marsch“, koji je napisao anonimni glazbenik; marš je na kraju imao isti naslov, ali potpuno drugačiji oblik.“

Ipak, Campagnolo prihvaća tumačenje da su pjesmu ispjevali vojnici Eugenu u čast:

„Prikladan i trajan način prisjećanja bitke kod Beograda bila je poznata pjesma jednog od njemačkih vojnika „Das Prinz Eugen Lied“, vjerojatno komponirana na note „Prinz Eugen Marsch“ jednog bavarskog vojnika koji se borio taj dan . U stvari, napjev vojnika, neprekidno, svirao u Austriji i u svim zemljama Njemačke, navješćujući svuda slavu Pobjednika bitke kod Beograda.

Smatran najvećim generalom koji je pobijedio turskog neprijatelja, Eugen de Savoy prirodno je zapamćen u austrijskoj i njemačkoj tradiciji kao zadnji Branitelj Kršćanstva, *der edle Ritter*, plemeniti vitez iz pjesme: „Prinz Eugen Lied.“²¹¹

Princ je bio toliko slavljen na taj način, jer su viteške vrline hrabrosti, odanosti i samodiscipline još uvijek bile vrlo cijenjene; tako da su ne samo obični ljudi, nego i plemići svirali pjesmu *Prinz Eugen Lied*, pjesmu o čovjeku koji je slavljen kao „*Sire des honnetes gens*“ (gospodin plemenitih gena)

Bitka kod Beograda bila je velika pobjeda, i kao što smo je vidjeli , pjesma: „Der Prinz Eugen Lied“ ubrzo je komponirana . Note za pjesmu je napisao Jacques de St. Luc, marš „u slavu princa Eugena.“

Predaja o princu Eugenu: savršen kršćanski junak, hrabar general, noćna mora Turaka, pobjednik nad Francuzima, Plemeniti Vitez, cvjetala je posebno u Austriji i unutar Kraljevine Sardinije. Princ Eugen je bio rođak vojvode od Savoje, a zatim prvog kralja Sardinije Viktora Amadeusa II. Oba rođaka borili su se zajedno, pa čak i jedni protiv drugih, nekoliko puta. Njihova najbolje koordinirana akcija bila je bitka kod Torina 7. rujna 1706. godine. Zbog toga, Talijanske oružane snage, od kojih neke postrojbe vuku svoju tradiciju iz starih Pijemontskih pukovnija, a neke od tih su se borile pod zapovjedništvom Velikog Princa, a na njihovoj je počasnoj zastavi i danas je nazočno sjećanje na njega ... i također u glazbi, naravno. Marš talijanske konjice je: „*Marcia del Principe Eugenio*“ (marš princa Eugena) .

Tijekom Drugog svjetskog rata talijanska kraljevska mornarica imala je odličan krstaš klase „*Condottieri*“, jedan od njih bio je *R.N. Eugenio di Savoia*, a jedna od motoriziranih divizija Kraljevske vojske uzela je ime „*la Divisione Celere Principe Eugenio*“.²¹²

²¹¹ Campagnolo.

²¹² Isto.

11.2. Opera: *Prinz Eugen der edle Ritter*

Osim pučkih pjesama u slavu princa Eugena, vojnih marševa na temu pučke pjesme, osim umjetničke glazbe komponirane u slavu princa Eugena, u svijetu glazbe nalazimo i operu posvećenu velikom vojskovođi.

Gustav Schmidt²¹³ je 26. srpnja 1847. godine u Frankfurtu na Majni prouzveo operu u 3 čina *Prinz Eugen der edle Ritter*, posvećenu princezi Sofiji od Nizozemske²¹⁴, a libreto su napisali G. Schmidt i Alexander Rost²¹⁵. Libreto je tiskan 1848. godine u Leipzigu (*Breitkopf und Härtel*) i Münchenu (*Georg Franz*). Opera je izvedena i u *Hoftheater* u Weimaru 12. lipnja 1848. godine.²¹⁶

Detaljnju analizu opere daje C.G. u brojevima 41., 42. i 43. *Allgemeine Musikalische Zeitung*, u listopadu 1847. godine koji se izdavao u Leipzigu.²¹⁷

Kompozicija je obrađena i za muški zbor. Leo Lehner²¹⁸ je pučku pjesmu: *Prinz Eugen, der edle Ritter* obradio u šest stavaka za muški zbor za *a cappella* način pjevanja.

11.3. Slikovnica

Dječja slikovnica, pod naslovom *Prinz Eugen der edle Ritter*,²¹⁹ izdana je u Beču 1915. godine (po nekim izvorima i 1913. godine). Kako piše u naslovu knjige, život princa „objasnio je“ Hugo von Hofmannsthal²²⁰, a 12 originalnih litografija u boji izradio je Franz Wacik. Knjiga je bila vrlo bogato uvezana. Brilljantne litografije koje je izradio Franz Wacik²²¹ u knjizi *Prinz Eugen, plemeniti vitez*, poslužile su kao poziv

²¹³ Gustav Schmidt, (1. rujna 1816. Weimar– 11. veljače 1882. Darmstadt), njemački kompozitor i dirigent, Studirao s Hummelom i drugima u Weimaru i s Mendelssonom u Leipzigu. Počeo kao dirigent opere u Brnu, a kasnije u istom pozivu u više njemačkih gradova, a karijeru je završio u Darmstadtu. (Baker's Biographical Dictionary of Musicians, Centennial Edition. Nicolas Slonimsky, Editor Emeritus, Schirmer, 2001.,1446.)

²¹⁴ Princeza Sofija od Nizozemske (Wilhelmine Marie Sophie Louise; 8. travnja 1824.den Haag – 23. ožujak 1897. Weimar)

²¹⁵ Alexander Rost (1816.-1875.)

²¹⁶ *Allgemeine Musikalische Zeitung*, Neun und vierzigster Jahrgang, Nr.41.,October 1847., Breitkopf & Härtel, Leipzig,1847., 701-707. , dalje: *Musikalische Zeitung*.

²¹⁷ *Musikalische Zeitung*, Nr.41,701.-707., Nr.42, 719-725.,Nr. 43., 737-741.

²¹⁸ Leo Carl Maria Lehner (20. srpnja 1900 u Beču; 22. travnja 1981 u Kirchdoru na Kremsu), bio je austrijski kompozitor, voditelj zbora i glazbeni pedagog.

²¹⁹ Wacik, F. Hofmannsthal, H. von, *Prinz Eugen der edle Ritter*. Mit 12 farb. Orig.-Lithographien von Fr. Wacik, Wien, Seidel & Sohn 1915.

²²⁰ Hugo von Hofmannsthal (r. 1. veljače 1874. u Beču, umro 15. srpnja 1929. g. u Rodaun kod Beča), austrijski novelist, libretist, pjesnik, dramatičar i esejist. Sin bankara iz austrijsko-židovsko-lombardijske obitelji. Nakon gimnazije u Beču studira pravo, romanistiku, doktor filozofije, vojna služba: politička misija za vrijeme 1. svjetskog rata. Puno putovao, surađivao si s Richardom Strausom, kao libretist njegovih opera.

²²¹ Franz Wacik (r. 9. rujna 1883. u Beču, umro 15. rujna 1938. godine), austrijski slikar i grafičar.

za rast nacionalizma. Trupla s turbanima na bojnopolju poslala su jasnu poruku da budućnost Austrije ovisi o aktivnostima na Balkanu.²²²

Slike iz života princa Eugena slikane su u stilu secesije (*Jugendstil*).

11.4. Biografije princa Eugena

Veliki broj autora iz područja: povijesti, povijesti umjetnosti, povijesti filozofije itd., bavili su se Eugenom kao temom. Napisana je i romansirana biografija princa Eugena, objavljeni prijevodi i prijepisi njegove bogate korespondencije, opisani i dokumentirani njegovi ratni pohodi, itd. Bibliografija djela na temu princ Eugen, zahtjevala bi velik rad i napor da se sve „popiše“ i registrira. Sigurno je, da je princ Eugen interesantna tema iz raznih područja duha. Eugena su mnogi proučavali i analizirali, a na prestižnim vojnim učilištima se još i danas proučavaju njegove bitke.

11.5. Još nekoliko zanimljivosti o princu Eugenu

Zadnjih 20 godina života, iako je ostao „Mars bez Venere“, princ Eugen se družio s groficom Eleonorom Bačani (Batthyány) , „lijepom Lori“, udovicom hrvatskog bana Adama Bačanija , koji je umro 1703. godine, a s kojom je često kartao *piquet* , pa i zadnju noć, kada je umro.²²³

Neki biolog je, tropsko zimzeleno drvo koje naraste najviše metar, a sušenjem njegovih cvjetnih latica dobiva se aromatičan začim, koji je danas poznat kao klinčić (danas: *Syzygium aromaticum*), nazvao po Eugenu: *Eugenia aromaticum* ili *Eugenia caryophyllata* , što su sinonimi su za *Syzygium aromaticum*.

U dvorcu Belvedere Eugen je imao i zoološki vrt. Njegov ljubimac-lav u noći kada je Eugen umro, cijelu noć je rikao.²²⁴ Hugo von Hofmannsthal je o tome zapisao: „*Eugens letzte Tage und der Löwe im Belvedere ... der König von Frankreich, den er so oft besiegt hatte, verehrte ihm einen afrikanischen Löwen ... endlich kamen drei Tage, wo der Löwe seinen Herrn nicht mehr sah, er verweigerte alles Fressen und lief unruhig im Käfig auf und nieder ... gegen drei Uhr morgens stieß er ein solches Gebrüll aus, daß der Tierwärter hinauslief in die Menagerie um nachzusehen. Da sah er Lichter in allen Zimmern des Schlosses, zugleich hörte er in der Kapelle das Sterbeglöcklein und so wußte er, daß sein Herr, der große Prinz Eugen, zu eben dieser Stunde gestorben war.*“²²⁵

²²² Helen Chang: *Jugendstil: The Youth Style of Viennese Book Art*. (<http://observatory.designobserver.com/entry.html?entry=13678>), 2011.

²²³ Herre, 367.

²²⁴ Herre, 369.

²²⁵ Heinz Hiebler: *Hugo von Hofmannsthal und die Medienkultur der Moderne*, Königshausen & Neumann, 2003., 145-146., poziva se na izvor: Hofmannsthal: *Prinz Eugen der edle Ritter. Sein Leben in Bildern. Erzählt von Hugo von Hofmannsthal. 12 Original-Lithographien von Franz Wacik. Wien 1915.*

12. Zaključak

U ovom radu razmotreni su neki neistraženi aspekti života princa Eugena Savojskog. U Baranji je boravio u više navrata. U Baranji je ratovao 1687. godine i značajno doprinio oslobađanju Baranje od Turaka, a iz Zmajevca (Baranja) krenuo je u vojni pohod protiv Turaka preko mosta kod Zmajevca koji je završio pobjedom u bitci kod Sente 1697. godine. U radu je utvrđeno vrijeme početka i završetka gradnje Eugenovog lovačkog dvorca u Bilju te je dokazan prinčev boravak u dvorcu 10. listopada 1717.

godine. Genijalni vojskovođa, kojeg Napoleon svrstava u sedam najvećih vojskovođa svih vremena, bio je i jedan od najznačajnijih promicatelja znanosti i umjetnosti u Europi, mecena i donator.

Dopisivao se i komunicirao s intelektualnom elitom tadašnje Europe, a njegovom zaslugom svijetu je ostala tzv. Peuntingerova karta cesta iz vremena Rimskog carstva koja je 2007. godine ušla u UNESCO-v popis svjetske baštine.

Eugenov baranjski posjed, tzv. Beljsko vlastelinstvo, car Karlo VI. je nakon Eugenove smrti oporukom ostavio supruzi, carici Elizabeti Kristini. Careva nasljednica, carica Marija Terezija, tu je oporuku 1743. godine izvršila i potvrdila aktom, da bi Beljsko vlastelinstvo 1780. godine prodala svojoj kćeri Mariji Kristini u korist carske riznice.

Pučka pjesma „Der edle Ritter“, kao i kompozicije njemačkih, austrijskih i drugih kompozitora od imena, skladane njemu u čast, dokazuju veliku popularnost koju je u njemačkom narodu uživao princ Eugen, a 1847. godine kompozitor Gustav Schmidt napisao je operu u tri čina, posvećenu princu Eugenu: „Prinz Eugen der edle Ritter“.

*Slika 7. Eugen i njegov ljubimac u dvorcu Belvedere.
Iz slikovnice: Wacik, F. Hofmannsthal,
H. von, Prinz Eugen der edle Ritter.
Mit 12 farb. Orig.-Lithographien von Fr. Wacik,
Wien, Seidel & Sohn 1915.*

Sažetak

Rad je pokazao da je princ Eugen Savojski u više navrata boravio na području Baranje. Proslavio se u bitci kod Nagyharšanja 1687. godine, a 1697. godine u Zmajevcu skuplja vojsku te preko obližnjeg mosta na Dunavu, kojeg je izgradio grof Marsigli, kreće u ratni pohod koji je završio veličanstvenom pobjedom u bitci kod Sente.

Na svoom imanju u Baranji, na tzv. beljskom vlastelinstvu dao je izgraditi crkvu sv. Petra kod Topolja u spomen na svoju veliku pobjedu u Nagyharšanskoj bitci, a u Bilju je dao izgraditi lovački dvorac 1712. godine. Rad je pokazao da je Eugen boravio u dvorcu 10. listopada 1717. godine nakon veličanstvene pobjede nad Turcima u bitci u kojoj je oslobodio Beograd.

Eugen Savojski je bio veliki bibliofil i skupljač srednjovjekovnih rukopisa i njemu pripada zasluga što čovječanstvo danas posjeduje Peutingerovu kartu, jedinu sačuvanu kartu Rimskog carstva. Rad je pokazao da je Beljsko vlastelinstvo, nakon Eugenove smrti pripalo kruni, a kasnije udovici cara Karla VI., Kristini-Elizabeti, na temelju Karlove oporuke.

Velika slava i čast koju princ Eugen Savojski uživa u njemačkom narodu, ogleda se i u pjesmama, kompozicijama i operi koja su skladane njemu u čast, u biografijama mnogih autora te knjigama za djecu u kojima se prikazuje kao uzor i veliča njegova hrabrost i odanost.

Auf der Spur der Briefe des Prinzen Eugen von Savoy aus Bilje, Zmajevac und Semlin

Zusammenfassung

Die Arbeit zeigte, dass der Prinz Eugen von Savoy mehrmals auf dem Gebiet von Baranja verweilte. Berühmt wurde er in der Schlacht bei Nagyharšány 1687, im Jahre 1697 versammelte er in Zmajevac sein Heer und ging über die unweite, vom Grafen Marsigli erbaute, Brücke über die Donau in einen Feldzug, der mit dem majestätischen Sieg in der Schlacht bei Senta endete.

Auf seinem Besitz in Baranja, dem sogenannten Gutshof in Belje, ließ er die Kirche des Heiligen Petrus bei Topolje zum Gedenken an seinen großen Sieg in der Schlacht von Nagyharšány erbauen, in Bilje ließ er 1712 ein Jagdschloss bauen. Die Arbeit zeigte, dass Eugen am 10. Oktober 1717. im Schloss weilte nach dem majestätischen Sieg über die Osmanen in der Schlacht, welche Beograd befreite.

Eugen von Savoy war ein großer Bibliophile und Sammler mittelalterlicher Manuskripte und sein Verdienst war es, dass die Menschheit heute Peutingers Karte, die einzige bewahrte Karte des Römischen Reiches besitzt. Die Arbeit zeigt, dass das Landgut von Belje, nach Eugens Tode, der Krone und später, aufgrund des Testamentes von Karl, der Witwe von Kaiser Karl VI. Kristine-Elisabeth zufiel.

Der große Ruhm und die Ehre, die Prinz Eugen von Savoy im deutschen Volk genießt, spiegelt sich auch in den Liedern, Kompositionen und der Oper, die zu seiner Ehre komponiert wurden, in den Lebensläufen vieler Autoren sowie in Kinderbüchern, in denen er als Vorbild dargestellt wird und seine Tapferkeit und Treue gepriesen wird.

Schlüsselwörter: *Prinz Eugen von Savoy, Bilje, Zmajevac, Zemun/Semlin, Baranja, Jagdschloss*

Denis Njari, mag.
Osnovna škola Laslovo-Korog

UDK: 314(497.5 Ernestinovo)
Pregledni rad
Primljeno: 10.09.2012.
Prihvaćeno: 15.09.2012.

Demografija Ernestinova od naseljavanja do kraja Prvoga svjetskog rata

Rad na temelju podataka iz matičnih knjiga, katastarskih knjiga i objavljenih izvora analizira demografski razvoj naselja Ernestinovo nedaleko od Osijeka. Ernestinovo su osnovali njemački kolonisti 1865. godine, a u radu se donose osnovni podatci o osnutku naselja, popis prvih kolonista te svih kućevlasnika 1897. godine. Rad ukazuje i na osnovne uzroke demografskih oscilacija, posebice povećanoga mortaliteta u prvim godinama nakon osnutka, a u nastavku se analiza prvih pola stoljeća povijesti naselja, do raspada Austro-Ugarske Monarhije.

Ključne riječi: Ernestinovo, Ernestinenhof, Nijemci, druga polovica 19. stoljeća, prva desetljeća 20. stoljeća, demografska kretanja

Uvod

U naseljima osječkoga kraja 1910. godine postojalo je 21 naselje u kojemu je živjelo njemačko stanovništvo.¹ Međutim, u samo pet naselja su Nijemci činili apsolutnu etničku većinu. To su bili (Njemačka) Retfala (Rietdorf), Sarvaš (Sarwasch-Hirschfeld), Kravice² (Krawitz), Ernestinovo (Ernestinenhof) i Ivanovac (Johannesdorf).

U ovom je radu prikazan demografski razvoj Ernestinova od osnivanja naselja, tj. 1865. godine do kraja Prvoga svjetskog rata i raspada Austro-Ugarske Monarhije te do prvog popisa stanovništva u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca 1921. godine.

O povijesti Ernestinova dosad je pisano u dva navrata: iseljeni Podunavski Nijemci objavili su zavičajnu knjigu „Ernestin“ na njemačkom jeziku 1990. godine,³ a u okviru monografije „Povijest sela i župe Ivanovac“ na pedesetak stranica obrađena je i povijest Ernestinova.⁴ Obje publikacije sadrže nadasve korisne podatke i građu o povijesti toga naselja, no uglavnom se ne bave sustavnom historiografskom analizom iznesenih podataka.

Izvori za pisanje ovoga rada uglavnom se čuvaju u Državnom arhivu u Osijeku; prvenstveno su to rimokatoličke matične knjige rođenih,⁵ vjenčanih⁶ i umrlih⁷ župe Nutarnji grad (Tvrđa),⁸ katastarske knjige s popisima vlasnika kuća⁹ te rezultati službenih popisa stanovništva za 1869., 1880., 1890., 1900., 1910. i 1921. godinu.¹⁰

¹ Aljmaš 109 Nijemaca, Bijelo Brdo 63, Čepin 647, Dalj 453, Dopsin 11, Erdut 191, Ernestinovo 816, Hrastin 51, Ivanovac 803, Koprivna 35, Krawitz (Josipovac) 858, Laslovo 23, Orlovnjak 126, Retfala 1.490, Sarvaš 1.144, Tenje 754, T. Antunovac 143, Vladislavci 71, Vuka 154 i Osijek 12381. Ukupno u osječkom kraju (kotaru): 20.323 Nijemca. (Vidi opširnije: *Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880-1991. po naseljima*, 4, Državni zavod za statistiku, Zagreb 1998., 2083-2103.; Josip Lakatoš, *Narodna statistika*, Zagreb 1914., 29.)

² U to vrijeme zasebno selo, a danas krajnji istočni dio mjesta Josipovac kod Osijeka.

³ Hans Tisler, Sepp Aroksalash, *Ernestinovo, Ernestin, Ernestinenhof. Eine Zusammenstellung von der Ansiedlung(Gründung) bis zur Vertreibung und dem Schicksal der Landsleute bis heute.*

⁴ Stjepan Sršan, *Povijest sela i župe Ivanovac*, Državni arhiv u Osijeku, Osijek 2004., 221-274.

⁵ Državni arhiv u Osijeku (dalje: DAO), Zbirka matičnih knjiga (dalje: ZMK), 532R, 753R (1855-1874), 755R (1875-1888), 756R (1889-1900).

⁶ DAO, ZMK, 759V (1858-1899)

⁷ DAO, ZMK, 539M, 763M (1855-1873), 764M (1874-1900)

⁸ Župa sv. Mihaela - Nutarnji grad (Tvrđa) obuhvaćala je i Ernestinovo.

⁹ DAO, Zbirka katastra, 1009, VI. 11. Ernestinovo, D, Knjiga 2.

¹⁰ *Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857.-2001.*, Državni zavod za statistiku; *Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880-1991. po naseljima*, 4, Državni zavod za statistiku, Zagreb 1998., 2083-2103.

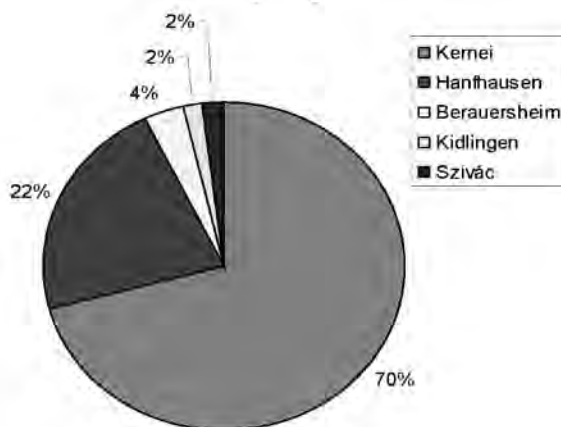
Povijesni razvoj

Naselje Ernestinovo (Ernestinenhof)¹¹ planski je naseljeno 1865. godine. Osječki trgovci Herman Eisner i Julio Klein od prethodnog su posjednika Ivana Kapistrana II. Adamovića, vlasnika čepinskog vlastelinstva, kupili uglavnom močvarno zemljište na području desetak kilometara južno od grada Osijeka.¹² Potom su u okolnom području tražili naseljenike s ciljem uređenja i podvrgavanja tog zemljišta poljoprivrednoj proizvodnji.

U matičnim knjigama vjenčanih i umrlih u analiziranom razdoblju jasno su naznačene rubrike *Locus originis* i *Locus domicilii et Nrus. Domalis* odnosno mjesto podrijetla i mjesto prebivališta za svaku od upisanih osoba te je iz tih podataka bilo moguće rekonstruirati pravce doseljavanja prvih kolonista u Ernestinovo. Katoličko stanovništvo Ernestinova u crkvenom je smislu pripadalo osječkoj župi sv. Mihaela Arkandela – odnosno Nutarnjem gradu (Tvrđi), tako da su svi podaci o rođenju, vjenčanju i smrti zabilježeni u matične knjige te župe. Doduše, stanovnici Ernestinova nisu vođeni u samostalnoj knjizi nego u zajedničkoj župnoj u kojoj je posebna rubrika za mjesto prebivališta roditelja djeteta ukoliko se radi o matičnim knjigama krštenih, zatim (posljednje) mjesto prebivališta pokojnika te mjesto prebivališta mladenke odnosno ženika. Za dobivanje podataka potrebnih za analize bilo je potrebno izdvojiti upise za koje je u navedenoj rubrici kao mjesto prebivališta navedeno „ex neocolonia Ernestin“, „ex/e filiali Ernestin/Ernestinovo“ ili jednostavno „ex Ernestinovo“.

U prvome valu naseljavanja u mjesto se doselilo 55 obitelji iz Bačke, i to 39 iz Kerneija (današnji naziv: Kljajićevo), 12 Hanfhausena (Odžak), 2 Berauersheima (Srpski Miletić), 1 Kidlingena (Filipovo) i 1 iz Sziváca (Sivac).

Grafikon 1. Pravci doseljavanja u Ernestinovo

¹¹ Naselje je dobilo ime po Ernestini Klein, supruzi Julija Kleina.

¹² S. Sršan, *Povijest sela i župe...*, n. dj., 222.

Prema popisu tadašnjeg učitelja Andreea Lutza radilo se o sljedećim „glavama obitelji“ odnosno kućevlasnicima: Almendinger Andreas i Margaretha Neugebauer, Almendinger Andreas i Margaretha Würtz, Bauer Franz i Elisabeth Schnaufer, Bauer Johann i Margaretha Jauch, Bauer Johann i Anna Maria Riefner, Bauer Michael i Katharina Schmidt, Bleier David i Regina Straub, Bün Mathias i Regina Almendinger, Gauder Johann i Theresia Speer, Gauder Stefan i Magdalena Tufner, Gärtner Jakob i Barbara Müller, Greif Paul i Theresia Oswald, Greif Wendelin i Anna Fath, Hahn Wendelin i Theresia Stöckl, Haubrich Mathias i Katharina Turner, Hering Josef i Marianna Penzinger, Holler Josef i Elisabeth Mifka, Kessler Anton i Katharina Würtz, Koscher Mathias i Barbara, König Adam i Anna Gander, Kranzpiller Franz i Rosalia Bleier, Kremer Mathias i Gertrud Mifka, Mutter Franz i Katharina Kaiser, Mutter Jakob i Barbara Laibach, Oswald Josef i Gertrud Roth, Reinhart Josef i Apollonia Toth, Valentin Anton i Johanna Bauer, Würtz Josef i Elisabeth Bischof, Würtz Peter i Marianna Gauder, Würtz Peter i Marianna Ott, Würtz Peter i Theresia Bischof.¹³

Prilikom njihova naseljavanja u Ernestinovo svakoj je obitelji odnosno kućevlasniku s obitelji obećana kuća s potkućnicom od 1 jutro zemlje, zatim 1 jutro pašnjaka i 8 jutara oranice, sve zajedno na otplatu od 20 godina, uz godišnju ratu od 17 forinti. U naselju je odmah počela djelovati i škola, a budući da je većina doseljenika bila katoličke vjeroispovijesti, duhovnu skrb nad Ernestinovom preuzeo je župnik župe sv. Mihaela Arkandela iz Osijeka. Međutim, razne su nepogode (suša, poplave, epidemija kolere) dovele do stanja da naseljenici već nekoliko godina nakon dolaska nisu mogli podmirivati svoje obveze te su znatno osiromašili i postali nadničari tj. najamni radnici.¹⁴

Ekonomsko stanje naseljenika počelo se popravljati s ekonomskim nazadovanjem veleposjednika Eisnera i Kleina, tj. od 1875. kada je Eisnerovih 900 jutara zemlje zaplijenila Đakovačka štedionica i po dvostruko većoj cijeni prodala Ernestinovčanima. Oni su tu zemlju uspjeli otkupiti zahvaljujući zajmu koji im je odobrila Zagrebačka hipotekarna banka uz 8% godišnjih kamata, a većina naseljenika te je dugove otplaćivala po trideset godina. Zemlja drugog veleposjednika Kleina (869 jutara) istodobno je pripala Fridrichu i Robertu Reineru.¹⁵

U svjetovnom je pogledu od osnivanja pa do 1884. Ernestinovo pripadalo Upravnoj općini Čepin,¹⁶ a tada se osniva samostalna Upravna općina Ernestinovo pod koju su potpala i susjedna naselja Ivanovac (naseljen pretežno Nijemcima) i Laslovo (mjesto

¹³ *Spomenica rkt. župe sv. Mihaela u Osijeku – Nutarnjem gradu 1904.-1934.*, Državni arhiv u Osijeku, Osijek 2009., 121-123.; Tisler / Aroksalash, *Ernestinovo, Ernestin, Ernestinenhof...*, n. dj. 13.

¹⁴ Isto, 1.

¹⁵ *Spomenica rkt. župe sv. Mihaela...*, n. dj., 124-126.

¹⁶ *Pregled političkoga i sudbenoga razdieljenja kraljevinah Hrvatske i Slavonije i uredjenja upravnih općinah*, Tiskara Narodnih novinah, Zagreb 1877., 99.

naseljeno pretežno Mađarima). Cjelokupna Upravna općina Ernestinovo 1890. prostirala se na 8.430 jutara zemlje.¹⁷ Od osnutka samostalne općine Ernestinovo se počinje ubrzano razvijati te tako 1884. biva izgrađena tvrda cesta za Osijek, a još znatniji razvoj mjesta počinje 1911. kada je u Ernestinovu otvoren i poštanski ured i željeznička postaja na novoizgrađenoj željezničkoj pruzi Osijek-Vinkovci. Godine 1896. osnovano je Dobrovoljno vatrogasno društvo koje je zbog neaktivnosti ubrzo prestalo djelovati te ponovno osnovano poslije Prvoga svjetskog rata.

Tablica 1.

Popis kuća u Ernestinovu s vlasnicima po kućnim brojevima.

Stanje prije i nakon revizije 1897. godine¹⁸

Ime i prezime posjednika kuće	Raniji kbr.	Kbr. 1897. godine
Fridrih i Robert Reiner	1	1
Franjo Kranzpiler	4	2
Heinrich Reichardt	5	3
Petar Heger	5	4
Andrija Koscher	6	5
Antun Schermer	7a	6
Johan Bauer	7b	7
Vendel Halter	9a	8
Matija Halter	9b	9
Vendelin i Ana Halter	10	10
Johan Telles	11a	11
Kristian Halter	11b	12
Franjo Rausch	12	13
Paul Kiefer	12	14
Heinrich Woller	14a	15
Antun Teiles	14b	16
Franjo Berauer	15	17
Petar Gantner	16	18
Martin Mergl	17a	19
Johan Tiessler	17b	20
Stefan Kubala	18a	21
Antun Kubala	18b	22
Josef Mühl	75	23
Karl Hill	19	24
Kata Dobo	20b	25

¹⁷ *Političko i sudbeno razdjeljenje kralj. Hrvatske i Slavonije i repertorij prebivališta po posljednjih popisa godine 1890.*, Kr. zemaljski statistički ured u Zagrebu, Zagreb 1892., 124.

¹⁸ DAO, Zbirka katastra, 1009, VI. 11. Ernestinovo, D, Knjiga 2.

Franjo Dobo	20a	26
Eva Koscher	21a	27
Franjo Mergl	22	28
Martin Walentin	23	29
Franjo Almadinger	24a	30
Martin Walentin	26	31
Johan Halter	27	32
Josip Liščević	28	33
Josip Holler	30	34
Paul Walentin	31	35
Franjo König	32	36
Nikola Hauprich	33	37
Friedrich i Robert Reiner	34	38
Škola Ernestinovo	38	39
Općina Ernestinovo	39	40
Zajednica Ernestinovo	43	41
Regina Würtz	41	42
Mijo Würtz	42a	43
Johan Almadinger	42b	43
Andrija Almadinger	43	45
Josef Schäffer	44a	46
Gašpar Hahn	44b	47
Adam Halter	45	48
Gabriel Bleier	46	49
Jakob Woller	47	50
Petar Würtz st.	48	51
Petar Würtz ml.	48	52
Franjo Reininger	49	53
Jakob Gärtner	50	54
Eva Walentin	51	55
Rozalija Schmidt	52	56
Karl Bühn	53b	57
Matija Bühn	53a	58
Johan Laudенbach	54b	59
Franjo Laudенbach	54a	60
Mijo Mutter	55b	61
Matija Bleier	55a	52
Josef Hahn	56a	63
Gertrud Blechl	56b	64
Stefan Bauer	57	65

Jakob Bauer	57	66
Antun Mutter	58a	67
Mihalj Zaun	59a	68
Josef Bauer	59b	69
Mijo Kessler	60a	70
Johan i Josef Schmidt	61a	71
Fridrich Schmidt	61b	82
Johan Reiningger	62	73
Josef Würtz ml.	63	74
Petar Würtz ml.	64	75
Jakob Bauer	65a	76
Franjo Bleier	66b	77
David Bleier ml.	66a	78
Petar Mutter	67a	79
Josef Laudenschach	67b	80
Vendelin Greif	68	81
Josef Bleier	69a	82
Kristian Maul	69b	83
Lina Schwartz	70	84
Adam Häring	71	85
Antun Almadinger	72a	86
Johan Bleier	73	87
Martin Reiningger	74	88

Demografska kretanja

Prema drugom popisu stanovništva koji je diljem Kraljevine Hrvatske i Slavonije proveden 1869. godine u Ernestinovu je živjelo 467 stanovnika, tj. prosječno 8,5 članova po obitelji. Taj prosjek uglavnom se nije mijenjao do kraja 19. stoljeća, a tek će se u drugom desetljeću 20. stoljeća smanjiti na prosječno 6 članova po jednome kućanstvu, koliko je u drugoj polovici 19. stoljeća primjerice bilo u obližnjim mjestima Laslovu, Hrastinu, Dopsinu, Antunovcu i Vladislavcima.¹⁹

U desetljeću potom stopa nataliteta naselja bila je visoka – iznosila je 21,5 promila nasuprot stopi mortaliteta od 15,8 promila. Do sljedećeg popisa provedenog 31. prosinca 1880. stanovništvo se u Ernestinovu smanjilo za 7,2% na ukupno 431 stanovnika, a to je bio izravan rezultat nastalih neprilika između ta dva popisa kada je u Slavoniji i Srijemu zavladao velika suša, te je prosječan broj umrlih u Ernestinovu u tom razdoblju bio između 30% i 50%. Na taj je broj utjecala i velika poplava nastala u proljeće 1870. nakon čestih i obilnih kiša i topljenja snijega što je izazvalo snažno

¹⁹ Denis Njari, *Vladislavci*, KUB Vladislavci – Općina Vladislavci, Vladislavci, 2012., 134-135.

nabujanje rijeke Vuke i Ernestinovu obližnje močvare Palače. Sve je to uzrokovalo poplavu zemljišta koja je trajala pune dvije godine. U tom razdoblju voda nije otjecala s oranica, iz dvorišta kuća i gospodarskih objekata, te su harale bolesti, zaraze i glad što je izazvalo opću bijedu i pomor stanovništva.²⁰ Budući da se Ernestinovo nalazilo u udolini došlo je 1871. godine i do urušavanja kuća izgrađenih šest godina prije poplave.²¹

U tom razdoblju najveći demografski pad zabilježen je 1873. kada je u mjestu zavladao epidemija kolere u kojoj je umrlo 44 osobe, odnosno 10% tadašnje ukupne populacije naselja. Epidemija je u Ernestinovu trajala 34 dana.²² Istodobno je takva stopa mortaliteta zabilježena je i u susjednim i obližnjim naseljima, primjerice Hrastinu,²³ Vladislavcima,²⁴ Drenovcima²⁵ i drugim mjestima. Uz navedeno tom visokom udjelu smrtnosti znatno je pridonijelo i nepostojanje profesionalne zdravstvene zaštite, nedovoljna osobna higijena i neodgovarajuće stambene i ine životne prilike. Glede smrtnosti ostali uzroci u matičnim knjigama su najčešće opća slabost, groznica, razne plućne bolesti i slično.²⁶

Unatoč navedenim neprilikama i uvjetima življenja stanovništvo Ernestinova je u drugoj polovici 19. i na početku 20. stoljeća bilo u stalnom porastu što ukazuje na to da je mjesto bilo i imigracijsko područje te da u njemu nije provedena demografska tranzicija. Budući da je izrazito mali broj stanovnika doživljavao visoku starost, a prva ženidba se u pravilu sklapala u ranoj mladosti, uslijed velikoga mortaliteta bračnih drugova broj ponovljenih brakova bio relativno velik. Stoga se stanovništvo od 1880. do 1921. godine od 431 službeno popisane osobe povećalo na 942 stanovnika. Rast je u desetljeću od 1880. do 1890. iznosio 24%, odnosno zabilježeno je 135 stanovnika više nego u prethodnom razdoblju. Sljedeće desetljeće između novog popisa stanovnika (1890. – 1900.) donijelo je porast od 20%, odnosno 139 stanovnika više, a razdoblje od 1900. do 1910. godine 24% ili 214 stanovnika više. Potonje osmogodišnje razdoblje (do raspada Austro-Ugarske Monarhije) donijelo je porast od samo 3% (23 stanovnika više) što je bila posljedica Prvoga svjetskog rata. Tako je u razdoblju od naseljavanja do kraja Prvoga svjetskog rata broj stanovnika u Ernestinovu porastao za 475 stanovnika odnosno broj stanovnika sela se više nego udvostručio u razdoblju od 56 godina.

²⁰ Isto, 42-43.

²¹ Ivan Nep. Spannbauer, *Odvodnja sa slavonske Dravsko-dumavske nizine*, Državni arhiv u Osijeku, Osijek, 2006., 97.

²² Isto, 34.

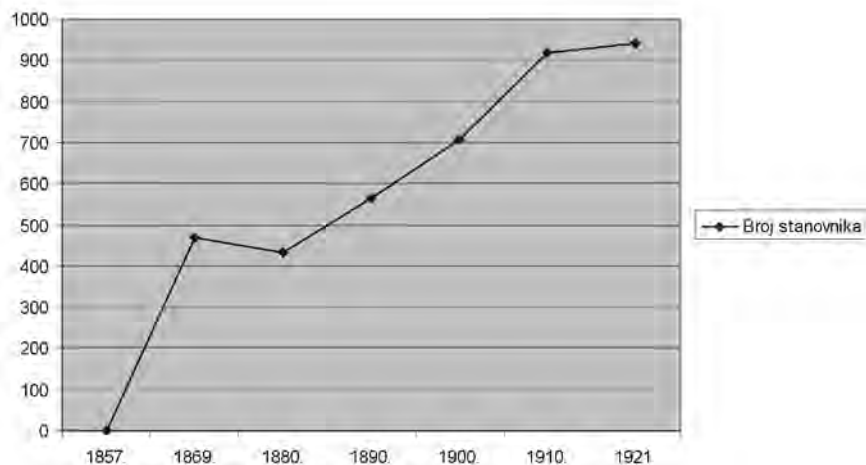
²³ DAOS, Zbirka matičnih knjiga, 462, MKU Hrastin, 1873.

²⁴ D. Njari, *Vladislavci...*, n. dj., 100.

²⁵ Irena Ipšić, „Demografske i društveno-gospodarske posljedice epidemije kolere: primjer epidemije u Drenovcima 1873. godine“, *Scrinia Slavonica*, 10, Hrvatski institut za povijest - Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, 2010., 527.

²⁶ Njari, *Vladislavci...*, n. dj., 30-31.; I. Ipšić, *Demografske i društveno gospodarske posljedice...*, n. dj., 538.

Grafikon 2. Ukupan broj stanovnika Ernestinova od 1865. do 1921. godine

Tablica 2.

Ukupan broj stanovnika prema službenim popisima stanovništva

Godina	1857.	1869.	1880.	1890.	1900.	1910.	1921.
Stanovnika	0	467	431	566	705	919	942
Broj kuća	0	55		67	88		157

Tablica 3.

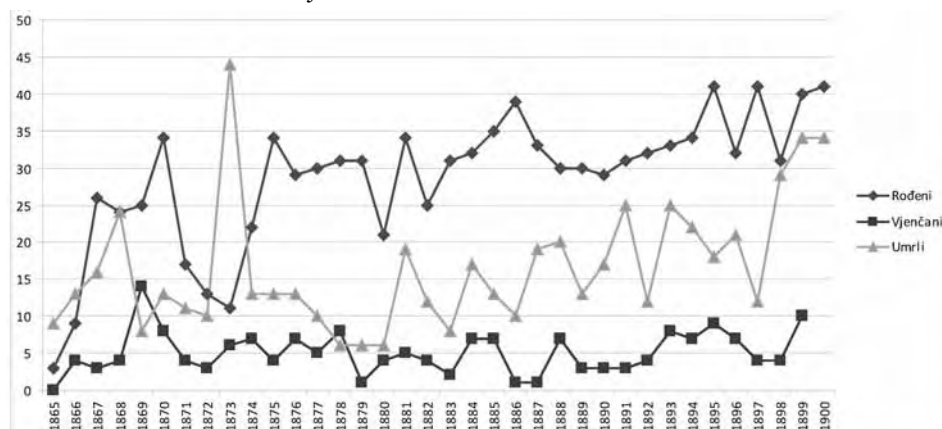
Ukupan broj rođenih, vjenčanih i umrlih od 1865. do 1900.

Godina	1865.	1866.	1867.	1868.	1869.	1870.	1871.	1872.	1873.	1874.	1875.	1876.	1877
Rođeni	3	9	26	24	25	34	17	13	11	22	34	29	30
Vjenčani	0	4	3	4	14	8	4	3	6	7	4	7	5
Umrli	9	13	16	24	8	13	11	10	44	13	13	13	10

Godina	1878.	1879.	1880.	1881.	1882.	1883.	1884.	1885.	1886.	1887.	1888.	1889.
Rođeni	31	31	21	34	25	31	32	35	39	33	30	30
Vjenčani	8	1	4	5	4	2	7	7	1	1	7	3
Umrli	6	6	6	19	12	8	17	13	10	19	20	13

Godina	1890.	1891.	1892.	1893.	1894.	1895.	1896.	1897.	1898.	1899.	1900.
Rođeni	29	31	32	33	34	41	32	41	31	40	41
Vjenčani	3	3	4	8	7	9	7	4	4	10	
Umrli	17	25	12	25	22	18	21	12	29	34	34

Grafikon 3. Rođeni, vjenčani i umrli od 1865. do 1900.

 Tablica 4. Stanovništvo prema narodnosti²⁷

	Mađari	Nijemci	Hrvati	Srbi	Židovi	Ostali	Ukupno
1900.	23	667	3	10	(6)	2	705
1910.	30	816	52	17	(4)	4	919

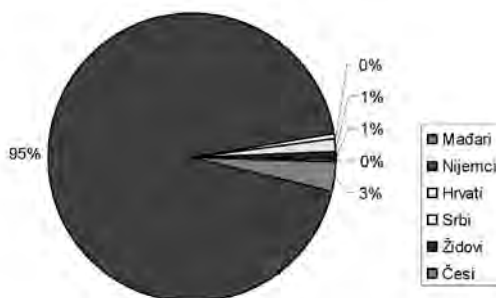
 Tablica 5. Stanovništvo prema narodnosti u postotcima²⁸

G./ %	Mađari	Nijemci	Hrvati	Srbi	Ostali	Ukupno
1900.	3,3	94,6	0,4	1,4	0,3	100 %
1910.	3,3	88,8	5,7	1,8	0,4	100 %

Razmatrajući etničku odnosno narodnosnu strukturu stanovništva prema službenim popisima, za godine u kojima ju je moguće pouzdano utvrditi, jasno je da se radilo o gotovo isključivo njemačkom stanovništvu pa je tako u Ernestinovu je prema popisu iz 1900. godine od 667 stanovnika bilo 94,6% Nijemaca. Deset godina potom se od 816 stanovnika 88,8% izjasnilo da su Nijemci.

Grafikon 4. Stanovništvo Ernestinova prema narodnosti 1900. godine

Kao kontrolna varijabla službenim popisima stanovništva mogu poslužiti podaci iz matičnih knjiga rođenih, vjenčanih i umrlih te popisi kuće-

²⁷ Izvor podataka za tablice 4-7: *Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880-1991. po naseljima*, knjiga 4, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 1998., str. 2090.

²⁸ Od ostalih, 1900. godine zabilježeno je 2 Čeha, a 1910. godine 2 Čeha, 1 Slovak i 1 Slovenac.

vlasnika u katastarskim knjigama u kojima su praktično beziznimno sva prezimena germanske etimologije, kao i apsolutna većina osobnih imena.

Tablica 6. Stanovništvo prema vjeroispovijesti

	Rimokatolici	Pravoslavci	Evangelici	Židovi	Ukupno
1880.	425			6	431
1890.	546	12	2	6	566

Tablica 7.

Stanovništvo prema vjeroispovijesti u postotcima

G./ %	Rimokatolici	Pravoslavci	Evangelici	Židovi	Ukupno
1880.	98,6			1,4	100 %
1890.	96,5	2,1	0,4	1	100 %

Podaci o vjeroispovijesti stanovnika također ukazuju na točnost ranije iznesenih podataka, jer su 1880. u popisima stanovništva kao rimokatolici navedeni 98,6% stanovnika Ernestinova, a deset godina potom 96,5%.

Zaključak

Kolonisti koji su osnovali Ernestinovo 1865. godine neposredno nakon doseljenja prošli su su iznimne poteškoće. Nakon prvih četiriju nerodnih (u poljoprivrednom smislu) i sušnih godina nastupilo je razdoblje poplava koje su u potpunosti onemogućile poljoprivredne radove i normalan život. Potom su nastavljene teškoće izbijanjem epidemije kolere u kojoj je tijekom 1873. godine preminulo 44 mještana odnosno 10% ukupne tadašnje populacije. Sve te neprilike pogodile su i veleposjednike koji su potaknuli kolonizaciju Ernestinova te su točno deset godina od osnutka Ernestinova ostali bez vlastitoga posjeda na području toga naselja. Ipak, za mještane se ta okolnost u konačnici pokazala pozitivnom budući da su obročno sami otkupili dio obradivih površina. Do raspada Austro-Ugarske Monarhije mjesto je zbog povoljnog položaja postalo jedno od gospodarski razvijenijih naselja osječkoga kotara prometno dobro povezano s obližnjim gradovima Osijekom i Vinkovcima.

Promatrajući nacionalnu i demografsku strukturu, naselje je kao katoličko i njemačko bilo vrlo homogeno. Do kraja navedenog razdoblja demografska tranzicija nije bila provedena te se broj rođenih kretao između 20 i 30 godišnje u trećoj četvrtini 19. stoljeća do između 30 i 40 godišnje u posljednjoj četvrtini toga stoljeća. Broj vjenčanja uglavnom se kretao između 5 i 10 godišnje, a broj umrlih u pravilu između 10 i 25 preminulih mještana godišnje. U radu su izneseni samo najosnovniji demografski pokazatelji, a matične knjige i dalje predstavljaju vrijedno vrelo za istraživanje, primjerice, prosječne dobi umrlih, starosti mladenke i ženika prilikom sklapanja braka, učestalosti rođenja, vjenčanja i smrti po mjesecima i godišnjim dobima i dr.

Sažetak

Rad na temelju podataka iz matičnih knjiga, katastarskih knjiga i objavljenih izvora analizira demografski razvoj naselja Ernestinovo nedaleko od Osijeka. Ernestinovo su osnovali njemački kolonisti 1865. godine, a u radu se donose osnovni podatci o osnutku naselja, popis prvih kolonista te svih kućevlasnika 1897. godine. Rad ukazuje i na osnovne uzroke demografskih oscilacija, posebice povećanoga mortaliteta u prvim godinama nakon osnutka, a u nastavku se analiza prvih pola stoljeća povijesti naselja, do raspada Austro-Ugarske Monarhije.

Kolonisti koji su osnovali Ernestinovo 1865. godine neposredno po doseljenu doživjeli su u prvih nekoliko godina života u novostvorenom naselju iznimne poteškoće. Poslije prvih četiriju razočaravajuće slabih (u poljoprivrednom smislu) i sušnih godina 1870. godine dogodila se poplava koja je u potpunosti onemogućila poljoprivredne radove i normalan život tijekom sljedeće dvije godine, a usto je i uništila i novoizgrađene kuće. Zatim je, kada se poplava povukla, izbila epidemija kolere, pa je tijekom 1873. godine preminulo 44 mještana odnosno 10% ukupne tadašnje populacije. Sve te nesreće pogodile su i investitore – veleposjednike koji su potaknuli kolonizaciju Ernestinova te su točno deset godina od osnutka Ernestinova ostali bez vlastitoga posjeda na području toga naselja. Ipak, za mještane se ta okolnost u konačnici pokazala pozitivnom budući da su sami otkupili dio obradivih površina (na otplatu). Do raspada Austro-Ugarske Monarhije svi su mještani otplatili svoje dugove, a Ernestinovo je postalo jedno od najrazvijenijih i ekonomski najbolje pozicioniranih naselja osječkoga kotara. Razlozi tomu dijelom su ležali i u dobroj prometnoj povezanosti, cestom i željeznicom, s obližnjim Osijekom i nedalekim Vinkovcima.

Promatrajući nacionalnu i demografsku strukturu, naselje je kao katoličko i njemačko bilo vrlo homogeno. Do kraja proučavanoga razdoblja demografska tranzicija nije bila provedena te se broj rođenih kretao između 20 i 30 godišnje u trećoj četvrtini devetnaestoga stoljeća do između 30 i 40 godišnje u posljednjoj četvrtini devetnaestoga stoljeća. Broj vjenčanja uglavnom se kretao između 5 i 10 godišnje, a broj umrlih u pravilu između 10 i 25 preminulih mještana godišnje.

Demographie von Ernestinenhof von der Ansiedlung bis zum Ende des Ersten Weltkrieges

Zusammenfassung

Die Arbeit analysiert aufgrund der Angaben aus den Matrikeln, Katasterbücher und veröffentlichten Quellen die demographische Entwicklung der Siedlung Ernestinenhof unweit von Osijek. Ernestinenhof wurde im Jahre 1865 von deutschen Ansiedlern gegründet, in der Arbeit werden Grundangaben über die Gründung der Siedlung, das Verzeichnis der ersten Ansiedlern sowie aller Hausbesitzer im Jahre 1897 dargestellt. Sie weist auch auf die grundlegenden Gründe zu demographischen Schwankungen hin, besonders auf die erhöhte Sterbensrate in den ersten Jahren nach der Gründung, im weiteren wird die erste Hälfte des Jahrhunderts der Siedlungsgeschichte, bis zum Zerfall der Österreichisch-Ungarischen Monarchie, analysiert.

Die Ansiedler, welche 1865 Ernestinenhof gründeten, erlebten unmittelbar nach der Ansiedlung in den ersten Jahren des Lebens in der neugegründeten Siedlung große

Schwierigkeiten. Nach den ersten vier, enttäuschend schwachen (in landwirtschaftlichem Sinne) und trockenen Jahren, geschah im Jahre 1870 eine Überschwemmung, welche in den kommenden zwei Jahren landwirtschaftliche Arbeiten und ein normales Leben vollkommen unmöglich machte, dazu zerstörte sie auch die neugebauten Häuser. Danach brach, als sich das Wasser zurückzog, eine Choleraepidemie aus, während des Jahres 1873 verstarben 44 Bewohner bzw. 10 % der damaligen gesamten Bevölkerung. All diese Unglücke trafen auch die Investoren – Großbesitzer, welche die Ansiedlung von Ernestinenhof anregten, so blieben sie genau zehn Jahre von der Gründung von Ernestinenhof ohne ihren eignen Besitz auf dem Gebiete dieser Siedlung. Doch für die Bewohner wirkte sich dieser Umstand im Endeffekt positiv aus, da sie einen Teil der urbaren Flächen selbst abkauften (auf Abzahlung). Bis zum Zerfall der Österreichisch-Ungarischen Monarchie zahlten alle Bewohner ihre Schulden ab und Ernestinenhof wurde eines der am meisten entwickelten und wirtschaftlich bestens positionierten Siedlungen des Osijeker Bezirkes. Die Gründe dazu lagen auch bei der guten Verkehrsverbindung mit dem benachbarten Osijek und Vinkovci durch Straßen und Bahnstrecken.

Die nationale und demographische Struktur beachtend war die Siedlung als katholisch und deutsch sehr homogen. Bis zum Ende der behandelten Zeitspanne wurde die demographische Transition nicht durchgeführt, so schwankte die Zahl der Geborenen zwischen 20 und 30 jährlich in dem dritten Viertel des neunzehnten Jahrhunderts bis zu zwischen 30 und 40 jährlich in dem letzten Viertel des neunzehnten Jahrhunderts. Die Zahl der Trauungen bewegte sich meistens zwischen 5 und 10 jährlich und die Zahl der Verstorbenen in der Regel zwischen 10 und 25 Verstorbenen jährlich.

Schlüsselwörter: *Ernestinovo, Ernestinenhof, Matrikel, geschichtliche Demographie*

mr. sc. Branislav Miličić
Muzej Slavonije
Osijek

UDK: 323.15(497.5-37=112.2)(091)
Pregledni rad
Primljeno: 20.09.2012.
Prihvaćeno: 25.09.2012.

Nijemci u Osijeku i Đakovštini

**(Kratak osvrt prema popisima
iz 19. i prvog desetljeća 20. stoljeća)**

Rad daje kratak osvrt udjela doseljenih Nijemaca na području Osijeka i Đakovštine / Đakova prema popisima stanovništva od 1857. do 1910. godine. Pri tome je posebice istaknuto značenje Nijemaca u gospodarskom razvoju navedenih područja.

Ključne riječi: *Popisi stanovništva od 1857. do 1910., Nijemci, Osijek, Đakovština, Đakovo, gospodarstvo*

Uvodne napomene

Kraljevina Hrvatsku i Slavoniju u drugoj polovici 19. stoljeća obilježava demografska tranzicija i smirivanje (ne)prilika glede nemirnog razdoblja revolucije iz prve polovice toga stoljeća. U gradove i mjesta Virovitičke županije se Nijemci useljavaju uglavnom kao obrtnici, trgovci, ugostitelji i drugi. Što ih je privuklo baš u Virovitičku županiju zorno opisuju Julije Martinčić i Darko Vitek u članku kojeg citiram: „U ovom je slučaju riječ, dakako, o Virovitičkoj županiji, koja je isključivo administrativno područje, dakle nema nekih zemljopisnih posebnosti koje bi tu županiju činile posebnim ili pak izoliranim u odnosu na susjedna područja (primjer tako definiranog prostora koji je ujedno i administrativno

ustrojen kao zasebno područje jest Požeška županija koja je, pored administrativnih međa, odijeljena od susjednih područja visokim gorjem). Virovitička se županija u 19. st. prostirala na približno 4.700 km² (primjerice, u popisu iz 1869. zabilježena je površina 4.679,18 km² dok je prema onom iz 1890. površina Virovitičke županije iznosila nešto preko 4.864 km²), čime je zauzimala najveći prostor među drugim hrvatskim i slavonskim županijama (županijski prosjek prema površini iznosio je nešto oko 2900 km²).¹

Nijemci u Osijeku prema popisima

Osijek je kao najveći grad Virovitičke županije prednjačio u gospodarskom, društvenom, političkom, kulturnom i inom razvoju u kojem su Nijemci od polovice 18. stoljeća imali zapaženo značenje. Prema prvom službenom popisu stanovništva Kraljevine Hrvatske i Slavonije iz 1857. Osijek je imao 16.145 stanovnika, 1869. godine 19.942 stanovnika, a 1880. godine 20.356 stanovnika. Pri tome treba istaknuti da je te godine u gradu 8.970 Nijemaca što je bilo u odnosu na cjelokupni broj Osječana 49,28%, a deset godina potom od 22.195 stanovnika Nijemaca je u Osijeku 10.657, odnosno 53,88%.²

Tablica 1.

Broj stanovnika grada Osijeka i broj Nijemaca za godine 1880., 1890. i 1900.

Godina	Stanovništvo	broj Nijemaca	%
1880.	20.356	8.970	49.28
1890.	22.195	10.657	53.8
1900.	27.383	12.436	49,9

Izvor: Zlata Živaković- Kerže,

Multietničke značajke demografskih kretanja Osijeka u 19 st.

¹ Julijo Martinčić / Darko Vitek, „Demografska slika Virovitičke županije 1869. godine“, *Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički radu Osijeku*, sv. 23, Zagreb-Osijek, 2007., 187-200.

² Zlata Živaković- Kerže, „Multietničke značajke demografskih kretanja Osijeka u 19 st.“, *Časopis za suvremenu povijest*, 33/2, Zagreb, 2001., 475-492

Demografsku sliku druge polovice 19 stoljeća grada na Dravi obilježio je rast broja stanovništva koji je bio vezan s gospodarskim jačanjem i napretkom grada. Istodobno se do 1900. povećavao i broj Nijemaca koji su ostavili neizbrisiv trag u cjelokupnom razvoju Osijeka i okolice, a posebice na polju gospodarstva. Tako npr. za vrijeme osnivanja Trgovačko-obrtničke komore za Slavoniju sa sjedištem u Osijeku 1850. tj. 1853. zapaženo je značenje Nijemaca – gospodarstvenika poput veletrgovca Josipa Posnera, dugogodišnjeg tajnika, ili primjerice Adam pl. Reisner, vlasnika Tvornice žigica, koji je bio i njen predsjednik u razdoblju 1889. do 1893. godine. U Komori su golemo značenje pri donošenju značajnih gospodarskih i inih odluka imali i drugi onodobni gospodarstvenici njemačkog podrijetla poput Josipa Povishila, vlasnika Tvornice namještaja, ravnatelja osječke Svilane Johanna Friedberga, vlasnika Tvornice ulja iz obitelji Lay, Josefa Prucknera, dopisnog člana „Landwirtschaftsgesellschaft“ sa sjedištem u Beču. U to vrijeme golemo je značenje na tim polju i bosansko ili đakovačkog i srijemskog biskupa Josipa Jurja Strossmayera koji je bio npr. na čelu Odbora za uređenje rijeke Drave.³

I u bankarstvu njemačko stanovništvo ili stanovništvo njemačkog podrijetla imalo je znatnog udjela, i to u tadašnje četiri bankarske ustanove koje su imale sjedište u Osijeku - „Prva osječka dionička štedionica“, „Slavonska komercijalna i eskomptna banka“, „Osječka donjogradska štedionica“ i „Slavonska središnja štedionica“. Zapažene su i brojne inicijative pa npr. od 1871. do 1873. u Osijek pristizhu zahtjevi za osnivanje još novčarskih ustanova, a podnositelji zahtjeva su bili: D. W Klein, dr. A. Reinitz, I. Weiss, dr. H. Wiener i drugi. Glede ostalih stanovnika njemačkog podrijetla zanimljivi su podaci iz „Osobnika Kraljevske Sveopće zakladne bolnice Hutler-Kohlhofer- Monsperger u Osijeku“ za razdoblje od 1894. do 1905. iz kojeg se uočava da je od 2.358 zaposlenih više od ¼ nosilo njemačka prezimena⁴, a važno je istaknuti i ime liječnika Ferde Knoppa prvog ravnatelja.

Đakovština i Đakovo

Đakovački kraj se može jasno geografski diferencirati na prigorski i ravničarski dio unutar kojega se nalazi i grad Đakovo kao jedino gradsko naselje na tom području. Osnova takve diferencijacije su prirodno-geografska i društveno-geografska obilježja, ali i prevladavajući demo-geografski procesi. Prema popisima stanovništva, Općina Đakovo s mjestom Đakovom imala je 1857. godine 23.546 stanovnika, 1869 godine 27.548 stanovnika, 1880. godine 26.945 stanovnika, deset godina potom 33.674 stanovnika, 1900. godine 37.798, a deset godina potom 41.839. Grad Đakovo je 1880.

³ Igor Karaman, „Gospodarski razvoj Osijeka i okolnih krajeva“, *Od turskog do suvremenog Osijeka* (ur. Julio Martinčić), Osijek 1996., 142-155

⁴ Državni arhiv u Osijeku, Fond 208, knjiga 472, Osobnik, 1894. – 1905.

imao 7.837 stanovnika, a od toga broja bilo je 3.888 muškaraca i 3.948 žena.⁵ Pri tome je porast stanovništva u Đakovštini od 1857. do 1869. iznosio 17%, od 1869. do 1880. je bilježio pad broja stanovnika od 2,2%, a rast ponovo bilježe potonja desetljeća (1880. do 1890. porast je 25%, 1890. do 1900. ima porast stanovništva od 12,2%, a prijelaz u 20. stoljeće od 1900. do 1910. od 10,7%).⁶ Posljedica je to razvoja društveno-gospodarskih prilika u cjelini, a posebice razvoja agrarne proizvodnje, obrta i prerađivačke industrije koja je zahtijevala veći udjel radne snage u proizvodnji. Budući da se manjak radnika nije mogao ostvariti prirodnim prirastom stanovništva Đakovštine pojačali su se imigracijski tokovi. Doduše, 70-ih i 80-ih godina 19. stoljeća dolazi do manjka ukupnog broja stanovništva Đakovštine, ali i Slavonije i Srijema, i to uslijed smrtonosne epidemije kolere koja je tada vladala navedenim područjima.⁷

Prateći doseljavanje i suživot pridošlih Nijemaca uočava se da su se doseljenici držali na okupu pa su se tako sporije asimilirali sa stanovništvom. No, karakteristika toga procesa bila je izraženija u selima Đakovštine, nego li u samom Đakovu. Nijemci donose sa sobom uzgoj novih kultura poput šećerne repe, uljane repice i konoplje. Istodobno su u taj kraj unaprijedili proizvodnju i uzgoj postojećih kultura i sorti donoseći i napredak u mehanizaciju pa čak i nov način gradnje kuća. Povjesničar Vladimir Geiger o tome piše: „Krajem 19. stoljeća većina stanovništva Đakovštine bavila se poljoprivredom. Prevladavao je mali (do 5 jutara) i srednji (5-20 jutara) seljački posjed. Najviše je srednjih posjeda (44,3 %) s 25,6 % ukupne površine. Znatno su rjeđi posjedi od 20 do 100 i više jutara zemlje. Po nacionalnoj strukturi, najviše je pripadalo fizičkim osobama (i seljačkim zadrugama) Hrvatima (uključujući i Srbe) i to 86.817 jutara ili 78,8 % ukupne površine. Etničkim skupinama /zajednicama je pripadalo 23.318 ili 21,2 % jutara, od toga su Nijemci (kriterij materinji jezik) bili vlasnici 16.554 jutara ili 15 % ukupne površine (Židovi 2,1%), slijede Mađari s 4,8 % i ostali.”⁸ Nadalje Geiger spominje specifičan način gradnje kuća te navodi kako su starosjedioci počeli rabiti u svakodnevnom razgovoru njemačke izraze poput haustor, keler, šupa, ganjak i drugi.⁹

U tom je kraju obrt bio druga po važnosti gospodarska grana dok se industrija zbog agrarnog karaktera Đakovštine, ali i blizine Osijeka, vrlo sporo razvijala. Doduše, nezaustavljiv je bio razvoj prerađivačke industrije vezane uz agrar pa tako

⁵ Državni arhiv Hrvatske u Zagrebu (dalje DAH), arhivski znak 3218, arhivski fond 367., svežanj 1; Republički zavod za statistiku SRH, Retrospekt popisa stanovništva 1857.-1961. po kotarima i općinama, Zagreb, 1964., 9.

⁶ Isto, 27.

⁷ Marijan Jukić, „Demografske značajke i procesi u Đakovštini“, *Hrvatski geografski glasnik*, 69/2. Zagreb, 2007., 79-98, 82

⁸ Vladinir Geiger, „Nijemci Đakova i Đakovštine od 1848. do 1914. godine“, (2. dio), *Scrinia slavonsica*, Slavonski Brod, 2002. 301-324, 302

⁹ Isto, 309.

nalazimo mlinove i mljekarsku industriju. Tako Geiger preuzima od Jovića sljedeće: „Vlastelinski paromlin, paromlin “Sloga” – komanditno društvo Jakševac i Hager, Đakovačko dioničko društvo – mlin na valjke, mlin s motorom na sisači plin Jakoba Kaisera i paromlin Baltazara i Franje Baumbergera. Ukupno je bilo 25 mlinova. Osim njih, postojale su u Đakovu dvije mljekare s motorom na benzin (Pavao Stubbe i Martin Urlich), tvornica ulja Baltazara i Franje Baumbergera, Prva hrvatskoslavonska središnja maslarna Nijemca P. Stubbea i općinska klaonica.¹⁰

Umjesto zaključka

Ovaj kratki osvrt istaknuo je gospodarsko i ino značenje pridošlih Nijemaca u Osijeku i Đakovštini / Đakovu prema popisima stanovnika od druge polovice 19. stoljeća i prvog desetljeća 20. stoljeća.

¹⁰ Isto, 308 (bilješka 24)

Sažetak

Kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju u drugoj polovici 19. stoljeća obilježava demografska tranzicija i smirivanje (ne)prilika glede nemirnog razdoblja revolucije iz prve polovice toga stoljeća. U gradove i mjesta Virovitičke županije se Nijemci useljavaju uglavnom kao obrtnici, trgovci, ugostitelji i drugi.

Demografsku sliku Osijeka u drugoj polovici 19. stoljeća obilježio je rast broja stanovništva koji je bio vezan s gospodarskim jačanjem i napretkom grada. Istodobno se do 1900. povećavao i broj Nijemaca koji su ostavili neizbrisiv trag u cjelokupnom razvoju Osijeka i okolice, a posebice na polju gospodarstva.

Slična se demografska slika bilježi i u Općini Đakovo i u mjestu Đakovo gdje se u selima izražena njemačka nacionalna struktura. Ujedno se bilježi i intenzivnija agrarna proizvodnja upravo zaslugom njemačkog stanovništva toga kraja.

Deutsche in Osijek und im Gebiet von Đakovo (Kurzer Rückblick gemäß Vorschriften aus dem 19. und dem ersten Jahrzehnt des 20. Jahrhunderts)

Zusammenfassung

Das Königsreich Kroatien und Slawonien kennzeichnet in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts eine demographische Transition und eine Beruhigung der Lage bezüglich der unruhigen Zeit der Revolution aus der ersten Hälfte dieses Jahrhunderts. In die Städte und Ortschaften der Gespanschaft Virovitica siedeln die Deutschen meistens als Handwerker, Kaufleute, Gastwirte und sonstiges.

Das demographische Bild von Osijek in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts kennzeichnete ein Anstieg der Bewohnerzahl, der mit der wirtschaftlichen Stärkung und dem Fortschritt der Stadt verbunden war. Gleichzeitig stieg bis 1900 auch die Zahl der Deutschen an, die eine unauslöschliche Spur in der Gesamtentwicklung von Osijek und deren Umgebung, besonders auf dem Gebiete der Wirtschaft, hinterließen.

Ein ähnliches demographisches Bild wird auch in der Gemeinde Đakovo und in der Ortschaft Đakovo verzeichnet, wo in den Dörfern eine deutsche nationale Struktur ausgeprägt ist. Gleichzeitig wird auch eine intensivere Agrarproduktion, gerade durch den Verdienst der deutschen Bevölkerung dieses Gebietes, verzeichnet.

Schlüsselwörter: *Zensus vom 1957 bis 1910, Deutsche, Osijek, Đakovo Umgebung, Đakovo, Wirtschaft*

Petar Kerže, prof.
I. Gimnazija Osijek

UDK: 796(497.5 Osijek)(091)
Stručni rad
Primljeno: 19.09.2012.
Prihvaćeno: 24.09.2012.

Značenje braće Gutzmirtl u osječkom i hrvatskom nogometu

*(Prilog za proučavanje povijesti
sporta grada Osijeka)*

Autor je u radu nastojao istaknuti značenje braće Gutzmirtl – Ive, Josipa i Kresimira – u osječkom, ali i u hrvatskom nogometu, i to nakon kratkih biografskih podataka i isticanja značenja nogometa kao omiljenog sporta te njihovog udjela u pojedinim osječkim, tj. hrvatskim nogometnim klubovima.

Ključne riječi: *Nogomet, Osijek, braća Gutzmirtl*

Ukratko o obitelji Gutzmirtl

Obitelj *Gutzmirtl*, kojoj pripadaju braća *Ivan – Branislav, Josip i Krešimir*, zavičajno pravo¹ u gradu Osijeku dobila je temeljem njihovog pradjede *Antuna* rođenog 1857. u Osijeku, koji je kao gradski redar stalno radio u javnoj službi. I on i njegovi nasljednici rođeni su i živjeli u osječkom Neustadtu, tj. Novom gradu. *Antun* se oženio Osječankom *Matildom* rođ. *Denner* (1862.) i u braku su rođena djeca *Dragutin* (27. VIII. 1883.), *Josip* (1890.), *Stjepan* (1893.) i *Leopold* (1900.). *Dragutin* je bio crijepopokrivački pomoćnik, koji se oženio s *Katom* rođ. *Martinac* (1889.) i u braku su imali 7 djece – *Stjepana* (25. XII. 1908.), *Antuna* (1910.), *Matildu* (1911.), *Mariju* (4. III. 1919.), *Dragutina* (6. IV. 1921.), *Tereza* (21. IX. 1923.) i *Vilima*

Braća Gutzmirtl

(30. IV. 1934.). *Stjepan* je bio službenik i oženio se u Osijeku 26. prosinca 1936. s Vukovarkom *Antonijom Opravić*. U braku su imali tri sina – *Ivana – Branislava* (1. Vi. 1940.), *Josipa* (16. III. 1942.) i *Krešimira* (23. XI. 1943.).² Svi su oni imali obitelj – *Ivan* se oženio s *Draženkom Kovačić* (5. X. 1945.) i u braku su rođena djeca *Hrvoje* (27. III. 1970.) i *Lada* (22. V. 1972.); *Josip* je s *Mirjanom Blažić* imao kćer *Ines* (17. II. 1968.), a *Krešimir* ženi *Mirjanu Živančević* i u braku imaju *Rebeku* (26. II. 1971.) i *Damira* (30. XI. 1976.).³

Braća *Ivan – Branislav, Josip i Krešimir* bili su od najranijeg djetinjstva i mladosti zaljubljeni u nogomet, koji kao najvažnija sporedna stvar na svijetu počinje dobivati svoje pravo značenje u svijetu kao glavna zanimljivost u okupljanju naroda koji je

¹ Godine 1849. donesen je „Privremeni općinski zakon“ kojim se na području Habsburške Monarhije, pa tako i na području Kraljevine Hrvatske i Slavonije ustrojavaju upravne općine kao osnovne administrativno-teritorijalne jedinice, a njihovo stanovništvo dijeli na članove općine i strance. Tim zakonskim odredbama prvi se put spominju pojmovi kao što su „pripadnost općini“ ili „stanovnik općine“. Takav je zakon stvorio preduvjete za kasniji razvoj koncepcije zavičajnog prava. Pojam zavičajnog prava osiguravao je zavičajniku pravo na općinski imetak, pravo na sirotinjsku potporu i uzdržavanje. U Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji zavičajno pravo je prvi puta zasebno uređeno „Zakonom o uređenju zavičajnih odnošajah“ od 30. travnja 1880., a zavičajno se pravo stjecalo rodom, udajom, izričnim primanjem u svezu ili naseljavanjem te stalnim namještenjem u javnu službu. (Vidi opširnije: *Stjepan Prutki, „zavičajnici i zavičajno pravo“, Zavičajnici grada Vinkovaca 1909. – 1945., Vinkovci, 2011., 9-24.*)

² *Zavičajnici grada Osijeka 1901. – 1945.* (ur. Stjepan Sršan / Vilim Matić), Osijek, 2003., 278, 275.

³ Rodoslovlje iz ostavštine obitelji Gutzmirtl.

željan drugih sadržaja. Tada se događaju i promijene koje do tada nisu bile toliko prisutne u svijetu, pa tako niti u Jugoslaviji. Naime, od igranja vrhunskog nogometa se počelo profesionalno živjeti.

Nogomet 60-ih godina 20. stoljeća

U prvoj polovici 60-tih godina 20. stoljeća u redovima osječkog nogometnog drugoligaša koji je upravo tih godina čak tri puta promijenio svoje ime (1962. NK „Proleter“ je preimenovan u NK „Slavonija“ da bi 1967. postao NK „Osijek“) nastupala su tri brata *Ivan, Josip* i *Krešimir Gutzmirtl*, koji su u jednom razdoblju dijelili svlačionicu NK Slavonija, te imali potpisan profesionalni ugovor.

Nešto slično, prema raspoloživim podacima, zapamćeno je samo u još dva nogometna kluba u tadašnjoj Jugoslaviji – u NK Vardaru iz Skopja dres makedonskih „crveno-crnih“ nosila su braća *Sokrat, Lazar* i *Ilija Mojsov*, a u splitskom NK Hajduku zajedno su igrala braća *Ivo* i *Zvonko Bego*, dok je njihov najmlađi brat *Boran* nastupao samo za mladu momčad velikana iz Dioklecijanova grada.

Osječki nogometaši su 60-tih godina nastupali na stadionu u Gradskom vrtu, koji im je otvorio vrata 1958. i pripadali u red jednih od boljih drugoligaških sastava. Doduše, Osječani su morali čekati čak 21 godinu da bi vratili prvligaški status izgubljen ispadanjem NK Proletera 1956. iz Prve savezne lige.

Tijekom šezdesetih godina prošloga stoljeća zapamćena je plejada koju su predvodili igrači *Matej Kasac, Boris Čulin, Branko Karapandža, Ivica Rukavina, Petar Lončarić, Josip Verner, Stevo Piljaš, Vilim Retl...*, te tercet *Gutmirtl*, čija su se prezimena tada pisala kroatizirano *Gucmirtl*.

Braća Gutzmirtl

To je prikaz obitelji koja je uz ljubav prema igri kao što je nogomet morala odrediti i svoj životni put, jer tri brata se ipak egzistencionalno za svoju obitelj nisu mogla upustiti u rizik odabira nogometa kao svog životnog poziva. Prikaz je to i utjecaja oca kao *pater familiasa* na odabir profesionalnih karijera svojih sinova, kao i njihovog prihvaćanja njegove uloge u njihovim kasnijim sportskim karijerama. No, prikaz je ovo i njihove ljubavi prema svojim pozivima i prihvaćanje očeve odluke da se samo jedan brat otisne u profesionalne nogometne vode, te njihovo sportsko *bodrenje* i sreću prilikom svakog njegovog uspjeha.

Ivan – Branislav Gutzmirtl diplomirani je inženjer stočarstava. Iako je počeo studirati kemiju. Njegov nogometni put počeo je u podmlatku tadašnjeg drugoligaša NK Proleter iz Osijeka. Po završetku srednje škole seli u Zagreb gdje se uz studij nastavlja baviti nogometom. Igrao je dvije natjecateljske sezone za zagrebački Elektrostroj. No ponukan slabom materijalnom situacijom u obitelji vraća se u Osijek i potpisuje ugovor s NK Proleterom. U tom je klubu igrao zapaženo nogomet sve do odlaska na služenje vojnog roka. Nakon povratku iz vojske u Osijek pristupio

je NK Olimpiji u kojoj je i završio nogometnu karijeru. Aktivni je član Olimpijine generacije koja je tada ostvarila klupski povijesni uspjeh plasiravši se u tadašnju jugoslavensku zonu (1966./67). Po mjestu igre središnji branič igrao je s nekima od najznačajnijih imena u povijesti osječkog nogometa. Nakon aktivne nogometne karijere odlazi poslom u Podravsku Slatinu gdje nekoliko sezona uz stalni posao na jednoj farmi trenira nogometaše NK Slatina. Nedugo zatim dobiva posao u PIK Belje gdje radi do svoje prerane smrti 2. studenog 2002. godine, mjesec dana prije službenog umirovljenja.

Josip Joza Gutmirtl (rođen 16. ožujka 1942.) nakon završene strojarske srednje škole uz nogometnu karijeru bavio se komercijalnim poslovima. Nogometom se počeo baviti u najmlađoj dobi zapaženo igrajući u juniorima osječkog NK Proletera, potomjeg NK Slavonije (današnji NK Osijek). Debitirajući kao 18-godišnjak te u 5 sezona na nogometnom terenu „starog Gradskog vrata“ bio je golgeter drugoligaške momčadi Proletera/ Slavonije s ukupno 56 golova i 260 nastupa. Najljepši gol na prijateljskoj utakmici između NK Proletera i zonaša NK Metalca, odigrane 23. siječnja 1962., polučio je *Guco*, kojim su ga nadimkom nazivali, s udaljenosti od 50 m. Toga je dana potpisao trogodišnji ugovor sa svojim klubom, jer je do tada u matičnom klubu igrao amaterski. U grad na Dravi stizali su menedžeri najvećih klubova tog doba, pa su i najvatreniji navijači Slavonije počeli shvaćati da će popularni Guco (ili Joza, kako su ga također nazivali) kad – tad popustiti laskavim ponudama. Sve barijere otklonjene su ujesen '64, kad je Josip Gutmirtl, na dvije utakmice zaredom, s Klavarom iz Celja, pa Šibenikom u prvenstvu Druge savezne lige "zapad", postigao po četiri pogotka, a Slavonija pritom ostvarila istovjetne pobjede od po 6:0. Dugo je prepričavano kako su uporni bili predstavnici novosadske Vojvodine, koji su Gutmirtla na sve načine pokušali privoljeti na potpis baš za klub iz vojvođanske metropole. Odvezli su Jozu na ručak u tada glasoviti „Čingi-lingi čardu“ na ulazu u Bilje, dugo objedovali, a onda krenuli natrag, u Osijek. Upornost Novosađana najlakše je oslikati podatkom o maratonska dva sata vožnje od Bilja do Osijeka. Da bi se razjasnilo ta relacija iznosi 10 km. Nije ništa vrijedilo jer je otac nezaboravnog trojca *Stjepan*, svojedobno igrač i entuzijast donjogradske Olimpije, odredio smjer, pokazavši svom srednjem sinu, novom „dragulju s Drave“ – put u Zagreb. No, nije sve bilo tako blistavo u Josipovoj karijeri. Imao bi Josip zasigurno i veću karijeru da ga nije teška ozljeda pred prelazak u Dinamo udaljila nešto duže s terena. Naime, očevidci koji su nazočili toj utakmici, kažu da je u Gradskom vrtu izgledalo jezivo kada je Josipu pri jednom napadu doslovno *pukao* stražnji bedreni mišić. Unatoč toj ozljedi Josip je kao vrstan napadač i igrač sredine terena otišao u Zagreb 1965. i igrao za NK Dinamo. Do 1973. odigrao je u plavom dresu 409 utakmica i postigao 106 pogodaka te bio kapetan momčadi. Sa svojim klubom je u rujnu 1967. osvojio Kup velesajamskih gradova (preraslog u Kup UEFA, a današnja Europska liga).⁴

⁴ *Nogometni leksikon* (ur. Fredi Kramer/Mladen Klemenčić), Zagreb, 2004., 175, 176; „Sport“, *Glas Slavonije*, 24. 1. 1962.

Momčad Dinama 1967. osvajači kupa velesajamskih gradova: Škorić, Gračanin, Brnčić, Belin, Ramljak, Blašković, Čerček, Pirić, Zambata, Gutzmirtl i Rora

Dinamova momčad u sastavu *Škorić, Gračanin, Brnčić, Belin, Ramljak, Blašković, Čerček, Pirić, Zambata, Gutzmirtl i Rora*) prometnula se u jedinu momčad iz Hrvatske, koja se može podičiti europskim pokalom. Nakon odlaska iz Dinama *Josip* je nastavio karijeru u Švicarskoj, ali nažalost ne odlučuje se potpisati za švicarski Grasshopper, već odlazi u manji klub kao igrač trener u Nordstern u Baselu. Nakon povratku iz Švicarske ne nastavlja nogometnu karijeru nego se bavio trenerskim radom, te je trenirao NK Radnik iz Velike Gorice, zagrebačke klubove Dubravu i Lokomotivu, te Jasku. Svi, koji su imali sreću i poznavati ga, pamte *Gucu* kao vrhunsku osobu, a nogometni stručnjaci slažu se u procjeni, da je, kao igrač plemenita kova, bio jedan od najvećih nogometaša poniklih u Osijeku, dokazan na vrhuncu karijere i na europskoj pozornici. Iznenađa je, za vrijeme rutinskog, kontrolnog pregleda srca, preminuo u Zagrebu, 24. studenoga 2009., točno 7 godina nakon također nenadane smrti starijeg brata *Ivana*. Pokopan je 27. studenoga 2009. na zagrebačkom groblju Mirogoj.⁵

Krešimir Krešo Gutzmirtl najmlađi je brat Gutzmirtl i kako sam kaže dosta se kasno počeo zanimati za nogomet. Djelomično je to bila i krivica oca *Stjepana*, koji je govorio „da je *Josip* predodređen da bude nogometaš, a *Ivan* i *Krešo* da završe školu“. I *Krešo* je završio ekonomiju, te ostao vjeran tom pozivu do mirovine. Nogometno,

⁵ Dragutin KERŽE, „In memoriam“, *Glas Slavonije*, 26. 11. 2009., 38.

kako sam kaže, „najslabiji“ od tri brata ipak je potpisao ugovor s NK Slavonija. No, uglavnom je ulazio u igru kao rezervni igrač jer je tada konkurencija bila velika, a on je igrao poziciju veznog igrača ili napadača. Ipak, je svu trojicu braće krasilo umjeće igranja s obje noge, te je i *Krešo* bio u prednosti nad drugim igračima, jer je mogao igrati i na lijevom i desnom krilu. Nakon odrađenog četverogodišnjeg ugovora za NK Slavoniju, seli u Donji grad, te postaje igrač NK Olimpije. Vjerojatno za tu odluku i *Ivo* i *Krešo* su imali dobar razlog. Naime, njihov otac je bio u svoje vrijeme aktivni igrač (1930./31.), a kasnije i sportski djelatnik NK Olimpija. *Krešo* je aktivni član Olimpijine generacije koja je tada ostvarila klupski povijesni uspjeh plasiravši se u tadašnju jugoslavensku zonu (1966./67). Tada je sastav Olimpije izgledao ovako: *Petrinšak, Grujičić, Pešo, Matijević, Vojvodić, I. Gutzmirtl, Kardoš, Jakelić, I. Anđelić, Migač, N. Novokmet, Štabek* i *K. Gutzmirtl*. U Olimpiji je igrao do ljeta 1971. Zatim odlazi na odsluženje vojnog roka, te pri povratku pristupa za NK Dalj iz Dalja, gdje igra dvije sezone i završava nogometnu karijeru. Okušao se i kao nogometni sudac vodeći oko 500 susreta. U bogatoj sportskoj karijeri jedno se vrijeme bavio i kuglanjem nastupajući uspješno za osječke kuglačke klubove Analit, Metalac, Autoreparaturu, Slavonijatekstil i Ukras. Iako se više aktivno ne bavi sportom u obiteljskom krugu sa suprugom *Mirjanom* sa zanimanjem prati sportska zbivanja na osječkoj i hrvatskoj sportskoj sceni.⁶

Umjesto zaključka

Kako sam *Krešimir* kaže otac je usmjeravao njihove životne pozive pa se nekih anegdota baš i nesjeća, jer kao najmlađi brat uvijek je morao šutjeti. Braća Gutzmirtl su u osječkom nogometu jedinstven primjer obiteljske privrženosti i ljubavi prema toj magičnoj igri loptom koja i danas očarava milijune ljudi na svijetu.

⁶ Razgovor u obiteljskom domu Krešimira Gutzmirtla obavio autor ovoga članka krajem listopada 2011.

Sažetak

U ovom prilogu za proučavanje povijesti sporta grada Osijeka, posebice nogometa, istaknuto je značenje braće Gutzmirtl – Ivana - Branislava, Josipa i Krešimira – u osječkom, ali i u hrvatskom nogometu, i to nakon kratkih biografskih podataka i isticanja značenja nogometa kao omiljenog sporta te njihovog udjela u pojedinim osječkim, tj. hrvatskim nogometnim klubovima.

Ključne riječi: Nogomet, Osijek, braća Gutzmirtl

Die Bedeutung der Brüder Gutzmirtl für den osijeker und kroatischen Fußball (Beitrag zur Erforschung der Geschichte des Sportes in der Stadt Osijek)

Zusammenfassung

In diesem Beitrag zur Erforschung der Geschichte des Sportes der Stadt Osijek, besonders des Fußballes, wurde die Bedeutung der Brüder Gutzmirtl – Ivan - Branislav, Josip und Krešimir – im osijeker, aber auch kroatischen Fußball, hervorgehoben, und zwar nach kurzen biographischen Angaben und der Betonung der Bedeutung des Fußballes als eines beliebten Sportes, sowie ihrer Teilnahme in den einzelnen osijeker dh. kroatischen Fußballklubs.

Schlüsselwörter: *Fußball, Osijek, die Brüder Gutzmirtl*

Ludwig Bauer
Zagreb

UDK: 323.15(497.5=112.2)(091)

UDK: 323.15(497.6=112.2)(091)

Izniman doprinos stalno nedovoljno poznatoj temi: **Goran Beus Richembergh,** *Nijemci, Austrijanci i Hrvati*¹

Autor u članku predstavlja doprinos nedavno knjige objavljenje 2010. godine pod nazivom "NIJEMCI, AUSTRIJANCI I HRVATI I. – Prilozi za povijest njemačko-austrijske manjine u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini" te njezinoga autora Gorana Beusa Richembergha koji je, ne samo kroz niz publikacija i djela, već i vlastitim djelovanjem unaprijedio status njemačke manjine u Hrvatskoj od 1990. godine na ovamo.

Ključne riječi: *Goran Beus Richembergh, Nijemci, Austrijanci, knjiga "Nijemci, Austrijanci i Hrvati I. – Prilozi za povijest njemačko-austrijske manjine u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini", Njemačka zajednica*

¹ Goran Beus Richembergh, NIJEMCI, AUSTRIJANCI I HRVATI I. – Prilozi za povijest njemačko-austrijske manjine u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, Zagreb – Sarajevo, 2010.

Vjerojatno je teško ili nemoguće govoriti o ovoj knjizi, a odvojiti je i od društvenog konteksta i od osobe autora Gorana Beusa Richembergha. Goran Beus Richembergh danas je javna ličnost pa gotovo svatko u Hrvatskoj ima neko svoje mišljenje ili bar dojam o njemu. Nije teško pretpostaviti da ga mnogi, kada se izostavi filtar apriornih stavova, doživljavaju kao nekoga tko se energično i temperamentno zalaže za istinu i pravdu. Te karakteristike unekoliko opisuju ovu knjigu i njezin kontekst, kako u smislu neposredne sinkronije tako i u pogledu dijakronije, i one na koju se knjiga odnosi ali i one koja se odnosi na nastajanje knjige. Ujedno, prethodno poznavanje autorskog lika Gorana Beusa Richembergha, njegova temperamenta, energije bez presedana i kreativnosti u najrazličitijim područjima pisane riječi, od poezije preko drame do društveno angažiranog eseja na cijelu skalnu temu – čini prihvatljivim da je ovako opsežna, podacima prebogata, kompleksna i sadržajna knjiga – djelo jednoga autora; u drugim okolnostima takvim se izazovima posvećuje cijeli tim stručnjaka.

Općenit pa time unaprijed informativni karakter naslova ove knjige može zavarati. Ovo jest informativna publikacija, ali i puno više od toga. Svojim se podnaslovom ova obimna knjiga (317 stranica velikog formata!) predstavlja kao svojevrsna povijesna monografija, ali to je samo jedan od načina na koji je valja čitati, a činjenica da je Njemačka zajednica – Zemaljska udruga Podunavskih Švaba u Hrvatskoj iz Osijeka – jedan od nakladnika nameće da u ovom izdanju vidimo pokušaj zadovoljavanja kronične, a opet i vrlo akutne društvene potrebe da se mjesto Nijemaca i Austrijanaca u povijesti Hrvatske, kao i u povijesti cijele regije jugoistoka Europe, njihova prisutnost i interakcija s Hrvatima i drugima narodima koji naseljavaju ove prostore, i interakcija s njihovim kulturama i povijesnom sudbinom – bolje razumije. U kompleksu pitanja kojima su obavijene rečene teme i odnosi, moglo bi se reći da se radi o skidanju vela predrasuda i potrebi otkrivanja skrivene istine.

Da bi ta društvena potreba bila jasnija, moram se vratiti oko dva desetljeća unatrag. Prvenstveno ciljamo na prva organiziranja hrvatskih, manjinskih Nijemaca i Austrijanaca u novoj Hrvatskoj. Na početku devedesetih godina shvatili smo da se duboko ukorijenjene predrasude o Nijemcima i Austrijancima i njihovoj ulozi na ovim prostorima mogu i konačno moraju demaskirati i demantirati. Ali isto tako želim podsjetiti na **otkrivanje istine** o tom entitetu kojem sam posvetio i gotovo podredio svoj roman *Kratka kronika porodice Weber*. Bilo je očito sazrelo vrijeme da se mora i može reći da se na Nijemce i Austrijance s ovih područja:

- ne smije gledati u okvirima šablone Nijemac = fašist = zločinac
- da ih naprotiv valja vidjeti i u svjetlu činjenice da su i oni bili velike žrtve nacizma i Drugoga svjetskog rata
- i da je doprinos njemačke kulture nastajanju hrvatske kulture iznimno konstruktivan i velik.

Goran Beus Richembergh sudjelovao je u počecima organiziranja te manjine, bio je jedan od presudnih pokretača, ali isto tako i pokretača vrlo živog kulturnog djelovanja njemačko-austrijske manjine usmjerenog najvećim dijelom na doprinose hrvatskoj kulturi. Velik dio njegovih objavljenih radova kroz cijeli niz godina posvećen je toj temi pa neke možemo i ovdje spomenuti:

1. Pitanje kulturnoga identiteta njemačke nacionalne manjine na području bivše Jugoslavije, 1993., priopćenje (koautor R. Karleuša)
2. Nijemci u Hrvatskoj jučer i danas, istoimeni zbornik, Zagreb, 1994.
3. Nijemci u Bosni, priopćenje objavljeno u Beharu, Zagreb 1996. i Godišnjaku/Jahrbuch VDG, Osijek 1997., predavanje održano u KDBH Preporod u Zagrebu 1997.
4. Neki poznati Nijemci i Austrijanci u Dalmaciji, studija, Godišnjak/Jahrbuch VDG 2001.
5. O nekim hrvatskim muzikolozima i skladateljima njemačkih korijena, studija, Godišnjak/Jahrbuch VDG 2002.
6. Hrvatski bog German, studija-personarij najpoznatijih Nijemaca i Austrijanaca u Hrvatskoj, 2002. (Hrvatska revija).

Goran Beus Richembergh jedan je i od autora sintagme *Nijemci i Austrijanci u hrvatskom kulturnom krugu*, što je naziv redovitih znanstveno-kulturnih simpozija u kojima i ja imam čast sudjelovati od samog početka. Ipak, važnost i naglašena društvena opravdanost ove knjige ne iscrpljuje se samo navedenim tematskim krugom. Odnos prema Nijemcima i Austrijancima ovdje, na ovim prostorima, samo je dio kompleksnog odnosa Nijemaca i Austrijanaca uopće u svijesti ljudi našeg prostora, ali i pripadnika cijele europske civilizacije. Aludiram na dihotomiju prema kojoj su Nijemci/Austrijanci ili dobri ili loši. Loši su naravno svi oni koji su postojali do kraja Drugoga svjetskog rata i neposrednog poraća pa su njihovi predstavnici osuđeni u ime svih u Nürnbergu. O germanofobiji kao imanentnoj karakteristici europske civilizacije dosta je pisano pa sam i ja toj temi dao sasvim skroman doprinos². Dio poslijeratnog odnosa prema Nijemcima, a u nešto manjoj mjeri i prema Austrijancima, u istočnoj i jugoistočnoj Europi, bez obzira što je komponenta širokog političkog dogovora o odmazdi etničkom korpusu njemačkog jezika i podjeli Europe u interesne sfere, uklapa se sasvim komotno u tradiciju europske germanofobije koju možemo pratiti unatrag oko dvije tisuće godina. Što se tiče *dobrih* Nijemaca, to su stanovnici današnje Njemačke, oni koji pridonose europskom prosperitetu, oni koji zapošljavaju Turke, Grke, Talijane i mnoge druge pa uz ostale i Hrvate, kojima daju ne samo bolje uvjete rada i zarađivanja nego im pružaju i bolju socijalnu zaštitu, uključujući i mirovine, od

² Primjerice: Ludwig Bauer, *Germanofobija u zapisima Therezije Mobo*, Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice, str. 263-273, Osijek, 2008. ili Ludwig Bauer, *Nijemci u Križanićevoj "Politici"*, Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice, str. 85-94, Osijek, 1999.

onoga što im primjerice Hrvatska može pružiti. *Dobri* Nijemci svakako su i turisti koji svoje solidne novčanike prazne u zemljama koje su bogatije prirodnim ljepotama nego proizvodima rada pa te zemlje, u nekim slučajevima, možda svojim dolaskom spašavaju od bankrota, itd.

Cijeli kompleks navedenih i sličnih pitanja valja imati na umu kada se procjenjuje društvena važnost knjige Gorana Beusa Richembergha.

Izrazito povijesno usmjerenje autorova pisanja vidljivo je u strukturiranju materijala. Osim definiranjem temeljnih pojmova i odnosa, što sugerira naslovi poput O NIJEMCIMA I AUSTRIJANCIMA, glavnina je knjige ustrojena po razdobljima: HRVATI I NIJEMCI U SREDNJEM VIJEKU, HRVATSKE ZEMLJE U DOBA HABSBURGOVACA, PODUNAVSKI ŠVABE U DVA SVJETSKA RATA, NJEMAČKA NACIONALNA MANJINA U DRUGOME SVJETSKOM RATU, NIJEMCI I AUSTRIJANCI U HRVATSKOJ I JUGOSLAVIJI NAKON DRUGOG SVJETSKOG RATA, NIJEMCI I AUSTRIJANCI U SUVREMENOJ HRVATSKOJ. Ali ovaj rad nudi puno više od površne kronologije događaja koji bi se mogli smatrati poviješću u najužem smislu riječi. Na jednoj od svojih razina ova enciklopedijska knjiga ukazuje na ispreplitanje njemačke povijesti, civilizacije i kulture s hrvatskom poviješću i razvitkom hrvatske civilizacije i kulture. Riječ je o mješavini poznatih i manje poznatih činjenica, ali prije svega riječ je – i opet to valja naglasiti – o doprinosu. Riječ je svakako i o demaskiranju nekih petrificiranih mitova. Jedan je od njih kako su se Hrvati kroz cijelu svoju povijest neprekidno morali braniti od njemačkih ratnih pohoda. Istina je pak da su u velikom broju ratova kroz povijest Hrvati bili na istoj strani s Nijemcima i Austrijancima i borili se protiv zajedničkih neprijatelja, odnosno da su to bili zajednički ratovi.

Jedan od mitova koji se neprekidno ponavljao, posebno kroz školske udžbenike povijesti, jest mit o neprekidnom pritisku germanizacije i neprekidnoj borbi Hrvata protiv nje. Ova nas knjiga podsjeća da su upravo Nijemci i Austrijanci bili ti koji su sudjelovali pa i inicirali hrvatski nacionalni preporod – ilirski pokret. Zaista je već jednom potrebno izgraditi svijest o tome da je pritisak vlasti da se njemački jezik dosljedno koristi u državnoj administraciji – nešto sasvim drugo, od činjenice da su upravo na njemačkom jeziku obrazovani tvorci hrvatske kulture, stvarali i hrvatske novine, i hrvatsko kazalište, i hrvatsku književnost u tijesnoj interakciji s njemačkom kulturom i jezikom.

Nije slučajno da su upravo ilirci uređivali novine *Süddeutsche Zeitung*, dakle slavenski usmjerene novine, na njemačkom jeziku. Nije slučajno da je začetnik hrvatskog kazališta i hrvatske suvremene drame bio jedan Freudenreich.

Svojim radom Goran Beus Richembergh nije zanemario ni doprinos materijalnoj kulturi. O doprinosu Nijemaca materijalnoj kulturi u Hrvatskoj dalo bi se pisati bez kraja i konca. I tu bi trebalo raskrstiti s nekim mitovima. Danas već znamo da su prvi pivari u Slavoniji i ostatku Hrvatske bili Nijemci. Ali dobro je podsjetiti da i oni slavonski kobasičarski proizvodi koji su dostojni svake pjesničke ode – duguju

svoj nastanak njemačkim kobasičarima. Iako se ta pitanja nisu našla u središtu pažnje Gorana Beusa Richembergha. Na Hrvatskoj televiziji gledali smo skupu seriju o hrvatskim vladarima pa se tu spominjao i ljetopisac Gotschalk. Malo je poznato da je taj Gotschalk zaslužan za dolazak benediktinaca u naše krajeve i preko njih za očuvanje i unapređenje glagoljice.

U ovoj knjizi naći ćemo i primjere utjecaja njemačke kulture i jezika na hrvatski jezik. Primjer koji Goran Beus Richembergh navodi jest krumpir, namirnica koja je došla s Nijemcima, ali i ime svoje duguje njemačkom *Grundbirne*. Autor se tim područjem nije detaljnije pozabavio – ovo je po svome karakteru najmanje lingvistička rasprava – ali je učinio dovoljno da se detaljnije potaknu i ta pitanja. Stručnjacima su te teme poznate, ali im je poznato i da su nedovoljno obrađene; još manje svijest o toj vrsti utjecaja i povezanosti s njemačkom kulturom predstavlja neki ozbiljniji dio naše opće građanske kulture. Znamo za germanizme – pa nikome ništa. Treba ih izbjegavati, jasna stvar, pa umjesto *šparet* valja spominjati *štednjak*, a umjesto *špajze* ili *špajza smočnicu*. Ali o tome bi se zaista moglo znati i puno više. Manje je poznato primjerice da postoji mnoštvo stvari u hrvatskom jeziku koje su povezane s njemačkim. Malo tko bi se sjetio da je hrvatska riječ *pekar* nastala analogijom prema njemačkom *Becker*. Primjeri bi se dali nizati u nedogled. Naravno, ni ovo nije lingvistička rasprava pa ovo malo primjera – *pars pro toto* ima cilj upozoriti – što čini upravo i knjiga Gorana Beusa Richembergha da je civilizacijska povezanost ovih prostora s civilizacijom njemačkog jezika mnogo dublja i esencijalnija nego što se to uglavnom shvaća i prihvaća.

Iz navedenih se, neizbježno površnih, podataka o knjizi vidi, valja to ponovno naglasiti, da ona nadilazi svoje povijesne odrednice, tj. odrednice toga da bude samo povijesna knjiga, povijesna obrada određenog tematskog kruga, *historia specifica*. Uostalom, treba podsjetiti da se autor bar dijela znanstvenih pretenzija svojega rada odrekao stavljajući u podnaslov sintagmu *prilozi za povijest*. Rekao bih da je upravo posebna vrijednost ove knjige u tome da bude kompilacija iz cijelog mora slabo poznatih, slabo dostupnih i, što je možda najvažnije, u javnoj svijesti slabo prisutnih podataka i materijala. Zato i stručno-povijesni karakter procedea karakterizira raspon od udžbeničke informacije do znanstvene sinteze, iako je težnja za informativnošću uvijek ispred autorove želje za eventualno inventivnim uspostavljanjem novih hipoteza.

Ukratko, ova se knjiga može čitati i koristiti i kao leksikografsko pomagalo, enciklopedija pojmova povezanih sa specifičnom tematskom građom, ali i kao angažirana prezentacija dostupnih podataka, pledoaje u cilju razotkrivanja uvijek tako skrivene istine o prisutnosti, interakciji i značenju kulture njemačkog jezika za razvitak i karakter civilizacije i kulture na našim prostorima. Svojom strukturom i namjerom knjiga izražava i težnju da bude samo jedna u produktivnom nizu istraživanja i knjiga koje bi je slijedile. Posebno vrijednom smatram je i po tome što mi se čini bitnim danas stvarati svijest o tome da je hrvatska civilizacija i kultura esencijalno europska upravo i preko tisućljetne interakcije s jednom od najsnažnijih europskih kultura kao što je kultura narodâ njemačkog jezika.

Sažetak

Knjiga Gorana Beusa Richembergha, NIJEMCI, AUSTRIJANCI I HRVATI I. – Prilozi za povijest njemačko-austrijske manjine u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, Zagreb – Sarajevo, 2010. impresionira svojim bogatstvom podataka, a posebno je značajna ispunjavanjem akutne potrebe da se umjesto petrificiranih predrasuda sazna i afirmira istina o mjestu i utjecaju etniciteta/pripadnika njemačke kulture i jezika u hrvatskoj civilizaciji i kulturi. Po svome karakteru knjiga je povijesni pregled sudbine Nijemaca/Austrijanaca na ovim prostorima, ali i pregled međusobnih odnosa entiteta. Ujedno ova knjiga ima leksikografski karakter kao sretna kompilacija velikog broja relevantnih podataka. Društvenim angažmanom, prezentacijom povijesnog materijala i informativnošću knjiga daje i doprinos razumijevanju europskog karaktera brvatske kulture.

Besonderer Beitrag der bleibend ungenügend bekanntem Thema: Goran Beus Richembergh, DEUTSCHE, ÖSTERREICHER UND KROATEN

Zusammenfassung

Das Buch von Goran Beus Richembergh, DEUTSCHE, ÖSTERREICHER UND KROATEN I. – Beiträge zur Geschichte der deutsch-österreichischen Minderheit in Kroatien und Bosnien und Herzegowina, Zagreb – Sarajevo, 2010 macht einen tiefen Eindruck durch die Reichhaltigkeit der Angaben, besonders wichtig wird es wegen der Ausfüllung des akuten Bedarfes, statt der petrifizierten Vorurteilen, die Wahrheit über die Stellung und den Einfluss der Ethnizität/der Angehörigen der deutschen Kultur und der Sprache in der kroatischen Zivilisation und Kultur zu verkünden und affirmieren. Das Buch ist ein geschichtlicher Überblick des Schicksales der Deutschen/Österreicher in diesem Gebiet, aber auch ein Überblick der gegenseitigen Verhältnisse der Volksgruppen. Das Buch hat gleichzeitig einen lexikographischen Charakter als eine geglückte Kompilation einer großen Anzahl von wichtigen Angaben. Durch seinen gesellschaftlichen Einsatz, Vorstellung des geschichtlichen Materialien und Mitteilungsvielfalt gibt das Buch auch seinen Beitrag zum Verständnis des europäischen Charakters der kroatischen Kultur.

Schlüsselwörter: *Goran Beus Richembergh, Deutsche, Österreicher, das Buch "Deutsche, Österreicher und Kroaten I. – Beiträge zur Geschichte der deutsch-österreichischen Minderheit in Kroatien und Bosnien und Herzegowina", Deutsche Gemeinschaft*

dr. sc. Lidija Dujčić
Zagreb

UDK: 821.163.42.09

Tradicija germanofobije u hrvatskom pučkom igrokazu: od Josipa Freudenreicha do Marije Jurić Zagorke

Autorica u radu obrađuje temu hrvatskog pučkog igrokaza koji u drugoj sredini 19. stoljeća njeguje naglašenu tradiciju germanofobije, no igrokaz Graničari (1857.), Josipa Freudenreicha ipak definira hrvatski pučki igrokaz – preuzet iz tradicije bečkoga pučkog teatra kako bi tada sasvim njemački zagrebački teatar zamijenio ili barem upotpunio hrvatskim.

Ključne riječi: *hrvatski pučki igrokaz, "Graničari", Josip Freudenreich, Marija Jurić Zagorka*

I pučki i politički teatar

Jedno je od temeljnih mjesta razlike između profesionalnoga dramskog teatra i pučkog teatra – publika. Lokalizacijom i aktualizacijom dijaloga¹ – koji se najčešće pamte, a potom improviziraju – takve izvedbe u pravilu računaju na *živi* četvrti zid, odnosno publiku koja ne prihvaća pasivno konvenciju mraka i pljeskanja nego očekuje i prepoznaje prostor za aktivnu participaciju. Zato je prednost književnih predložaka namijenjenih ovoj vrsti teatra da budu izrazito propusni prema građi za pjevanje i plesanje, a poželjan je orijentir za publiku i tipizacija pojedinih likova. Sam fenomen publike međutim u hrvatskoj teatrologiji ostaje i dalje bijelo mjesto.

Zanimljivo je da se i u svjetskim razmjerima uz kazališne kritike kao sekundarni izvor podataka o publici pojavljuju policijski i sudski spisi, korespondencija, pamfleti, karikature, ali i beletristika. Ilustrativan primjer nalazi se u romanu *Snijeg* turskog nobelovca Orhana Pamuka. Polazeći od Hegelove teze da su povijest i kazalište načinjeni od iste materije, odnosno da povijest dijeli uloge jednako kao i kazalište, u romanu se zbiva revolucija na pozornici, točnije – državni udar kazalištem. Zašto upravo kazalištem i kakvim kazalištem, objašnjava *redatelj*:

Nažalost, gledateljstvo u našoj zemlji nije na takvom stupnju da bi moglo razumjeti modernu umjetnost. Zato sam u svojim predstavama prisiljen dati mjesta trbušnom plesu i golmanskim ispovijestima – to razumiju... Ali nema popuštanja: nakon toga sljede ih i prihvatljiva mjera nepatvorenoga, "životnog kazališta". (...) U našem kazalištu slava pripada gledateljima, ne glumcima.²

Freudenreichovi *Graničari* u tom su kontekstu posebno uspješan primjer *amalgamiranja pozornice i gledališta*.³ Neprijepornu je ulogu pritom odigrala činjenica da je Freudenreich prvi put nakon Držića i Brezovačkoga doveo na scenu glumce koji govore istim jezikom kao i publika. No osim jezika, publiku je mogla dodatno mobilizirati i prepoznatljiva atmosfera *granice* – doslovne u fabuli o nevino optuženom pa čudesno oslobođenom Andriji Miljeviću, metaforične u scenskom osvjetljavanju pa ismijavanju stranaca koji su zalutali u taj prostor. Politička nekorektnost pučkog igrokaza – naglašeno artikularna komičnim karikaturalizacijama likova stranaca – istodobno ukazuje na jačanje političke dimenzije ove zasebne scenske forme koja se u Hrvatskoj razvila u 19. stoljeću na matrici bečkoga pučkog teatra. Kriterij javnosti – prema Siegfriedu Melchingeru – upravo je ono po čemu se političko kazalište

¹ Ivan Lozica: *O hrvatskome folklornom kazalištu*, u knjizi: *Folklorno kazalište (Zapisi i tekstovi)*, Stoljeća hrvatske književnosti, pr. Ivan Lozica, Matica hrvatska, Zagreb, 1996., str. 16.

² Orhan Pamuk: *Snijeg*, Vuković & Runjić, Zagreb, 2006., str. 195. i 200.

³ Nikola Batušić: *Pučki igrokazi*, u knjizi: *Pučki igrokazi XIX. stoljeća*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knjiga 36, ur. Nikola Batušić, Zagreb, 1973., str. 21.

razlikuje od nepolitičkog jer, prikazujući ono što se tiče baš svih, objavljuje kritiku i *otkriva dokazivu istinu* izabirući često šalu kao *opći argument*.⁴

Graničnici priče o hrvatskom pučkom igrokazu s jedne su strane Freudenreichovi *Graničari* (1857.)⁵, a s druge strane *Jalnuševčani* (1917.) Marije Jurić Zagorke. Oba su teksta imala značajnu ulogu u spajanju publike i kazališta – osobito publike bez iskustva s institucionalnim kazalištem. Kao žanrovski patchwork – spomenute bečke pučke komedije, francuske farse i talijanske komedije dell'arte – pučki se igrokaz naslanja još i na folklornu matricu, ali i na tradiciju tzv. narodnih gluma koje žive i danas u mnogobrojnim manifestacijama kao što su karnevali ili žive jaslice. Riječ je dakle o publici kojoj je bliže iskustvo improvizatorskog i participativnog kazališta od institucionaliziranih kazališnih konvencija. Optimalnim se oblikom pokazao vojnički igrokaz, smješten u ambijent *granice* (narodâ, jezikâ, vjerâ, običajâ), s obaveznim prostorom zajedničkih susreta (krčma, crkva, sudnica, sajam) i likom stranca koji je češće pasivan dio autentičnog miljea nego aktivan scenski lik – te kao takav nepresušan izvor humora. Model je postavio Freudenreich likom sobarice Karoline Leibherz koja dospijeva u krčmu kod Grge, a budući da *straga izgleda kao prosta graničarka, a sprijeda kao kakova frajla*⁶, njezino ime i ponašanje izazivaju čitav niz komičnih zabuna – od toga da je Grga oslovljava Kolarina, Kalorina ili čak Kvarolina, Kvaritorina, Kantarila pa do toga da Grga primjerice ne razlikuje lutku-igračku koja *kriči* od pravoga djeteta. Uloga je pritom bila povjerena Freudenreichovoj supruzi Karolini Norveg koja je i sama bila glumica iz bečkog kruga koja nikada nije sasvim dobro ovladala hrvatskim jezikom. Majčinu ulogu u očevim *Graničarima* naslijedila je kasnije glumica i pjevačica Marija/Mićika Freudenreich.⁷

Premda Freudenreicha nije držao velikim glumcem ni redateljem, Gavella je ipak pozitivno ocjenjivao njegovo kazalište – upravo u postizanju jezične i komične autentičnosti:

Usudujem se reći da je Freudenreich za svoje doba stvorio bolji tip pučki dojmljivoga kazališta no što to nama sada uspijeva u nekim našim novijim pojavama na tom području. Već je jezična zasluga Freudenreichova od gotovo neprocjenjive značajnosti. Kad poredimo sočnost i govornost njegova jezika s papirnatom hrvaštinom koju su morali prežvakavati naši jadni glumci onog doba, postat će nam jasno zašto su Graničari mogli i smjeli tako dugo živjeti u našem repertoaru. A osim te jezične vrijednosti Freudenreich je i inače

⁴ Siegfried Melchinger: *Povijest političkog kazališta*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1989., str. 508. i 512.

⁵ Usp. Ludwig Bauer – Lidija Dujić: *Josip Freudenreich – bečkim pučkim teatrom protiv hrvatskoga njemačkog kazališta*, Godišnjak Njemačke zajednice/DG JAHRBUCH, Osijek, 2009., str. 267. - 276.

⁶ Josip Freudenreich: *Graničari*, u knjizi: *Pučki igrokazi XIX. stoljeća*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knjiga 36, ur. Nikola Batušić, Zagreb, 1973., str. 69.

⁷ Usp. Lidija Dujić: *Njemačke obitelji na scenama hrvatskih kazališta*, Godišnjak Njemačke zajednice/DG JAHRBUCH, Osijek, 2010., str. 235. - 246.

*uza svu sporadičnu sentimentaliziranu površnost nekih svojih efektnih dramskih obrata znao zahvatiti svoje figure u komičnoj i u dramskoj plastičnosti njihove vezanosti s nečim specifično "našim" i domaćim.*⁸

Traljava nijemština, švabetanje i šlabikanje

Časnik Ferdo Becić (1844. – 1916.), pripovjedač koji je na Šenoin poticaj preradio dvije svoje novele u igrokaze – *Persa* (1876.) i *Lajtmanuška deputacija* (1881.) – možda je najbolja poveznica između Freudenreicha i Zagorke. Tiskani prvo kao novele u Šenoinu *Vijencu*, njegovi su pučki igrokazi na scenu dospjeli tek početkom 20. stoljeća – romantična tragedija *Persa* (1907.) doživjela je samo dvije izvedbe, dok je satirična komedija *Lajtmanuška deputacija* (1914.) postigla ozbiljniji scenski uspjeh. Podnaslovljena kao *vesela igra u četiri čina sa pjevanjem*, smještena u *nekoj pukovnijski bivše slavonske Vojne krajine, u proljeće god. 1849.*,⁹ ona nasljeđuje i format i leksik vojničkog igrokaza. Središnji se zaplet gradi međutim na ženskoj inicijativi da se supruge upravo promaknutih poručnika (lajtnanta/lajtmana) također adekvatno socijalno uzdigne. Pokondireni ženski tim predvodi nepismena seljanka-koketa Manda Zorićeva, koja osmišljava zajednički *oufit* i zahtijeva prijam kod zapovjednika krajiške pukovnije Ivana pl. Mihičevića. Kao što je Freudenreich nasmijavao publiku različitim oblicima imena Karolina, tako radi i Becić s riječju deputacija – dupetacija, diputacija, dupetucija, depitucija, dipetucija i sl. Kako raste Mandina glad za počastima, tako se širi i Becićev satirični registar – djeca su u njima prepoznala maskare, a pukovnik Mihičević porazio ih je ženskim *oružjem*; fingira najprije ozbiljan razgovor, potom predlaže da mu sve svoje prijedloge podnesu pismeno, a na kraju moli da mu se još upišu u spomenar kao i sve znamenitije osobe koje su ga posjetile. Moralna pljuska *prirođenoj ženskoj taštini*¹⁰ ima još jedan cilj – poučiti pozitivnim primjerom. Naime udovica Mara Brendićeva nije samo jedina lajtmanuša koja im se nije pridružila, nego i sentimentalno-patetični korektiv jer ona od Mihičevića očekuje samo to da i njena dva sina *na carski trošak u vojničku školu primljeni budu da i oni mogu postati ono što im je pokojni otac bio.*¹¹ Vojno obrazovanje podrazumijeva i to da će se *učiti njemački čitati i pisati*¹², što je sasvim različito od *traljave nijemštine*¹³ ili *šlabikanja*¹⁴ njemačkog jezika čime su razlikovno karakterizirani oni niže pozicionirani na socijalnoj ljestvici. Vjerojatno nije pogrešno pretpostaviti da je temu za pučki igrokaz Becić pronašao

⁸ Branko Gavella: *Hrvatsko glumiste*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1982., str. 29.

⁹ Ferdo Becić: *Lajtmanuška deputacija*, u knjizi: *Pučki igrokazi XIX. stoljeća*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knjiga 36, ur. Nikola Batušić, Zagreb, 1973., str. 305.

¹⁰ *Ibid.*, str. 350.

¹¹ *Ibid.*, str. 354.

¹² *Ibid.*, str. 349.

¹³ *Ibid.*, str. 318.

¹⁴ *Ibid.*, str. 329.

upravo u vrijeme svog slavonskog službovanja, razvio je možda iz kakve stvarne zgrade pa i posudio svoje stavove Mihičeviću kao moralnoj vertikali takve sredine. Becićev igrokaz zanimljiv je i kao primjer hrvatskog odnosa prema njemačkoj kulturi uopće. Teatrolog Branko Gavella tumačio je to na sljedeći način:

Dobivali smo je u drugorazrednom obliku, i to preko austrijskog filtra, tako da su velike struje njemačke knjige zapravo ostale za nas bez utjecaja. Ta relativna provincijalnost tog austro-njemačkog utjecaja izazivala je kod naših ljudi instinktivan otpor. (...) No, pod firmom borbe protiv Beča vodila se zapravo i borba protiv kazališne tvorbe bečkog predgrađa, protiv bečke lakrdije i farse. U toj ćemo borbi naći korijene vječne naše problematike oko tzv. pučkog teatra, oko teatra namijenjenoga širokim masama. Boreći se protiv nekih izraslina bečkog tzv. pučkog teatra, nekako smo izgubili vezu s pravim pučkim teatrom, nismo u toj borbi opazili da je i u tom bečkom izdanju pučkog teatra bilo elemenata nama blizih i po socijalnoj strukturi našega gradskog pučanstva, a štoviše i po nekim nacionalnim karakternim oznakama, jer ne smijemo zaboraviti da je Beč bio sav protkan slavenskim, bolje reći, češkim elementom (...). Kod prosuđivanja naših odnosa prema Beču zaboravlja se na taj njegov, u austro-ugarskom smislu, nadnacionalni karakter.¹⁵

I svećenik Ilija Okrugić (1827. – 1897.) za scenu je napisao nekoliko igrokaza – *Saćurica i šubara ili Sto za jedan* (1862.), *Šokica* (1884.), *Grabancijaši ili Batine i ženidba* (1874.) – od kojih je *Saćurica i šubara* posebno zanimljiva. Teatrolog Nikola Batušić smatra je *neobičnim narodnim igrokazom – odveć drastične glume i preoštrog naturalističkog detalja*¹⁶ – a njegova analiza ukazuje na to da je Okrugićev tekst bliži francuskoj farsu i talijanskoj komediji dell'arte nego bečkom pučkom igrokazu. Građa je *crpljena iz života pokojne iriške sljepačke akademije*¹⁷, radnja smještena u godinu 1827., dok je u tematskom smislu riječ o prosjačko-vojničko-ljubavnom *mixu* koji i ne može biti riješen drugačije nego uz pomoć vračare. Kolorit pučkog pojačan je jezičnom i etničkom fakturam u kojoj se ponavlja praksa iskrivljavanja i ismijavanja njemačkog jezika (kao i mađarskog!), a među sporednim likovima pojavljuje se i Stutzer (njem. kicoš, gizdelin) koji izmijeni tek nekoliko replika s Frajлом na izlazu iz crkve. O njemu zapravo ne znamo ništa, osim da ga sredina razlikuje po izgledu i kao takvoga pridružuje Frajli, a on se i u tom sasvim kratkom scenskom nastupu predstavlja kao *mi Irižani, varošani*¹⁸ – što bi trebalo biti bitno drugačije od ostalih slijepaca. I temom i stilom ovaj je igrokaz bio prihvatljiviji različitim školskim i amaterskim kazalištima, upravo zbog svoje (pre)naglašene etnografske dimenzije te grubo pojednostavljene lekcije o prevarenim prevarantima.

¹⁵ Branko Gavella: *Hrvatsko glumište*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1982., str. 27. - 28.

¹⁶ *Pučki igrokazi XIX. stoljeća*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knjiga 36, ur. Nikola Batušić, Zagreb, 1973., str. 121.

¹⁷ Ilija Okrugić: *Saćurica i šubara*, u knjizi: *Pučki igrokazi XIX. stoljeća*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knjiga 36, ur. Nikola Batušić, Zagreb, 1973., str. 131.

¹⁸ *Ibid.*, str. 156.

Interesantnu poveznicu između Freudenreicha i Zagorka predstavlja Higin Dragošić/Reichherzer (1845. – 1926.), autor prvoga hrvatskog trivijalnog romana *Crna kraljica* (1898.). Popularnu temu medvedgradske crne kraljice u dramskom je obliku ranije već obradio Freudenreich (1858.), dok je Zagorka svojim romanima-feljtonima i do danas ostala *kraljica* tog žanra. Još jedna velika povijesna tema (zrinsko-frankopanska) privukla je Dragošića te ju je donio u dramskom obliku. Riječ je o tri drame – *Posljednji Zrinjski* (1893.), *Siget* (1895.) i *Posljednji dani Katarine Zrinjske* (1921.) – koje su na scenu dospijevale najčešće o obljetnici zrinsko-frankopanske pogibije (30. travnja). Opterećene domoljubljem *na samom ponoru kiča*¹⁹ ove su drame o(p)stale ipak više u interesnoj sferi amaterskih nego profesionalnih kazališta. Uz Zagorkinu *Evicu Gupčevu* (1905.), Dragošićevi *Posljednji Zrinjski* rijedak su primjer pučke tragedije u hrvatskoj dramskoj književnosti, kojom autori interveniraju u mitska mjesta hrvatskoga nacionalnog identiteta i proizvode njihove scenske korektive. Poznatu povijesno-političku fabulu Dragošić proširuje intimnom – uzničkom i ljubavnom – s viškom emocija i praznom retorikom. Ishodišna jednadžba po kojoj su svi Hrvati vitezovi, a svi Nijemci *klete hulje*²⁰ doživljava katarzu u šekspirijanskoj smrti mladoga ljubavnog para – utamničenog Ivana, sina Petra Zrinjskog i djevojke Klare koja otkriva da ipak nije germanskog podrijetla nego prava hrvatska plemkinja. Očito je i ova žanrovska linija pučkog igrokaza bila okrenuta više jeftinom ukusu šire publike nego što je bila sposobna za ozbiljnije književne i scenske domete.

Zagorka – švabožderka i(li) revizorica

Zagorkini dramski tekstovi – dostupni kao rukopisna građa u Biblioteci Odsjeka za povijest hrvatskog kazališta Zavoda za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU – kronološki nastaju u vrijeme prvih Zagorkinih romana (*Roblje, Vlatko Šaretić*) do *Gričke vještice*, nakon čega slijede adaptacije. Riječ je o tekstovima različite protežnosti – od jednočinki do pučkih drama – s dominantnim komičnim diskursom. Izuzetak čine socijalni dramolet *Filip Košenski* te pučka tragedija *Evica Gupčeva*, najveća Zagorkina drama u pet činova, praižvedena u režiji Josipa Bacha (18. ožujka 1905.), a izvedena ukupno četiri puta (posljednja izvedba bila je 20. kolovoza 1905.). Ova pučka drama zapravo nastaje 1903. godine u vrijeme kada Zagorka kao novinarka *Obzora* preuzima posao glavnog urednika i aktivno sudjeluje u demonstracijama protiv Héderváryja. Desetak dana u zatvoru u Petrinjskoj ulici iskoristila je i zato da izjednači protagoniste hrvatske tragedije, odnosno uobličiti tezu da je Khuen isto što i Tahi. Sama Zagorka piše o tome kako je nakon nekoliko mjeseci bila pozvana u Split da režira svoju *Evicu* te kako je u ta tri tjedna boravka u Splitu doživjela *ovacije na svim pozornicama gradova i otoka* – za razliku od zagrebačke izvedbe, koja se ipak

¹⁹ Higin Dragošić: *Posljednji Zrinjski*, u knjizi: *Pučki igrokazi XIX. stoljeća*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knjiga 36, ur. Nikola Batušić, Zagreb, 1973., str. 200.

²⁰ *Ibid.*, str. 247.

zabila, a nakon koje je Zagorka dobila još jedan nadimak, *crvena zastava*.²¹ Kazališna scena kao izgovor za naglašenu tendencioznost i gustu narativnost, nije mogla donijeti željene rezultate. Zagorka je *zamolila kazališnu upravu da komad skine s repertoara*²², a odustala je očito i od namjere da *Evicu Gupčevu* pretvori u roman.

U režiji Gjure Prejca (1. srpnja 1917.) na sceni Hrvatskoga narodnog kazališta u Zagrebu izvedeni su *Jalnuševčani*, lakrdija u tri čina. Do kraja godine igrali su još sedam puta (posljednja izvedba bila je 20. prosinca 1917.). Godine 1928. kazalište u Tuškancu postavilo je ponovno *Jalnuševčane*, u režiji Aleksandra Biničkog, koji su u četiri mjeseca imali 15 izvedbi (od premijere 22. svibnja do posljednje predstave 21. rujna 1928.). Ratne 1943. godine *Jalnuševčani* u režiji Josipa Pukšeca u manje od dva mjeseca bilježe čak 24 izvedbe u Malom kazalištu²³ (od premijere 3. travnja do posljednje predstave 20. svibnja 1943.). Iste godine i gotovo u isto vrijeme, u režiji Anđelka Štimca, osječko Hrvatsko narodno kazalište izvelo je sedam puta *Jalnuševčane* (od 13. ožujka do 29. travnja 1943.). Nakon zagrebačke premijere, i Gradsko kazalište Varaždin postavilo je *Jalnuševčane* (19. veljače 1918.), koji su u nepoznatoj režiji odigrani četiri puta. Omiljena pučka komedija – koju Batušić smatra i najboljim Zagorkinim izvornim djelom za pozornicu²⁴ – naslanja se istodobno na ideju Gogoljeva *Revizora* i scenski jezik Freudenreichovih *Graničara*.

Šiže *Revizora* potječe zapravo od Puškina koji ga je ustupio Gogolju, a preuzet je iz stvarnog događaja jednoga zajedničkog poznanika. Socijalna karikatura provincijske piramide po kojoj se bezočno uspinju pripuzi i poltroni, i bez posebno razrađivanoga dramskog događanja, uspijeva doslovno scenski *zamrznuti* takav skupni portret – u posljednjem *nijemom prizoru*²⁵ drame. Praizvedba je bila (1836.) dobro primljena od publike, ali je podijelila kritiku. Gogolj međutim nije bio zadovoljan glumom te je naknadno napisao *Upozorenje onima koji bi htjeli izvesti "Revizora" kako treba* (1846.). Gotovo je to vrsta traktata o nijansama komičnog:

Najviše se valja čuvati da se ne zapadne u karikaturu. Ne smije biti ničega preuveličanog ili trivijalnog čak ni u najmanjim ulogama. (...) Što manje bude glumac mislio kako će nasmijati i biti smiješan, to će se bolje ispoljiti smiješnost uloge koju je preuzeo. (...) Sve te pojedinosti i različite sitne osobine – (...) – nisu ništa drugo doli boje koje treba

²¹ Marija Jurić Zagorka: *Što je moja krivnja?*, u knjizi: *Autobiografije hrvatskih pisaca*, pr. Vinko Brešić, AGM, Zagreb, 1997., str. 462.

²² Stanko Lasić: *Književni počeci Marije Jurić Zagorke*, Znanje, Zagreb, 1986., str. 149.

²³ Riječ je o drugoj pozornici Hrvatskoga narodnog kazališta u Zagrebu (1926. – 1953.), u Frankopanskoj ulici – danas Dramsko kazalište Gavella.

²⁴ Nikola Batušić: *Pučki igrokazi*, u knjizi: *Pučki igrokazi XIX. stoljeća*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knjiga 36, ur. Nikola Batušić, Zagreb, 1973., str. 465.

²⁵ Nikolaj Vasiljevič Gogolj: *Revizor – Ženidba*, Matica hrvatska, Zagreb, 1965., str. 108.

*stavljati tek onda kad je crtež dobro zamišljen i napravljen. One su haljine i tijelo uloge, a nisu njena duša. Dakle, ponajprije valja dokučiti baš tu dušu uloge, a ne njene haljine.*²⁶

U Zagorkinim *Jalnuševčanima* nalazimo nažalost baš takve uloge – haljine bez duše. Budući da joj je i inače pozornica bila češće govornica za iznošenje političkih i feminističkih ideja, postavila je jednostavnu križaljku tipiziranih likova čije karaktere transparentno otkrivaju već imena, i smjestila ih u dva prostora – načelnikov stan i mjesnu čitaonicu. To bi se već moglo odčitati kao parafraza Gogoljeva *Revizora* koji se zbiva također u stanu upravitelja grada te u gostionici – naime, umjesto knjiga Jalnuševčani u čitaonici drže samo boce vina. Takav javni prostor u kontrapunktu je s privatnim prostorom načelnikova stana za koji Zagorka traži da bude uređen *elegantno imučno* i za to predlaže *staronjemački* ili neki *drugi stari stil*.²⁷ Lúk koji se šeže od elegantnog do zapuštenog istodobno u ovoj drami postaje lúk od satiričnog do lakrdijskog. Bez strpljenja za psihološka nijansiranja, Zagorka preferira jednostavnija scenska rješenja kojima se održava pozornost publike. Takav je primjer rječnik lažnog *presvijetlog* – podvornik Lacika Petak – koji mnogobrojne zagrebačke germanizme (gemištug, pikfajn, nebnferdinst i sl.) zamjenjuje u nastupnom govoru *štokavskim* oblicima (naprijedak, svijeučilište, urijediti i sl.). U podlozi ovakvih zapleta nije teško prepoznati epizode iz Zagorkina života – poput one u kojoj sa skupinom žena zaustavlja prolaznike i moli ih da ne govore njemački nego hrvatski. Odgovor je našla na plakatu na Kačićevu spomeniku u kojem je stajala i preporuka: *Tko tu luđakinju "švabožderku" nađe, neka je odvede u ludnicu, ili na redarstvo, da se grad oslobodi ovog "odurnog Mannweiba"*.²⁸ Kritika sveprisutnoga njemačkog jezika u *Jalnuševčanima* je dosegla drugu krajnost – postala je i kritika hrvatskog jezika koji zapravo nitko ne zna. Kao i u Gogoljevu *Revizoru*, i u *Jalnuševčanima* je zadržana ključna uloga poštara u raskrinkavanju cijeloga događaja. Čini se da Zagorka ponovno nije mogla odoljeti vlastitoj biografiji – poznato je naime da je željela postati poštaricom – pa je njezina poštarica Višnja Oblaković, ne samo žena oko koje se pletu glasine jalnika, nego i kćer lažnoga presvijetlog Lacike Petka.

Strepnje Gogoljeva upravitelja grada da će ga neko piskaralo *metnuti u komediju*²⁹, obistinile su se dijelom i u ovoj Zagorkinoj lakrdiji/pučkoj komediji – pljeskali su njoj i smijali se sebi. Time su oba ova komada iz *povijesne prošlosti* zaslužila *predikat političko kazalište* jer su *još uvijek prikladni za izvedbu, tj. upotrebljivi*.³⁰

²⁶ Ibid., str. 111. - 112.

²⁷ Marija Jurić Zagorka: *Jalnuševčani*, u knjizi: *Pučki igrokazi XIX. stoljeća*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knjiga 36, ur. Nikola Batušić, Zagreb, 1973., str. 473.

²⁸ Marija Jurić Zagorka: *Što je moja krivnja?*, u knjizi: *Autobiografije hrvatskih pisaca*, pr. Vinko Brešić, AGM, Zagreb, 1997., str. 454.

²⁹ Nikolaj Vasiljevič Gogolj: *Revizor – Ženidba*, Matica hrvatska, Zagreb, 1965., str. 107.

³⁰ Siegfried Melchinger: *Povijest političkog kazališta*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1989., str. 507.

Sažetak

Svojim je Graničarima (1857.) Josip Freudenreich definirao hrvatski pučki igrokaz – preuzet iz tradicije bečkoga pučkog teatra kako bi tada sasvim njemački zagrebački teatar zamijenio ili barem upotpunio hrvatskim. Scenski alati kojima se postiže efekt komičnog, satiričnog ili lakrdijskog u obraćanju dvojezičnoj publici sačuvani su i u jedinoj objavljenoj komediji Jalnuševčani (1917.) Marije Jurić Zagorka, koja je upravo takvim karikaturnim pristupom socijalnom miljeu – s likom stranca koji je smiješan već na razini iskvarenoga njemačkog leksika – i u prvim desetljećima 20. stoljeća ostala duboko u brazdama hrvatskoga pučkoga igrokaza 19. stoljeća.

Die Tradition der Germanophobie im kroatischen Volksschauspiel: von Josef Freudenreich bis Marija Jurić Zagorka

Zusammenfassung

Mit seinen *Graničari/Grenzern* (1857) definierte Josef Freudenreich das kroatische Volksschauspiel – übernommen aus der Tradition des Wiener Volkstheaters, um dann das Zagreber Deutsche Theater gänzlich durch das kroatische zu ersetzen oder wenigstens erweitern. Die szenischen Werkzeuge, mit welchen die Wirkung des Komischen, Satyrischen oder Possenhafteren beim Ansprechen des zweisprachigen Publikums erreicht wird, wurden auch in einer einzigen veröffentlichten Komödie *Jalnuševčani* (1917) von Marija Jurić Zagorka erhalten, die sich eben mit einer solchen karikaturnen Vorgehensweise mit dem sozialen Milieu auseinandersetzte – mit dem Figur eines Fremden, der schon auf der Ebene der verdorbenen deutschen Lexik lächerlich ist – und in den ersten Jahrzehnten des 20. Jahrhunderts tief in den *Furchen des kroatischen Volksschauspieles des 19. Jahrhunderts* blieb.

Schlüsselwörter: *kroatisches Volksschauspiel, "Graničari", Josef Freudenreich, Marija Jurić Zagorka*

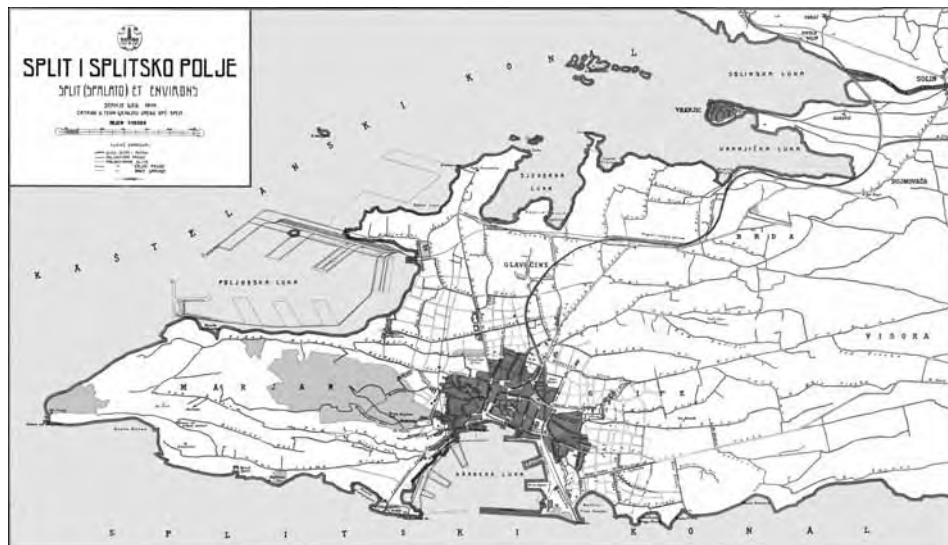
dr. sc. Stanko Piplović
Split

UDK: 711.4(497.5 Split)“19“

Werner Schürmann autor prvog urbanističkog plana Splita

U članku se iznose podaci o počecima sustavne organizacije izgradnje Splita kada se preobražavao iz provincijskog gradića u moderno kulturno, upravno i gospodarsko središte širokog okruženja. Početkom XX. stoljeća grad je postao najvažnija izvozna pomorska luka u čitavoj državi. Natječaj za njegovu buduću izgradnju pobudio je veliko zanimanje istaknutih domaćih i stranih stručnjaka. U procesu izrade i donošenju tog ključnog dokumenta vidnu ulogu su imali austrijski i njemački arhitekti.

Ključne riječi: *Split, XX. stoljeće, prostorno planiranje, javni natječaj, W. Schürmann*

1. Plan grada Splita kojeg je 1914. godine napravio inženjer Petar Senjanović. U njemu je ucrtao i svoje prijedloge za daljnje širenje grada: novu mrežu ulica izvan do tada izgrađenog područja, gatove za pristajanje parobroda na istočnoj strani gradske luke i novo veliko trgovačko pristanište u morskoj uvali Poljud na sjeveru grada. Prema njegovoj zamisli grad bi se u budućnosti trebao širiti na sjever te na istok u predjel Bačvica.

Grad Split se nalazi na sredini istočne obale Jadranskog mora. Smješten je poluotoku izduženom od zapada prema istoku na kraju kojeg se uzdiže brdo Marjan. Poluotok zatvara prema sjeveru Kaštelanski zaljev. Na njegovoj južnoj strani je prostrana morska uvala na dnu koje je grad. Tu je još početkom IV. stoljeća car Dioklecijan sagradio monumentalnu palaču. Propašću Rimskog carstva u nju useljavaju ljudi i tako je nastao srednjovjekovni Split. Čitavo XIX. stoljeće je u okviru Austrijske monarhije. Poslije Prvog svjetskog rata u sastavu je Jugoslavije.

Koncem XIX. stoljeća Split se počeo ubrzano širiti, njegovo stanovništvo se umnožavalo. Godine 1877. dobio je željeznički spoj, 1880. tekuću vodu, izgrađuje se njegova luka. Stoga su se već u to vrijeme javile potrebe da se taj stihijski rast organizira. Na tome je najviše radio inženjer Petar Senjanović. On se kao student na Tehničkoj visokoj školi u Beču 1896. godine već bavio tim pitanjem. Kasnije je najprije zaposlen kao činovnik Austrijskih državnih željeznica, a nakon umirovljenja iz političkih razloga, preuzeo je upravu Općinskog tehničkog ureda u Splitu. Na novoj dužnosti 1914. napravio je pregledni plan grada u kojemu je ucrtao prve smjernice za njegovo usmjereno širenje. U vrijeme Prvog svjetskog rata boravio je u Beču gdje je radio kao civilni inženjer i upravitelj raznih industrijskih i građevinskih poduzeća.¹

¹ Stanko Piplović: *Doprinos Petra Senjanovića uređenju starog Splita*. Kulturna baština, Split 1978. br. 7-8, 60-61.

Zračni snimak Splita iz vremena kada se donosio Regulacioni plan za njegovu daljnju izgradnju. U dnu prostrane morske uvale je stari grad, na njenoj istočnoj strani lučka postrojenja, a sve oko polja.

Još u vrijeme austrijske uprave počelo se s pripremanjima za izradu Regulacionog plana. Godine 1905. na zamolbu Općinske uprave dalmatinska vlada je odobrila da njeni geometri, uz stanovitu novčanu nagradu, izrade grafičku podlogu grada i okolice koja bi služila za raspored gradnja kuća, izvedbu ulica i kanalizacije. U proračun je odmah uvršten trošak za prvu godinu, ali ta su se nastojanja sporo ostvarivala. Ministarstvo financija u Beču je odobrilo je 1907. izmjeru numeričkom metodom.

Radovi geodetskog premjera počeli su 1908. godine. Vlada je odredila geodete za taj posao. Na čelu je bio Aleksandar Inchiostri ravnatelj Katastra u Zadru. Mjerenja na terenu bila su završena već u svibnju. Tehnički odsjek Općinske uprave početkom 1912. godine završio je izvornike plana Splita u mjerilu 1:720 i poslao ih na umnožavanje u Beč.² Tamo se u *Triangulierungs- und Kalkulbureau* započelo s kartiranjem. Nastavljeno je s proračunima i pripremanjima za tiskanje. Računalo se da će čitav posao biti završen do 1914. godine. Rat je zaustavio poslove.

Nastupom mira 1918. godine, gubitkom Zadra koji je pripao Italiji. Split je postao glavna izvozna luka u državi razvijala se industrija. Stoga se njegovo stanovništvo još više povećavalo. Grad je postao i novo upravno središte Dalmacije pa su u njega preselili brojni činovnici s anektiranog teritorija. Vladala je velika nestašica stanova, bile su velike potrebe za novima. Gradilo se bez reda. Naselje se širilo stihijski izvan

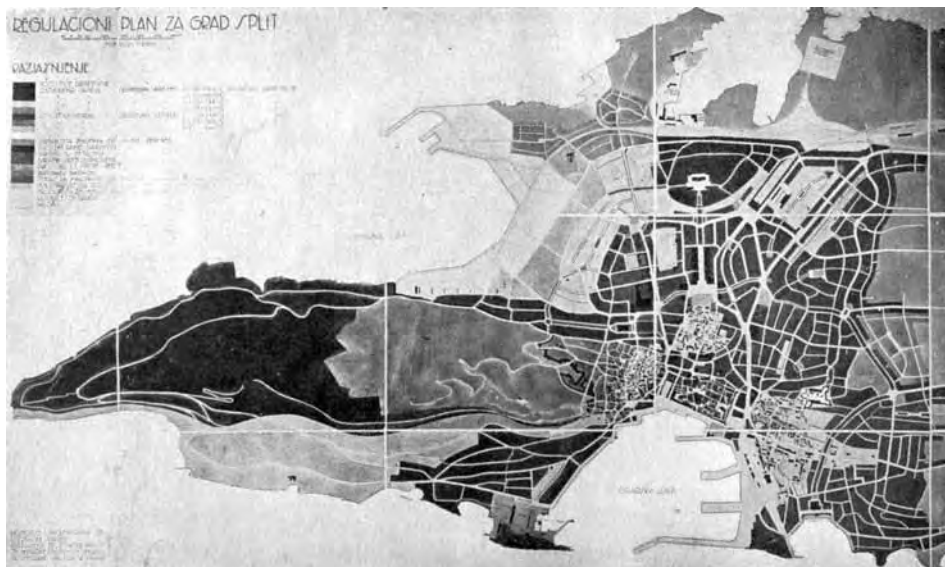
² Stanko Piplović: *O geodetskim radovima u Splitu početkom 20. stoljeća*. Geodetski list, Zagreb, 1993. br. 2, 159 – 164.

Schürmannov natječajni rad iz 1924. godine za regulaciju Splita. Prema njegovom prijedlogu osnovni pravac širenja grada je prema sjeveru, a nova luka u Poljudskom zaljevu. Uočljiva je i jedna jaka prometna okosnica koja s istočne strane gradske luke, gdje je i željeznička stanica, vodi prema novom kolodvoru i dalje izvan grada preko Solina.

povijesnog okvira baroknih bedema prema poljima koja su ga okruživala. To sve su bili razlozi da je Općinska uprava odlučila izraditi urbanistički plan kojim bi se usmjerilo daljnju izgradnju grada. Split je u to vrijeme brojio 28.000. stanovnika pretežno poljoprivrednika i radnika dok su samo trećinu sačinjavali službenici, trgovci i gospodarstvenici.

U ljeto 1921. Općinska uprava je sazvala sastanak predstavnika zainteresiranih strana i vlasti sa svrhom sporazumnog utvrđivanja smjernica za izradu Regulacionog plana. Pozvan je i pokrajinski konzervator spomenika Frane Bulić. On je predložio načela za zaštitu graditeljskog nasljeđa. Izričito je tražio da se nezdravi i pretrpani prostori unutar Dioklecijanove palače uzmu u razmatranje. Trebalo je izgraditi nove poslovne zgrade čime bi se provela asanacija zbijenog starog središta. Tako bi okolne neuvjetne stambene kuće i nedovoljno iskorištena gradilišta ustupili mjesto važnim zgradama. Na periferiji bi se u novim zdravim stanovima smjestio dio pučanstva koje je moralo živjeti u teškim nehigijenskim uvjetima. Pri regulaciji povijesnog središta trebalo je sačuvati sve građevinske spomenike kao i sve one osobine koje tom dijelu grada daju posebna lokalna, kulturna, povijesna, umjetnička i slikovita obilježja tijesnih uličica. Taj dio grada imao bi biti rezerviran samo pješačkom prometu. Za nove dijelove Splita preporučio da se ne upadne u pogrešku nedavnih izgradnja naselja, gdje je prevladavao grubi shematizam s geometrijskim rasterom i monotoni blokovi. Te, za ono vrijeme vrlo napredne postavke, odobrili su članovi Povjerenstva

Dorađeni Süburmannov Regulacioni plan iz 1925. godine.

Dioklecijanove palače na čelu s dalmatinskim namjesnikom dr. Stevom Metličićom.³ Tako je nakon završenih tehničkih priprema 1923. godine raspisan je međunarodni anonimni natječaj za Regulacioni plan.⁴ Kao podloga napravljen je program koji je sadržavao zemljopisne podatke, stanovništvo, promet i strukturu grada s rasporedom trgova i javnih zgrada. Osnovni problemi koje je trebalo riješiti su položaj nove željezničke stanice i nove trgovačke luke koje su bile u morskoj uvali pred gradom. Imenovan je ocjenjivački sud za pregled elaborata od 11 članova na čelu kojeg je bio gradonačelnik dr. Ivo Tartaglia. Osim domaćih stručnjaka, u njemu su bila i dva stranca. To su Francuz profesor Leon Jaussely iz Pariza i Nijemac prof. dr. Hermann profesor urbanizma na Visokoj tehničkoj školi u Berlinu. On je bio ugledan stručnjak autor brojnih regulacionih planova velikih evropskih gradova: Berlina 1910, lučkog grada Emdena 1915, Ankare 1929, Madrida i drugih.

Prema propozicijama, natjecatelji su trebali napraviti generalni plan s osnovnim komunikacijama, idejni plan, uzdužne i poprečne presjeke, detaljne planove najvažnijih četvrti grada i detaljan opis. Za najbolje radove su predviđene tri nagrade, prva 80.000, druga 50.000 i treća 30.000 dinara i k tome još tri otkupa. Rok predaje određen je za 30. travnja 1924. godine, ali je kasnije nešto produžen. Za natječaj je vladao neočekivano veliki interes u zemlji i inozemstvu. Javljali su se brojni ugledni

³ Zapisnik IX. glavne godišnje Sjednice Povjerenstva za Dioklecijanovu Palaču, držane dneva 19. decembra 1921., kod Pokrajinske Uprave za Dalmaciju. Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, II. dodatak, Split 1921. 24-26.

⁴ Darovan Tušek: *Arhitektonski natječaji u Splitu 1918-1941*. Split 1994. 32-41, 146-148 i 170. - Stanko Piplović: *Werner Schürmann unter der Chiffre „Dalmatia“*. Smotra, Rundschau, Zagreb 1995. br 2, 70 - 75.

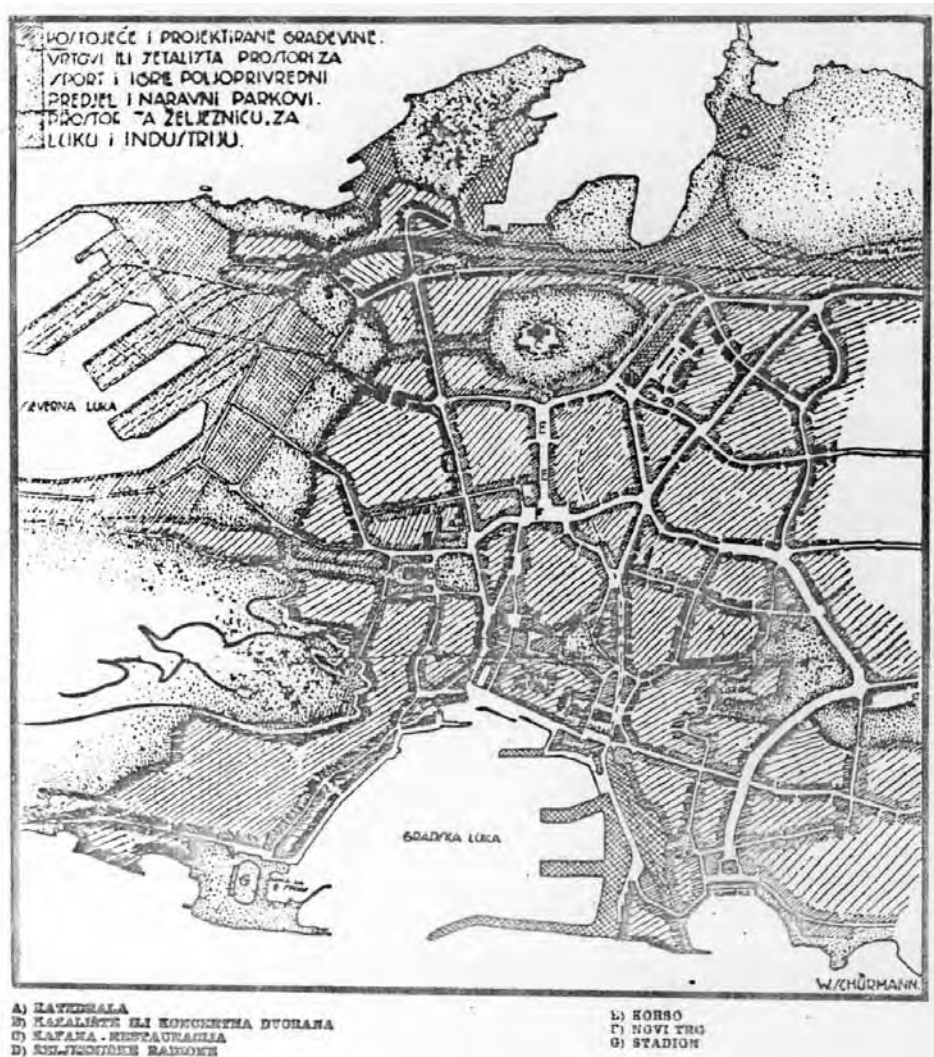
arhitekti za obavještenja, čak iz Rusije. Iz Beča su pisali K. Holey, D. Frey, F. Zotter, M. Theuer i A. Keller tražeći podloge za rad.

Nešto prije isteka konačnog roka za predaju natječajnih radova Split je sredinom travnja 1924. godine posjetio Split arhitekt Alfred Keller iz Graza.⁵ On je kod nas poznat po tome što je u prvoj polovici XX. stoljeća napravio nacрте za hotele i bolnice i sudjelovao u natječaju za izgradnju niza kućica ispred južnog pročelja Dioklecijanove palače. Na pobudu predsjednika Zemaljskog odbora Dalmacije dr. Ivčevića napravio je projekt za bolnicu u Splitu.⁶ Zadnjih godina proputovao je mnoge zemlje na više kontinenta, boravio u najljepšim svjetskim rivijerama. U Split je stigao iz Barcelone preko Beča. Tamo se na međunarodnom natječaju po njegovom projektu gradila jedna klupska palača. Splitska ga je rivijera oduševila. Došao je vidjeti kako napreduje gradnja kućica na Rivi čime je bio vrlo zadovoljan. Pored toga želio je izraditi neke studije kao podlogu za Regulacioni plan. Ocijenio je pozitivan napredak u vezi s uređenjem povijesne jezgre. Tu su se primjenjivali mnogo primjereniji kriteriji nego prije Prvog svjetskog rata kada su se u tom prostoru sagradile zgrade Ljubljanske banke na Narodnom trgu i nešto kasnije Jadranske banke na Rivi koja je svojom veličinom narušila siluetu grada s mora.

Keller je ovom prilikom iznio svoje stavove o novijoj izgradnji u gradu koju je ocijenio kao mnogo uspješnijom pri čemu je istakao veliko zalaganje načelnika dr. Ive Tartaglije. Split je tada bio na putu da postane glavnom lukom u Jugoslaviji. Trebalo je još osigurati željezničke spojeve sa Zagrebom i Beogradom. Što se tiče širenja grada smatrao je da se treba usmjeriti prema zapadu. Tadašnji grad bi i dalje ostao kao poslovno središte, a da se na sjevernoj strani poluotoka izgradi nova luka i industrijsko središte. Uz njega bi trebalo izgraditi radničko naselje s kućama u zelenilu. Osunčana južna obala brda Marjana s vrlo povoljnim mikroklimatskim uvjetima i obilnim zelenilom mogla bi se izgraditi vilama. Iz tog predjela trebalo bi izmjestiti tvornicu cementa i druge industrijske objekte. Posebno je naglasio važnost kupališta Bačvica na istočnoj strani grada. To je duboka pješćana uvala koju je Općina namjeravala opremiti objektima. Nužno bi bilo prometno ga povezati s gradom.

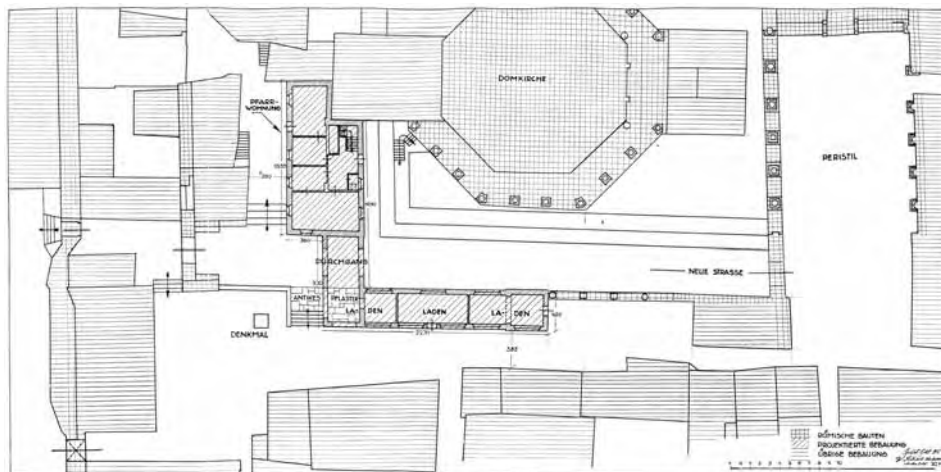
⁵ Alfred Keller (Graz 1875.- Krems 1945.) Studirao je na Visokoj tehničkoj školi i Zemaljskoj likovnoj akademiji u Grazu. U početku je radio u državnoj graditeljskoj službi u Beču, a zatim kao samostalni arhitekt. Godine 1918. imenovan je višim građevinskim svjetnikom. Od 1930 profesor je na Visokoj tehničkoj školi u Beču. Bio je potpredsjednik Udruženja arhitekata Austrije. Autor je više stambenih kuća u Beču i okolici, lječilišta u Grazu, hotela, zdravstvenih zgrada i državnih ustanova te industrijskih objekata i škola. Bavio se postavljanjem izložba, među kojima Jadranske izložbe i austrijskog paviljona na Svjetskoj izložbi u Torinu 1913. godine. Uredio je prostore visokih mornaričkih časnika na ratnim brodovima *Viribus unitis*, *Tegetthoff* i *Prinz Eugen*. Putovao je Indijom, Dalmacijom, Rusijom, Španjolskoj i Americi. Jasenka Kranjčević: *Arhitektonsko stvaralaštvo Alfreda Kellera na prostoru Hrvatske*. Katalog izložbe, Zagreb 2012.

⁶ *Razvitanak modernog Splita*. Novo doba, Split 16. IV. 1924. - Stanko Piplović: *Dalmatinski opus arhitekta Alfreda Kellera*. Godišnjak njemačke narodnosne zajednice, Osijek, 1998. 53-62.

Skica doradenog Schurmannovog plana s označenim postojećim i projektiranim građevinama, zelenim zonama, sportskim i poljoprivrednim prostorima te prijedlogom položaja nove luke i industrijskih postrojenja.

Malo prije od njegovog dolaska potpuno je izgorjela zapuštena barokna zgrada Stare biskupije koja se nalazila u povijesnom središtu sa sjeverne strane Dioklecijanovog mauzoleja. Bila je u uskoj uličici i zaklanjala pogled na tu antičku građevinu. Nakon uklanjanja ruševine na tom mjestu ostao je veći slobodni prostor kojega je trebalo urediti i to najbolje putem međunarodnog natječaja. Keller se založio se za očuvanje slikovitih ambijenta slikovitih uličica starog grada za što se sve više polagalo pažnje, ali i za rješenje njegovih higijenskih problema. Iako je Kellerov natječajni projekt, koji

Schürmannov prijedlog za uređenje slobodnog prostora u povijesnoj jezgri Splita sjeverno od bivšeg mauzoleja cara Dioklecijana današnje katedrale. Na mjestu antičke ulice dekumana predvidio je niz niskih građevina s dućanima i stanom župnika. Uz postojeću ulicu, koja vodi od pazara do Peristila planirao je još jedan usporedan prolaz kako bi rasteretio pješačke tokove u frekventnom dijelu grada.

je iza toga uslijedio, sačuvan u samo skromnom opsegu, može se pretpostaviti da su te njegove postavke i zapažanja vjerojatno ušle u njegov prijedlog za regulaciju grada.

Zatim je nakon mjesec dana u gradu boravio arhitekt H. Jansen koji je 15. svibnja održao u općinskoj vijećnici na Narodnom trgu predavanje o uređenju Splita. Među nazočnima su bili načelnik dr. Ivo Tartaglia, konzervator Frane Bulić i konzervatorski asistent dr. Ljubo Karaman. U okviru buduće izgradnje grada posebnu je pozornost posvetio ulicama u novim predjelima. Prigovorio je gradnji kuća u park šumi Marjanu, naročito s njegove sjeverne strane. Govorio je o predstojećem natječaju za Regulacijoni plan. Prigovorio da su za to predviđena nedovoljna sredstva. Pribojavao se da će se javiti osobe koje ne poznaju njegove prilike i neće se konzultirati s mjesnim stručnjacima. Bio je mišljenja kako bi bilo najbolje u tu svrhu uzeti osobu od povjerenja koja bi odredila sve što je potrebno gradu. Izradu plana smatrao je posebno složenom. Na rješenje bi trebalo bitno utjecati položaj željezničke stanice. A pošto se to još nije znalo, teško će biti prići osmišljavanju cjeline. Ovom prilikom Jansen je posjetio i Trogir. Smatrao ga je biserom Jadrana koji je suvislo prostorno osmišljen.⁷

Rok za predaju prijedloga za Regulacijonog plan produžen je do 1. rujna, jer je bilo problema oko određivanja stranih predstavnika u ocjenjivačkom sudu. Za njegovu izradu vladalo je veliko zanimanje. Ukupno je pristiglo 19 radova većinom iz inozemstva. U natječaju su sudjelovali, pored domaćih stručnjaka među kojima nagrađeni i otkupljeni radovi Josipa Kodla i jednog autora iz Beograda, tim od trojice

⁷ Konferencija o regulaciji grada. Novo doba, Split 16. V. 1924.

Još jedan snimak Splita od zapada prema istoku nastao u vrijeme između dvaju svjetskih ratova kada je već Regulacioni plan stupio na snagu. Vidljiv je najstariji dio luke i Riva pred južnim pročeljem Dioklecijanove palače. U pozadini se vide brežuljci koji u to vrijeme još nisu bili izgrađeni.

Rumunja te više Njemaca i Austrijanaca. To su grupa inženjera iz Beča dr. Erwin Böck i Alfred Schmidt, prof. dr. Fritz Zotter i prof. dr. Max Theuer također iz Beča, zatim arhitekt Alfred Keller iz Graza, dvojac K. Hoffmann i F. Augenfeld iz Beča te mladi arhitekt iz Haaga Werner Schürmann.⁸ Ovako iznimno sudjelovanje bečkih arhitekata za rješavanje urbanističkih problema Splita nalazi zasigurno objašnjene i u činjenici donedavno zajedničkog pripadanja istoj državnoj tvorevini koja je trajala puno stoljeće.

Žiri je ocijenio radove u listopadu 1924. godine. Prva nagrada nije dodijeljena, jer je žiri zaključio da ni jedan natjecatelj nije u potpunosti udovoljio postavljenim uvjetima. Umjesto toga dva najuspješnija rješenja dobila su druge nagrade. To su bili planovi Schürmanna i grupe na čelu s Böckom. Ocijenjeno je da Schürmannov rad najviše odgovara zahtjevima. On je danas razmjerno dobro poznat, dok je dokumentacija o ostalim natječajnim radovima slabo je očuvana. O urbanističkim

⁸ Među dostupnim podacima o sudionicima u natječaju utvrđeno je da je Frantz Zotter bio sin nekadašnjeg šefa Građevinskog odsjeka Ministarstva rada u Beču arhitekta Edvarda Zottera koji je radio i u našim krajevima te sudjelovao na pregradnji zvonika katedrale u Splitu i obnovi Eufrazijeve bazilike u Poreču. Arhitekt Max Theuer je bio profesor na Visokoj tehničkoj školi. Prof. dr. Ervin Böck (Beč, 1894.-1966.) diplomirao je arhitekturu 1920. godine na Visokoj tehničkoj školi u Beču. Kasnije je predavao na toj školi i na Akademiji likovnih umjetnosti u Beču. Projektirao je brojne građevine posebno u Beču. U poslovima je surađivao s M. Fritsom, F. Zotterom i M. Theurom.

konceptima koje su natjecatelji predlagali saznaje se nešto iz sačuvanih bilježaka i fotografija člana ocjenjivačkog suda inženjera Petra Senjanovića.

Dobitnici druge ravnopravne nagrade za Regulacioni plan Splita inače su dosta su surađivali na raznim projektima i imali uspješne karijere. Böck (Beč 1894.-Beč 1966.) je u vrijeme natječaja doktorirao i bio asistent na Tehničkom fakultetu, dok je dr. Fritz Zotter bio profesor na Technische Hochschule u Beču,

Alfred Keller je sudjelovao u natječaju pod motom *Nema Splita do Splita*. Predložio da se zapadni dio gradske luke prenamjeni trgovačkom prometu, znači da se pristanište za parobrode i dalje zadrži u istoj morskoj uvali, ali s njene druge strane. Taj projekt je imao veliku manu jer bi se tako čitava uvala ogradila gatovima i kolosjecima pa dobar dio Splita više ne bi imao neposredni kontakt s morem. Novi glavni kolodvor je previše uvukao u grad. Posebno se pozabavio uređenjem kupališta na Bačvicama. Među otkupljenim planovima je i rješenje K. Hoffmanna i F. Augenfelda. Njihova zamisao se smatrala uspjelim. Centralni kolodvor su predvidjeli u sjevernom predgrađu Kopilici, a ranžirni još nešto dalje u Dujmovači prema selu Solinu. Kvalitetan je njegov prijedlog o željezničkom spoju s gradskom lukom nadsvođenom prugom ispod grada. Zamjerke su se odnosile na novu luku u Poljudskoj uvali gdje su gatovi usmjereni prema otvorenom moru u Kaštelanskom zaljevu i tako izloženi buri. Drugi nedostatak je bio što su u povijesnoj jezgri predviđena znatna rušenja.

Schürmannov prijedlog je pod nazivom *Dalmatia* ocijenjen kao najprihvatljiviji. Već je u prethodnom postupku selekcije najbolje je plasiran. Čak 9 članova ocjenjivačkog suda svrstali su ga u drugu kategoriju dok u konačnici prvu kategoriju nije dobio ni jedan rad.⁹ Jedna od većih zamjerka njegovom planu je bila što je ostao nedorečen u pogledu položaja nove luke. Naime tražilo se njeno premještanje iz uvale s južne strane ispred grada na sjever poluotoka u Kaštelanski zaljev. U razmatranju su inače bile dvije inačice, jedna u uvali Poljud, a druga istočnije kod sela Vranjica. Tako je daljnja razrada i korekcije Regulacijskog plana povjerena je Schürmannu. Godine 1925. Općinska uprava ga je pozvala u Split da na osnovu njegovih postavka, konzultacijama s domaćim stručnjacima i onoga što se u drugim planovima pokazalo shodno napravi konačni plan. Stigao je u ožujku i ostao skoro osam mjeseci. Koncem listopada napustio je Split i otputovao u Düsseldorf gdje je trebao izraditi regulaciju osnovu velikog predjela u kojem je bilo više gradova. Nakon Drugog svjetskog rata, kao stručnjak velikog ugleda, bio je savjetnik vlade SR Njemačke. Preminuo je 1973. u dubokoj starosti u 87. godini života.¹⁰

⁹ Darovan Tušek: *O radu ocjenjivačkog suda natječaja za regulacijski plan grada Splita 1924. godine*. Kulturna baština, Split 1994. br. 24 -25, 171 i 172.

¹⁰ Malo je dokumentacije natječajnih radova ostalo sačuvano. Postoji nešto od Schürmannovog i Kellerovog rada i podataka u Arhivu Petra Senjanovića koji se čuva u Sveučilišnoj knjižnici u Splitu. Vjerojatno je stradala za Drugog svjetskog rata kada je uništen općinski arhiv. Dosta je vijesti u tadašnjem dnevnom tisku, posebno u splitskoj novini *Novo doba*.

Splitska Riva s nizom kućica ispred južnog pročelja Dioklecijanove palače građenih po projektu arhitekta Alfreda Kellera iz 1922. godine.

Njegov plan za Split polazio je od osnovne postavke da se grad nalazi na vrlo povoljnom geografskom položaju na sredini istočne obale Jadrana koji čini dio velikog Sredozemnog mora i povezuje kontinente. U njemu se već razvijala industrija i trgovina. Stoga je smatrao da će taj grad imati značajnu ulogu u međunarodnom prometu. Priroda mu je prelijepa, klima blaga, a spomenici veličanstveni pa je vrlo atraktivan i kao turističko odredište.

Neka konkretna pitanja o potrebama grada bile su već ranije razmatrane. To je položaj nove luke i željezničkog kolodvora kao bitnih odrednica čitave buduće prostorne strukture. Položajem ispred grada i kapacitetima nisu više zadovoljavali. Stoga se dugo razmatralo preseljenje trgovačke luke na sjevernu stranu poluotoka u Kaštelanski zaljev. U obzir su dolazile dvije lokacije, uvala poljud ili istočni kraj zaljeva prema selu Vranjicu. I kolodvor je trebalo izmjestiti iz užeg središta grada na njegovu sjevernu periferiju. Tu je bilo dosta slobodnog prostora pa se mogao nesmetano graditi. Ova pitanja ušla su kao jedan od uvjeta natjecateljima za izradu Regulacijonog plana.

Ti uvjeti su tražili su također da se odredi sustav osnovnih gradskih prometnica. Schürmann je smatrao da ne trebaju biti previše brojne, ali pregledne te da omogućuju dobre veze pojedinih dijelova i važnijih objekata. Kao glavni pravci utvrđeni su oni koji su se protezali poprijeko poluotoka iz središta na sjever. Jedan je vodio sa zapadnog dijela Rive Zrinsko-frankopanskom ulicom, a drugi od suprotne strane Rive odnosno kolodvora uz Pazar do Solinske ceste i dalje izvan grada prema Solinu. Oni su već postojali, ali ih je trebalo proširiti kako bi mogli prihvatiti veći broj vozila. Njih je odmah po izlasku iz izgrađenog dijela grada trebalo spojiti jednom poprečnom ulicom. Važna je i ulica koja je vodila iz središta grada i produžavala se na istok u cestu za Omiš. Glavni kolodvor je trebalo premjestiti iz luke u predjel Glavičine na sjeverni rub grada. Nova luka i uz nju industrijaska zona je predviđena na sjevernoj strani u Poljudskoj uvali s velikim gatovima i željezničkom vezom. Postojeći lučki objekti na istočnoj strani morske uvale pred gradom i dalje bi služili kao pristanište za brodove.

Značajno mjesto u planu posvećeno je srednjovjekovnom Splitu.¹¹ Schürmann je bio na stanovištu da stari dio grada ne može i dalje imati funkciju njegovog središta jer bi to tražilo velika rušenja postojećih blokova kuća i narušavanje integriteta povijesne sredine. Predložio da se uredi drugo sjeverno od postojećeg grada odmah u njegovom produženju. Stoga je u tom smjeru planirao široki ravni korzo koji bi počeo od novog trga. Vodio bi do uzvisine Glavičine. Na njenom vrhu bi se izgradio veliki restoran i kavana odakle bi se pružao široki pogled na grad i okolicu. To je u stvari zamišljeno kao glavna urbanistička okosnica Splita s poslovnim i javnim sadržajima. Stari dio grada s tijesnim ulicama i graditeljskim spomenicima trebalo je sačuvati i

¹¹ Stanko Piplović: *Zaštita graditeljske baštine u prvom urbanističkom planu Splita*. Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske, Zagreb, 1982.-83, br. 8-9, 17-25.

preoblikovati ga samo u najmanjoj mjeri koliko zahtijevaju higijenski zahtjevi svjetla i zraka te osnovni prometni razlozi. Slikovite ulice ne bi trebalo proširivati. Umjesto toga unutar građevinskih blokova moglo se osigurati stanovnicima više slobodnog prostora. U okviru svog prijedloga napravio je i posebno rješenje izgrađenog dijela grada unutar Dioklecijanove palače koje se uglavnom svodilo na obazrivo otvaranje nekih uličica i umjerenu izgradnju.

Ono što je posebno nedostajalo tadašnjem Splitu su zelene površine. Istaknuto je da visoko i nisko raslinje daju ne samo lijep izgled i ugodnu sjenu, već osvježava zrak i doprinosi zdravijim uvjetima življenja. Vrlo malo je bilo javnih i privatnih parkova. Stoga je u planu predviđeno više predjela sa zelenilom kao što je to prirodna uzvisina Glavičine sjeverno od grada ili predjel na istoku iza tvrđave Gripa. Od središnjih dijelova grada vodile bi aleje i spajale se s njima. Da bi se šuma na Marjanu zapadno od grada sačuvala od požara, predviđen je okolo slobodni prostor bez izgradnje kućama. Sve zgrade koje bi se gradile u blizini trebaju biti manjih gabarita kako bi se sačuvala slikovitost prirodnog krajolika. Sportski centar sa stadionom i lučicom je predviđen na zapadnom kraju luke na početku predjela Meja.

Prilikom posjeta Splitu Schürmann je posebnu pozornost posvetio prostoru sjeverno od katedrale bivšeg Dioklecijanovog mauzoleja. Zgrada je već bila dotrajala i u njoj nisu više stanovali biskupi. S njene sjeverne strane kroz povijesnu jezgru prolazila je važna, ali vrlo uska pješačka ulica. Vodila je od Pazara na istoku, pored Peristila, produžavala dalje Krešimirovom ulicom do Narodnog trga središta javnog života grada. Na tom potezu stvarale su se velike gužve ljudi. Ta okolnost i činjenice da je to bila jedna od visokih zgrada koje su priječile sunce i zrak u gusto izgrađenom predjelu, a zaklanjale pogled na antički carev mauzolej, dovela je do pitanja njenog rušenja. Rasprave o tome vodile su se dugo dok konačno stihija nije razriješila problem. Godine 1924. izgorjela je u požaru. Njeni ostaci su uklonjeni pa je na tom mjestu nastao poveći slobodni prostor kojeg je trebalo urediti i oblikovati. Na tom položaju bila je u antici široka ulica oivičena trijemovima sa strana. Ona je vodila od istočnih vrata do Peristila središta Dioklecijanove palače. Schürmann je predložio da se na mjestu južnog trijema i u blizini izgradi niz niskih kuća u koje bi se smjestilo stan župnika i trgovine.¹²

Poseban problem Splita je bio gradnja nove katedrale.¹³ Smatralo se da bivši Dioklecijanov mauzolej koji je u kasnoj antici pretvoren u kršćansku bogomolju, više ne zadovoljava potrebe brojnih vjernika. Koncem XIX. stoljeća napravljeni su nacrti da se s istočne strane sagradi nova kojoj bi postojeća postala predvorjem. Razlog za takvo

¹² *Projektant regulacionog plana grada Splita*. Novo doba, Split 1. XI. 1925. 4. – *Regulacioni plan za grad Split, Razgovor sa projektantom arhitektom Schürmannom*. Novo doba, Split 25. XII. 1925. 20 i 21.

¹³ Arsen Duplančić: *Pitanje izgradnje nove katedrale u Splitu do II. svjetskog rata*. Kulturna baština, Split 1989. sv. 19, 108-130.

razmišljanje bio u tome što se htjela sačuvati stoljetna tradicija posvećenog mjesta. Međutim nova velika građevina bi narušila urbano tkivo i mjerilo srednjovjekovne povijesne sredine. Stoga su se tražile nove lokacije. Na kraju je Schürmann u svom planu odredio njen položaj na sjeverozapadnoj strani grada u predjelu Skalice. I upravo kao primjer negativnog pristupa rješavanja problema grada naveo je katedralu. Tvrdio je kako još mnogi nisu spoznali buduće gradske potrebe pa se ta monumentalna zgrada ugurava usred starog grada. Zaključio je da bi se ipak trebalo spoznati da postojeća katedrala pripada starome gradu, a buduća novome. Pitanje katedrale se kasnije usložilo.

Kako se pretpostavljalo da će se grad u budućnosti širiti na sjever, položaj je i nove stolnice planiran u tom dijelu gdje se zamišljalo podignuti zgradu kazališta. Schürmannovim Regulacijonim planom je predviđeno da se uz zgradu Sjemeništa na Skalicama, koja se proteže uz Zrinjsku ulicu, formira zatvoreni blok katoličkih vjerskih zgrada koji bi predstavljao funkcionalnu i prostornu cjelinu. Južnu stranu sklopa bi zauzimala nova katedrala i biskupska palača. Teren između katedrale i današnje Matoševe ulice na jugu zamišljen je kao slobodni prostor i zelena površina. Ubrzo su se javili ozbiljni problemi. Teren predviđen za gradnju bio je u vlasništvu pravoslavne crkve koja je namjeravala na istom položaju graditi svoj episkopski hram i palaču. Lokacija je bila predmetom dugih sporova pa tada nije ni riješen. Do izgradnje katoličke pomoćne katedrale došlo je mnogo kasnije, a pravoslavni hram se počeo zidati u povijesnom središtu grada na mjestu ukinutog samostana sv. Marije de Taurello, ali nikada nije dovršen.¹⁴

Po Schürmannovom doradenom planu Split se izgrađivao sve do Drugog svjetskog rata. U njemu su unesene neke izmjene naročito donošenjem novog Građevinskog zakona 1931. godine kada je elaborat trebalo formalno uskladiti s njegovim odredbama. Konačno ga je nakon dugih dorada 1938. načelno odobrilo Ministarstvo građevina u Beogradu. Iduće godine prijedlog plana izložen je javnom uvidu. Primjedbe građana ispitao je Regulacioni odbor, I na taj prerađeni plan bilo je kritika. Značajne su primjedbe koje su iznijeli su inženjeri Fabjan Kaliterna i Petar Senjanović. Naročito su oštre bile one koje je uputio inženjer Hranko Smodlaka iz Splita. Pred konačno donošenje plana opširno je izlagao svoja stajališta o općim načelima prostornog planiranja. Detaljno je analizirao rješenja u Regulacijonom planu Splita rasporedu pojedinih funkcionalnih cjelina i sadržajima kojima bi ga trebalo upotpuniti.¹⁵ Prihvaćen je na sjednici Općinskog vijeća 19. lipnja 1940. godine. Plan je upućen na konačno usvajanje Ministarstvu u Beograd. Ali ta formalnost nije provedena jer je izbio Drugi svjetski rat.

¹⁴ Stanko Piplović: *Preobrazba Splita na razmeđu XIX. i XX. stoljeća*. Građa i prilozi za povijest Dalmacije, Split 1999. br. 15, 320-323.

¹⁵ Hranko Smodlaka: *Regulacioni plan Splita*. Split 1939.

Neke postavke Schürmannovog rješenja nisu ostvarene, jer su se kasnije društvene i gospodarske prilike bitno promijenile. To se u prvom redu odnosilo na položaj novog gradskog središta, kazališta sportskog kompleksa i luke. Plan je napravljen za grad od 110.000 stanovnika, a Split je pred rat, gradeći se po njemu, dostigao oko 40.000 stanovnika.

U Drugom svjetskom ratu okupirani Split je teško stradao od zračnih napada, posebno njegova luka, željeznička stanica i okolni predjeli. To je u mnogom izmijenilo njegovu prostornu strukturu. Rušenjem zgrada nastali su mnogi slobodni prostori što je dosta utjecalo na rješavanje sustava gradskih prometnica. Promijenile su se i društvene prilike pa se počelo pripremati izrada novog plana. Ipak u prvim godinama obnove grada kada nije bilo još stručnih ustanova, poslužio je Schürmannov plan kao podloga za neka rješenja. U tu staru podlogu unesena su izmjene. Kada je sredinom 1947. godine osnovan Urbanistički centar Dalmacije počela se pripremati nova Regulacijska osnova.¹⁶ Osim praktične vrijednosti kao dokument za usmjerenu izgradnju Splita koji je ostavio mnogo tragova na izgledu grada, Schürmannov plan ima veliku kulturološku i znanstvenu vrijednost. On sadrži niz podataka o novijoj prošlosti grada, njegovom stanovništvu, društvenoj organizaciji i gospodarstvu.

¹⁶ Stanko Piplović: *Arhitekt Milorad Družević*. Kulturna baština, Split 2011. br. 37, 27

Sažetak

Koncem XIX. stoljeća Split se počeo ubrzano širiti. Stoga su se već u to vrijeme javile ideje da se taj rast organizira. Na tome je najviše radio Petar Senjanović još kao student tehnike u Beču. Godine 1905. Općinska uprava otpočela je pripreme za izradu Regulacijonog plana grada. Uz pomoć dalmatinske vlade snimljene su geodetske podloge i izvornici koji su 1912. Poslani u Beč na kartiranje i umnožavanje. Očekivalo se da će to biti završeno do 1914. godine. Uto je izbio Prvi svjetski rat.

Nakon rata, gubitkom Zadra koji je pripao Italiji, stanovništvo Splita se još više povećavalo. Brojio je u to vrijeme već blizu 30 tisuća stanovnika s 2400 kuća. To je bio razlog da je Općinska uprava odlučila izraditi urbanistički plan koji bi osmislio daljnju izgradnju grada. Osnovni problemi, osim pravaca širenja grada su bili položaj nove luke i nove željezničke stanice. Trebalo je riješiti i pitanje povijesnog dijela grada s ostacima Dioklecijanove palače te njegovog novog središta.

Godine 1923. raspisan je međunarodni natječaj za Regulacioni plan. Ocjenjivački odbor brojio je 11 članova na čijem čelu je bio s gradonačelnik dr. Ivo Tartaglia. Pristiglo je čak 19 radova iz zemlje i inozemstva. U izradi prijedloga javilo se više Nijemaca i Austrijanaca. Tako je u žiriju za ocjenu radova bio prof. dr. Hermann Jansen inženjer arhitekture iz Berlina. U natječaju je sudjelovala grupa inženjera iz Beča na čelu s Erwinom Böckom, druga grupa u kojoj su bili Fritz Zotter i Max Theuer također iz Beča zatim arb. Alfred Keller iz Graza i dvojac K. Hoffmann i F. Augenfeld iz Beča. Prva nagrada nije dodijeljena jer ni jedan od natjecatelja nije u potpunosti udovoljio uvjetima. Usvojen je prijedlog mladog njemačkog arhitekta iz Haaga Wenera Schürmanna koji se najviše približio rješenju. On je 1925. godine pozvan u Split i gdje je proveo skoro 8 mjeseci. Kroz to vrijeme je na osnovu izrađen konačni plan. Kod toga se konzultirao s nekim domaćim stručnjacima i služio se ostalim planovima otkupljenim na natječaju. Za povijesno središte napravio je poseban plan, a za okoliš Dioklecijanovog mauzoleja detaljni projekt. Od tada plan se počeo primjenjivati bez obzira što još nije bio službeno prihvaćen. Tek 1928. Odobrio ga je veliki župan Splitske oblasti.

Osnovni problemi koje je planom trebalo riješiti su bili položaj nove luke, nove željezničke stanice te odrediti središte grada pošto tu funkciju nije mogao zadržati njegov stari dio bez većih rušenja zgrada. Schürmann je predložio novu trgovačku luku na sjevernoj strani Splitskog poluotoka u Poljudskoj uvali, a novi poslovni centar s trgovom i širokim korzom na sjevernoj periferiji. Za rješenje prometa predložio je dvije glavne poprečne ulice prema sjeveru koje po rubu izgrađenog dijela spaja poprečna. Na tu osnovnu mrežu vezivale bi se sekundarne ulice.

U daljnjem postupku Schürmannov plan je doraden i donekle izmijenjen. Neke bitne njegove pretpostavke nisu se ostvarile, jer su nastupile nove okolnosti. Posebno ga je trebalo uskladiti s odredbama Građevinskog zakona koji je donesen 1931. godine. Elaborat je stavljen na javni uvid građanima 1939. godine. Na njega je bilo dosta primjedba posebno od nekih stručnjaka. Nakon toga prijedlog je bez većih izmjena prihvaćen na sjednici Općinskog vijeća 19. lipnja 1940. Upućen je na daljnji postupak usvajanja Ministarstvu u Beogradu. Ta formalnost nije provedena jer je izbio rat.

Po tom planu Split se izgrađivao sve do Drugog svjetskog rata. I nakon toga u prvim godinama obnove razrušenog grada još uvijek je neko kratko vrijeme služio za usmjeravanje graditeljske djelatnosti. Kada su se prilike donekle sredile, osnovana je prva urbanistička organizacija u gradu koja je planirala daljnji razvitak Splita na novim pretpostavkama. Sam natječaj iz 1923. godine bio je za ono vrijeme izuzetan stručni pa i kulturološki događaj sa širokim odjekom. Split je kod nas prednjačio u novom pristupu rješavanja organizacije življenja u jednoj složenoj urbanoj cjelini.

Werner Schürmann, der Autor des ersten urbanistischen Planes von Split

Zusammenfassung

Zu Ende des XIX. Jahrhunderts erweiterte sich Split immer schneller. Deshalb meldeten sich schon zu jener Zeit Ideen, diese Erweiterung zu organisieren. Am meisten arbeitete daran Petar Senjanović noch als Technikstudent in Wien. Im Jahr 1905 begann die Gemeindeverwaltung mit den Vorbereitungen zur Fertigung des Regulationsplanes der Stadt. Mit Hilfe der Regierung Dalmatiens wurden Landesvermessungsgrundlagen aufgenommen, die 1912 nach Wien geschickt wurden zur Fertigung von Karten und zum Vervielfachen. Das sollte bis 1914 fertig sein. Da brach der Erste Weltkrieg aus.

Nach dem Kriege, durch den Verlust von Zadar, der Italien zufiel, stieg die Bewohnerzahl von Split noch mehr an. Zu jener Zeit zählten sie schon fast 30 tausend Bewohner in 2400 Häuser. Das war der Grund zum Entschluss der Gemeindeverwaltung, einen urbanistischen Plan zu fertigen, welcher den weiteren Ausbau der Stadt sinnvoll machen sollte. Die Grundprobleme der Stadt waren, außer den Erweiterungsrichtungen der Stadt, die Lage des neuen Hafens und den neuen Bahnhofes. Auch die Frage des historischen Stadtteiles mit den Überresten des Diokletian -Palastes sowie seines neuen Zentrums sollte gelöst werden.

Im Jahre 1923 wurde ein internationaler Wettbewerb für den Regulationsplan ausgeschrieben. Der Beurteilungsausschuss zählte 11 Mitglieder, an seiner Spitze war der Bürgermeister Dr. Ivo Tartaglia. Es kamen sogar 19 Arbeiten aus den In- und Ausland. Mit den Vorschlägen meldeten sich mehrere Deutsche und Österreicher. So war unter den Juroren zur Beurteilung der Arbeiten Prof. Dr. Hermann Jansen Ingenieur der Architektur aus Berlin. Am Wettbewerb nahm eine Gruppe von Ingenieuren aus Wien, an der Spitze mit Erwin Böck, die zweite Gruppe, in der Fritz Zotter und Max Theuer waren, ebenfalls aus Wien, dann Arch. Alfred Keller aus Graz und der Zweier K. Hoffmann und F. Augenfeld aus Wien. Der erste Preis wurde nicht zugeteilt, weil keiner der Bewerber vollkommen den Ansprüchen entsprach. Angenommen wurde der Vorschlag des jungen deutschen Architekten aus Haag Werner Schürmann, welcher der Lösung am nächsten kam. Er wurde 1925 nach Split gerufen, wo er fast 8 Monate verbrachte. In dieser Zeit wurde die Grundlage des endgültigen Planes gemacht. Dabei zog er einige einheimische Fachleute zu Rate und benutzte die restlichen Pläne, die beim Wettbewerb abgekauft wurden. Für die historische Stadtmitte fertigte er einen separaten Plan und für die Umgebung des Diokletian-Mausoleums ein genaues Projekt. Von da an wurde der Plan angewandt, ungeachtet dessen, dass er offiziell noch nicht angenommen war. Erst 1928 wurde er von dem Großgespan des Splits Bezirkes genehmigt.

Die zu lösende Grundprobleme waren die Lage des neuen Hafens, des neuen Bahnhofes sowie die Bestimmung der Stadtmitte, da diese Funktion von dem alten Teil, ohne größere Abrisse der Gebäuden, nicht mehr erfüllbar war. Schürmann schlug einen neuen Handelshafen an der Nordseite der Halbinsel von Split in der Poljuder Bucht und das neue Geschäftszentrum mit einem Platz und einer breiten Promenade an dem nördlichen Stadtrand vor. Zur Lösung der Verkehrsfrage schlug er zwei Hauptquerstraßen gegen Norden vor, die am Rande des

ausgebauten Teiles von einer Querstraße verbunden werden. Mit diesem Grundnetz würden sich die Nebenstraßen verbinden.

Im weiteren Verfahren wurde Schurmanns Plan fertiggestellt und einigermaßen geändert. Einige seiner wichtigen Voraussetzungen wurden nicht verwirklicht, weil neue Umstände auftraten. Er musste besonders mit den Bestimmungen des Baugesetzes, das 1931 erlassen wurde, abgestimmt werden. Das Elaborat wurde 1939 den Bürgern zur öffentlichen Einsicht gegeben. Es gab ziemlich viele Bemerkungen dazu, besonders von einigen Fachleuten. Danach wurde der Vorschlag ohne größere Änderungen in der Sitzung des Gemeinderates am 19. Juni 1940 angenommen. Er wurde zum weiteren Annahmeverfahren dem Ministerium in Beograd weitergeleitet. Diese Formsache wurde nicht durchgeführt, weil der Krieg ausbrach.

Nach diesem Plan wurde Split bis nach dem Zweiten Weltkrieg ausgebaut. Auch danach diente er in den ersten Jahren des Aufbaues der zerstörten Stadt eine kurze Zeit als Richtlinie der Bautätigkeiten. Als sich die Umstände einigermaßen ordneten, wurde die erste urbanistische Organisation in der Stadt gegründet, welche die weitere Entwicklung von Split auf neuen Voraussetzungen plante. Der Wettbewerb aus dem Jahre 1923 selbst war für jene Zeit ein außergewöhnliches, so fachliches wie auch kulturologisches, Ereignis mit einer breiten Resonanz. Split ging bei uns mit gutem Beispiel voran im neuen Angehen der Lösung der Lebensorganisation in einer komplizierten Stadteinheit.

Schlüsselwörter: *Split, XX. Jahrhundert, Raumplanung, öffentlicher Wettbewerb, W. Schürmann*

Ivan Čosić Bukvin
Vrbanja

UDK: 929 Lutz,'A.

Andreas Lutz

Autor u članku prikazuje život i rad Andreasa Lutza, vinkovačkog učenika i zagrebačkog i bečkog studenta, profesora i doktora povijesti, ali ponajviše brižnoga sakupljača arhivske povijesne građe o Slavoniji i Srijemu koja je danas, zahvaljujući njegovoj ostavštini, pohranjena u tzv. "Lucovoj zbirki" koja se čuva u Steiermärkisches Landesarchiv-u u Grazu.

Ključne riječi: *Andreas Lutz, Vinkovci, povijesna građa, "Lucova zbirka", Graz*

Tijekom proteklog vremena mnoga povijesna događanja i pojedine osobe koje su utjecale na takova događanja ili u njima uzela učešća u Slavoniji i Srijemu, bivala su zabilježena od raznih osoba koje su bile neposredni učesnici u nekome događanju ili su isti bili posredno zabilježeni u opisu nečega drugoga, na što je autor zapisa stavio svoj naglasak. Takovi izvorni tekstovi ili kronike, zatim dokumenti o pojedinim događajima i ljudima često su završavali u prijašnjim vremenima u pismohranama svojih autora ili u državnim institucijama onodobnih vladarskih kuća ili su bili od strane pojedinaca zbog raznih povijesnih okolnosti otpremani na neko određeno mjesto. Tako danas postoji mnogo izvorne povijesne građe o Slavoniji i Srijemu razasuto po brojnim arhivima u europskim gradovima. Jedan dio takove građe o Slavoniji i Srijemu, tj. izvornih listina, zatim i tiskovina, u velikoj većini rijetkih izdanja, pohranjen je danas u "*Steiermärkisches Landesarchiv*" u tzv. "*Lucovoj zbirki*" u austrijskome Grazu.

Kao što i sam naziv zbirke kaže istu je svojevremeno sakupio Lutz Andreas i poklonio gore naslovljenom arhivu u Grazu. Tko je bio Andreas Lutz da jedna zbirka u priznatome i poznatome arhivu nosi njegovo ime? Nešto o sakupljaču i posjedniku te zbirke saznajemo iz dva broja Vinkovačkog lista "*Svjetlost*" izašlih uoči Prvog svjetskog rata.

Ne možemo ne posvetiti nešto više pažnje članku naslovom "*Jedan pangermanski agitator u Vinkovcima*" objavljenome u *Svjetlosti* broj 4. iz 1914. godine s podnaslovom "*Lucov znanstveni rad*"¹ i potom članku naslovom "*Pangermanstvo u Vinkovačkim školama*" objavljenom u broju 14. iste godine, koji nadopunjava ovdje prije spomenuti.² Nepotpisani autor prvog, a i drugog članka počinje isti s nekoliko rečenica, koje su u biti i srž teksta, dok su sve ostalo autorovi proizvoljni zaključci. "*Ovdje je, u Vinkovcima, dulje vremena boravio neki Luc, koji je gimnazijski profesor negdje na njemačkoj gimnaziji, čini nam se u Landskronu. Njega poznamo jer je Vinkovačanin, barem je svršio vinkovačku gimnaziju. Ali je Luc otišao u Beč i postao veliki pangerman. On je stao organizirati slavonske čak njemačkih roditelja koji su boravili na visokim školama u Beču, šireći među njima pangermanski pokret. došao je opet u Vinkovce dobivši dopust da znanstveno radi. On je došao da pregleda stare knjige i akte u arhivu našeg kotara, jer će bajage napisati povijest Nijemstva u Vinkovcima.*

Dakle što je radio g. Luc ovdje? njegov se rad sastojao u tome da ovdajšnje Nijemce pridobije za pangermansku ideju." u tome tonu autor članka nastavlja do samoga kraja.

Sljedeći članak "*Pangermanstvo u vinkovačkim školama*" nastavak je prijašnjeg teksta u kojemu se po iznesenim tvrdnjama autora prof. Lutz zadržao godinu dana u Vinkovcima o čemu autor piše "*Luc je svoje polje rada odabrao među gimnazijskom mladeži šireći među njima pangermansku ideju. I to mu je uspjelo.*" Iz daljnjeg dijela

¹ *Svjetlost*, 25. 1. 1914. br. 4. str. 1-2.

² *Svjetlost*, 5. 4. 1914. br. 14. str. 1-2.

članka vidljivo je da je došlo tijekom vremena i do sukobljavanja na vinkovačkoj gimnaziji pa i istrage o tom slučaju.

Kako je vidljivo u dva navedena članka, nepoznati autor (**najvjerojatnije urednik lista Svijetlost, Antun Rot, op. autora**) piše o prof. Lutzu kao sakupljaču i istraživaču građe za pisanje povijesti Nijemaca u Vinkovcima, te ujedno i jednom agilnom "*pangermanu*" koji je ujedno vinkovčanin i polaznik vinkovačke gimnazije, za kojega se u ne tako davnom istraživanju pokazalo da je još uvijek zanimljiv i aktualan za Slavoniju i Srijem.

Istražujući izvornu građu koja se odnosi na Andreasa Lutza i njegovu obitelj u Vinkovcima došlo se do ovih spoznaja: Zavičajnik grada Vinkovaca iz godine 19 ? ne navodi na svojim stranicama Andreasa Luca, već stoji u istome da je kućevlasnik na kbr. 554 Lutz Nikola, posjednik rođ. 1837. umro 1922, zatim Margareta žena mu, rođ. 1837. umrla 1918. potom Luiza kći, rođ. 1867. za koju nije upisan datum smrti, te Georg sin rođ. 1868. umro u Osijeku 1942. i Ludmila kći, rođ. 1871. umrla 1919. u Stenjevcu. Ispod popisa članova obitelji stoji primjedba "Na osnovu & 1 zak. odredbe o preuzimanju zavičajnosti Hrvata a odlukom od 19-II.1942. broj 2483-1942" Iz istoga je vidljivo da su u Zavičajnik onodobni živući članovi upisani kao Hrvati.³

Pouzdanе podatke o Andreasu Lutzu saznajemo tek iz evidencije Vinkovačke gimnazije gdje stoji da je upisao I. razred školske godine 1887./88., zatim da je ponavljao II. razred, te je VIII. razred završio školske godine 1895./96. Iz pregleda upisanih ocjena vidljivo je da iz niza predmeta ima ocijene dovoljan i dobar s kojima je i prolazio sve razrede. U osobnim podacima stoji zapisano: Luc Andro, rođen 17. rujna 1876. u sv. Martin, Ugarska, vjeroispovijest, rim. katolik. Podaci koji se odnose na oca glase da je isti Nikola, glazbenik i da živi u Vinkovcima. Pod stavkom "Kako je primljen" stoji " Na osnovu propusnice ? pučke učione u Vinkovcima" ⁴

Daljnji životni put Andreasa Lutza i njegov rad na polju očuvanja i promicanja nasljeđa kulture Podunavskih Švaba, zabilježen je u katalogu njegovih prikupljenih dijela, s naslovljenom s "*Lucova zbirka*". U predgovoru kataloga posvećenog njegovoj zbirci stoji otprilike sljedeće: Profesor Dr. Andreas Lutz, preminuo 4. travnja 1950. u Grazu, je u svojem neumornom i veoma opširnom 50-godišnjem sakupljanju materijala povijesti prostora jugoistočne Europe i povijesti Nijemstva (njemačke osebnosti) tih prostora, ostavio oporukom sav taj njegov sakupljeni materijal Štajerskom zemaljskom arhivu u naslijeđe.

Prilikom preuzimanja i pregleda neuredno složenih zaliha, utvrđeno je da je novo katalogiziranje materijala prijeko nužno jer su napomene profesora Lutza za

³ HR- Državni Arhiv Vukovar - Zavičajnik grada Vinkovaca 1909.-1945.

⁴ HR-Državni Arhiv Vukovar -Gimnazija "M. A. Reljković", Carsko-kraljevska velika gimnazija u Vinkovcima, knjiga 88.

korištenje materijala ispisane nečitkim rukopisom i nepotpune, te time nekorisne za praktično korištenje.

Sačinjeno je novo činjenično stanje - kartoteka po autorima i temama - a u korist lakšeg razumijevanja istog, navedeno je nekoliko uvodnih riječi.

Kompletna Lutzova ostavština raščlanjena je u 8 sljedećih odjeljenjâ:

1. Knjige i časopisi,
2. Karte/Zemljovidi i planovi,
3. Slike,
4. Arhivalije,
5. Privatna korespondencija i nedovršene zabilješke,
6. Fotonegativi (filmovi i ploče) i klišeji (preuzete predodžbe),
7. Cehovne potvrde/pisma,
8. Pečati

Materijal naveden pod točkama 1-6 je pohranjen na odjelu Štajerskog zemaljskog arhiva u Bürgergasse 2a, a materijal od 7-8 u Hammerlinggasse 3. Ovaj potonji materijal nije uređen i zaključen, te trenutačno i privremeno nije uveden na popis.

Iz razumljivih razloga od profesora Lutza načinjeni redosljed materijala, od njega osobno sprovedeno kodiranje i njegov vlastoručni popis sakupljenog nije mijenjan, nego je uglavnom i načelno preuzet. To je uvjetovalo nepromijenjenost nekih izrađenih karata na odjelu knjigâ, ali je s druge strane došlo do promjene nekih kodiranja, do spajanja pojedinih brojki i većeg broja pododjela. Preuzeti vlastoručni Lutzov popis obuhvaća brojeve od 1-2742 na odjelu knjiga, svi ostali brojevi su navedeni pod istim, dok je u ostalim odjeljenjima nekodirani materijal je novokodiran.

Prilikom preuzimanja zbirke, godine 1950., je ustanovljeno da je nekoliko stotina djela, navedenih u popisu prof. Lutza, nestalo iz zbirke. Okolnost da je predviđeno da se dio nasljedstva prof. Lutza dobije od njegovih nasljednika, koji bi se poslije uručio Štajerskom zemaljskom arhivu, ali neizvjesnost da li će se i u kojoj količini to i ostvariti je navedeno u priloženom popisu pod navodom "Vidi u ovitku/dodatku". Taj navod, poslije prispijeća dokumenata od nasljednika prof. Lutza, je za čitatelja uočljiv na stranicama od 363-381. Tu je naveden sav naknadno uvršteni materijal s uputama i objašnjenjima o promjenama kodiranja, u suglasnosti s nasljednicima prof. Lutza te zaključno navodi o materijalu koji nedostaje u potpunosti ili koji nije uručen zemaljskom arhivu.

Zapisnik tog popisa kao i kartoteka katalogâ morali su se naknadno strojno upisivati, ali se reprodukcija ortografskih znakova, uglavnom mađarskog i srpskohrvatskog jezika, nije mogla provesti. Nađeno je privremeno rješenje:

ćirilčno pismo je transkribirano u latinično, i to u svim slučajevima jednako, sve je preneseno u južnoslavensku (hrvatskim) latinicu, jer je veći dio te literature pripadao južnoslavenskoj literaturi. Svi naslovi, uglavnom skraćivani po smislu, prevedeni su i na njemački jezik, a pisani su u tekstu "izdignuti" od ostalih slova kurzivnim pismom. Isto tako su korištene zagrade za objašnjenja i slično tome.

O pojedinačnim djelima je sljedeće navedeno: Autor/pisac, naslov, u slučaju da postoji njemački prijevod, mjesto tiskanja i godina, izdavačka kuća i tisak, broj tomova.

Graz, an 31. Juli 1953.

Daljnja saznanja o prof. Lutz u njegovom radu nalazimo u listu "Der Donauschwabe" od 7.11. 1976. godine, odakle je članak priložen uz postojeći katalog. Naslov istoga glasi:

"PRIJE 100 GODINA JE ROĐEN ANDREAS LUTZ " s podnaslovom :

"JEDAN ZNANSTVENIK I KULTURNI DJELATNIK, ČIJI SE UTJECAJ I DANAS OSJEĆA"

Članak napisao: Univ.-Lektor prof. Dr. Anton Scherer, Graz

Podrijetlo, izobrazba, životna zadaća

Andreas Lutz je rođen 16.09.1876. u Bailand (njemački naziv mjesta)/Herczeg-Szent-Marton (mađarski), kao peto i najmlađe dijete, župa deutsch-marok, u „švapskoj turskoj“. Dvije godine kasnije njegov otac –Nikolaus Lutz, učitelj i glazbenik, seli u Vinkovce (u Slavoniju).

Ovdje, u vojnoj krajini, njemački jezik tada još nije bio tako prisilno potiskivan, kao što je to bio slučaj u Mađarskoj poslije Austrijsko-ugarske nagodbe godine 1867. Ali kada je dječak došao u gimnaziju, njemački jezik je i tamo bio potisnut, ne od mađarskog već od hrvatskog (jezika).

I u Hrvatskoj se nacionalizam bio visoko uzburkao. Od 1896.-1898. boravi Lutz u Zagrebu gdje završava studij/Muzičku(glazbenu) akademiju i trgovačku školu s uspjehom, te se na sveučilištu odvažno izjašnjava kao uvjereni Nijemac/zauzima se bez straha za njemštinu.

No, mržnja prema Beču i Austriji među akademskom omladinom hrvatskog glavnog grada –u kome se sanjalo o velikom carstvu od Karavanki do Crnog mora - (inače je to bila duhovna ideja đakovačkog biskupa njemačkog podrijetla Josipa Jur(a) ja [Josef Georg]).

Taj nacionalizam je bio jako velik, i svaka rasprava je bila veoma vatrena i žestoka, tako da je jednom završila i fizičkim obračunom nakon kojeg je zaušeni/ošamareni Lutz napustio studij u Zagrebu te ga nastavio u Beču.

Od 1898.-1902. on je, doslovce rečeno, gladujući posjećivao nastavu/studij prirodnih znanosti. (Još kao starac znao je s gorčinom pričati o tome kako nije dobio mjesto/smještaj u azilu –na adresi Porzellangasse - jer je bio rođen u mađarskoj strani monarhije, a ne u austrijskom dijelu). Na sveučilištu je položio završni ispit za učitelja. Poslije je, već kao zaposlen, doktorirao.

Slijedi podnaslov, Kulturni djelatnik:

Lutz je 1919., na zamolbu “Njemačko-austrijske državne službe za vanjske poslove”, bio oslobođen službe u prosvjeti/školstvu. Izradio je kartu njemačko-zapadnomadžarskog narodnog obilježja, koja je bila tiskana i njome se služilo kao podlogom u svrhu mirovnih pregovora u St. Germain-u. Rabio je novi, precizan i točan način prikaza višenarodnog naseljavanja “Četiri Burgenlanda/Gradišća”. Ta je karta doprinijela da se Njemačka-Zapadnamadžarska, makar samo i djelomično, kao najmlađa pokrajina pod imenom Gradišće (Burgenland) priključi u konačnici Austriji. Podrazumijevalo se samo po sebi da upravo Lutz bude u St. Germanu suradnikom Univ.-Prof. Dr. Siegera – inače izumitelja naziva “Donauschwaben (Podunavske Švabe)” i savjetnikom austrijskog izaslanstva za pregovore. Lutz je po pitanju “Njemačko-Zapadnomadžarske” zastupao ideju pripajanja Austriji, a u suprotnosti sa stavom tadašnjeg mađaronskog vođe/predsjednika “Velikonijemstva” Univ.-Prof. Dr. Jakob Bleyera, koji se opet zauzimao za ostanak tih područja u Mađarskoj kako ne bi ugrozio cjelokupnu Mađarsku-Njemačku. Ali je bio (Lutz) istomišljenik s Adamom Müller-Guttenbrunnom, zastupnikom nacionalnog vijeća i višim referentom parlamenta koji se godine 1920. strastveno zauzeo protiv toga da Gradišće (Burgenland) bude “po mađarskim predodžbama” zamišljenom planu od saveznog kancelara Karla Rennera udaljio da dozvoli u zapadnoj Mađarskoj plebiscit/referendum.

Dalje u članku ispod slike prof. Lutza stoji:

.... Uslijedile su dvije rasprave o školskom pitanju “Iskorjenjivanje/Zatiranje njemačkih osnovnih školā u kraljevskom slobodnom gradu Osijeku (Esseg) i u Virovitičkoj županiji u zadnjih 30 godina” (Objavljeno u “Deutsche Erde”, Gotha, 1913. H. 8 S. 207-10); “Mađarska školska politika u Heizenland-u” (Objavljeno u “Neues Grazer Tagblatt” 22. veljače 1920.)

Načelno značenje povijesti naseljavanja Podunavskih Švaba je kritična znanstvena rasprava “Poziv njemačkih doseljenika od strane cara Josipa II u Mađarsku, jedan problem”. Graz 1929. 63. stranica.

Četvrti pasus članka donosi :

...on (Dr. Lutz) je upitan što će biti s njegovom zbirkom nakon njegove smrti. Pošto sam imao loše iskustvo s takvim neurednim, zakrčenim, napuštenim i pljesnivim bibliotekarskim podrumima jugoistoka Europe preporučio sam mu da sve spise preda u nasljedstvo sveučilištu u Grazu. Iz tehničkih razloga ta sveučilišna knjižnica/

biblioteka nije pristala na njegov uvjet da po njegovoj želji svu njegovu dokumentaciju vodi pod jednim zajedničkim naslovom "Lutzova zbirka", a isto tako ga je Štajerska zemaljska knjižnica, jedna isto tako veoma poznata ustanova, odbila iz razloga što je bila blokirana cjelokupna književnost folksdojčera bez obzira čija ona bila, kao recimo cijela i potpuno apolitička književnost Felixa Millekersa. Sve to je navelo Lutz da sve svoje ostavi u nasljedstvo Štajerskom zemaljskom arhivu (u Grazu, Būrgegasse 2a).

Lutz je preminuo 5. ožujka 1950. od iznenadnog srčanog infarkta (Zbilo se to nakon okupljanja Sudetendeutschen [Sudetski Nijemci(Šlezijski, Moravski Nijemci)], čiji je bio simpatizer i s kojima je bio povezan preko njegove supruge i koje je upoznao po mjestima za vrijeme njegovih službovanja. Smrt ga je stigla noću na ulici, pred "željeznim vratima/kapijom" Graza, u samoj blizini kipa Marije Terezije, na kojem je visila ploča s natpisom, ploča salivena od turskih topova osvojenih u bitci kod Osijeka, dakle podrijetlom iz njegove domovine. Štajerski zemaljski arhiv nije imao niti prostorija niti stručnog osoblja koje je dobro vladalo srpskohrvatskim ili mađarskim jezikom ili su vrlo oskudno poznavali povijest tih krajeva. Lutzova zbirka se neko vrijeme nije mogla koristiti. Bilo je posve jasno da se katalogizacija treba provesti.

Zadnji pasus članka, sasvim desno:

.....(Početak rečenice nedostaje)...knjižnica s jugoistočnim njemačkim djelima, koja se u svaka doba može posjetiti i u kojoj se pod posebnim uvjetima mogu iznajmiti djela za naučnike u svrhu daljnjih istraživanja. Katalogizacija je sprovedena vrlo skromno i s malo troškova, a za zbirku nije potreban knjižničar jer je brigu o njoj vodila štajerska zemaljska arhiva. Tako za istraživanjā o podunavskim Nijemcima već 23 godine stoji jedan izvrstan instrument na raspolaganju.

Činjenica da se njegova cjelokupna zbirka nalazi u jednoj vrlo skućenoj prostoriji, ne umanjuje njenu vrijednost, jer to blago –knjige velike i rijetke vrijednosti- ne gubi na kvaliteti zamjenom prostorije. Nažalost, u prošla dva desetljeća biblioteka nije upotpunjivana novim djelima.

Na kraju novinskog članka stoji podnaslov Humanitarno djelovanje :

Kada je 1917. oskudica hrane u Beću i ostalim untaraustrijskim mjestima postajala sve veća, 40.000 bećke djece oporavljalo se kod podunavskih njemaćkih seljaka, iznad svega u Banatu i Baćkoj, ali i na drugim podunavsko njemaćkim prostorima.

1917. i 1918. su, uz Lutzovu pomoć, došli ućenici srednjih školā iz Graza (obilaznim putem preko Beća, a od tamo vodenim tokom dalje brodom) u Zemun (Semlin), a od tamo u razna sela Franztal (jedan od tri kvarta u Zemunu naseljen podunavskim Njemcima), Surtschin (Surćin), India (Indija), Neu-Pasua (Nova Pazova), Kula-Josefsfeld (Kula), Poretsch (Poreć), Beschka (Bećka) i druga mjesta u Srijemu.

Dvije brošure, koje je objavio Lutz svjedoče još uvijek o tome, koji su današnjim sudionicima još uvijek u sjećanju (Naslov brošura (prve): "Der Ferienaufenthalt Grazer Mittelschüler in Semlin-Franzenstal im Jahre 1917., Graz 1918., 40 stranica." / Boravak učenika-srednjoškolaca za vrijeme školskih praznika u Zemunu-Franzenstalu godine 1917. i druga brošura: "Boravak učenika i učenica iz Graza u Franzenstalu-Indiji, i Kuli u Slavoniji, kao i putovanje učenika Dunavom za vrijeme velikih školskih praznika 1918", Graz, 1919., 71 stranica.

U prvom izdanju, između ostalog, piše jedan od učenika 8. razreda, imenom Erich Reisinger, u svom izvještaju pod naslovom "Životinje Zemuna i okolice".⁵

Zbirka prof. Lutz-a kako se da vidjeti iz kataloga sadrži oko 4.000 bibliografskih jedinica i to velikom većinom vezanih za povijest Slavonije i Srijema pisanih na njemačkom i hrvatskom jeziku. Jedan znatan dio zbirke su originalna djela i rukopisi s područja vinkovačko-županjskoga kraja. Zbirka sadrži po osobnoj procijeni autora I. Čosić Bukvina 106 bibliografskih jedinica vezanih za Srijem i Slavoniju, od toga i originalnih rukopisa koje bi svaka knjižnica trebala imati, a poglavito osječka koja je gradska i sveučilišna, a potom i Državni arhiv u Osijeku, gdje sam pažljivim odabirom izdvojio 56 djela koja su od povijesne važnosti za naš kraj. U tome se vidi važnost sakupljene građe u godini 1913.-1914. od strane Andreasa Lutz-a, koji je istu prosljedio u Graz gdje se i danas nalazi.⁶

O djelovanju prof. Lutz-a na polju kartografije i povijesne uprave poglavito u Slavoniji pisali su godine 2001. prof. Dražen Kušen i mr. Miljenko Pandžić koji su u svojem radu uz uvodna pojašnjenja predočili pored 15 karata i opis o istima. Spomenuti rad nosi naziv "Karte povijesti uprave nekadašnje Slavonije (1684.-1936.)" koji je nastao na osnovu uvida u mapu karata izdanu 1937. godine od strane samoga prof. Lutz-a a naslovljenu s "Karten zur Verwaltungsgeschichte des einstigen Slawonien (1684.-1936.)" koja je zaista uz povijesna pojašnjenja vrijedan i raritetan primjerak za povijest uprave u Slavoniji. Mapa je zaista hvale vrijedan povijesni izvor jer počinje s prikazom osvajanja dotadašnje Turske Slavonije od strane "Carevaca" i to u vremenu od 1684. do 1917. godine, uz pojedine prikaze i crkvenog razgraničenja na tom prostoru te završava s godinom 1936. kada se Slavonija i Srijem nalaze u sastavu Savske i Dunavske banovine.⁷

Podatke o životu i djelovanju Andreasa Lutz-a donosi i Anton Bayer u knjizi "Heimattbücher der aus Vinkovci und Umgebumg" tiskanoj 1975. godine, a koju nisam imao prilike imati u rukama. Zanimljivo je da datum rođenja Andreasa Lutz-a pojedini izvori smještaju u 15., zatim 16. i na kraju 17. rujana 1876. godine.

⁵ Steiermarkisches Landesarchiv, *Inventar der Lutzschen Sudostsammlung*.

⁶ Isto

⁷ Dražen Kušen prof.-Mr. sc. Miljenko Pandžić, Karte povijesti uprave nekadašnje Slavonije (1684.-1936.) Andreas (Andrija) Lutz, Graz 1937. Glasnik arhiva Slavonije i Baranje br. 6. Osijek 2001.

Sažetak

U članku je prikazan život i rad Andreasa Lutza, vinkovačkog učenika i zagrebačkog i bečkog studenta, profesora i doktora povijesti, ali ponajviše brižnoga sakupljača arhivske povijesne građe o Slavoniji i Srijemu koja je danas, zahvaljujući njegovoj ostavštini, pohranjena u tzv. "Lucovoj zbirki" koja se čuva u Steiermärkisches Landesarchiv-u u Grazu.

Životni put Andreasa Lutza i njegov rad na polju očuvanja i promicanja nasljeđa kulture Podunavskih Švaba, zabilježen je u katalogu njegovih prikupljenih dijela, naslovljenom s "Lucova zbirka". U predgovoru kataloga posvećenog njegovoj zbirci stoji sljedeće: Profesor Dr. Andreas Lutz, preminuo 4. travnja 1950. u Grazu, je u svojem neumornom i veoma opširnom 50-godišnjem sakupljanju materijala povijesti prostora jugoistočne Europe i povijesti Nijemstva (njemačke osebnosti) tih prostora, ostavio oporukom sav taj njegov sakupljeni materijal Štajerskom zemaljskom arhivu u naslijede."

"Lucova zbirka" sadrži oko 4.000 bibliografskih jedinica i to velikom većinom vezanih za povijest Slavonije i Srijema pisanih na njemačkom i hrvatskom jeziku. Jedan znatan dio zbirke su originalna djela i rukopisi s područja vinkovačko-županjskoga kraja. Zbirka sadrži (po osobnoj procijeni autora I. Ćosić Bukvina) 106 bibliografskih jedinica vezanih za Srijem i Slavoniju, od toga i originalnih rukopisa, izdvojeno je 56 djela koja su od povijesne važnosti za naš kraj.

Andreas Lutz

Zusammenfassung

Im Artikel wird das Leben und Werk von Andreas Lutz dargestellt, eines Schülers aus Vinkovci und zagreber und wiener Studenten, Professoren und Geschichtedoktors, doch am meisten eines sorgfältigen Sammlers des geschichtlichen Archivstoffes über Slawonien und Syrmium, der heute, dank seinem Erbe, in der sogenannten "Die Lutzsammlung", die im Steiermärkisches Landesarchiv in Graz aufbewahrt ist, erhalten ist.

Der Lebensweg von Andreas Lutz und seine Tätigkeit auf dem Gebiete der Erhaltung und Promotion des Kulturerbens der Donauschwaben, wurden im Katalog seiner versammelten Werke unter dem Titel "Die Lutzsammlung" verzeichnet. Im Vorwort des Kataloges, das seiner Sammlung gewidmet wurde, steht folgendes: Professor Dr. Andreas Lutz, verstorben am 4. April 1950 in Graz, hinterließ in einem Testament all seinen gesammelten Stoff, den er in seinem unermüdlichen und sehr umfangreichen 50-jährigen Sammeln des Stoffes über die Geschichte von Südosteuropa und des Deutschtums (deutscher Eigenheit) dieser Gebiete sammelte, dem Steiermärkisches Landesarchiv zur Erbschaft."

"Die Lutzsammlung" umfasst ungefähr 4.000 bibliografischer Einheiten und zwar größtenteils bezüglich der Geschichte Slawoniens und Syrmiums in deutscher und kroatischer Sprache geschrieben. Ein bedeutender Teil der Sammlung sind Originalwerke und Manuskripte aus dem Gebiete von Vinkovci und Županja. Die Sammlung beinhaltet (nach persönlicher Schätzung des Autoren I. Ćosić Bukvin) 106 bibliografische Einheiten bezüglich Syrmium und Slawonien, davon auch Originalmanuskripte, 56 Werke, die für unser Gebiet von historischer Wichtigkeit sind, wurden ausgesondert.

Schlüsselwörter: *Andreas Lutz, Vinkovci, Geschichtsstoff, "Die Lutzsammlung", Graz*

Tomislav Wittenberg
Požega

UDK: 61-05 Scherzer,A.

Anton Nino Scherzer - Ante Šerčer

Požega 21. travnja 1869. –

Zagreb 25. lipnja 1968.

**Liječnik, otorinolaringolog, kirurg,
profesor, akademik i gospodar**

Autor u članku opisuje život i djelo poznatog dr. Antona Scherzera (Ante Šerčera), rođenog Požežanina, liječnika, otorinolaringologa, kirurga, profesora i akademika čiji se veliki doprinos i danas vidi u razvoju i statusu odjela za otorinolaringologiju većine zagrebačkih bolnica.

Ključne riječi: *Anton Scherzer, Ante Šerčer, Požega, Zagreb, otorinolaringologija*

Rođen je u Požegi 12. 04. 1886. godine. Otac dr. Ivan Scherzer rođen je u Vinkovcima, a završio je 20. srpnja 1888. godine Filozofski fakultet u Grazu i to studij klasične filologije i njemačkog jezika i došao u Požegu za suplenta na Gimnaziju. U Požegi upoznaje Ljubicu (Malčiku), kćerku ravnatelja gimnazije prof. Antuna Mazek s kojom se vjenčao tri godine poslije. Školske godine 1891./92. premješten je na Veliku c. kr. Realnu gimnaziju u Rakovcu (danas dio Karlovca).

Anton se rodio kod roditelja u Požegi. Dr. Ivan Scherzer 1900. godine stupa u austrijsku državnu službu, imenovan je profesorom na c. k. Nautičkoj školi u Dubrovniku. Tu je Anton polazio pučku školu i klasičnu gimnaziju gdje se isticao svojom marljivošću i širinom interesa. Redovito preko školskih praznika obitelj bi dolazila u Požegu kod svog djeda i bake Mazek, ali isto tako i kod Scherzerovih i provodili divne dane dječje igre na "Gradu". Prema pismima iz tog doba obitelj Scherzer je školske praznike najradije provodila u idiličnoj Požegi. Ali, najsvjetlije i najtrajnije uspomene iz mladosti bile su mu otac i grad Dubrovnik. Kao dijete obožavao je oca, kao zreo mladić volio, ali i poštovao. Kad je Anton iskusio radosti, ali i žalosti života bio mu je uzorom. Sam će reći, da je od njega naučio kako treba znanstveno raditi, ali isto tako kako se treba ponašati. Otac mu je rano umro, ali on se sjeća da mu je govorio: "Sinko u svakoj prilici i neprilici, u sreći i nesreći – uvijek budi gospar – gentleman". To Anton nije nikad zaboravio, ali je shvatio i iskusio u životu – kada su mu pojedinci činili teške nepravde, da je taj očev savjet teško slijediti. Studirao je medicinu u Grazu i Pragu, gdje je promovirao 25. listopada 1919. godine na Češkom sveučilištu u Pragu.

Obitelj Ivana Scherzer u Požegi

Anton Scherzer – tridesetih

Kao medicinar školske praznike provodio je u raznim odjelima bolnice "Sestre milosrdnice" u Zagrebu. Tu je upoznao i svog prvog šefa dr. Mašeka, koji je u njemu pobudio interes i ljubav za otorinolaringologiju. Nakon promocije proveo je godinu dana na klinikama profesora Kukule i Kutvirta u Pragu i profesora Neumanna i Hajeka u Beču.

Vraća se u Zagreb i 1. kolovoza 1920. godine imenovan asistentom Otorinolaringološke klinike u Zagrebu pa time započinje njegova

Ivan Scherzer u Dubrovniku

akademska karijera na Medicinskom fakultetu u Zagrebu. Okruženje na toj klinici bilo je povoljno i susretljivo te mu omogućuju svake godine odlazak po dva mjeseca na studijama u inozemstvu odnosno svim važnijim središtima Europe. Tako je 1922. godine proveo dva mjeseca kod na klinikama profesora Thosta i Passowa u Berlinu pa je u pruskoj državnoj biblioteci skupio veliku bibliografsku građu o skleromu. U Jeni je apsolvirao postdiplomski studij za znanstvenu mikroskopiju kod prof. Siedentopfa i Szigmondia. Znanstveno usavršavanje završio je 1924. godine kod profesora Mourea u Bordeauxu i tečaj plastične kirurgije glave i vrata u Parizu kod profesora P. Sebileaua i L. Dufourmentela. Naredne 1925. godine proveo je dva mjeseca na klinikama prof. Ferreia u Rimu i Gradeniga u Napulju. Tom prilikom izveo je u biološkoj stanici prof. Dohrna eksperimente o važnosti labirinta za vertikalni položaj hipokampusa brevirostisa. Iduće godine provodi opet dva mjeseca u klinici prof. Holmgrena u Stockholmu i nobelovca prof. Baranya u Uppsali. U Stockholmu je kod prof. Holmgrena proučavao njihovu terapiju malignih tumora glave i vrata s pomoću elektrokoagulacije (dijatermije) koju je, vrativši se u Zagreb, odmah uveo na Otorinolaringološkoj klinici.

Ante Šercer s osobljem

Ante Šcercer – pedesetih

Isto je tako i fenestraciju labirinta kod ostoskleroze počeo primjenjivati u Zagrebu uz upotrebu prvoga operacijskog mikroskopa, koji je kupio skromnim vlastitim sredstvima. U Uppsali u fiziološkom laboratoriju zajedno s dr. R. Lorentom de Noom bavio se problemima vestibularnog aparata. U svojstvu kliničkog asistenta surađivao je od početka vrlo intenzivno i znalački na uređenju zagrebačke Otorinolaringološke klinike. Tih godina i kroatizira svoje ime i prezime u Ante Šcercer. Stječe veniam legendi 1925. godine kao prvi privatni docent iz otorinolaringologije.

Godine 1927. izabran je za sveučilišnog docenta, a godine 1929. za izvanrednog profesora. Te 1929. godine 30. travnja povjereno mu je vodstvo zagrebačke Otorinolaringološke klinike. U 36. godini života 1932. godine izabran je za redovnog profesora. Prigodom pete godišnjice opstanka Otorinolaringološke klinike organizirao je i uredio kliničku spomenicu, a za desetogodišnjicu Klinike organizirao je I. jugoslavenski otorinolaringološki kongres, koji se zbog sudjelovanja predstavnika svih slavenskih ORL-klinika pretvorio u prvi sveslavenski ORL kongres.

Ante Šcercer kod kardinala Štepinca

Potrebno je malo bolje pojasniti ta putovanja po Europi. On tu upoznaje rad najeminentnijih otorinolaringologa i ne samo upoznaje nego ostaje u trajnoj vezi kao s E. J. Moureom i G. Portmannom u Bordeauxu, P. Sebileauom i F. Lemaitreom u Parizu, Thompsonom i Negusom u Londonu, Holmgrenom u Stockhomu, Baranyem u Uppsali, Gradeningom i Ferreiem u Napulju i Rimu, kao i sa svim istaknutim predstavnicima njemačke otorinolaringologije, posebno s Zangoom fon Eikenom, Vossom, s predstavnicima austrijske škole: Hajek, Neumann, Rutin, Fremel, Habermann. Tu su i predstavnici svih slavenskih otorinolaringoloških škola: Belinov (Sofija), Kutvirt, Piecechtel (Prag), Erbrich, Wasowskij, Szmurlo (Poljska), Vojaček (Lenjngrad), Maljutin (Moskva) i Zitović (Kijev).

Ivan Scherzer u vojsci 1914.

U tijeku svog stručnog i znanstvenog rada organizirao je u Zagrebu Kliniku za bolesti uha, nosa i grla, koja je prema priznanju domaćih i stranih stručnjaka mogla služiti uzorom. Na toj klinici na Šalati, kao i u Vinogradskoj bolnici specijalizirali su mnogi liječnici iz bivše države, ali i iz inozemstva kao Česi, Bugari, Švicarci, Austrijanci i dr. Dva su njegova učenika istaknula se u Južnoj Americi. Tako je Ante Šerčer rano postao članom europske i svjetske medicinske elite. Iskazao se ne samo kao znanstvenik i izvrsni kirurg glave i vrata, nego i čuvar i branitelj građanskog morala i vrlina.

Prve dvije godine za NDH-e vodio je Otorinolaringološku kliniku na Šalati kao i prije rata. Nakon toga povjerena mu je dužnost dekana Medicinskog fakulteta na temelju tajnog izbora na Fakultetskom vijeću. Na položaju dekana trudio se da očuva tu našu najvišu medicinsku ustanovu netaknutom. Bio je i osobni liječnik poglavnika Ante Pavelića. Tadašnjom zakonskom odredbom od 27. ožujka 1944. godine imenovan je u povjerenstvo za osnivanje medicinskog fakulteta u Sarajevu i Splitu i za provedbu tog ustrojstva. Kao pročelnik povjerenstva odlazi u Sarajevo radi odabira najprikladnije zgrade za smještaj budućeg fakulteta, kao i potrebne predradnje za ustroj. Predavanja na tom fakultetu počela su 20. 11. 1944. godine, a upisalo se preko 160 studenata. Komunisti mu to nikad nisu oprostili što je bio osobni liječnik poglavnika. Po slomu NDH-e Šerčer doživljava najteže dane u svom životu. Mjeseca svibnja 1945. godine na temelju denuncijacije dospio u Zagrebu u tamnicu. U tim teškim danima za njega, neki kolege asistenti i nastavnici, članovi Dekanata Medicinskog fakulteta postupali su prema prof. Šerčeru – do tada legalno izabranom dekaneu – ne samo nepravedno i nedostojno nego i vrlo ružno. Možda je toga bilo negdje drugdje, ali tako što nikad se nije dešavalo na zagrebačkom fakultetu.

Ante Šercer, portret

Nakon dva mjeseca tamnice, suđenja, presude 1945. i abolicije 1946. godine, prof. Šercer je bio na slobodi i bijedno, bez prihoda, živio u svojoj kući u Zagrebu. Navodno, kao uvjet za slobodu natjerali su ga da prihvati educiranje dvoje mladih partizanskih liječnika, od kojih je jedan bio Ivo Padovan.

Tako je 28. rujna 1946. godine postavljen za šefa odjela za bolesti uha, nosa i grla u Bolnici milosrdnih sestara u Zagrebu. Taj odjel je Šercer reformirao i modernizirao. I uz pomoć prof. Kadrnke i Sučića osnovao Otorinolaringološku kliniku Medicinskog fakulteta u Zagrebu, koja djeluje i danas. Zahvaljujući njegovom vodstvu i

ustrajnim radom Sveučilišna klinika postaje svjetski poznata. Uz nju otvara i Institut za proučavanje i zaštitu uha i dišnih organa.

Prvi je od hrvatskih kliničara stekao međunarodno priznanje otkrićem nazotorakalnih refleksa tumačenjem nastalih deformacija nosne pregrade i otoskleroze, plastičnim i rekonstruktivnim zahvatima. Jedan je od osnivača Europskog komiteta za studij otoskleroze.

Radovi prof. Ante Šercera citirani su u mnogobrojnim inozemnim stručnim časopisima, udžbenicima i priručnicima. Od 170 objavljenih radova 109 je objavljeno u najuglednijim svjetskim časopisima i djelima, među kojima: Contribution a l'etude du selerome, Acta otolaringologica (Stockholm, 1925.); Nos i dihanje (Rad JAZU, 1935.); Postanak fizioloških deformiteta nosnog septuma (Rad JAZU, 1936.); Tonzilarni problem (Zagreb 1950.); Povijest traheotomije i trahealne kanile (Beograd i Zagreb 1950.); Otolaringologija, propedeutika (Beograd i Zagreb 1951.); Otolaringologija II (Klinika Zagreb 1965.); Plastische Operatione an der Nase und an der Ohrmuschel (Stuttgart 1962.).

Godine 1930. u 34. godini života postaje članom JAZU u Zagrebu, kao prvi liječnik koji je izabran u redovno članstvo te Akademije.

Počasnim članom Zbora liječnika izabran je 1967. godine. Šercer je bio predložen i za Nagradu za životno djelo, ali tada 1967. godine netko na savjetu za naučni rad SRH netko omeo.

Od 1954. godine do smrti 25. 6. 1968. godine bio je glavni urednik Medicinske enciklopedije JLZ. U Crikvenici je osnovao Institut za talasoterapiju. Umro je u Zagrebu 25. 06. 1968. godine. Nakon smrti ipak je dobio i Diplomu grada Zagreba.

Akademik Ivo Padovan priredio je monografiju : "Život i djelo Ante Šercera" koja je tiskana u Nakladnom zavodu Globus Zagreb 1997. godine. Bogati Šercerov rad Padovan je podijelio u deset poglavlja:

Prvo poglavlje – In memoriam akademiku Anti Šerceru; Bibliografija radova akademika Ante Šercera.

Drugo poglavlje – Početci razvoja Medicinskog fakulteta u Zagrebu, Ante Šercer u JAZU i u Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti, Šercer i Akademija u toku Drugog svjetskog rata.

Treće poglavlje – Težnje u izgradnji Klinika i Zavoda Medicinskog fakulteta u Zagrebu.

Četvrto poglavlje – Medicinski fakultet u Zagrebu za vrijeme Drugog svjetskog rata, Osnatak Medicinskog fakulteta u Sarajevu, Šercer u posljednjim danima NDH i tadašnje stanje na Hrvatskom sveučilištu.

Peto poglavlje – Najteži dani u životu Antuna Šercera, Ante Šercer nakon sudske presude i amnestije, povijesne epizode i slobodna razmišljanja, Tko su bili Šercerovi prijatelji u najtežim danima njegova života.

Šesto poglavlje – Ponovni uspon, Ante Šercer i četvrta etapa razvoja. otorinolaringologije u Hrvatskoj, Snaga Šercerova duha na poslovima općedruštvenog karaktera, Osnivanje Medicinskog fakulteta u Rijeci.

Sedmo poglavlje – Šercer kao medijator u socijalizaciji medicine i tzv. Kurativne i preventivne medicine. Lik Ante Šercera u nekim njegovim djelima. Posljednje predavanje Ante Šercera.

Osmo poglavlje – Rasplamsale strasti na Črnomercu 1986. godine.

Deveto poglavlje – Ante Šercer danas.

Deseto poglavlje – ispisali su Jelena Krmpotić – Nemanić, Marijan Balogh, Vladimir Dugački, Nada Čileš, Marija Šercer.

Urednici knjige su Stanko Lasić i Tomislav Pušek, a recenzenti Biserka Beliza i Milan Moguš.

Na kući gdje je živio u Zagrebu otkrivena mu je spomen ploča, a tom prigodom govorio je i Ivo Padovan.

Sažetak

Iznimna osoba, izvrstan stručnjak, pasionirani istraživač, velike radne sposobnosti, susretljivo i pomalo samozatajan, ali uvijek brižan za bolesnika i potrebnu pažnju za suradnike. Uz sav rad i zalaganje našao je uvijek vremena da shvati probleme kako pacijenata, tako i suradnika. I što je još važnije, svoje ogromno znanje i iskustvo prenosio je na druge.

Akademik Padovan reći će za njega: "U profesoru Šerceru njegovi suradnici imali su imali su šefa koji se nije plašio odgovornosti; šefa koji je znao što hoće, i koji je to, ako je ustrebalo, i nametnuo; koji je znao biti očinski strog i očinski dobrotiv, koji svojim učenicima nije bio samo učitelj nego i dragi prijatelj, štoviše uzor. Svojom nepokolebljivošću duha zaslužio je besmrtno ime za buduća pokoljenja".

ANTON NINO SCHERZER - ANTE ŠERCER

Zusammenfassung

Eine außergewöhnliche Person, ein vorzüglicher Fachmann, passionierter Forscher von großer Arbeitsfähigkeit, entgegenkommend und ein wenig bescheiden, aber immer besorgt um den Kranken und genügend Aufmerksamkeit für die Mitarbeiter. Bei aller Arbeit und Einsatz fand er immer Zeit, die Probleme seiner Patienten und Mitarbeiter zu verstehen. Und was noch wichtiger ist, er übertrug sein riesiges Wissen und seine Erfahrung auf andere.

Der Akademiker Padovan sagt über ihn: "In Professor Scherzer hatten seine Mitarbeiter einen Vorgesetzten, der keine Verantwortung scheute; der wusste was er wollte und der dies, wenn es nötig war, auch durchführte; der väterlich streng und väterlich gütig sein konnte, der seinen Schülern nicht nur Lehrer sondern auch ein lieber Freund, vielmehr ein Vorbild, war. Für seinen unbeirrbaren Geist verdiente er einen unsterblichen Namen für kommende Generationen".

Schlüsselwörter: *Anton Scherzer, Ante Šercer, Požega, Zagreb, Otorhinolaryngologie*

Radoslav Karleuša
Zajednica Nijemaca u Hrvatskoj,
Zagreb

UDK: 61-05 Meier-Milobar, K.

Dr. Karola Meier-Milobar Prva licencirana žena – liječnica u Hrvatskoj

Autor u radu prikazuje štire, ali jedine dostupne podatke o dr. Karoli Meier-Milobar, prvoj ženi – licenciranoj liječnici u Zagrebu (1876.-1945.).

Ključne riječi: *dr. Karola Meier-Milobar, liječnica, Zagreb, gastroenterologija, ženske bolesti.*

Zamolba evangeličko-luteranske župe Obermöggersheim da istražimo privatni život Dr. Karoline Auguste Franziske Maier udane Milobar, dovela je do ovog uratka. Uvodno recimo samo to da je uvažena dama bila prva žena - licencirana liječnica u Hrvatskog sa sjedištem u Zagrebu. Hrvatska je među rijetkim zemljama koja ima podatke vezane za žene liječnice za vrijeme od XIII. do XVII. stoljeća. Lujo Thaller je zapisao u dokumentu iz 1330. godine da je Draga Slava bila prva žena liječnica za bolesti oka. U dijelu zemlje pod vlašću Mlečana bilo je više žena koje su u Padovi i drugdje pohađale studij medicine, što je u kontinentalnom dijelu zemlje bila rijetkost, te nema sačuvanih, podataka. Tome je djelomice razlog i progon vještica, pa su žene koje su ljude liječile biljnim i narodnim lijekovima imale radi toga problema.

Liječnici se rijetko spominju jer ih je bilo malo, a osim toga tamo su bili brijači (barbiri) koji su pomagali ljudima. Oni su vadili zube, puštali krv pomoću pijavica, namještali iščašene zglobove, liječili rane i opekline, isisavali krv nakon ugriza zmija pa i konstatirali smrt. Brijanje i šišanje bile su im osnovna djelatnost, no kako je još u "Zlatnoj buli" određeno 1424. godine da kod liječenja teških rana "mora krivac platiti liječnika", to su i naplaćivali.

Studij medicine dugo je bio zabranjivan ženama, pa one tek krajem XIX. stoljeća upisuju studij s manje problema posebice u Njemačkoj i Švicarskoj. No i tu je bilo muke jer su se priznavale svjedodžbe zrelosti samo iz Njemačke i Švicarske, a ostale žene su morale taj ispit ponovo polagati. Tako je dr. Milica Šviglin iz Varaždina završila gornjogradsku gimnaziju ali je u Bernu morala ponoviti ispit zrelosti kako bi diplomirala medicinu u Zürichu 1893. godine. No unatoč svemu nije joj bilo omogućeno da u Zagrebu otvori ordinaciju pa je radila u Njemačkoj, a onda sa suprugom otišla u Bugarsku.

Ženama je formalno omogućeno da studiraju medicinu u Beču, ali im je potihom sugerirano da se udaju u Austriji za "domaće", jer su morale biti austrijske državljanke. Ženama je tek 1903. godine izdata dozvola da mogu u Hrvatskoj obavljati samostalno liječničku praksu, ali kako švicarske diplome nisu bile priznate, to su žene morale sve ispite ponovo polagati u Beču ili Grazu pa je praksa bila praktično onemogućena. Tek je posebnom dozvolom bana izdanom 1906. godine dr. Karola Milobar postala prva žena liječnica, koja je u Berislavićevoj ulici br. 3 u Zagrebu u prizemlju otvorila

privatnu liječničku ordinaciju za "bolesti probavnih te ženskih organa". U njoj je, uz povremene prekide radi usavršavanja u inozemstvu, radila sve do smrti 1945 godine.

Ivica Vučak je u listu "Liječničke novine" u veljači 2009. godine dao stručni prikaz rada dr. Karole (Line) Milobar te pri tome istraživao i njeno porijeklo. Ovo je pak ponukalo župu u Obermögersheimu da od nas potraže podatke iz njenog privatnog života budući je ona njihove gore list, a bila je prva žena - licencirana liječnica u Hrvatskoj i to u Zagrebu. Slijedom toga pokušali smo iz skromnih dostupnih nam podataka složiti životopis (Curriculum vitae) naše slavne zemljakinje.

Karolina Augusta Franziska Maier rođena je od oca Karla Friedricha Maiera (ljekarnika) te majke Christine Pfeiffer iz Bayreutha - Bavarska 28. 06. 1876. Obitelj je u to vrijeme živjela u Obermögersheimu, područje Ansbacha (Franken), da bi se kasnije preselila u Kaiserstuhl AG u Švicarskoj nedaleko Züricha (sjeverozapadno). Tu mlada Karolina prolazi školovanje da bi nakon mature te položenih prijemnih ispita krenula u zimskom semestru 1894. godine na studij medicine u Zürichu.

Tamo upoznaje i svog budućeg supruga - Frana Milobara koji je studirao filozofiju također u Zürichu. Njegova obitelj potječe iz Like, zaseok Mutilić nedaleko Udbine, gdje su se njegovi bavili ugostiteljstvom. Kasnije oni prelaze u Caprag / Petrinju gdje Fran završava dio školovanja, a obitelj ispušta iz prezimena "a" na kraju te se dalje prezivaju MILOBAR. (U telefonskom imeniku Zagreba postoje obje verzije prezimena.)" Fran je završio gimnaziju u Zagrebu 1887. godine da bi nakon

toga započeo studij medicine. No nemiran duh ga je odveo u Beč gdje je studirao povijest da bi na kraju došao u Zürich te 1894. započeo studij filozofije. Tu su se Karola (Karolina - Lina) Maier i Fran Milobar upoznali. Karola je tu završila studij medicine 11. travnja 1900. godine, a Fran je 24. prosinca postigao doktorat prava. Vjenčali su se 1901 godine (u Zürichu?).

U to vrijeme na prostorima Kraljevine Hrvatske i Slavonije ženama nije bilo dopušteno samostalno raditi kao liječnice, iako je austrijski car to još u travnju 1890. godine u Austriji dopuštao. No prilike su se na sreću i kod nas promijenile, pa je u zagrebačkim novinama: "Narodne novine" te "Obzor" 23./24. travnja 1906 g. izašao oglas da se u Zagrebu u prizemlju zgrade u Berislavićevoj ulici br. 3 otvara privatna liječnička ordinacija. Tako je od 1. svibnja 1906, godine dr. Karola Milobar počela ordinirati kao specijalistica za ženske bolesti te bolesti želuca, crijeva i jednjaka. Radno vrijeme je bilo od 10 - 11 za želučane, a od 15 - 16 sati za ženske bolesti.

No dr. Karola Milobar ne staje sa svojom izobrazbom već nastavlja stručno usavršavanje na poznatim klinikama posebice u Berlinu i to na gastroenterologiji te upotrebi gastroskopa u liječenju probavnih organa. Vraća se u Zagreb, ali i dalje održava kontakte s vrhunskim liječnicima te u radu primjenjuje, pa i sama usavršava u vlastitoj praksi metode liječenja oboljelih.

Podsjetimo da je u to vrijeme u gradu Zagrebu bilo malo bolnica a one su služile za smještaj sirotinje i beskućnika, dok su bolesne liječili uglavnom privatni liječnici u svojim ordinacijama. Tad je još bila bolnica na uglu Gajeve i Ilice, a druge bolnice bile

su tek u osnutku te su kapaciteti ali i oprema bili skromni. Tek izgradnjom bolnica u Vinogradskoj, na Sv. Duhu, u Zajčevoj (do rata) stanje se vidno popravlja. Rebro i Dubrava su najmlađe, a da ostale specijalizirane u ovom tekstu ne nabrajamo.

Dr. Karola Milobar pristupila je 26. listopada 1906. Zboru liječnika u Zagrebu nakon uplate upisnine i članarine. No nije bila prva žena liječnica učlanjena u Zbor, jer je to prije nje učinila 1. veljače 1895. dr. Bohuslava Keck iz Mostara. Čehinja po narodnosti, školovana u Pragu, Zürichu i Beču nije mogla dobiti doma priznanje pa je otišla raditi u Bosnu.

Dr. Karola Milobar i suprug joj Fran živjeli su negdje u Novoj Vesi. On je bio profesor na Pravnom fakultetu, aktivan u političkom životu, a dosta je pisao i stručne radove objavljivane doma, ali i u inozemstvu." U braku nisu imali djece, a od dalje obitelji Frana Milobara koji još žive u Zagrebu nismo uspjeli puno saznati. Budući su Karola i Fran umrli davne 1945. godine, a nisu imali djece to suvremenika nema, a ovi dalji rođaci bili su još djeca kad su oni umrli pa su im sjećanja izbljedila. Slika nismo uspjeli naći osim jedne iz koje se vidi da je dr. Karola Milobar bila vrlo lijepa, ali i elegantno odjevena žena. Osim medicinom, bavila se i amaterskom fotografijom te pisanjem brojnih članaka na temu medicine, kulture, kazališta i dr.

Istražujući gdje je pokopana, uspjelo se uz pomoć gospodina Zlatka iz grobnog ureda otkriti da je bračni par Milobar pokopan na evangeličkom dijelu Mirogoja, polje 125. I-a klasa grob br. 5. To je gornji dio groblja prema TV anteni, ali je grob u sramotno zapuštenom stanju. Nema ni križa niti bilo kakova natpisa te prolaznik niti ne zna da je tu pokopana prva licencirana žena liječnica u Hrvatskoj - i to u Zagrebu.

Pokušali smo na neka vrata pokucati da joj se barem na grobu postavi natpis, a na zgradi u Berislavićevoj 3 ploča no do sada nismo ništa uspjeli. Šteta, a za to treba malo novca i nešto dobre volje, čega eto ni u njemačkim institucijama NEMA. Ako je ovaj uradak uspio da se na dr. Karolu Milobar posve ne zaboravi, onda se trud ipak isplatio (*verba volant scripta manent*).

Sažetak

Dr. Karola Meier-Milobar (1876.-1945.) stekla je nakon medicinske naobrazbe u Zürichu status prve žene – licencirane liječnice koja je imala vlastitu ordinaciju za gastroenterološke i ginekološke bolesti još davne 1906. godine u Zagrebu. Životni put i udaja za Frana Milobara doveli su je u Zagreb gdje se posvetila liječničkoj struci nakon što je od bana Teodora Pejačevića dobila dopuštenje za otvaranje vlastite ordinacije. Usavršavala se u inozemstvu, ponajviše u Berlinu, a bila je i članica Zbora liječnika u Zagrebu. I Karola i njezin suprug Fran umrli su 1945. godine.

Dr. Karola Meier-Milobar Die erste Ärztin mit Lizenz in Kroatien

Zusammenfassung

Dr. Karola Meier-Milobar (1876-1945) erwarb nach ihrer medizinischen Bildung in Zürich den Status der ersten Frau – Ärztin mit Lizenz, die ihre eigene Praxis für Gastroenterologie und gynäkologische Krankheiten im fernen Jahr 1906 in Zagreb hatte. Ihr Lebensweg und die Heirat mit Fran Milobar brachten sie nach Zagreb, wo sie sich dem Arztberuf widmete, nachdem sie von dem Banus Teodor Pejačević die Genehmigung zum Eröffnen der eigenen Praxis erhielt. Sie bildete sich im Ausland weiter, meistens in Berlin, sie war auch Mitglied der Ärzteversammlung in Zagreb. Karola und ihr Ehemann Fran starben im Jahr 1945.

Schlüsselwörter: *Dr. Karola Meier-Milobar, Ärztin, Zagreb, Gastroenterologie, Frauenkrankheiten.*

dr. sc. Ivan Pederin
Zadar

UDK: 929 Breier,E.

Alexander (Sándor) Roda Roda – pitanja književnog roda i tematskih krugova

Autor se u tekstu bavi analizom pripovijetki Alexandera (Sandora) Rosenfelda, poznatog pod književničkim pseudonimom Roda Roda. Kroz ovaj članak može se pratiti i povijest razvoja pripovjedačke forme koja se razvijala od kraja 19. do prve polovice 20. stoljeća.

Ključne riječi: *Alexander Rosenfeld, Roda Roda, pripovijetka*

Zvao se Rosenfeld i rodio se 13. travnja 1872. u Drnowitz kraj Wischna, općina Neu-Ransitz u Moravskoj u izraelitskoj zajednici. Otac Leopold je bio žandar.¹ Kasnije je postao upravitelj imanja grofa Pejačevića. Ime Rosenfeld aristokratsko je, neki birokrat mogao se poslije *Toleranzedikta* Josipa II. 1782., po kojem su Židovi morali imati prezimena, narugati aristokratima tako što je Židovu dao takvo ime.² Njegova obitelj, kao i obitelji većine Židova nije bila religiozna, Alexander nije odgojen u vjeri. Međutim, u obitelji se govorilo jidiš. Židove je emancipirao Josip II. Njegove reforme nisu uspjele, ali Židovi su tijekom XIX. st. malo po malo stjecali prava, a 1870-ih godina oni su u svemu izjednačeni s kršćanima. Austrijska država, za razliku od ruske nije bila antisemitska.

U Carevini se govorilo ili je bilo u uporabi dvadesetak jezika. Svi ti jezici razvili su se u moderne standardne jezike, ako su to htjeli. Židovi to nisu htjeli, napustili su ghetto u Galiciji i odselili se u gradove gdje su se germanizirali.³ Leopold Rosenfeld doselio se u Slavoniju gdje je postao upravitelj imanja. Bilo je to doba kad su se mnogi Židovi naseljavali u Hrvatskoj gdje su pridonosili razvoju trgovine i industrije. Prihvaćali su ih osobito plemići koji su se kod njih zaduživali, a oni su kupovali njihove proizvode.⁴

Aleksander Rosenberg je gimnaziju 1882.do 1890. pohađao u Slovačkoj. 1890. upisao je pravo u Beču, ali studij nije završio.

God. 1894. Sándor Rosenfeld se pokrstio, kum mu je bio grof Lavoslav Pejačević. God. 1899. promijenio je ime u Roda. U književnost je ušao kao Alexander Roda Roda. Tako je potpisivao svoje književne radove. Ništa ne upućuje na zaključak da bi se on obratio, da bi živio po kršćanskoj vjeri. Vjerojatnije je da je to krštenje s promjenom imena bio oblik asimilacije. Taj put čest je, pa i uobičajen kod mnogih Židova.

God.1893. postao je kadet. Služio je kao dragovoljac u pukovniji *Prinz Lobkowitz* i nije primao plaće. Služio je u osječkoj Tvrđi. Bio je osoran kao mnogi časnici, pa je na konju ujahao u kavanu "Corso" u Osijeku.

Ovaj korak i službu u vojsci možemo shvatiti kao put u više društvo. Vojska je bila po tradiciji zanimanje za plemiće. Međutim, s odmicanjem XIX. st. u carskoj i

¹ Gerhard Pail, Zwischen den Kulturen und darüber hinaus, Alexander Rosenfeld alias Roda Roda, Zagreber germanistische Beiträge, Beiheft 4. str.15.

² Ovo sam doznao u Zagrebu u razgovoru.

³ Ivan Pederin, Židovsko pitanje u srednjoj Europi i Hrvatskoj u XIX. stoljeću, *Croatica Christiana Periodica*, xxviii(2004) br. 53. str. 125-147.

⁴ Mira Kolar Dimitrijević, Židovi u gospodarstvu sjeverne Hrvatske od 1873 do1941. u: Dva stoljeća povijesti i kulture ŽidovauZagrebu I Hrvatskoj, Zagreb, 1998. str. 130.

kraljevskoj vojsci je sve više bilo građanskih sinova koji nisu bili plemići.⁵ Časnik je ipak imao vrlo velik ugled u društvu jer Carevina je napokon bila militaristička i svaki časnik mogao je od cara tražiti i dobiti audijenciju što drugima nije bilo lako.

Onda se zaljubio u Adele Sandrock, glumicu bečkog kazališta Burgtheater. Časnik nije mogao uzeti glumicu za ženu, sve ako je ona i bila glumica tako uglednog kazališta kao što je to Burgtheater. Glumica nije bila društveno sposobna. Roda se 1901. obratio caru da ga oslobodi od časničke prisege. Car je to učinio, ali Sandrock nije htjela žrtvovati karijeru i do braka nije došlo.

Roda je onda proveo je godinu dana u Bosni kod sestre, a potom je živio kao novinar i književnik.⁶ Njegove vrlo brojne knjige prodavale su se u visokim nakladama. Roda Roda se asimilirao i identificirao sa Slavonijom, nikad se nije odrekao mađarsko-hrvatskog državljanstva ni zavičajnosti u Osijeku. Govorio je da je u Slavoniji rođen, iako nije, ali je kao malo dijete došao u Slavoniju.⁷ U politiku nije zašao, a teško da je i mogao kao asimilirani, odnosno germanizirani Židov. U Hrvatskoj su postojale hrvatske stranke, srpske, jedna talijanska, o politici mađarske manjine malo se zna, a isto tako i njemačke manjine, a u Osijeku su Nijemci bili većina. Njemačka manjina u Hrvatskoj nije vodila svoju politiku, doseljeni Nijemci smatrali su svojom dužnošću da unaprijede zemlju koja ih je primila i oni su se rado i lako asimilirali u Hrvate kao biskup J. J. Strossmayer, Rikard Flider Jorgovanić, književnik i drugi.⁸ U Carevini su postojale njemačke, češke, mađarske, hrvatske, srpske stranke itd., ali o židovskoj stranci ništa se ne zna. Nije dakle nikakvo čudo da je Roda Roda ostao izvan i daleko od svake politike, ali se kulturno asimilirao u Nijemca. Onda je bilo i Hrvata koji su pisali na njemačkom, kao Josip Jelačić.⁹

Poslije Prvog svjetskog rata živio je u Münchenu, pa u Berlinu. Bio je vrlo okretan u publicistici i družio se s većim brojem njemačkih književnika i publicista.¹⁰ Bavio se i filmom, uglavnom kao glumac gdje je glumio samoga sebe u elegantnoj časničkoj

⁵ István Deák, *Embourgeoisement of the Habsburg Army*, Diek. U.k. Armee, Herausgegeben von Ferenc Glatz, Budapest, 1998. str. 93-97.

⁶ Roda Roda, *Geschichten aus Slavonien*, Prosa, Vlado Obad, Vorwort, Hrsg. Von Vlado Obad in Verbindung mit Krista Zach, Osijek, 1999.

⁷ Bibliografiju Roda Roda napisala je Rotraut Hackermüller, *Einen Handkuss der Gnädigsten*, München, 1986.

⁸ O tome Mira Kolar, *Skrivene biografije nekih Nijemaca i Austrijanaca u Hrvatskoj*, Osijek, 2001.

⁹ Ivan Pederin, *Josip Jelačić kao pjesnik na njemačkom jeziku*, Marulić, Zagreb, 16(1983) br. 6. str. 659-669.

⁹ Gerhard Pail, *Zwischen Kulturen und darüber hinein*, Alexander Rosenfeld alias Roda Roda, *Zagreber germanistische Beiträge*, Beiheft 4.(1996) str. 5-16. opaža da Rodas Roda nije pokazivao mnogo volje da se identificira sa židovskom kulturom.

¹⁰ Mira Đorđević, *Roda Rodas Briefe an Antur Kutscher*, u: *Zagreber germanistische Beiträge*, Beiheft 4. (1996) str. 67-75.

odori c.i kr. vojske, pisao je za film, jer on je ipak bio profesionalni pisac koji je trebao novaca.¹¹ U filmu *Feldherrnkrieg - Rat vojskovođa* sudjelovao je u podrugivanju generalima. Taj film imao je uspjeha 1926. S obzirom da je vrlo mnogo pisao smatran je književnim konfekcionarom – *Schreibfabrikant*, objavljuvao je u mnogim novinama, često supotpisivao radove s drugim piscima što su radili i drugi i ne samo u novije doba, prevodio slavenske pisce.¹² Karl Kraus, s kojim Roda Roda nije bio u dobrim odnosima, nazivao ga je mnogo piscem, neizbježnom popratnom pojavom njemačke književnosti.¹³

Mi bismo mogli dodati da je Roda Roda, Slavonac bio njemački pisac i kozmopolit habsburškog ili srednjoeuropskog tipa.

Roda Roda se, kako istakosmo sam smatrao satiričarem, pa je Vlado Obad u njegovoj ostavštini pronašao neobjavljeni rukopis pod naslovom *Zehn Gebote für den Satiriker*¹⁴ a to je *Deset zapovjedi za satiričara*. Satiričar mora ustajati protiv društvenih i političkih "kumira", ali kad ga narod obori, neće jurišati na otvorena vrata. Satiričar će sumnjati u opće prihvaćene istine, a nezaobilazne istine će pažljivo ispitivati. Bit će na strani skromnih i stradalnika. I tako dalje. Satiričar neće ništa i nikoga uzeti ozbiljno, pa ni samoga sebe. Malograđanin je čovjek bez smisla za humor. Humor znači vlagu. Pisac koji napiše debelu knjigu i pritom ostane ozbiljan sumnjiv je da je malograđanin. Satiričar sjedi na krovu i smiješi se. Od izdavača traži predujam, jer tvoje će se knjige čitati tek poslije tvoje smrti.

Mi bismo ovakve "zapovjedi" mogli radije opisati kao zahtjev za slobodu i individualno dostojanstvo pisca koji nije oruđe vlasti. Pisac se osjeća iznad društva, on je društveno emancipiran.

Suvremena znanost o književnosti vidi satiru kao sredstvo spoznaje, manipulirano oponašanje koje otkriva suprotnosti između privida i postojanja i njihovih neproporcionalnosti. Satira kažnjava zajedničkim smijehom pisca i njegove publike, iskazuje istinu u apsurdnom obliku. Pisac preuzima u potpunosti ulogu napadanog lika. Satirični smijeh je sredstvo ne krajnji cilj. Satiričar je moralist koji želi popraviti svijet agresivnim vicevima. Satiričar vjeruje u perfektibilnost svijeta, on odgaja čitatelja.¹⁵ RodaRoda je zbilja daleko od pojma satire suvremene poetike, mora

¹¹ Robert Hackermüller, Roda Roda: "Ich habe gefilmt" Ibid. str. 77-91.; Herbert Burger, Paradies, verloren oder verlogen! Anmerkung zu dem Roman Die Streiche des Junkers Marius von Roda Roda als Filmstoff, Ibid. str. 93-95

¹² Vlado Obad, Roda Roda – ein Meister der Vielfachverwertung, Ibid. str. 25-37.

¹³ Sigurd Paul Scheichl, Roda Roda in der "Fackel" –ein durchschnittliches Objekt der Satire, Ibid. str. 39-53.

¹⁴ U navedenoj publikaciji, uvod.

¹⁵ Jörg Schönert, Roman und Satire im 18. Jahrhundert, Ein Beitrag zur Poetik, Stuttgart, 1969. str.10-20, 51, 57-58.

mu se zamjeriti nedostatnost književnog instinkta, a vjerojatno i slabo poznavanje književnosti XVIII. st.

Kratke pripovijetke počinju *in medias res*, nisu psihologizirane, u pravilu se bave odnosima među likovima, ne poštuju logičnu uzročnost radnje ina kraju nešto otkrivaju, neko iznenađenje, ali rijetko izričito, radije naznakama. Kraj je otvoren i ne sadrži zaključak. Po tome one odgovaraju strukturi kratke pripovijetke.¹⁶ U kratkoj pripovijetki pod naslovom *Mama Roda Roda* pripovijeda o majci koja odrasloj kćeri govori o muškarcima. Jedni su lijepi i snažni, ali nisu ženi vjerni, drugi kiseli i bolesni na jetri. Oni su ženi vjerni. Ona, mama udala se za lijepog i snažnog. Muž je otišao u ljetovalište Karlsbad, ona je došla za njim, nešto ranije i ... muž joj je nekoliko dana kasnije kupio broš. Onda kćerka uzme u ruku kutiju s majčinim nakitom, a majka joj kaže da to nije poklon njezinog oca. Obostranu bračnu nevjeru moramo sami pogoditi. Autor je izričito ne kaže. Ali on i ne problematizira pitanje braka, već sliježući ramenima vedro priznaje da je brak obostrano otvoren. To je drugačije nego u njemačkom kazalištu pred kraj XIX. – *Gründerzeit* prema novijoj periodizaciji njemačke književnosti u kojoj se slijedeći Lava N. Tolstoja i njegovu *Kreutzerovu sonatu* brak problematizira, a posebno pitanje predbračnog spolnog iskustva nevjeste.¹⁷ Ova kratka pripovijetka s otkrićem neke istine, nečega što se zna, ali se o tome ne govori, bliska je kratkoj pripovijetki Guy de Maupassanta pod naslovom *Le Vagabond*. Tu autor priča o nezaposlenom radniku koji luta od sela do sela traži, nalazi ili ne nalazi posla. Gladan je. Ulazi u jednu kuću. Vlasnici su u crkvi, nedjelja je, on pojede sve do čega je u toj kući došao, pije i odlazi. Sretne jednu djevojku koja na nosi mlijeko na prodaju, napadne je, siluje i odlazi, a ona ga psuje i traži da joj plati proliveno mlijeko. O silovanju ni riječi. Da li joj je to godilo? Tu nalazimo otvoreni kraj sa naznakom da je djevojci silovanje bilo ugodno. Takav kraj nalazimo i kod Roda Roda.

U pripovijetki *Theres* pripovijeda o gluhonijemoj seljačkoj djevojci velike tjelesne snage. Ona je kćer krčmara. Njoj se dopada pomoćnik pekara koji doprema kruh. Slijedi surova ljubavna scena koja spada u okvir ekspresionizma koji spolnost prikazuje kao odvratnu i oblik agresije.¹⁸ Ova scena bliska je Kafkinom opisu ljubavnog susreta Josef K. i njegove susjede u *Der Prozess*. Krčmar predlaže pekaru da se oženi s njegovom kćeri, a on je imućan. Pekar ga poslušao, ali ne radi ništa i pušta tasta da ga izdržava. Theres je žena-zvijer i bliska je ženi čuvara pruge Thiela u kratkoj pripovijetki Gerharta Hauptmanna *Bahnwärter Thiel*. U kratkoj pripovijetki *Die Beichte – Ispovijed* Martin se vraća s iz Amerike i nalazi ženu s drugim. Udala se

¹⁶ Ruth Kilchenmann, *Die Kurzgeschichte, Formen und Entwicklung*, Stuttgart-Berlin-Köln-Mainz, ² 1968. str. 17.

¹⁷ Eldi Grubišić Pulišelić, *Žena i brak u dramama njemačkih kazališnih autora od 1870. do 1890.*, Zadar, 2007. neobjavljena doktorska disertacija.

¹⁸ Wolfgang Rothe, *Der Expressionismus, Theologische, soziologische und anthropologische Aspekte einer Literatur*. Frankfurt am Main, 1977. str.138.

u kalvinističkoj crkvi. Ali ona odlazi župniku na ispovijed koji joj ne da odrješenje jer živi u preljubu. Muža i ženu jedino smrt može razdvojiti. Žena se vraća kući kasno uvečer i vidi zakonitog muža mrtvo-pijanog u blatu. Misli kad bi ova protuha umrla, mogla bi se udati u crkvi i ne bi više živjela u grijehu. Sutra muža nalaze mrtvog. Da li ga je žena ubila? To je tipičan otvoreni kraj u kojem se moramo domisliti. Stalno stilsko sredstvo Roda Roda.

Pod novelom se podrazumijevao svaki kratki književni sastav. Prvobitno je novela bila izvješće o neobičnim događajima, često katastrofama koji su često vezani s karakterom junaka novele. Ti događaji često su skandalozni. Boccaccio je majstor novele, za njim Cervantes.¹⁹ Novela ima gustu uzročnu vezanu linearnu radnju koja ide prema vrhuncu i sadrži nešto kao pouku ili radije zauzima nekog stava.²⁰ Sve ovo ne odgovara strukturi kratke pripovijetke Roda Rode.

Roda Roda smatran je novelistom i satiričarom. Takvim se i on smatrao. Svoje kraće sastave pisao je često pod naslovom *Novellen und Schwänke* pa *Satiren*.

Roda Roda napisao je knjigu pod naslovom *Der Pascha lacht, Morgenländische Schwänke, Eigenes und Echtes*, (Berlin und Leipzig. ¹⁰ 1909.). *Schwank* je riječ koja potječe od mačevanja, srednjovisokonjemački *swanc*, a znači udarac, zamah. *Schwank* je kratka crtica, u stihu ili prozi usmjerena prema poanti i jednostavnog oblika. Bliska je anegdoti, pa noveli, često se nađe u romanima, životopisima, bliska je vicu, bajki, legendi, basni, *exemplumu* koje propovjednici kažu u propovjedi da bi pojačali dojam. Junaci *Schwanka* često su ugursuzi, pa se postavlja pitanje čudorednosti ovog roda. Morala u *Schwanku* nema, a ako ga ima on je izvrnut. *Schwank* uvodi u književnost ono što književnosti nije dostojno i poetizira. *Schwank* je više lukav nego što uveseljava. Osvaja publiku lukavošću, daje prilike socijalno niskim ljudima da se istaknu.

Ovaj vrlo stari književni rod nije ugasnuo, dapače novo doba mu je sklono, u njemačkoj književnosti opet se izdaju narodne manguparije *Tila Eulenspiegela*.²¹ Tako Roda Roda pripovijeda kako je Feldmarschall grof Jan Radetzky, (Roda Roda piše otac Radetzky), pozvao k sebi poručnika Ličanina, obratio mu se sa *senko*, pohvalio ga je što se kod Santa Lucia istakao hrabrošću i obećao mu da će mu ispuniti tri želje. Poručnik je malo razmišljao i odgovorio da želi stalno mjesto u Belovcu, lijepi

¹⁹ Johannes Klein, *Novelle, Reallexikon der deutschen Literaturwissenschaft*, Begründet von Paul Merker und Wolfgang Stammeler, zweite Auflage, Neu bearbeitet und unter redaktioneller Mitarbeit von Klaus Kanzog sowie Mitwirkung zahlreicher Fachgelehrter herausgegeben von Werner Kohlschmied und Wolfgang Mohr, Zweiter Band, L – O, Berlin, 1965. Johannes Klein, *Novelle*, § 1-5. str. 686-688.

²⁰ R. Kilchenmann, *Op cit.* str. 17.

²¹ *Reallexikon der deutschen Literaturwissenschaft*, Begründet von Paul Merker und Wolfgang Stammeler, Zweite Auflage, Neu bearbeitet und unter redaktioneller Mitarbeit von Klaus Kanzog sowie Mitwirkung zahlreicher Fachgelehrter herausgegeben von Werner Kohlschmied und Wolfgang Mohr, Dritter Band, Achte Lieferung, Berlin –New York, 1976. Gustav Bedbermeyer, *Schwank (epischer)*, § 1, str. 689-690. § 17-18. str. 702-703.

rukopis, i napokon da mu na tri molbe odgovore bar na jednu. Mlađi časnik je nikome manjemu nego feldmaršalu i velikom habsburškom vojskovođi lukavo predbacio sporost vojne birokracije. Bez daljnega to ne bi bio mogao učiniti. Ovako se lukavo poslužio *Schwankom* i dobio čitatelja na svoju stranu. I više od toga, Roda Roda stvorio je jedan od tipova Ličanina, djelovao na shematiziranje toga tipa, a takve sheme vrlo su trajne u javnom mnijenju.

Velikaši

Otac Roda Rode bio je upravitelj imanja grofa Pejačevića i on je dobro poznao život zemljoposjedničkog plemstva – velikaša jer to su bili grofovi i baruni.

U kratkoj pripovijetki *Der tollste in drei Königreichen (1893) – Najmahnitiji u Trojednici* opisuje, uz poklik *Hannibal ante portas* iz punskih ratova, Hannibala grofa Drawaya, najmahnitijeg čovjeka u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji koji na konju ulazi u kaštel, jaši na prvi sprat, jaše oko stola i izlazi na vrata. Njegovi konji vrijede trideset tisuća guldena ili nekoliko milijuna. On je pustopašan i dobroćudan, sa slugama postupa kao sa sebi ravnima, noći sa svojim husarima u šatoru, konji su svezani, psi, jači od vukova ga čuvaju. Grof je poneku noć pio sa hajducima, a kad su žandari ustrijelili Bakonyu, grof je uzeo za svog slugu jednog iz njegove družine. On je neodoljivi osvajač žena, muževi ga se boje. Na tornju dvorca baruna Selinskog razvio je novu zastavu s likom magarca umjesto konja i natpisom *barun Selinski*. Barun ga je izazvao na dvoboj, dobio je tane u ruku i nadimak *Eselinski* prema *Esel* – magarac. Srbi su mu se divili kao novom Marku Kraljeviću. On je ugodan u društvu i kavalir.

Ovaj lik velikaša lik je koji se ne uklapa u prvu građansku državu, on je literariziran i blizak likovima opasnih velikaša u kazališnim djelima španjolskog pisca Ramón de Valle Inclán, agresivnog i nezavisnog pisca „naraštaja 98“ koji je pravio ispade. U svakom slučaju ova kratka pripovijetka upućuje prema Moderni. U *Kaiserliche Kämmerer, Adelige Geschichten, der wunderbarre Baum (1902)*²² pripovijeda o grofu Sokolowitschu. On se prema seljacima odnosi očinski, a k tome je i pravi otmjeni plemić. Njegov nećak Albin brblja sa seljacima i okreće se za djevojkama. Svaka se smatra počašćenom, ako je on pozove u dvorac Tschuprija. Roda Rodini velikaši odnose se mužjački prema seljačkim djevojkama. To podsjeća na feudalni brak koji još nije ugasnuo. Prema feudalnim bračnim običajima koji se oslanjaju na Mojsijev zakonik, muškarac koji je ležao s nekom djevojkom mora se s njom oženiti ili je udati s mirazom jer se samo brak s mirazom smatrao brakom. To je bilo moguće samo bogatijima. Otac tog izvanbračnog djeteta mogao je to dijete priznati, dati mu ime, a to je plemić i činio ako od žene ne bi imao djece ili ne bi imao muške djece,

²² U *Geschichten aus Slavonien, Prosa, Mit einem Vorwort von Vlado Obad, Herausgegeben von Vlad Obad, in Verbindung mit Krista Zach, München, 1999.*

dakle nasljednika.²³ Albin da svoju djevojku za opančara koji računa s tim da će Albin s njom ležati i ko ustom, dobije sina Tunu, hrani ga većim mlijekom. Sin umre, neće da ga sahrane na kršćanskom groblju. Iz njegova humka izraste stablo i nitko ne zna, ni u Beču kakvo je to stablo. U stablu je duša pokojnika, zato se stabla sade na grobljima. Ovdje Roda Roda kombinira suvremenu književnost blisku modernoj s narodnim bajkama.

Velikaši leže jedni drugima sa ženama. Grofica Pilen ima ljubavnika, to je mjesni učitelj. On počinu samoubojstvo, grofica plače, njezin muž, čestit od glave do pete ne dolazi na pogreb da ništa ne vidi. U *Der Fall Robida – Mirkowitsch* grofica Pilen obrati se barunici Mirkowitsch sa *Frau Robida*, a Robida je njezin ljubavnik, ne muž. To je teška uvreda i Béla Bélavary *Ivos Art einen Konflikt zu lösen* (1903(1902) (Način kako će riješiti sukob) ponudi se grofu Mirkowitschu za sekundanta jer je jasno da će Mirkowitsch izazvati Pilena na dvoboj. Bélavary je iskusan sekundant, a sekundant pazi da se dvoboj odvija po strogim pravilima dvoboja.²⁴ Mirkowitsch odbija, jer ne može izazvati na dvoboj sve ženine ljubavnike. Neće ni da je vrati majci jer je s punicom u vrlo dobrim odnosima. Međutim, on će u *Ivos Art einen Konflikt zu lösen* izazvati susjeda na dvoboj jer je pucao na jelena na način koji vrijeđa lovačku etiku. U kratkoj pripovijetki *Der Verwalter* (Upravitelj) (1934) Barun Mirkowitsch dolazi u sukob sa upraviteljem svojih imanja Nechljudovim, ruskim izbjeglicom i nudi mu dvoboj, iako je kavalir, a k tome i školovani agronom. Odbija jer ne može pucati u čovjeka. Knez Nechljudov je glavni lik Воскресение Lava N. Tolstoja. To neće bit da je slučaj. U ovoj i drugim kratkim pripovijetkama naziremo prosvjed protiv dvoboja, a Nechljudov postaje propovjednik humanosti protiv ovog, mogli bismo reći, barbarskog feudalnog običaja koji se najdulje zadržao u apsolutističkim monarhijama kakve su bila Austro-Ugarska i Njemačka. Roda Roda je kritičar, ali ne satirični propovjednik morala koji želi popraviti svijet, pa čak posuđuje svoj – piščev glas svojim protivnicima u pripovijedanju. Roda Roda prosvjeduje protiv dvoboja tako što ga omalovažava. On nikada nije moralist.

U *Wie Robida um sein Erbe kam* (1911) (Kako je Robida izigran kao nasljednik) nalazimo vrlo starog i vrlo bogatog grofa Georga Sokolowitscha bez nasljednika. Za nasljednika se nudi nećak Albin Robida kojeg grof sačekuje na kolodvoru preodjeven u kočijaša. Grof ne voli Robidu i veli mu da nije nasljednik nego namjesnik.

Onda Sokolowitsch nalazi kćer siromašnog baruna Panzera, ona je zaručena i ima odnos sa svojim časnikom. Sokolowitsch joj predlaže da rodi sina s pravim starim plemićem, ne sa svojim časnikom pa će njezinom sinu ostaviti svoje bogatstvo. Tako i bude.

²³ Ivan Pederin, Woman's Honour in the Tragedies of Lessing and Schiller and the Sexual Manners in XIXth Century, Acta Histriae, IX(2000) str.69-76.

²⁴ F.v. Bolgár, Die Regeln des Duells, Wien 1903.

Velikaši dakle žive između seljačkih djevojaka, blizu ljubavnika svojih žena, dvoboja u kojima se i ne bore i pitanja nasljedstva i nasljednika. Roda Roda koji je odrastao na imanjima jednog grofa nije neprijatelj ni nesmiljeni kritičar velikaša. On s jedva primjetnim omalovažavanjem pripovijeda o njihovom mentalitetu.

Roda Roda ne bavi se gospodarskim pitanjima velikaša, iako je velikaški veleposjed u to doba bio konkurentan jer je mogao uzimati hipotekarne zajmove i modernizirati poljodjelstvo.²⁵ Nije sigurno da li Roda Roda zna za vrlo bogatog grofa Johannesha Hafracha, češkog Nijemca i predsjednika Društva za unapređenje narodnogospodarskih interesa Kraljevine Dalmacije u Beču (*Verein zur Forderung der volkswirtschaftlichen Interessen des Königreiches Dalmatien*) koji je imao imanja i u kraljevini Hrvatskoj-Slavoniji.²⁶

Roda Roda je u naprijed razmotrenom romanu *Milan Reitet in die Nacht (Berlin und Leizig*,¹⁻¹⁰) 1910. stvorio tip bankrotiranog baruna koji se zadužuje, ima prilježnicu seljakinju i ljubavnicu, ženu svog prijatelja časnika. On više voli umrijeti nego raditi.

U red prikaza bankrotiranih velikaša spada i kratka pripovijetka *Contessa Mintschetisch* (1902) u zbirci *Von Bienen, Drohnen und Baronnen*, (Wien-Berlin-Leipzig-München, 1925). Tu opisuje osiromašenog dubrovačkog patricija, koji je prema tome *Conte*, kako radi kao kapetan, možda i kormilar, umre, a njegova žena, Roda Roda ju naziva medvjedicom – *Bärin* rodi u jednoj olujnoj noći, posve sama djevojčicu koju ne šalje ni u školu. Živi u siromaštvu od ribe koju lovi i kukuruza koji sadi. Djevojku zavede neki berlinski slikar, ode u Berlin i hvali se da je zaveo dubrovačku *contessu* koja je k tome bila i djeвица. Majka je kažnjava, kako... kraj je otvoren.

Roda Roda zna da je osiromašeno, ali ponosno dubrovačko plemstvo živjelo povučeno u osami. Naziva je *contessom* jer Carevina nije priznavala dubrovačkim patricijima naslov kneza, dakle suverena. Dubrovački patriciji mijenjali su se na položaju kneza svakog mjeseca.

Bili su dakle suvereni, ili možda i nisu jer su bili sultanovi haračari.²⁷ Međutim, Dubrovnik je u Morejskom ratu postao velikom silom jer je znao sve što se zbiva na Porti i car Leopold ne bi bio mogao ratovati protiv Porte bez dubrovačke obavještajne podrške.²⁸

²⁵ Béla Tomany, *Landwirtschaft und Viehzucht*, u: Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild, Auf Anregung und unter Mitwirkung Seiner kaiserlichen und königlichen Hoheit ddes Durchlauchtigsten Kronprinzen Rudolf, Ungarn, Band I. Wien, 1888. str. 413-451

²⁶ Ivan Pederin; Jadranska Hrvatska u austrijskim i njemačkim putopisima, Zageb, 1991. poglavlje Prijelom stoljeća

²⁷ Vesna Miović, Dubrovačka Republika u spisima osmanskih sultana s analitičkim inventarom sultanskih spisa serije *Acta Turcarum* Državnog arhiva u Dubrovniku, Dubrovnik 2005.

²⁸ Ivan Pederin, Dubrovnik kao središte europske diplomacije u Morejskom ratu, Dubrovnik, XVI (2005) br. 2-3. str. 205-233.

U kratkoj pripovjetki *Isidorchen Bloch*²⁹ židovska obitelj živi na selu. Među sobom govore jidiš. Ne kaže ime sela, ni kraj u kojem se selo nalazi. Mali Isidor ide u školu, ali put do škole pun je opasnosti jer se druga djeca prema njemu drže neprijateljski. Selo se neprijateljski odnosi i prema njegovu ocu koji drži mali dućan. Ponekad bace kamen u njegov prozor. Isidor je izvrstan đak, želi studirati pravo kad odraste, postati odvjetnik i sanja o tome kako će njegovi mali neprijatelji doći u njegov ured smjerno sa šeširom u ruci. Predložak za ovaj lik možemo tražiti kod Iljuše u *Braći Karamazovi* Fjodora M. Dostojevskog.

Kršćanski dječak Severin ozlijedi se s kosom, postaje nesposoban za rad u poljima. Obitelj Bloch primi ga i on radi u njihovom dućanu. S njim gazde Židovi lijepo postupaju, ali mu djeca dobacuju da je polužidov. Onda oca nema, majka kaže da je na putu, ali djeca dobacuju Isidoru da je u tamnici i rugaju mu se. Isidor vidi žandara koji sprovodi okovane zatočenike. Kakav svijet! Da li je i njegov otac među ovakvima? Otac se vraća.

Ovo djelo možemo smatrati kratkom pripovijetkom jer djeluje kao komad istrgnutog života, početak je *in medias res*, ne poštuje logičnu uzročnost radnje, manje se zanima za početak, kraj i rješenje čvora, a više za ljudske odnose, politička i društvena pitanja i stanje.³⁰ I konac je otvoren. Likovi su grubo orisani, a zamjećuje se piščeva sklonost prema ljudima s ruba društva i potlačenima.

Život u ovoj kratkoj pripovijetki upućuje prema ekspresionizmu, iako Roda Rodu ne možemo smatrati ekspresionističkim piscem. Zemlja je u ovoj kratkoj pripovijetki negostoljubivi planet, put bolesnog čovjeka prema smrti u ekspresionističkom smislu.³¹ Upućuje baš prema Franzu Kafki. To je svijet bez ljubavi i nade. Zatvoreni svijet bez izlaza, bez vjere. Moralno držanje Židova je svijest da je on zaslužio svoja stradanja, da Jahve šalje Židovima nevolje zbog njihovih opačina. Biblija je Objava, ali isto tako kronika židovskog otpadništva. Sve ovo sukladno je moralnom držanju kršćana. Korijen je isti, a polazište je Knjiga Postanja i grijeh istočni prema kojem smo grješni.

Međutim, obitelj Bloch ne živi po vjeri, Roda Roda ne spominje njihove obrede, molitvu Micvu, košernu hranu i dr. Oni su asimilirani Židovi ili Židovi na putu prema asimilaciji. Slični su obitelji u kojoj je Sándor Rosenfeld odrastao. Taj put je put bez kraja, smisla i nade.

U djelu Roda Rode životopisni elementi ostaju u pozadini što je gotovo pravilo suvremene književnosti. Gotovo, jer su primjerice *Die Buddenbrooks* Thomasa

²⁹ U zbirci *Ehegarten und andere Geschichten*, Berlin, 1925. str. 101-117.

³⁰ Ruth Kilchenmann, *Die Kurzgeschichte, Formen und Entwicklung*, Stuttgart-Berlin-Köln-Mainz, 1968. str. 17,

³¹ Wolfgang Rothe, *Der Expressionismus, Theologische, soziologische und anthropologische Aspekte einer Literatur*, Frankfurt am Main, 1977. str. 35.

Manna povijest njegove obitelji. Međutim u ovoj kratkoj pripovijetki Roda Roda je autobiografičan.

Roda Roda se bavi židovskim pitanjem u kratkoj pripovijetki *Estherle* u istoj zbirci (str. 192-201). Žena rodi djevojčicu i umire na porodu. Na pokopu rabin diže šake prema nebu i pita Gospoda zašto je mužu oduzeo ženu, a djetetu majku. Seljakinje se čude njegovim ostrim riječima u takvoj prilici. Susjeda uzme dijete k sebi i doji ga. Esther se razvija i postaje lijepa djevojka, uopće ne slični na Židovku, kažu ljudi.

Esther pozajmi od prijateljice katolički katekizam. Odlazi u crkvu, i drži duge razgovore s Gospom. Nje se doimlje blago ozračje božanske ljubavi koja prožimlje crkvu. Njezina pobožnost sve je bliža kršćanskoj, marijanskoj pobožnosti, a ta pobožnost je u susjedstvu sa željom da pripadne onim drugima, onim sretnima, da se veže Isusovom vjerom.

U selu se dozna da Esther odlazi u crkvu i tamo ostaje dugo. Da ide i na majčin grob, želi se pokrstiti i ne želi na grobište s kojeg nema uskrsnuća. Ona se pokrsti. Malo iza toga umre. Umre sa smješkom i pogledom prema Gospodinu. Ali grobar je pokopa pored grobova dvoje nekrštene djece i jednog samoubojice jer ... ona je ipak bila Židovka.

Židov se dakle može pokrstiti, ali uvijek ostaje Židov. Ovdje bi se mogli pitati što je kardinal nadbiskup Pariza Lustiger? Što je katolički filozof i neo-tomist Jacques Maritain, pokrštenu Židov? A što je katolički pisac Franz Werfel, Židov koji se nije pokrstio?³² Ili pak pokrštenu Židov i antisemit Otto Weininger koji je u *Geschlecht und Charakter* pisao o psihičkoj konstituciji Židova koji je otprilike bakterija trulosti u svakoj naciji. Hrvatski političar Josip Frank bio je pokrštenu Židov pa su njegovi politički neprijatelji govorili da su njegovi postupci izraz židovskog mentaliteta.³³

Ovdje se dolazi na rub racionalnog razmišljanja.

Roda Roda se u ovim kratkim pripovijetkama bavi pitanjima asimiliranih Židova ili asimilacije Židova koji su slično kao i Roda Roda vrlo živo sudjelovali u nacionalnim kulturama većine europskih nacija, pokrstili se ili se nisu pokrstili... ali...

Roman *Mirko reitet in die Nacht* napisala je njegova nešto mlađa sestra, on je njezin rukopis preradio i dotjerao i izdao ga 1910. kao svoj, ali je roman posvetio sestri. U tom romanu pojavljuje se trgovac i lihvar Salomon Hecht kod kojeg se zemljoposjednik Mirko zadužuje, a Salomon mu pozajmljuje novce da bi se na dražbi dočepao njegovog imanja. Ovaj lik složen je prema shemi Židova lihvara i krvopije, kakav je stvorio Shakespeare u *Mletačkom trgovcu*. U ovom romanu Roda Roda

³² Ivan Pederin, Franz Werfels Beziehungen zu Tolstoi und Dostojewski, Österreich in Geschichte und Literatur, Godište 27(1983) Heft 2. str. 91-99.

³³ Mirjana Gross, Ravnopravnost bez jednakopravnosti, Prilog pitanju mentaliteta i ideologije hrvatskih cionista u početku XX. st. U Židovi u gospodarstvu sjeverne Hrvatske... str. 125.

ne rješava židovsko pitanje, nego ga zaoštrava. Međutim, to pitanje nije u romanu problematizirano, a Salomon Hecht je sporedni lik potrebit da bi se strukturirao lik Mirka, plemića koji voli umrijeti nego raditi. Problem je kritika zemljoposjedničkog plemstva u Slavoniji i gospodarska pitanja vezana s tim.³⁴

U putopisu *Ein Frühling in Amerika*, München, 1924. posvetio je Židovima poglavlje *Die Juden*. Židovi su u New Yorku i drugdje imali škole u kojima se učilo jidiš, novine i operete na jidiš. Neka područja poslovnog života su u rukama Židova. Ali na sveučilištu Harvard predlagalo se uvođenja *numerus clausus* za Židove. To nije prošlo. U Americi cionizam nije stranka kao u Europi, nego pitanje nacionalne svijesti. Nijemci ne vole mnogo istočne Židove, a oni se onda zatvaraju u cionizam i jidiš u Americi. Nažalost, američki Židovi, koji su dugo bili čuvari starog njemačkog dijalekta jidiš, sada sve manje govore njemački.³⁵ I u poglavlju o književnom tržištu - *Der Literaturmarkt* Roda Roda je pisao da Židovi rado i izdašno pomažu Nijemce u nevolji, a oni su poslije rata gladovali. Inače, Roda Roda ne smatra Židove nacijom nego plemenom - *Stamm*.

³⁴ Tip Židova lihvara i krvopije ima i svoje povijesno porijeklo. Naime prema Mojsijevom zakonu Židov smije pozajmiti novac uz kamatu jedino inovjercu. To isto važi i za kršćane. Praktički je to značilo da su Židovi pozajmljivali kršćanima uz kamatu, a kršćani su to isto mogli sa Židovima, ali Židovi su uvijek bili malobrojni pa se to nije ostvarilo. Židovi su imali podršku vladara koji bi ih onda teško oporezovali. Međutim, Židovi su smatrani lihvarima i krvopijama, njihove banke napadali su i pljačkali. Ivan Pederin, *Jadranska Hrvatska u povijesti starog europskog bankarstva*, Split, 1996. str. 92ff.

³⁵ Jidiš se danas priznaje kao zaseban jezik i potomak srednjovisokonjemačkog.

Sažetak

Alexander Roda je rođen u sjevernoj Ugarskoj (Slovačkoj), Židov njemačkog materinskog jezika koji je kao dijete s obitelji doselio u Osijek. Postao je časnik, potom slobodni pisac, a nakon Hitlerovog uspona na vlast emigrirao je u Sjedinjene Američke Države. Njegov tematski krug obuhvaća srednjoeuropsko građanstvo na prijelazu stoljeća i njihove probleme – prije svega brak. Mnoga djela je posvetio pitanjima istočno-slavonskih zemljoposjednika jer mu je otac bio upravitelj jednog takvog grofovskog imanja. Bavio se i pitanjima židovstva, a u mnogim djelima obrađuje i pitanje Bosne i Turske s kojom je Habsburška monarhija imala mnoge veze.

Djela je sam nazivao, jednako kao i književna kritika novelama i crticama, anegdotama. Namjera je autora ovoga rada analiza Roda Rodinih djela iz perspektive književnoga braka. Prema današnjim obilježjima, njegova su djela kratke priče koje se teško smještaju u rod 20. stoljeća. Schwank (crtica, anegdota) je stari rod njemačke književnosti koji u hrvatskoj literaturi nije poznat niti se u njoj pojavljuje.

Alexander (Sándor) Roda Roda – Fragen der Gattung und des Themenkreises

Zusammenfassung

Alexander Roda war ein in Nordungarn (Slowakei) geborener deutschsprachiger Jude, der als Kind nach Osijek (Esseg) kam. Er wurde Offizier, dann freier Schriftsteller und mußte nach Hitlers Machtergreifung nach den USA auswandern. Sein Themenkreis ist das mitteleuropäische Bürgertum der Jahrhundertwende und seine Probleme – vor allen Dingen die Ehe, dann der Zweikampf. Viele Werke widmete er den Fragen der ostslavonischen Gutsbesitzer – sein Vater war Verwalter eines solchen gräflichen Landgutes. Er befaßte sich auch mit den Fragen de Judentums. Viele Werke widmete er den Fragen Bosniens und auch der Türkei, zu der das Habsburgerreich viele Beziehungen angeknüpft hat.

Seine Werke nannte er, und so auch die Literaturkritik *Novellen und Schwänke*. Das Augenmerk dieses Aufsatzes ist die Analyse dieser Werke auf der Sicht der Literaturgattung. Nach den heutigen Begriffen sind seine Werke Kurzgeschichten, die eine Gattung des XX. Jh. schlechthin sind. Schwank ist eine althergebrachte Gattung der deutschen Literatur, die in der kroatischen Literatur nicht bekannt ist und auch nicht vorkommt.

Schlüsselwörter: *Alexander Rosenfeld, Roda Roda, Novelle, Erzählungen, Kurzgeschichten, Schwank, deutsche Literaturgeschichte*

mr. art. Edmund Andler-Borić
Glazbena škola Frana Lhotke
Sisak

UDK: 929 Liszt, F.

200 godišnjica rođenja velikog bikulturalnog umjetnika Franza Liszta

Autor se u članku osvrće na život i rad jednog od najvećih glazbenih umjetnika 19. stoljeća – Franza Liszta, a u povodu 200. obljetnice njegova rođenja (1811.-2011.). Ono što je cijeli život odlikovalo život i stvaralaštvo ovog velikog umjetnika njegova je bikulturalnost – odgoj građen na temeljima dviju nacionalnih kultura – oca Mađara i majke Austrijanke.

Ključne riječi: *Franz Liszt, bikulturalnost, umjetnost, 19. stoljeće*

Franz Liszt (1811-1886)

Franz Liszt zasigurno jedan je od najvećih umjetnika 19. stoljeća. Možemo se zapitati čiji je on zapravo skladatelj? Rođen od majke Njemice ili Austrijanke i oca Mađara, primjer je bikulturalnog umjetnika, a možda i šire. Rođen u vremenu Austrijske Monarhije koja je obuhvaćala čitavu paletu raznih naroda, tako da bismo mogli reći da je on skladatelj svih onih koji su baštinili Monarhiju. Danas se često susrećemo u našem krugu oko svojatanja kome koji umjetnik, glazbenik, pisac, književnik pripada...Stoljeća i stoljeća postojanja Habsburške monarhije neizostavno nameću pitanje ne bi li mogli reći za mnoge umjetnike da su zapravo austrijski umjetnici, a na taj način i umjetnici Habsburške monarhije, kasnije austrougarski umjetnici ili umjetnici Srednje Europe?

Franz Liszt je za života dočekaio nagodbu Austrije i Mađarske i stvaranje jedne dualne monarhije. Fantastično je to što je sam Liszt primjer čovjeka koji pripada i jednoj i drugoj kulturnoj i nacionalnoj sferi.

No, ipak Liszt je prvenstveno bio umjetnik kojega je najviše zanimala glazba, kvalitetna i nova glazba. Bio je aktivan u svim sferama glazbene umjetnosti. Kao skladatelj, dirigent, pedagog, organizator, glazbeni pisac, kritičar, te je na svim sferama djelovanja ostavio neizbrisiv trag. Najviše je zaslužan na polju pijanizma. Klavirsku tehniku diže do tad neslučenih visina. Jedini koji mu može konkurirati je Frederic Chopin. Obogatio je koncertnu klavirsku literaturu koja je danas neizostavni dio svakog aktivnog pijaniste, izvršio je i preobražaj unutar crkvene glazbe. Bio je sjajan interpret i svojih i tuđih djela, ne samo starijih skladatelja već i djela svojih još ne priznatih umjetnika kolega. Posjedovao je golemo znanje o klavirskoj tehnici, davao je poduku, rado pomagao mlađim kolegama. Pokretač je festivala i smatra se utemeljiteljem *novonjemačke škole* koja je isticala programnost i naprednost, a uski akademizam smatrala konzervativnim i nazadnim. Ostavio je čitav niz zapisa o glazbenom životu te razvoju glazbe njegova doba što nama daje izvrstan uvid u pravo stanje glazbene umjetnosti tog perioda. Liszt je bio topao i susretljiv čovjek. Možda je to i dolazilo iz ambijenta naše srednje Europe, ambijenta u kojem su se miješale razne kulture, nacije te običaji.

Rođen je u mjestu Raiding u Burgenlandu (Gradišću) 22. listopada 1811. na teritoriju Mađarske, od oca Mađara i majke Njemice (Austrijanke). Pri tomu treba imati na umu da je to razdoblje u kojemu još ipak ne možemo govoriti o austrijskoj naciji. Razdoblje je to tek buđenja nekih nacija u Europi, nacija i država koje svaka na svoj način shvaćaju pojam nacije. Početak je to 19. stoljeća kad još ni Mađari nisu pravo formirani kao suvremena nacija stoga je i jezik monarhije bio u većini slučajeva, a poglavito još u tim graničnim područjima - njemački. Tako se i u kući obitelji Liszt govorio njemački, mađarski vrlo slabo te ga Franz Liszt nikada za svog života i nije u potpunosti svladao. Obitelj je živjela na imanju obitelji Esterhazy koja je

bila poznata po njegovanju glazbene umjetnosti i imala je svoj orkestar. I znameniti Joseph Haydn službovao je u toj obitelji. Vjerojatno su to sve i bile sretne okolnosti da je mali Ferenc odrastao na takvom imanju i od svog oca dobio kvalitetnu glazbenu naobrazbu, talent je odmah uočen te je Ferenc poslan u Beč na dalju poduku kod tada znamenitog klavirskog pedagoga koji je ostavio ogroman opus tehničkih etida za klavir, Carla Czernyja. Liszt je ubrzo počeo davati koncerte te prvo pred bečkom publikom ostvario velike uspjehe. Odlazi u Pariz 1823. te je iako stranac i tamo ubrzo stječe popularnost i naklonost vrlo izbirljive pariške publike.

Vječite turneje, histerija kod obožavateljica i buran privatni život: Franz Liszt je bio prototip pop-zvijezde 19. stoljeća. No 200. godina nakon njegovog rođenja najviše se ipak pamti njegova glazba.

Prve ideje kojima se Franz Liszt zanosi nisu nacionalne nego revolucionarne odnosno republikanske. Liszt nije samo skladatelj kojega se ne tiču društvena kretanja. On čita i Chateaubrianda, Hugoa, Lamennaisa, Montaignea i Kanta. On piše programsku glazbu. Glazbu tj. djela obilježena naslovima, tematskim naslovima... Tako i posvećuje skladbu *Lyon* ustanku lyonskih tkalaca. Uzore Franz Liszt vidi u svojim suvremenicima, ali ipak najveći njegovi uzori u glazbi su Johann Sebastian Bach i Ludwig van Beethoven. Oduševljava ga Bachova orguljaška glazba, Bachov Contrapunct, Beethovenove simfonije, klavirska djela. Imajmo na umu da je do tad ispisano na stotine i stotine tisuća stranica glazbe, ali nema tehnologije koja je u stanju tu glazbu prezentirati ako nema reproduktivnog umjetnika. Nema cd-a, gramofonskih ploča, radija, i sl, nema brzih cesta, brzog prijevoza da bi se umjetnik ili umjetnici ili čitavi orkestri s lakoćom selili iz grada u grad i publici predstavljali najvrjednija ostvarenja europske glazbe. Upravo Liszt potiče razvoj onog što mi danas znamo kao reproduktivna umjetnost u glazbi. Liszt prerađuje orkestralne skladbe samo za klavir kako bi barem donekle publika po Europi upoznala neke od najljepših melodija, u svojim salonima. Još uvijek ne postoje velike koncertne dvorane, još uvijek se glazba odigrava u salonima bogatih plemićkih obitelji i sve prisutnijim salonima sve imućnije građanske klase. Koncertne dvorane kakve mi danas znamo javljaju se ipak kasnije i to u Francuskoj. Smatra se da je upravo Liszt najveće uzore za svoje stvaralaštvo vidio u njemačkoj glazbi. Zahvaljujući Lisztovim obradama publika se upoznala s velikim skladbama za orkestre koje inače nikad ne bi čula. Liszt se za života upoznao s velikim suvremenikom Fredericom Chopinom. Chopin je bio nešto sasvim drukčije od Liszta. Chopin je umro mlad, stalno bolehljiv. I jedan i drugi pripadaju periodu europskog romantizma, ali i jedan i drugi su zaista osebujne pojave i unutar tog romantizma zauzimaju zasebna mjesta. Chopin je od početka svog života suosjećao s patnjama poljskog naroda, skladao ogroman opus koristeći nazive skladbi iz poljske tradicije, koristeći poljski melos i folklor u svojim skladbama itd, dok je kod Liszta priča bila drugačija.

Liszt je imao i prilično buran privatni život. Skandali ga nisu zaobilazili. Prva njegova žena, grofica d'Agoult, nadarena i obrazovana žena osjetila je Lisztovu moć i superiornost kao umjetnika te napustila muža i djecu i započela novi život. Naravno, da je atmosfera i po nju i po njega bila osuđujuća. Bavila se književnošću i pisala, ali pod pseudonimom jer Europa tog vremena nije željela samosvjesne žene, a poglavito da se žene plemenitog podrijetla bave bilo kakvom umjetnošću smatralo se pogrdnim i vulgarnim. Žena mu je bila podrška u svemu, ali ogromne turneje Liszta su vodile po čitavoj Europi te mu pružale trijumfalan status unutar i aristokratskih i građanskih slojeva. Njegovi koncerti poprimali su fantastične dimenzije ono što danas znamo kod pop ikona 20. i 21. stoljeća. Točno je da su Lisztu svi ti koncerti i gostovanja donosili i veliku slavu i veliki novac, ali fantastično je to što je on čitavo vrijeme uspio ostati čovjek. Čovjek koji je uvijek u svakom trenutku odreagirao kad je nekom trebala pomoć u bilo kom aspektu. Grad Bonn kao rodni grad velikog Ludwiga van Beethovena nije mogao skupiti novce za podizanje spomenika svom skladatelju. Liszt je čuo za to i odmah održao dobrotvorne koncerte skupio novce i Bonn je dobio spomenik Ludwigu van Beethovenu.

Franz Liszt je nakon uspjeha i uspjeha u svojoj karijeri došao u krizu glede unutarnje borbe- sebe kao produktivnog i reproduktivnog umjetnika. Kao reproduktivnog umjetnika čekala ga je još i dalje slava i slava, no to nije bila njegova ni želja ni cilj. Ipak on je u sebi gajio stvaralački rad s kojim je pokušao i imao želju i zadatak pomaknuti granice dotadašnjeg glazbenog izričaja. Napustio je pijanističku karijeru, upoznao novu ljubav - poljsku kneginju Karolinu Wittgenstein, doselio se u Weimar i tamo napravio glazbenu revoluciju. Nijemci i njemačka glazbena scena mu i dan danas mogu zahvaliti što je od jednog ne baš popularnog glazbenog središta, Weimar postao centar glazbenih zbivanja ondašnjeg svijeta. U Weimaru sklada, ne samo klavirske stvari već tu je niz simfonijskih pjesama i *Granska misa*. Prvi put on piše nešto u čemu se dotiče svog podrijetla. Misa je nazvana po mađarskom gradu Grani. U Weimaru organizira značajne festivale, postaje kako ga nazivaju, dušom *weimarske* tj. *novonjemačke škole*. U Weimar hrle umjetnici ne samo iz njemačkih zemalja nego doslovno iz cijelog svijeta. Liszt propagira modernu glazbu tog vremena. Pomaže Richardu Wagneru da se probije, opet Liszt pokazuje svoju nesebičnost u pomaganju drugima, ali ju ne dobiva nazad. Liszt je mađarski skladatelj, ali nadilazi nacionalne granice i ipak, bavi se opće univerzalnom glazbom, nadnacionalnom. Period je to u kom nastaju tzv. Nacionalne škole.

Liszt u Weimaru stječe sve više zavidnih i ljubomornih protivnika te pod pritiskom odlazi iz Weimara. Pohvalno je da je ipak onaj kvalitetni dio njemačke glazbene scene vrednovao Lisztove zasluge djelovanja u Weimaru: utemeljenje *novonjemačke škole* te Muzičku akademiju u Weimaru nazvao po Franzu Lisztu. Iako je Liszt kroz svoje koncerte možda ostavljao dojam nekog svjetovnjaka željnog slave, u svojoj je osnovi Liszt bio upravo suprotno: vrlo pobožan, sklon mistici, religiozan te je 1865. primio

niži duhovni red . Iz tog perioda potječu mnoga duhovna djela na koja ću se kasnije osvrnuti.

Liszt se još uvijek nije u potpunosti priključio tzv. nacionalnim školama koje sudjeluju u nacionalnim buđenjima kroz glazbu. Opera je upravo izvrstan glazbeni oblik koji svi koriste za nacionalna buđenja. Liszt nije volio operu i komorno muziciranje. Ali taj Mađar pronalazio je cijelog svog života nova sredstva umjetničkog izražavanja i time iznimno obogatio klavirsku tehniku, klavir se usavršava kao instrument, to više nije klavir iz Beethovenovog vremena, novom klaviru daje snagu i sjaj orkestra, ali i rafiniranu produhovljenost tona. Liszt je kao reproduktivni umjetnik definitivno utemeljio novu granu unutar glazbene umjetnosti: da skladatelj ne mora biti i reproduktivac već to može biti osoba koja se samo bavi izvođenjem tuđih djela, ponekad, a možda i najčešće puno kvalitetnije od samog skladatelja. Poticao je umjetnike da izvode i tuđa djela i sam je izvodio skladbe i Bacha, Mozarta i drugih uz svoja. Liszt je također zaslužan što je klavir postavio kao nezaobilazni instrument u promicanju cjelokupne glazbe, namijenio mu je novu ulogu. Orkestralne skladbe priređuje samo za klavir na taj način one postaju pristupačnije publici, o tom sam već govorio, te postaju pomagačem u glazbenoj nastavi i izobrazbi.

Ovdje bih se osvrnuo na Lisztovo buđenje kao Mađara i u svom opusu simfonijskih pjesama tu je simfonijska pjesma *Hungaria* (1854.) u kojoj Liszt veliča domovinu, oživljava povijest Mađarske, borbu za zemlju i pobjedu naroda. Simfonijska pjesma *Bitka s Hunima* (1856./57.) nastala je na temelju istoimene slike W. Kaulbacha. U ovoj simfonijskoj pjesmi očituje se dualističko načelo u kom se sukobljava svjetlo i tama, duh i materija kršćanstvo i poganstvo. Dakle, pokršćavanje Mađara.

Već je u članku spomenuta reformatorska djelatnost Liszta na području crkvene glazbe: njegova velika misa *Granska misa* (1855.) napisana za otvorenje katedrale u Granu (Esztergomu) i *Mađarska krunidbena misa* (1867.) nose tragove gregorijanskih napjeva, mađarskih narodnih napjeva. Najočitiiji tragovi korištenja mađarskih narodnih napjeva u kombinaciji s gregorijanikom su upravo u oratorijima *Sv. Elizabeta* i *Krist*.

27. kolovoza 1846. Franz Liszt nastupio je u Zagrebu s pijanističkim recitalom u tadašnjem kazalištu. Bio je to navodni protuudarac uspjesima iliraca na glazbenom polju točnije opere *Ljubav i zloba* Vatroslava Lisinskog. Mađaroni su imali svoj klub u Zagrebu skupljali su se u jednom od zagrebačkih kasina. Budući da je u tom periodu u Pešti gostovao Liszt odlučili su ga pozvati u Zagreb. Koncert je bio sjajan, sjajno posjećen, izvrsno prihvaćen.

Franz Liszt umjetnik mađarskog podrijetla nezaobilazna je osoba u našoj njemačkoj glazbenoj umjetnosti. Mađar koji je zapravo ipak najviše traga ostavio u njemačkoj glazbenoj romantici 19. stoljeća.

LITERATURA:

- Andreis, Josip: Povijest glazbe, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb 1989.
 Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda, Zagreb 1977.
 Kobal, Batilda: Liszt i Chopin, Sv. Cecilija, Zagreb, 1918.
 Wikipedia

Sažetak

Članak se osvrće na život i rad jednog od najvećih glazbenih umjetnika 19. stoljeća – Franza Liszta (1811.-1886), a u povodu 200. obljetnice njegova rođenja (1811.-2011.). Ono što je cijeli život odlikovalo život i stvaralaštvo ovog velikog umjetnika njegova je bikulturalnost – odgoj građen na temeljima dvoju nacionalnih kultura – oca Mađara i majke Austrijanke te život u turbulentnim vremenima 19. stoljeća nastajanja i nestajanja nacionalnih država, stvaranja i izgradnje velikih carstava.

Ipak Liszt je prvenstveno bio umjetnik kojega je najviše zanimala glazba i to nova i kvalitetna glazba. Bio je aktivan u svim sferama glazbene umjetnosti, kao skladatelj, dirigent, pedagog, organizator, glazbeni pisac, kritičar, te je na svim sferama djelovanja ostavio neizbrisiv trag. Najviše je zaslužan na polju pijanizma, a klavirsku tehniku diže do tad neslučenih visina. Obogatio je koncertnu klavirsku literaturu koja je danas neizostavni dio svakog aktivnog pijaniste, izvršio je i preobražaj unutar crkvene glazbe. Bio je sjajan interpret i svojih i tuđih djela, ne samo starijih skladatelja već i djela svojih još ne priznatih umjetnika kolega. Posjedovao je golemo znanje o klavirskoj tehnici, davao je poduku, rado pomagao mlađim kolegama. Pokretač je festivala i smatra se utemeljiteljem novonjemačke škole koja je isticala programnost i naprednost, a uski akademizam smatrala konzervativnim i nazadnim. Ostavio je čitav niz zapisa o glazbenom životu te razvoju glazbe njegova doba što nama daje izvordan uvid u pravo stanje glazbene umjetnosti tog perioda.

Svoju nacionalnu svijest, iako materinskog njemačkog jezika, po rođenju Gradišćanin (u to vrijeme mađarski teritorij), ipak iskazuje simfonijskim pjesmama "Hungaria" (1854.) i "Bitka s Hunima" (1856./57.), potom velika "Granska misa" napisana 1855. za prigodu otvorenja katedrale u Granu (Esztergomu) te Mađarska krunidbena misa koja objedinjava tragove gregorijanskih napjeva i mađarskih narodnih napjeva koje isto obilato koristi u oratorijioma "Sveta Elizabeta" i "Krist".

Franz Liszt bio je umjetnik mađarskog podrijetla, ali nezaobilazna osoba u njemačkoj glazbenoj umjetnosti. Mađar koji je zapravo ipak najviše traga ostavio u njemačkoj glazbenoj romantici 19. stoljeća.

200. Jahrestag der Geburt des großen bikulturalen Künstlers Franz Liszt

Zusammenfassung

Der Artikel blickt auf das Leben und Werk eines der größten Musiker des 19. Jahrhunderts – Franz Liszt (1811-1886), anlässlich des 200. Jahrestages seiner Geburt (1811-2011) zurück. Was das ganze Leben und Wirken dieses großen Künstlers auszeichnete war seine Bikulturalität – seine Erziehung beruhte auf zwei nationalen Kulturen – des ungarischen Vaters und der österreichischen Mutter – sowie das Leben in den turbulenten Zeiten des 19. Jahrhunderts in dem nationale Staaten entstanden und verschwanden, große Imperien geschaffen und ausgebaut wurden.

Trotzdem ist Liszt in erster Reihe ein Künstler, den die Musik am meisten interessierte, und zwar eine neuartige und gute Musik. Er war auf allen Gebieten der Musikkunst tätig, als Komponist, Dirigent, Pädagoge, Veranstalter, Musikschriftsteller, Kritiker, und hinterließ in allen seinen Wirkungskreisen eine nichtlöschbare Spur. Größten Verdienst hat er auf dem Gebiete des Pianismus, die Klaviertechnik erhebt er in bisher ungeahnte Höhen. Er bereicherte die Konzertklavierliteratur, die bis heute ein unumgänglicher Teil des Programmes jedes aktiven Pianisten bildet, er führte auch eine Umwandlung innerhalb der Kirchenmusik durch. Er war ein blendender Interpret seiner und fremder Werken, nicht nur der älteren Komponisten sondern auch von Werken seiner noch nicht anerkannten Künstlerkollegen. Er besaß ein riesiges Wissen über die Klaviertechnik, er erteilte Unterricht, gerne half er jüngeren Kollegen. Er ist Anreger von Festivals und gilt als Gründer der *Neudeutschen Schule*, welche die Programmatik und den Fortschritt betonte und den engstirnigen Akademismus für konservativ und rückständig hielt. Er hinterließ eine Reihe von Notizen über das Musikleben und die Entwicklung der Musik seiner Zeit, was uns einen hervorragenden Einblick in den richtigen Zustand der Musikkunst jener Zeit bietet.

Sein Nationalbewusstsein, obwohl seine Muttersprache Deutsch war, der Geburt nach Burgenländer (zu jener Zeit war das ungarische Gebiet), zeigt er doch in den Symphonieliedern "Hungaria" (1854) und "Die Schlacht mit den Hunnen" (1856/57), danach die große "Graner Messe" 1855 geschrieben anlässlich der Eröffnung der Kathedrale in Gran (Esztergom) sowie die Ungarische Krönungsmesse, welche Spuren gregorianischer Gesänge und ungarischer Volkslieder vereint und diese nutzte er auch in den Oratorien "Heilige Elisabeth" und "Christus" reichlich.

Franz Liszt war ein Künstler ungarischen Stammes, aber auch eine unumgängliche Person in der deutschen Musikkunst. Ein Ungare, der eigentlich die meisten Spuren in der deutschen Musikromantik des 19. Jahrhunderts hinterließ.

Schlüsselworte: *Franz Liszt, Bikulturalität, Kunst, 19. Jahrhundert*

Stjepan Najman
Matica hrvatska Valpovo

UDK: 7.077(497.5 Valpovo)

Valpovački dramski amateri do 1945. godine

U radu je opisan dramski amaterizam u Valpovu, od kraja 19. stoljeća pa sve do kraja Drugog svjetskog rata, koji se nadovezao na tradiciju vlastelinskog kazališta, odnosno priređivanja predstava od strane članova vlastelinske obitelji Prandau a koje su izvodili u vlastitom kazalištu u Valpovu.

Ključne riječi: *Valpovo, kazalište, dramski amateri, Prandau*

Dramski amaterizam u Valpovu ima tradiciju koja seže u 19. stoljeće i nadovezuje se na Prandauovo kazalište. Valpovačka vlastelinska obitelj Prandau je bila veliki poštovatelj i ljubitelj umjetnosti pa tako i kazališne. Redovito su ugošćavali kazališne trupe, ali su i sami priređivali predstave u vlastitom kazalištu koje je izgradio Josip Ignac 1809. godine. Privrženost kazalištu pokazao je i njegov sin Gustav koji je također priređivao predstave. U mnogima su glumili i članovi obitelji.

U to vrijeme nema materijalnih tragova izvođenja diletantskih predstava od strane građanstva. No, osnivanjem Hrvatske čitaonice 1882. i DVD-a Valpovo 1887. godine diletantske predstave bivaju organizirane pod njihovim pokroviteljstvom i u njihovu korist, te se redovito održavaju i dobivaju na popularnosti. Glavnina sudionika bili su vlastelinski činovnici i članovi njihovih obitelji te valpovački obrtnici.

Dužnosnici ovih udruga brzo su uvidjeli kako novac dobiven od pokrovitelja, valpovačkog vlastelina, nije bio dostatan za njihovu osnovnu djelatnost te su se snalazili ne bi li došli do dodatnog novca. Priređivane su razne zabave, koncerti, izleti i slično. Pokazalo se da zabave bez igrokaza nisu polučile željene financijske rezultate. Priređeni igrokazi i programi u cjelini mahom su zabavljачkog, humorističnog, karaktera jer to je *"bilo ono što se traži"*. U većini slučajeva priredbe su osmišljene po ključu: prvo igrokaz(i), a potom "ples do zore" jer *"uvidjelo se da zabave bez igrokaza ne uspijevaju"*.

Pored Hrvatske čitaonice i DVD-a, koji su bili pioniri, kasnije su se istakle i ove udruge: Ratarska čitaonica, Jugoslavenska čitaonica, Seljačka sloga, HPD Katančić, Udruženje zanatlija, Sokolsko društvo. Ipak, da nije bilo pojedinaca, zanesenjaka i zaljubljenika u "daske koje život znače" svega ne bi bilo.

Hrvatska čitaonica kao najranije osnovana kulturno-prosvjetna udruga prva je otpočela s priređivanjem raznovrsnih priredbi. U prvih sedam godina djelovanja Čitaonica je bila jedina udruga koja je smišljeno priređivala razne priredbe.

Prvo spominjanje kazališnih predstava govori o 1889. godini te se kaže da su *"mlada gospoda đaci u svrhu nabave novog kazališnog zastora tečajem školskih ferija priredili glazbenu, pjevačku i diletantsku zabavu."*¹

Osnivanjem novih udruga mnogi izvođači su bili angažirani u priredbama a u izvješćima Hrvatske čitaonice, na prijelazu stoljeća, govori se da nije bilo puno vlastitih priredaba jer je pojačan rad ostalih društava. Intenzitet rada unutar Čitaonice, u smislu samostalnog razvijanja kulturno-umjetničkog života, znatno se smanjuje, ali je kvalitetniji, zabilježeno je za 1905. godinu. Te je godine zabilježena samo jedna

¹ Branko KLJAIĆ (urednik): 90 godina hrvatske čitaonice u Valpovu 1882 – 1972, Valpovo, 1972., str. 39.

² Branko KLJAIĆ (urednik): 90 godina hrvatske čitaonice u Valpovu 1882 – 1972, Valpovo, 1972., str. 36.

³ Branko KLJAIĆ (urednik): 90 godina hrvatske čitaonice u Valpovu 1882 – 1972, Valpovo, 1972., str. 34.

diletantska predstava, "U lovu".⁴ Pored toga je vrlo važno znati da Valpovo 1890. godine ima tek 3760, a između 1900. i 1910. godine nešto više od 4100 stanovnika. Razumljivo je kako je i broj Valpovčana koji su se bavili glumom bio relativno malen. Glavnina glumaca, osobito kvalitetnijih, bilo je članom više, pa čak i svih, udruga koje su imale diletantske sekcije. Zbog toga susrećemo gotovo iste izvođače u predstavama različitih udruga. Ovakva situacija je funkcionirala sve do Drugog svjetskog rata.

Osnivanjem vatrogasnog društva kao i HPD Katančić te Hrvatski sokol, Čitaonica dobiva ozbiljnu konkurenciju. Prve diletantske predstave valpovačkog DVD-a zabilježene su 1894. godine. U režiji Josipa Mesića izvedene su dvije jednočinke: "Prkos" od **Benediksa** i "Rastrešeni" od **Kotzebua**.⁵ Od tada pa sve do Drugog svjetskog rata, i znatno manje nakon toga, diletanti DVD-a imaju, zajedno sa Čitaonicom, vodeću ulogu na tom planu.

Rad Dramske sekcije pri Čitaonici u razdoblju između dva rata bio je povremeno intenzivan isključivim zalaganjem pojedinaca. Za istaknuti je izvođenje, po prvi puta u Valpovu, Gogoljeve "Ženidbe" 26. prosinca 1925. godine.⁶ Nakon toga nema zabilježenih predstava kao da su se iscrpili. Tek je u veljači 1935. tajnik Đuro Cvenić "*dobio zaduženje i slobodne ruke da organizira rad Dramske sekcije*" zaredale su predstave. U sljedećih pet godina izveden je niz uspješnih predstava: "Gospodin tutor", "Pustolov", "Ženska republika", "Za zastavom", "Ona zna nešto", "Tri seoska sveca", "Nedužni zavodnik", "Odvažni plivač", "Charlijeva tetka", "Ravnoteža", "Joža pl. Tulec na straži", "Pod kuratelom" i druge.⁸ Mnoge su reprizirane, pa čak i obnovljene. Bilo je to drugo zlatno doba Dramske sekcije Hrvatske čitaonice ujedno i posljednje.

U navedenim predstavama pojavila se nova, mlada, generacija glumaca od kojih će većina vladati valpovačkom scenom u sljedeća tri desetljeća. To su: Stjepan Petrović-Štefko, Ivan Širok, Antun Vicić, **Oton Rehwald**, **Slava Foller**, Slava Mađar, **Zlatko Sauer**, **Rudolf Sauer**, Anica Bračevac, Jelica Birovljević, Stjepan Štefić, Marijana Pavić i drugi. U ulogama režisera spomenuti su: Sokol, Tomić i **Braun**.

Tih su godina u Valpovu aktivne još dvije čitaonice koje također priređuju diletantske predstave. Zabilježena je predstava "Rasipni sin" Ratarske čitaonice 1933. godine, te u sljedećim godinama "Časak sreće", "Moć ljubavi" i "Matija Gubec" M. Begovića.⁹ Jugoslavenska čitaonica je na Uskršnji ponedjeljak 29. ožujka 1937. a povodom desetogodišnjice osnutka (Osnovana kao Narodna čitaonica), na

⁴ Duško TOPIĆ: Hrvatsko kulturno-umjetničko društvo Valpovo 1905, Valpovo, 2005., str. 45.

⁵ Kazališna cedulja, DVD Valpovo, 28. siječnja 1894.

⁶ Branko KLJAIĆ (urednik): 90 godina hrvatske čitaonice u Valpovu 1882 – 1972, Valpovo, 1972., str. 36.

⁷ Branko KLJAIĆ (urednik): 90 godina hrvatske čitaonice u Valpovu 1882 – 1972, Valpovo, 1972., str. 39.

⁸ Duško TOPIĆ: Hrvatsko kulturno-umjetničko društvo Valpovo 1905, Valpovo, 2005., str. 46.

⁹ Duško TOPIĆ: Hrvatsko kulturno-umjetničko društvo Valpovo 1905, Valpovo, 2005., str. 47.

svečanoj akademiji priredila i dvije aktovke Martina Robotića. Obje su najavljene kao nagrađene od Matice hrvatskih kazališnih dobrovoljaca i Radio-stanice Zagreb.¹⁰

Udruženje zanatlija iskoristilo je prigodu svečanog otvaranja Doma zanatlija te je 21. svibnja 1936. upriličilo čak pet igrokaza. Da ne ostane samo na tome iduće 1937. u listopadu je priređen igrokaz "Lumpacius Vagabundus" od **Nestroya** sa tada već provjerenim glumcima.¹¹

I HPD Katančić je dao svoj obol dramskom životu predratnog Valpova. Zabilježena je predstava "Općinski načelnik" Franje Babića odigrana na drugi dan Božića 1937. godine.¹²

Ogranak Seljačke sloge u Valpovu imao je vrlo aktivnu diletantsku sekciju zahvaljujući agilnom režiseru i glumcu Đuri Cveniću koji je okupio i pripremao mlade glumce. U razdoblju od siječnja 1937. do prosinca 1940. izvedeno je 11 različitih predstava, a neke su reprizirane.¹³

Značajna uloga u kazališnom amaterizmu Valpova pripada Hrvatskom sokolu odnosno Sokolskom društvu. Oba društva imala su diletante ili kako su ih kasnije zvali - kazališne dobrovoljce koji su redovito davali predstave. Pored toga u Sokolskom društvu Valpovo u razdoblju od 1934. – 1939. godine djelovalo je i lutkarsko kazalište koje svake nedjelje daje priredbe za djecu i odrasle u Valpovu te gostuje u okolnim mjestima. Glumili su Vjekoslav i Ivan Širok, Katica Begović, **Anica i Oton Revald** i drugi.¹⁴

Tijekom ratnih godina dramski život zamire. Jedino je, prema sjećanjima, održavana priredba Cirkusa Rantaplan i to, čini se, ne svih godina.

U promatranom razdoblju valpovački su kazalištarci odigrali veliki broj, više ili manje zahtjevnih, predstava. Nemoguće je utvrditi i približan broj jer niti jedno društvo nema sačuvanu evidenciju. Iz pronađenih naslova već letimičnim pogledom možemo zaključiti kako je velika većina predstava vesela i zabavna sadržaja. Od komediografa najzastupljeniji, pa tako i najpopularniji, bili su **Arnold & Bach, Johann Nestroy**, Petar Petrović Pecija i Branislav Nušić. Potonji je osobito bio popularan i zbog Stjepana Petrovića Štefka koji ga je maestralno izvodio bilo kao režiser ili glumac.

¹⁰ Kazališna cedulja, Jugoslavenska čitaonica u Valpovu, Valpovo, 29. ožujka 1937.

¹¹ Kazališna cedulja, Udruženje zanatlija za Srez valpovački u Valpovu, 21. svibnja 1936.; Kazališna cedulja, Udruženje zanatlija za Srez valpovački u Valpovu, 3. listopada 1937.

¹² Damir STANIĆ: 100. obljetnica osnutka HPD "Katančić" u Valpovu (1905. – 2005.), u: *Valpovački godišnjak 2005.*, br. 10, Valpovo, 2005. str. 18 i 19.

¹³ Suzana LEČEK: Seljačka sloga u Slavoniji, Srijemu i Baranji (1925. – 1941.), S. Brod, 2005., str. 85, 263 – 265.

¹⁴ Stjepan NAJMAN: Kulturni život Valpova tridesetih godina, u: *Valpovački godišnjak 1996.*, br. 1, Valpovo, 1996. str. 39-52.; Stjepan NAJMAN: Stoljeće valpovačke gimnastike, Valpovo, 2007., str. 49.

Svakako najznačajnije uprizorenje valpovačkih dramskih amatera dogodilo se u nedjelju 10. lipnja 1934. godine u 16 sati u jedinstvenom ambijentu valpovačkog perivoja kada je izvedena Gundulićeva "Dubravka".¹⁵ Povod je bila 40. godišnjica posvete društvene zastave koju je Dobrovoljnom vatrogasnom društvu u Valpovu 1894. darivala grofica **Julijana Normann**. Njoj u čast održana je proslava sa središnjim događajem - izvođenjem predstave "Dubravka".

O predstavi je sačuvano tek plakat povećih dimenzija i nekoliko fotografija. No, i to nam daje mnogo podataka. S plakata je moguće saznati mnogo detalja i gotovo sve sudionike ovog, nadasve, izuzetnog kulturnog događaja za Valpovo.

Redatelj predstave bio je Ivo Berak, a zborovoda Stjepan Sokol. Ostaje nejasno, jer na plakatu ne piše, koji je zbor nastupio. U predstavi su glumili: Milan Vodopija, **Oton Revald**, Stjepan Balković, Josip Širok, Antun Vicić, Julius Iles, Slavko Papić, Pavo Cveni, Katica Švabić, Katica Lončarić, Mato Dakić, Antun Biuklija, Gjuro Martinčić, Stjepan Popović, **Ivan Fuderer**, **Slava Foler**, Stjepan Andrišić, Marica Lončarić i Ivan Čaušić.

"Zbor pastira"

Nikola Filošević, Davorin Marčeta, Nikola Šimić, Oskar Erdelji, Stjepan Drgalić, Matija Zorić, Stjepan Franjić, **Josip Bušbaher**, Stjepan Kovačić, Mijo Berenc, Stjepan Šimić, Gjuro Horvat, Mato Šimić, Josip Šimić, Stjepan Biuklija.

"Zbor vila"

Cecilija Mutzhaus, Ružica Čubrić, **Paula Fišer**, Tilda Matković, Katica Blažević, Marica Čamagajevac, Jula Gamoš, Marica Vicić, Maca Petrović.

"Balet Bakanale iz Faust valse"

Plešu: Ankica Čubrić, Zlata Joo, Jelica Birovljević, Marica Paulić, **Marija Karl**, Anica Čamagajevac, Katica Biuklija, Ana Franjić, Mandica Berak, Ana Veselić, Marica Bračevac, Anica Bračevac, **Rudolf Sauer** te 30 djevojčica i 16 satira.

Prema saznanjima sa plakata vidljivo je sudjelovanje 102 izvođača. Njima treba pribrojati nepoznati broj glazbenika, jer je u predstavi sudjelovala *Muzika Dobrovoljne čete Valpovo* i tamburaši Milana Rusa što znači da se brojka povećava za još oko 30 sudionika. Za potrebe predstave korišteni su vlastelinski konji.

Predstava je ozbiljno pripremana i reklamirana i izvan Valpova što je vidljivo iz podatka da je davan veliki popust na Slavonsko-podravskoj željeznici. Sudionici proslave koji su bili u vatrogasnoj odori imali su popust čak 75%. Organizator je predvidio odgodu svečanosti u slučaju lošeg vremena za 17. lipnja.

¹⁵ Stjepan NAJMAN: Kulturni život Valpova tridesetih godina, u: *Valpovački godišnjak 1996.*, br. 1, Valpovo, 1996. str. 39-52.; Stjepan NAJMAN: Nova saznanja o predstavi 'Dubravka' 1934. godine, u: *Valpovački godišnjak 2006.*, br. 11, Valpovo, 2006., str. 88 - 93.

Promatrajući s vremenskim odmakom teško se oteti utisku kako su ondašnji valpovački kulturni djelatnici imali "hrabrosti" upustiti se u ovako velik projekt. Već sam broj glumaca je impozantan ako imamo na umu da je Valpovo tada imalo oko 4 000 stanovnika.

Cirkus Rantaplan¹⁶ je priredba vesela i zabavna karaktera koja je od prvog pojavljivanja pridobila naklonost valpovačke publike. Idejni začetnik, tadašnji načelnik općine i predsjednik DVD-a, Josip Pinterić, okupio je skupinu mladih sklonih raznim vještinama te uz pomoć općinskih službenika Stjepana Posezića, **Otona Revalda** i Ivana Širok realizirao predstavu koju su Valpovčani iz godine u godinu iščekivali sa nestrpljenjem. Prema malobrojnim pisanim tragovima i sjećanjima suvremenika Cirkus Rantaplan je najvjerojatnije djelovao od 1935. do 1950. godine. Održavan je jednom godišnje oko Velike Gospe (15. kolovoza) u dvorištu Vatrogasnog doma. Program je bio sastavljen od skečeva, baleta i vještina koji se izvode u cirkusima. Iz tog razloga gledalište je bilo u obliku cirkuske arene, ali pod vedrim nebom. Izvođači su bili isključivo Valpovački obrtnici i činovnici. Većina njih bili su, tada već, dokazani glumci koji su uveseljavali građanstvo u raznim predstavama sve do šezdesetih godina 20. stoljeća, kao npr.: Stjepan Petrović Štefko, Ivan Širok, Dragan Pinterić, Zlata Joo, Antun Vicić i drugi. Dio izvođača je nastupao isključivo u Rantaplanu: Pavo Cvenić, Slavko i Dragan Petrović, Emil Bekvalac, Stjepan Posezić i drugi. U programu su sudjelovale i dvije glazbe: Limena glazba valpovačkog DVD-a i tamburaši Milana Rusa.

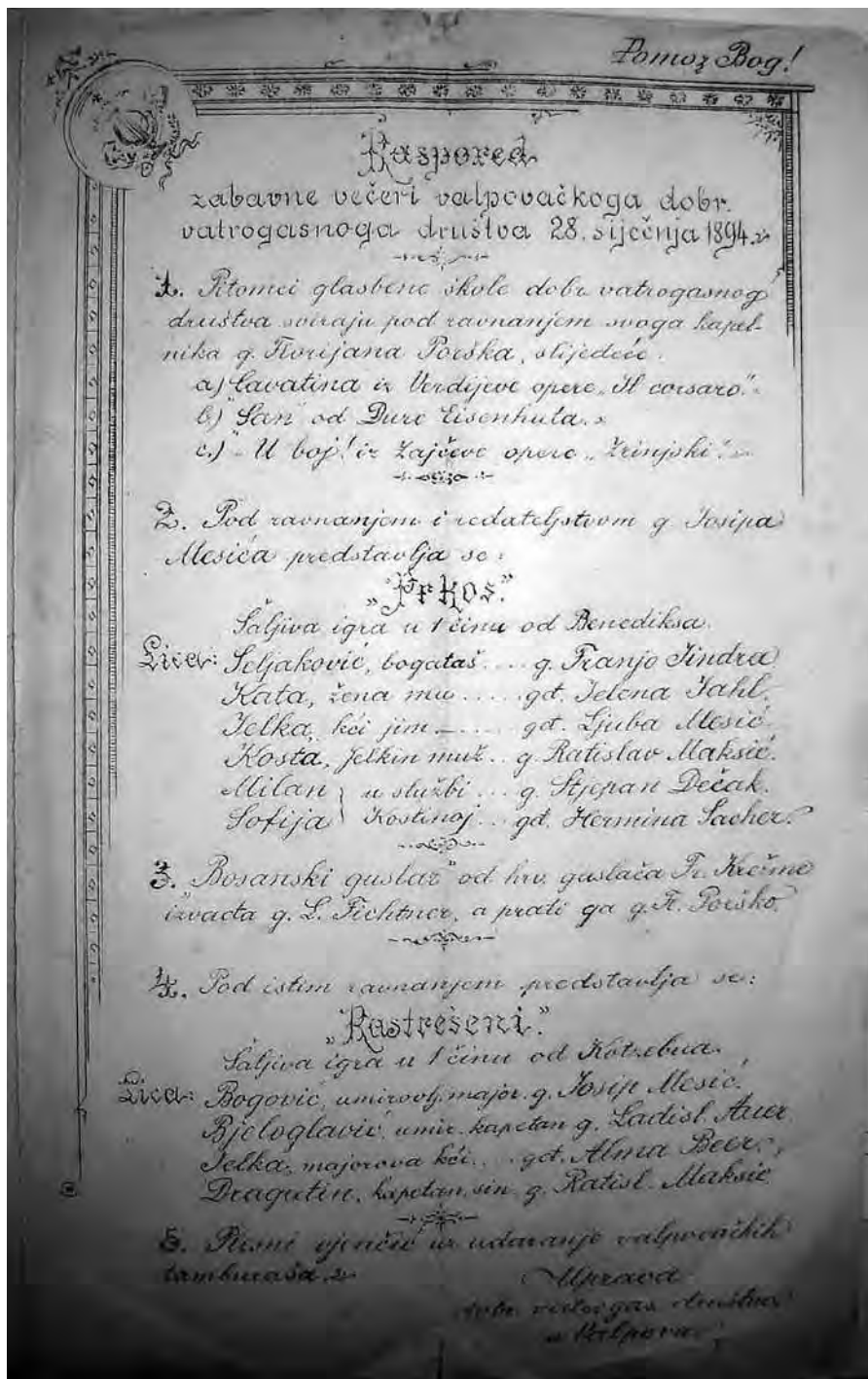
O predstavi se još i danas mogu čuti pohvalna sjećanja. Suvremenici ističu kako su sve točke plijenile pažnju gledatelja. Osobito se isticala duhovitost i osmišljenost točaka, ali i predstave u cjelini za koju su bolji poznavatelji tvrdili da je ostvarena na vrlo visokoj profesionalnoj razini. Ubrzo se o predstavi čulo i izvan Valpova pa je publika dolazila iz Osijeka i drugih okolnih većih i manjih mjesta. Redoviti posjetitelji bili su i članovi grofovske obitelji **Normann**. Predstava je gostovala i u okolnim mjestima.

“Tajna valpovačkog grada”¹⁷ povijesna drama, nastala na osnovi legende o valpovačkom gradu i valpovačkoj “Bijeloj gospi”, također je ostala u lijepom sjećanju mnogih Valpovčana. Napisao ju je Josip Pinterić, a praižvedena je za Božić 1938. godine u režiji samog autora u izvedbi valpovačkih amatera među kojima su: Slavica Mađar, **Josip Bušbaher**, **Konrad Fuderer ml.**, Đuro Vrbanić, **Slava Foler**, Stjepan Vinogradac, Josip Štefić, **Ivan Fuderer**, Stjepan Skelac, Anica Bračevac, Josip Balanžen i drugi.

Kako je već zaključeno pisanih tragova i to još sa podacima o izvođačima diletantskih predstava je vrlo malo. Tako je i sa glumcima i, osobito, režiserima.

¹⁶ Stjepan NAJMAN: Kulturni život Valpova tridesetih godina, u: *Valpovački godišnjak 1996.*, br. 1, Valpovo, 1996. str. 39-52.; Stjepan NAJMAN: Valpovački Cirkus Rantaplan djelovao šesnaest godina, u: *Valpovački godišnjak 2007.*, br. 12, Valpovo, 2007., 115 – 121.

¹⁷ Stjepan NAJMAN: Josip Pinterić kao spisatelj, u: *Valpovački godišnjak 1998.*, br. 3, Valpovo, 1998., str. 175-178.

Najraniji zapis Valpovčana koji su glumili u nekoj predstavi ima datum 28. siječnja 1894. godine.¹⁸ Tog je dana DVD priredio Zabavnu večer sa sljedećim programom:

Prvo su pitomci glazbene škole (puhači) pod ravnanjem kapelnika Florijana Porška izveli tri skladbe;

Druga točka je bila šaljiva igra u 1 činu od **Benediksa** "Prkos" pod ravnanjem i redateljstvom Josipa Mesića;

Treća točka: "Bosanski guslar" od hrv. guslača Fr.(anje) Krežme izvada g. **Leonardo Fichtner**, a prati ga Florijan Porško;

Četvrta točka je bila drugi igrokaz "Rastrešeni" šaljiva igra u 1 činu od **Kotzebua**;

Peti dio programa bio je: Plesni vjenčić uz udaranje valpovačkih tamburaša.

U igrokazu "Prkos" glumili su: Franjo Jindra, **Jelena Jahl**, Ljuba Mesić, Ratislav Maksić, Stjepan Dečak, **Hermína Sacher**, a u drugom igrokazu "Rastrešeni" nastupio je redatelj Josip Mesić te **Ladislav Auer**, **Alma Beer**, Ratislav Maksić. Prema sadašnjim saznanjima ovo bi mogla biti prva glumačka garnitura u Valpovu.

Druga garnitura glumaca pojavila se početkom dvadesetih godina 20. stoljeća: Fran Šarčević, Mato Vidušić, **Rudolf Sauer**, **Josip Veldin ml.**, **Marija Veldin**, **gđica. Rezica Resser**, Cvetko Višnjčić, Lujo Baraković, **Pero Hetich**, Ferdo Deszathy. Predstava je "Soba broj 13" Ante Benešića, a odigrana je na Silvestrovo 1920. u dvorani Hrv. čitaonice u organizaciji DVD & Hrv. čitaonica.¹⁹

Na programu za Badnjak, bez označene godine, DVD priređuje igru u dva čina "Badnja noć" u kojoj su glumili: **Rezica Resser**, Mira Čaćinović, Ljubica Škarić, Zlata Kos, **Ana Valter**, **Katica Švaner**, Maca Bošnjak, Marija Silli, Betica Abramić, Ruženka Zahradnik, **Marica Miller**, Zdenka Čaćinović, Nikola Lovadenić, Stjepan Drgalić, Ivica Drgalić, Ladislav Loridon, Jozo Andrišić, **Ivo Kühn**, Anica Peranić, Mara Biuklija, Eva Berak, Ana Balić, te kao Marija i sv. Josip gđa. Škarić i g. Abramić.²⁰

Iz tih godina imamo još jednu Zabavnu večer na kojoj je, pored koncerta, izveden igrokaz "Posvatovci" Ise Velikanovića. Priređivač je Hrvatska čitaonica u svojoj dvorani 20. siječnja 1923. godine, a glumili su; **Elza Walter**, **Katica Schwaner**, **Gustav Fink**, **Antun Weldin**, Stjepan Posezić, Ferdo Deszathy, Mira Čaćinović, Zlata Kos, **Anica Walter**.²¹

Treća generacija glumaca pojavila se sredinom tridesetih. Glavnina njih vladati će valpovačkim pozornicama iduća tri desetljeća. Već prvi njihov nastup u čuvenoj izvedbi "Dubravke" 'izbacio' ih je na vrh: Milan Vodopija, Antun Vicić, Slavko Papić, **Slava Foler**, **Oton Revald**, Josip Širok, Julijus Iles, **Ivan Fuderer**, Ivan Čaušić, Slava

¹⁸ Kazališna cedulja, DVD Valpovo, 28. siječnja 1894.

¹⁹ Kazališna cedulja, DVD i Hrvatska čitaonica u Valpovu, Silvestrovo 1920.

²⁰ Kazališna cedulja, DVD, 19??.

²¹ Kazališna cedulja, Hrvatska čitaonica u Valpovu, 20. siječnja 1923.

Mađar, **Josip Bušbaher** i drugi. Iako "Dubravka" i "Tajna valpovačkog grada" nisu komedije, koje su Valpovčani toliko voljeli, ova dva uprizorenja ostavila su dubok trag kod publike dobrim dijelom zahvaljujući glumcima.

Od 'rođenih' komičara tih se godina pojavljuju Stjepan Petrović Štefko, Ivan Širok, Dragan Pinterić, **Zlatko Sauer**, Elvira Dvoržak, **Rudolf Sauer**, Stjepan Štefić, Anica Bračevac, **Ana Walter**, Stjepan Đuranić i drugi.

Pojavom "Seljačke sloge" 1937. godine oformljena je i diletantska sekcija, koja je djelovala do 1940. godine, a koju je predvodio redatelj i glumac Đuro Cveniće. Pored njega u ondašnjim novinama bivaju isticali glumci Stjepan Salajić, Anica Gorjanac, **Antun Obad**, Josip Šaronić, Marica Presnac, Anica Paulić, **Franjo Kifer**, Josip Jovanić i drugi. Oni su nastupali samo u predstavama "Seljačke sloge".²²

Zaključak

Kulturni život Valpova nezamisliv je bez kazališnih amatera i predstava koje su svo vrijeme pripremali unutar raznih udruga. Zbog kroničnog pomanjkanja novca za redoviti rad udruge su priređivale zabave u čijem su programu svoje mjesto našli i igrokazi. Ubrzo se pokazalo kako nije moguće polučiti dobar financijski rezultat ako u programu nema igrokaza. Udrugama je jedino bila važna dobit, pa iz tog razloga nisu bilježeni podaci o predstavama. Jedini tragovi, iz kojih se mogu saznati poneki podaci, jesu sačuvane pozivnice sa programom, kazališne cedulje, fotografije i sjećanja suvremenika.

Izvori

Branko Kljaić (urednik): 90 godina hrvatske čitaonice u Valpovu 1882 – 1972, Valpovo, 1972.

Zbornik Valpovštine, Valpovo 1977.,

Valpovački godišnjak br. 1 – 13, Valpovo, 1996. – 2008.

Duško Topić: Hrvatsko kulturno-umjetničko društvo Valpovo 1905, Valpovo, 2005.

Suzana Leček: Seljačka sloga u Slavoniji, Srijemu i Baranji (1925. – 1941.), Slavonski Brod, 2005.

Stjepan Najman: Dobrovoljno vatrogasno društvo Valpovo od 19. do 21. stoljeća, Valpovo, 2007.

Stjepan Najman: Stoljeće valpovačke gimnastike, Valpovo, 2007.

Pozivnice, programi, fotografije iz privatne arhive Stjepana Najmana.

²² Suzana LEČEK: Seljačka sloga u Slavoniji, Srijemu i Baranji (1925. – 1941.), S. Brod, 2005., str. 85, 263 – 265.

Sažetak

Po uzoru na valpovačku vlastelinsku obitelj Prandau, koje je izvodilo predstave u vlastitom kazalištu sagrađenom 1809. godine, u Valpovu je djelovalo više generacija dramskih amatera. Svaka je ostavila za sobom značajan trag u kulturnom životu grada. Djelujući u okviru udruga, kojima kulturno-prosvjetna djelatnost nije bila osnovna, nesvjesno su nadilazili, u pojedinim razdobljima, osnovni cilj tih udruga. Amaterskim djelovanjem pojedinaca, zanesenjaka, ostvaren je značajan broj predstava koje se pamte još i danas. Među njima su svakako veličanstvena "Dubravka", potom "Tajna valpovačkog grada" i nadaleko čuveni "Cirkus Rantaplan" koji je uveseljavao Valpovčane i njihove goste gotovo dvadeset godina. Valpovčani su najviše voljeli komedije. Možda je tome jedan od razloga što je u svakoj generaciji djelovao barem jedan izvanredni komičar kao npr. Stjepan Petrović Štefko, Dragan Pinterić, Ivan Širok i Josip Skender. Među zanesenjacima svakako je i Josip Pinterić, čovjek koji je zadužio Valpovo ne samo na kulturnom planu. Da ideja i sposobnosti valpovačkim amaterima nije nedostajalo, pokazuje i djelovanje lutkarskog kazališta pri Sokolskom društvu o kojemu su ostala samo sjećanja.

Valpovoer Laiendramatiker bis 1945

Zusammenfassung

Nach dem Vorbild der valpovoer Adelsfamilie Prandau, die in ihrem eigenen, 1809 gebauten, Theater, Vorstellungen vorführte, wirkten in Valpovo mehrere Generationen von Laiendramatikern. Jede von ihnen hinterließ eine bedeutende Spur im Kulturleben der Stadt. Im Rahmen von Vereinen wirkend, deren Grundbeschäftigung nicht Kultur und Bildung waren, übertrafen sie unbewusst, in einigen Zeitspannen, das Grundziel dieser Vereine. Durch die Laintätigkeit einzelner Personen, Enthusiasten, wurde eine bedeutende Anzahl von Vorstellungen, deren man heute noch gedenkt, verwirklicht. Unter ihnen sind bestimmt die majestätische "Dubravka", danach "Tajna valpovačkog grada/Das Geheimnis der valpovoer Stadt" und der weitbekannte "Zirkus Rantaplan", der die Valpovoer und deren Gäste fast zwanzig Jahre erfreute. Die Valpovoer mochten am liebsten Komödien. Vielleicht ist ein Grund dafür, dass in jeder Generation wenigstens ein außergewöhnlicher Komiker wirkte, wie z.B. Stjepan Petrović Štefko, Dragan Pinterić, Ivan Širok und Josip Skender. Zu den Enthusiasten gehörte bestimmt auch Josip Pinterić, ein Mann, der Valovo nicht nur auf dem Gebiete der Kultur zu Dank verpflichtete. Dass es an Ideen und Fertigkeiten der valovoer Amateuren nicht mangelte, zeigt auch die Tätigkeit des Puppentheaters beim Sportverein (Sokolsko društvo), von dem nur Erinnerungen blieben.

Schlüsselwörter: Valpovo, Theater, Laiendramatiker, Dramaamateure, Prandau

Željko Gašić
Udruga "StripOS"
Osijek

UDK: 74-05 Lechner, S.

Sebastijan Lechner (1921.-1945.) .- jedan od najpoznatijih hrvatskih crtača stripova

Autor u članku iznosi važne činjenice o jednom od najpoznatijih hrvatskih crtača stripova – Sebastijanu Lechneru, Osječaninu čija je sudbina nakon 1945. godine potpuno nepoznata. Čak se ni danas ne zna pouzdano je li stradao zbog svoga njemačkog podrijetla, no sigurno je da mu se nakon proljeća 1945. godine gubi svaki trag.

Ključne riječi: *Sebastijan Lechner, Osijek, Beograd, strip.*

Sebastijan Lechner

Prije više od sedam desetljeća, pozornost ljubitelja stripa privukla je naslovnica prvog broja zabavnika u stripu - Paja Patak, koja je prikazivala mišićavog mladića na propetom konju ispred razjapljenih čeljusti strašnog pretpovijesnog čudovišta. U novom zabavniku, između ostalih, otpočeo je i strip pod naslovom Džarto, junak pretpovijesnog doba. Pažljiviji čitatelji mogli su lako uočiti da je Džarto istovremeno i junak s naslovnice, i da je njihov crtač, kako se potpisao na svojim crtežima, do tada nepoznati Lechner S. Bilo je jasno da je uredništvo Paje Patka polagalo velike nade u Lechnerov strip, ne samo zbog toga što se motiv iz ovog stripa našao na naslovnici, već i zbog toga što je zauzimao i prve dvije stranice novopokrenutog zabavnika. Džarto, junak pretpovijesnog doba, zajedno sa svojim ocem Gurtonom, pao je u ruke divova u čijem se zarobljeništvu već nalazila lijepa Nahita, djevojka iz njihova plemena. Međutim, oni ubrzo stječu naklonost divova, pošto su, stjecajem okolnosti, uspjeli osloboditi njihovog poglavicu iz zatočeništva neprijateljski raspoloženog plemena, i tako izbjeći sigurnu smrt. Divovi ih, zajedno s Nahitom, puštaju na slobodu, ali povratkom u svoje pleme mali trojac očekuju nove pustolovine.

Pored Džarta, Lechnerov potpis mogao se zapaziti u još dva stripa: "Tajanstveni otok u Tihom oceanu" i "Žitelji planeta Monip". Radnja stripa "Tajanstveni otok u Tihom oceanu" bila je smještena u daleku prošlost, prije šest tisuća godina, na iščezlom otoku Galkata. Otok je bio naseljen lličanima, kojima je vladao Lindžer, a protiv njegove vladavine borili su se Metzal i Zdarg. Za svoju treću priču, "Žitelji planeta Monip", barem za njezin uvodni dio, Lechner se inspirirao čuvenim stripom Alexa Raymonda, "Flash Gordon". Naime, junak njegove znanstveno - fantastične priče, Dik Elinfort, mladić koji je napravio teleskop, sa svojom djevojkom Meri i slavnim izumiteljem Alenom Džensom, u njegovoj raketi odlazi na planet Monip koji se približava Zemlji velikom brzinom. Na planetu nastanjenom čovjekolikim bićima i neobičnim životinjama, mala družba doživljava brojne pustolovine. Za razliku od drugih crtača, koji su se zajedno s njim u Paji Patku pojavili s jednim ostvarenjem, Lechner je startao s čak tri stripa crtana u realističnoj maniri, hrabro preuzimajući obvezu pripreme u početku četiri, a kasnije tri nova nastavka svaki tjedan. To je, međutim, unatoč činjenici da su njegove table bile rađene u tri pasice, bio prevelik izazov za ambicioznog sedamnaestogodišnjaka bez dovoljno rutine i iskustva. Stoga su njegovi crteži vrvjeli brojnim nedostacima, iako se vidjelo da je mladić obdaren rijetkim crtačkim talentom. U trenutku kada se mladenačkim žarom upustio u crtanje

Prezime i ime	Učenika			Ime, stalež i prebivalište oca ili skrbnika	Polugodište	Čudoredno vladanje	Nauk vjere	Hrvatiki ili arpatki jezik
	vjerskoisповјest godina i dan rođenja	domovina i mjesto rođenja						
16 3134 Stjepan Kovčević	31.12.	Slav.		"	I.	vol	vol	vol
	" 1920	Košice			II.	vol	vol	vol
18. 9012 Sebastijan Lechner	10.1.	Slav.		Sebastijan zapričar b.i. Tavača ul. 106.	I.	vol	olo	vol
	" 1921	Osijek			II.	vol	olo	olb

Preuzeto iz knjige Ispitni izvještaj iz Državne škole Svete Ane, Osijek 1928./29.

priča u slikama, Sebastijan Lechner, koliko je poznato, osim urođenog talenta nije imao formalno likovno obrazovanje.

Rođen je u Osijeku 10. siječnja 1921. godine, od oca Sebastijana i majke Eve, rođene Urban. Odrastao je u brojnoj obitelji. Bio je najmlađe dijete. Uz četiri sestre imao je i dva brata, Stjepana i Alfreda. Prije točno tri desetljeća, preko Alfreda Lechnera, odnosno njegove supruge, stupio sam u kontakt s njihovom sestrom Agicom Lechner Glavan, koja je u to vrijeme živjela u Slavonskom Brodu, i zahvaljujući njenoj ljubaznosti došao do šturih biografskih podataka i jedne požutjele fotografije Sebastijana Lechnera. Bilješku o njemu i njegovom radu, kao i o serijalu Džarto, objavio sam u YUstripu krajem 1982., odnosno početkom 1983. godine. Bili su to prvi, i do tada jedini redci o ovom zaboravljenom crtaču stripa.

Rano djetinjstvo Sebastijan provodi u rodnom gradu, a s navršenih jedanaest godina, u siječnju 1932. godine seli s roditeljima u Beograd, grad u kojem su već boravili njegovi braća i sestre. Otac, zanimanjem parketar i tapetar, se u Beogradu zadržao sljedećih šest godina. Tu je mali Sebastijan nastavio školovanje i stekao zvanje firmopisca. Po svemu sudeći u Osijek se, zajedno s roditeljima, vratio krajem 1938. ili početkom 1939. godine. To znači da je u vrijeme kada je uspostavio suradnju s uredništvom Paje Patka, a možda i tijekom same suradnje, još uvijek boravio u Beogradu.

Od tri spomenuta stripa u Paji Patku, Lechner je uspio privesti kraju samo "Tajanstveni otok u Tihom oceanu", jer je nakon 24 izdana broja, 18. siječnja 1939. godine, ovaj tjednik prestao s izlaženjem. Umjesto njega, na kioscima su se ubrzo pojavili novi listovi sa stripovima. Jedan od njih nosio je naziv Mikijevo carstvo, a njegovi vlasnici su istovremeno i urednici i suradnici Milutin Ignjačević i Branko

Vidić, alias Brandon Vid. I već u drugom broju Mikijevog carstva objavljen je prvi nastavak Lechnerovog stripa "Gospodar svijeta", rađen po romanu Julesa Vernea. Strip je izlazio u nastavcima sve do 16. travnja 1939., kad je u šesnaestom broju okončan petnaestom tablom. Prvih jedanaest nastavaka Lechner je crtao u četiri pasice, s naslovom unutar table, a posljednje četiri table u tri pasice i naslovom smještenim povrh table. Na prvi pogled vidjelo se da je Lechner s mnogo više pažnje i truda pristupio izradi "Gospodara svijeta" te da je u međuvremenu napredovao kao crtač. U vrijeme kad se Gospodar svijeta bližio kraju, počeo je pripremati novi strip, u kojem će se kao središnji lik pojaviti njegov poznati junak Džarto.

Iz sačuvane prepiske s urednicima Mikijevog carstva, dobivene na uvid ljubaznošću Željka Gašića, odnosno iz nedatiranog koncepta pisma namijenjenog Sebastijanu Lechneru, vidimo da im je on upravo tih dana ponudio svog Džarta. A u pismu od 24. travnja 1939. godine urednici mu javljaju da im je njegov stariji brat Alfred dostavio stranicu i pol ovog stripa. Sebastijan je dobio odobrenje za nastavak s radom, ali je od njega zatraženo da pošalje siže i ne kopira "Flasha Gordona". Iz istog pisma može se također zaključiti kako je zahtijevao veći honorar za ovaj strip, kao i to da je odgovor trenutno bio negativan. Umjesto toga obećan mu je veći postotak od prodaje na inozemnim tržištima. Sebastijan je odgovorio vrlo brzo. U pismu datiranom 3. svibnja 1939. godine ostao je pri svom zahtjevu, istovremeno obećavši da će sve druge stripove

Obitelj Lechner: sestra Agica, mama Eva, tata Sebastijan, sestra Marija i brat Alfred. Dečko koji sjedi je crtač Sebastijan Lechner. (Izvor: Mirjana Lechner).

crtati po staroj cijeni. Napomenuvši kako mu je neugodno što sam diže cijenu, kao razlog je naveo želju za polaganim i preciznim pristupom izradi stripa. Koliko je Ignjačeviću i Vidiću stalo do Džarta i suradnje s Lechnerom, možemo zaključiti ne samo na osnovu datuma, nego i sadržaja i tona kojim je napisano njihovo pismo od 9. svibnja. Prihvaćen je Lechnerov zahtjev da mu se povisi honorar na 100 dinara po tabli. Također mu je priopćeno da je ugovorena prodaja na inozemnim tržištima i da će kad se ona realizira moći računati s iznosom „...u najmanju ruku još tolikim koliki vam mi isplaćujemo. Na taj način Vi ćete biti najbolje plaćeni crtač u Jugoslaviji, osim gospodina Navojeva. Od svih

ostalih crtača, Vi ste jedini kome smo dali 40% od plasmata u inozemstvo". Uz opasku da će Džarto biti presudan za njegovu daljnju crtačku karijeru, zamolili su Lechnera da se potruži oko crteža, ali da pri tom ne zanemaruje ni tekstualni dio. Ponovno mu je savjetovano da bude što samostalniji i izbjegava kopiranje Alexa Raymonda, kao i pretjeranu upotrebu rastera. Sebastijan Lechner uzvratilo je desetak dana kasnije pismom u kome izražava zadovoljstvo što je prihvaćena njegova cijena i obećanjem da će crtati sve bolje i življe. Istovremeno je poslao i dvije table stripa, jer, kako kaže „...nisam mogao nacrtati više od utorka". Iz njegova preostala dva sačuvana pisma može se naslutiti da je imao problema s rokovima. U nedatiranom pismu upućenom urednicima, on ih obavještava da šalje samo dvije stranice, opravdavajući to okončavanjem nekih drugih započetih poslova te dodaje da će se svom snagom baciti na crtanje Džarta i Siegfrieda. U pismu Milutinu Ignjačeviću, od 7. ožujka 1940. godine izgovarao se zbog zakašnjenja besparicom u kojoj se nalazio: „Mogao sam izraditi već dvije stranice, ali nisam imao ni za papir. Danas sam kupio materijal i tek sam okvire iscrtao - znači: zakašnjenje".

Džarto je startao 1. lipnja 1939. godine na dvije srednje stranice Mikijevog carstva s podnaslovom "Sin Sunca", umjesto ranijeg "Junak pretpovijesnog doba". Od starog djela ostalo je vrlo malo. Lechnerova priča počinje u kameno doba, negdje na području današnje Indije, gdje je živjelo hrabro pleme Mirona. Njihov poglavica Singagon imao je sina Džarta, velikog junaka, čiji su podvizi opjevani od suvremenika i uklesani u stijene. Jednog dana, dok su Singagon i Džarto lovili ribu u močvari, njihovo pleme napadaju žuti ljudi. U neravnopravnoj borbi malobrojniji Mironi podliježu nadmoćnijem neprijatelju, a preživjeli padaju u ropstvo. Uz Džarta i Singagona, napad su nekim čudom preživjele i njegova djevojka Nahita i njezina majka Moza. Oni kreću osloboditi svoje sunarodnjake.

Prva epizoda rađena je u četiri pasice, s tim što je Lechner koristio kadrove nepravilnih oblika, a na prvoj i nekoliko posljednjih stranica, i kadrove kružnog oblika. Završena je sa 16. tablom u 44. broju od 23. srpnja iste godine. Istina,

Na fotografiji iz 1940. g. je Sebastijan Lechner, negdje na području Osijeka. (izvor fotografije: Mirjana Lechner).

ЧУДЕНЪ СВЪТЪ — илюстриранъ забавенъ вестникъ, Дирек
Стубель и Дочко Атанасовъ. Абонаментъ — за 52 броя 130 лв., за 26 броя 70 лв.

Džarta, Lechnerov strip objavljen u Bugarskoj

Prince Bialco, naslovnica Mikijevog carstva,
broj 193 iz 1940. g., crtež Ivana Šenšina

Siegfried, naslovnica lista Plavi zabavnik Mikijevog carstva,
broj 69 iz 1940. g., crtež S. Lechnera

Džarto, naslovna lista Plavi zabavnik Mikijevo carstva, broj 110 iz 1940. g., crtež S. Lechnera

Siegfried, naslovna lista Plavi zabavnik Mikijevo carstva, broj 34 iz 1939. g., crtež S. Lechnera

Siegfried, naslovna lista Mikijevo carstvo, broj 47 iz 1939. g., crtež S. Lechnera

Princ Bialko, naslovna lista Plavi zabavnik Mikijevo carstva, broj 148 iz 1941. g., crtež S. Lechnera

Siegfried

PRAČEN ČETOM VOL-SUNGA, SIEGFRIED SE UKRCAO NA JEDNU GALIJU I UPUTIO SE DVORCU SVOGA OCA, Gdje JE VLADAO TIRANIN LING...

Džarto je izostao u 42. broju, što na neki način potvrđuje da je autor crtao prilično sporo. Ali ni teme koje je birao nisu mu išli na ruku. Nije volio crtati priče suvremene tematike; u svojim stripovima obrađuje prizore iščezlih ili dalekih civilizacija. Bio je pristalica akademskog realizma, čiji su predstavnici bili Alex Raymond i Harold Foster. Raymondov i Fosterov utjecaj osjetio se kod mnogih crtača toga doba, a pogotovo kod mladih i još neformiranih autora, kao što je to bio slučaj i sa Sebastijanom Lechnerom.

A tada Lechner neočekivano na neko vrijeme prekida svoj tek započeti serijal, kako bi se u međuvremenu posvetio drugom: zamamnoj sagi o nibelunškom princu Siegfriedu. Danas je teško utvrditi pravi razlog zbog kojeg je odlučio ovaj herojski njemački ep prebaciti u strip. Možda je presudnu ulogu odigrala svečana trodnevna kazališna plesna predstava s predigrom i tri drame - Prsten Nibelunga, Richarda Wagnera, održana nešto ranije u Beogradu. Riječ je bila o velikoj balkanskoj turneji Frankfurtske opere u svibnju 1938., pod vodstvom ravnatelja i prvog dirigenta, Franca Konvičnija, koja je obuhvatila gostovanja u Bukureštu, Sofiji, Zagrebu i Beogradu te polučila izvanredni i oduševljeni prijem publike i kritike. Iako je i Lechnerova priča o Siegfriedu podijeljena u tri dijela, znatno se razlikuje od Wagnerova glazbeno - dramskog djela.

Princ Siegfried, sin kralja Siegmunda, kojeg je odgojio patuljak, kovač Mime, iskovao je mač koji će mu prokročiti put do blaga Nibelunga. Blago koje je nagomilao kralj Alberich skriveno je u jednoj pećini, a čuva ga div Fafner preobražen u zmaja. Siegfried ga uspijeva pobijediti i prisvaja čarobni prsten i kacigu. Međutim, tom prilikom dobri Mime tragično gubi život. Okupavši se u zmajevoj krvi, Siegfried postaje neranjiv, osim na jednom dijelu njegova tijela, prekrivenoga listom prilikom kupanja, koji je tako postao njegova Ahilova peta. Svladaвши sve prepreke koje mu je putem postavljao Fafner, čija je krv ušla u Mimeov grob i uskrsnula ga prenijevši u njega strašnu moć zmaja, Siegfried uspijeva osloboditi uspavanu Brunhildu te joj predaje čarobni prsten kao zalog ljubavi, porazi kralja Albericha i preotme mu čarobni plašt koji ga je činio nevidljivim. Potom, u potrazi za novim junačkim djelima, odlazi na dvor kralja Gunthera boriti se za zlatne mamuze njegove kćeri Kriemhilde. Pobjednik Siegfried postaje žrtvom podlog Hagena, koji mu pomoću čarobnog napitka oduzima sjećanje. On se zaljubljuje u Kriemhildu, a Brunhilda stiže prekasno da to spriječi. Vraća se slomljena srca i zaklinje na osvetu. Kako bi osvojio srce princeze Kriemhilde, Siegfried pomaže njezinom bratu Guntheru da zaprosi ruku princeze Brunhilde. To im, uz pomoć prevare, polazi za rukom, što će kasnije prouzročiti niz tragičnih događaja.

Lechner je sagu o Siegfriedu obradio na ukupno 44 stranice. Prva epizoda sadržavala je 14 tabla, a sljedeće dvije po 15. Siegfried je izlazio od 3. kolovoza 1939. do 17. siječnja 1940. godine. U Mikijevom carstvu predstavljen je kao „holandski princ“, a reklamiran je kao „remek-djelo“ i „vrhunac zanimljivosti“.

Sebastijan Lechner je od samog početka bio istovremeno i scenarist svojih stripova i u tome ostao dosljedan do kraja. Na takvo njegovo opredjeljenje značajno je utjecao iskusni urednik Milutin Ignjačević, koji ga je u konceptu prvog sačuvanog pisma na to potaknuo sljedećim riječima: „No vidimo da Vama najbolje uspijevaju stvari koje radite po svojoj zamisli pa smo odlučili uzimati ono što sami nacrtate”.

Lechnerovo djelo nije savršeno: radnja njegovih stripova je katkad razvučena i usporena, dijalogi banalni, a glavni junaci jednostavno i površno portretirani, što je, u kombinaciji, odbijalo čitatelje. U drugoj anketi Mikijevo carstva, kojom je ispitana popularnost pojedinih stripova, Siegfried se našao na sedmom mjestu. Džarto je prošao još slabije. Prema rezultatima treće ankete, ovaj serijal je za-uzeo deveto mjesto, u četvrtoj deseto, a u petoj uopće nije niti bio rangiran.

Lechner je težak pripovjedač. Praćenje priča dodatno je otežavalo i nebrizljivo unošenje teksta u kadrove i oblačiće. Tako je Nahitina majka Moza u jednom trenutku postala Liza, Noana - Naona, Gogn -Gong, mrki ljudi - žuti ljudi, Mironi su u posljednjem nastavku četvrte epizode nazvani Momoni, a nešto kasnije i Mormani. Slične primjere nalazimo i u drugim njegovim stripovima. U stripu Siegfried, pleme kojim je vladao Siegfriedov otac, kralj Siegmund, malo su Volsunzi, malo Visunzi. Nema sumnje da su i ovi razlozi utjecali na slabiji plasman njegovih stripova.

To, međutim, nije predstavljalo prepreku prilikom njihove prodaje na inozemnom tržištu. Prema dosadašnjim saznanjima, serijal o Džartu tiskan je u Bugarskoj ('Chuden Sviaf') i Francuskoj ('Gavroche'). U Francuskoj je u spomenutom listu izlazio krajem 1941. i početkom 1942. godine pod naslovom 'Sartor'. Svojevremeno je francuski povjesničar i kritičar stripa Claude Guillot u listu Collectionneur de Bandes Dessinees vrlo pohvalno pisao o ovom Lechnerovom stripu: „Vitez pretpovijesnog doba, sin poglavice, život Džartov je bio nacrtan suvremeno, da bi služio budućim generacijama. Tako je bio predstavljen ovaj jugoslavenski strip, crtača Sebastijana Lechnera, koji nam dobro prikazanim dekorom prašume opisuje opasne uvjete svakodnevnog života u doba kada nije bilo sigurno hoće li se dočekati sutrašnji dan. Ovaj interesantan strip je, nažalost, bio stisnut na polutablu koja mu je bila određena i na taj način je 'Sartor' bio žrtva te cijele situacije.”

Pod "cijelom situacijom" Guillot je podrazumijevao gašenje lista, jer je 'Gavroche' sa 66. brojem prestao izlaziti. Jedan nastavak ovog stripa, dobivenog nedavno od Claudea Guillota posredstvom Jovana Stojanovića (alias John Radley), ispostavilo se da je riječ o tabli, a ne o polutabli kako se njemu učinilo, jer je Džarto u ovom francuskom magazinu izlazio premontiran u horizontalni oblik.

Džarto je Lechnerov najduži serijal. Do 15. siječnja 1941. objavljeno je ukupno šest epizoda. Sve su imale petnaestak tabla, da bi kao kompleti mogle biti ponovno tiskane u Plavom zabavniku, posebnom izdanju Mikijevo carstva. Vratimo se priči o Džartu. Džarto sa svojim ocem, djevojkom Nahitom i njezinom majkom, pada u

zarobljeništvo mrkih ljudi, ali poslije niza uzbudljivih događaja oni postaju prijatelji njihove prelijepa kraljice Taite i njenog brata Benga. Kraljica Taita zaljubljuje se u Džarta, izazivajući tako Nahitinu ljubomoru. Lechner tada u priču uvodi još jedan ljubavni zaplet; privlačna Gordina je zaljubljena u Benga, koji simpatizira njezinu suparnicu Noanu. Međutim, Noanu i Bengova i Taitinoga mlađeg brata Gogna ubija divovski majmun. Lechner je i drugi ljubavni trokut riješio slično kao i prvi. Naime, pošto su ustanovili da potječu iz istog plemena, Taita i Bengo organiziraju grupu dragovoljaca i s Džartom i njegovim suplemenicima oslobađaju zarobljene Mirone i brata Tarča. Slavlje priređeno tom prilikom pomutio je podli Cinga usmrivši kraljicu Taitu.

U trenutku kada Lechner privodi kraju Džarta, u njemu je već prisutna priča o neustrašivom princu Bialču. On ulazi u taj strip svo svoje znanje i talent. Najavljuvan kao "najljepše umjetničko remek-djelo od postanka stripa" i "Div s Karpata", Princ Bialčo se pojavio 27. studenog 1940. godine u 179. broju Mikijevog carstva. Za tu priliku, kao što je bilo uobičajeno, Lechner je nacrtao i naslovnice. Zanimljivo je, međutim, da će dvije naslovnice s Bialčom kasnije nacrtati i Ivan Šenšin. Radnja stripa odvija se u XII. stoljeću, a smještena je na obroncima Karpata. Na slavensko pleme kralja Mirguta obrušio se zloglasni Miamurčo sa svojim pljačkaškim hordama. U posljednjem trenutku Mirgut uspijeva predati svog sina jedinca vjernom Lundžuletu. On mladog princa odvodi siromašnom kovaču Almiju. Tu Bialčo provodi sretno djetinjstvo zajedno s njegovom posvojenom kćeri, vršnjakinjom Jarginom, koja je na sličan način dospjela u Almijev dom. Prolaze godine. Bialčo, koji je izrastao u lijepog i kršnog mladića, sasvim slučajno sreće Lundžuleta i tom prilikom saznaje tajnu svojeg podrijetla. U isto vrijeme vitez Đurdani, Jarginin otac, pada u Miamurčovo ropstvo. Neustrašivi Bialčo iz tamnice izbavlja Đurdanija i jednog suludog starca, u kojem će Lundžulet prepoznati Bialčova oca, kralja Mirguta. Radost Bialčova je ogromna, ali i kratkotrajna. Izmučen tamnovanjem, Mirgut ubrzo umire. Na samrti zavjetuje sina da oslobodi kraljevinu i sačuva njihovo blago pohranjeno u Zelenom klanu. Bialčo ispunjava očevu želju; zbacuje Miamurčov jaram, a potom odlazi u Zeleni klanac u kojem ga očekuju nova iskušenja. U Mikijevom carstvu je do rata objavljena prva epizoda ovog stripa, a nastavci druge su započeli s izlaženjem. Lechner je, međutim, nacrtao cjelokupnu drugu i započeo treću epizodu, koje su ostale sačuvane u arhivima redakcije.

Iako je svoje prve stripove za Paju Patka radio četkicom, Lechner će se vremenom sve više priklanjati peru. "Gospodar svijeta" nastao je kombinacijom pera i četkice, dok su Siegfried i Princ Bialčo istuširani perom uz minimalno korištenje četkice. Čak su i manje crne površine dekovane perom. Lechner je crtao u sličnom formatu kao i drugi crtači koji su objavljivali u Mikijevom carstvu, a površine na koje je u cinkografiji nanošen raster lavirao je plavom vodenom bojom. Table stripa "Gospodar svijeta" rađene su na formatu 33x47 cm, a Siegfrieda na 33x40 cm, jer njegov naslov

nije bio smješten unutar, već iznad table. Prve dvije table Princa Bialča započete su na istom formatu, ali su treća i četvrta premontirane na format položenog pravokutnika (48x35 cm), budući da je uredništvo ovom stripu namijenilo dvije srednje stranice, pa je Lechner nastavio crtati ih na formatu 48x31 cm. Lechner, čiji je obiteljski nadimak bio Vaso, u stripovima se potpisivao s Lechner S. ili Lechner Seb., a u Principu Bialču s Lechner Vastl.

Za samo dvije i pol godine, koliko je trajala njegova profesionalna karijera crtača stripa, Sebastijan Lechner uspio je vinuti se u sam vrh domaćeg stripa. Zajedno s ostalim autorima okupljenima oko Mikijevog carstva i drugih međuratnih revija, uzdigao je predratni jugoslavenski strip na europski nivo, a njihovi su radovi preplavili strip-magazine u Francuskoj i Bugarskoj.

Nekoliko ljudi je već pisalo o Lechneru, ali nitko nije točno znao njegov životni kraj, pa čak ni njegova rodbina. Zdravko Zupan je svojedobno pričao o crtačevoj sudbini s Alfredom Lechnerom, Sebastijanovim bratom, inače priznatim crtačem kino-plakata i slikarom, ali ni on nije znao što se točno dogodilo s njegovim bratom, osim da je nestao krajem Drugoga svjetskog rata. Tek je jedan-jedini trag zabilježen u jednom od razgovora sa čuvenim crtačem stripa Borivojem Dovnikovićem – Bordom koji je jednom prilikom rekao: "Razumljivo, po povratku u Osijek u rano ljeto 1945., prvo je bilo da se raspitam za Lechnera i Ebnera, ali sam neslužbeno saznao da su obojica poginuli u ratu."

Literatura:

"Sebastijan Lechner – život i djelo", Udruga ljubitelja stripa Osijek, knjiga I, nakladnik: Željko Gašić, Osijek, 2011. Autor teksta: Zdravko Zupan

Sažetak

U članku se iznose važne činjenice o životu i radu jednog od najpoznatijih hrvatskih crtača stripova – Sebastijanu Lechneru, Osječaninu čija je sudbina nakon 1945. godine potpuno nepoznata. Čak se ni danas ne zna pouzdano je li stradao zbog svoga njemačkog podrijetla, no sigurno je da mu se nakon proljeća 1945. godine gubi svaki trag. Karijeru strip-crtača, bez formalne naobrazbe, ali s očiglednim fantastičnim talentom, Lechner započinje već kao 17-godišnjak 1938. godine suradnjom u zabavniku-stripu "Paja Patak" koji je počeo izlaziti 1938. godine.

Rođen je u Osijeku 10. siječnja 1921. godine, od oca Sebastijana i majke Eve, rođene Urban. Odrastao je u brojnoj obitelji. Bio je najmlađe dijete. Uz četiri sestre imao je i dva brata, Stjepana i Alfreda. Rano djetinjstvo Sebastijan provodi u rodnom gradu, a s navršenih jedanaest godina, u siječnju 1932. godine seli s roditeljima u Beograd, grad u kojem su već boravili njegovi braća i sestre. Otac, zanimanjem parketar i tapetar, se u Beogradu zadržao sljedećih šest godina. Tu je mali Sebastijan nastavio školovanje i stekao zvanje firmopisca. Po svemu sudeći u Osijek se, zajedno s roditeljima, vratio krajem 1938. ili početkom 1939. godine.

Autor je brojnih stripova objavljivanih u to vrijeme u najprestižnijim strip-magazinima na ovim prostorima, a nije ostao nezapažen niti u inozemstvu gdje je objavljivao u Francuskoj i Bugarskoj.

Sebastian Lechner (1921-1945) – einer der bekanntesten kroatischen Comiczeichnern

Zusammenfassung

Im Artikel werden wichtige Tatsachen über das Leben und die Arbeit eines der bekanntesten kroatischen Comiczeichner – Sebastianu Lechner, eines Essekers, dessen Schicksal nach 1945 vollkommen unbekannt ist. Man weiß sogar bis heute nicht mit Sicherheit, ob er wegen seiner deutschen Abstammung umkam, doch sicher ist, dass nach Frühling 1945 jede Spur von ihm verschwand. Seine Laufbahn eines Comiczeichners, ohne formelle Bildung aber mit einer sichtlich fantastischen Begabung, begann Lechner schon als 17-jähriger im Jahre 1938 mit einer Mitarbeit an dem Unterhaltungsblatt -Comic "Paja Patak", das 1938 erschien.

Geboren wurde er in Osijek, am 10. Januar 1921, vom Vater Sebastian und der Mutter Eva, geborenen Urban. Aufgewachsen ist er in einer zahlreichen Familie. Er war das jüngste Kind. Außer vier Schwestern hatte er auch zwei Brüder, Stefan und Alfred. Seine frühe Kindheit verbringt Sebastian in seiner Geburtsstadt, mit elf Jahren, im Januar 1932, zieht er mit seinen Eltern nach Beograd um, in eine Stadt wo seine Brüder und Schwestern schon lebten. Der Vater, Parkett- und Tapetenmeister von Beruf, hielt sich die kommenden sechs Jahren in Beograd auf. Hier setzte der kleine Sebastian seine Bildung fort und wurde Firmenzeichner. Allen Anzeichen nach kehrte er, zusammen mit den Eltern, Ende 1938 oder Anfang 1939 nach Osijek zurück.

Er ist Autor zahlreicher Comics, die in den zu jener Zeit angesehensten Comic-Magazinen in diesem Gebiet veröffentlicht wurden, auch im Ausland blieb er nicht unbemerkt, wo er in Frankreich und Bulgarien veröffentlichte.

Schlüsselwörter: *Sebastian Lechner, Osijek, Beograd, Comic*

Zlatko (Osvald) Bender

"DABIH" - Društvo prijatelja

Austrijanaca u BiH

Banja Luka

UDK 94(497.6 BanjaLuka)

Barun Alfred von Jelson idejni tvorac banjalučkih aleja

U radu autor daje kratku biografiju baruna Alfreda von Jelsona, generala austro-ugarske vojske. Potom ističe njegovo značenje za Banja Luku u nastojanju da u gradu uredi drvorede i aleje, koji su s vremenom osigurali tom gradu na rijeci Vrbas epitet „Ljepotice na Vrbasu“ te tako ostali i u 21. stoljeću trajan spomen na njega.

Ključne riječi: *Barun Alfred von Jelson, general austro-ugarske vojske, Banja Luka, drvoredi, aleje*

General Alfred barun Jelson

Ukratko o barunu Alfredu von Jelsonu

Barun Alfred Franz Philipp Freiherr von Jelson rođen je 30. kolovoza 1831., a preminuo u Beču 23. srpnja 1913. godine. Kao srednjoškolar upisao je austrijsku, carsku i kraljevsku Akademija genija, koju je završio s izvrsnim uspjehom. Odmah je potom stupio u vojsku 14. rujna 1849. kao potporučnik. U potonjim godinama se na istoj akademiji usavršavao. Bio je plemenitaškog, barunskog podrijetla pa nije bilo nikakvog problema pri izdvajanju 12.000 kruna za buduću njegovu izabranicu u vrijeme njihova vjenčanja. U tom je braku imao kćerku. Budući da je bio sposoban i zapažen u vojnoj službi uzdignut je na čin generala 1880. godine. Umirovljen je sedam godina kasnije.

Jelsonov boravak u Banja Luci i stvaranje novog drvoreda

U vrijeme boravka u Banja Luci u razdoblju od 1882. do 1885. *Jelson* je dao posaditi uz glavne banjalučke ulice čak 17 kilometara drvoreda sa 4.700 stabala. Prvotno su tu bile voćke koje su po Jelsonovu naređenju uklonjene.

Inače, na samom početku ostvarenja Jelsonove zamisli sadnje drvoreda nije bilo mnogo onih koju su odobravali, kao su isticali, „Švabu što je uklonio dotadašnje drvorede” koje su činile voćke, tj. stabla šljiva, krušaka i jabuka, čijim plodovima su se u

Razglednice (nekad) - Pogled na banjalučki drvored (danas)

ljeti krijepili umorni putnici, ali i sami Banjalučani. Doduše, pri branju voća učinjene su na stablima velike štete (lomljene su grane), a bilo je i težih nesretnih slučajeva, tj. mnogi su pri branju i penjanju na stabla padali s njih te lomili ruke i noge, ali se i znatno teže ozljeđivali. Stoga je general *Jelson* odlučio izmijeniti stabla te umjesto voćaka posaditi drvoreda lipa, borova, divljih kestenova, omorika i platana pa je po njegovoj naredbi s obje strane široke ceste, koje su od šetališta s obje strane rastavljali široki i duboki jarci, zasađene su sadnice mahom lipe dopremljene iz planine Kozare, i to na dijelu ulice od zgrade današnjeg Arhiva Bosanske krajine do tenkovskog vojnog učilišta "Petar Drapšin".

Bitno je istaknuti da ti drvoredi u početku nisu rado prihvaćeni od mještana pa su stabla preko noći bila posječena. Naime, nakon prve sadnje lipa u današnjoj glavnoj banjalučkoj ulici, gdje su većinom bile kuće i trgovine imućnih trgovaca vlasnici su svojim slugama i kalfama (obrtničkim pomoćnicima) naredili da noću drveće posijeku, što je i učinjeno. No, *Jelson* je bio još uporniji – sutradan je vojska ponovo zasadila stabla, ali je napisana i javno objavljena tzv. obznana, da pred čijom se kućom pronađe slomljeno ili posječeno stablo, vlasnik te kuće morat će ponovo stablo zasaditi i za to stablo platiti 10 dukata. Zbog toga su u sljedećim danima, nakon obznane, sluge noću čuvale stabla ispred kuća svojih gazda ložeći vatru i tako čuvajući stabla da ih nitko namjerno ne posiječe.

Umjesto zaključka

Kako je vrijeme odmicalo aleja je bivala sve reprezentativnija pa su njeni drvoredi s vremenom osigurali tom gradu na rijeci Vrbas epitet „Ljepotice na Vrbasu“. U razdoblju između dva svjetska rata nazivana je i Aleja vojvode Mišića i bila je prva banjalučka ulica s drvoredima, kako se tada isticalo, „zasađenim po špagi“. Prateći, po Jelsonovoj zamisli, sadnju drvoreda nastajali su i drugi banjalučki drvoredi – npr. drvored od Vakufske palače do raskrižja u Bojića hanu (današnje mljekare) ili drvored u Aleji braće Pavlić, iako je bila udaljenija od samog centra, ali idealna za ugodne šetnje zaljubljenih, pa je dobila ime i „Aleja uzdisaja“.

Tako je u potonjim godinama i desetljećima, pa i stoljeću i više godina, dalekovidni naum generala Jelsona postao pravi banjalučki biserni lanac, „Ljepotica grada“ kojeg u desetljeću 21. stoljeća čini više od 20.000 stabala u oko 50-ak aleja i drvoreda.

Inače, zelenilo u Banja Luci je značajno višestoljetno obilježje. Da je to zaista tako svjedoče zapisi poznatog turskog putopisca *Evlije Čelebije*, koji je 60-tih godina 17. stoljeća u dva navrata pohodio ovaj grad. Pri tome je zapisao: "... Svaka bolja kuća ima vinograd, vrt i ružičnjak, divan kao zemaljski raj".

To bujno zelenilo, obilježje Banja Luke spominje se i u potonjem stoljeću u mnogim dokumentima – zakladnicama, zadužbinama i slično.

Međutim, uređenost zelenila i drvoreda vezana je uz razdoblje uprave Austro-Ugarske Monarhije u Bosni i Hercegovini što potvrđuje i S. Bijelić koji je u svojim istraživanjima istaknuo da Banja Luka za taj svoj lijepi "okvir" ima zahvaliti razumijevanju i velikoj energiji baruna Alfreda von Jelsona, generala i komandanta divizije austro-ugarske vojske, koja je bila smještena u Banja Luci početkom 80-tih godina 19. stoljeća.

Iz toga vremena potječe opis banjalučkih drvoreda iz pera putopisca *Henricka Rennera*, koji je svoje putopisno djelo po Bosni i Hercegovini objavio u Berlinu 1896. godine. On je vrlo slikovito i lijepo opisao Banja Luku: „Velike široke ceste, zasadene; kestenima, lipama, platanom i drugim drvećem, dijele park, a uz njih idu pješački putovi s rascvjetanom živicom...”

Banjalučki drvoredi i aleje opisani su i u godišnjacima. Tako npr. „Bosnicher Bote”, koje su izlazile krajem 19. stoljeća i u prvom desetljeću 20. stoljeća, često opisuju „šetnje od Hotela Bosne“ opisujući zorno zgrade koje su smještene u prvim dvjema banjalučkim alejama“. Slijede često i opisi lijepih vrtova, parkova i aleja za šetnje i uživanje u prelijepom ambijentu.

Važno je spomenuti da je "D A B I H" (Društvo Austrijanaca Banja Luke) prema gradskoj upravi grada predalo pisani poticaj da se na razini grada pokrene akcija za dostojnim obilježavanjem i postavljanjem odgovarajućeg spomen-obilježja u čast generala Alfreda von Jelsona, čijoj viziji grad Banja Luka može i mora danas biti neizmjereno zahvalan.

Sažetak

Baruna Alfreda von Jelsona, generala austro-ugarske vojske, s pravom nazivaju idejnim tvorcem drvoreda i aleja u Banjaluci jer je svojim nastojanjem da u gradu uredi drvorede i aleje s vremenom osigurao tom gradu na rijeci Vrbas epitet "Ljepotice na Vrbasu". Tako su drvoredi i aleje ostale i u 21. stoljeću trajan spomen na njega.

Baron Alfred von Jelson **geistiger Schöpfer der Alleen von Banjaluka**

Zusammenfassung

Der Baron Alfred von Jelson, General des österreichisch-ungarischen Heeres, wird mit Recht als der geistige Schöpfer der Baumreihen und Alleen in Banjaluka bezeichnet, weil er durch sein Bemühen, in der Stadt Baumreihen und Alleen anzulegen, mit der Zeit dieser Stadt an dem Fluss Vrbas den Titel der "Schönen am Vrbas" verschaffte. So blieben die Baumreihen und Alleen auch im 21. Jahrhundert ein dauerhaftes Andenken an ihn.

Schlüsselwörter: *Baron Alfred von Jelson, General der K.u.K. Armee, Banja Luka, Baumreihen, Alleen*